

TYÖVÄEN SIVISTYSLIIITTO

1

OSA

Työväkeä, Sivistystä, Liikettä

Satavuotias Työväen Sivistysliitto

TERO TUOMISTO

**Työväkeä,
Sivistystä,
Liikettä**

TYÖVÄEN SIVISTYSLIITTO

Työväkeä, Sivistystä, Liikettä

Satavuotias Työväen Sivistysliitto

TERO TUOMISTO

Työväen Sivistysliitto

© Tero Tuomisto & Työväen Sivistysliitto 2022

into

Into Kustannus Oy
Kalevankatu 43, 00180 Helsinki

www.intokustannus.fi
facebook.com/intokustannus
twitter.com/intokustannus
instagram.com/intokustannus

Kuvaliitteiden kuvat ovat Työväen Arkistosta, ellei toisin mainita.
Kannen kuva: Hämeen Turengissa koulutettiin uusia opintokerhojen
ohjaajia loka-marraskuussa 1935. Työväen Arkisto.

Kansi: Jani Käsmä

ISBN: 978-952-393-076-6
Paino: Tallinna Raamatutrükikoda, Viro 2022

Sisällys

JULKAISIJAN ESIPUHE	9
LUKIJALLE	11

I

TYÖVÄEN SIVISTYSTYÖN VARHAISVAIHEISTA

1. TEOLLISTUMINEN MUUTTAA SUOMEA	17
Syvällinen muutos käynnistyy Työväenkysymys nousee esiin Kansalle lukutaito Kansan- sivistystyön järjestöjä muodostetaan Työväki alkaa järjestäytyä Uuden aikakauden kynnyk- sellä Työväen omat sivistysriennot Liikkeet kohtaavat Kansanopistokursseja työvälle Ensimmäiset työväenopistot perustetaan Wrightiläisyyden murros	
2. SIVISTYSPYRKIMYKSIÄ ENNEN SISÄLLISSOTAA	32
Työväenpuolueen perustaminen ja periaatteet Sortokausi jarruttaa etenemistä Agitaattorit esiin Puolue aloittaa luento- ja opastuskurssit Muita kursseja ja koulutusta Studiecirkelnas centralutskott Puolueopistoa yritetään <i>Puolueopiston opetusohjelmaa</i> Opiston taival jää lyhyeksi Oman katon alla työväentaloissa Ehdotus Lappeelta Maailmansota ja murrosaika Yritys Työväen kirjallisuusliiton perustamiseksi Helsingin ja sen esikaupunkien opintorengas Työväenjärjestöjen opisto Itsenäistymisestä sisällissotaan Sisällissodan seurauksena työväen- liike jakautuu	

II

TYÖVÄEN SIVISTYSLIITTO SYNTYY

3. PERUSTAMINEN JA LIIKKEELLELÄHTÖ	59
”Punainen varjo...” Uudelleenarvioinnin aikaa <i>Väinö Voionmaa, kansan sivistäjä</i> ”Suu- rensuuntainen ja syvä kulttuurityö...” ”Salkussa valmiit luonnokset...” Komitea valmistele- maan TSL:n perustamista Ulkomaisia esikuvia ”Vihdoinkin toteutuu...” Julistus työvälle Ketkä saadaan mukaan? Perustava kokous Sirkuskadulla Mitkä olivat Voionmaan tavoitteet?	

| Toiminta alkuun | Hjalmar Eklund, filosofi liiton sihteerinä | Säännöt ja liiton rakenne | Mallisäännöt paikalliseen toimintaan | Liiton jäsenpohja laajenee nopeasti | Mistä rahaa toimintaan? | *Kokonaisuus alkaa hahmottua* | *Vuoden 1919 tuloslaskelma* | TSL ja keskustapolitiikan suvantohetki

4. TSL HAKEE MUOTOAAN

– ”VAATIMATTOMASTI MUTTA SUURISUUNTAISESTI” 101
Järjestöissä ja niiden ulkopuolella | Keskeiset aiheet | Kunnallispolitiikan tarpeet | *J. H. Vehkamäki, ”opettajaksi syntynyt”* | Luennoitsijat luetteloon | *Miten luennot jakautuivat?* | ”Tärkein puoli...” | Valtionapua kerhotoimintaan | *Opintokerhojen jakautumaa* | Kerholaiset retkeilemään | ”Kirjainvälistystä” | Kirjeopisto saadaan aikaan | Yhteistyöhön Arbetarförbundetin kanssa | Yhteistyösuh-teita eri suuntiin | Läheisin kumppani | ”Tiedollisia ja sielullisia lakeja...” | TSL ja työväenliikkeen kahtiajako | ”Proletaarista luokkasivistystä...”

5. SIVISTYSLIITON RINNALLE AKATEMIA 127

Päätösvalta liitossa | *Opintopäivät alkuun* | Lisää voimia paikalliseen toimintaan | *Lohjalla liik-keelle* | Työväelle ”asumaopisto” | *Akatemian estikuvat* | Työväen Akatemia aloittaa | Alkeiskoulu ja korkeakoulu | Vahva yhteenkuuluvuuden henki | Kiistoja kunnallisista avustuksista | Sivistys-liitto ja Tannerin hallitus | Vasemmistososialistien linja jyrkentyy | Proletaarisen kulttuurityön edistysliitto | ”Aatteellisesti kannustavaa” paikallista toimintaa | *Sirkuskatu 5, ovi 24* | Liitolle oma äänenkannattaja | Tavoitteet lehtityöhön käydessä

6. TOIMINTAMUODOT VAKIINTUVAT | ”KYNTTILÄ, JOKA VALAISI...” 155

Kaupungin tukemana Vallilassa | ”Valtaisa hyörinää Ruovedellä” | Kurssilta kurssille | ”Perus-takaa vain...” | ”Lujille otettiin, sisua kysyttiin!” | Naisten näkökulmia kerhotyöhön | *Opinto-kerhojen määrän kasvu* | Kirjallisuus ykkösenä | ”*Ne olivat loistavat kurssit...*” | Valtionavustus kirjallisuutena | Luentotoiminnan laajentuminen | Yliopisto kansansivistäjänä | TSL Lahden radioaalloilla | Kirjeopiston hidas kasvu | *Tampereen ”suurenmoinen sivistys- ja valistuskeskus”* | Kiistelyä valtionavusta syksyllä 1923 | Viisivuotias TSL porvarillisesta näkökulmasta | Maalais-liiton lehdistö ja TSL | Opintiet laajenevat

III

TALOUSLAMAN KOURISSA, OIKEISTOPAINEN ALLA

7. ÄÄRIOIKEISTON UHKAA 183

Syvän talouspulan aikaa | Kymmenvuotiaan tulot ja menot | Kauhava ja Lapua | Lapuanliike nopeasti maanlaajuiseksi | Kapinayritys Mäntsälässä | ”Vissejä vaatimuksia...” | Lukot haittaavat kulttuuritoimintaa | Valtionavustukset pois! | Määrärahoja karsitaan | *Pekka Railo, ”talousmies*

TSL-purren airoissa” | Uusia jäseniä | Toimintaa oikeistopaineen alla | Helsingissä Rafael Paasion johdolla... | Vastuksista huolimatta | IKL yrittää eduskunnassa | Piirisihteerisivistystä | Kiistaa radioesitelmistä | Suomalaiset lukevat, soittavat ja juoksevat

8. TYÖ JATKUU, VAIKEUKSISTA HUOLIMATTA 213
Uhkakuvat ja ”paikalliset tempaukset” | Varovaisuutta | ”Määrätietoiseen toimintaan...” | *Arvi Hautamäki – ”kulttuurisaran syväkyntäjä”* | Voionmaan vastuu Akatemiasta kasvaa | ”Tutkia, punnita, varmentaa, kehittää” | *Täsmällisesti kuin kello...* | Liiton toimisto ja maakunta | Innostusta virittäen | *Kokemuksia kerhoneuvonnasta* | Periaatteet ja tilastojen numerot | Asutuskeskusten kerhotoiminta laajenee | Kerholaisten enemmistö | *Opettajana ja oppilaana samalla kertaa* | Mitä opiskeltiin? | Liitolle Sivistysrahasto | Työväenkulttuurin laajentumisen aikaa | Matkoja ja luentoja | *Uskollinen työntekijä Oiva Valavaara* | Keskus-, alue- ja paikalliskurssit 1920–30-luvulla | *Opinto-ohjaajakurssit Porvoossa* | Kirjeopisto auttaa

9. LINJANVETOJA JA RAJANKÄYNTIÄ | VOIMAVIRTOJEN VÄLISSÄ 250
Erilaisilla linjoilla | Soihtu-lehti arvostelee | ”Triumviraatti paljastetuin kasvoin...” | TSL:n suhde työväenopistoihin | *Viiden kohdan yhteistyöohjelma* | Pekka Railo työväenopiston johtajana | Työväen muuta koulutustoimintaa | ”Harmaatakkisen” aikaan | *TSL:n edustuksia* | Punamultahallitus aloittaa uudistustyön | Puolueesta erotetaan, varoituksia annetaan | ”Kiinnostavat tehtävät...” | Tasavalta on 20-vuotias | *Voionmaa kansakunnan kokonaisuudesta*

10. TSL, POHJOLA JA EUROOPPA | ILMASSA SODAN MERKKEJÄ 272
Opiskelijavaihtoa Pohjanlahden yli | Pohjoismaisen yhteistyön alku | Yhteyksiä myös muualle | *TSL:n jäsenjärjestöt vuoteen 1938 mennessä* | Työväen Matkailuliitto perustetaan | Työväen Kirjarengas saa alkunsa | Liiton taloudellinen tilanne | *Tulot ja menot vuonna 1938* | Maailmanpalo alkaa taas | Sivistystyön vaikutusta | Sodan kumu kuuluu | ”Luotettavia tietoja...” | *Työväen Sivistysliitto kaksikymmenvuotias* | Aseet puhuvat

IV

POIKKEUSAIKOJA – UUSIA TOIMINTAMUOTOJA VANHOJEN RINNALLE

11. SIVISTYSTYÖTÄ SODAN OLOISSA 301
TSL radiossa | Opintotyö keskeytyksissä | Railo varoja hankkimassa Ruotsissa | Menetykset ja uhrin | Yhtenäisyys koetuksella | Rajanveto vasemmistososialisteihin jatkuu | *Sörkän ja Vallilan rykmentit* | ”Luonteeltaan kokonaan erilaista...” | Toimintaa välirauhan kuukausina | *Tanner, Voionmaa, Kallinen* | Siirtoväen parissa | *Isetuntoa keväällä 1941* | Uusi sota alkaa | ”Sotatilanteen aiheuttamaa valistustoimintaa...” | *Muutoksia liiton toimistossa* | ”Pihisee demokratian henki...”

12. SOTAVUOSIEN KERHOTYÖTÄ JA OPINTOAINEITA	332
Sivistystyöhön hieman uutta nousua ”Nyt jos koskaan...” Tietopattereita tarvitaan Sivistystyön tarve Itä-Karjalassa TSL:n viihdytyskiertueet <i>R. H. Oittinen, ”monipuolinen ja humanistinen kulttuurivaikuttaja”</i> Työväen Kirjarengas hakee muotoaan TSL ja varhaisnuorisotyö <i>Kirkko ja ”sosiaalinen heräys”</i> Rauhanopposition synty Rivejä ja rivien välejä Kulttuuri- viikko syksyllä 1943 TSL:n muuttunut asema <i>Muuan juhlahetki kevättälvellä 1944</i> Rauhaa tunnustellaan, sota jatkuu Tie rauhaan löytyy <i>Älä vihaa</i>	

V

SOTIENJÄLKEINEN SUURI MURROS

13. SIVISTYSTYÖHÖN UUSI VAIHE	363
Sivistysliiton uudet haasteet Merimiehet ja metsätyömiehet esiin Uusia sivistysjärjestöjä perustetaan Kotiinpaluun tunnelmia <i>Liiton toimiston muutoksia</i> Rauhaa ja ystävyyttä Toiveita ja pelkoja <i>TSL:n juhlallisuudet syksyllä 1944</i> Sosialidemokraattista taistoa Lähiajalle myös sivistystavoitteita ”Sasu pistelee...” Oittisen ohjelma	

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS	385
-------------------------------	-----

LIITTEET	425
----------------	-----

Julkaisijan esipuhe

HISTORIA KUVAA parhaimmillaan yhteisön menneisyyden vaihteita, kertoo polusta tähän päivään ja antaa rakennusaineita tulevaisuuteen.

Työväen Sivistysliiton yli sadan vuoden taipaleelle mahtuu paljon. Nopeasti reagoivassa, usein myös mustavalkoisessa ajassamme, olemme usein irrallamme historiasta. Elämme yhä kasvavassa määrin historiatonta aikaa, jossa tietoisuus ja ymmärrys siitä, mistä ja miten olemme tulleet siihen missä nyt olemme, on vähenevässä. Tietämättömyys historiasta ruokkii väärinkäsityksiä ja johtaa usein myös vääriin johtopäätöksiin. Toisinaan historiaa saatetaan myös tulkita omaksi eduksi. Pinnallista ja omia ennakkokäsityksiä vastaavaa tietoa ei aina osata kyseenalaistaa, vaan haetaan nopeita ratkaisuja akuutteihin ongelmiin.

Historian merkitys ei ole kadonnut nykyhetkessäkään. Sen tehtävänä on palvella yhteiskunnan avoimuutta, auttaa tunnistamaan asiat kulloisissakin olosuhteissa ja yhteyksissä, jälkiviisautta välttää. Oman historiansa ymmärtäminen vaatii kriittistä ajattelua, syiden ja seurausten ymmärtämistä, muutoksen ja jatkuvuuden hahmottamista sekä kykyä eläytyä aiempien sukupolvien toimintaan.

Historiasta voi myös oppia. Tämän kirjan suuri kertomus ja pienemmät tarinat avaavat menneisyyttä paitsi luomalla kuvia tapahtuneista, tarjoamalla samalla näköaloja myös tulevaisuuteen. Ei ole lainkaan samantekevää, millaisia merkityksiä menneisyyden tapahtumille asetetaan ja millaisilla kertomuksilla nykyisyyttä perustellaan. Viha synnyttää vihaa, kauna katkeruutta, ymmärrys ihmisarvoista kohtelua, sovinnon teko luottamusta ja uskoa yhteiseen tulevaisuuteen.

Työväen Sivistysliitto syntyi tilanteessa, jossa verinen sisällissota oli juuri saatu loppumaan ja oli sovinnonteon aika. Liiton tehtäväksi tuli kasvattaa ymmärrystä ja luoda perustaa sovinnolle sekä yhteiselle rakennustyölle. Tällä tiellä olemme johdonmukaisesti siitä lähtien kulkeneet. Tämä kaksiosaisena ilmestyvä historia kertoo tuosta matkasta.

Lämpimät kiitokset historian kirjoittajalle, Tero Tuomistolle, joka uupumatta ja innostuneesti jaksoi vuosien ja jopa vuosikymmenten ajan uskoa asiaan ja sai aikaan teoksen, josta kaikki olemme ylpeitä. Lisäksi haluan kiittää TSL:n hallitusta

voimavarojen myöntämisestä tähän työhän, Työväen Arkistoa ja siellä erityisesti tutkija Heta Tolvasta, Into Kustannus Osakeyhtiötä ja sen toimitusjohtajaa Jaana Airaksista teoksen julkaisemisesta, graafikko Jani Käsmää, kustannustoimittaja Rauno Endeniä ja TSL:n omasta henkilökunnasta yhteiskunnallisen koulutuksen päällikköä Kirsi Mäkeä. Teidän ponnistelujenne ansiosta voimme nyt tarjota lukijoillemme sata vuotta TSL:n kunniakasta historiaa.

Helsingissä 31. toukokuuta 2022

Jouko Muuri

TSL:n pääsihteeri

Lukijalle

TYÖVÄEN SIVISTYSLIIOTOLLA on ollut jo runsaan vuosisadan ajan huomattava merkitys suomalaisessa yhteiskunnassa, ennen kaikkea työväestön ja työväenliikkeen parissa, vaikka se ei ole toimijana yleensä näkynytkään tapahtumien ja kehityksen etummaisessa rivissä. Liiton perustamiseen vuonna 1919 kannustivat sisällissodan väkivaltaiset kokemukset ja opetukset: mitään sellaista ei saa maassamme enää tapahtua. Työväenliikkeen siihenastinen valistus- ja sivistystyö oli osoittautunut riittämättömäksi. Puutteensa oli ollut porvarillisellakin sivistystyöllä.

Sivistysliitolle ja sen työlle oli suuri tarve, ja kulunut vuosisata on monin tavoin osoittanut liiton toiminnan tuloksellisuuden. TSL on ollut jatkuvasti vankka, ajan haasteisiin innolla tarttuva osa aikuiskoulutuksen monipuolista kenttää. Sivistysjärjestöjen sujuva yhteistoiminta on monin tavoin hyödyllistä koko kansakunnalle.

TSL:n historian laatiminen on ollut minulle todella pitkä ja samalla monimuotoinen hanke. Se oli pysähdyksissäkin kahden vuosikymmenen ajan siitä, kun sain ensimmäisen käsikirjoitusluonnoksen aikaan kesällä 1996. Luonnos kertoi liiton kolmesta ensimmäisestä vuosikymmenestä. Se jäi minusta riippumattomista syistä silloin viimeistelemättä ja julkaisematta.

Möyhemmin 2010-luvulla jatkoin tutkimista ja kirjoittamista omasta harrastuksestani muiden töiden lomassa. Vähitellen sivumäärä lähti kasvamaan, kun tietoa kertyi ja kannustustakin ilmeni. Vuosien varrella on julkaistu runsaasti uutta tutkimusta ja tietoa hyödynnettäväksi aiemman lisäksi. Kenties olen ajan kuluessa ja matkan varrella hankkinut itsellenikin jotain lisäymmärrystä. Ympärillä oleva, tutkimustyön yleiseen ilmapiiriin heijastuva maailma on taipaleen aikana muuttunut monella tavalla, eikä aina pelkästään myönteisesti.

Työn jatkuessa huomasin, että Jussi Pikkusaaren mainitsemassa ajatuksessa oman TSL-kirjansa (2014) saatesanoissa on totuuden siementä. Hänen mukaansa ”TSL:n tarinaa voisi kertoa vaikka 1000 sivua ilman, että mitään asiatonta tarvitsisi ottaa mukaan”. Tekstin valmistumista ja varsinkin satavuotisjuhlavuoden jälkeistä loppuviimeistelyä haittasi vuoden 2020 kevättalvesta alkaen maailmanlaajuinen koronavirus-epidemia, joka seurauksineen ja rajoituksineen ulottui Suomeenkin.

Jossain vaiheessa tuli välttämättömäksi laittaa työlle viimeinen piste, ja esimerkiksi muutamat tarkentavat arkistokäynnit jäivät toteutumatta. Lopulta oli koossa lähes 1200 sivua käsikirjoitusta. Totta: huomattavan leveällä pensselillä maalattua ja aivan liikaa yhteen kirjaan.

Lyhyesti ilmaisten olen pyrkinyt kuvaamaan sekä Sivistysliittoa että sen toimintaympäristöä runsaan vuosisadan kuluessa. TSL ei ahertanut alkuvaiheissakaan yksikseen tai yksinään, vaan sen toimintaan ja työn edellytyksiin vaikutettiin monin tavoin, niin Suomessa kuin kauempaa maailmalta. Myös liitto vaikutti puolestaan ympäristöönsä, itse asiassa koko suomalaisen yhteiskuntaan, ellei aivan suoraan niin välillisesti työväenliikkeen organisaatioiden ja niiden jäsenten kautta. Näidenkään syiden takia en ole kuvaillut yksityiskohtaisesti kokous kokoukselta esimerkiksi liiton toimikunnan usein rutiinimaisten asioiden käsittelyä. Näkökulma on avoimempi, voi oikeastaan sanoa: suomalaisen yhteiskunnan kokoinen, ja kaikkea tarkastellaan ikään kuin liiton toimiston ikkunoista.

Pyrkimyksenäni on ollut monipuolista sivistys-, koulutus- ja kulttuurityötä tekevän maanlaajuisen liiton yleisen järjestöllisen historian ja toimintamuotojen kuvaus. Tai toisin ilmaisten: kertomus arkisesta, lukemattoman moniin ihmisiin vaikuttaneesta, pitkäaikaisesta ja merkitykseltään syvällisestä sivistystoiminnasta ja sen yhteiskunnallisista vaikutuksista. Tekstissä kerrotaan paljon toiminnasta maan eri puolilla ja tarjotaan lukijalle runsaasti esimerkkejä tapahtumien kirjosta, mutta jonkin verran yritetään kehityskulkuja myös selittää ja tulkita.

Kiitän Työväen Sivistysliittoa ja Into Kustannusta siitä, että ne päättivät julkaista käsikirjoitukseeni pohjautuvan historiateoksen TSL:n vaiheista. Jo pelkästään julkaisuteknisistä ja kustannussyistä on tekstiä jouduttu karsimaan kolmanneksella, ja teos julkaistaan kahtena niteenä. Ykkösosa ulottuu sotavuosien jälkeiseen aikaan, ja kakkososa jatkaa siitä eteenpäin. Laajahko lähdeluettelo pohjautuu käsikirjoituskokonaisuuteen. Huomattakoon, että TSL:n mittavasta omasta kirjojen ja opintoaineistojen tuotannosta siinä mainitaan vain esimerkkejä. Sivujen lähdemerkintöjäkin on tiivistetty. Muutama täydentävä liite sijoitetaan vielä kakkososan loppuun. Myöhemmin koko TSL:n satavuotishistorian kokonaisuus tullaan vielä julkaisemaan sähköisesti liiton omilla kotisivuilla. Laajemmat taustan ja toimintaympäristön kuvaukset sekä myös erilaiset sivujuonteet saavat siellä kuvineen runsaammin tilaa. Koko teksti talletetaan myös paperimuodossa Työväen Arkistoon ja Työväenliikkeen kirjastoon mahdollisten kiinnostuneiden luettavaksi.

Esitän kiitokseni hyvästä tuesta työn viime vaiheissa kolmelle henkilölle. Pääsihteeri Jouko Muuri ja koulutuspäällikkö Kirsi Mäki ovat osallistuneet Sivistysliiton puolelta hankkeen lopputoteutuksen suunnitteluun. Kirjantaja Rauno Endén on puolestaan lujalla ja ymmärtävällä otteella tehnyt kustannustoimittajana vaativan työn tiivistäessään ja hioessaan käsikirjoituksen julkaisemisen mahdollistavaan laajuuteen.

Olen ollut monin erilaisin tavoin mukana TSL:n toiminnassa 1970-luvun alkuvuosista alkaen, lähes puolen vuosisadan ajan, välillä hyvinkin tiiviisti. Huomaan saaneeni arvokkaan Väinö Voionmaa -mitalinkin jo vuonna 1992. Tämän tutkimustyön ajallinen, henkinen kesto on ollut pitkä, joskin luonnollisesti olen kaiken aikaa toiminut muutenkin tutkimuksen saralla ja hieman muuallakin. Osa, oikeastaan aika monikin tutkimustehtävistä on sattumalta sivunnut tämän työn aihepiirejä. Yhteen TSL:n ajanjaksoon olen jatkossa paneutumassa vielä hyvinkin perusteellisesti.

Tutkimuksen taivalta on jo pitkälti takana. Olen todella suuren kiitoksen velkaa lukuisille henkilöille, aivan läheisimmistä kotijoukoista alkaen. Kaikkia en enää voi tavoittaakaan. Hyvin monilta olen saanut ajan kuluessa yksityiskohtaisia tietoja, neuvoja ja erilaista, sangen hyödyllistä apua. Keskustelukumppanit vuosikymmenien varrella eivät ole välttämättä edes tienneet auttavansa minua tässä työssä, kuten en ole itsekään aina tiennyt tekeväni juuri tätä työtä, kun olen paneutunut johonkin tutkimukseen tai muistelmatekstiin, pohtinut ajan ilmiöitä tai keskustellut yhteiskuntamme kehityspiirteistä muiden kanssa. Nyt ovat monet erillisen näköiset langanpalaset kietoutumassa yhdeksi kokonaisuudeksi.

Virheistä ja väärinkäsityksistä vastaan luonnollisesti itse, tälläkin kertaa. Ketään tässä erikseen mainitsematta kiitän lämpimästi kaikkia eri tavoin auttaneita ja tukevia, henkilöitä, järjestöjä ja laitoksia. Aivan erityisesti on paikallaan kiittää vuosien ja vuosikymmenien varrella saadusta moninaisesta avusta ja kannustuksesta Sivistysliiton henkilökuntaa, liiton kaukaista historiatoimikuntaa, aikanaan toiminutta työväenliikkeen historian tutkimustyöryhmää sekä lukemattoman monia liiton toiminnassa ja hallinnossa tapaamiani TSL-vaikuttajia. Jälleen kerran kumarran ja kiitän myös Työväen Arkiston, Työväen muistitietotoimikunnan ja Työväenliikkeen kirjaston osaavia ja avuliaita työntekijöitä. Kiitoksin mainitsen lisäksi Helsingin kaupunginkirjaston, erityisesti kotikaupunginosan kirjaston henkilökunnan. Kiitokset myös Kansan Sivistysrahastolle, jonka myöntämä apuraha kannusti hetkellä, jolloin käsikirjoitus alkoi saada muotoaan.

Helsingin Pukinmäessä toukokuussa 2022

Tero Tuomisto

I

Työväen sivistystyön varhaisvaiheista

1.

Teollistuminen muuttaa Suomea

SUOMALAISEN TYÖVÄENLIIKKEEN valistus-, sivistys- ja opintotoiminnan juuret ovat ajallisesti vähintään yhtä kaukana 1800-luvun kansallisen ja teollisen kasvun vuosikymmenissä kuin itse liikkeenkin. Työväen Sivistysliitto ry (TSL) perustettiin arkisena maanantaina, syyskuun ensimmäisenä päivänä vuonna 1919. Se ei syntynyt yhtäkkiä, ei edes kevään 1918 sisällissodan suorana, välittömänä seurauksena, mihin liiton perustajahahmon, professori Väinö Voionmaan perustamisvaiheissa käyttämät tunnetut sanonnat jollakin tavalla viittasivat, vaan oikeastaan hyvin pitkän yhteiskunnallisen ja henkisen kehityskulun seurauksena, monien eri vaiheiden, koetelemusten ja pyrkimysten jatkona.¹ Sisällissodan väkivaltaiset tapahtumat olivat kyllä itse perustamisessa pontimena. Tämänkin takia on hyödyllistä tarkastella liiton syntyä edeltäneiden vuosikymmenien tapahtumia liiton tulevan perustamisen ja opintotoiminnan näkökulmasta.

TSL:n perustamisen taustalla voidaan nähdä kaksikin pitkää, erilaista historiallista juonetta. Toinen liittyy nimenomaisesti työväestön syntyyn, työväenliikkeen järjestölliseen muotoutumiseen ja liikkeen omaan yhteiskunnalliseen, poliittiseen ja taloudelliseen tavoitteenasetteluun. Toinen liittyy yleiseen kansansivistystyön laajentumiseen ja kehittymiseen. Sillä on puolestaan monisatavuotiset perinteet suomalaisessa yhteiskunnassa, aina varhaisen kirkon edellyttämästä lukutaidosta alkaen.

SYVÄLLINEN MUUTOS KÄYNNISTYY

Paikoilleen pysähtynyt suomalainen maatalouselinkeinon nojautunut yhteiskunta alkoi muuttua, kun teollistuminen vähitellen alkoi. Muutos tavoitti maan eri alueita eri aikaan ja vaihtelevin tavoin. Teollisia tuotantolaitoksia alkoi nousta erityisesti

¹ Lukuisista lähtökohtia ja kannustusta tarjonneista tutkimuksista mainitaan tässä vain yksi, TSL:n opintosihteerin Pentti Järvisen (1936–2001) opinnäytetyö: *Työväen Sivistysliiton perustamiseen ja kehitykseen vaikuttaneet aatteelliset ja poliittiset ristiriidat*. Poliittisen historian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto 1968 (Järvinen 1968, jäljennös Työväenliikkeen kirjastossa ja myös kirjoittajalla).

1840-luvulta alkaen, aluksi suotuisien vesireittien varrelle. Kuohuvat kosket tarjosivat koneille käyttövoiman. Myöhemmin valjastettiin voimanlähteeksi höyryvoima, ja sittemmin teki sähkö oman läpimurtonsa.

Eteläiseen Suomeen alkoi kohota tekstiili-, kutoma-, metalli- ja monen muunkin teollisuudenalan tuotantolaitoksia, pieniä verstaita ja vähitellen suurempia tehtaita. Koneet tarvitsivat käyttäjikseen työntekijöitä, palkkatyöläisiä. Asutuskeskukset alkoivat kasvaa. Niihin ja etenkin niiden laitamille, tehtaiden, verstaiden, sahojen ja satamien lähistölle, alkoi muodostua erityisiä työväestön asuma-alueita, työläisyhdyskuntia.

Vanhassa, hyvin hitaasti muuttuneessa sääty-yhteiskunnassa monet määräykset rajoittivat ihmisten vapaata liikkumista kotipaikkakunnaltaan muualle. Maataloustyöläiset, tilojen palkolliset, piijat ja rengit olivat perinteisesti vapaita vaihtamaan työnantajaa lähinnä vain pestuumarkkinoiden aikaan marraskuussa.

Kasvava teollisuus ja laajentuva yritystoiminta tarvitsivat kuitenkin vapaata työvoimaa ja yrittämistä rajoittaneiden esteiden poistamista. Muuttorajoituksista luovuttiin vuonna 1865, kun palveluspakon ja laillisen suojelun järjestelmä poistettiin.

Vapaan yritteliäisyyden viimeiset esteet siirrettiin taloudellisen liberalismien hengessä sivuun vuonna 1879. Pian sen jälkeen käynnistyi suomalaisen teollisuuden suuri nousuvaihe, jota sitten kesti aina ensimmäiseen maailmansotaan saakka. Myös käsityölaitokset laajentuivat voimakkaasti.¹

Teollistuminen muutti vähitellen koko yhteiskuntaa. Rahatalouteen siirtyminen muokkasi perinteisiä arvoja uudenlaisiksi. Raha, esimerkiksi työläiselle maksettu palkka, alkoi mitata myös ihmisten välisiä suhteita korostuneemmin kuin ennen. Yhteiskuntaryhmien väliset erot alkoivat näkyä aiempaa terävämmiin.

Suomi pysyi kuitenkin vielä pitkään maatalousmaana. Vuonna 1850 maassa oli noin 140 teollisuuslaitokseksi katsottavaa yritystä, joissa oli työssä runsaat 3 000 henkilöä. Vuoden 1869 tietojen mukaan teollisia laitoksia oli jo 339, ja niissä työskenteli yli 10 000 miestä, naista ja lasta. Vuonna 1870 sai vielä kolme neljäsosaa väestöstä elantonsa maatalouden parista. Kaupungeissa asui vielä vähemmän kuin joka kymmenes suomalainen. Kaupungeihin ja teollisuuskeskuksiin muutti varsin sekalainen joukko, joka toi työvoimansa ohella mukanaan aiemmalle maaseudun kotiympäristölleen tyyppillisiä elämänmuotoja. Vasta vähitellen ajan kuluessa näistä moninaisista aineksista alkoi muodostua uutta, yhtenäisempää elämänpiiriä, ja talonpoikauskulttuurista poikkeavaa työväenkulttuuria.²

Väestönkasvun voimakkain ajanjakso oli 1800-luvun lopulta 1900-luvun alkuvuosikymmeniin. Maaseudulle muodostui suhteellista liikaväestöä, jolle ei siellä enää tahtonut riittää elantoa. Tämä loi osaltaan muuttopaineita. Toivo turvallisemmasta

1 Ks. kehitysvaiheista esim. *Suomen taloushistoria* 1, 1982.

2 Ks. esim. *Suomen taloushistoria* 2, 1982.

tai ainakin leveämmästä elannosta sai väkeä joukoittain muuttamaan asutus- ja teollisuuskeskuksiin.

Seuraukset näkyivät havainnollisesti tilastoista. Parissa kymmenessä vuodessa vuoteen 1900 mennessä teollisuuden, kaupan ja liikenteen parissa toimeentulonsa ansainneiden määrä kohosi vajaasta kymmenestä yli 15 prosenttiin.¹

Muutos oli nopeutuessaan hyvin voimakasta. Kun vielä 1880-luvun puolivälissä teollisuuden ja käsityön parissa työskenteli 27 000 suomalaista, kohosi pelkästään teollisuustyöväestön määrä ennen ensimmäistä maailmansotaa vuonna 1913 jo noin 107 000:een. Tuolloin Suomessa oli noin kolme miljoonaa asukasta.²

Työläiset erottuivat yhteiskunnan perinteisistä ryhmistä ennen muuta siten, että he olivat palkkatyöstä riippuvaisia. Palkat, työajat ja muut työehdot muotoutuivat tuon ajan liberalistisessa hengessä kysynnän ja tarjonnan mukaisesti, mistä oli seurauksena, että palkat pysyivät pieninä, työajat sangen pitkinä ja huomattava osa työvoimasta oli alaikäistä. Suhteessa entiseen, sittenkin tavalla tai toisella suojattuun elämään maaseudulla, joutuivat monien teollisuusyhdyskuntien työläiset vaikeaan ahdinkoon.

Talouden jyrkät suhdanteet koettelivat kokonaisia perheitä toimeentulon raja-
mailla. Vaikeuksiin liittyivät monesti vielä liiallinen alkoholin käyttö ja muut yleisesti paheiksi luonnehditut seikat, joilla kurjaa elämää pyrittiin lievittämään ja sietämään.

Uusissa tehtaissa ja verstaissa muodostui palkkatyöntekijöiden kesken uudenlainen, vähintäänkin orastava yhteenkuuluvuuden tunne, tietoisuus toisista samanlaisista. Tämä vaistomainen itsetietoisuuden kasvu ei ollut kuitenkaan kovin nopeata. Vähitellen työläiset havaitsivat muodostavansa yhteisen, kasvavan joukon, yhteiskuntaryhmän, omine muista erottuvine ongelmineen ja pyrkimyksineen.

TYÖVÄENKYSYMYS NOUSEE ESIIN

Työväen yhteiselle toiminnalle alkoi kasvaa edellytyksiä jo siinä vaiheessa, kun maa oli vielä vahvasti agraarinen, maatalousvaltainen. Sahateollisuuden esteet poistettiin vuonna 1861, minkä seurauksena puunjalostusteollisuus alkoi voimakkaan laajentumisen 1870-luvulta alkaen.

Kun metsässä kasvavat tukkipuut alkoivat merkitä rahallisia arvoja, maanomistajat alkoivat rajoittaa muun muassa torppariensa metsänsä käyttöoikeuksia ja uhkasivat lopettaa torppien vuokrasopimuksia. Tämä loi maaseudulla pohjaa epävakaille, epävarmoille

¹ Ks. esim. *Suomalaiset. Yhteiskunnan rakenne teollistumisen aikana 1980.*; Huuhka 1990, s. 27; ks. myös *Maamme Suomi* 2007, eri kohdin.

² *Suomen historian pikkujättäläinen* 1987, eri kohdin; ks. myös *Suomen työväenliikkeen historia* 1976, eri kohdin.

oloille. Varallisuuden kasautuessa maan- ja metsänomistajille juopa yhteiskuntaryhmien välillä syveni. Maaseudulla laajimpana väestöryhmänä olivat maata omistamattomat, mäkitupalaiset sekä loiset, joista monet asuivat hyvin puutteellisissa oloissa toisten nurkissa ja armoilla.

Teollisuusyhdyskunnissa työväestön työn ja asumisen ongelmat alkoivat kärjistyä. Näin tapahtui suhteellinen, osin absoluuttinenkin olojen kurjistuminen samanaikaisesti sekä laajalla maaseudulla että kasvavissa teollisuusyhdyskunnissa. Työväenkysymyksestä muodostui 1800-luvun lopulla laaja yhteiskunnallinen kysymys, joka alkoi vaatia ratkaisua.¹

Työväestön monesti hyvinkin kurjaan asemaan kiinnittivät ensinnä huomiota muuttamat tehtaanomistajat, hyväntekeväisyyttä harrastaneet ja säätyläiset. Tämä tapahtui jo hyvin varhaisessa teollistumisen vaiheessa. Ratkaisua ongelmiin pyrittiin etsimään sivistys- ja koulutustasoa kohottamalla.

KANSALLE LUKUTAITO

Sivistystyön murroksen 1800-luvulla ei tarvinnut Suomessa lähteä aivan tyhjästä. Hyvin pitkälle kirkon ansiota oli se, että lukutaidolla oli kansan syvien rivien keskuudessa jo pitkät perinteet. Rippikoulun suorittaminen ja ainakin auttava sisälukutaito olivat pitkään olleet edellytyksenä kirkollisen avioliiton solmimiseen.

Selvää toisaalta oli, ettei heiveröiseksi jäänyt lukutaito pysynyt useinkaan yllä, kun niukan hartauskirjallisuuden ohella ei ollut juuri muuta suomen- tai ruotsinkielistä luettavaa savupirttien hämärässä, päreen tai kynttilän vähäisessä valossa.

Ylioppilasnuoriso innostui 1840-luvulla kansallisuusaatteen siivittämänä yleisen sivistystason kohottamisesta. He ”löysivät” oman kotimaan maaseudulta kansan, ja tätä kansaa oli sivistettävä.² Kuopiossa yläalkeiskoulun rehtori J. V. Snellman vaati Saima-lehden kirjoituksissaan sivistyneistön suomenkielistämistä, suomenkielisen kirjallisuuden julkaisemista ja suomea kouluopetukseen. Esimerkiksi jo 1846 hän kiinnitti huomiota ihmisarvon kunnioitukseen ja pyrkimykseen ”alempien yhteiskuntaluokkien sivistämiseksi ja vaurastuttamiseksi”.³

Sivistäminen koettiin vähitellen yhä laajemmin aiheelliseksi ja tarpeelliseksi. Kirkollista kansanopetusta muokattiin kansakoululaitoksen suuntaan, mutta samalla pyrittiin virittämään sivistysharrastuksia myös varttuneemman väestön keskuuteen. Sivistystyö nähtiin välttämättömäksi sekä kansalaisten henkisen kasvun että koko kehkeytyvän

¹ Ks. esim. *Suomalaiset* 1990, s. 46–52; *Suomen työväenliikkeen historia* 1976, s. 32–37; *Suomen taloushistoria* 2. 1982, s. 132–154; *Kansa liikkeessä* 1987, s. 142–153.

² Klinge 1978a, esim. s. 94–118.

³ *Valistus, sivistys, kasvat* 1991, s. 73–82, lainaus, s. 82, 332.

kansakunnan kehityksen vuoksi. Tähän liittyi myös erilaisten yhdistysten, järjestöjen muodostuminen.¹

Yhteiskunnallisten olojen jonkinasteinen vapautuminen merkitsi sitä, että 1860-luvun alussa voitiin Suomessakin ryhtyä muodostamaan sellaisia käsityöläisten sivistisyhdistyksiä, joita oli Ruotsissa ja Norjassa ollut jo parikymmentä vuotta aiemmin. Taustalla oli ammattikuntalaitoksen murtuminen ja pelko nuorten käsityöläisten joutumisesta huntingolle. Suomessa toimi 1860-luvun loppupuolella samaan aikaan jo kolme paikallista käsityöläisten sivistysseuraa. Ne toimivat esimerkkinä myöhemmälle toiminnalle.²

Kansakouluasetus annettiin vuonna 1866, mutta maalaiskunnissa ei koulun perustaminen tullut vielä pakolliseksi. Siitä päätettiin kuntakokouksessa, joihin oli mahdollisuus osallistua vain harvoilla ja valituilla, pääosin säätyläisillä ja varakkaimmilla talollisilla. Kansakoululaitoksen voi arvioida toimineen kuitenkin jo 1800-luvun lopulla verraten hyvin suuremmissa asutuskeskuksissa. Sen sijaan maaseudulla pitäjänkouluja oli vähän.

Vuoden 1880 tilastot kertoivat, että yli 10-vuotiaasta väestöstä lukutaitoisia oli 97,6 prosenttia. On toki muistettava, että monella lukutaito oli sittenkin vain muodollista, ja itse asiassa kirjoittaa osasi tuolloin vain joka kymmenes. Hyvin monelle jäi niukka kiertokoulu ainoaksi opintieksi ennen kuin itse elämäkoulu alkoi.

Kun asutuksen painopiste oli maaseudulla ja kun oppimahdollisuuksien puute oli siellä suurinta, kansansivistyksen vaikeimmat ongelmatkin olivat jatkuvasti sillä suunnalla. Kuvaavia olivat tilastotiedot kouluvuodelta 1900–1901. Tuolloin maaseudun kouluikäisistä lapsista kävi kansakoulua vain kolmasosa eli 34 prosenttia. Kansakoulua käyvien osuus nousi 1910-luvun alkuun mennessä maaseudullakin jo 51 prosenttiin. Yleisen oppivelvollisuuden alkaessa vuonna 1921 määrä oli jo 68 prosenttia. Ei kuitenkaan enempää.³

Kirjastolaitoskin alkoi vähitellen muotoutua samalla, kun kansankielistä kirjallisuutta alettiin luoda yhä voimallisemmin. Aluksi erilaiset yhdistykset ja seurat ryhtyivät ylläpitämään kirjastoja sekä lukutupia. Ensimmäinen lainakirjastoksi katsottava laitos oli avannut ovensa Vaasassa jo vuonna 1794.

Myöhemmin kirjastoja perustivat useat kaupungit ja myös maalaiskunnat. Jo vuoden 1889 tilastojen mukaan Suomessa oli 606 kirjastoa. Vuosisadan vaihteessa niiden määrä oli jo kolminkertainen, yli 1860, niistä valtaenemmistö toimi maaseudulla.⁴

1 Ks. Aaltonen 1991, s. 10–29.

2 Rehumäki 2008, s. 85–106. – Turussa toimi Åbo Bildningscirkeln, Helsingissä Handtverkaresångförening, sittemmin Sällskap för Bildning och Nöje ja Oulussa Bildningscirkel i Uleåborg. Sanat sivistys ja rengas nousivat niiden nimissä jo esiin. Väinö Voionmaa luonnehti tätä vaihetta hieman kankeasti ”seurallisuuden ajaksi”, vaikka siitä ei kuitenkaan perustettu vain seuranpitoa varten (emt., s. 102).

3 Tuomisto 1991, s. 35, ”vapaasta kansanvalistuksesta”, s. 36–47; ks. myös *Maamme Suomi*, s. 87–88.

4 Ks. esim. Kosonen 1985, s. 17–18.

Sanomalehdistö, julkaistu kirjallisuus ja kirjastolaitos vahvistivat kukin osaltaan aikuisväestön sivistysharrastusten laajentumista tai ainakin ne alkoivat mahdollistaa sitä. Ne ruokkivat toisiaan; lisäsivät lukutaidon tarvetta, laajensivat tiedonpiiriä ja tyydyttivät tiedonjanoa.

KANSANSIVISTYSTYÖN JÄRJESTÖJÄ MUODOSTETAAN

Alkuvaiheissaan vapaa kansanvalistustyö suuntautui selkeästi sivistyneistöstä rahvaaseen, työväestöön, kansaan päin. Vapaa-sana viittasi toiminnan vapaaehtoiseen luonteeseen. Jo vuonna 1831 oli perustettu ensimmäinen, sittemmin hyvin merkittäväksi muodostunut kulttuuritoiminnan järjestö Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (SKS).¹

Myöhemmin, varsinkin 1860-luvulta alkaen kansansivistystä alkoi leimata vahvemmin suomalaisuusliike.² Tätä aatosta, fennomaanien asiaa, kantoi myös SKS. Se löysi heti omat tehtävänsä kirjallisuudenkin julkaisijana. Jo 1850-luvulla käynnistyi kuitenkin keskustelu siitä, että maahan tarvittaisiin lisäksi ”opettavaista kirjallisuutta julkaiseva ja muutakin valistustyötä tekevä seura”.³ Tällaiseksi perustettiin 1874 Kansanvalistusseura.⁴

Seuran ohjelmaa eli programmia levitettiin kautta maan tuhansin kappalein. Se julkaistiin monissa sanomalehdissä ja sitä luettiin tiedoksi kirkkojen saarnastuolista. Ohjelma kiteytti heti alkuun ylevät pyrkimyksensä: ”Sivistyksen tulee olla kaikkien yhteisenä omana, joka virvoittaen elähdyttää kaikkia kansanluokkia ja elämäntiloja.”

Kansanvalistusseuran päätehtäväksi nostettiin ”kelvollisen, halpahintaisen ja kansantajuisen kirjallisuuden painattaminen ja levittäminen”. Lisäksi piti maaseudulla pitää esitelmiä, järjestää ”lukuyhtiöitä, laulu- ja soittokuntia, kansanjuhlia ynnä muuta semmoista, johon kansa itse pääsee välittömästi osaa ottamaan”.⁵

Toiminnan kasvaessa paikallisesta maanlaajuiseksi saivat alkunsa erilaiset kansanliikkeet. Aikakauden muita keskeisiä kansanliikkeitä olivat raittiusliike, joka alkoi järjestöinä organisoitua 1870-luvun lopulla sekä erityisesti nuorisoseuraliike. Se puolestaan virisi Pohjanmaalta liikkeelle lähtien 1880-luvun alussa. Kummankin toiminnassa oli muun muassa yleissivistävillä esitelmillä, huveilla ja monipuolisilla, henkisesti kasvattavilla riennoilla sekä terveillä elämäntavoilla tärkeä sijansa. On syytä muistaa

¹ Ks. esim. Alapuro & Stenius 1987, s. 26; Aaltonen 1991, s. 12.

² Jukka Tuomisto on jakanut varhaisvaiheita siten, että ensin sivistyneistö oli kansaa valistamassa 1870–80-luvulla, seuraavassa jaksossa 1880–1918 kansanliikkeet olivat valistustyön johdossa. Ks. Jukka Tuomisto 2003, s. 63–64.

³ Lainaus Aaltonen 1991, s. 13.

⁴ Ks. Liikanen 1987, s. 126–141.

⁵ Lainaukset Aaltosen 1991, s. 15 mukaan; ks. myös Liikanen 1987, s. 126–138; Tuomisto 1991, s. 40–42.

myös naisten asemaa parantamaan pyrkinyt naisliike. Joukkoon voi lukea niin ikään laajentuvan osuustoiminta-aatteen ja uskonnolliset herätysliikkeet.¹

On tarpeen painottaa, että oppimisen ohella tapahtui samaan aikaan paljon muutaakin, kuin huomaamatta. Kansanliikkeiden sivistystoiminnassa opittiin toimimaan yhdessä, ryhmänä. Toiminta koului myös etualalle, johtaviin tehtäviin kohoavia henkilöitä, millä oli sitten merkityksensä tsaarinajan viimeisinä vuosikymmeninä. Myös koko yhteiskunta rakenteineen ja moninaisine kehityspiirteineen tuli tutummaksi. Voi hyvin arvioida, että varhaiset suomalaiset kansanliikkeet palvelivat sekä yksilöllisiä että yhteiskunnallisia päämääriä.²

TYÖVÄKI ALKAA JÄRJESTÄYTYÄ

Käsityöläisten ammatinharjoittamiseen keskeisesti vaikuttanut ammattikuntalaitos lakkautettiin 1868. Ensimmäisiä työväenjärjestöjä ryhdyttiin muodostamaan säätyläisten toimesta nimenomaisesti työväkeä varten.

Tehtaanomistajien aloitteesta muodostettiin esimerkiksi jo vuonna 1866 Tampereelle ”Pumpulitehtaan työväen seura”. Sen sääntöihin kirjattiin ajalle ominaisia piirteitä: ”Tämän yhdistyksen tarkoituksena on toimittaa työmiehillemme tilaisuutta seurallisiin kokouksiin, joissa harjoitetaan laulanta, lukemista ja luentoa, tällä heille sivistystä tarjoamaan.”³ Vastaavanlaisia, sivistystyötä toteuttavia tehtailijoiden muodostamia yhdistyksiä perustettiin muuallekin. Niitä kutsuttiin yleisesti lukuyhtiöiksi.

Hannu Soikkanen on kiinnittänyt huomion tärkeään yksityiskohtaan. Järjestäytynyt työväenliike ei saanut jalansijaa ensimmäiseksi suinkaan kaikkein huonoimmassa asemassa olleiden työläisten keskuudessa. Soikkasen mukaan erityisen ”kärkiryhmän” muodostivat suhteellisen hyvin palkatut ja monellakin tavalla oman maansa ja maailman menosta perillä olleet, ilmeisesti myös sanomalehtiä lukevat työläiset. Tällainen ryhmä oli erityisesti kirjatyöntekijät.⁴

Käsityöläisten keskuuteen alkoi 1880-luvun alusta alkaen muodostua ammattiosastoja. Järjestäytymisen ensi aalloilla olivat suutarit, räätälit ja rakennustyöläiset. Pian muodostui myös teollisuuden eri alojen työläisten omia yhteenliittymiä.

Ammatillinen toiminta keskittyi alkuvaiheissa kuitenkin vain muutamiin suurempiin kaupunkeihin. Esimerkiksi Helsingissä oli jo vuonna 1888 yhteensä kymmenen

¹ Ks. esim. Alapuro & Stenius 1987, s. 35–36, 50–52; nuorisoseuraliikkeen opintotoiminnan alusta, puhujaja keskusteluosastoista, kotikouluista, raittiustutkinnoista jne. myös Peltoniemi 1963, s. 11–17; Ojanen 2018, s. 14–17.

² Rantanen & Saari-Musakka 1994, s. 96–97.

³ Lainausta *Suomen työväenliikkeen historia* 1982, s. 37; ks. myös Laavola 1974, s. 57–58.

⁴ Soikkanen 1975, s. 16.

ammattiosastoa. Ne muodostivat seuraavana vuonna ensimmäisen kerran laajemman yhteenliittymän, paikallisen ammattiyhdistysten keskuskomitean.¹

UUDEN AIKAKAUDEN KYNNYKSELLÄ

Poliittinen järjestäytyminen tapahtui osin samanaikaisesti kuin työväen ammatillinen organisoituminen. Suomen ensimmäisen työväenyhdistyksen perustaminen käynnistyi Helsingissä maaliskuussa 1883, alun alkaen käsityöläisyhdistyksen (handwerkareklubb) aikaansaamiseksi. Helsingin työväenyhdistys (HTY) aloitti varsinaisen toimintansa laajahkon ja sangen perusteellisen valmisteluvaiheen jälkeen vuotta myöhemmin.

Työväenyhdistyksen ensimmäinen puheenjohtaja, pienteollisuuden harjoittaja, rottinkitehtailija Viktor Julius von Wright kiteytti sittemmin yhdistyksen ensimmäisessä julkisessa tilaisuudessa huhtikuussa 1884 toiminnan ydinkohdat ja keskeiset tavoitteet. Niitä suuntaviivoja tulivat noudattelemaan muutkin työväenliikkeen alkuvaiheen ns. wrightiläisen kauden työväenyhdistykset.

Suomessa oltiin von Wrightin mukaan ”uuden aikakauden kynnyksellä maamme työväenasian historiassa”. Käynnistynyttä virtaa oli ohjattava ”maallemme onnelliseen suuntaan”, ei voimia tuhlaillen kiihotukseen. Hänen mukaansa työntekijäin ja työntekijäin tuli yhteisesti vaalia hyvien suhteiden säilymistä.

Työväenyhdistyksen tehtäväkenttä oli laaja. Von Wrightin mukaan ”velvollisuutemme on siis koroittaa ja vahvistaa työväen luokkaa, kaikin tavoin edistämällä säännöllisyyttä, säästäväisyyttä, sopua ja hyvää oloa, koulunkäyntiä, sanomalehtien lukemista, esitelmän kuuntelemista ja tietojen etsimistä kirjoista ja keskusteluista”.

HTY:n ja myöhemmin perustettujen muidenkin wrightiläisten työväenyhdistysten toiminta suuntautui varsin pitkälle sisäänpäin, valistustyöhön, työläisjäsenistön sivistämiseen ja opinnollisten tietojen antamiseen. Von Wrightilla oli selkeä kuva siitä, ettei työväestöllä ollut toivoakaan saavuttaa valtiollisia oikeuksia ennen kuin sen oma sivistystaso olisi kohonnut ja ennen kuin se olisi saanut käytännössä oppia ”järjestötoiminnasta, valtiollisen toiminnan koulusta”.²

Joulukuussa 1883 alkoi Vaasan työväenyhdistyksen toiminta. Seuraavina vuosina työväenyhdistyksiä perustettiin eri puolille maata, Ouluun, Tampereelle, Poriin, Turkuun, Kemiin ja Savonlinnaan sekä Viipuriin, Kuopioon, Jyväskylään, Joensuuhun ja Kokkolaan. Jo 1880-luvun lopulla työväenyhdistyksiä oli parikymmentä, muun muassa kaikissa maakunnallisissa keskuksissa.

¹ Tuomisto 1984a, s. 77.

² Tuomisto 1984a, s. 39, 46–49, myös lainaukset; työväenliikkeen alkuvaiheista pääkaupungissa ks. myös Ekman 2017.

Yhdistysten määrä kaksinkertaistui 1890-luvun puoliväliin mennessä. Jäsenenä oli sekä säätyläisiä, tehtailijoita, käsityöläisiä että myös jo jonkin verran työläisiä. Erityisesti ammattiosastojen kautta liikkeeseen alkoi tulla lisäksi radikaalimpia näkemyksiä.¹

Työväenyhdistysten ensimmäinen maanlaajuinen yhteiskokous pidettiin syyskuussa 1893 Helsingissä, HTY:n käytössä olleessa rakennuksessa Kaivokadulla, aivan rautatieaseman lähellä. Paikalla oli 20 yhdistyksen edustajat. Kiivaan ajatuksenvaihdon jälkeen hyväksyttiin ensimmäinen yhteinen ohjelma, joka sisälsi kuusi vaatimusta ja kahdeksan toivomusta. Vaatimukset koskivat muun muassa äänioikeuden laajentamista, 10 tunnin työpäivän saavuttamista, yleistä koulupakkoa ja maksutonta opetusta.

Toivomuksiin kirjattiin puolestaan esimerkiksi tilastotietojen kokoaminen työväen oloista, asunto-olojen parantaminen, työväen tietopuolisen kehityksen ja sivistyksen kohottaminen, miesten ja naisten samapalkkaisuus, kieltolaki jne. Kokouksessa keskusteltiin ensimmäisen kerran näin suurella joukolla erittäin monista työväestön elämään vaikuttavista seikoista.²

TYÖVÄEN OMAT SIVISTYSRIENNOT

Yhteistä niille tehtailijoille ja säätyläisille, jotka huolestuivat teollisuustyöväestön kurjistuvista oloista, oli aito ja vilpitön usko valistuksen ja sivistyksen voimaan. Siveellisen ryhdin kohentamisella, tiedon lisäämisellä, valistustyöllä, raittiudella ja säästäväisyydellä uskottiin ongelmien ratkeavan. Ja mikä tärkeintä, sillä tavoin eivät yhteiskunnalliset ristiriidat kärjistyisi katkeamispisteeseen, eikä ”Kaarlo Marxille” ja hänen toimintaehdotuksilleen jäisi tilaa. Uutiset kertoivat maailmalta työläisten pyrkimyksistä ja samalla levottomuuksista 1850-luvulta alkaen. Vuonna 1890 vietettiin ensimmäisen kerran laajalti vappua työväen yhteisenä juhlanä.

Wrightiläisyyteen sisältyi monenlaisia aineksia. Hannu Soikkanen on osuvasti todennut, että ”se oli ’yleisedistyksellinen liike’, johon mahtuivat lähes kaikki ajankohdan virtaukset, jotka horjuttivat perinteellistä sääty-yhteiskuntaa”.³

Jo ennen wrightiläisiä työväenyhdistyksiä toimivat useat työläiset mukana tehtaiden lukuyhtiöissä, osallistuivat laulu- tai soittokuntien toimintaan, kehittivät itseään, oppivat välttämättömiä sosiaalisia perustaitoja. Kuten edeltä muistetaan, kansakouluolot olivat erittäin puutteelliset maaseudulla. Sieltä useimmat työläiset tehtaisiin tulivat ja niinpä heidän opintiensäkin oli aloitettava monesti melkein kirjaimellisesti aakkosista ja laskutaidosta.

¹ Ks. esim. Soikkanen 1975, s. 27–28; Laavola, s. 59; ks. myös *Suomen taloushistoria* 2. 1982, s. 148–149.

² Soikkanen 1975, s. 20–25.

³ Lainaus Soikkanen 1975, s. 25.

Ammatillisen ja poliittisen järjestäytymisen ensi muodot sisälsivät heti alusta alkaen runsaasti sivistys- ja laajemmin ymmärrettynä kulttuuritoimintaa. Lisäksi ne muutoineen merkitsivät osaltaan alkua tai jo vahvistusta työväestön kokemalle yhteenkuuluvuuden tunteelle.

LIIKKEET KOHTAAVAT

Nousevan työväen järjestötoiminnan ja vapaan kansansivistystyön tavoitteet kohtasivat toisensa wrightiläisyydessä. Toisaalla oli oppimattomia työläisiä, oli ongelmia, orastavia yhteiskunnallisia ristiriitojakin. Toisaalla olivat kaiken ratkaisuksi koetut valistamisen, sivistämisen keinot, yhteiset henkiset pyrinnot.

Itse asiassa monet 1800-luvun lopun yhteiskunnallisista kansanliikkeistä saivat käytevoimaa toisistaan. Ne toimivat rinnakkain, osin lomittainkin. Nuorisoseuraliikkeen, raittiusliikkeen ja työväenliikkeen toiminnassa oli monia yhteisiä solmu-kohtia.¹

Esimerkiksi Helsingin työväenyhdistyksen aloittamilla ”kansantajuisilla luennoilla” käsiteltiin syksyllä 1886 useita aiheita. Luentoja pidettiin maantieteestä, Suomen historiasta ja fysiikasta. Osa luennoista pidettiin suomeksi, osa ruotsiksi. Luentotilaisuudet järjestettiin yliopiston tiloissa, arki-illoin työpäivän päätyttyä klo 20 jälkeen ja sunnuntaisin kello 17 alkaen.

Työväenyhdistyksen jäsenille luennot olivat ilmaisia, mutta ulkopuoliset pääsivät mukaan pienellä sisäänpääsymaksulla. Myöhempinä vuosina esitelmää pidettiin myös kemiasta, taidehistoriasta, ”ihmisruumiin rakennuksesta” ja muistakin aiheista. Jonkin verran käsiteltiin aivan suoraan kansakoulujen alkeisoppijaksojakin. Lehti-ilmoituksissa esitettiin asian ydin toiveikkaasti ja verraten suoraviivaisesti: luentojen avulla ”työkansan yleinen sivistyksen kanta nousee ja työväen yhteiskunnallinen asema paranee”.²

Vastaavan kaltaista oli sivistystoiminnan sisältö muillakin paikkakunnilla, missä työväenyhdistyksillä oli tuolloin luentotoimintaa aikuisväestölle. Merkillepantavaa oli, että suoranaiset yhteiskunnalliset aiheet loistivat useimmiten poissaolollaan.³ Toiminnassa oli paljon eroja maan eri puolilla. Hannu Soikkanen on kiinnittänyt huomiota siihen, että Karjalassa esimerkiksi Sortavalan työväenyhdistyksen toiminta keskittyi

¹ Ks. esim. Sulkunen 1988, eri kohdin.

² Tuomisto 1984a, s. 55–57, lainaus s. 56.

³ Ks. muutamia esimerkkejä: Tapiola 1968, s. 146–149; Tuomisto 1982b, s. 36–40; Kanerva 1986, s. 121–140; Kemppinen 1987, s. 16–19, 29–30, 32–34; Järvelin 1988, s. 26–27, 30, 46–50; Virtanen 1988, s. 36–38; Saari 1988, s. 27; Gyllidén, Huttu, Ikonen ja Isotalo 1989, s. 34–35; Honka-Hallila 1992, s. 16–21; Eerola 1996, s. 2; Puutio ja Stenvall 1995, s. 24–25

perustamisvuodesta 1889 alkaen enimmäkseen ohjelman järjestämiseen huvitilaisuuksiin tai retkien yhteyteen. Työläisiä oli alkuun vain vähän jäsenenä.¹

Eräin paikoin huomattiin, että kuulijakunta ei kyennyt kunnolla seuraamaan luentomuodossa annettua opetusta. Niin vajavaisiksi olivat jääneet mahdollisesti vähäisen kiertokoulun tarjoamat koulutiedot ja oppimisen taidot. Ratkaisuna ryhdyttiin antamaan aivan alkeisopetusta, kirjoituksen ja laskennon perustiedoista alkaen.²

Oppikurssit ja sivistävät esitelmät merkitsivät kuuntelemassa olleille työmiehille itse asiassa hyvin monia asioita. Niillä ensinnäkin paikattiin koulutietojen puutteellisuutta työpäivän jälkeen iltasella. Lisäksi niiden avulla avattiin monien silmiä näkemään maailmaa laajemmalti kuin vain oman asunnon ikkunasta. Ne auttoivat samalla hahmottamaan työväestön yhteenkuuluvuutta.

Maailma ja sen erilaiset ihmeellisyydet alkoivat tulla yhä useampien ulottuville. Monilla heräsi vahva oppimisen halu. Sanomalehtiä alettiin tilata ja lukea entistä tarkemmin. Lehtiä oli luettavana kirjastossakin. Monet käsityöläiskisällit kiersivät pohjoismaissa ja osin muuallakin Euroopassa ja omaksuivat siellä uusia, kiinnostavia asioita, asenteita, toiminnan malleja, ihanteitakin.

Uusia aatteita tuotiin esille muun muassa työväenyhdistysten muodostamisissa puhuja- tai keskusteluseuroissa. Siellä opeteltiin ja opittiin väittelemään, perustelemaan omia näkemyksiä ja siellä hankittiin myös järjestöelämän edellyttämiä kokoustoiminnan perustaitoja. Näissä keskusteluseuroissa virisi monesti jo halu siihen, että sosialististen aatteiden elähdyttämä työväki itse ottaisi johtoaseman ja samalla myös vastuun yhdistyksen toiminnasta.³

Työväestön sivistämispyrkimyksiä palvelivat myös useiden työväenyhdistysten omat kirjastot ja lukusalit, joihin tilattiin paikallisia ja valtakunnallisiakin sanomalehtiä. Samana vuonna 1899, jolloin Suomen työväenpuolue perustettiin, oli maassa tilastojen mukaan 64 työväenyhdistystä. Niillä oli 27 kirjastoa ja niteitä oli yhteensä 3 312. Vuotta myöhemmin työväenkirjastoja oli yksi enemmän, mutta niteitä oli jo 10 000.⁴

Aktiivista ajattelua ja kirjoittamista kehittivät myös niin sanotut nurkkapöytäkirjat, joita kokouksissa pitivät muut kuin varsinainen pöytäkirjuri. Nurkka- tai ilmapöytäkirjoissa oli usein humoristinen sävy, ja niissä tarkasteltiin varsinkin kokouksen yleisiä tunnelmia ja päätösasioiden ulkopuolisia tapahtumia, kommelluksiakin. Niiden perinne jatkui aktiivisena vuosikymmeniä.

Oppikurssien ja muiden työväen yhdistystoiminnan muotojen avulla monet saivat myös hyödyllisiä sosiaalisen kanssakäymisen taitoja ja oppivat käytännön

¹ Soikkanen 1970, s. 43–44.

² Huuhka 1990, s. 31.

³ Huuhka 1990, s. 31; erityisesti maan etummaisen työväenyhdistyksen eli HTY:n osalta ks. Tuomisto 1984a, s. 90–110.

⁴ Kosonen 1985, s. 26.

kokoustoiminnan periaatteita, tietoa siitä miten asioita viedään eteenpäin järjestyneesti, puheenvuoroja pyytäen ja käyttäen sekä miten päätöksiä kirjataan pöytäkirjaan. Sekin oppi kantoi hedelmää myöhemmin.

KANSANOPISTOKURSSEJA TYÖVÄELLE

Wrightiläisten yhdistysten myötä siirtyi työväestön sivistämistoiminnan painopiste selkeästi työväenyhdistyksille. V. J. von Wright oli samalla ensimmäisiä, joka pyrki aikaansaamaan erityisiä oppilaitoksia kouluiän ylittäneelle väestölle. Hän teki vuoden 1891 valtiopäivillä aatelissäädyssä raha-aloitteen, jonka mukaan varoja piti saada opetustoiminnan aikaansaamiseen ”kouluiän yli joutuneille työntekijöille, miehille ja naisille, alkeiskurssien ja esitelmän kautta”.¹ Aatelis- ja pappissääty puolsivat ehdotusta. Aloitte kuitenkin raukesi, kun porvaris- ja talonpoikaissäädyt vastustivat sitä.

Ensimmäinen kansanopisto perustettiin 1889 Kangasalle. Kansanvalistusseurassa nousi esiin ajatus muodostaa kansanopistomaista toimintaa maaseudun lisäksi myös kaupunkeihin. Jossain määrin kokeiluluontoisesti ja myös ”harjoituskentäksi kansanopistotyötä harrastaville nuorukaisille” ehdotettiin toiminnan aloittamista Helsingissä. Kansanvalistusseura ja Helsingin työväenyhdistys huolehtivat kustannuksista. Toiminta alkoi tammikuussa 1892 suomen- ja ruotsinkielisten kansanopistokurssien muodossa.

Osallistujia oli varauduttu ottamaan 25, mutta suuren kiinnostuksen takia suomenkieliselle ryhmälle oli järjestettävä rinnakkaiskurssi. Myöhemmin osallistumisrajoitukset poistettiin kokonaan. Syksyllä 1895 oli opinhaluisia keskustassa palokunnantalolla ja Sörnäisten kansankodissa Itäisen viertotien eli Hämeentien varrella jopa tuhatkunta. Kurseilla oli monenlaisia taloudellisia vaikeuksia, mutta kaupunki otti niistä vähitellen yhä suuremman vastuun.²

Vastaavanlaisia kansanopistokursseja järjestettiin pääkaupungin lisäksi Turussa, Tampereella, Kotkassa, Oulussa, Vaasassa ja muuallakin. Esimerkiksi vuonna 1897 oli työväenyhdistysten järjestämällä kansanopistokursseilla kaikkiaan noin 2 000 osanottajaa.³ Kurssien ja luentojen merkitystä osattiin arvostaa, mitä kuvasti esimerkiksi Tampereen vuoden 1897 luentokurssin hyödyn kaunis arviointi, siinä ”kursseja verrattiin kylvöön, jonka satoa työväki saa kerran leikata tulevaisuutensa aarreaittaan koottavaksi”.⁴

Olivatko kansanopistokurssit suoraa kopiota Tukholmassa vuonna 1880 aloittaneen työväenopiston (Stockholms arbetarinstitut) opetuksesta? Eivät olleet, vaikka

1 Huuhka 1990, s. 40–41, lainaus, s. 40.

2 Huuhka 1990, s. 33–34, lainaus, s. 33.

3 Huuhka 1990, s. 35.

4 Ahonen 2016, s. 83, myös lainaus.

Tukholman kokemukset olivat ainakin jossain määrin tiedossa ja eräin osin myös esikuvana. Kansanvalistusseura salli HTY:n tulla kanssajärjestäjäksi vain sillä nimenomaisella ehdolla, ettei kurseista saanut tulla ”työväeninstituuttia” (arbetarinstitut) Tukholman tapaan.

Kansanvalistusseuran toiminta pohjautui kristilliseen uskontunnustukseen. Tavoitteena oli Kosti Huuhkan sanoin ”antaa yleissivistäviä tietoja sekä edistää oppilaissa jumalan pelkoa ja luontoon, historiaan sekä sivistysoloihin perustuvaa isänmaanrakkautta”.

Tukholman työväenopistossa korostui puolestaan positivismi, joka ”pyrkii puhdistamaan ihmishengen niin teologisista kuin muistakin metafysisistä aineksista ja asettamaan niiden sijalle tieteen ihmistä koskevia kysymyksiä ratkaistaessa”.¹

ENSIMMÄISET TYÖVÄENOPISTOT PERUSTETAAN

Tampereen työväenyhdistyksessä oli kiinnostusta Tukholman mallin mukaisen työväenopiston perustamiseen jo 1890-luvun alussa. Yhdistyksen sihteeri esitteli naapurimaan toimintaa, mutta asiassa ei kuitenkaan päästy etenemään.

Vasta muuttuneissa oloissa, tilanteessa, jossa wrightiläinen työväenliike oli siirtymässä työväen itsensä johtamaksi ja sosialistisiin näkemyksiin pohjautuvaksi, päästiin asiassa liikkeelle. Paikallinen Aamulehti nosti jo 1894 mielenkiintoisella tavalla esiin työväenopiston tarpeen. Sosialistiset aatteet olivat leviämässä ja niinpä työväen sivistystyö ”oli saatava kumouksellisten oppien ulkopuolelle”.²

Muutamassa vuodessa muuttui siten käsitys työväenopistotoiminnan luonteesta. Opiston syntysanojen lausujatkin kuvastivat tapahtunutta muutosta. Perustamishdotuksen tekivät Tampereen suomalaisen klubin fennomaanit.

On kuitenkin samalla todettava, että pelätty yhteiskuntaoppia ei Tampereen työväenopiston ohjelmaan sisältynyt. Se poistettiin ensimmäisestä ehdotuksesta. Ohjesäännön mukaan opiston oppiaineina olivat ”Suomen historia, taloustiede, yleinen ja sivistyshistoria, kirkonhistoria, maa- ja kansatiede, luonnontieteet, terveysoppi, mittausoppi, piirustus sekä laulu”.

Opiston ohjelma muotoutui monenlaisten yhteensovittamisten seurauksena. On todettu, että se oli ”eräänlainen kompromissi tieteellispainotteisesta, positivistishenkisestä Tukholman työväenopistosta, kristillis-isänmaallisista kansanopistokurseista ja nousevan ja itsenäistymässä olevan työväenliikkeen yhteiskunnallista tietoutta korostavista näkemyksistä”.³

¹ Lainaukset Huuhka 1990, s. 33–34.

² Laina Huuhka 1990, s. 48; ks. myös Kanerva 1986, s. 126–127.

³ Laina Aaltonen 1991, s. 26–27; ks. myös Karjalainen 1970, s. 91, ja yleisemmin Tampereen työväenopistosta, s. 88–91; Tampereen työväenopistosta ks. myös Ahonen 2016, esim., s. 84–86.

Tavoitteena Tampereella oli kuntalaisissa yleensä ja työväestössä erityisesti ”herättää ja vireillä pitää tiedon ja valistuksen halua sekä isänmaallista ja kansallista mieltä”. Lisäksi opetuksen piti ”huolehtia ammattitaidon kehittamisestä”. Vasta vuoden 1905 suurlakon jälkeen opetus laajentui käsittämään myös osuustoiminnan, valtio-opin ja kunnallisopin luennot. Luentovuoden pituus oli 30–35 viikkoa.

Työväenopiston toiminta alkoi vuoden 1899 alussa. Avajaistilaisuudesta raittius-talolla muodostui suuri juhla, johon osallistui 500–600 henkeä.¹ Työväenopiston toiminta vakiintui Tampereella nopeasti. Sen esimerkkiä ei kuitenkaan saatu leviämään muualle syvän yhteiskunnallisen murroksen, alkaneen sortokauden ja venäläistämispoliittikan oloissa. Seuraavat työväenopistot perustettiin vasta muuttuneissa oloissa Vaasaan ja Ouluun 1907, Turkuun ja Viipuriin 1908, Pietarsaareen 1909², Kotkaan 1911 ja Kuopioon vuonna 1916. Viimeinen autonomian ajan työväenopisto ennen Suomen itsenäistymistä perustettiin Poriin syksyllä 1917.³

Pääkaupungissa jatkui kurssitoiminta aina vuoteen 1914 saakka, siihen asti, kunnes Helsingin suomenkielinen työväenopisto perustettiin.⁴ Ensimmäisenä rehtorina toimi aina vuoteen 1938 saakka filosofian tohtori, professori Zachris Castrén, joka elämäntyöllään antoi erittäin merkittävän panoksen suomalaiseen aikuiskasvatukseen.⁵

WRIGHTILÄISYYDEN MURROS

Wrightiläisellä kaudella rakennettiin työväenyhdistysten toiminnallista perustaa. Monipuolisen toiminnan muodot hahmottuivat. Sivistyksellinen tai koulutuksellinen toiminta sai oman vakiintuneen sijansa. Ensimmäiset omat lehdet julkaistiin. Yhdistykset kokosivat myös tilastotietoja työväestön työ- ja asuinolosuhteista. Näistäkään syistä ei wrightiläistä vaihetta maamme työväenliikkeen historiassa ole lainkaan aihetta vähätellä. R. H. Oittinen on muotoillut: ”Wrightiläisen työväenliikkeen sivistyksellinen luonne periytyi työväenyhdistysten mukana sosialistiselle työväenliikkeelle.”⁶

Koottujen tietojen avulla alkoi hahmottua kokonaiskuva siitä, millaisessa murroksessa laajentuva teollisuustyöväenluokka sekä maaseudun köyhät olivat. Tiedot antoivat yhdistysten tulevalle toiminnalle, kaikille seuraaville askelille perusteita.

1 Huuhka 1990, s. 48–64, lainaukset, s. 54; ks. myös Kanerva 1986, s. 126–127.

2 Pietarsaaren työväenopisto oli sikäli erikoinen, että se oli työväenyhdistyksen perustama ja ylläpitämä, on Olavi Hurri korostanut kirjoittajalle. Ks. myös Hurri 1991, s. 71–72.

3 Kansanopistoista ks. tarkemmin Huuhka 1990, s. 68–92; Tiensuu 2016, s. 339–341.

4 Helsingin työväenopistosta laajemmin ks. Nyström 2014.

5 Zachris Castrénin (1868–1938) toiminnasta sekä käsityksistä opistotyössä ks. myös Toiviainen 2002, s. 16–33; ks. myös *Suomen kansanedustajat. Finlands riksdagsledamöter 1907–2000 I*. 2000, s. 98–99; *Valistus, sivistys, kasvatus* 1991, s. 312–313.

6 Oittinen 1954, s. 51–53, lainaus, s. 58.

Wrightiläisten yhdistysten nimissä esitettiin myös ensimmäiset ohjelmalliset vaatimukset julkisuuteen. Ensimmäinen työväenyhdistysten yleinen kokous pidettiin Helsingissä syyskuussa 1893. Seuraava kokous pidettiin kolme vuotta myöhemmin 1896 Tampereella. Siellä esille noussut äänioikeusuudistus muodostui todelliseksi vedenjakajaksi wrightiläisessä liikkeessä.

Tampereen kokouksessa tappiolle jäänyt, äänioikeuden rajoituksia edelleen kannattanut puheenjohtaja V. J. von Wright luopui maan työväenliikkeen johdosta. Jo kaksi vuotta aiemmin hän oli luopunut Helsingin työväenyhdistyksen puheenjohtajuudesta jääden kuitenkin edelleen johtokunnan jäseneksi vuoden 1898 loppuun saakka. Aivan kokonaan eivät porvarilliset henkilöt kuitenkaan vielä siinäkään vaiheessa siirtyneet liikkeestä sivuun. Liike pysyi edelleen wrightiläisen näköisenä, vaikka pinnan alla jo liikhahteli muutakin.¹

1 Ks. kehityksestä esim. Suomen työväenliikkeen historia 1982, s. 48–51; Soikkanen 1975, s. 26, 29–38. – Työväen asian jyrkäksi vastustajaksi von Wright ei kuitenkaan ryhtynyt. Sitä osoitti havainnollisella tavalla sekin, että hän pelasti sisällissodan jälkeen 1918 vankileiriltä monia yrityksensä työntekijöitä, ks. Tuomisto 1984a, s. 281.

2.

Sivistyspyrkimyksiä ennen sisällissotaa

KESKUSTELU OMAN ja itsenäisen, työväen asiaa ajavan puolueen perustamisesta voimistui työväenyhdistyksissä Tampereen kokouksen 1896 jälkeen entisestään. Sitä edisti osaltaan myös 1895 perustettu sanomalehti Työmies, jonka ärhäkkääksi päätoimittajaksi tuli seuraavana vuonna kirjailija Matti Kurikka.¹ Hyvin monessa yhdistyksessä oman puolueen perustamista kannattavina työmiehinä olivat juuri ne, jotka olivat ahkerimmin osallistuneet keskusteluseurojen toimintaan ja erityisesti sitä kautta omaksuneet ajassa liikkuneita sosialistisia ajatuksia. He olivat myös lehtien ja ajankohtaisen kirjallisuuden lukijoita. Moni pyrki lisäksi kielitaidon salliessa seuraamaan ulkomaiden uutisia työväestön oloista ja tavoitteista vaikkapa kirjaston lehtilukusalissa. Helsingissä radikaalistumista edistivät kesän 1896 useat, ennen näkemättömän laajat lakot. Yhtenä ajan merkinä oli myös toukokuussa 1898 tapahtunut HTY:n naisosaston perustaminen, mitä porvarillinen naisliike pyrki estelemään.²

TYÖVÄENPUOLUEEN PERUSTAMINEN JA PERIAATTEET

Suomen työväenpuolue perustettiin heinäkuussa 1899 Turun työväenyhdistyksen talolla pidetyssä työväenyhdistysten kolmannessa valtakunnallisessa kokouksessa. Puolueen ensimmäiseksi puheenjohtajaksi valittiin 45-vuotias turkulainen filosofian tohtori, vapaaherra Nils Robert af Ursin, joka oli tuolloin keskeinen hahmo maan nousevan työväenliikkeen parissa. Lisäksi af Ursin oli ollut vuosia mukana hyvin tiiviisti Turun työväenyhdistyksen toiminnassa ja myös sen laajassa luentotoiminnassa. Kielitaitoisena hän oli perillä myös työväen asian etenemisestä muissa maissa. Juuri hänen aloitteestaan yhdistyksen talolle oli perustettu myös kirjasto.³

¹ Ks. Hautamäki 1967.

² Tuomisto 1984a, s. 115–116, 120.

³ Oittinen 1967, s. 19–20.

Turun kokouksessa puolueelle hyväksyttiin periaate- ja tavoiteohjelmat. Tavoiteohjelmassa oli 13 kohtaa. Ensimmäisinä niistä olivat vaatimukset yleisestä ja yhtäläisestä äänioikeudesta sekä eduskunnan valtaoikeuksista. Ohjelman viides kohta sisälsi seuraavat ytimekkäät vaatimukset: yleinen koulupakko, maksuton opetus kaikissa oppilaitoksissa, kansakoulu järjestettävä kaikkien ylempäin oppilaitosten pohjakouluksi.¹ Kokouksessa otettiin myös myönteinen kanta työväenopistojen perustamiseen.²

SORTOKAUSI JARRUTTAA ETENEMISTÄ

Sortokausi käynnistyi, kun Venäjän tsaari Nikolai II antoi helmikuussa 1899 armollisen julistuskirjan eli manifestin yleisvaltakunnallisten lakien säätämisestä. Siihen liitettiin erityisesti asevelvollisuuslain säätäminen kahta vuotta myöhemmin. Yllätyksenä tullut manifesti nostatti suomalaiset laajasti puolustamaan perustuslaillisia oikeuksiaan. Kesällä 1900 annetulla kielimanifestilla määrättiin lisäksi venäjän kieli ylimpien hallintolaitosten viralliseksi kieleksi. Manifestin perusteella yhdistys- ja kokoon-tumisvapautta rajoitettiin ja sanomalehtiä lakkautettiin. Tsaarivallan urkkijat seurasivat väsymättä myös kansansivistystyötä.

Kun työväenpuolue kokoontui elokuussa 1903 Forssan työväentalolle, sortokausi jatkui yhä. Viranomaisten valvovien silmien allakin Forssan puoluekokous teki yhteinäisin rivein rohkeita, suorastaan kauaskantoisia päätöksiä. Nimi muutettiin kansainvälisen esimerkin mukaan sosialidemokraattiseksi, ja periaateohjelma uusittiin Itävallan sosialidemokraattien mallin mukaisesti avoimen sosialistiseksi. Käytännön tavoitteet olivat suurelta osin samat kuin Turun kokouksessa hyväksytyt. Äänioikeusuudistus oli edelleen etusijalla. Vahvasti olivat mukana myös vaatimukset täydellisen yhdistymis-, kokoontumis-, lausunto- ja sananvapauden palauttamisesta.

Koululaitoksen osalta Forssan tavoiteohjelmassa todettiin: ”Yleinen koulupakko. Maksuton opetus kaikissa oppilaitoksissa. Kansakouluissa maksuttomat opetusvälikappaleet sekä ylläpito kaikille oppilaille, ylemmissä oppilaitoksissa niille, jotka osoittavat erityistä kykyä. Kansakoulu on järjestettävä kaikkien ylempäin oppilaitosten pohjakouluksi.” Lisäksi vaadittiin vielä uskonnonopetuksen poistamista kouluista.³

Vaikeista oloista alettiin vapautua vasta sen jälkeen, kun tsaarivalta joutui perääntymään tappiollisen Japanin sodan (1904–1905) seurauksena. Suomessa vapauduttiin

¹ Lainausta Suomen Työväenpuolueen perustavan kokouksen pöytäkirjasta 17.–20.7.1899 (Pori 1973), s. 46; ks. puoluekokouksesta myös Soikkanen 1975, s. 39–44.

² Lainausta Suomen Työväenpuolueen perustavan kokouksen pöytäkirja 1899, s. 93; työväenpuolueen ohjelma julkaistu esim. teoksessa Borg 1965, s. 28–29; Kairamo 1982, s. 52–53.

³ Forssan kokouksesta, periaateohjelmasta sekä käytännöllispoliittisista tavoiteohjelmista ks. *Suomen työväenliikkeen historia* 1976, s. 53–56; Soikkanen 1975, s. 44–58.

sortokaudesta murroksenomaisen suurlakon seurauksena. Viikon mittainen lakko alkoi lokakuun 1905 lopussa ja siitä muodostui suuri kansallinen voimannäyttö, aluksi myös varsin yhtenäinen. Olojen vapautumista kuvasti myös äänioikeusuudistus. Äänioikeudesta tuli yleinen ja yhtäläinen. Myös naiset saivat äänioikeuden. Ensimmäiset eduskuntavaalit päästiin järjestämään maaliskuussa 1907.

Sosialidemokraattinen puolue organisoitui Oulun puoluekokouksessa elokuussa 1906 piirijärjestöihin. Uuteen organisaatioon pakotti suurlakkoon liittynyt, suorastaan vyörynomainen jäsenmäärien kasvu. Kun työväenyhdistysten jäseniä 1904 oli 16 610, oli määrä vuonna 1906 jo yli 85 000:n.¹

AGITAATTORIT ESIIN

Puolueen sosialistisen sanoman levittäjät, kiertävät matkapuhujat, agitaattorit, tarvitsivat yleensä peruskoulutusta ennen matkalle lähtöään. Hyvin harva oli suoraan valmis puhujaksi ja puolueen tavoitteiden esittelijäksi sekä paikallisen järjestäytymisen ja toiminnan edistäjäksi, vaikka sellaisiakin luonnonlahjakkuuksia oli. Paikalliset työväenyhdistykset järjestivät agitaattorikursseja eri puolilla maata.

Joitakin yksittäisiä puhujamatkoja oli kuitenkin tehty jo 1800-luvun lopun vuosina, ja työväenpuolueen perustamisen jälkeen puhujamatkoista alettiin tehdä järjestelmällisiä. Puolueen puhujat keskittyivät työväestön oloihin ja asioihin, ja samanaikaisesti myös lisääntyvän työväenkirjallisuuden levittämiseen. Siten agitaatiotoiminnalla oli myös monenlaisia sivistyksellisiä ulottuvuuksia, vaikka se ei sen jälkimaineessa ole juuri ollutkaan esillä, saati sitten päällimmäisenä.

Esimerkiksi heinäkuun 1899 ja heinäkuun 1901 välisenä aikana puolueen luennoitsijat kävivät pitämässä yli 125 puhetilaisuutta noin sadalla paikkakunnalla. Tuolloisia tilaisuuksia kokematta on mahdotonta arvioida, milloin kyseessä oli puhe, alustus, esitelmä tai luento. Puolueen kokoamat tilastot tietävät kertoa, että Taavi Tainio piti mainittuna aikana 57 esitelmää ja Eetu Salin 20. Muina luennoitsijoina toimivat L. Nyström, rouva Putkonen, Ida Ahlstedt (myöh. Aalle-Teljo), Yrjö Mäkelin, K. F. Hellsten ja A. Vuori. Monet heistä olivat myöhempinä vuosina liikkeen keskeisissä tehtävissä, esimerkiksi Tainio oli af Ursinin jälkeen puolueen uusi puheenjohtaja vuodesta 1901 alkaen.

Puoluekokouksessa 1901 hyväksyttiin ehdotus erityisten ”luento- ja keskustelukurssien” järjestämisestä. Kokous sälytti luentotoiminnan edistämisen erityisten ”agitatsionivaliokuntien” harteille. Kun Oulun puoluekokouksessa 1906 uudistettiin jäsenmäärältään voimakkaasti kasvaneen puolueen organisaatiota, muodostettiin

¹ Soikkanen 1975, s. 74; ks. myös Tuomisto 1976, s 46–51.

puoluejohdon ja paikallisten yhdistysten väliin vaalipiirijärjestöt. Agitatsioonivaliokunnista muodostui siten uusien piiritoimikuntien alkuitu.

Forssan puoluekokouksessa elokuussa 1903 päätettiin palkata puolueelle vakinainen puhuja. Syksyllä tehtävään otettiin Vilho Lönnqvist (Lehokas) ja keväällä 1904 lisäksi August Vatanen. Pieniä keskeytyksiä lukuun ottamatta he olivat kiertävinä puhujina vuoteen 1913 saakka. Siinä vaiheessa tällaisen luentotoiminnan tai agitaation vastuu siirtyi puolue-toimikunnalta piiritoimikunnille.

Työväenliikkeen opit levisivät agitaattorien ja matkapuhujien mukana eräin osin hyvin vahvasti yksinkertaistettuna, kärjistäen ja eräänlaisena pelastususkona. Värikäissä ja voimallisesti esitetyissä puheissa esille tuotu parempi, oikeudenmukaisempi ja tasa-arvoisempi yhteiskunta siinsi aivan nurkan takana, ei tarvittu oikeastaan muuta kuin vetäistä punainen viiva äänestyslipun oikeaan ehdokkaiden ruutuun. Siinä oli se viimeinen taisto ennen lopullista voittoa.

Agitaattorit, kiertävät matkapuhujat, olivat kaiken kaikkiaan lujilla, sillä keisari hajotti eduskunnan tuon tuostakin, ja uusia vaaleja järjestettiin ajoittain vuoden välein. Heti ensimmäisissä eduskuntavaaleissa keväällä 1907 työväenpuolue nousi suurimmaksi ryhmäksi 80 paikallaan; ryhmän edustajissa oli yhdeksän naista.

PUOLUE ALOITTA A LUENTO- JA OPASTUSKURSSIT

R. H. Oittinen on luonnehtinut, että ”Suomen työväen oli aloitettava kulttuurin valloitus aivan alkeista”. Niin vaatimaton oli vielä wrightiläisellä kaudella tavallisten työläisten oppillisen koulutuksen taso. Siinä tarvittiin usein aivan alkajaisiksi luku-, kirjoitus- ja las-kutaidon opetusta laajoille, kiinnostuneille työläisten joukoille. Paljon muutakin opetettiin. Samalla omaksuttiin luontevasti vallinneen henkisen kulttuurin muotoja: myöskään taideharrastuksille, kuten esimerkiksi näyttämö- ja musiikkitaiteelle, ei käännetty selkää.

Aivan erityinen opinnollinen alueensa oli oman liikkeen toimitsijoiden kasvatus. Heidän varassaan oli työväenliikkeen kasvu ja kehitys. Ajan myötä, liikkeen laajentuessa ja sivistysmahdollisuuksien lisääntyessä sivistystyökin muutti sitten luonnettaan.¹

Viipurin puoluekokouksessa heinäkuussa 1901 päätettiin luento- ja keskustelukurssien aloittamisesta. Niiden tavoitteena tuli olla ”kehittää agitatsioonivoimia puolueen tarkoituksiperien edistämiseksi”. Samalla päätöksessä kuitenkin korostettiin, ”ettei tarkoituksena ole varsinaisten ammatti-agitaattorien kasvattaminen”. Jos sitä nimittäin tekisi työksseen, siitä muodostuisi ”jonkinlainen papillinen tehtävä, jossa kaavoihin ja teorioihin kangistumisen vaara on lähellä”.²

¹ Oittinen 1954, s. 58–60, lainaus s. 59.

² Lainaus Eklund 1924, s. 277.

On syytä tehdä ero agitaation ja valistustoiminnan välillä, niin selkeästi kuin se oikeastaan on mahdollista. Kuten Hjalmar Eklund kirjoitti 1920-luvulla sosialidemokraattisen puolueen 25-vuotisjulkaisussa hienovaraisesti, ”lentävä agitatsioni” oli sitenkin ”enemmän herättävää kuin opettavaa laatua”. Sen sijaan toisaalta ”varsinaisten luentokurssien” tavoitteena oli antaa kurssilaisille tietoja, tarjota opetusta, myös silloin kun luennot koskettelivat varsinaista puoluetoimintaa.¹

Työväenpuolueen järjestämät ensimmäiset luento- ja opastuskurssit järjestettiin Turussa 29.12.1902–15.1.1903. Jo keväällä 1902 kehoitettiin osallistujiksi aikoneita tutustumaan julkaistuun suomenkieliseen työväenkirjallisuuteen. Erityisesti mainittiin Karl Kautskyn teokset *Erfurtin ohjelma* ja *Sosialismin historia I*, muita olivat Werner Sombartin *Sosialismi* ja Robert Blatchfordin *Iloinen Englanti* sekä työväenedustajien kokousten painetut pöytäkirjat. Itävaltalais-saksalainen Kautsky oli suomalaiselle työväenliikkeelle tutumpaa luettavaa kuin sosialistisia käsitteitä ja perusteita alun alkaen hahmotelleiden saksalaisten Karl Marxin ja Friedrich Engelsin teokset.²

Luentoja pidettiin kaikkiaan 75–80. Luennoitsijoina olivat puolueen keskeiset miehistet voimat. Reino Drockila luennoi sosialismin historiasta, Eetu Salin ammattiyhdistysliikkeestä, Taavi Tainio puolueen ohjelmasta ja J. K. Kari työväen lainsäädännön kehityksestä Euroopan maissa. Juho Torvelainen luennoi vielä osuustoiminnasta ja Yrjö Jansson toimenpiteistä tilattoman väestön olojen kohentamiseksi.

Kurssin kestäessä Tainio piti lisäksi joka päivä keskusteluharjoituksia. Mukana ollut Vilho Lönnqvist (myöh. Lehokas) arvioi näiden ensimmäisten kurssien olleen ”tavattomaksi avuksi eteenpäin pyrkivälle”.³ On myös huomattava, että agitaattorin ja matkapuhujan oli annettava lisäksi monenlaista käytännön apua vaalityön organisoimisen ja puolueen periaatteiden selvittelyn ohessa: hän opasti käytännön järjestötoiminnassa, pöytäkirjojen ja kirjanpidon laatimisessa, neuvoi huvi-iltamien järjestelyissä, saattoipa opettaa työväenlauluja ja lausua itsekin runoja iltamaohjelmassa.⁴ Nämä käytännön taidot eivät tulleet kenellekään itsestään – eivätkä ole tulleet myöhemminkään.

Seuraavat puolueen kurssit pidettiin Helsingissä huhtikuussa 1903. Kolmannet kurssit järjestettiin juuri kaupungiksi tulleessa Lahdessa marras-joulukuun vaihteessa

1 Lainaukset Eklund 1924, s. 277.

2 Sana ”sosialismi” on epäilemättä jotosakin aikaan ja henkilöön sidottu sekä merkitykseltään ladattu: eri aikoina se on voinut tarkoittaa eri henkilöillä hyvinkin erilaista käsitettä, ajatellaanpa vaikka Edvard Valpasta 1910-luvulla, Väinö Tanneria 1930-luvulla tai R. H. Oittista 1950-luvulla, Kalevi Sorsaa 1980-luvulla tai keskivertosuomalaista 2020-luvulla; markkinatalouden ja sosialidemokratian/sosialismin suhde on sekin monimerkityksellinen (ks. esim. Markus Holmgren: Sosialidemokratia markkinatalouden aikana. Demokraatti 21.12.2017; lehtileike kirjoittajan kokoelmassa).

3 Lainaus Eklund 1924, s. 278.

4 Ks. Rajavuori 1974, s. 115.

1906. Ne kestivät kaksi viikkoa. Luentoja oli tänä aikana 58 ja osanottajia kurssilla kaikkiaan 148.¹

Puolueen neljännet luentokurssit pidettiin Helsingissä iltakurssien muodossa marraskuun 1908 ja helmikuun 1909 välisenä aikana. Luentoja oli neljänä iltana viikossa, kaksi esitelmää illassa. Yhteensä niitä oli 70. Puolueen tilastojen mukaan opettajia oli yhdeksän, ilmoittautuneita oppilaita oli alussa 150, kurssin lopussa yli 250. Kuulijoita oli keskimäärin 70–150.²

On muistettava, että työpäivä oli jatkuvasti erittäin pitkä ja työviikko pääsääntöisesti kuusipäiväinen. Vapaa-aikaa oli käytettävissä kurssilla opiskeluun vain niukasti, eikä sille ollut vielä juurikaan perinteitä. Kiihkeä tiedontarve oli kuitenkin todellinen liikkeellepaneva voima, ja toimintaan kannustivat myös ratkaisuaan odottavat yhteiskunnalliset ongelmat.

Naiset järjestäytyivät työväenpuolueen sisällä Työläisnaisten liitoksi vuonna 1900. Alkuun se kiinnitti voimakkaasti huomiota järjestäytymisen tärkeyteen ja naisten työolojen parantamiseen. Äänioikeusvaatimus nousi pian myös esiin, samoin kuin tasa-arvoisuuden tavoitteetkin. Kuuden vuoden kuluttua aloittamisesta nimi muutettiin Sosialidemokraattiseksi naisliitoksi. Toiminnassa korostui alusta alkaen yleisempien aatekysymysten ohella myös terveysvalistus ja samalla terveellisten elämäntapojen sekä raittiuden edistäminen. Sosiaalinen toiminta ja esimerkiksi työläisperheiden olojen kohentaminen olivat varhain esillä. Omia lehtiäkin julkaistiin.

Moniin työväenyhdistyksiin perustettiin naisosastoja. Joskus niitä edelsivät vapaa-muotoisemmat ompeluseurat. Ainakin suuremmilla työväenyhdistyksillä ja niiden naisosastoilla oli lisäksi mahdollisuus lähettää maaseudulle kiertäviä puhujia kertomaan naisten ammatillisen ja poliittisen järjestäytymisen merkityksestä sekä yleisemmin sosialistisista aatteista.³ Valtaosa agitaattoreista oli miehiä, mutta 1900-luvun alkuvuosina maata kiersivät useat tomerat ja sanavalmiit naisetkin, esimerkiksi Ida Ahlstedt (myöh. Aalle-Teljo), Maria Laine, Sandra Reinholdsson (myöh. Lehtinen), Aura Kiiskinen, Mimmi Kanervo ja Hilja Pärssinen.⁴

¹ Esim. Matti Paasivuori oli kokenut ja tarkka puhuja. Lahdessa hän piti kaikkiaan viisi erilaista esitelmää. Hänet valittiin eduskuntaan heti vuonna 1907 ja hän istui valtiopäivillä yhtäjaksoisesti vuoteen 1935 saakka. Hän oli myös Tokoin senaatin jäsen 1917. Ks. Marjaliisa Hentilä 2013, s. 123–126.

² Eklund 1924, s. 278; ks. myös Soikkanen 1975, s. 170–171.

³ Lähteenmäki 2000 esim. s. 20–24, 33–39; ks. myös *Sosialidemokraattiset Naiset*, s. 2–6.

⁴ Lähteenmäki 2000, s. 43–51.

MUITA KURSSEJA JA KOULUTUSTA

Puolueen järjestämien kurssien lisäksi järjestivät monet isot työväenyhdistykset omia vastaavanlaisia, pienimuotoisia paikallisia kurssejaan. Puoluetoimikunnan avustamana aikaansaatiin myös esimerkiksi joulukuun 1907 ja tammikuun 1908 välisenä aikana 20 koulutuskurssit eri puolille maata. Toinen vastaavanlainen rynnistys oli marraskuun 1908 ja tammikuun 1909 välisenä aikana, jolloin puoluetoimikunnan auttamana järjestettiin 11 kurssia.¹

Paikallisten työväenyhdistysten lisäksi myös puolueen vaalipiirijärjestöt järjestivät omia kurssejaan. Kun puolue kasvoi vuoden 1905 suurlakon jälkeen, puhujien kysyntä lisääntyi tavattomasti eri puolilla maata. Uusia työväenyhdistyksiä haluttiin perustaa ja paikalle tarvittiin joku asiantuntija opastajaksi. Lisäksi tarvittiin sanavalmiita, aiheensa osaavia ja mielellään vetovoimaisia puhujia erilaisiin vaali- ja muihin yleisötilaisuuksiin.

Suurlakon jälkeen puolueeseen liittyi ensimmäisen kerran suurempana ryhmänä sivistyneistöä, monet jo aiemmin syntyneen Ylioppilaiden sosialidemokraattisen yhdistyksen kautta. Useat olivat taustaltaan selvästi porvarillisia. Nämä niin sanotut marraskuun sosialistit toivat mukanaan opillista tietoa ja monesti myös käytännön kokemusta opetustoiminnasta. Heistä liike sai pian lisää apua erimuotoiseen opastus- ja koulutustoimintaan. On kuitenkin syytä korostaa, että puolueen kurssitoiminta oli käynnistynyt jo ennen heidän mukaantuloaan.

Marraskuun sosialistien vaikutus heijastui laajalti liikkeeseen myös vakavampien periaatteellisten pohdintojen muodossa. Tähän myötävaikutti syksyllä 1905 perustettu Sosialistinen Aikakauslehti.² Osittain uusiin tulokkaisiin liittyi myös sukupolvikysymys. Nuoremmilla, äskettäin mukaan tulleilla oli jossain määrin toinen lähtökohta kuin jo pitempään liikkeeseen osallistuneilla.

Piirijärjestöjen kurseillakin kyettiin osaltaan helpottamaan tilannetta. Esi-merkiksi Uudenmaan sos.dem. piiri järjesti sekä luento- että harjoituskursseja. Luentokursseilla puhuttiin muun muassa sosialismin teoriasta ja historiasta, maatalouskysymyksestä, verotuksesta, kunnallispolitiikasta, ammattiyhdistysliikkeestä, osuustoiminnasta ja kristinuskon lähtökohdista. Harjoituskursseilla olivat puolestaan esillä kirjanpito, kokoustoiminta, ainekirjoitus ja niin edelleen. Kun monella työväenyhdistyksellä alkoi jo olla oma kirjasto, harjoituskursseilla opetettiin senkin hoitoa.³

¹ Eklund 1924, s. 278–279.

² Marraskuun sosialisteista ks. esim. Soikkanen 1975 s 104, 115; Reuna 1983, s. 24–29; vrt. *Suomen työväenliikkeen historia*, s. 60–63.

³ Ks. Eklund 1924, s. 282–283; ks. myös Tuomisto 2006, s. 39–41, 54, 60.

Vuonna 1906 aloittaneella Sosialidemokraattisella nuorisoliitolla oli myös varsin innostunutta pyrkimystä koulutustoimintaan. Vuonna 1910 uudistetuissa säännöissä tuotiin esille paitsi luokkatietoisuuden kasvattaminen työläisnuorison keskuudessa myös yleensä sen sivistystason kohottaminen.

Nuorisoliiton koulutustoiminta sai selkeät linjaukset edustajakokouksessa marraskuussa 1912. Pentti Järvisen ilmauksen mukaan liitto hyväksyi ”itse asiassa erityisen sivistysohjelman”.¹ Sen mukaan liitto ryhtyi tarmokkaasti kannustamaan kirjastojen muodostamista yhdistyksiin, luku- ja opintorenkaiden perustamista sekä keskustelu- ja puhujaseurojen toimintaa. Tätä voi jo pitää aiempaa kokonaisvaltaisempaa hahmotelmana. Ja kun tiedetään mitä myöhemmin tuli tapahtumaan, sivistysohjelman voidaan nähdä ennakoineen tulevia aikoja ja olevan yhtenä pienenä peruskivenä Sivistysliiton perustamiselle.

Syksystä 1913 alkaen nuorisoliiton kiertokirjeissä painotettiin ”luku- ja opintorenkaiden” merkitystä.² Pekka Railon arvion mukaan tässä toiminnassa oli taustalla nimenomaisesti Ruotsissa 1912 perustetun työväen sivistysjärjestön (Arbetarnas Bildningsförbund, ABF) ”luoma innostus”.³ Itse asiassa Ruotsissa oli käytetty sanaa ”bildningscirkel” (tässä suomeksi ehkä sivistyspiiri) jo 1840-luvun lopulta alkaen Tukholmassa ja eräissä muissa kaupungeissa käsityöammattilaisten keskuudessa. Varhaisvaiheen työväenyhdistykset olivat siellä silloin vasta tulollaan. Tällaista yhdessä tapahtuvaa opiskelua pidettiin tärkeänä luokkavastakohtaisuuksien torjumiseksi ja yhteisymmärryksen lisäämiseksi. Samalla se tarjosi myös tekemistä iltaisin ja vähensi olutkapakoiden houkutusta.⁴

Suomalainen sana opintorengas ei ollut sanatarkka vaan muokattu käännös ruotsin cirkel- tai studiecirkel -sanoista. Opintorengas on tämän kirjoittajan mukaan havainnollinen ja myös ilmeistä symboliikkaa sisältävä, yhdessä tapahtuvaa opiskelua ja samalla jatkuvuutta sekä myös päättymättömyyttä kuvaava sana. Rengas-termiä oli käytetty Suomessa opiskeluun liittyen opaslehtisessä itse asiassa jo vuonna 1909 ennen Ruotsin ABF:n antamaa esimerkkiä, kun kristilliset työväenyhdistykset käynnistivät omaa opintotoimintaansa. Vaikutteita saatiin monelta suunnalta. ”Toiminta-ohjeet Kristillisen työväen opintorenkaille” oli painoarkin kokoinen eli 16-sivuinen vihkonen.⁵

Sosialidemokraattinen nuorisoliitto teki opintotoimintaa varten myös opaskirjasia ja antoi muutenkin ohjeita. Lupaavasti käynnistyneet hankkeet vaimenivat kuitenkin maailmansodan vuosina ja kuihtuivat viimeistään syksyllä 1917. Tällekin laajaksi suunnitellulle toiminnalle ei ollut Suomessa aikaisempia vastaavia esimerkkejä. On

¹ Lainausta Järvinen 1968, s. 9.

² Laakso & Åberg 2006, s. 32–35, lainaus s. 33.

³ Railo 1939, lainaus s. 54; ABF:n perustamisesta ja alkuvaiheista ks. esim. Johansson 1985, s. 47–61.

⁴ Haste 1988, s. 10–11.

⁵ Ks. Peltoniemi 1963, s. 24–25.

myös korostettu, että nuorisoliitto ei pystynyt tarjoamaan renkailla riittävän paljon kaivattua ohjausta, mikä osaltaan heikensi yritystä.¹

Opintokerhomuotoisen opiskelun juuria voidaan etsiä monestakin suunnasta, Euroopan maista ja Pohjois-Amerikastakin. Oili Parjo on nostanut esiin yhden keskeisen taustatekijän, joka vie vuoteen 1874 ja Chautauqua-liikkeeseen Yhdysvalloissa New Yorkin osavaltiossa. Liike alkoi samannimisen järven rannalla pidetystä pyhäkoulun-opettajien lomakurssista. Järven nimi oli intiaanien, alkuperäiskansan antama.² Opintokerhon yleinen idea eteni sitten varsinkin raittiusliikkeen parissa Pohjolaan saakka. Lyhyesti ilmaisten Suomeen saatiin selkein käytännön malli opintokerhotoiminnasta vuonna 1902 Ruotsissa kehitetystä kerhomuodosta. Vakiintuneen suomalaisen opintokerhomallin aikaansaajana voidaan pitää kouluneuvos Vilho Reimaa.³

STUDIECIRKLARNAS CENTRALUTSKOTT

Suomen ruotsalainen työväenliitto, Finlands svenska arbetarförbund (FSA), perustettiin 1899 maan ruotsinkielisten työväenyhdistysten yhdyssiteeksi. Näitä yhdistyksiä oli erityisesti Pohjanmaalla ja Uudellamaalla. Opinto- ja koulutustoiminta noudatteli FSA:n parissa samankaltaisia muotoja kuin suomenkielisissä työväenjärjestöissä.

Luento- ja kirjastotoiminnan rinnalle kehkeytyi 1910-luvulla Työväenliittoon kuitenkin myös muuta sivistystoimintaa. Sen nuoriso-osastojen toimesta ryhdyttiin levittämään entistä tehokkaammin kirjallisuutta ja agitaatioluontoisia lentolehtisiä. Lisäksi ryhdyttiin muodostamaan opiskeluryhmiä, renkaita (cirklar), sekin nuoriso-osastojen aloitteesta. Yhteys Ruotsiin ja voimistuvan ABF:n laajentuvaan toimintaan oli yhteisen kielenkin perusteella hyvin ymmärrettävä.

Suomen ruotsalaisen työväenliiton toiminnassa oli vuonna 1916 voimakas nousun vaihe. Opintotoimintaa pyrittiin tehostamaan entisestään muodostamalla erityinen Studiecirkelnas centralutskott eli opintorenkaiden keskusvaliokunta. Ennen kuin sen työssä saavutettiin mainittavampia tuloksia, keskeytyi toiminta sisällissodan alettua.⁴

1 Järvinen 1968, s. 5; ks. myös Laakso & Åberg 2006, s. 37–40; Kairamo 1986, s. 63–68, 93–100. – Maailmansodan kuluessa nuorisoliitossa vahvistui aikaisempi antimilitaristinen, pasifistinen asenne, niinpä esim. elokuussa 1917 korostettiin liittokokouksessa erityisesti antimilitaristisen valistustyön tärkeyttä (Laakso & Åberg 2006, s. 42).

2 Uuno Peltoniemi (s. 15) ei ole suomentanut nimeä, mutta opastanut sen ääntämiseen; ”Tsetookva, painottaen toista tavua”.

3 Parjo, Aikuiskasvatus 1/2002, s. 52–55; Kajanto, Aikuiskasvatus 1/2002, s. 54; Peltoniemi 1963, eri kohdin; Ojanen 2018, s. 16; Johansson 1985, s. 259–267.

4 Ks. Railo 1939, s. 86–87; ks. myös Bondestam & Helsing 1978, s. 63–65, 73–74; ruotsinkielisten nuoriso-seurojen opintotoiminnasta Lindqvist 2006, eri kohdin, esim. 12–14, 70–72, 73–74; ks. myös Peltoniemi 1963, s. 27.

PUOLUEOPISTOA YRITETÄÄN

Oulun puoluekokouksessa elokuussa 1906 päätettiin ryhtyä toimiin ns. agitaattoriseminaarin käynnistämiseksi. Päätökseen kirjattiin, että ”tulisi seminaarikurssin olla aluksi 3 kuukautta kestävä ja järjestetty siten, että siihen osanotto tulisi mahdollisimman halvaksi”. Seminaari piti sen vuoksi sijoittaa maaseudulle.

Puolueessa tapahtui noina kiihkeinä vuosina kuitenkin koko ajan niin paljon, että hanke kypsyi toiminnaksi vasta tammikuussa 1908. Silloin puoluetoimikunta asetti asiaa valmistelemaan komitean, johon kuuluivat Edvard Valpas, O. W. Kuusinen, K. Satamavuori ja Edvard Gylling. Se ehdotti kuukautta myöhemmin, että agitaattoriseminaarin sijasta perustettaisiinkin erityinen puolueopisto.

Puolueopiston tavoite oli paljon laajempi kuin vain agitaattoreiden, matkapuhujien kasvattaminen. Sen tuli komitean ehdotuksen mukaan tyydyttää ”toimitustyöhön sekä puolueen ja ammattiyhdistysten luottamustoimiin koulutettavain puoluejäsenten ja muittenkin nuorten puoluetoverien sosialidemokraattista sivistystarvetta”.

Kurssien kestoksi suunniteltiin kolmea kuukautta ja oppilaiden määrää noin viideksikymmeneksi. Ehdotuksen mukaan luentoja tulisi päivittäin olemaan neljä tuntia ja lisäksi harjoitusaineita kaksi tuntia. Kokonaisuudessaan opiston kurssi käsittäisi 300–325 luentotuntia ja sen lisäksi 125–150 harjoitustuntia.

Komitea hahmotteli varsin pitkälle myös oppiaineita. Tuntimääräisesti eniten tuli käsitellä sosialismin teoriaa ja taloushistoriaa sekä sosiaalipolitiikkaa. Seuraavina olivat Suomen yhteiskuntatalous, ammattiyhdistystoiminta, finanssioppi, kansainvälisen sosialidemokratian historia, valtio-oppi, lainopilliset luennot, osuustoiminta ja viimeisenä raittiusliike.

Valmisteluista huolimatta jouduttiin puolueopiston aloittaminen lykkäämään varojen puutteessa syksylle 1909. Kotkan puoluekokous päätti sitä ennen syyskuussa 1909 vuotuisen 2 000 markan (laskennallisesti lähes 8 000 euroa) määrärahan varaamisesta opistolle.¹ Samassa kokouksessa tehtiin myös merkittävä päätös Suomen Työväen Arkiston perustamisesta (vuodesta 1945 Työväen Arkisto). Se myös pääsi pian aloittamaan toimintansa. Ensimmäisenä arkistonhoitajana oli Yrjö Sirola, seuraavana Karl Harald Wiik. Arkiston hallituksen ensimmäisenä puheenjohtajana toimi Edvard Gylling.²

Opistohanke ei vielä kukaan edennyt, vaikka myös ammattijärjestö lupasi taloudellista tukea. Uusi komitea laati ehdotuksen keväälle 1910. Kurssiaikaa piti supistaa kahteen

1 Arvio tässä ja jatkossakin Rahamuseon rahanarvonlaskurin (www.rahamuseo.fi/rahanarvonlaskuri) mukaan. Huomattakoon, että käytännön arvon vertaaminen aikakausien välillä on hankalaa.

2 Arkistosta ks. Marjaliisa Hentilä & Mikko Kosunen 2019, eri kohdin, erityisesti alkuvaiheista s. 15, 19, 38, 55, 58; ajankohtaisesta toiminnasta, s. 275, 359 ja arkiston kotisivut www.tyork.fi; Nieminen 1974, s. 181; *Työväen perinnelaitokset* 1990, s. 6, 9.

kuukauteen ja vastaavasti supistettaisiin tuntimääriä, sillä kykenevien luennoitsijavaimien saaminen näytti vaikealta.¹

Puolueoimikunta hyväksyi tehdyn ehdotuksen huhtikuussa 1910. Taaskin hanke raukesi, nyt O. W. Kuusisen takia. Hän nimittään vastusti kurssien suunniteltua supistamista ja ilmoitti vetäytyvänsä luennoitsijan tehtävästä sivuun.

PUOLUEOPISTON OPETUSOHJELMAA

Ensimmäisellä kurssilla joulukuusta 1911 helmikuulle 1912 puolueopiston ohjelma oli seuraavanlainen.

O. W. Kuusinen: Talousoppia	43 tuntia
Edvard Gylling: Suomen yhteiskunnan taloudellinen kehitys	35 t
H. Saxman ja K. Heinonen: Ammatillinen työväenliike	48 t
O. W. Kuusinen: Kansainvälinen valtiollinen työväenliike	18 t
Matti Paasivuori: Työväenlainsäädäntö	37 t
Edvard Gylling: Maatalous- ja metsäpolitiikkaa	17 t
J. W. Keto: Kunnallispolitiikkaa	11 t
J. W. Keto: Finanssioppia	17 t
Väinö Hakkila: Lainopin alalta	13 t
O. W. Kuusinen: Suomen valtio-oppia	4 t
Edvard Gylling: Tilasto-oppia	4 t
Vilho Lehokas: Puhetaidon opastusta	2 t
N. Vanamo: Kirjanpitoa	30 t
V. Peltonen: Laskentoa	19 t
Ainekirjoitusta	19 t

Näiden luentojen lisäksi kahden kuukauden mittaiseen toimintajaksoon sisältyi 21 erillistä kokousta. Niiden aikana ”keskusteltiin eri kysymyksistä ja arvosteltiin oppilaiden kirjoituksia”.²

¹ Puolueopistosta ks. Eklund 1924, s. 280–282; Railo 1939, s. 45, 48.

² Eklund 1924, 281–282, lainaus s. 282.

OPISTON TAIVAL JÄÄ LYHYEKSI

Puolueopiston toiminta saatiin alkuun vasta monien mutkien ja sovittelujen jälkeen. Se aloitti joulukuun ensimmäisenä päivänä 1911, kun Helsingissä syyskuussa pidetty puoluekokous oli kehottanut ”puoluetoimikuntaa kohdistamaan kaikki voimansa siihen, jotta puolueopisto saataisiin toimeen ensi tulevan talven aikana”. Samalla pahekuttiin Kuusisen menettelyä, mikä oli estänyt toiminnan alkamisen suunnitellussa supistetussa muodossa.¹

Julkinen vetkuttelu asiassa oli puolueelle varsin kiusallista. Ammattijärjestö ehti jo järjestää omin päin talvella 1910–1911 oman vastaavanlaisen kurssinsa. Puoluetoimikunta ja ammattijärjestön toimikunta asettivat yhdessä erityisen opistovalioikunnan suunnittelemaan kahden kuukauden mittaista ohjelmaa. Valiokuntaan kuuluivat O. W. Kuusinen, Edvard Gylling, Matti Turkia, Matti Paasivuori, J. Pietikäinen ja K. Vartiainen.

Opistoon ilmoittautui lopulta niin runsaasti halukkaita, että oli jopa järjestettävä sisäänpääsytkinto, jossa karsittiin parikymmentä pyrkijää pois, ja oppilasmääräksi muodostui 57. Kokonaiskustannukset nousivat 4 800 markkaan, mistä puolet kustansi ammattijärjestö.

Puolueopiston johtajana toimi Otto Wilhelm Kuusinen. Hän kuului Edvard Gyllingin tavoin akateemisesti koulutettuihin marraskuun sosialisteihin. Kuusinen oli syyskuusta 1911 lokakuulle 1913 lisäksi sosialidemokraattisen puolueen puheenjohtaja Matti Paasivuoren jälkeen, joka puolestaan palasi Kuusisen jälkeen uudelleen tehtävään.²

Ensimmäinen puolueopiston kurssi päättyi helmikuun toisena päivänä 1912. Vaikka puolueopisto jäikin työväenliikkeen koulutus- ja sivistyshistoriassa lyhytaikaiseksi välivaiheeksi, sillä tuli aikanaan oleva tuntuva merkitys. Se antoi peruskoulutusta kymmenille puolueen aktiivijäsenille, jotka puolestaan veivät saamiaan tietoja ja taitoja eteenpäin maan eri puolille. Kysymys ei ollut enää yksinomaan värikkäästä, liikkeelle kannustavasta agitaatiosta, vaan mukana oli aiempaa vahvemmin valistuksellisia ja sivistämiseen pyrkiviä aineksia. Opiston käynnistämisen vaikeudet kuvastivat samalla aidosti niitä organisoimisen ongelmia, joita laajentuvalla, koulutusta tarvitsevalla liikkeellä oli.

Onnistumista seurasi kuitenkin heti takaisku. Puolueopiston toimintaa ei onnistuttu käynnistämään lainkaan seuraavana syksynä eikä talvena. Korvikkeena

¹ Suomen Sosialidemokratisen Puolueen seitsemännen edustajakokouksen pöytäkirja. Kokous pidetty Helsingissä syyskuun 4.–10. päivinä 1911. Helsinki 1911, s. 34–40, 124–126, lainaus s. 124.

² Ks. Kuusisesta (1871–1964) myös *Suomen kansanedustajat I*, s. 465–466; elämäkertatiedoissa (s. 466) mainitaan virheellisesti Kuusisen olleen SDP:n puheenjohtaja aina vuoteen 1917 saakka; ks. myös Salminen 1970; Edvard Gyllingistä (1881–1938/44?) sama, s. 157; ks. myös Yläräkkö 1976; *Suomen kansanedustajat I*, s. 157.

järjestettiin edellä mainituista aiheista luentokursseja kahdeksassa vaalipiirissä maan eri puolilla. Sen jälkeen opistovaliokunta onnistui järjestelyissään niin hyvin, että maanantaina syyskuun 29. päivänä 1913 voitiin aloittaa seuraava kolmen kuukauden mittainen koulutusjakso. Lauantaihin joulukuun 20. päivään saakka kaikkiaan 51 henkilöä opiskeli suunnilleen edellä lueteltuja aiheita. Sen jälkeen toiminta jälleen keskeytyi.¹

Tampereella loka-marraskuun vaihteessa vuonna 1913 pidetyssä puoluekokouksessa keskusteltiin laajasti sosialidemokraattisen puolueen valistustyön toteuttamisesta. Valmistellussa mietinnössä esitettiin kahta puhujaa käytettäväksi vaalivalistukseen ja muuhunkin käytännön opastustyyöhön. Kokouksessa päädyttiin kuitenkin äänestyksen jälkeen kannalle, että valistustyön painopistettä siirrettäisiin piiritasolle ja puolueen puhujien palkkaamiseen tarkoitetut varat siirrettäisiin piirien käyttöön.²

Syksyn 1913 kurssin jälkeen ei enää uutta saatu aikaan. Elokuussa 1914 alkanut ensimmäinen maailmansota johti siihen, että toimintaa ei jatkossakaan onnistuttu sen aikana järjestämään.

OMAN KATON ALLA TYÖVÄENTALOISSA

Puolueopiston sammumisen jälkeenkin jatkuivat toki paikallisten työväenyhdistysten ja myös piirijärjestöjen luento- ja kurssitilaisuudet. Yhdistysten kirjastot tarjosivat lisäksi yhä useammilla työväentaloilla itseopiskelijoille monia henkisiä virikkeitä. Eräin paikoin virisi jo kotiopiskeluakin, joka osittain muistutti myöhemmin kehitettyä opintokerhotoimintaa.

Työväen lehdistössä, sanomalehdissä, tilapäisjulkaisuissa, albumeissa ja kirjoissa julkaistiin sivistyskysymyksiin liittyen merkittäviä ja lukijoille virikkeitä antavia kirjoituksia. Lisäksi on huomattava, että kunnallisten työväenopistojen toiminta laajentui.

Työväentaloja ei sovi tässäkin yhteydessä unohtaa.³ Työväenyhdistykset rakensivat niitä kiihtyvällä tahdilla erityisesti vuodesta 1905 alkaen pääosin talkoilla, joskus taas valmiita rakennuksia hieman muokaten. Monesti saatiin hirsiiä ja muuta rakennusmateriaalia lahjoituksena. Taloista muodostui monella tavalla paikkakunnillaan todellisia sivistyksen pesäpaikkoja, joista ideat, vaikutelmat ja aatteet sinkoilivat laajalle. Niiden hoitaminen ja kunnossapitokin edellyttivät osaamista ja yhteisvastuun kantamista. Vuoteen 1917 mennessä niitä oli noin 940, ja työväenliikkeessä todettiin mielihyvin, että taloja oli enemmän kuin maassa kirkkoja.

¹ Puolueopistosta ks. myös Soikkanen 1975, s. 183 (kuvateksti).

² Ks. Suomen sosialidemokratisen puolueen kahdeksannen edustajakokouksen pöytäkirja. Kokous pidetty Tampereella lokakuun 26. – marraskuun 1. p:nä 1913. Tampere 1914, s. 85–89.

³ Työväenliikkeen ohella muutkin kansanliikkeet rakensivat runsaasti taloja oman toimintansa kodeiksi, ks. Tuomisto & Pakkala 2008, s. 10–16.

Yleensä työväentalossa oli talon kokoon nähdessä suurehko sali, näyttämö teatteria ja esiintyjä varten, tavallisesti myös kirjasto ja ehkä sanomalehtien lukusalikin. Saattoi talolla toimia jokin kansanravintolakin. Huvitilaisuuksien sekä kokousten aikana ja ehkä myös opiskeluryhmien kokoontuessa oli käytettävissä ainakin omatoiminen tai vahtimestarin hoitama puhvetti, buffetti. Talolla saivat harjoittelu- ja esiintymismahdollisuutensa teatterin ohella myös erilaiset kuorot, orkesterit ja voimisteluryhmät. Huveissa ja iltamissa oli myös sivistäviä esitelmiä poliittisesti herättävien puheiden ohella.¹

EHDOTUS LAPPEELTA

Puolueopiston alkaessa hiipua tiensä päähän, nousi Tampereen puoluekokouksessa loka-marraskuun vaihteessa 1913 esiin poikkeuksellinen ehdotus, joka olisi voinut toteutuessaan viedä opiskelu- ja sivistysasiaa voimakkaasti eteenpäin.

Etelä-karjalainen Lappeen sosialidemokraattinen kunnallisjärjestö kiinnitti kokousaloitteessaan huomiota työväen kirjastojen kehittämiseen. Ensinnäkin esitettiin, että puoluekokouksessa tunnustettaisiin kunnalliset kirjastot ”parhaimmiksi valistusvälineiksi”. Puolueosastoja tuli velvoittaa ottamaan ”tärkeimmäksi tehtäväkseen” kirjastojen kehittämisen. Toiseksi aloitteessa esitettiin luentotoiminnan saattamista ”elimelliseen yhteyteen kirjastojen ja kirjojen kanssa sovittamalla luennot alkuherätyksiksi ja opastuksiksi syvempään opiskeluun”.

Näiden lisäksi kunnallisjärjestö esitti puoluekokouksen hyväksyttäväksi ehdotuksen, että puoluetoimikunta yhdessä Työväen sanomalehtiosakeyhtiön ja muiden työväen kustannusyhtiöiden kanssa muodostaisi ”kirjasto- ja valistustoiminnan ohjaus- ja keskusliikkeen, joka tarpeen mukaan laajentaisi toimintaansa ja työtapaansa Kansanvalistusseuran laatuiseksi”. Rahoituksesta piti puoluekokousaloitteen mukaan puoluetoimikunnan ja ammattijärjestön toimikunnan vastata yhdessä. Tässä oltiin kirjaimellisesti ison ratkaisun kynnyksellä.

Aloitteessa esitettiin vielä, että puolueosastojen tuli mikäli mahdollista käyttää kirjatilauksissaan aina omia liikkeitä ja että ”kunnallisella alalla kirjastojen kehittämiseen kansan laajoja kerroksia tyydyttäväksi saamiseen on otettava tarmokkaasti osaa”.

Puoluetoimikunta ei puoltanut tehtyä moniosaista aloitetta. Ilmeisesti kokonaisuus tuli ratkaistavaksi liian nopeasti puolueopistoasian ollessa edelleen kesken ja monien aatetoverien ajatusten ollessa keskittyneenä siihen. Tähän viittasi suoraan myös puoluetoimikunta lausunnossaan, jossa keskityttiin vain yhteen ehdotuksista.

¹ Työväentaloista ja niiden merkityksestä ks. Havuaho 1982, s. 9–15; Työväentaloseminaari 1982. 1984, eri kohdin; ks. myös Tuomisto 2010b, s. 8–15; Hurri & Marttala-Hurri 1997, s. 7–10, 172.

Sen mukaan ”toistaiseksi vielä olisi aivan valmisteleमतonta päättää” maanlaajuinen, sosialidemokraattisen kirjasto- ja valistustoiminnan ”keskuslaitoksen muodostamisesta”. Siihen ei ollut varojakaan. Tämä aloitekohta oli koko ehdotuksen ydin, eikä muihin Lappeen esityksiin puoluetuimikunnan lausunnossa viitattu lainkaan. Puoluekokouksessa ei asiasta pöytäkirjan mukaan lainkaan keskusteltu, ja aloite hylättiin selkein äänin 46–3.¹

MAAILMANSOTA JA MURROSAIKA

Vuonna 1899 alkanut sortokausi, venäläistämispolitiikan vaihe, oli päättynyt marraskuun suurlakon 1905 jälkeen. Toinen sortokausi alkoi kuitenkin pian, vuoden 1908 kuluessa. Työväenliikkeellekin se merkitsi jälleen yhdistystoiminnan rajoituksia, sensuuria ja poliisiviranomaisten ahdistavaa läsnäoloa kokouksissa. Myös tsaarinvallan salainen poliisi ohrana oli valppaana; selli tai Siperiaan karkotus saattoi odottaa varomattomasti puhunutta, kirjoittanutta tai toiminutta.²

Ensimmäisen maailmansodan puhkeaminen elokuussa 1914 lisäsi poikkeusmääräyksiä. Työllisyys säilyi aluksi kuitenkin kohtuullisen hyvänä, sillä monet tehtaات tekivät Venäjän armeijalle sotatarvikkeita. Lisäksi valtio teetti eteläisessä Suomessa laajoja linnoitustöitä. Elintarvikepula alkoi etenkin vuoden 1916 kuluessa vaivata aiempaa enemmän, kun Venäjän yhä sekavammiksi muuttuvien olojen ja junaliikenteen vaikeuksien takia Suomeen ei saatu riittävästi viljaa.³ Sisäiset jännitteet lisääntyivät. Työläisurheiluseuroissa keskusteltiin oman liiton muodostamisesta. Marraskuussa 1916 työväen osuusliikkeet muodostivat oman valistusjärjestön Kulutusosuuskuntien Keskusliiton (KK). SOK-lainen osuusliike hajosi joulukuussa 1917, kun työväen osuusliikkeet muodostivat OTK:n.⁴

Venäjän syvien sisäisten ristiriitojen paineessa ja raskaiden taistelutappioiden sekä kasvaneen sotaväsymyksen seurauksena puhkesi maaliskuussa 1917 vallankumous.⁵ Tsaari Nikolai II luopui kruunusta. Porvarillinen väliaikainen hallitus nousi valtaan. Sota jatkui rintamilla. Suomessa ryhdyttiin pohtimaan autonomisen maan asemaa

¹ Puoluekokouksen 1913 pöytäkirja, s. 169–170 (myös lainaukset); Eklund 1924, s. 284; Lappeen kunnallisjärjestön ehdotusta on esitelty muuallakin, ks. Railo 1939, s. 64–65; Järvinen 1968, s. 9–10. – Lappee on nykyistä Lappeenrantaa.

² Ks. esim. *Suomen työväenliikkeen historia*, s. 71–74; *Suomen historian pikkujättiläinen*, s. 578–580; *Vuosisattamme Suomi*, s. 20–26.

³ Linnoitustöiden kokonaisuudesta ks. *Suomenlahti Pietarin suojana*. Toim. Ove Enqvist, Johanna Pakola. 2016; John Lagerstedt: *Helsingin maarintama. Retkiopas ensimmäisen maailmansodan linnoitteille*. Keuruu 2014.

⁴ Hentilä 1982, s. 62–63; Suonoja 1966, s. 27–43.

⁵ Ks. tiivis kuvaus Venäjän kumouksista 1917 suhteessa Suomeen Vihavainen & Ketola 2015, s. 138–149.

uudella tavalla, aivan uudessa tilanteessa, ja myös itsenäistymisajatuksia nousi vahvasti esiin.

Vuonna 1916 valittu eduskunta, jossa oli sosialidemokraattinen 103 paikan enemmistö, kokoontui maaliskuun 1917 vallankumouksen jälkeen. Puhemieheksi valittiin Uudenmaan sos.dem. piirin puheenjohtaja, sanomalehdentoimittaja Kullervo Manner.

Senaatin varapuheenjohtajaksi eli nykytermein sanoen hallituksen pääministeriksi tuli Suomen ammattijärjestön puheenjohtaja Oskari Tokoi. Kokoonpanossa oli puolet sosialidemokraatteja ja puolet porvarillisten puolueiden edustajia, kuusi ja kuusi kumpiakin. Sen voi sanoa kuvastaneen ainutlaatuisista muutosta suomalaisessa politiikassa: sodan vuosien kuluessa yhteiskunnallinen kehitys oli ”ikään kuin piilossa edennyt niin pitkälle, että sosialistit saattoivat osallistua hallitukseen”. Tokoin lisäksi heitä olivat Väinö Tanner, Väinö Voionmaa, Väinö Wuolijoki, Matti Paasivuori ja Julius Ailio.¹

Hallituksen tehtäväkenttä oli mittava. Yltyneen elintarvikepulan lievittäminen oli jo sellaisenaan kova tavoite. Työttömien määrä oli valtavasti kasvanut linnoitustöiden päätyttyä, mikä heijastui työläisperheissä laajana huolena toimeentulosta. Torpparien asema oli ratkaisematta. Sota jatkui mannermaalla.

Tässä yhteydessä kuitataan vain lyhyesti tuon kuohuvan vuoden 1917 tapahtumat. Niihin liittyi pakahduttavaa vapautumisen tunnelmaa, tiukkoja lakkotaisteluja kahdeksan tunnin työajan saamiseksi, maatalouslakkoja, yleisen järjestysvallan laaja romahtaminen, suojeluskuntien ja työväen järjestyskaartien muodostaminen ja aseellisen toiminnan harjoittelua, sekä väkivallantekoja lisääntyvän työttömyyden ja kiristyneen elintarvikepulan oloissa.²

Socialidemokraattien puoluekokouksessa kesäkuussa 1917 tapahtui puheenjohtajan vaihdos, mikä epäilemättä kuvasti ajan tunnelmia. Maltilliseksi tiedetyn ja tunnetun Matti Paasivuoren seuraajaksi valittiin Kullervo Manner. Paasivuori oli Tannerin tavoin eronnut jo maaliskuussa puoluetöimikunnasta, kun molemmat aloittivat Tokoin senaatissa. Kun Edvard Valpas-Hänninen arvosteli voimakkaasti Tokoin senaattiin suostuneita sosialidemokraatteja, oli Manner arvostelussaan kuitenkin varovaisempi.³

Heinäkuussa 1917 nosti kansanedustajien enemmistö, sosialidemokraatit ja porvarilliset itsenäisyyttä ajaneet, hyväksymälläan valtalailla eduskunnan keskeiseen asemaan. Venäjän väliaikainen hallitus kuitenkin hajotti valtiopäivät valtalakia vastustaneiden, porvarillisten suomalaisten vaikuttajien pyynnöstä. Se oli ankara pettymys erityisesti sosialidemokraateille. Esimerkiksi Manner ei millään tahtonut sitä hyväksyä ja yritti vielä kutsua eduskunnan koolle. Tapahtunut aiheutti hänen mielipiteittensä

¹ Ketola 1987, s. 41; ks. myös Ketola 2017.

² Ks. kuvauksia ja tulkintoja julkaisussa *Suomi 1917–1918*. 1990, eri kohdin.

³ Soikkanen 1975, s. 207, 211; *Suomen työväenliikkeen historia*, s. 79–82; ks. myös Mannerin johtaman Uudenmaan sos.dem. piirin osalta Tuomisto 2006, s. 62–65.

voimakkaan jyrkentymisen. Sama ankara pettymys heijastui monissa muissakin työväenliikkeen jäsenissä.

Tokoin senaatti hajosi vähitellen, ja tilalle tuli perustuslaillisena tunnetun nuor-suomalaisen lakimiehen P. E. Svinhufvudin johtama puhtaasti porvarillinen senaatti. Uusissa vaaleissa lokakuussa sosialidemokraatit menettivät eduskuntaenemmistönsä saaden nyt 92 paikkaa.¹

YRITYS TYÖVÄEN KIRJALLISUUSLIITON PERUSTAMISEKSI

On mielenkiintoista huomata, että kaiken valtiollisen ja puoluepoliittisen päivittäisen, kiihkeän kamppailun tuoksinassa viriteltiin työväenliikkeessä hyvinkin kauaskantoisia sivistys- ja opintotoimintaan liittyviä hankkeita. Sellaiseen avasi ainakin osittain uusia mahdollisuuksia sensuurin kireän otteen heikkeneminen ajan suurten tapahtumien seurauksena.

Monet aiempien vuosien kokemukset erillisistä valistus-, opinto- ja luentotoiminnan vaiheista olivat jo antaneet esimakua järjestelmällisen ja perusteellisen sivistystyön mahdollisuuksista ja tarpeista. Kun työväenjärjestöjen jäsenmäärät alkoivat maailmansodan pitkien vuosien kuluessa hiljalleen nousta, alkoi mukaan tulla myös paljon sellaisia henkilöitä, joilla ei ollut entuudestaan kokemuksia järjestyneen työväen toiminnasta, periaatteista eikä vakaista perinteistä. Lisääntyvän elintarvikepulan ja kasvavan työttömyyden antamaa kärkevää kiihkoa ja innokkuutta oli sitäkin enemmän. Tämäkin oli vakavana perusteluna sivistystyön tarpeelle ja sen uudelle organisoimiselle.

Pekka Railon kuvauksen mukaan järjestivät ”eräät työläiskynäilijät ja työväenkirjallisuuden kehittämistä harrastavat henkilöt” Helsingin Kampissa raittiusyhdistys Koiton talolla kokouksen sunnuntaina tammikuun 28. päivänä 1917. Kokoukseen osallistuneet valitsivat toimikunnan valmistelemaan ”erikoisen kirjallisuus- ja valistusjärjestön” perustamista.

Mukana hankkeessa olivat ainakin Olavi H. Puro, Jonas Laherma, Emil Lindahl, Mikko Ampuja, Kössi Ahmala ja K. Lehtimäki; muutamat heistä tavataan myöhemmilläkin sivuilla. Toimikunnassa vallitsi erilaisia käsityksiä tulevan järjestön tarpeesta. Osa halusi sen tukevan työläiskirjailijoita, osa kustantavan kirjallisuutta ja osa taas halusi muodostaa Kansanvalistusseuraa vastaavan seuran työväenliikkeen pariin. Edellä jo mainittiin samansuuntainen puoluekokousaloite vuonna 1913 Lappeelta. Ehkä se oli heillä muistissa.

¹ Vuoden 1917 tapahtumista ks. esim. *Suomen poliittinen historia 1809–1999*, s. 91–96; *Suomen historian pikkujättiläinen* 1987, s. 583–587; *Vuosisatamme Suomi* 1992, s. 27–34; *Suomen poliittinen historia* 1971, s. 61–71 (Rasila); *Suomen työväenliikkeen historia* 1976, s. 75–89; keskeisen porvarillisen vaikuttajan P. E. Svinhufvudin toiminnasta ja näkökulmasta ks. Häikiö 2017, s. 145–199.

Lopulta ehdotukset kypsyivät kohti ratkaisua. Tavoitteeksi tuli muodostaa Työväen kirjallisuusliitto, joka edistäisi kirjallisuusharrastusta työväenliikkeessä. Se ei olisi ollut mikään yleinen sivistysorganisaatio, vaan tavoitteiltaan suppeampi, kirjallisuuteen keskittyvä. Hanke kuitenkin raukesi tyhjiin, sillä ehdotusten käytännön toteuttaminen jäi vuoden 1918 alussa alkaneen sisällissodan jalkoihin.¹

HELSINGIN JA SEN ESIKAUPUNKIEN OPINTORENGAS

On jännittävää havaita, että eri tahoilla oli käynnissä samanaikaisia ja samansuuntaisia hankkeita jonkinlaisen sivistysjärjestön tai -organisaation aikaansaamiseksi työväenliikkeen pariin. Helmikuun toisena päivänä 1917 kokoontunut Helsingin työväenjärjestöjen edustajain kokous päätti perustaa pääkaupungin ja lähiympäristön ”valistustyökeskuksen”.

Keskuksen nimeksi otettiin ”Helsingin ja sen esikaupunkien opintorengas”. Tämän hankkeen keskeisenä ja erityisenä taustana oli tyytymättömyys Helsingin työväenopiston käytännön toimintaan, mitä etenkin tietoiset työläiset tunsivat.²

Voidaan myös arvioida, että yhtenä ponttimena hankkeessa saattoi olla se tosiasia, että valli- ja patteri- eli linnoitustyöt olivat koonneet juuri pääkaupunkiseudulle huomattavan runsaasti muualta tulleita työläisiä. Moni oli uudella kotiseudullaan juureton, ja se heijastui paikoin varsinkin miesjoukkojen majapaikkojen levottomuuksina ja räihinöintinä. Korttipelit ja juopottelu veivät joitakin mukanaan. Vakiintuneet työväenjärjestöjen jäsenet kauhistelivat tällaista menoa, sillä perinteinen työväenliikkeen oli vahvasti raittiushenkistä. Miesmäärältään huvennut virkavalta oli voimatonta. Hyvin monin paikoin työväenjärjestöt pyrkivät omatoimisesti, aseettomien miliisien avulla, hoitamaan järjestystä. Näin tehtiin esimerkiksi Espoon Leppävaarassa. Juuri siellä rakennetuilla linnoituslaitteilla tuli myöhemmin olemaan aivan poikkeuksellinen merkitys.³

Opintorengaalle valittiin suunnitelmia laatimaan toimikunta, johon kuuluivat puheenjohtajana ammattiyhdistysliikettä edustanut Yrjö Oksanen, nuoriso-osastoja edustanut Taavi Vesala sekä Kaarlo Suominen, joka puolestaan edusti raittiusjärjestöjä. Työohjelma hyväksyttiin maaliskuun vallankumouksen jälkeen huhtikuussa 1917, jolloin työväenjärjestöjen edustajainkokouksella alkoi kuitenkin olla jo kädet täynnä kaikkia muita, kiireellisiä arkisen käytännön tehtäviä. Toimikuntaa täydennettiin vielä Väinö Vuoriolla, K. E. Satamavuorella ja Olga Mannerilla.

¹ Railo 1939, s. 65–66, myös lainaukset.

² Hankkeesta ks. Railo 1939, s. 59–63; Järvinen 1968, s. 10; Työmies 13.10.1917, 14.10.1917

³ Esim. vallitöistä Espoossa ks. Tuomisto 1984b, s. 47–48; Tuomisto 2011, s. 33–35, 53–54. Leppävaara oli laajan linnoituksen ainoa kohta, jossa taisteltiin. Saksalaiset murtautuivat 11.4.1918 punaisten puolustusketjun läpi kohti Helsinkiä.

Suurten tapahtumien vyöryssä opintorenkään kevään ohjelmasta suurin osa jäi toteutumatta. Yrjö Oksanen aloitti kuitenkin luennot Suomen työväenliikkeen historiasta ja Jussi Railo luennot nuorisoliikkeestä. Nekin jouduttiin keskeyttämään kevään kuluessa. Syksyllä luennot jatkuivat lokakuun puolivälissä 1917. Alustajiksi lupautuivat Oskari Tokoi, Anton Huotari sekä Yrjö Oksanen. Syyskaudella opintorengas kuitenkin sulautui yhteen aivan uuden tulokkaan kanssa. Raittiusyhdistys Koitto oli nimittäin jo kesällä 1917 asettanut oman toimikunnan suunnittelemaan esikaupunkien opintorenkään toiminnan laajentamista. Luentosarjojen lisäksi ohjelmaan haluttiin mukaan myös järjestötehtävien opettelua ja harjoittelua.

Tiistaina elokuun 12. päivänä 1917 kokoontuivat kevättalvella muodostettu opintorengastoimikunta ja työväenjärjestöjen edustajat hyväksymään uudet suunnitelmat. Syntyi mielenkiintoinen jakauma. Kokouksessa aktiivisesti vaikuttanut vähemmistö halusikin ottaa rohkean, pitkän askeleen kohti melkeinpä jo sellaista työväen sivistystoimintaa, jota myöhemmin totuttiin luonnehtimaan omaehtoiseksi.

Vähemmistö asetti tavoitteeksi pysyvän, työväenjärjestöjen tukeman ja valvoman opiston. Taustalla oli nimenomaisesti kasvanutta tyytymättömyyttä siihen tapaan, jolla Helsingin työväenopisto jätti huolehtimatta työväen järjestötoiminnassa tarpeellisten yhteiskunnallisten erikoistietojen ja -taitojen opettamisesta. Tiedontarpeiden näkökulmilla oli eronsa. Ehkä kevään kuluessa saadut opintokokemukset myös kannustivat.

Ilmeistä oli myös, että liikkeellelähdön taustalla saattoi olla ainakin kahdenlaisia, osin ristiriitaisia odotuksia. Helsinkiin muodostettu työväenjärjestöjen edustajista koottu ”eduskunta” kuvasti kuohuvan vuoden 1917 edetessä jatkuvasti jyrkentyvää, katuja tasolta terävää pontta saavaa toimintalinjaa. Mahdollisesti sen parissa nähtiin koulutustoiminnan käynnistäminen yhtenä keinona lisätä mukaan tulleiden liikkeen uusien jäsenten yhteiskunnallista tietoisuutta ja vallankumouksellista toimintakykyä, ehkä -haluakin.

Toisaalla kannettiin kenties huolta siitä, miten voitaisiin turvata vakaan, järjestyneen toiminnan mahdollisuudet tilanteessa, jossa kaikkiin työväenjärjestöihin suoraan tungeksi lisää uusia jäseniä. Vain harvoilla keväästä 1917 alkaen mukaan uusina tulleilla oli ennalta kokemusta perinteisestä yhdistystoiminnasta.

TYÖVÄENJÄRJESTÖJEN OPISTO

Kaiken rajun kuohunnan keskelläkin opistohanke eteni syksyn 1917 kuluessa. Edellä kuvattu vähemmistön tekemä ehdotus uudesta opistosta sai ajan kiihkoisissa tunnelmissa lopulta enemmistön kannalleen. Mahdollisesti edellä hahmotellut kaksi eritoiminnallista näkökulmaa yhdistyivät. Pian suurlakon päättymisen jälkeen sunnuntaina, marraskuun 25. päivänä 1917 kokoontunut pääkaupungissa ja sen lähiympäristössä

toimivien työväenjärjestöjen edustajien kokous päätti perustaa Helsinkiin vakinaisen Työväenjärjestöjen opiston.¹

Opiston sääntöjen tarkoituksena mainittiin tavoitteeksi ”sosialidemokraattisen valistuksen kohottaminen ja luokkatietoisuuden herättäminen Helsingin ja sen esikaupunkien työväestön keskuudessa luentojen sekä ohjatun opiskelutyön avulla”. Tavoitteena oli lisäksi ”kykenevien, järjestötoiminnassa tarvittavien toimitsijoiden kasvattaminen ja opettaminen”.²

Kokouksessa valittiin 15 hengen toimikunta työtä ohjaamaan. Järjestäytyessään se valitsi puheenjohtajaksi ja samalla uuden opiston johtajaksi Yrjö Oksasen, varapuheenjohtajaksi Valter Laakson, sihteeriksi K. A. Järvisen, rahastonhoitajaksi T. Mutikaisen ja opiston vahtimestariksi sekä taloudenhoitajaksi K. E. Satamavuoren.³

Valmistelujen jälkeen päästiin toiminta aloittamaan sunnuntaina joulukuun toisena päivänä 1917. Ilmoittautuneiden opiskelijoiden määrä oli kasvanut siihen mennessä peräti 700:aan. Hämmäntävän suuri lukumäärä kertoi havainnollisesti innostuksesta ja toiminnan tarpeesta.

Opiston toiminta käynnistyi suorastaan yllättävän vauhdikkaasti. Pentti Järvinen onkin korostanut opiston syntyneen ”ajankohtana, jolloin työväki tunsu suurempaa itsevarmuutta kuin koskaan aikaisemmin ja halusi ilmaista tämän myöskin sivistys- ja valistustyön alalla”.⁴ Voi myös ajatella niin, että ajan kiihkeissä tunnelmissa koettiin tarvetta yhdessä toimimiseen sellaisten aiheiden parissa, jotka vahvistaisivat järjestäytyneen toiminnan mahdollisuuksia ja jollakin tavoin antaisivat henkistä tukea ja ehkä turvaakin erittäin levottomissa oloissa.

Luentoja pitivät Oskari Tokoi, Yrjö Oksanen, Jussi Railo, Evert Eloranta ja Anton Huotari samoista aiheista, joita he olivat aloittaneet jo opintorenkkaan aikana loppukevällä ja syksyllä. Lisäksi Yrjö Sirola luennoi kansainvälisestä työväenliikkeestä. Nimet Tokoista alkaen kertoivat osaltaan siitä, että helsinkiläisen työväenliikkeen parissa asetettiin opiston alkaneelle toiminnalle hyvinkin suuria toiveita.

Opisto toimi neljässä paikassa, kahdessa elokuvateatterissa (Titania, Siltasaarenkatu 6, ja Edison, Yrjönkatu 8), Hämeentien varrella Sörnäisissä Vuorelan työväentalolla ja Pasilan eli Fredriksbergin työväentalolla (nykyisen Länsi-Pasilan puolella), kolmena iltana viikossa. Käytännöllisiä harjoitusaineita (muun muassa kirjanpito, puhetaito, kokoustekniikka, kirjalliset tehtävät) opeteltiin mainittujen paikkojen

¹ Railo 1939, s. 6–62.

² Lainaukset Railo 1939, s. 61–62.

³ Toimikunnan muut jäsenet olivat Hannes Sula, Oskari Särö, Hugo Gröndahl, Paul Haapanen ja Olga Sundström sekä varalla Taavi Korpi, B. Oksanen, V. Salonen, O. Rantanen ja V. Väänänen. Työläisopiskelija 3/1932.

⁴ Järvinen 1968, s. II.

lisäksi sosialidemokraattisen nuorisoseuran omassa huoneistossa Heikinkadulla (vuodesta 1942 alkaen Mannerheimintie).

Railon kertoman mukaan lyhyeksi jääneen syyskauden ohjelmaan mahtuivat vielä opistolaisten omat toveri-illat. Lukukauden päättäjäisjuhlien jälkeen suunniteltiin keväälle 1918 vieläkin laajempi ja monipuolisempi ohjelma. Mukaan oli tarkoitus ottaa myös englannin kielen opiskelua, mikä vaikuttaa aivan poikkeukselliselta.¹

Kevätlukukausi saatiin tammikuun 1918 lopulla alulle, mutta hyvin pian opetus jouduttiin keskeyttämään alkaneen sisällissodan takia.² Näin tämäkin yritys kariutui, kuten niin moni samantapainen jo sitä ennen. Kari Kantasalmi on luonnehtinut, että ”ajatus yleisestä kansanvalistustyöstä eriytyneestä työväensivistyksestä” oli ennen vuoden 1918 tapahtumia vielä jäsentymätön. Ja lisäksi: ”Kenttä oli muotoutumassa, mutta sen itseymmärrys ei vielä ollut nostanut työväensivistyksen teemaa voimakkaasti omaksi alueekseen.”³

ITSENÄISTYMISESTÄ SISÄLLISSOTAAN

Venäjällä tapahtunut bolševikkien johtama, vanhan siellä käytössä olleen ajanlaskun mukainen ”lokakuun vallankumous” toi viimeisetkin porvarilliset kansanedustajat itsenäistymisen ja täydellisen itsemääräämisen kannalle. Se johti aluksi uuteen valtalakiin, eduskunnan aseman korottamiseen – tosin vieläkin muutamien sitkeästi vastustaessa – ja seuraavaksi itsenäistymisen suunnitelmiin. Vallankumouksesta seurasivat myös neuvottelut Venäjän ja Saksan kesken aselevosta, joka saatiin aikaan joulukuun puolivälissä. Rauhan maat solmivat keskenään maaliskuun alussa 1918.

Eduskunnassa käsiteltiin Suomen itsenäistymisen menettelytapaa ja toteuttamisen käytännön seikkoja torstaina joulukuun kuudentena päivänä 1917. Asia oli ollut monine valmistelevine yksityiskohtineen esillä jo muutamia päiviä aikaisemmin, nyt käsiteltiin lähinnä menettelytapaa ja senaatin tarvitsemia toimivaltuuksia. Sosialidemokraattien edustajat olivat asiassa toisella kannalla kuin P. E. Svinhufvudin johtama itsenäisyysenaatti. Se esitti eduskunnan suoraan hyväksyvän, että Suomi on itsenäinen tasavalta, ja että hallitus ”ryhtyy niihin toimenpiteisiin, jotka hallitus on sitä varten tarpeelliseksi ilmoittanut”.

Senaatti koostui Svinhufvudin tahdosta pelkästään porvarillisten puolueiden edustajista. Nyt jälkikäteen voi pohdiskella, miten asiat olisivat edenneet, jos Tokoin senaatin tavoin mukaan olisi haluttu ottaa sovittelua ja yhtenäisyyttä hakien myös

¹ Opiston painettu ohjelmavihkonen on tallella TSL:n papereissa (Työväen Arkisto, TA).

² Railo 1939, s. 63 (myös lainaus); nimimerkki ”Mukana ollut”, Työläisopiskelija 3/1932.

³ Kantasalmi 2004, s. 18.

mallittaisia sosialidemokraatteja. Sellaistakin pyrkimystä oli edeltävinä viikkoina ollut, mutta hanke karahti kiville.¹

Sosialidemokraattisten kansanedustajien näkemys menettelytavasta oli toinen kuin porvarillisen senaatin: itsenäistyminen oli yritettävä toteuttaa sovinnollisella tavalla, sopimalla bolševikkien johtaman Venäjän kanssa. Tämä kanta hävisi äänin 88–100. Jatkossa syntyi kuitenkin erikoinen tilanne, melkeinpä juuri sellainen, mihin sosialidemokraattien hävinnyt menettelyehdotus oli viitannut. Muun muassa Saksa ja Ruotsi edellyttivät nimittäin, että uuden tasavallan tuli ensimmäisenä tunnustaa entinen emämaa, Venäjä.

Niin oli sitten tehtävä, ei ollut vaihtoehtoa. Tunnustaminen tapahtui tunnetulla tavalla vuoden 1917 viimeisen päivän myöhäisinä tunteina Smolnassa, Pietarissa, minne senaatin puheenjohtaja eli pääministeri P. E. Svinhufvud seurueineen matkasi junalla. V. I. Leninin johtama kansankomissaarien neuvosto tunnusti ensimmäisenä Suomen itsenäisyyden, paperille sen kirjaten ja allekirjoituksin varustaen. Vuoden 1918 alkupäivinä tunnustuksen antoivat sitten Ruotsi, Saksa ja useat muut Euroopan maat.²

Vastakkainasettelu työväestön punakaartien ja valkoisen Suomen suojeluskuntien kesken kasvoi vuodenvaihteen jälkeen ja kulmineitui tammikuun lopulla kolmisen kuukautta kestäneeksi veriseksi sisällissodaksi ja sen jälkeisiksi kohtalokkaiksi jälkiselvittelyiksi. Loppulukemaksi jäi runsaat 1 400 punaisen terrorin uhria ja lähes 7 400 valkoisen terrorin uhria, vankileireille joutui yli 80 000 kapinaan osallistunutta ja heistä leireillä menehtyi lähes 12 000 punaista. Orvoiksi jäi kaikkiaan yli 15 000 lasta. Sotatoimissa surmansa sai hieman yli 27 000 punaista, ja valkoisen puolen vastaava luku oli vajaat 5 200. Muita eli osapuoleltaan tuntemattomia oli yli 4 400. Kokonaismenetykset sodassa nousivat siten runsaaseen 36 000:een.³

SISÄLLISSODAN SEURAUKSENA TYÖVÄENLIIKE JAKAUTUU

Suuri osa aseellisen nousun johtajista pakeni taistelujen päätyttyä Neuvosto-Venäjälle, missä sittemmin elo-syyskuun vaihteessa Moskovassa, hengellisen seminaarin talossa, perustettiin Suomen kommunistinen puolue (SKP).⁴ Työväen poliittinen liike jakautui ratkaisulla jyrkästi kahtia. Suomalainen kommunistinen puolue löysi pian oman

¹ Ulpu Iivari on kiteyttänyt, hieman aikakauteen kuulumatonta havainnollista sanaa käyttäen, että siinä meni ”punamullan hukattu mahdollisuus”, kun sosialidemokraattien neuvottelut maalaisliiton ja joidenkin itsenäistymistä kannattaneiden muiden porvarillisten edustajien kanssa eivät tuottaneet tulosta. Seuraavaksi yritettiin punaista senaattia, mikään sekään ei onnistunut. Ks. Iivari 2007, s. 32–37.

² Ks. esim. *Suomen historian pikkujättiläinen* 1987, s. 603–60; *Tasavallan vuodet 1917–1987*. 987, s. 10.

³ Ks. *Sisällissodan pikkujättiläinen* 2009, eri kohdin; *Sotaoaloissa vuosina 1914–22 surmansa saaneet*, 2004.

⁴ SKP:n perustamisesta ks. *Suomen työväenliikkeen historia* 1976, s. 142; Saarela 1996.

tiensä. Se loi nopeasti nahkansa ankaran itsekritiikin kautta ja omaksui tavoitteekseen uuden aseellisen taistelun aloittamisen välittömästi suomalaista porvarillista valtaa vastaan. Pettymys ja ankarien kostotoimien synnyttämä katkeruus siivittivät varmasti osaltaan jyrkkää linjanvetoa.

Suomeen jääneet vanhan yhtenäisen sosialidemokraattisen puolueen johtohahmot pyrkivät käynnistämään liikkeen uudelleen käytännön toimintaan. Se onnistui nopeammin kuin oli uskallettu toivoakaan. Työmiehen seuraajaksi perustettu Suomen Sosialidemokraatti alkoi ilmestyä syyskuussa. Puolueen toimintaa viriteltiin hiljaisesti pääkaupungissa osuusliike Elannon tiloissa Kluuvikadulla. Ensimmäinen maankattava kokous voitiin järjestää jo marraskuun alussa 1918.

Ylimääräinen puoluekokous joulukuussa 1918 nosti korostuneesti esiin reformistisen toimintalinjan. Ero pyrittiin tekemään mahdollisimman selkeäksi suhteessa liikkeen siihen johtoon, joka oli vuoden 1917 kuluessa vähitellen radikaalistunut ja sitten kaventuneena, entistä jyrkempänä noussut aseelliseen kamppailuun. Samalla korostettiin sosialidemokratian kansanvaltaisia ja eduskunnan kautta yhteiskunnallisiin uudistuksiin pyrkiviä perinteitä. Puolueen johtoon nousivat Väinö Tannerin, Matti Paasivuoren ja Taavi Tainion johdolla ne, jotka olivat olleet vallankumousyrityksestä syrjässä. Puheenjohtajaksi valittiin Tanner.¹

Sodan jälkeinen työväenliike ei ollut enää ollenkaan sama kuin ennen aloittellessaan nyt vähin erin uudelleenrakentamista; toisaalla olivat sosialidemokraatit, toisaalla puolestaan kommunistit ja heidän välissään niin sanotut vasemmistososialistit, jotka toukokuussa 1920 perustivat Suomen sosialistisen työväenpuolueen (SSTP).

Vuoden 1919 alussa voimaan astunut uusi yhdistyslaki ei enää jättänyt työväenyhdistyksiä niin paljon paikallisten viranomaisten armoille kuin aikaisemmin. Vankiloiden ovet alkoivat avautua jo loppusyksystä alkaen monille syyttömiksi todetuille ja lyhyempiä tuomioita saaneille. Kesän 1919 alussa alkoivat useat työväenyhdistykset saada talojaan takaisin, muutamat jo hieman aiemminkin.

Viimeisinä valtionhoitajan päivinään P. E. Svinhufvud päätti joulukuussa 1918 armahduksesta, jonka seurauksena korkeintaan kuuden vuoden tuomion saaneet punavangit laskettiin ehdonalaiseen vapauteen. Muita tuomioita lievennettiin, ja näin yli puolet kesän vankimäärästä vapautui. Vuoden 1921 loppuun mennessä lähes kaikki vangit oli armahdettu ja viimeisetkin vuonna 1927.

Työväenjärjestöjen jäsenmäärät alkoivat kohota odottamattoman nopeasti. Vuoden 1919 lopulla SDP:n jäseniä oli jo yli 67 000 ja puolueyhdistyksiä oli edelleen toistatuhatta. Kasvun voi helposti ymmärtää niin, että väki haki poikkeuksellisten olojen yhä jatkuessa turvaa toisistaan ja perinteisestä liikkeestään. Monissa työväenjärjestöissä

¹ Ks. esim. Soikkanen 1975, s. 309–337.

joutuivat naiset nyt ottamaan aiempaa suurempaa vastuuta, sillä hyvin monet miehistä olivat tehtävistä poissa, vähintäänkin vailla kansalaisluottamusta.¹

Maaliskuun 1919 eduskuntavaaleissa sosialidemokraattinen puolue saavutti uudeleen 80 kansanedustajan paikkaa. Se oli edelleen ehdottomasti maan suurin puolue.² Suuri osa liikkeen kannattajista oli yhä vangittuna ja osa oli ilman kansalaisluottamusta. Nyt alkoi kuitenkin olla mahdollista ryhtyä jatkamaan sitä yhteiskunnallista työtä, jonka maailman myllerrys oli vuoden 1917 kuluessa keskeyttänyt. Valistus-, koulutus- ja sivistystyön todellista tarpeellisuutta saattoi monikin tykönään pohdiskella ja läheisten aatetoverien kanssa keskustella, kaiken koetun jälkeen.

¹ Soikkanen 1975, s. 470; Lehto & Valkonen 1980, s. 24.

² Puolueen uudesta noususta ks. esim. Soikkanen 1975, s. 325–328, 354–356.

II

Työväen sivistysliitto syntyy

3.

Perustaminen ja liikkeellelähtö

VANHAN, YHTENÄISEN työväenliikkeen aikana oli tehty erilaisia yrityksiä saada aikaan työväen omaa, aikaisempaa laaja-alaisempaa ja järjestelmällisempää sivistys-, valistus-, koulutus- ja opetustoimintaa. Ulkoiset olosuhteet eivät kuitenkaan olleet suotuisia, eivätkä ilmeisesti myöskään omat siihenastiset kokemukset olleet riittäviä. Kevät 1918 romahdutti kaikki yritykset.

Lisäksi näyttää puuttuneen sellainen työväenliikkeen oma sisäinen, erityinen tarpeiden ja tavoitteiden määrittely, joka olisi voinut auttaa hankkeen alkuun. Jotain tietoa oli jo saatu ruotsinmaalaisista ABF-kokemuksista, mutta naapurimaassa yhteiskunnallinen tilanne oli paljolti erilainen.

”PUNAINEN VARJO...”

Kevään 1918 sisällissota jälkiseurauksineen merkitsi ankaraa vastakohtaa ja jyrkkää katkosta melkeinpä kaikkeen sotaan edeltäneeseen. Työväestö ja varsinkin työväenliikkeen aktiiviset jäsenet tunsivat joutuneensa toisen luokan kansalaisiksi valkoisen Suomen hehkuttaessa voittoa. Perinteinen työväenliike jakautui lisäksi sodan kuukausien seurauksena syvästi kahtia tai jopa kolmeen suuntaukseen.

Kauaksi tuntui jääneen se vain runsaan parinkymmenen vuoden takainen aika, suhteellisen sovinnollinen vaihe, jolloin työväenasian edistäminen oli laajalti yhteiskunnassa hyväksyttyä ja kannatettua teollistumisen edetessä moninaisine seurauksineen.

Väkivaltaisen jakautumisen keskellä olivat maltillisen työväenliikkeen ja vastaavasti maltillisen porvariston jäsenet joutuneet katsomaan tapahtumien kulkua surullisina ja voimattomina, kykenemättä enää vaikuttamaan verenvuodatukseen konfliktin kärjistyttyä. Pitkälle 1920- ja vielä 1930-luvulle jakautuminen sai sodan osapuolien molemmin puolin käytevoimaansa koston ja katkeruuden tunnelmista aatesuuntien äärilaidoilla hyvinkin jyrkkinä.

Jakautumisen yhtenä näkyvänä osoituksena olivat paikalliset suojeluskunnat, kodinturvajoukot, kuten Henrik Meinander on niitä hieman pehmeästi luonnehtinut. Niillä oli huomattavia asevarastoja, mutta ongelmalliseksi muodostui se, ettei niillä ollut mitään selkeää suhdetta valtiovaltaan.¹ Suojeluskuntien ja lottien toiminnan ja kiväärien piippujen suunta oli kuitenkin selvä.

Seppo Hentilä on hieman kärjistäen todennut, että valkoisen Suomen instituutioiden ”esimerkiksi suojeluskuntien, lapuanliikkeen tai politisoituneen oikeudenkäytön myötä sisällissota tavallaan jatkui; se vahvisti vanhoja traumoja ja synnytti uusia”.² Työväestöä tarkkailtiin tiiviisti ja epäluuloisesti. Marko Tikka on kuvannut, että ”punainen varjo säilyi tämän väestönsosan yllä vahvana 1930-luvun jälkipuoliskolle saakka”. Suojeluskunnilla ja valkoisella armeijalla, sekä poliisilla ja elokuussa 1919 muodostetulla Etsivällä keskuspoliisilla (EK) oli omat tehtävänsä. Nimiluetteloita ja kortistoja koottiin monen tahon yhteistyönä.³

Pelkästään aseellisen väkivallan käyttö, joka oli ryöstäytynyt ennen kokemattoman laajaksi ja järjestäytyneen työväenliikkeen kaikelle siihenastiselle toiminnalle periaatteellisesti vastakkaiseksi, pakotti miettimään tilannetta ja tulevaisuutta vakavasti. Eikä työväenliike ollut ainoa, joka joutui katsomaan itseään peilistä: avoimen väkivallan käyttö ja erityisesti lajoihin, oman maan kansalaisten kostoteloituksiin sekä rangaistuksiin ryhtyminen muutti hätkähdyttävästi myös voittanutta puolta, porvarillista Suomea.

Tunteet olivat pitkään pinnassa, vereslihalla. Samassa maassa asuttiin, samoilla kylänraiteilla ja kaduilla kuljettiin, niin teloitattajat kuin teloitettujen omaiset ja aatetoveritkin.

UUDELLEENARVIOINNIN AIKAA

Sisällissota merkitsi monella tavalla ratkaisevaa sysäystä työväen sivistystyön uudella alkamiselle. Se ensinnäkin pakotti koko liikkeen aatteelliseen ja toiminnalliseen uudelleenarviointiin. Kuten edellä jo todettiin, tekivät sosialidemokraatit⁴ ja kommunistit⁵ toisistaan tykkänään poikkeavat johtopäätökset punaisten häviöön johtaneesta

¹ Meinander 2010, s. 184.

² Linaus Hentilä 2018a, s. 11.

³ Tikka 2020, s. 25–45, lainaus s. 27.

⁴ Sosialidemokraattisen liikkeen parissa ja eräissä paikallisissa lehdistä käytiin jo loppukeväästä 1918 alkaen perusteellista keskustelua aatteellisesta linjasta ja kumouksen ajasta, osin jo ennen varsinaisen järjestötoiminnan elpymistä, ks. Soikkanen 1975, s. 316–325.

⁵ SKP liittyi perustajajäsenenä maaliskuussa 1919 Moskovassa muodostettuun Kommunistiseen internationaaliin, Kominterniin, jonka keskeisiin tavoitteisiin kuuluivat proletariaatin diktatuuri ja maailmavallankumous, ks. Saarela 2002, s. 12. SKP:n toimintaan ja muun muassa kumouksellisiin pyrkimyksiin viitaten Saarela toteaa (s. 9): ”Kommunistien aikalaisvastustajat eivät olleet aivan väärässä.”

kumouksesta jo vuoden 1918 kuluessa.¹

Sotaan johtaneen kehityksen vakavan ja perusteellisen arvioinnin kuluessa korostui sosialidemokraattien keskuudessa voimakas tarve aatteelliseen tien selkeyttämiseen, voisi ehkä sanoa vanhojen mestareiden eli toiminnalle muodon ja suunnan antaneiden, liikettä lähellä olleiden teoreetikkojen kirjoitusten tutkimiseen ja punnintaan. Ei kuitenkaan ollut odotettavissa, että vakiintuneet työväenopistot tarjoaisivat siihen mahdollisuuden, varsinkaan vuoden 1918 saumakohtaan jälkeen.

Sosialidemokraattiset työväenlehdet alkoivat ilmestyä tauon jälkeen ja myös kirjallisuutta päästiin julkaisemaan. Työväen omat kustannusyhtiöt pystyivät jatkamaan toimintaansa sen jälkeen, kun ne selviytyivät poikkeusolojen myllerryksestä. Ne kaikki liittyivät monin säikein paikallisen, uudelleen muotoutuvan työväenyhteisön kokonaisuuteen.

Sota merkitsi ratkaisevaa henkistä murrostekijää myös monen yksilön kohdalla. Työväen omaa sivistystyötä ajatellen vahvimmin tuon ajan ja samalla voimakkaan muutoksen tarpeen koki Väinö Voionmaa. Hänestä tuli käytännössä avainhenkilö Työväen Sivistysliiton aikaansaamisessa. Joskus jotkut kestävät ratkaisut ovat yksittäisten tai hyvin harvojen ihmisten oivallusten, asioiden esille nostamisen ja tavoitteiden muotoilujen varassa. Voionmaa oli henkilökohtaisten ominaisuuksiensa, luottamus- tehtäviensä, mielenkiintonsa kohteiden ja poikkeuksellisen monipuolisten kirjoittajan sekä tutkijan kokemustensa kautta sopiva henkilö tehtävään, kuin luotu siihen.

VÄINÖ VOIONMAA, KANSAN SIVISTÄJÄ

Kaarlo Väinö Voionmaa (1906 saakka Wallin) ei osallistunut vanhan yhtenäisen työväenliikkeen vuosina kovinkaan aktiivisena jäsenenä sen toimintaan, vaikka ikänsä puolesta olisi kenties mukaan jo varhain ehtinytkin.² Vuonna 1869 Jyväskylässä syntynyt Voionmaa, opettajaseminaarin lehtorin poika, kiinnostui kuitenkin työväestä tutkimuskohteena jo verraten nuorena. Kaupunki ja maankuulu lyseo tarjosivat hyvän henkisen kasvualustan.³ Yliopisto-opiskelu alkoi 1886, jolloin hänestä myös tuli helsinkiläinen. Hän oli mukana opettajana jo 1892 pääkaupungissa järjestetyillä kansanopistokursseilla.

Lyhyen ytimekkäästi voisi luonnehtia, että 50-vuotias Väinö Voionmaa oli ehtinyt olla monessa mukana jo ennen TSL:n perustamista. Mielenkiintoa riitti lukuisiin suuntiin. Hänellä oli nuoresta pitäen luistava kynä ja hän toimi erilaisten julkaisujen

¹ Ks. Kettunen 1986, s. 89–99.

² Hän mainitsi loppukeväällä 1918 olleensa jäsenenäkin siihen asti ”yksityismiehenä, syrjässä puolue-elämästä” (lainaus Halila 1969, s. 160). Ihan näin yksiselitteinen hänen asemansa ei kuitenkaan ollut.

³ Jyväskylästä kasvualustana ks. Halila 1969, s. 17–23; Tapiola 1968, s. 11–18; Suomi 2019, s. 18–21.

toimittajana ja päätoimittajana. Esimerkiksi Uuden Suomettaren vakinaisena toimittajana hän työskenteli vuosina 1895–1996. Kansanvalistusseurassa hän oli huomattavan keskeisessä tehtävässä sihteerinä vuodet 1907–1912 ja sitten varaesimiehenä 1914–1919. Opetustehtäviä oli Suomen Liikemiesten Kauppaopistossa kahdessa jaksossa vuosien 1899–1916 kuluessa. Kauppakorkeakoulussa hän opetti vuosina 1912–1921. Pitkän akateemisen uran hän teki Helsingin yliopiston opettajana erityisesti talous- ja sosiaalishistorian alueella, monella tavalla suomalaisena uranuurtajana. ”Voionmaa oli nopea ja aikaansaapa”, on Päiviö Tommila luonnehtinut *Suomen historiantutkimuksen historiassaan*.¹ Tutkimuksia, artikkeleita ja julkaisuja syntyi, samoin ajankohtaisia sanomalehtikirjoituksia.²

Ensimmäisen vahvemman kosketuksen sosialistisiin aatteisiin Voionmaa sai kolme kuukautta kestäneellä kulttuurihistoriallisella opintomatkallaan Berliiniin, Kööpenhaminaan ja Tukholmaan vuonna 1897 arkistoja ja kirjastoja kolutessaan. Varsinkin Kööpenhaminassa hän tutustui niin sanottuihin sivistyssosialisteihin.³

Tutkiessaan ja kirjoittaessaan moniosaista Tampereen kaupungin historiaa 1900-luvun alkuvuosina Väinö Voionmaa näki läheltä teollisuuskaupungin työväestön taloudellisen ja sivistyksellisen ahdingon sekä samaten sen aatteelliset pyrkinnöt tuloksineen. Ilmeisesti jo Forssan puoluekokouksen 1903 aikoihin hän näyttää omaksuneen sosialidemokraattisen ajattelutavan, ehkä aatteen yleisemminkin.

Voionmaa oli tiedemies, historiantutkija ja samalla kouliintunut erittäin monipuoliseksi kansansivistysmieheksi. Hän toimitti kaksiosaisena vuosina 1906 ja 1909 julkaistun teoksen *Sosialismin vuosisata*, jossa tarkasteltiin lukuisten maiden työväenliikkeen vaiheita.⁴ Hänen elämäkertansa kirjoittaneen Aimo Halilan mukaan Voionmaa oli ”suurten linjojen mies, joka ei kernaasti takertunut yksityiskohtiin”.⁵

Lokakuussa 1906 Voionmaa jopa valittiin Ylioppilaiden sosialidemokraattisen yhdistyksen puheenjohtajaksi. Tehtävästä hän luopui kuitenkin jo seuraavana vuonna. ”Radikaalia sosialistia” Voionmaasta ei tullut, toteaa Maria Lähtenmäki. Pentti Järvinen puolestaan luonnehti, että Voionmaa ”häilyi vapaamielisten porvareitten ja sosialidemokraattien välillä” yhtenäisen työväenliikkeen aikana. Aimo Halilan mielestä ”voionmaalainen sosialismi vaati ihmisyyden, järjen ja moraalin periaatteita

1 Tommila 1989, s. 151–155, lainaus s. 151; Voionmaan merkityksestä sosiologian ja sosiaalishistorian kehittäjänä ks. *Suomalaisen sosiologian juuret* 1973, eri kohdin, esim. s. 152–160.

2 Mainittakoon esimerkkeinä laajasta tuotannosta teokset *Suomen talousmaantieto* 1905, *Tampereen kaupungin historia 1903–07*, *Suomalaisia keskiajan tutkimuksia* 1912, *Suomen karjalaisen heimon historia* 1915, *Maaailman työ ja tuotanto 1918–1928*, *Suomi Jäämerellä* 1918, *Suomen uusi asema* 1919 ja *Kauppan historian pääpiirteet* 1924. Halila 1969, s. 98–137.

3 Lähtenmäki 2014, s. 51; ks. myös Halila 1969, s. 41–42.

4 Voionmaan tutkimustoiminnasta, opintomatoista ja julkaisuista ks. Lähtenmäki 2014, s. 50–59; Halila 1969, s. 25–26, 31–33, 39–42, 105–147.

5 Halila 1969, s. 255; ks. myös Tommila, s.153.

toteutettavaksi yhteiskunnassa”.¹ Arvi Hautamäen mukaan Väinö Voionmaasta tuli ajan myötä sosialisti, mutta hänen sosialisminsa luonne oli kuitenkin leimaltaan ”kulttuuri-sosialistinen”.²

Maaliskuun vallankumouksen 1917 jälkeen muodostuneessa aivan uudessa tilanteessa Voionmaasta tuli senaattori. Hän hoiti kulkulaitosasioita Oskari Tokoin senaatissa, tosin ei ilman Edvard Valppaan moitteita.

Voionmaa valittiin 1918 Helsingin yliopiston Suomen ja Pohjoismaisen historian vakinaisen ylimääräisen professorin virkaan syyskuun ensimmäisestä päivästä alkaen.³ Hän hoiti virkaa aina vuoteen 1936 saakka. Maaliskuun 1919 eduskuntavaaleissa Voionmaa valittiin kansanedustajaksi Kuopion läntisestä vaalipiiristä. Vuosina 1922–47 hän oli kansanedustajana Hämeen pohjoisesta vaalipiiristä.⁴

”SUURENSUUNTAINEN JA SYVÄ KULTTUURITYÖ...”

Väinö Voionmaan henkisen ja aatteellisen murroskohdan voi ajoittaa juuri vuoteen 1918. Hän koki vallankumouskevään tapahtumat syvänä järkytyksenä. Ero vuoden 1917 toiveikkaaseen kevääseen, jolloin Oskari Tokoin senaatti aloitti ja jolloin hän itsekin oli täysin voimin mukana, oli jo sellaisenaan hätkähdyttävän suuri. Vanhan työväenliikkeen valistustyö ei ollut hänen mukaansa ollut riittävää. Juuri siinä oli hänen mukaansa syy työväenluokan ajautumiseen sotaan. Toisaalta hän moitti myös porvarillista kansansivistystyötä, joka sekään ei ollut kyennyt estämään väkivallan riistäytymistä käsistä. Siitä työstähän hän itsekin Kansanvalistusseurassa mukana olleena paljon tiesi.

Aimo Halila on elämäkertateoksessaan nostanut esille loppukeväältä 1918 Raittiuden ystävien Kyntäjä-lehteen tarkoitetun, mutta julkaisematta jääneen Voionmaan kirjoituksen. Siinä kuvastui Voionmaan voimakas pettymys koettuihin tapahtumiin, mutta samalla hänen tulevaisuuden uskonsa. Voi arvioida, että Voionmaan mielestä juuri nyt oli todellinen tarve ryhtyä uudenlaisiin toimiin, ja se vääjäämättä tarkoitti

1 Linaus Lähtenmäki 2014, s. 64; lainaus Järvinen 1968, s. 15; lainaus Halila 1969, s. 165. – Monille on ollut epäselvää sekin, milloin Voionmaa liittyi puolueeseen. Pentti Järvinen mainitsee, että Atos Wirtasen hänelle kertoman mukaan Voionmaa liittyi puolueeseen jo ennen sisällissotaa. Myös Veilahti 1989, s. 6 toteaa, että Voionmaasta tuli SDP:n jäsen ennen menoaan Tokoin senaattiin, (Ojala 1989, s. 6). – Lähtenmäki on kuvannut tilannetta Väinö Voionmaalle henkisesti ”ristiriitaiseksi ja kuluttavaksi”, kun ”sosialistit pitivät häntä puoliporvarina ja porvarit sosialistina” (Lähtenmäki 2014, s. 65).

2 Hautamäki 1954, lainaus s. 105.

3 Tommila 1989, s. 155; Lähtenmäki 2014, s. 59–60; uusien professorien valinnalla loppukeväällä-alkukesällä 1918 haluttiin sodan jälkeen vahvistaa historianantunemusta yliopistossa.

4 Väinö Voionmaasta (1869–1947) ks. myös *Suomen kansanedustajat II*. 2000, s. 1 152–1 153.

hänelle itselleen henkilökohtaista irrottautumista siihenastisesta ja toiminnan painopisteen ratkaisevaa siirtoa.

”Huligaanien ja hurjimusten” tekemät veriteot olivat esimerkkejä ja seurausta siitä ”sysimustasta hengenpimeydestä”, mikä vielä oli vallinnut ”pohjimmaisissa kansankerroksissa”. Voionmaan mukaan murhien kuvastamaa ”mätää” ei saataisi kuitenkaan poistumaan porvariston vaatimilla ”väkivaltaisilla leikkauksilla”. Hänen mielestään ”kaikista kauniista sanoista huolimatta” porvaristo ei kykenisi yksin suorittamaan tarvittavaa yhteiskunnallista uudistustyötä. Siihen tarvittaisiin ”sellaista kansan kohoamista ja valistumista, jota voidaan saada aikaan ainoastaan henkilökohtaisesti vaikuttavalla työllä kansan syvimpäin ja pimeimpäin kerrosten omassa keskuudessa”, hän kirjoitti. ”Työväenliikkeessä täytyy jo vihdoinkin päästä alkuun suurensuuntainen ja syvä kulttuurityö.”

Voionmaa korosti raittiustyön merkitystä uudistumisen osana. Samoin hän vaati, että myös ”porvarillinen yhteiskunta” antaisi uudelle valistustyölle täyden kannatukseensa. Hän ilmaisi halunsa siirtyä jatkossa korostuneesti työväen raittius- ja sivistystyön pariin. Kirjoitus oli siten eräänlainen julkinen irtaantuminen myös siitä aiemman raittiustyön ytimeä, jossa hän oli pitkään ja voimakkaasti vaikuttanut. Samalla se merkitsi askelta eteenpäin.¹ Laajempi ja välitön julkisuus jäi toki saavuttamatta, kun kirjoitusta ei julkaistu.

Väinö Voionmaan käsitys Suomen tilanteesta oli monella tavalla synkkä, mikä kuvastui esimerkiksi hänen vuoden 1919 alussa julkaisemastaan kirjasta *Suomen uusi asema*. Itsenäisyyden mukana oli hänen mielestään seurannut valtiollinen hätä. ”Sisäisvaltiollisessa elämässämme riehuu mieletön puoluekiihko. Kansalaiselämää katkeroitaa ennen kuulumaton taantumus ja hellittämätön valtiollisen vainon lietsoma viha.” Kaikesta huolimatta hän halusi olla toiveikas: ”Pilvenpatsaana kansallinen usko kohoaa yli sitä ympäröivän mataluuden.” Hän katsoi velvollisuudekseen omistautua sosialidemokraattisen puolueen parissa ”tärkeään ja välttämättömään jälleenrakennustyöhön”.²

”SALKUSSA VALMIIT LUONNOKSET...”

Vaikuttaa siltä, että Väinö Voionmaa astui hyvin valmiina ja valmistautuneena esiin perustamaan sivistysjärjestöä työväestön tarpeita varten. Huomattavasti kärjistäen voisi jopa ajatella – jos lyhytikäiseksi jäänyt Tokoin senaatti tässä sivuutetaan – että hän tuli sosialidemokraattiseen työväenliikkeeseen mukaan tätä nimenomaista tarkoitusta

¹ Voionmaan kirjoitus tai ”jäähyväiskirje” julkaistu Halila 1969, s. 158–160, myös lainaukset. – Raittiusseuraliikkeen opintotoiminnasta, mm. raittiustutkinnoista ks. esim. Peltoniemi 1963, s. 14–17, 20–21, 29.

² Halila 1969, s. 160–161, myös lainaukset.

toteuttaakseen. Sellaista tulee helposti mieleen, kun lukee hänen Raittiuden ystäville kirjoittamaansa ja julkaisematta jäänyttä ”jäähyväiskirjettä”, jota edellä on lainattu.¹

Voisi myös kysyä hieman toisesta näkökulmasta: miksi tarvittiin uusi, aivan erityinen sivistystyöhön paneutuva maanlaajuinen järjestö? Eikö olisi ollut riittävää, että toimintansa uudelleen vauhtiin saaneeseen sosialidemokraattiseen puolueeseen olisi vain lisätty aiempaa vahvemmin painotettuna ja uudistettuna toimintamuotona sivistykseen ja koulutukseen liittyvät tehtävät?

Voionmaa ei missään vaiheessa aivan suoraan moittinut vanhaa, yhtenäistä työväenpuoluetta valistus- tai sivistystyön laiminlyönnistä. Hän vain totesi sen, samoin kuin porvarillisen puolen vastaavan toiminnan, olleen siinä ajassa riittämätöntä. ”Huomattavan suuri osa työväestöstä” ja myös työläisnuorisoa oli jäänyt ”henkiseen taantumistilaan”. Vain ”valppain ja eteenpäin pyrkivin osa” oli itseopiskelulla saanut jossain määrin sivistystarvettaan tyydytetyksi. Aivan uuden järjestön perustamista Voionmaa perusteli myöhemmin 1924 erittäin osuvasti todeten, että vanhemmat työväenjärjestöt eivät voineet keskittää päähuomiotaan yleiseen työväen sivistystyöhön, koska ne silloin olisivat laiminlyöneet varsinaisen tehtävänsä.²

Perustavan toimikunnan sihteerinä toiminut J. H. Vehkamäki muisteli Sivistysliiton syntyvaiheita myöhemmin 1920-luvun lopulla: ”Muuten ansaitsee mainita, että prof. Voionmaa yksinään puuhasi enemmän kuin muut jäsenet yhteensä. Hänellä oli salakussaan valmiit luonnokset, ja hän oli jo ajatellut kaikki puolet asiasta. Meidän tarvitsi vain hyväksyä, mitä hän oli suunnitellut. Sillä eipä siinä juuri ollut muistutettavaa.”³

On todella aiheellista korostaa Voionmaan merkittävän suurta henkilökohtaista panosta, kuten TSL:n syntyvaiheita kuvanneet aikalaisetkin ovat tehneet. Voionmaa sekä hahmotteli uuden liiton aatteelliset perusteet että myös huolehti huomattavan pitkälle itse käytännössä perustamisen edellyttämistä toimenpiteistä.⁴

Voionmaa ei pohtinut sivistysasioita yksinään kirjoituspöydän ääressä kotinsa kamarissa tai yliopistolla. Yhtenä läheisenä keskustelukumppanina oli varmuudella

¹ Voionmaan päiväämätön kirje raittiusjärjestölle, missä hän ilmoittaa irtaantuneesta siitä ja liittyneensä sosialidemokraattiseen liikkeeseen, viittasi samalla myös valmiiksi hahmoteltuun toiminta-ajatukseen (ks. Järvinen 1968, s. 26). – Kirjeen maininta sos.dem. liikkeeseen liittymisestä vaikuttaa hieman monimieliseltä, sillä sehän oli käytännössä ja muodollisesti tapahtunut jo toistakymmentä vuotta aiemmin.

² Voionmaa 1924a, s. 302, myös lainaukset; Järvinen 1968, s. 27. – Jussi Pikkusaari arvioi, että TSL:n ”tiennäyttäjinä” toimivat kolmen ensimmäisen vuosikymmenen keskeiset puheenjohtajat ja sihteerit, tässä järjestyksessä: Väinö Voionmaa, Hjalmar Eklund, Pekka Railo, R. H. Oittinen, Arvi Hautamäki ja Yrjö Kallinen (Pikkusaari 2014, s. 71).

³ J. H. Vehkamäki: TSL:n alkutaipaleelta. Työläisopiskelija 6/1929 (Vehkamäki 1929), myös lainaus; ks. myös Järvinen 1968, s. 27.

⁴ Kari Kantasalmi (2004, s. 24) esittää, että nuorisoliitto olisi tehnyt muodollisen aloitteen ”jouluna 1918” ja ”Voionmaa sitten vain kutsuttiin johtoon”; Nestori Parkkari (1970, s. 97) puolestaan esittää, Voionmaan kokonaan sivuuttaen, että aloitteen TSL:n perustamisesta olisi tehnyt nuorisoliitto vuoden 1919 alkupuolella; Inkeri Lehtinen ei mainitse lainkaan Sivistysliittoa, saati Voionmaata artikkelissaan ”Työväen omaehtoisen kulttuuritoiminnan historiikka” julkaisussa Porna 1971, esim. 1920–30-luvusta s. 76–77.

perhetuttu, Flora-sisaren puoliso Niilo Liakka, Kansanvalistusseuran sihteeri. Liakka oli jo vuodesta 1916 alkaen pohtinut Kansanvalistus-lehden kirjoituksissaan vapaan valistustyön näköaloja ja kannustanut lukijoita sen pariin. Hän oli myös arvostellut tiedon korostunutta merkitystä sivistystyössä ja painottanut ihmisen olemukseen kuuluvan myös tunnepuolen, tahtomisen ja tuntemisen. ”Tietoja jakamalla voidaan antaa vain sivistysaineita, mutta sivistynyt ihmisestä tulee vasta, kun hän itse kehittää näiden tietojen nojalla omintakeisen katsomuskannan, eli sulattaa nuo ainekset sisäiseksi elämäksi.” Vuonna 1918 hän painotti tavoitetta, jonka mukaan vapaa kansanvalistustyö tulisi ”tunnustetuksi itsenäiseksi toiminta-alaksi, jota ei paraskaan koululaitos voi korvata ja syrjäyttää”.¹

Voionmaalla ja Liakalla oli samansuuntaisia ajatuksia, mutta ymmärrettävästi myös erilaisia näkökulmia. Poliittiset kannatkin olivat erilaiset; Liakka oli maalaisliittolainen. Enemmän tai vähemmän satunnainen ajatuksenvaihto oli varmasti hedelmällistä ja kannusti Voionmaata hänen valitsemansa sivistystien suuntaan.

Sivistysliiton perustamisen ja perustajan ensi askeliin näyttää liittyneen hieman sattumanvaraisuuden tuntua, kun itse liikkeellelähden ensi tapahtumia tarkastellaan. Ilmeistä oli, ettei Voionmaa tuntenut riittävän läheisesti tai henkilökohtaisesti sittenkään vielä kovin monia työväenliikkeen keskeisimpiä vaikuttajia, ei ainakaan siinä tilanteessa uusista sivistyspyrinnöistä kiinnostuneita. Lisäksi uuteen puheenjohtajaan, vahvaan vaikuttajaan Väinö Tanneriin Voionmaalla näyttää usein olleen jotensakin vastahankainen tai vähintäänkin hankala suhde.² Se ei kuitenkaan yleensä näkynyt julkisuudessa.

Yliopistomies, filosofian tohtori ja professori Voionmaa oli lisäksi sillä tavoin hie-man ulkopuolinen sosialidemokraattisessa työväenliikkeessä, ettei hän ollut aiemmin ollut kansanedustajana eikä puoluekokousedustajana, ei puoluehallinnossakaan, ja vain hetken nuoria edustaneen puolueosaston puheenjohtajana. Niinpä hän lähti viemään ajatusta sivistysjärjestön aikaansaamisesta eteenpäin lähinnä eräiden tunte-miensa Suomen Sosialidemokraatin toimittajien ja sosialidemokraattisen nuorisoliiton toimihenkilöiden kanssa. Muistettakoon, että juuri nuorisoliitossahan oli ollut varsin laajamuotoista opintotoimintaa jo ennen maailmansotaa. Se oli sinänsä luonteva lähtökohta.

Tosin on samalla huomattava sekin, että SDP:n tilapäinen puoluetoimikunta asetti vasta marraskuun alussa 1918 sosialidemokraatteja lähellä olleen raittiusjärjestö Koiton talolla pidetyssä maankattaneessa kokouksessa; Helsingin työväentalo oli edelleen valkoisten takavarikoimana. Sitä ennen ei ollut olemassa mitään varsinaista puoluejohtoa,

¹ Jukka Tuomisto 2003, s. 64–65, myös lainaukset sekä korostus. – Näinkin Liakka kirjoitti 1916: ”Sillä ihminen tulee todelliseksi ihmiseksi vasta sivistyksen kautta, kun luontaisten taipumusten raaka-aineis-tosta tulee muovailluksi henkinen persoonallisuus, jolla on erikoinen leimansa.” Ks. Liakka 1991a, s. 83–84.

² Ks. Lähteenmäki 2014, eri kohdin; Halila 1969, s. 165.

jonka kanssa tätä uutta hanketta olisi voinut kehittää.¹ Yhteiskunnalliset olot olivat lisäksi edelleen vielä sellaiset, että työväenliikkeen toiminnalle oli monenlaisia rajoituksia. Suomen Sosialidemokraatinkin ilmestyminen keskeytyi syksyllä hetkittäin.²

Väinö Voionmaa otti alkusyksyllä 1918 yhteyttä tuntemaansa nuorisoliittolaiseen, sanomalehdentoimittaja Yrjö Räisäseen (pakinoitsijanimimerkki Sasu Punanen), joka oli jo vapaalla jalalla koettuaan Viaporin vankileirin karut olot.³ Voionmaa esitteli tälle ruotsalaisen Arbetarnas Bildningsförbundin toimintaa, jätti joitakin kirjasia luettavaksi ja pyysi Räisästä ajamaan vastaavan järjestön aikaansaamista. Mainittakoon, että Voionmaa oli jo 1911 saanut matkallaan Englannissa ensimmäiset henkilökohtaiset kosketukset myös sikäläiseen työväestön sivistystyöhön. Varmaan sieltäkin nousi joitakin virikkeitä Ruotsin ohella.⁴

KOMITEA VALMISTELEMAAN TSL:N PERUSTAMISTA

Toinen henkilö, jonka kanssa Voionmaa keskusteli asiasta syksyllä 1918, oli toimintaansa uudelleen aloitelleen sos.dem. nuorisoliiton toimitsija Mikko Ampuja, jonka hän kohtasi sattumalta kadulla.⁵ Voionmaa ehdotti Ampujalle, että nuorisoliitto tekisi liiton perustamisesta aloitteen muille työväen keskusjärjestöille.⁶ Ampuja saikin asiasta innostumaan liittonsa puheenjohtajan, Helsingin työväenyhdistyksen ja -talon ravintolanhoitajan Edvard J. Hämäläisen. Hänkään ei ollut valkoisten vangitsemana.⁷ Nuo-

1 Voionmaakin tuli valituksi puoluetoimikunnan varajäseneksi, mutta ei enää uudelleen joulukuun lopun 1918 puoluekokouksessa. Myöhemmin 1920-luvun alussa hän oli yhden vajaan kauden toimikunnan varajäsenenä. Halila arvioi (1969, s. 170) Voionmaan toimineen puolueessa näkyvästi lähinnä vain vaalien yhteydessä.

2 Soikkanen 1975, s. 322.

3 Yrjö Räisänen (1888–1948) kävi seitsemän luokkaa oppikoulua, oli kuopiolaissyntyinen pitkän linjan lehtimies, Savon Työmieheissä 1909–15, sitten Työmieheissä, Suomen Sosialidemokraatissa syksystä 1918, aluksi toimitussihteerinä, sitten pakinoitsijana, myös pilalehti Kurikan toimittajana. Helsingin kaupunginvaltuustossa 1930-luvulla, oli myös kaupunginhallituksen jäsen. Sos.dem. kansanedustaja 1930–40, 1941, 1944, SKDL:n kansanedustaja 1945–47, myöhemmin mm. Oy Alkon apulaisjohtaja 1947–48, ks. *Suomen kansanedustajat II*. 2000, s. 876; Työläisopiskelija 2/1938.

4 Ks. Järvinen 1968, s. 17–18.

5 Mikko Ampuja (1882–1947) kävi kiertokoulun, toimi nuoruudessaan seppänä Viipurissa, sitten seppänä ja viilaajana Helsingissä 1903–19, välillä Työ-lehden toimistonhoitajana Käkisalmissa, oli myös puhujan tehtävissä, torpparien keskuustoimikunnan sihteeri, Uudenmaan sos.dem. piirisihteeri 1908–09, 1919–22, kansanedustajana 1919–41, 1941, 1944, ks. *Suomen kansanedustajat I*. 2000, s. 42–43. – Ampuja ei muistelmissaan maininnut mitään osuudestaan TSL:n perustamisessa (Ampuja 1947, s. 176).

6 Hj. Eklund muisteli myöhemmin, että Voionmaa ja Räisänen olisivat yhdessä laatineet liiton perustamista ehdottaneen kirjelmän nuorisoliitolle; Eklund 1922, s. 20.

7 Edvard Johannes Hämäläinen oli syntynyt 1889 Helsingissä ja toiminut 1913–14 Uudellamaalla sos.dem. nuorisopiirin toimitsijana, sitten liittotoimikunnassa ja myös erilaisissa ay-liikkeen tehtävissä. Vuosina 1917–18 hän oli lisäksi Työväen Sanomalehti Oy:n hallituksen puheenjohtaja (Parkkari 1970, s. 292; Pohjanmaa 1948, s. 212). – Hämäläisellä oli ollut jonkin verran kahnausta kevään 1918 kuluessa työväentalon

risoliiton toimikunnassa hanketta käsiteltiin ensimmäisen kerran 22. joulukuuta 1918. Asiaa päätettiin tukea, etenkin kun hyvässä muistissa olivat nuorisoliiton omat sivistyspyrkimykset vanhan työväenliikkeen aikana.¹

Sosialidemokraattisen nuorisoliiton merkitys sivistysjärjestöä perustettaessa oli huomattava, ja juuri Voionmaan liikkeelle kannustamana. Sen liittotoimikunta asetti hanketta valmistelemaan komitean, johon toimikunnan jäsenistä nimettiin puheenjohtajaksi Edvard J. Hämäläinen, sanomalehdentoimittaja, sittemmin kansanedustaja Yrjö Räisänen ja ulkopuolisista asianharrastajista filosofian maisteri, pankkimies Jonas Laherma² sekä Uudenmaan sos.dem. piirisihteeriksi juuri siirtynyt Mikko Ampuja. Komitea sai jatkossa täydentää itseään ja sen se pian tekikin.

Valmisteleva komitea piti 10. tammikuuta 1919 kokouksen Helsingin Työväen Säästöpankin kokoustiloissa Eläintarhantie 1:ssä, ja nyt astui Väinö Voionmaa avoimesti ja tarmokkaasti julkisuuteen uutta sivistysjärjestöä rakentamaan. Komitean sihteeriksi valittiin nuorisoliittolainen, ylioppilas J. H. Vehkamäki. Teknisenä sihteerinä toimi neiti Toini Johansson, kenties nuorisoliitto oli hänenkin taustallaan. Viikkoa myöhemmin komitea vielä täydensi itseään ilmeisesti Voionmaan ehdotuksesta arkeologian dosentti Julius Ailiolla, Tokoin senaatin jäseniä hänkin. Ailio oli toiminut aiemmin muun muassa eduskunnan sivistysvaliokunnan sihteerinä.³

Komiteaa laajennettiin muutenkin. Mukaan kutsuttiin Suomen metallityöväen liiton sihteeri Väinö V. Salovaara⁴, Kuluttajain Lehden toimittaja Olavi H. Puro⁵ ja

ravintolassa omavaltaiten punakaartilaisten kanssa. Juuri hän oli taloudenhoitaja Albert Sirénin kanssa viemässä 13.4.1918 valkoista pöytäliinaa talon torniin antautumisen merkiksi, kun punakaartilaiset estivät sen portaikossa (Tuomisto 1984a, s. 267, 272, 274).

1 Tässä seurataan perustamisvaiheissa lähinnä Järvisen kuvausta (1968, s. 27–30) sekä TSL:n ensimmäistä toimintakertomusta ”I työkausi 1.9.1919–31.5.1920”, jatkossa toim. kert. (TA). Kertomuksia oli pitkään käytännössä kaksi, jotka menivät osin päällekkäin, toinen työkausittain etenevä ja toinen liiton toimikunnan kalenterivuositain etenevä.

2 Jonas Laherma (1888–1977) toimi Helsingin Työväen Säästöpankissa vuosina 1916–59, aluksi kamreerina, sitten hyvin pitkään toimitusjohtajana (Lyytinen 1983, s. 79–81; Soikkanen 1975, s. 329–337; ks. myös Linnamo 2003, s. 73–75).

3 Julius Ailio (vuoteen 1897 Ax, 1872–1933) työskenteli vuodesta 1899 Muinaistieteellisen toimikunnan eri tehtävissä, ylim. amanuenssina, sitten konservaatторina 1916–20 ja esihistoriallisen osaston johtajana 1920–33, toimi välillä myös arkeologina vt. professorina ja vt. valtionarkeologina. Kansanedustajana 1919–21, 1924–32, ks. *Suomen kansanedustajat I*. 2000, s. 27.

4 Väinö Veikko Salovaarasta (1888–1964) ks. esim. *Suomen kansanedustajat II*. 2000, s. 912–913; hän oli alkuaan konemestari, sittemmin pitkään Helsingin kaupungin palveluksessa, myös ministerinä 1930–40-luvulla, kansanedustajana 1939–44 ja SDP:n puheenjohtajana 1942–44. Hänelläkin oli koke-musta punavankileiristä, siitä kertoivat esim. hänen kirjeensä vaimolleen Suomenlinnan Isosaaresta/Jauhosaaresta; ks. Ilmolahti 2018, esim. s. 57, 75–76.

5 Olavi Heikki Puro (vuoteen 1907 Kaasinen, 1883–1933) valmistui Kuopiossa rakennusmestariksi, mutta yhteiskunnallisista asioista kiinnostuttuaan siirtyi lehtimieheksi. Kotkassa hän aloitti 1907 Eteenpäin-lehden toimittajana, mutta siirtyi jo 1912 SOK:n ja 1916 KK:n palvelukseen. Siitä alkaen hän palveli osuusliikkeessä, joskin oli välillä Työmiehessä toimitussihteerinä 1917–18, kansanedustajana 1919–21, ks. *Suomen kansanedustajat II*. 2000, s. 799–800; Wiksten 1977, s. 33; Työläisopiskelija 3/1933.

raittiusyhdistys Koiton edustajana puuseppä Johan Virtanen¹.

Samalla kun valittu ryhmä keskusteli uuden liiton toiminnan hahmottamisesta, se haki myös mitä ilmeisimmin tulevan liiton jäsenistön perusrunkoa. Sunnuntaina tammikuun 26. päivänä 1919 – ilmeisesti sattumalta TUL:n perustamispäivänä – komiteaa vielä täydennettiin ja laajennettiin sos.dem. puolueen ja naisliikkeen suuntaan. Mukaan kutsuttiin kansanedustaja, Suomen Sosialidemokraatin tuolloinen toimittaja Matti Paasivuori², toimittaja Lyyli Eronen (vuodesta 1922 Takki)³, sosialidemokraattisen naisliiton taloudenhoitaja, tarkastaja ja pitkäaikainen kansanedustaja Miina Sillanpää⁴ ja sanomalehdentoimittaja Reinhold Sventorzenski (vuodesta 1938 Svento)⁵. Voi hyvin arvioida, että laajentamisella oli kaksikin tavoitetta: hankkeelle haettiin sekä lähtökohtaisesti monipuolisempaa järjestöpohjaa että myös arvovaltaisia ja vaikutusvaltaisia tukijoita työväenliikkeen sisältä.

Sivistysliiton perustaminen voidaan nähdä myös yhtenä osana sosialidemokraattisen liikkeen järjestöllistä uudelleenrakentamista sisällissodan jälkeisessä tilanteessa. Mahdollisesti senkin takia niin monella taholla suhtauduttiin hankkeeseen myönteisesti. Muutamat olivat jo aiemmin olleet mukana erilaisissa sivistystehtävissä. Yliopistoväen mukaan tulo, Väinö Voionmaa ja Julius Ailio etunenässä – eräitä muitakin akateemisen koulutuksen saaneita oli nyt puoluehallinnossa – rinnastui jossakin määrin marraskuun 1905 jäsenvyöryyn, joskin nyt oltiin aivan toisenlaisessa tilanteessa, nousun sijasta tappion kärsineinä. Voionmaa toi mukanaan laajan kansansivistäjän kokemuksensa

¹ Useat liiton perustamiseen osallistuneet olivat E. J. Hämäläisen tavoin mukana nuorisoliiton lisäksi myös HTY:n toiminnassa, mikä kuvasti maan vanhimman työväenyhdistyksen laaja-alaisuutta ja vaikutusta tässäkin asiassa: Salovaara oli mukana johtokunnassa eri aikoina 1920-luvulta 1960-luvulle, Jonas Laherma oli jonkin aikaa johtokunnassa ja Johan Virtanen (1876–1949) oli puolestaan valtuuston varapuheenjohtajana ja puheenjohtajana 1930-luvulla (ks. Tuomisto 1984a, s. 482–484, 486). HTY muuttui 1920 jäsenyhdistysten muodostamaksi, lähinnä taloudelliseksi yhdistykseksi ja lisäksi vahvasti vasemmistososialistien johtamaksi ay-liikkeen vaikutuksen kasvaessa.

² Matti Paasivuorella (1866–1937) oli kyllä muutenkin ihan riittämiin työtehtäviä niin kansanedustajana kuin myös ay-miehenä, helmikuussa 1919 hänestä tuli Suomen ammattijärjestön puheenjohtaja seuraavan vuoden lopulle saakka (Hentilä 2013, s. 212–213, 425; *Suomen kansanedustajat II*. 2000, s. 728).

³ Lyyli Eronen (vuodesta 1922 Takki, 1892–1957) oli Työmieheissä ensimmäinen nainen toimittajana 1917–18 ja siirtyi sitten Kuluttajain Lehteen (Pohjanmaa 1948, s. 122; Wiksten 1977, s. 59). Osuuskappaliikkeen parissa hän toimi pitkään Naiset mukaan -toimikunnassa, neljännesvuosisadan toimikunnan puheenjohtajanakin, kooten naisia yhteisiin tapahtumiin, muun muassa kotitalousasioiden koulutustilaisuuksiin (ks. E-liikkeen uranuurtajia. Helsinki 1967, s. 256–257; *Työläisnaisen tarina* 1995, s. 19; Lähtenmäki 2000, s. 99, 126).

⁴ Miina Sillanpää (alkuaan Riktig, 1866–1952) oli kansanedustajana 1907–10, 1914, 1917, 1919–32, 1936–47, talousneuvos 1939; ks. *Suomen kansanedustajat II*. 2000, s. 943; ks. myös Vallinharju 1967, s. 283–323; E-liikkeen uranuurtajia 1967, s. 250–251; Aro 1995, s. 23–24; Lähtenmäki 2000, s. 114–118; Korppi-Tommola 2016. – Miina Sillanpään pelkkä ansioluettelo tehtävineen on pitkä ja jo sellaisenaan vaikuttava, ks. Piironen-Honkanen 1996, s. 38–40; Korppi-Tommola 2016, s. 169–170.

⁵ Reinhold Sventorzenski (1881–1973) oli ollut kenraalikuvernöörin kansliassa virkamiehenä ja toimi Työmieheissä/Suomen Sosialidemokraatissa artikkelitoimittajana ja ulkomaanosaston toimittajana 1918–20, sittemmin Tampereella Kansan Työssä, kansanedustajana 1922–44 sd ja 1945–47 Skdl (ks. *Suomen kansanedustajat II*. 2000, s. 998; Wiksten 1977, s. 37).

niin raittiustoiminnasta, Kansanvalistusseurasta kuin yliopistomaailmastaakin. Päivö Puhakainen on osuvasti painottanut, että ”Voionmaan ja Ailion korostama työväenhenkisyys ei merkinnyt tinkimistä tieteellisyydestä eikä heidän tieteellisyytensä ollut ristiriidassa työväenhenkisyyden kanssa”.¹

Kun Voionmaan esiin nostama ajatus uuden sivistysjärjestön perustamisesta oli saanut edellä kuvatulla tavalla ensin tukea nuorisoliitosta, sitten sen kutsusta hie-
man laajemminkin työväenliikkeen keskuudessa, oli edetty nopeasti varsin pitkälle. Nyt Voionmaan ”täytyi vain esitellä valmiiksi ajatellut asiat valmistelevalle toimikunnalle ja saada sen siunaus niille”, kuten Pentti Järvinen on opinnäytetyössään kiteyttänyt.²

ULKOMAISIA ESIKUVIA

Työväestön sivistystoiminta lähti Brittein saarilla liikkeelle varsin pitkälti yliopistojen parista. Taustalla oli osuustoimintaliikkeen ja laajenevan ammattiyhdistysliikkeen kasvava tiedontarve. Osuuskauppaliikkeellä oli puolestaan oma osuustoimintaopistonsa Manchesterissa.

Liikkeen keskushenkilö Albert Mansbridge (1876–1952) oli kirvesmiehen poika, joka joutui jättämään koulunkäynnin varhain kesken, mutta kouluttautui myöhemmin itse filosofian tohtoriksi saakka. Hän lähti jo nuorena miehenä osuustoimintaliikkeen palvelukseen ja tutustui sitä kautta työväestön sivistystarpeisiin. Hän piti Oxfordin yliopiston kesäkurssilla 1899 esitelmän, jossa kosketeltiin osuustoiminta- ja ammattiyhdistysliikkeen sekä toisaalla yliopistojen välisiä suhteita. Esitelmän kiteytys oli, että ”kansan itsensä luomat liikkeet ja niiden luottamushenkilöt parhaiten tuntevat laajojen joukkojen sivistystarpeet”.

Yliopistoihin oli jo kehitelty kerhoja, joissa kaikkien oli sitouduttava kolmevuotisen jakson suorittamiseen. Yliopistomalli poikkesi näin pohjoismaissa omaksutusta työväen sivistystyön mallista.

Mansbridge jatkoi ajatustensa kehittelyä puhein, kirjoituksin ja esitelmin. Hänen ehdotuksestaan perustettiin kesällä 1903 työväen korkeamman sivistyksen edistämisen liitto. Nykyisen nimen The Workers' Educational Association eli WEA liitto otti kaksi vuotta myöhemmin 1905. Mansbridge toimi järjestön ensimmäisenä sihteerinä vuoteen 1915 saakka.

Liittoon kuuluivat perustajajäseninä osuustoimintaliitto ja monet ammattiliitot, lisäksi alusta alkaen kannattajajäsenenä oli myös yksittäisiä henkilöitä. On syytä

¹ Puhakainen 1983, s. 40.

² Lainaus Järvinen 198, s. 29; nuorisoliiton osalta ks. Laakso & Åberg 2006, s. 93.

huomata, että työväenpuolue, Labour Party, ei ollut mukana. Se toimikin lähinnä vaaliorganisaationa. Johtoajatuksena oli, että ”työväenliikkeen on myös sivistyksellisesti järjestyneenä otettava työväelle tarkoitetun sivistystyön johto ja vastuu”. Tämä kiteytynyt toiminnan idea levisi Ruotsin kautta muihin pohjoismaihin.

Iso-Britanniasta on lisäksi kotoisin myös toinen kantava ajatus. Kansansivistustyötä tai aikuiskasvatusta tuli pitää maan koulu- ja kasvatusjärjestelmän elimellisenä osana. Sen ei tule päättyä minkään kurssin suorittamiseen tai todistukseen, vaan sen haastavana ajatuksena on jatkaa koko elämän ajan. Kun itsenäistyneessä Suomessa tarkasteltiin 1920-luvulla kansanopistojen ja työväenopistojen tarvitsemaa lainsäädäntöä, Englanti tarjosi siinäkin käytännön esimerkkiä.

Ruotsissa opintokerhotoiminta sai alkunsa raittiusliikkeen parissa. Työväenliikkeen oma sivistystoiminta alkoi laajemmin vahvistua sen jälkeen, kun 1906 oli perustettu Brunnsvikin kansankorkeakoulu eli kansanopisto (folkhögskola). Koulu siirtyi vähitellen työväenliikkeen hallintaan.

Sivistysjärjestön perustajaisäksi tuli opettajan poika Rickard Sandler (1884–1964). Hän valmistui 1905 filosofian kandidaatiksi Uppsalan yliopistosta. Sen jälkeen hän toimi vuoteen 1926 saakka Brunnsvikin ja Holan kansankorkeakouluissa opettajana. Brunnsvikin koulun oppilaskunnan juhannusjuhilla 1912 Rickard Sandler piti esitelmän työväen sivistystoiminnan keskittämisestä. Sillä oli ratkaiseva, herättävä vaikutus.

Sosialidemokraattinen puolue kutsui pian koolle neuvottelukokouksen asiaa valmistelevaan. Marraskuun 16. päivänä 1912 perustettiin liitto, joka muutamaa kuukautta myöhemmin helmikuussa 1913 sai nykyisen nimensä Arbetarnas Bildningsförbund eli lyhenteenä ABF. Siihen liittyivät osuustoimintajärjestö Kooperativa Förbundet (KF), ammatillinen keskusjärjestö Landsorganisation (LO), sosialidemokraattinen puolue (SAP), sosialidemokraattinen nuorisoliitto ja kirjatyöntekijäin liitto. Sandler toimi sivistysliitossa ensimmäisenä opintojohtajana (riksstudieledare) vuosina 1912–1919 ja puheenjohtajana sitten vuodet 1919–1938.¹

”VIHDOINKIN TOTEUTUU...”

Väinö Voionmaan keskeinen järjestöllinen ja periaatteellinen lähtökohta oli Ruotsiin 1912 perustettu Arbetarnas Bildningsförbund. Se kävi ilmi esimerkiksi siitä, että Voionmaa käänsi suoraan ABF:n säännöt suomeksi ja esitteli ne uuden liiton mallisäännöiksi valmistelevalla toimikunnalla, sen toisessa kokouksessa tammikuun puolivälissä 1919. Toimikunta hyväksyi muutkin Voionmaan laatimat hahmotelmat

¹ Hautamäki 1954, s. 89–100.

melkeinpä sellaisinaan. Julius Ailion panos näkyi lähinnä vain siinä, että hän ehdotti tarkoituspäälään lyhyempää ja selkeämpää muotoilua.¹

Tammikuussa hyväksyttiin myös Yrjö Räisäsen hahmottelema julistusluonnos, jolla haluttiin lähestyä työväenjärjestöjä. Komitean jäseniä pyydettiin harjoittamaan asian puolesta ”henkilökohtaista agitatsionia”. Lisäksi muutamia jäseniä pyydettiin laatimaan asiaan liittyviä sanomalehtikirjoituksia.

Ensimmäisenä lehtikirjoituksena julkaistiin Väinö Voionmaan laatima ”Työväen sivistysriennot” 22. tammikuuta 1919 Suomen Sosialidemokraatissa.

Voionmaa korosti kirjoituksessaan lähtökohtana sekä punaisten että valkoisten veritekojen kauheutta. Uuden sivistystyön tuli estää tällaisten toistuminen. Viesti lähti kahteen suuntaan. Hänen mukaansa yleinen kansansivistystyö oli ollut puutteellista, samoin ”vapaa sosialistinen valistustyö” oli jäänyt ohueksi ja pinnalliseksi.

Voionmaa antoi kirjoituksessaan tunnustusta sosialidemokraattiselle nuorisoliitolle, jota hän piti tässä asiassa jopa hankkeen kulmakivenä. Vapaata työväensivistystyötä oli tarkoitus toteuttaa monella tavalla, kirjastotoiminnalla, järjestetyillä opinnoilla, taide-esityksin, henkisellä toverielämällä, matkailun avulla ja niin edelleen. Kiintoisa yksityiskohta liittyi kunnallispolitiikkaan, johon oli eduskunnan vahvistamien kunnallislakien myötä viimein avautunut uusia mahdollisuuksia. Työväen osallistuminen kunnallispolitiikkaan edellytti Voionmaan mukaan ”sellaista voimaa ja kykyä, joka voi lähteä ainoastaan syvemmästä älyn, sydämen ja koko elämän sivistyksestä”.

Kirjoituksessa kerrottiin sivistysliiton perustamishankkeesta. Väinö Voionmaa korosti työväen sivistysliikkeen olevan osa luokkataistelua. Tuotantoelämään hän ei kuitenkaan suoranaisesti puuttunut. ”Silloin kun työväen sivistys on voittanut, on sosialismi voittanut”, hän tiivisti käsityksiään varsin yleisellä tasolla monimielisesti.²

Valmisteleva komitea kokoontui neljännen ja viimeisen kerran keskiviikkona tammikuun 29. päivänä 1919 Helsingin Työväen Säästöpankin tiloissa Siltasaarella. Kokouksessa hyväksyttiin valmisteltu sääntöehdotus liitolle ”kolmannessa lukemisessa” ja myös työväenjärjestöille suunnatun julistuksen sanamuoto.

On kiintoisaa huomata rinnakkaisilmiönä, että aivan samaan aikaan oltiin toisaalla perustamassa myös Työväen Urheiluliittoa. Sitäkin oli valmisteltu syksystä 1918 alkaen, ja hanke toteutui tammikuun 1919 lopulla. Muidenkin uusien työväen yhteisjärjestöjen perustaminen oli vireillä. Suomen Työväen Musiikkiliitto (STM) ja Työväen Näyttämöiden Liitto (TNL) perustettiin vuonna 1920, sekä esimerkiksi Suomen työväen

¹ Järvinen 1968, s. 29; Vehkamäen mukaan Ailio ja Laherma tekivät ”huomautuksia ehdotuksien johdosta” ja joitakin korjauksiakin, mutta ”se oli kai enemmän tavan vuoksi” (Vehkamäki 1929). – Vehkamäki muisti tässä Laherman etunimeksi väärin Väinö.

² Väinö Voionmaa: Työväen sivistysriennot. Suomen Sosialidemokraatti 22.1.1919, myös lainaukset; alkuperäisessä lehtiartikkelissa luki vielä Väinö Voionmaa.

esperantoliitto 1925.¹ Työväen Suomi pyrki kokoamaan uudelleen voimiaan laajalla rintamalla, maahanlyöntinsä jälkeen uusissa valkoisen Suomen oloissa.

Tietoa sivistysliiton perustamishankkeesta levisi koko ajan julkisuuteen suunnitellulla tavalla. Helmikuun ensimmäisenä päivänä julkaistiin Suomen Sosialidemokratissa vielä Mikko Ampujan kirjoitus ”Työväen Sivistysliitto. Kauan kaivattu unelma siis vihdoinkin toteutuu”. Jo ensimmäisten lehtikirjoitusten saaman vastaanoton perusteella kirjoitti komitean sihteeri J. H. Vehkamäki myöhemmin selostukseensa, että ”työväen myötätunnon sai ehdotus aivan täydellisesti osakseen”.²

JULISTUS TYÖVÄELLE

Valmistelevalle komitean julistus päätettiin julkaista kaikissa työväenlehdissä, allekirjoittajina kaikki valmistelevalle komitean jäsenet. Lisäksi se lähetettiin sosialidemokraattiselle puolueelle, sos.dem. nuorisoliitolle, sos.dem. naisliitolle, Suomen ammattijärjestölle, Kulutusosuuskuntien keskusliitolle, Työväen Urheiluliitolle, Sos.dem. raittiusliitolle ja helsinkiläiselle raittiusyhdistys Koitolle.

Julistuksen teksti alkoi: ”Nopeammin kuin saattoi aavistaakaan, on Suomen työväenliike noussut siitä maahanlyödyn asemasta, johon onneton kansalaisota sen saattoi.” Vaikka liike oli ollut jo ennen laaja ja myös voimakas, sen sivistystoiminta oli ollut vaillinaista sekä ”kärsinyt varsinkin johdon ja keskityksen puutetta” – mitä kaikkea sillä sitten tässä yhteydessä tarkoitettiinkaan. Lisäksi työväenliike oli ajan kuluessa ”kasvanut enemmän laajuutta kuin syvyyttä”. Väkeä oli ajanut järjestöihin ”suureksi osaksi vain ulkonaiset olosuhteet, vaisto ja työväenluokan yhteenkuuluvaisuuden tunne”. Nyt tarvittiin voimaperäistä, kaikkien työväenjärjestöjen keskuudessa harjoitettavaa sivistystoimintaa.

Suunniteltu järjestö ei ollut julistuksen mukaan tarkoitettu miksiäkään ”uudeksi, alimmista osistaan ylimpiin saakka itsenäiseksi järjestöksi toisten rinnalla, vaan niiden yhteiseksi elimeksi määrättyä tarkoitusta varten”. Julistuksessa oli myös toivorikasta lennokkuutta: ”Temmatkoon työväen sivistysliike mukaansa työväenjärjestöt järjestöinä ja niiden jäsenet yksilöinä!”

Julistuksessa kehoitettiin järjestöjä valitsemaan edustajansa suunnitellun sivistysjärjestön perustavaan kokoukseen. Vastaukset piti lähettää nuorisoliiton puheen-

¹ Ks. esim. Valavaara 1954, s. 37–46.

² Perustamisvaiheiden osalta on Järvisen ohella hyödynnetty J. H. Vehkamäen joulukuulla 1919 laatimaa kirjoitusta ”Selostus erityisen työväen sivistysliiton perustamista tarkoittaneen valmistavan komitean toiminnasta” sekä komitean muuta aineistoa (Valmistava komitea: pöytäkirjat, toimintakertomus, liiton säännöt, lehtileikkeet, kiertokirje 1919. TSL Kansio CA 1, TA). – Heta Tolvanen ja Mikko Kosunen kiinnittivät kirjoittajan huomion tähän aiemmin kateissa/väärässä paikassa olleeseen asiakirjakokonaisuuteen.

johtajalle Edvard J. Hämäläiselle, hänen kotiosoitteeseensa Näkinkujalle Helsingin Hakaniemessä. Yllättävää oli, että vastausaikaa annettiin vain helmikuun puoliväliin saakka.¹ Mahdollisesti siten pyrittiin kiirehtimään tapahtumia.

Hämäläisellä riitti muutenkin erilaisia järjestökiireitä. Hän oli ollut vuonna 1915 Helsingin työväenyhdistyksen johtokunnan puheenjohtaja ja hänet valittiin loppusyksyllä 1918 tehtävään uudelleen, tosin vain vuoden 1919 alkuun saakka. Lisäksi hän antoi samaan aikaan panoksensa nuorisoliiton toiminnan elvyttämiseen maanlaajuisesti.

Mielenkiintoista oli, että Edvard J. Hämäläinen alkoi vuoden 1919 puolella kallistua poliittisesti sosialidemokraateista vasemmistolaisempaan suuntaan, kuten myös monet ammattiyhdistysvaikuttajat HTY:n parissa. Lisäksi nuorisoliitossakin alkoi tapahtua vasemmistolaistumista, samoin naisliitossa. Pahin valkoisen terrorin aika oli jäänyt taakse, ja olot olivat suhteellisesti jo hieman vapautuneemmat kuin vielä syksyllä 1918. Kommunistisen liikkeen kaikessa hiljaisuudessa tai joskus puoliavoimestikin levittämät viestit ja houkutukset jyrkempään toimintaan puhuttelivat monia.²

KETKÄ SAADAAN MUKAAN?

Sivistysjärjestön perustaminen eteni, vaikka monilta mukana olleilta vaadittiin muitakin ponnistuksia järjestöelämän elvyttämiseksi. Muutamaa vuotta myöhemmin laatimassaan kirjoituksessa Voionmaa korosti sitä, että ”vanhemmat työväenjärjestöt” eivät olleet voineet riittävästi kiinnittää huomiotaan sivistystoiminnan erityiskysymyksiin. Silloin ne olisivat joutuneet laiminlyömään varsinaiset tehtävänsä. Tarvittiin uusi, erityinen ”työväenjärjestöjen vapaa liitto”, kuten Voionmaa alleviivaten korosti.³

Ensimmäisenä ehätti vastauksestaan päättämään jo 7. helmikuuta 1919 Suomen ammattijärjestön toimikunta. Se ei kuitenkaan itse ottanut hankkeeseen kantaa, vaan kertoi siirtävänsä päätöksenteon liittonsa valtuustolle. Myöhemmin valtuusto päätti kuitenkin ottaa kielteisen kannan liittotoimikunnan ehdotukseen osallistua

¹ Julistus on julkaistu esim. Suomen Sosialidemokratissa 30.1.1919; *Työväen omaehtoinen sivistystyö* 1954, s. 102–104.

² Tuomisto 1984a, s. 284, 291–292, 482–483; Soikkanen 1975, s. 336–337, 359–361; *Suomen työväenliikkeen historia* 1977, s. 144; Laakso & Åberg 2006, s. 53–56; Lähteenmäki 2000, s. 102–107; vrt. Parkkari 1970, s. 80–99. – Vasemmistolaisten keskinäistä juopaa nousi esiin jo maaliskuun 1919 eduskuntavaaleissa: SKP:n päätöslauselmassa torjuttiin äänestämisen ”orjuuden merkinä” ja sosialidemokraatteja haukuttiin ”luopioiksi” ja ”luikureiksi”. Suomessa toimineet vasemmistososialistit kannustivat kuitenkin äänestämään suuntauksen ehdokkaiksi tiedettyjä, mutta samalla oli aikanaan varauduttava käyttämään tarvittaessa ”toisia keinoja” (Soikkanen 1975, s. 354).

³ Voionmaa 1924a, lainaukset s. 302, 304.

sivistysjärjestön perustavaan kokoukseen. Kenties haluttiin katsoa tulisiko hankkeesta mitään. Ammattijärjestö tulikin sitten mukaan jäseneksi vasta vuotta myöhemmin.¹

Toisena lähetti vastauksensa sosialidemokraattinen nuorisoliitto. Oli ymmärrettävää, että se itse valmisteluissa olleena ja keskeisenä toimijana otti toimikunnassaan lauantaina 8. päivänä helmikuuta 1919 myönteisen kannan ja valitsi edustajansa tulevaan perustavaan kokoukseen.

Nuorisoliiton edustajaksi tulevaan perustavaan kokoukseen valittiin sivistysliiton perustamista suunnitelleen komitean puheenjohtaja Edvard J. Hämäläinen. Hänen sairastumisensa myöhemmin keväällä hidasti valmisteluja. Kesällä hän joutui, yhä tau tivuoteella ollen, siirtämään koollekutsujan tehtävän SDP:n puoluesihteerille Taavi Tainiolle. Murheellista oli, että niin keskeisen valmistelupanoksen koko hankkeelle antanut puheenjohtaja Hämäläinen kuoli sairauden murtamana elokuun alussa, kolmenkymmenen vuoden ikäisenä, näkemättä koskaan Sivistysliiton syntymistä.

Eri järjestöjen päätökset etenivät omaa tahtiaan, ilman mitään erityisen innostunutta ryntäystä. Ne eivät juuri noudattaneet valmistelleen komitean pyyntöä saada vastaus viimeistään helmikuun puolivälissä. Ehkä se kertoo myös siitä, ettei kaikkialla ollut aivan samanlaista palavaa innostusta uuden järjestön perustamiseen kuin itse hankkeen valmistelijoilla. Senkin ymmärtää tuon ajankohdan kiireisessä tuoksinassa. Muutakin tekemistä riitti. Asia oli tässä muodossa aivan uusi. Kielteisiä vastauksia ei kuitenkaan saapunut yhtään.

Juuri oman toimintansa aloittanut TUL siirsi päätöksenteon asiassa liittokokouksen ratkaistavaksi. Viikonloppuna elokuun 9.–10. päivänä 1919 pidetty liittokokous ottikin myönteisen kannan, ja TUL päätti liittyä uuden liiton jäseneksi, mutta vasta vuoden 1920 alusta alkaen. Se ei siten tullut vielä mukaan perustavaan kokoukseen.

Socialidemokraattisen puolueen puoluenevosto päätti kokouksessaan toukokuun 12.–13. päivänä lähettää edustajansa sivistysliiton perustavaan kokoukseen. Maanantaina heinäkuun 28. päivänä 1919 päätti myös raittiusyhdistys Koitto osallistua perustavaan kokoukseen.

Viimeisenä ehätti ilmoittautumaan perustavaan kokoukseen Kulutusosuuskuntien Keskusliitto lauantaina elokuun 23. päivänä päivätyllä kirjeellä, puolisen vuotta toivotun määräpäivän jälkeen. Sen sijaan kutsutuista sos.dem. naisliitto ja sos.dem. raittiusliitto eivät tehneet lainkaan päätöstä asiasta ennen perustavaa kokousta. Mahdollista on, että suullisia näkemyksiä kuultiin. Näin kuitenkin kaikkiaan neljä kahdeksasta kutsutusta työväenjärjestöstä ilmaisi kirjallisesti, virallisella päätöksellä halunsa osallistua uuden sivistysliiton perustamiseen.

¹ Ks. Ala-Kapee & Valkonen 1982, s. 518, ks. myös laajemmin ammattijärjestön omasta ”kehotus- ja valistustyöstä”, s. 515–518.

PERUSTAVA KOKOUS SIRKUSKADULLA

Kun valmistelut olivat edenneet, saattoi valmisteleva komitea kutsua perustavan kokouksen koolle maanantaiksi, syyskuun ensimmäiseksi päiväksi 1919. Kokous pidettiin Helsingin Siltasaarella sosialidemokraattisen puoluetolimikunnan tiloissa, osoitteessa Sirkuskatu 3 (vuodesta 1938 Paasivuorenkatu)¹. Kellonaikaa ei mainittu pöytäkirjassa eikä missään toimintakertomuksessa tai muistelmassa, se oli todennäköisesti myöhään iltapäivällä tai alkuillasta.²

Kokouksessa olivat paikalla seuraavat, kolmen eri järjestön valtuuttamat edustajat: Sosialidemokraattisesta puolueesta kansanedustaja Väinö Voionmaa, puoluesihteerit Taavi Tainio ja kansanedustaja, Uudenmaan sos. dem. piirisihteerit Mikko Ampuja, Sosialidemokraattisesta nuorisoliitosta liiton toimikunnan jäsen Hannes Räsänen³ ja Kulutusosuuskuntien Keskusliitosta KK:n sihteerit Väinö Hupli⁴.

Raittiusyhdistys Koiton edustaja ei jostain syystä osallistunut perustavaan kokoukseen, vaikka järjestö oli siihen ilmoittautunut. Se katsottiin kuitenkin yhdeksi perustajajäseneksi. Kokousedustajia ei sinänsä ollut paljon, viisi miestä vain, mutta tämä viisikko edusti kuitenkin kolmea hyvin keskeistä maanlaajuista työväenjärjestöä.

Jo kesään 1919 mennessä nuorisoliiton kaikkiaan 470 osastosta onnistuttiin herättämään uudelleen toimintaan 250; syksyllä 1917 toimivia oli ollut 330. Vuoden lopulla jäseniä oli osastoissa lähes 18 000. SDP:n puolueosastojen määrä oli puolestaan runsaat 1 200, ja kokonaisjäsenmäärä oli vuoden 1919 lopulla ehkä jo hieman yllättävänkin suuri, yli 67 000, mistä määrä sitten vuoteen 1922 mennessä aleni jakautumisen takia puoleen. Puolueosastojen määrä sen sijaan aleni vain hivenen. KK:laisen osuuskapitaliikkeen jäsenmäärä oli vuonna 1917 ollut runsaat 130 000, ja se oli seuraavan vuoden pienen notkahduksen jälkeen vuonna 1919 edelleen huomattavan suuri, noin 120 000. Raittiusyhdistys Koitossa oli 1906 jäsentä.⁵ On syytä huomata, että jäsenmäärät menivät ainakin osin päällekkäin.

¹ Vuonna 1906 valmistuneen Sirkuskatu 3 kiinteistön omisti Työväen Sanomalehti Osakeyhtiö, 1923 se siirtyi eräiden vaiheiden jälkeen Kustannus Oy Kansanvallan omistukseen (Pohjanmaa 1948, s. 127–129).

² Pöytäkirja on julkaistu ainakin Työläisopiskelija 8/1944. – Alkultaan viittaisi se, että seuraava kokous päätettiin perjantaille 5.9.1919 klo 19.

³ Hannes Räsänen oli nuorisoliiton liittotoimikunnan jäsen, sai sittemmin tammikuussa 1922 maanpe-
tostuomion osallistuttuaan vasemmistososialistien järjestötoimintaan (Parkkari 1970, s. 97, 111). Toimi
myöhemmin 1930-luvulla SKP:n tehtävissä Neuvostoliitossa.

⁴ Perustamisen aikaan Väinö Hupli (1886–1934), pitkäaikainen sanomalehdentoimittaja, työskenteli KK:n
sihteerinä. Kansanedustajana 1919–21, Helsingin kaupungin rahatoimenjohtajana 1925–34. Vaikuttanut Väinö
Tanneria vastustaneen ns. huplilaisen opposition keskeisenä henkilönä 1920-luvulla. Ks. *Suomen kansan-
edustajat I*. 2000, s. 245–246; *E-liikkeen uranuurtajat* 1967, s. 67–68; Soikkanen 1975, s. 432–438.

⁵ Laakso & Åberg 2006, s. 53, 65; Soikkanen 1975, s. 405; Suonoja, s. 75; SDP:n puoluetilastot eri vuosilta;
Valavaara 1954, s. 188.

Mielenkiintoista on, että nuorisoliiton edustajakokous ratkaisi vasta hieman myöhemmin syyskuussa muodollisesti liiton mukaan tulon sivistysjärjestykseen. Helsingin sosialidemokraattinen nuorisoseura kannatti liittymistä. Liittotoimikunta totesi osaltaan, ”ettei liitto voi olla hyväksymättä toimenpidettä, joka tarkoittaa liiton yhden tärkeimmän ohjelmakohdan, sivistystyön suurisuuntaista edesauttamista”.¹

Sitäkin voidaan pitää mielenkiintoisena, että sosialidemokraattinen naisliitto ei tässä vaiheessa ilmaissut asiasta mitään. Naisliitosta oli kyllä Miina Sillanpää ollut mukana valmisteluissa, samoin Lyyli Eronen, jolla oli taustanaan myös osuustoimintaliike.²

Naisliitonkin parissa oli viriämässä keskustelua aatteellisesta suunnasta, ja vuonna 1920 kävi ilmi, että liittotoimikunnan enemmistö oli vasemmistososialisteja. Ratkaiseva jakautuminen tapahtui joulukuussa. Kun uusi Suomen sosialidemokraattinen työläisnaisliitto perustettiin vuonna 1921, vanhan liiton varat, arkistoaineistot ja myös nimi jäivät vasemmistososialistien haltuun; tosin vanha naisliitto luopui pian itsenäisyydestään sulautuessaan sosialistiseen työväenpuolueeseen. Kuitenkin uuteen liittoon saatiin perustamisvaiheessa enemmistö 78 naisosastosta, kaikkiaan 48 osastoa. Uuden naisliiton toiminnan alku oli siten lupaava. Aloittamisvuonnaan 1921 siitä tuli Sivistysliiton jäsen.³

Kaikki TSL:n perustajat kokouksessa ja perustamisen hetkellä olivat sosialidemokraatteja, mutta valmisteluissa oli ollut mukana myös henkilöitä, joilla oli jo läheisiä yhteyksiä esiin nouseeseen ja hiljalleen vahvistuneeseen vasemmistososialistiseen liikkeeseen. Näitä olivat ainakin juuri elokuussa sairauden takia menehtynyt E. J. Hämäläinen, nuorisoliiton liittotoimikunnan jäsen Hannes Räsänen ja myös Jonas Laherma. Sosialidemokraattisessa puolueessa tehtiin suuntien välinen pesäero selväksi vasta joulukuussa 1919 pidetyssä myrskyisessä puoluekokouksessa Koiton talolla.⁴ Suomen sosialistinen työväenpuolue perustettiin toukokuussa 1920.⁵

Työväen Sivistysliitosta oli tarkoitus tehdä puoluepoliittisesti sitoutumaton työväenjärjestö. Tämä oli selkeäsanainen ja varmasti aito tavoite. TSL ei ollut osa

1 Laakso & Åberg 2006, s. 93, myös lainaus; ks. myös Aatsinki 2016, esim. s. 140–148. – Nuorisoliiton sisäinen valtakamppailu oli kesken ja huipentumassa 15.–20.9.1919 pidettävässä liittokokouksessa. Siinä valta-asemaan nousivat vasemmistososialistit.

2 Lyyli Eronen, (myöh. Takin) ja Miina Sillanpään välillä oli kiintoisa keskinäinen yhteys: ensin mainittu opetti jälkimmäistä kirjoittamaan ja lisäksi oikoluki hänen tekstejään. Sillanpää oli myös ”intohimoinen lukija” ja kirjaston ystävä (Korppi-Tommola 2016, s. 87, lainaus s. 114).

3 *Naisen työ* 1992, s. 25–26. – Maria Lähtenmäki (2000, s. 111) kertoo kahtiajaosta, mutta ei siitä miten, milloin ja missä uusi sos.dem. työläisnaisliitto sai alkunsa. TSL-jäsenyyuskään ei tekstissä näy, eivätkä opintokerhot yhtä sotavuosien poikkeusta lukuun ottamatta, sen sijaan kyllä liiton kotivaltistus ja kuluttajaneuvonta sekä mm. kotitalous- ja lastenhoitokurssit, myöhemmin monet muutkin (esim. s. 118–123, 149). Ks. myös Lähtenmäki 1990, esim. s. 72–76.

4 Yhdeksänpäiväisen puoluekokouksen pöytäkirja on puheenvuoroinen kokonaisuudessaan värikäs kuvaus keskusteluista ja tapahtumista (Suomen Sosialidemokraattisen Puolueen kahdennentoista puoluekokouksen pöytäkirja, kokous pidetty Helsingissä, joulukuun 8.–16. p:nä 1919. Tampere 1920). – Voionmaa oli nyt puoluekokousedustajana Uudeltamaalta valittuna.

5 Ks. esim. Soikkanen 1975, s. 365–371.

puoluetta. Käytännössä keskeinen vastuu toiminnasta oli kuitenkin alusta alkaen kokonaisuudessaan sosialidemokraattisella liikkeellä ja sellaisilla yksittäisillä henkilöillä, joilla oli SDP:n jäsenkirja.

TSL:n perustamispäätös nuijittiin pöytään Voionmaan ollessa puheenjohtajana ja piirisihteeri Mikko Ampujan toimiessa sihteerinä. Perustava kokous valitsi Voionmaan ja Väinö Huplin tarkistamaan kerran vielä tehtyä sääntöehdotusta. Voionmaa valittiin liiton puheenjohtajaksi ja hänen tehtäväkseen jätettiin ”kuulustella liitolle sihteerää”. Rahastonhoitajaksi valittiin Hupli. Ammattiliitoille päätettiin lähettää kirjelmä, jossa niitä kehoitettaisiin liittymään uuteen sivistysjärjestöön. Liiton jäsenpohjan kasvattamiseen oli ymmärrettävästi heti suurta halua.

Sivistysliiton perustaminen tapahtui siten kirjaimellisesti miesluvun mukaan arvioiden hyvin pienellä joukolla, tavallaan arkisesti, ilman suurta rumpujen pauketta. Perustavan kokouksen osanottajat edustivat toki niissä oloissa huomattavan laajaa yhteiskunnallista liikettä omien järjestöjensä kautta. Pitkään haaveiltu hanke oli nyt saanut käytännön toteutuksen. Ensimmäinen askel oli otettu. Saavutus ei ollut vähäinen. Sen osoittivat tulevat vuodet. Myöhemmin on kiteytetty myös niin, että maailmansodan ja sisällissodan jälkeisissä oloissa ”työväen sivistystyö oli kansakunnan elinkysymys”.¹

MITKÄ OLIVAT VOIONMAAN TAVOITTEET?

Väinö Voionmaalla oli mitä ilmeisimmin jo syksyllä 1918 suhteellisen selväpiirteinen kuva siitä millaista sivistysjärjestöä hän tuon hetken Suomeen halusi. Hänen pyrkimyksiään voidaan hahmottaa ajan lehtikirjoituksista ja joistakin aikakauden julkaisuista. Aikojen kuluessa hänen käsityksensä vielä täsmentyivät, kuten jäljempänä tullaan havaitsemaan.

TSL:n 1922 julkaisemassa teoksessa *Työväen sivistystyö I* Voionmaa lähti siitä, että Suomen sivistyselämässä oli suuria epäkohtia. Ne juontuivat huomattavalta osalta taloudellisten olojen epäkohdista, joskin Voionmaan mukaan oli kuitenkin ”varottava antamasta taloudellisille tekijöille liian suurta merkitystä sivistyselämässä”. Voionmaa kiteytti, että ”varallisuuden merkitys sivistyselämälle ei ole siinä, että se loisi sivistystä, vaan ainoastaan sitä, että se luo sivistyksen mahdollisuuksia”. Juuri näitä mahdollisuuksia puuttui suomalaiselta työväenluokalta ja niitä oli sille avattava.

Voionmaata ei varsinaisesti voida pitää läpikotaisena, pesunkestävänä marxilaisena, mutta tässä kirjoituksessaan hän käytti luokkapohjaista terminologiaa varsin värikkäästi, osin kärkevästikin. Hän painotti muun muassa sitä, että vain työväki itse

¹ Lehtonen 2004, lainaus s. 6.

saattoi poistaa kapitalistisen järjestelmän sorron. Samaten oli toimittava sivistyksenkin alueella. ”Sitä myöten kuin työväen taloudelliset ja valtiolliset saavutukset kasvavat, lisääntyvät myöskin sen sivistysmahdollisuudet.” Kirjoituksessaan Voionmaa painotti, ettei ero porvarillisen ja sosialistisen sivistyskäsityksen välillä ole ”niin paljon ulkonainen kuin sisäinen, ei koske niin paljon muotoja kuin päämääriä”. Ja lisäksi: ”Työväensivistyksen tulee olla yhteiskunnallista sisällisessä merkityksessä.”

Sivistystoiminnan tarkoituksena ei Voionmaan mukaan niinkään ollut ”ahdata työväkeä täyteen yhteiskunnallisia erikoistietoja – niitä on porvarillisella sivistyksellä jos kuinka paljon – vaan herättää työväestössä sisällistä yhteiskunnallista henkeä”. Hän korosti vieläpä sitä, ettei ollut oikeastaan väliä mitä opiskeltiin, ”pääasia on se, missä hengessä opiskellaan”. Tätä voidaan pitää kenties hänen sivistyskäsitystensä yhtenä ydinkohtana. Ajatus vertautuu mielenkiintoisella tavalla V. J. von Wrightin 1891 lausumaan kantaan, jonka mukaan kouluiän ylittäneille opetusta järjestettäessä tärkeintä ei ollut se kuka sitä antoi, vaan ”pääasia on, että opetusta annetaan”, kuten edellä on tuotu esiin.

Väinö Voionmaa päätti artikkelinsa korostaen sitä, ettei hänen hahmottamansa työväen sivistystyö ollut mitenkään ”yhteiskuntaa hajoittavaa, se on päinvastoin yhteiskuntaa yhdistävää, todellista kansallista ja todellista yksilöllistäkin sivistystä kohottavaa työtä”.¹

Viritettävän sivistystyön kokonaisuuden vaikutusta ajatellen tilanteen voi nähdä muillakin tavoin. Kyse oli väistämättä myös sisällissodan haavojen lääkitystä, tietoisesti tai sitten tiedostamatta. Yhtä kaikki se oli työväenliikkeen ja koko työväestön näkökulmasta erittäin merkityksellistä.

Hyvin monet ovat sittemmin kuvailleet, tulkinneet ja arvioineet Väinö Voionmaan sivistyskäsityksiä sekä sitä mihin kaikkeen hän katsoi työväen sivistystyön pyrkivän. Edellä on jo ollut joitakin esimerkkejä. Vuonna 1954 R. H. Oittinen kuvasi, ettei Voionmaa tyytynyt kulkemaan vanhoja latuja pitkin, vaan hän itse asiassa ryhtyi sivistystyön avulla uudistamaan suomalaista työväenliikettä. Hän ei uusine tavoitteineen kuitenkaan tarkoittanut tärkeiden järjestöasioiden opiskelun tai teoreettisten kysymysten pohdinnan lopettamista. ”Mutta hän vaati, että työväenliikkeessä toimivien on tutustuttava yhteiskuntaan ja yhteiskunnalliseen toimintaan laajemmasta näkökulmasta kuin siihen asti oli tehty”, painotti Reino Oittinen.

Oittisen käsityksen mukaan Voionmaan tavoitteiden taustalla oli laaja kokonaisuus tarpeellisia aihepiirejä. Työväenliikkeen jäsenet eivät päässeet helpolla. Marxilaisuuden ohella oli paneuduttava taloudellisiin näkökohtiin, valtiolliseen ja sosiaaliseen historiaan, sosiaalipolitiikkaan ja sosiologiaan sekä ”mahdollisuuksien mukaan” seurattava

¹ Väinö Voionmaa: Työväen sivistysriennot. Suomen Sosialidemokraatti 22.1.1919; sama: Mietteitä työväen sivistysliikkeestä, teoksessa Voionmaa 1922, s. 5–13, myös lainaukset; ks. myös Hautamäki 1954, s. 104–108.

muutakin tieteen kehitystä. Erityisesti oli pyrittävä ”tietämisen arvon tajuamiseen”, ja lisäksi ”itsekasvatus kaikissa muodoissaan on liitettävä työväen pyrkimyksiin”. Työväenliike muodostuu yhdessä toimivista yksilöistä. Oittinen kiteytti Voionmaan ajatuksia omin sanoin: ”Tarkoituksena pitäisi olla ihmisen persoonallisuuden kaikinpuolinen kehittäminen, hänen maailmankuvansa avartaminen ja ihmistuntemuksen ennakkoluuloton syventäminen.”

Pyrkimys objektiivisuuteen ja ennakkoluulottomaan elämänasenteeseen tuli työväen sivistystyössä säilyttää, korosti Voionmaa. Hänen ja samalla Oittisen mukaan ”omaksuttuja käsityksiä voidaan syventää, kehittää ja avartaa, kun se tapahtuu oikeassa ilmapiirissä ja oikealla tavalla”.¹

Kaiken kaikkiaan puheenjohtaja Väinö Voionmaan henkinen ja toiminnallinen merkitys Sivistysliitolle oli erittäin keskeistä ja suunnan antavaa ensimmäisten vuosikymmenien aikana. Samalla hän henkilöityi liittoon voimallisemmin kuin kukaan muu. Oikeastaan kaikella mitä hän muilla yhteiskunnallisen toimintansa kentillä teki, oli jokin välitön tai välillinen yhteys Sivistysliittoon.

TOIMINTA ALKUUN

Liiton perustajat kokoontuivat 12. syyskuuta 1919 uudelleen sos.dem. puoluetoimiston tiloihin Sirkuskadulla, nyt muodollisesti liiton edustajiston kokoukseen. Valmisteluja oli tehty. Sosialidemokraattisen puolueen edustajat olivat samat kuin perustavassa kokouksessa; Voionmaa, Tainio ja Ampuja. Ketään Koiton edustajaa ei nytkään ollut paikalla. Nuorisoliittoa edusti nyt J. H. Vehkamäki ja Kulutusosuuskuntien Keskusliittoa toimittaja, valistus- ja neuvontatyön järjestäjä Olavi H. Puro. Koolla olivat edustajat keskeisistä perustajajärjestöistä sos.dem. puolueesta, nuorisoliitosta ja osuustoimintaliikkeestä.

Edustajiston ensimmäinen kokous hyväksyi muodollisesti liiton jäseneksi edellä mainitut neljä järjestöä. Sääntöehdotus hyväksyttiin, liiton rekisteröimiseen päätettiin välittömästi ryhtyä ja liiton johtoon päätettiin valita viisihenkinen toimikunta. Yhdistysrekisteri oli aloittanut toimintansa vuoden 1919 alussa. Uusi järjestö oli ilmoitettava rekisteriin vuoden kuluessa perustamisesta.

TSL:n toimikuntaan valittiin Mikko Ampuja, Olavi H. Puro, Taavi Tainio, J. H. Vehkamäki ja Väinö Voionmaa sekä lisäjäseniksi Julius Ailio, Hjalmar Eklund, Lyyli Eronen (myöh. Takki) ja Yrjö Räisänen. Toimikunnan paikalla olleet viisi varsinaista jäsentä, eli hetki aiemmin koolla olleet edustajiston jäsenet, kokoontuivat välittömästi sen jälkeen samana syyskuun 12. päivänä omaan ensimmäiseen kokoukseensa. Se valitsi

¹ Oittinen 1954b, myös lainaukset.

keskuudestaan liiton puheenjohtajaksi Väinö Voionmaan ja sihteeriksi syyskuun puolivälistä alkaen turkulaisen, 39-vuotiaan lehtori Hj. Eklundin, joka oli Yrjö Räisäsen löytö.¹

Eklundillakin oli taustaa sosialidemokraattisessa nuorisoliitossa. Hän oli lukenut Suomen Sosialidemokratista vuoden 1919 alussa sivistysasioita käsitelleitä kirjoituksia ja pitänyt niitä mielenkiintoisina, samalla keskittyen kuitenkin omaan lehtityöhönsä. Myös tuttava Ernst Lähde oli tavatessa kertonut jotain vireillä olevasta hankkeesta.

Eklund kuuli TSL:n perustamisesta varsinaisesti vasta Räisäseltä, kun tämä otti yhteyttä, ja tapasi Voionmaan ensimmäisen kerran ”kauniina aamupäivänä” syyskuun alussa Turussa, työpaikallaan Demokraatti-lehtensä toimituksessa. Kertomansa mukaan Eklund aluksi epäroi ja mietti, kun ”suomenkielen taitonikin oli hyvin vailmainen”, ja omassa elämässä oli lisäksi monta käytännön asiaa kesken. Sivistystyö oli uutta, mutta lehtimiehen tehtäväkin oli ollut hänelle vierasta vuoden 1919 alussa. Hän arveli olevansa enemmän hyödyksi työväenliikkeelle sivistystyössä.²

Myöhemmin syyskuussa Sivistysliiton rahastonhoitajaksi valittiin Olavi H. Puro Helsingistä. Purolla oli monipuolista kokemusta niin kirjoitustehtävistä kuin osuustoiminnan järjestämisestäkin. Hän oli ollut ”erinomainen apu”, kun edistysmielinen osuustoimintaliike organisoitui irti SOK:sta Kulutusosuuskuntien Keskusliitoksi vuosien 1916–17 kuluessa. Sivistysliittokin oli hänelle luonteva toimintakenttä, sillä hän oli kirjoittanut lehti- ja asiatekstien ohella myös näytelmiä ja julkaissut runojakin eri lehdissä. Monessa vaativassa tehtävässä ollutta Puroa on luonnehdittu rauhalliseksi ja vaatimattomaksi: ”Hän ei pyrkinyt luomaan elämästään mitään ’tähtenlentoa’.”³ Varapuheenjohtaja valittiin liitolle vasta toisen toimintakauden alussa kesäkuussa 1920. Valituksi tuli sanomalehdentoimittaja Yrjö Räisänen Helsingistä.

Tulevan sihteerin palkkioksi päätettiin 1500 markkaa kuukaudessa (nykyrahassa vajaat 600 euroa). Lisäksi Eklundille myönnettiin välittömästi 2000 markan matkaapuraha Ruotsiin tehtävää kolmen viikon mittaista matkaa varten. Ensimmäisen

¹ Hyvin voi olettaa, ettei suhteellisen tuore teos *Russels antinomi och andra paradoxala motsägelser. Logiska undersökningar av Hj. Eklund. Fil. mag. Åbo 1916* ollut ainakaan se keskeinen tekijä, joka sai Räisäsen houkuttelemaan Eklundia uuteen järjestöön työväestöä sivistämään (ks. teoksesta P-o [Pirkko eli Lyyli Takki]: Filosofi. Työläisopiskelija 3/1943). Oli varmaan jokin henkilökohtainen yhteys, tuttavuus, kenties juuri nuorisoliiton tai sitten lehtimiestyön kautta.

² Toimikunnan pöytäkirja 12.9.1919, myöh. tml. pk.; Hj. Eklund: Eräitä muistelmia ensimmäiseltä kaudeltani TSL:n sihteerinä. Työläisopiskelija 6/1929 (Eklund 1929), myös lainaus. – Huomattakoon, että nuorisoliitossa vaikutti samaan aikaan toinenkin Hj. Eklund, helsinkiläinen vuonna 1888 Akaassa syntynyt Hjalmar Erik Eklund, alkuaan satulaseppä. Hän oli osallistunut punakaartilaisena taisteluihin, toimi E. J. Hämäläisen jälkeen liiton puheenjohtajana ja oli osaltaan viemässä nuorisoliittoa vasemmistososialistien pariin. Myöhemmin hänestä tuli sosialistisen työväenpuolueen puheenjohtaja, oli myös SKP:n puoluejohdon jäsen Neuvostoliitossa (ks. Parkkari 1970, s. 97, 293; vrt. Laakso & Åberg 2006, s. 53–62, 93, jotka eivät näytä kiinnittävän huomiota kahden lähes samannimisen henkilön eroihin).

³ *E-liikkeen uranuurtajia* 1967, s. 200–201, myös lainaukset; ks. myös *Käy eespäin. Valikoima suomalaista työväenrunoutta* 1957, s. 177–179.

opintomatkan ajateltu suunta ei vaikuta lainkaan yllättävältä. Matka kuitenkin peruuntui, sillä viranomaiset eivät suostuneet myöntämään passia Eklundille. Hänet oli kevään 1918 tapahtumien seurauksena tuomittu kahdeksi vuodeksi kuritushuoneeseen, mutta vankeus oli armahduksen kautta muutettu ehdonalaiseksi rangaistukseksi, joka vielä jatkui.¹ Matka toteutui lähes kahden viikon mittaisena vasta syys-lokakuun vaihteessa 1920.

Toimikunnan seuraava kokous pidettiin maanantaina syyskuun 22. päivänä 1919, vain runsaan viikon kuluttua ensimmäisestä. Päivä oli samalla Eklundin ensimmäinen varsinainen työpäivä liiton palveluksessa Helsingissä.

Omaa toimistoa ei ollut vielä liitolle löytynyt, joten kokous pidettiin edelleen puoluetoimiston tiloissa, Työväen sanomalehtiosakeyhtiön talossa Sirkuskadun numerossa 3.² Siellä työskenteli myös liiton sihteeri Eklund, itse asiassa samassa tilavassa kokoushuoneessa kuin Suomen Sosialidemokraatin päätoimittaja Hannes Ryömä³ ja hieman myöhemmin myös lehden toimittaja Juhana Peräläinen. Nämä kaksi olivat tavallaan Eklundin ensimmäiset, lähimmät työtoverit, ja varsinkin jälkimmäisen kanssa Eklundin tuli keskusteltua enemmänkin. Liitto sai lainata kirjoituspöytää, ja tilakin oli ilmainen.⁴

Eklund muisteli myöhemmin niitä syksyn kuukausia, jotka hän työskenteli samassa huoneessa päätoimittajan kanssa. Ryömä oli paikalla yleensä vain aamuisin ja iltaisin, joten päivällä oli väljempää. Joskus kuitenkin tilaa tarvittiin kokouksiin tai neuvotteluihin, ja silloin Työväen Sivistysliittoa eli Eklundia kehoitettiin vaikkapa lähtemään kävelyllä kaupungille tai siirtymään jonnekin muualle joksikin aikaa. Väinö Voionmaa poikkesi usein Eklundia tapaamassa. Vuodenvaihteen paikkeilla päätoimittajalle järjestyi toinen huone, mutta jo ennen sitä oli Peräläinen puolestaan asettunut taloksi. Hän myös tarvittaessa auttoi Eklundia suomen kielen knoppien osalta.⁵

Seuraavassa toimikunnan kokouksessa syyskuun 27. päivänä saatettiin jo todeta, että liiton säännöt oli hyväksytty edustajiston kokouksen hyväksymässä muodossa, ja sosiaalihallitus oli kaksi päivää aiemmin merkinnyt liiton yhdistysrekisteriin. Sivistysliiton toiminta saattoi toden teolla käynnistyä. Toimikunta päätti laittaa ”vakinaisen

¹ Toim. kert. 1919–1920; ks. myös Eklund 1929.

² Arkkitehtien Birger Brunilan ja Väinö Palmqvistin piirtämän Sirkuskatu 3:n merkityksestä ja vaiheista vuosikymmenien ajalta löytyy tietoa henkilökuvauksen ja historiatuokioiden lomassa: ks. Pohjanmaa 1948; Pohjanmaa 1970; Wiksten 1977; Halonen 1995; ks. myös Nenonen & Toppari 1983, s. 84–85.

³ Hannes Ryömä (1878–1939) tunnettiin toimituksessa ja vähän muuallakin ”ihmistohtorina”, sillä hän oli lääketieteen lisensiaatti ja myös toiminut lääkärinä. Hän tarjoutui Suomen Sosialidemokraatin päätoimittajaksi loppukesällä 1918, oli tehtävässä vuoteen 1922. Kansanedustajana 1919–38, lääkintöhallituksen pääjohtaja 1928–39, ks. *Suomen kansanedustajat II*. 2000, s. 875; *E-liikkeen uranuurtajia* 1967, s. 227–229; Wiksten 1977, s. 33, 76–80.

⁴ Toim. kert. 1919–1920; ks. myös Railo 1939, s. 75. – Hyväntahtoinen toimittaja ja filosofian maisteri Peräläinen oli entinen opettaja, Pietarin suomalaisen yhteiskoulun viimeinen rehtori, hän seurasi lehteen erityisesti Neuvosto-Venäjän tapahtumia, ks. Wiksten 1977, s. 77, 85–86.

⁵ Eklund 1929.

ilmoituksen” toiminnastaan Suomen Sosialidemokraattiin, Työläisnuoriso-lehteen ja Sosialistiseen Aikakauslehteen.¹

Säännöistä otettiin lokakuun alussa 1 000 kappaleen suomenkielinen painos. Helmikuussa 1920 valmistui painosta vielä 300 kappaleen ruotsinkielinen sääntöjen laitos. Kumpaakin levitettiin tarmokkaasti, muun muassa sosialidemokraattisten piiritoimistojen kautta.

HJALMAR EKLUND, FILOSOFI LIITON SIHTEERINÄ

Hjalmar Magnus Eklund syntyi Turussa 1880. Hän valmistui ylioppilaaksi 1899 ja filosofian maisteriksi 1903. Sen jälkeen hän opiskeli matematiikkaa ja filosofiaa Saksassa Göttingenin ja Leipzigin yliopistoissa. Vuodesta 1906 alkaen hän toimi matematiikan ja luonnontieteiden opettajana, ensin Porissa, ja oli ainakin vuonna 1917 nuorempana lehtorina Turun ruotsinkielisessä klassillisessa lyseossa.²

Jussi Pikkusaaren luonnehdinnan mukaan Eklund oli ”katsomuksellisesti kiinnostunut” ja toimi ylioppilasyhdistys Prometheuksen jäsenenä kirjoittaen muun muassa artikkeleita uskonnoista ja niiden kehityksestä. Kiintoisa yksityiskohta oli, että Eklund toimi vuonna 1917 Oskari Tokoin senaatin asettaman uskonnonvapauskomitean jäsenenä.³

Eklundilla oli taustaa jo sosialidemokraattisessa nuorisoliikkeessä, kun hän ilmeisesti uuden ajan kuohunnassa liittyi huhtikuussa 1917 Turun ruotsinkieliseen työväenyhdistykseen (Åbo svenska arbetarföreningen). Proletaarisemmat järjestötoverit haukuskelivat häntä ja eräitä muitakin maisterisosialisteiksi, etenkin syksymmällä, kun Eklund kirjoitti marras-joulukuussa ja vielä tammikuussakin paikallisiin lehtiin maltillisemman toiminnan puolesta ja väkivaltaisuuksia vastaan.⁴

Kun kumous sitten vuoden 1918 puolella alkoi, Eklund lupautui aatteellisin perustein ja velvollisuudentuntoisesti muutamiin tehtäviin, joihin häntä pyydettiin. Hän toimi punaisessa kunnallishallinnossa Turussa helmikuun neljännestä huhtikuun 11. päivään, eikä lähtenyt pakoon. Rahatoimikamarin jäsenenä hän osaltaan yritti

¹ Tmk. pk. 27.9.1919.

² Ks. elämänvaiheista Tuomisto 2019, s. 17–23.

³ Pikkusaari 2014, s. 76–77, lainaus s. 76; Pikkusaari 1998, s. 320. – Syyskuussa 1919 Eklund piti sos.dem. nuorisoliiton liittokokouksessa alustuksen koulujen katsomuksellisesta kasvatuksesta. Hän edusti Turun ruotsinkielistä sos.dem. nuorisoklubia (Åbo svenska socialdemokratiska ungdomsklubb). Hän mm. vaati ”luonnontieteiden opetuksen uudistamista siten, että kehitysoppi tulee niiden opetuksen johtavaksi aatteeksi, tunnustuksellisen uskonnonopetuksen ja kristillisen siveysopin poistamista ja tunnustuksettoman uskonnonhistorian ja tunnustuksettoman ’solidaarisuuden ja yhteistunnon aatteisiin’ perustuvan moraalien opetuksen asettamista niiden sijaan ja jumaluusopillisen tiedekunnan lakkauttamista”. Hänen ja K.W. Silfverbergin alustusten pohjalta hyväksyttiin kannanotto (ks. alustuksen laaja esittely Pikkusaari 1998, s. 175–177, lainaus s. 175).

⁴ Esim. Arbetet 24.11.1917 ja 5.1.1918, Åbo Underrättelser 22.12.1917.

huolehtia siitä, että kaupungin raha-asiat pysyivät järjestyksessä ja että muun muassa hätäaputöihin riitti varoja. Lisäksi hän oli taksoitus- eli verotuslautakunnan jäsen, kaupunginvaltuustoa vastanneen työväenvaltuuston jäsen ja maaliskuusta alkaen Turun ja Porin läänin ”suurten tulojen verotuslautakunnassa”. Toimissaan hän kertomansa mukaan pyrki hillitsemään kumouksellista menoa.

Syyttäjän mielestä Eklundin olisi ”sivistyneenä miehenä pitänyt olla täysin selvillä tekemänsä rikoksen laadusta”, kun hän lähti täydellisesti kannattamaan ”valtiopettureita”. Hänenlaisiaan maistereita ei ollut punaisen puolen kunnallishallinnossa koko maassa montaa, ehkä sekin heijastui puheiden kovuutena. Tuomiota vaadittiin avunannosta valtiopetokseen, ja se Eklundille langetettiin 26. heinäkuuta 1918: viisi vuotta kuritushuonetta ja sen jälkeen seitsemän vuotta vailla kansalaisluottamusta. Lisäksi häneltä vietiin mahdollisuus jatkaa opettajana lehtorin tehtävässä. Asia eteni valtiorikosylioikeuden käsittelyyn, ja siellä tuomio lyheni elokuussa 1918 vankeuden osalta kahteen vuoteen kuritushuonetta.¹

Hjalmar Eklundin – ja samalla Sivistysliiton – onneksi vuosien kuritushuonetuomio supistui monien muiden punavankien armahdusten tavoin lyhyeksi, vain kuukausien mittaiseksi, sillä tuomio muutettiin 30. lokakuuta 1918 ehdolliseksi. Kaikkiaan Eklund joutui istumaan puolisen vuotta lääninvankilan kivimuurien sisällä, ei kuitenkaan lainkaan tilapäisessä vankileirissä. Opettajan virkoihin ei enää ollut asiaa, mutta vuoden 1919 alussa työt jatkuivat uuden sosialidemokraattisen Demokraatti-lehden päätoimittajana. Siihen tehtävään hänet pyydettiin. Lehti alkoi ilmestyä maaliskuun alussa.

Vaikka äidinkieleltään ruotsinkielisellä Eklundilla ei ollut aiempaa kokemusta sivistystyöstä, ja vaikka hän oli hyvin vahvasti teoreettisesti suuntautunut, hän sai nopeasti liiton käytännön toiminnan alkuun. Tässä auttoivat etenkin Voionmaa ja myös Kansanvalistusseuran johtaja, maisteri Niilo Liakka, Voionmaan pitkäaikainen perheystävä. Tukena oli opettajankokemuskin. Toiminnassa varmaan auttoi myös se ominaisuus, jota helsinkiläinen filosofian tohtori Johan Helo painotti, kun hän puolusti tuntemaansa Eklundia kirjallisesti turkulaiselle valtiorikosoikeudelle kesällä 1918: ”Minkäänlainen kiihottajan varjo ei häneen lankee.”

Eklund loi työllään Sivistysliitolle käytännön toiminnan vankan perustan. ”Hänen tieteellinen koulutuksensa, syvästi harkitseva ja perusteellinen suhtautumistapansa asioihin antoi liiton käytännölliselle sivistys- ja opintotyölle sen vakaan ja syvälle totuuksiin pyrkivän luonteen, joka jatkuvasti on ollut työllemme niin hedelmällinen ja arvonantoa tuottava”, arvioitiin vuoden 1930 Työläisopiskelijan ensimmäisessä numerossa Eklundia tammikuisen 50-vuotismerkkipäivän kirjoituksessa.

¹ Kansallisarkisto, digitaalinen arkisto, Valtionrikosylioikeuden aktit 1918–1918, akti 11596; ks. myös Piilonen 1982, s. 268, 311, 316–317; Eklund 1929; Arbetarbladet 10.1.1930. – Aktiin sisältyy kuulustelupöytäkirjojen ohella runsaasti Eklundin ja monien muidenkin kirjoittamia selontekoja, vetoamuksia, sanomalehtileikkeitä, otteita kirkonkirjoista, ajankohtainen lääkärinlausunto.

Hjalmar Eklund ei ollut pelkästään teoreettinen ajattelija, vaikka hän laatikin runsaasti muun muassa filosofisia ja luonnontieteellisiä sekä logiikkaa käsitteleviä artikkeleita eri julkaisuihin. Muitakin tekstejä löysi tiensä varsinkin työväen sanomalehtiin ja joululehtiin. Immanuel Kant oli hänen keskeisiä tutkimuskohteitaan; hän oli myös kansainvälisen Kant-seuran jäsen.¹ Eklund tunnettiin lämminhenkisenä ja aatteellisenä sosialistina, henkilönä, jonka oma työpanos oli esimerkillisen suuri liiton käytännön toiminnassa. Hän oli pidetty luennoitsija niin työväen kursseilla kuin työväenopistojen tilaisuuksissa.

Eklundin eräs erikoisharrastus oli kansainvälinen, keinotekoinen apukieli, ei kuitenkaan kolmisenkymmentä vuotta käytössä ollut esperanto, vaan siitä 1900-luvun alkuvuosina muokattu ido.² Hän laati jopa sen kielioopin. Arvi Hautamäki muisteli 1971 tehdyssä haastattelussa toistakin Eklundin erikoista harrastusta. Aina vaalien lähes-tyessä matemaatikko Eklund ”suoritti tarkkoja todennäköisyyslaskelmia yökaudet niin kuin nykyinen tietokone, kuka voittaa ja kuinka paljon kukin ryhmä saa”.³

Nimimerkki P-o (toimittaja Lyyli Takki eli Pirkko) arvioi Hjalmar Eklundia sittemmin vuonna 1943 *TSL:n henkilökuvia* -sarjan toisessa osassa: ”Niin, hän se oli liittomme agricola: oppe nyt vanha ja noori! Hän se loi sille sen kestävän, syvän ja avaran tiedollisen pohjan, jolle kaikkien jälkeentulevien on ollut hyvä ja selvä rakentaa. Suurelta osalta hänen ansiostaan TSL ’löi itsensä läpi’”. Nimimerkki arvioi samalla varovasti, että ”kauniissa ihmisuskossaan” Eklund joskus arvioi aivan liian korkealle opetettaviensa ”vastaanottokyvyn ja koko henkisen tason”. Kuitenkin vetäessään nuoria, itseoppineita työläisiä mukanaan ”tiedon vuoripolkua yhä korkeammalle” oli Hjalmar Eklund suorastaan suurenmoinen.⁴

SÄÄNNÖT JA LIITON RAKENNE

Sääntöjen lähtökohtana olivat ruotsalaisen vastaavan sivistysjärjestön säännöt, jotka Voionmaa oli aluksi suoraan kääntänyt suomeksi. Hieman hiottujen, hyväksyttyjen sääntöjen mukaan TSL:n tarkoitukseksi määriteltiin ”levittää sosialista valistusta

¹ Artikkeleista ks. Pikkusaari 1998, s. 333.

² Eklund osallistui joulukuun 1919 SDP:n puoluekokoukseen Turun eteläisen sos. dem. vaalipiirin edustajana. Hän oli valmistanut kokoukselle alustuksen, jonka mukaan maassa tarvittaisiin kansainvälinen apukieli, jollaisia olivat esperanto ja ido. Puoluetoimikunnan puollosta huolimatta kokous hylkäsi ehdotuksen. Viitattiin suoraan siihenkin, että koko asia saisi jäädä Eklundin itsensä hoidettavaksi (pk. s. 103, 202–204, kertomukset-liite s. 191–195). Ja niinhän se tavallaan jäikin.

³ Ks. Eklund 1929; Työläisopiskelija 1/1930; Arbetarbladet 10.1.1930; Arvi Hautamäen haastattelu marraskuussa 1971, haastattelija Heimo Huhtanen, Työväen muistitietotoimikunnan kokoelmat 41/168.– Ks. myös Georg Henrik von Wright: Hjalmar Magnus Eklund – muuan satavuotismuisto, julkaisussa Tiede ja Edistys 1/1980; von Wrightin ja Eino Kailan mukaan Eklund oli omana aikanaan hyvin merkittävä matemaattisen logiikan tuntija.

⁴ P-o: Filosofi, Työläisopiskelija 3/1943, myös lainaukset; ks. myös Hautamäki 1954, s. 109–III.

työväen keskuuteen sekä tyydyttää sen henkisiä kulttuuritarpeita”. Sivistysliiton lähimmiksi tehtäviksi todettiin ”herättää, järjestää ja tukea opinto-, luento- ja kirjastotoimintaa sekä taide- y.m.s. harrastuksia”. Sivistysliitto ilmaisi toimivansa ”etupäässä siihen yhtyneen työväen hyväksi neuvoen, hankkien esiintyjiä, välittäen kirjoja ja muita sivistysvälineitä, julkaisten tarkoituksenmukaista kirjallisuutta, toimeenpannen sivistyskokouksia ja muita sopivia keinoja käyttäen”.

Liiton kotipaikka oli Helsinki. Se merkittiin myös yhdistysrekisteriin tehtyyn ilmoitukseen. Siihen saattoivat liittyä ”koko maata käsittävät ja muut itsenäisesti toimivat työväen järjestöt, yhtymät ja laitokset”. Ilmaisuu oli tarkoituksellisen väljä. Liiton jäsenenä ei ollut yksittäisiä henkilöitä.

Jäsenmaksuperuste määriteltiin suoraan säännöissä. Se oli 10 penniä vuodessa (nykyrahassa, hieman hankalasti verrattavissa, noin 4 senttiä) kultakin jäsenjärjestön henkilöjäseneltä. Ylin päätösvalta oli edustajistolla, jonne jäsenjärjestöt valitsivat edustajan ja varaedustajan kolmivuotiseksi kaudeksi. Alun alkaen tämän elimen nimeksi suunniteltiin kuitenkin valtuuskuntaa. Suurille jäsenille säännöt antoivat lisäpaikkoja: 5 000–10 000 jäsenen osalta tuli yksi paikka ja kultakin seuraavalta kymmeneltä tuhannelta vielä yksi varsinainen ja yksi lisäpaikka.

Sääntöjen mukaan edustajistolla oli vuosittain vähintään kaksi kokousta, kevätkokous huhtikuussa ja syyskokous lokakuussa. Liiton toimikausi noudatti ruotsalaista esikuvaa: se ei ollut kalenterivuosi, vaan opintokausi, joka alkoi kesäkuun ensimmäisenä päivänä. Syyskokouksessa hyväksyttiin edellisen toimikauden kertomukset ja tilit. Kevätkokouksessa tehtiin valinnat ja hyväksyttiin toimintasuunnitelmat.

Edustajiston valitsema liittotoimikunta aloitti kautensa kesäkuun alussa. Toimikunnassa oli viisi varsinaista ja viisi varajäsentä. Toimikausi kesti sääntöjen mukaan kaksi työkautta. Joka toinen vuosi oli kaksi ja joka toinen vuosi kolme varsinaista sekä varajäsentä erovuorossa. Toimikunta valitsi keskuudestaan tarvittavat virkailijat vuotuisen toimikauden ajaksi. Sihteerinä oli mahdollista olla toimikunnan ulkopuolisenkin henkilön.

Sääntöjen muuttamisesta voivat päättää edustajiston kevät- tai syyskokous. Ratkaisulta jäsenen erottamisesta oli samaten edustajistolla, mikäli jäsenjärjestö toimisi vastoin sääntöjä tai muulla tavalla liiton tarkoitusta vastaan. Säännöissä oli vielä maininta omaisuuden jakamisesta, mikäli liitto joutuisi lopettamaan toimintansa. Omaisuus tuli jakaa jäsenyhdistysten kesken ”niiden jäsenluvun perusteella”.¹

¹ Säännöt ja ohjesäännöt on julkaistu esim. *Työväen sivistystyö I* 1922, s. 85–95. – Mainittakoon, että liiton nimi lyhennettiin pitkään pisteiden kanssa muotoon T.S.L. Tässä tutkimuksessa on kuitenkin kaikkialla jätetty lyhenteessä pisteet pois.

MALLISÄÄNNÖT PAIKALLISEEN TOIMINTAAN

Varhaisesta järjestäytymisestään alkaen suomalainen työväenliike oli huolehtinut visusti toiminnan ulkoisista, sääntömääräisistä muodoista. Asiat etenivät toimikuntien tai johtokuntien valmisteltujen päätösten mukaan, annettujen ohjeiden, johtosääntöjen ja pykälien opastamana, huolella tapahtumat, päätökset ja tarvittavat tilastotiedot pöytäkirjaan kirjaten.

Sääntömääräiset muodot eivät olleet turhia: ne antoivat toimintaan tietyn sisäisen ryhdin, aikataulullisen rytmin ja jatkuvuuden – jos kohta niillä saattoi olla luonnollisesti kangistavaakin vaikutusta, ainakin joskus, mikäli orjallisesti keskityttiin vain muotoihin. Ihan kaikkea ei suinkaan aina tehty muodoista ehdottoman tiukasti kiinni pitäen. Luovaa, soveltavaa panosta oli tuntuvasti – ainakin yhteisesti sovitulla tavalla, usein muulloinkin.

Oli hyvin ymmärrettävää, että Sivistysliiton saatua toimintansa alulle sitä pyrittiin edistämään kautta maan välitettävillä yhtäläisillä ohjeilla ja säännöillä. Syyskuun 22. päivän 1919 kokouksessaan liiton toimikunta antoi ”toimistolle”, kuten toimintakertomus totesi, eli käytännössä Hjalmar Eklundille tehtäväksi laatia luonnokset paikallista sivistystoimintaa varten. Ne päästiin hyväksymään kuukautta myöhemmin. On mahdollista, että tässäkin katsottiin jonkin verran mallia naapurimaasta, mutta kotoistakin kokemusta oli olemassa erilaisista toimikunnista, osin opintorenkaistakin.

Paikallisia mallisääntöjä oli neljänlaisia: sivistystoimikunnan, yhdistyksen opintokerhon, itsenäisen opintokerhon ja itsenäisen opintokerhon kirjaston säännöt. Ne kaikki kiinnittivät paikalliset harrastajat suureen kokonaisuuteen, Työväen Sivistysliittoon. Huomattakoon, että nyt otettiin kaikilla toiminnan portailla sanallisesti yksittäinen askel eteenpäin: aiemmin käytetyistä opintorenkaista tai -piireistä siirryttiin yleisemmin opintokerhoihin. Se on kodikas ja sopivan keveä sana, ei liian vaativa, samalla sekin yhteistyöhön viittaava.

Ytimenä oli paikallinen sivistystoimikunta, johon saivat valita omat edustajansa ne paikkakunnan ja lähiseudun työväenjärjestöt, jotka ”pääjärjestöjensä kautta” olivat liittyneet Sivistysliittoon. Edustajansa saattoivat valita myös edellä mainittujen järjestöjen alaosastot ”sekä muut paikalliset työväenyhdyskunnat ja -laitokset, joille Sivistystoimikunta ja Työväen Sivistysliitto edustusoikeuden myöntävät”. Lopun lisäys mahdollisti siten hieman väljemminkin kiinnittymisen liittoon.

Mallisääntöjen mukaan edustajia voi valita yhden varsinaisen ja yhden varajäsenen kultakin alkavalta jäsenistön sataluvulta. Niissä tuotiin esille myös virkailijoiden sekä tilintarkastajien valinnan ja kahden vuotuisen kokouksen tarpeellisuus. Mallisäännöissä edellytettiin toimintasuunnitelman ja tulo- ja menoarvion tekemistä sekä vastaavasti toiminta- ja tilikertomusten hyväksymistä päättävissä elimissä.

Toiminnan ydinkohta näkyi yhdistyksen opintokerhoa varten laadittujen mallisääntöjen toisessa eli tarkoituspöytäkirjassa: ”Opintokerhon tarkoituksena on jäsentensä kehittäminen ja itseopiskeluun opastaminen yhteistoiminnan avulla.” Se oli kaiken perustana oleva ajatus. Varsin vaativien sääntöjen ja arkisen käytännön sittemmin muovaamat elimet olivat vain rakenteita, jotka palvelivat tuota alkuperäistä tavoitetta.

Sääntöjen mukaan kullakin opintokerholla tuli olla toimikunta ja sillä puheenjohtaja, sihteeri, tilintarkastajat ja muut tarpeelliset toimihenkilöt. Mikäli jäsenmäärä kasvaisi yli kahdenkymmenen, kerho oli syytä jakaa kahteen tai useampaan opintoryhmään. Hyvin ymmärrettiin, että opiskelu oli pienryhmässä tehokkaampaa. Kerholaiten iästä ei ollut mainintaa. Käytännössä mukana oli runsaasti myös 24 vuoden täysi-ikäisyyttä nuorempia, mutta luonnollista oli toisaalta, etteivät kerholaiset olleet aivan alakansakoululaisia.

Kerhon tuli kokoontua vähintään kahdesti kuussa. Lisäksi vuosittain maaliskuussa oli pidettävä vuosikokous, jossa vahvistettiin opintosuunnitelmat, päätettiin kirjallisuuden hankkimisesta ja muusta toiminnasta. Syyskokouksessa syyskuussa vahvistettiin toukokuun viimeiseen päivään päättyneen edellisen kauden toiminta- ja tilikertomukset. Näillä kaikilla muotoseikoilla pyrittiin osaltaan myös varmistamaan jatkuvuutta. Samalla kaikki kertoi suomalaisen työväenliikkeen pitkäaikaisista perinteistä toimia sääntömääräisten muotojen ja määräaikojen puitteissa.

Kerhon työtä johti opintojohtaja. Kerhon pääyhdistyksen – esimerkiksi puolue- tai ammattiosaston – tilintarkastajien tuli yhdessä opintokerhon tarkastajien kanssa tarkastaa tilit ja kirjavarojen. Sääntöjen kaikki kohdat osoittivat suunnitellun toiminnan järjestelmällisyyttä ja suurta tarkkuutta; näitä kaikkia oli pitkään, aivan alusta alkaen pidetty järjestäytyneen työväenliikkeen parissa arvossa ja kunniaa. Vaikka opinto-toiminta sinänsä oli hyvinkin väljää hengen ja ajatusten liikettä, oli siinä oltava kuitenkin selkeät toiminnan puitteet – etenkin kun samalla oli kysymys myös rahavarojen käytöstä.

Myös itsenäisen opintokerhon toiminnasta vastasi sille muodostettu oma toimikunta ja siinä lähinnä opintojohtaja, joka huolehti lisäksi yhteydenpidosta itse liittoon. Tämänkin kerhotyyppin tuli pitää omat vuotuiset kokouksensa, suunnitella toiminta ja hyväksyä syntyneet toimintakertomukset.

Opintojohtaja oli sääntöjen mukaan hyvin keskeinen henkilö. Hänen tuli muun muassa valvoa, ”että opintotyövelvollisuuksia järjestelmänmukaisesti suoritetaan”. Sääntöjen muotoilu näyttää sangen tiukalta ja vaativalta, mutta käytännössä toiminta ei varmastikaan aivan näin kankealta yleensä vaikuttanut. Elävä elämä ja paikalliset olosuhteet muovasivat toimintamuotoja joustavasti, vaikka samalla sääntöjä noudatettiin.

Sääntöluonnoksiin sisältyi myös käytännön opastusta, olihan niissä paljon uutta: ”Opintokerhon kirjoja ja muuta omaisuutta on kerhon jäsen velvollinen pitämään huolellisesti. Vahinkoa tuottaessaan on hänen korvattava se.”

Kirjaston säännöissä annettiin ohjeet opintokerhojen tavoin vastuusuhteista ja käytännön toiminnasta. Niissä määriteltiin myös laina-ajat. Itsenäisen opintokerhon kirjastoa tuli sääntöjen mukaan pitää auki ainakin kerhojen kokoontuessa. Kirjoja sai lainaksi neljäksi viikoksi kerrallaan, ja enimmillään sai lainassa olla kaksi kirjaa yhtäikää.

LIITON JÄSENPOHJA LAAJENEE NOPEASTI

Liiton jäsenistön kasvu alkoi jo pian perustamisen jälkeen syksyllä 1919, kun Finlands svenska arbetarförbund eli Suomen ruotsalainen työväenliitto (FSA) tuli mukaan. Se ilmoitti maksavansa jäsenmaksunsa takautuvasti syyskuun alusta alkaen.

Vuoden 1920 ensimmäisenä päivänä Sivistysliittoon liittyivät jo aiemmin päätöksensä tehnyt Työväen Urheiluliitto sekä Suomen paperiteollisuustyöväen liitto. Suomen kutomateollisuustyöväen liitto liittyi jäseneksi samaten vuoden 1920 alusta alkaen. Liittojen keskusjärjestö Suomen ammattijärjestö, jonka puheenjohtajana oli Matti Paasivuori, liittyi mukaan jäseneksi heinäkuun alusta alkaen.

Pentti Järvinen on kiinnittänyt huomiota siihen, että ammattijärjestön päätös liittymisestä tehtiin samassa edustajakokouksessa, jossa vasemmistososialistit ottivat käytännössä vallan ammattijärjestössä. Järvisen esittämä arvio vaikuttaa osuvalta: muiden, tärkeämmiltä tuntuneiden ja jännittävämpien asioiden rinnalla liittyminen Sivistysliittoon tapahtui ikään kuin huomaamatta.¹

Vuoden 1921 ensimmäisestä päivästä alkaen tulivat mukaan Suomen Työväen Musiikkiliitto, Helsingin työväen esperantoyhdistys Unueco ja Suomen työväen raittiusliitto. Saman vuoden heinäkuun alusta liittyivät jäseneksi uusi Sos.dem. työläisnuorisoliitto – se oli perustettu toukokuussa 1921 kahtiajakautuneen vanhan liiton seuraajaksi² – ja vanhan naisliiton sijaan muodostettu Suomen sos.dem. työläisnaisliitto sekä Työväen Näyttämöiden Liitto. Heinäkuun alussa 1921 tuli jäseneksi myös Tampereen työväen esperantoseura Antauen.

Ensimmäinen eroaminen tapahtui jo vuonna 1921. Helsinkiläinen raittiusyhdistys Koitto erosi, kun sen keskusjärjestö Työväen raittiusliitto tuli mukaan TSL:n jäseneksi. Järjestönä Koiton vaikutus Sivistysliitossa jäi näin ollen käytännössä lyhyeksi ja vähäiseksi.

¹ Järvinen 1968, s. 35.

² Ks. jakautumisesta ja uuden järjestön alusta esim. Laakso & Åberg 2006, s. 53–69; vrt. Parkkari 1970, s. 88–109. – Hajoaminen heijastui jäsenmäärien laskuna; ”vanha liitto menestyi uutta paremmin, niin kauan kuin viranomaiset sallivat sen toimia” (*Luokkataistelun tiellä* 1976, s. 18; lainaus, Risto Meriläinen). Sos. dem. työläisnuorisoliitossa oli esim. 1922 yhteensä 160 osastoa, kahta vuotta myöhemmin 138 toimivaa osastoa ja vajaat 2 300 jäsentä (Laakso & Åberg 2006, s. 69).

Kuten jäsenjärjestöjen luonteesta voi havaita, henkilöjäsenyydet niissä olivat alun alkaenkin jonkin verran päällekkäisiä. Muutamat henkilöt kirjautuivat liiton jäsenjärjestöjen jäseniksi monenkin järjestön kautta. Sivistysliiton ensimmäinen laajentumisvaihe ulottui vuoteen 1921 saakka, ja sen jälkeen kasvu hetkeksi tasaantui. Marraskuussa 1921 mukana oli jo kaikkiaan 15 jäsenjärjestöä ja niiden yhteenlaskettu henkilöjäsenmäärä oli 314 500.¹

Runsaan kolmen miljoonan asukkaan maatalousmaassa, ja lisäksi edelleen varsin vahvasti kahtiajakautuneessa maassa, TSL:n jäsenmäärä oli varsin huomattava. Muutamaksi vuodeksi liiton jäsenmäärällinen kasvu pysähtyi tähän tilanteeseen. Jäsenjärjestöjen jäsenmäärissä tapahtui kuitenkin jonkin verran erilaista vaihtelua, mikä heijastui niiden edustajapaikkoihin liiton edustajiston kokouksissa.

Esimerkiksi syksyllä 1921 oli sosialidemokraattisella puolueella viisi edustajaa, mutta Kulutusosuuskuntien keskusliitolla ja Suomen ammattijärjestöllä kummallakin seitsemän. Sos. dem. nuorisoliitolla ja Työväen raittiusliitolla niitä oli kolme, Työväen urheiluliitolla kaksi ja kaikilla muilla yksi varsinainen edustaja.²

MISTÄ RAHAA TOIMINTAAN?

Varsin paljon saatiin liiton perustamisvaiheissa aikaan puhtaalla aatteellisella innostuksella. Mukanaolijat antoivat korvauksetta oman panoksensa ja myös aikaansa moninaisten alkuvalmistelujen yhteydessä. Ystävällisenä kädenojennuksena olivat myös sosialidemokraattisen puolue toimiston ja Suomen Sosialidemokraatin heti alkuun tarjoamat kokoontumis- ja sihteerin työskentelytilat.

Liiton sihteeri Hj. Eklund sai lisäksi paljon käytännön opastusta ja neuvoja toimittaja Juhana Peräläiseltä, jonka kanssa hän jakoi työhuoneen muutaman kuukauden ajan loppusyksystä 1919 keväälle 1920. Toverukset käyttivät silloin tällöin, aivan ymmärrettävästi, aikaa myös erilaiseen yhteiskunnalliseen ja poliittiseen pohdiskeluun, mistä oli varmasti hyötyä kummankin työsaralla. Peräläinen, hänkin entinen opettaja, oli sittemmin myös paljon käytetty luennoitsija TSL:n parissa.³

Varsinainen toiminta ei ollut liiton nopeasti kasvaessa ja samalla tehtävien lisääntyessä mahdollista kauniissa talkoohengessä. Professori Voionmaan merkitys tuli heti esiin myös taloudellisissa kysymyksissä.

Kun työväenjärjestöille suunnattua ensimmäistä julistusta oli sorvattu alkuvuodesta 1919, oli Yrjö Räisänen kirjoittanut luonnokseen vetoomuksen varojen hankkimisesta.

1 Ks. *Työväen Sivistystyö* I 1922, s. 24; ks. myös Valavaara 1954, s. 186–187.

2 Toim. kert. 1921.

3 Työläisopiskelija 1/1932; Eklund 1929.

KOKONAISUUS ALKAA HAHMOTTUA

Työväen Sivistysliiton jäsenpohjan laajentuminen ja samalla kasvun nopeus kuvastuvat hyvin oheisesta taulukosta, jonka lähteenä on käytetty liiton toimintakertomuksissa ja *Työväen sivistystyö* I:ssä esitettyjä tietoja. Ne jäsentilastot puolestaan pohjautuivat liitolle kerrottuihin tietoihin. Tässäkin on syytä huomata, että jäsenyydet menevät osittain päällekkäin ja vuotuiset todelliset kokonaishenkilömäärät olivat pienemmät.

Jäsenmäärät vuoden lopulla	1919	1920	1921
Sosialidemokraattinen puolue	67 000	49 000	35 000
Sos.dem. Nuorisoliitto	15 000	15 100	12 000
Kulutusosuuskuntien Keskusliitto	120 000	144 000	158 000
Raittiusyhdistys Koitto	2 000	2 000	
Ruotsalainen työväenliitto	1 500	1 200	1 000
Työväen urheiluliitto		18 000	25 000
Paperiteollisuustyöväen liitto		2 500	3 000
Kutomateollisuustyöväen liitto		2 750	3 000
Suomen ammattijärjestö		59 500	48 600
Suomen Työväen Musiikkiliitto			1 200
Esperantoyhdistys Unueco			60
Työväen raittiusliitto			17 000
Sos.dem. työläisnuorisoliitto			7 000
Esperantoseura Antauen			140
Sos.dem. työläisnaisliitto			3 000
Työväen Näyttämöiden Liitto			500
Yhteensä	205 000	294 850	314 500

Mainittakoon vertailun vuoksi, että vuonna 1920 maassa oli teollisuuden ja käsityön työväestöä perheen päähenkilöiden mukaan arvioiden 150 000, maa- ja metsätalouden työväestöä oli lähes 390 000 ja palveluiden työväestöä 90 000 henkilöä. Ammateissa toimivaa väestöä oli kaiken kaikkiaan noin 1,5 miljoonaa. Teollisuustyöväen määrä kaksinkertaistui 1930-luvun loppuun mennessä.¹

¹ *Suomalaiset* 1980, s. 79, 88.

Voionmaan ehdotuksesta maininta kuitenkin poistettiin tekstistä. Kannattavuuslaskelmiin ei takerruttu. J. H. Vehkamäen myöhempien muistelujen mukaan Väinö Voionmaa oli vain vakuuttanut, että ”liitto kyllä tulee saamaan valtiolta avustusta”.¹

Pentti Järvinen esittääkin opinnäytetyössään retorisen kysymyksen: olisiko Voionmaa edes uskaltanut lähteä perustamaan TSL:n kaltaista järjestöä ilman takeita julkisesta rahoituksesta. Voidaan olla käytännössä varmoja siitä, että Väinö Voionmaa oli alun alkaen varmistanut tältä osin taustan. Tähän viittaavat useat seikat.

Kun Sivistysliitto perustettiin, Kansanvalistusseurassa sihteerinä ja myös monissa muissa tehtävissä toimi filosofian maisteri Niilo Liakka.² Hän oli ollut jo Voionmaan opiskelutoveri ja oli sisaren puolisona myös läheinen perheystävä. Liakka oli kansanedustajana vuosina 1919–1921 ja myöhemmin sosiaaliministeriön raittiusosaston päällikkönä. Hänellä oli vahvaa kansansivistäjän taustaa: vuodesta 1892 alkaen Liakka toimi vuoteen 1912 saakka eri jaksoja johtajana sekä Ilmajoen kansanopistossa että Peräpohjolan opistossa Torniossa. Vuosina 1913–1929 hän oli lisäksi Suomen nuorisoseurojen liiton esimies. Maalaisliittolainen Niilo Liakka oli vuosina 1921–1924 eri hallituksissa opetusministerinä ja vuonna 1924 sosiaaliministerinä. Hän juuri opetusministerinä laittoi oman puumerkinsä vuonna 1921 hyväksytyyn oppivelvollisuuslakiin.

Vuonna 1919 päätoimittaja Liakka kirjoitti Kansanvalistus-lehdessä muun muassa, että valtio ei voi luoda vapaata kansansivistystyötä. Sellaista kuitenkin tarvittiin, sillä se oli ”kansan henkisen elämän ilmaus”. Valtion suhtautuminen ei ollut kuitenkaan merkityksetöntä. Sen tuli suoda tällaiselle toiminnalle ensinnäkin täydellinen liikkumavapaus ja kokoontumisvapaus. Lisäksi: ”Tehokkaimmin valtio ja yhteiskunta kuitenkin edistää vapaata kansansivistystä luomalla sille riittävää rahallista kannatusta.”³ Näitä ajatuksia ja periaatteita hän kykeni sitten itsekin edistämään muun muassa valtioneuvoston jäsenenä.

Niilo Liakka opittiin Sivistysliitossa tuntemaan henkilönä, joka pyrki suomalaisessa yhteiskunnassa kaikin keinoin edistämään sivistystyön vahvistumista. Pekka Railo kiteytti myöhemmin: ”Hän ei ollut työväenliikkeen jäsen eikä sen politiikan kannattaja, mutta hän suhtautui myös työväenliikkeen sivistyspyrkimyksiin myönteisesti ja auttoi niitä vaikeina aikoina monella tavalla.”⁴

Hjalmar Eklundin kertoman mukaan Liakka antoi hänelle aivan henkilökohtaista opastusta liiton perustamisvaiheissa, ja hän suhtautui muutenkin liiton asioihin kaikein tavoin myönteisesti. On ilmeistä, että nimenomaan Niilo Liakka vaikutti keskeisesti ja voi sanoa henkilökohtaisesti siihen, että TSL sai jo parin kuukauden kuluttua

1 Lainausta Järvinen 1968, s. 29.

2 Ks. yksityiskohtaisemmin *Suomen kansanedustajat I*, s. 543.

3 Liakka 1991a, s. 135–140, lainaukset s. 135, 137; ks. myös Castrén 1991a, s. 146–150.

4 Pekka Railo: Niilo Liakka kansansivistystyön tekijänä. Työläisopiskelija 2/1945.

perustamisestaan 10 000 markan (laskennallisesti noin 4 000 euroa) valtionavun, jolla katettiin perustamisen kustannuksia.¹

Liitto anoi tällaista summaa valtiolta, sillä jo perustamistilanteessa ilmeni, että heti vuoden 1919 osalta vajaukseksi jäisi ainakin 9 000 markkaa. Perustamiseen oli siis ryhdytty käytännössä aivan tyhjätaskuina. Varmuuden vuoksi liitto päätti hakea valtioneuvoston päätöstä odotellessaan lisäksi Helsingin Työväen Säästöpankilta lainaa 7 000 markkaa, jotta toiminnan ensimmäisestä syyskaudesta kyettäisiin selviytymään. Jäseneksi liittyneitä järjestöjä pyydettiin vielä maksamaan vuodelta 1919 puolen vuoden jäsenmaksut.

Pankki ei kuitenkaan lainaa myöntänyt, mitä voidaan pitää mielenkiintoisena. Ehkä siinä pelättiin pysyvän rahahanan avaamista. Lokakuun lopulla 1919 TSL kääntyi seuraavaksi Väinö Tannerin johtaman sosialidemokraattisen puoluetoimikunnan puoleen samanlaisella anomuksella. Se suhtautuikin asiaan myönteisesti, mutta kun valtioneuvoston päätös 10 000 markan avustuksesta tuli marraskuun alkupäivinä, puolueen lupaamaa lainaa ei tarvinnutkaan nostaa.

Ensimmäinen valtionapu heti toiminnan alussa oli monellakin tavalla merkittävä. Se kuvasti ensinnäkin sitä, että julkinen valta suhtautui tähän työväen toimintaan ainakin lähtökohtaisesti myönteisesti ja kannustaen. Se osaltaan turvasi suotuisan liikkeellelähdon. Lisäksi aivan merkityksettömänä ei voi pitää sitäkään, että tämä valtionapu antoi kertaluonteisenakin ikään kuin mallia tulevalle jatkolle.

Valtion pysyvän tuen saaminen ei ollut kuitenkaan aivan ongelmatonta tai automaattista. Heti syyskuussa 1919 TSL:n toimikunta jätti valtioneuvostolle anomuksen 25 000 markan määrärahasta seuraavan vuoden 1920 valtion tulo- ja menoarviota koskien. Liiton johdossa huomattiin kuitenkin jo pian syksyllä, ettei tuollainen summa riittäisikään. Summa onnistuttiin eduskunnan käsittelyssä kaksinkertaistamaan 50 000 markkaan.

Vanhastaan eduskunta oli myöntänyt usein vuosien 1906–1913 kuluessa erityisen määrärahan luentotoimintaa varten. Nyt oli entiselle mallille käyttöä. Kahden ruotsinkielisen sosialidemokraattisen kansanedustajan 1919 eduskunnalle tekemä anomusehdotus tuli merkitsemään huomattavan paljon kaikille suomalaisille sivistysjärjestöille. Edustajat E. L. Hildén ja Otto Andersson² ehdottivat, että eduskunta myöntäisi seuraavalle vuodelle yhteensä 150 000 markan (noin 62 000 euroa) suuruisen määrärahan ”kansanvalistuksen alalla toimivain järjestöjen välityksellä käytettäväksi kansantajuisen tieteellisten luentojen kustantamiseen”. On ilmeistä, että tällaista aloitteellisuutta oli sivistysjärjestöjen vaikuttajien kanssa ennalta pohjustettu ja suunniteltu. Määrärahaehdotus hyväksyttiin ja sen jakaminen annettiin järjestöjen muodostaman Valtion

¹ Eklund 1929; ks. myös Järvinen 1968, s. 30.

² Erik Leopold Hildénistä (1876–1945) ks. *Suomen kansanedustajat I*. 2000, s. 214–215 ja Isak Otto Anderssonista (1881–1925) ks. *Suomen kansanedustajat I*. 2000, s. 48–49.

luentolautakunnan hoidettavaksi. Lautakunnan muodostivat Kansanvalistusseuran, TSL:n ja ruotsinkielisten Svenska folkskolans vännerin¹ sekä Finlands svenska arbetarförbundin edustajat.²

Ennen kuin pysyvistä valtionavusta saatiin varmuutta, TSL:n toimintaa oli rahoitettava hankalasti muutamin lyhytaikaisin lainoin. Heti kun valtion vuoden 1920 tulo- ja menoarvio oli vahvistettu, TSL anoi maaliskuussa kirkollis- ja opetusministeriöltä lupaa saada nostaa sille myönnetystä valtionavusta kaksi neljännestä. Sepä ei ollutkaan niin yksinkertaista. Maan hallitus ehti välillä vaihtua. Hj. Eklund mainitsee muistelmakirjoituksessaan myös opetusministerin vaihtuneen maaliskuussa kokoomuslaiseen Lauri Ingmaniin. Edellinen oli ollut edistyspuolueen Mikael Soininen. Pitkään aikaan ei tapahtunut mitään, ei kuulunut tietoja liiton avustuksesta, ja rahastonhoitaja Olavi Puro yritti tuskallisesti keksiä erilaisia keinoja saada juoksevat kulut katetuiksi. Oliko ministerinvaihdoksella jotain syytä tapahtumattomuuteen? Tätä ei Eklund suoraan sanonut 1929 laatimassaan kirjoituksessa. Sitä voi vain mielessään aprikoida.

Vasta pari kuukautta myöhemmin, keväämmällä 1920 liitto sai kouluhallituksen kautta helpottavan ilmoituksen, että se saisi nostaa valtionavun, mutta vain erityisin ehdoin. TSL:n piti ensinnäkin antaa sitoumus, että se suostuu asettamaan toimintansa kouluhallituksen valvonnan alaiseksi. Toiseksi sen piti sitoutua jättämään toiminnastaan kertomus ja laatia käytetystä valtionavusta tilitys kouluhallitukselle viimeistään seuraavan vuoden heinäkuun alkuun mennessä.³

Tällaiset ehdot eivät olleet millään tavalla kohtuuttomia tai mahdottomia. Sivistysliitto antoi vaaditut sitoumukset ja sai kesäkuun alussa 1920 nostaa anomansa kaksi neljännestä valtionavusta. Seuraavien neljännesten avut voitiinkin sitten nostaa ajallaan.

Kevään 1920 tapahtumasarjaan sisältyi merkittävä taitekohta. Työväen omaehtoinen sivistystyö – jos tässä jo käytetään myöhemmin tutuksi tullutta muotoilua – kytkettiin silloin avustusten ja valvonnan kautta osaksi maan yleistä koulutus- ja sivistystoimintaa. Vaikutus ei ollut pelkästään yksisuuntaista. Liiton oleminen irrallaan, aivan yksin ja täydellisen, ihanteellisen riippumattomana – ja luonnollisesti myös koko lailla rahattomana – olisikin ollut aivan epärealistinen ajatus, etenkin kun ajatellaan valkoisen Suomen yhteiskunnallisia oloja. Sitoumusten antaminen oli kuitenkin henkisesti merkittävä päätöksenteon hetki, siinä vaiheessa liiton päättäjiltä tietyllä tavalla askel tuntemattomaan. Mutta huomattakoon: samalla Sivistysliitto astui vertaistensa joukkoon. Muutkin valtionavun piirissä olleet sivistysjärjestöt joutuivat suostumaan vastaavaan menettelyyn.

¹ Vaikka nimi viittasi ruotsinkielisiin kansakoulun ystäviin, järjestö oli Kansanvalistusseuran kaltainen, ruotsinkielinen sivistysjärjestö (ks. esim. Pikkusaari 2014, s. 32).

² Peltoniemi 1963, s. 30.

³ Eklund 1929.

Kouluhallituksen valvonta ei jäänyt alun alkaenkaan kuolleeksi kirjaimeksi. Jo lokakuussa 1920 sen edustaja tohtori Rafael Engberg teki ensimmäisen tarkastuksen TSL:n pienessä toimistossa. Mitään huomautettavaa ei löytynyt.

Kansanedustajat Hildén ja Andersson uusivat vuonna 1920 ehdotuksensa luentomäärärahasta, mutta tekivät lisäksi vielä toisenkin; ilmeisesti jälleen laajemman pohdinnan seurauksena. Siinä he esittivät 100 000 markan määrärahaa ”opintopiiritoimintaa varten”. Molemmat määrärahat hyväksyttiin. Edellisenä vuonna muodostettua luentolautakuntaa täydennettiin ja siihen tuli kuulumaan myös Suomen nuorison liitto eli suomenkielinen nuorisoseuraliike. Uuno Peltoniemen mukaan näiden kahden kansanedustajan opintopiirejä koskenut ehdotus on kaiken kaikkiaan ”opintokerholiikkeen historian tärkeimpiä asiakirjoja”. Lyhyesti tiivistäen voi todeta, että luentotoimiston toiminta ja avustusten jakoperusteet vakiintuivat syyskuusta 1921 alkaen. Se jakautui aluksi kahtia suomalaiseen ja ruotsalaiseen luentotoimistoon, mutta jo vuonna 1922 TSL irtautui suomenkielisestä muodostaen oman luentotoimistonsa. Marraskuussa 1922 muodostettiin lisäksi monien sivistysjärjestöjen rekisteröimättömäksi yhteistyöelimeksi Valistusjärjestöjen opintotoimikunta. Toistakymmentä vuotta valtionapujen jako toteutui sopuisasti siten, että TSL:n osuus oli 30 prosenttia, ruotsinkielisen luentotoimiston 16 prosenttia ja suomenkielisen 54 prosenttia. Vuonna 1946 Valtion luentolautakunnan tilalle muodostettiin Valtion kansansivistyslautakunta.¹

Liiton toimisto muutti alkuvuosina ahkerasti, joskin talo pysyi pitkään samana. Toukokuusta 1920 alkaen toimisto sijaitsi työväentalon vieressä Sirkuskatu 3:ssa rouva Pietikäiseltä² vuokratussa huoneessa. Helmikuussa 1921 toimisto muutti samassa talossa Työväen sanomalehtiosakeyhtiöltä vuokrattuun huoneeseen. Vuoden 1922 tammi-kuussa liiton toimisto muutti yhdessä Uudenmaan sosialidemokraattisen piirijärjestön kanssa Kuljetustyöläisten liitolta vapautuneeseen huoneistoon. Tällöin Sivistysliiton käyttöön tuli 400 markan (lähes 130 euroa) kuukausivuokralla huone ja keittiö. Viereseltä työväentalolta muuttaneen piirin vuokra oli yhdestä huoneestaan ollut 100 markkaa.³

Vuodelle 1921 Sivistysliitto anoi lisää valtionapua, sillä nopeasti laajenevasta toiminnasta johtuen aiemmin saatu määrä ei mitenkään riittänyt. Valtioneuvosto ei ollut halukas nostamaan avustussummaa, mutta eduskunnan käsittelyssä sen esittämä 50 000 markkaa nostettiin kansanedustajien toimesta liiton anomaan 75 000 markkaan. Sitäkin summaa Voionmaa itse piti ”työalan laajuuteen ja sillä suoritettuun työhön nähden” vielä aivan ”mitättömänä”. Onneksi liitto sai kiitollisin mielin ottaa

¹ Peltoniemi 1963, s. 30–31, lainaus s. 30.

² Kyseessä oli ilmeisesti Adolfina eli Fiina Pietikäinen (1870–1956), puolueen ja ay-liikkeen maineikas matkapuhuja, vuosien 1908–09 kansanedustaja ja myös sos.dem. työläisnaisliiton vaikuttaja, myöhemmin vasemmistososialisti (ks. esim. *Suomen kansanedustajat II*. 2000, s. 766–767).

³ Toimintakertomusten mukaan, ks. myös Tuomisto 2006, s. 89–90.

vastaan myös esimerkiksi vuonna 1923 Alfred Kordelinin säätiöltä avustusta 15 000 markkaa ja eduskunnalta niin sanotusta Längmanin testamenttivaroista 5 000 markkaa.¹ Vuodelle 1924 valtionapu kohosi jo 125 000 markkaan (nykyrahassa noin 40 000 euroa), joskin liitto oli anonut 50 000 markkaa enemmän. Liitolla oli jäsenmaksujen ohella jonkin verran myös muuta omaa tuloa.²

On paikallaan huomata, että tällainen valtionapu oli tietyllä tavalla linjassa ajan- kohdan yleisen sivistys- ja koulutuspolitiikan kanssa. Matti Klinge on muutamien muiden tavoin tuonut esiin, että itse asiassa itsenäisyyden ensimmäisillä vuosikymmenillä kansanopetuksella oli valtiovallan näkökulmasta selvästi suosituimmuusasema korkeakouluihin verrattuna. Koulutuspyramidin kärki oli ehkä aiempaa heikompi, mutta ”sivistyksen pyramidin alempia, laveampia kerroksia tämä aikakausi sen sijaan voimakkaasti levensi ja vahvistui”.³

Valtiovallan tukea saatiin myös pienemmässä mitassa liiton sihteerille saatujen Valtionrautateiden vapaalippujen muodossa. Tällainen käytäntö jatkui pitkään ja siitä oli tuntuvaa hyötyä, sillä junaliikennettä voitiin hyödyntää liiton toiminnassa paljon.

TSL palkkasi syyskuun alussa 1920 järjestäjäksi eli ensimmäiseksi varsinaiseksi toimitsijaksi nuorisoliiton aikaisemman sihteerin, ylioppilas J. H. Vehkamäen, joka oli jo ollut toista vuotta aiemmin liiton syntyvaiheissa mukana. Hänelle ei onnistuttu saamaan vapaalippua rautateille, mutta sen sijaan valtiolta saatiin seuraavina vuosina erityisavustusta rautateiden ”krediittilippuja” varten. Liiton sihteeri Hj. Eklund ja järjestäjä J. H. Vehkamäki jakoivat työtehtäviään. Kumpikin joutui matkustamaan paljon, Vehkamäki etenkin maaseudulla.⁴

VUODEN 1919 TULOSLASKELMA

TSL:n tulot ja menot jakautuivat ensimmäisen vuoden eli varsinaisesti syyskauden 1919 osalta seuraavalla, sangen yksinkertaisella tavalla toimintakertomuksen mukaan. Liitolla oli alkutaipaleella pieniä tuloja ja pieniä menoja. Rahamuseon rahanarvonlaskurin mukaan vuoden 1919 tuhat markkaa vastaisi nykyrahassa noin 400 euroa.

¹ Lainausta Voionmaa 1924a, s. 303.

² Toimintakertomusten mukaan.

³ Klinge 1978, s. 18, myös lainaus.

⁴ Vehkamäki 1929.

Tulot (markkaa):

Jäsenmaksujen tili

Sosialidemokraattinen puolue	1 500	
Sos.dem. nuorisoliitto	500	
Kulutusosuuskuntien keskusliitto	500	2 500

Valtionaputili

10 000

12 500

Menot (markkaa):

Palkkatili	5 250	
Palkkiotili	150	5 400
Huonekalujen tili		1 857,25
Toimistokulujen tili		292,90
Postikulujen tili	2,35	
Ilmoitus- ” -	200,00	
Painatustyö ” -	764,00	1 329,25
Matkakulujen tili		277,20
Ylijäämä rahoissa		3 636,30
		12 500

Ensimmäisen toimintavuoden päättyessä olivat liiton varat ja velat vielä verraten vähäiset. Pientenkin summien tarkka käsitteleminen kertoo samalla siitä, millaisella huolellisuudella ja perusteellisuudella Sivistysliiton asioihin paneuduttiin aivan alusta alkaen.

Varat:

Kalusto (pulpetti)	1 857,25
Saatavia jäsenmaksuja	200,00
Rahaa	3 636,30
	5 693,55

Velat:

Maksamattomat laskut	5 250
Huoneistovuokra	87,50
Työväen kirjakaupan lasku	245,20
Ilmoitukset S. Sosialidemokraatissa ja Työläisnuoriso-lehdessä	400,00
Omaisuus	4 960,85
	5 693,55

Jonkin verran voidaan hämmästellä sitä, että niinkin pian työväenliikkeen häviöön johtaneen verisen sisällissodan jälkeen valtiovalta ryhtyi aktiivisesti tukemaan työväen omaa järjestötoimintaa. Miten se oikein oli mahdollista? Siihen vaikutti hyvin monta tekijää.

Sosialidemokraattisen puolueen suunnan määrittely vähittäisten uudistusten reformistiselle tielle ei ollut helppo kehityskulku, mitä hyvin kuvastivat syksyn 1919 puoluekokouksen kiivaat puheenvuorot ja osin repivät tunnelmat. Laaja jäsenistö jäi kokouksen jälkeenkin varmasti monilta osin epätietoiseksi kokonaistilanteesta. Mikä olisi oikea työväenliikkeen suunta? Vähittäiset uudistukset askel kerrallaan vai iso, kaiken vanhan musertava vallankumous tai jotain siltä väliltä? Samaa epätietoisuutta ja arvatenkin myös epäluuloisuutta voi varmaan sanoa olleen koko porvarillisessa Suomessa, joka työväenliikettä ulkopuolelta katseli – monet vielä suojeluskuntakiväärin takaa.

Loppusyksyllä 1919 ja alkuvuodesta 1920 muutamat puolueen johdossa vaikuttaneet aatetoverit ryhtyivät pohtimaan, miten puolue saataisiin vielä varsin epäselvässä tilanteessa kokonaisuudessaan noudattamaan sosialidemokraattisten liikkeiden periaatteita ja demokraattisia muotoja. Todettiin, että pienen ydinjoukon sijaan tarvitaan laajempaa, vapaata keskustelufoorumia ja sen määrätietoista vaikutusta.

Heinäkuussa 1920 perustettiin pohdiskelun tuloksena Helsingin sosialidemokraattinen keskusteluseura, josta ei tullut aivan tavanomaista puolueosastoa. Historiikin mukaan siitä muodostui ainakin alkuvuosikseen ”puolueen johtoportaan [kuuluneiden] tai sitä lähellä olevien samanmielisten johtavien puoluejäsenten edessä olevien poliittisten ratkaisujen selvittelykeskus”. Mukana olleet olivat pääsääntöisesti niitä, jotka eivät olleet hyväksyneet kumoushanketta ja siihen välittömästi johtanutta vanhan, yhtenäisen työväenpuolueen radikaalisävytteistä politiikkaa.

Ensimmäisenä puheenjohtajana oli Väinö Hupli ja sihteerinä Lyyli Eronen (myöh. Takki); molemmat edeltä jo tuttuja myös TSL-yhteyksistä. Johtokunnassa olivat lisäksi Anton Kotonen, Lauri af Heurlin ja Roope Tuhti sekä varalla Erland Aarnio ja Kaarlo Harvala. Kokouksia pidettiin aina 1970-luvun alkuun saakka osuusliike Elanon Kluuvikadun tiloissa, ja siellä todellakin ”sanon säilää käytettiin”, aluksi kesää lukuun ottamatta jopa kerran viikossa lauantaisin. Lähes 50 henkilöä liittyi mukaan heti ensimmäisenä toimintavuonna.

Keskusteluissa vapaamuotoisesti pohdittuja aiheita ja näkökohtia, vaikeiden ratkaisujen linjanvetoja ja suuntaviittoja tarjottiin sitten jäsenenä olleiden lehtimiesten kautta puolueen lehtiin jäsenille luettavaksi. Monet pääkirjoituksetkin saivat alkuitunsa näistä keskusteluista. Näin vahvistettiin aivan tarkoituksella SDP:n valitseman poliittisen suunnan kantavuutta ja uskottavuutta, niin omien kuin ulkopuolistenkin silmissä.

Osaston jäsenenä oli myös useita Sivistysliiton vaikuttajia, eikä varmaan ihan sattumalta. Keskusteluseuran välitön, suoranainen merkitys TSL:n toiminnassa ei ole aivan yksiselitteisesti arvioitavissa, mutta vaikutuksensa sillä varmasti oli. Ainakin puolueosasto vaikutti yleisemmällä tasolla liiton yhteiskunnalliseen toimintaympäristöön, ja ilmeisesti hieman vahvemmin kuin moni muu tekijä. Jotain kyllä kuvastaa aivan alkuvaiheen ensimmäisten jäsenten luettelokin. Mukana olivat edellä mainittujen lisäksi muun muassa Väinö ja Linda Tanner, Pekka Railo, Väinö V. Salovaara, Taavi Tainio, Hannes Ryömä, Juhana Peräläinen, Hjalmar Eklund, Olavi Puro, Väinö Voionmaa, Julius Ailio, Ernst Lähde, Yrjö Räisänen, J. W. Keto, Rieti Itkonen ja Miina Sillanpää.¹

Kaikki eivät varmaankaan olleet samaa mieltä aivan kaikesta, eivätkä edes osallistuneet jokaiseen tapaamiseen, mutta keskustelut ja vuorovaikutus olivat joka tapauksessa vaikutuksiltaan kauaskantoisia. Jo tällainen pieni otos jäsenistöstä kertoi, että se oli koostumukseltaan sängen mielenkiintoinen, osin ristiriitainenkin kokonaisuus puolueen aatteellisia ja käytännön poliittisia linjanvetoja ajatellen.

Laajempana taustana voidaan lyhyesti viitata Suomen sisäpoliittiseen tilanteeseen 1920-luvun alussa. Oikeistolaista ja keskustalaista porvaristoa erotti erilainen näkemys sisällissodan loppuselvittelyistä.²

Lisäksi on muistettava, että myös työväenliikkeessä oli erilaisia suuntauksia. Maltillisen, reformistisen sosialidemokratian ydinhahmot olivat olleet sivussa kumousajan tapahtumista, eivät kuitenkaan vastapuolella, ja liike jatkoi aseiden vaiettua juuri heidän johdollaan. Toki laaja työläisjäsenten joukko oli jo pelkästään itsesuojelun takia ollut punaisten toiminnassa ja aseiden käytössäkin mukana, hyvin monet maltillisen suunnan kannalle asettuvistakin. Kovan tuomion oli saanut Hjalmar Eklundkin, vaikka ei ollut aseeseen koskenut eikä kiihotuspuheita pitänyt.

Sosiaalipoliittinen lainsäädäntö otti ensimmäisiä askeleitaan. Hyvin merkittävä oli heinäkuussa 1918 hyväksytyllä lailla toteutettu torpparivapautus; laajalti kannatettu asia oli lykkääntynyt sisällissodan takia. Torpparien epävarma asema oli ollut yhtenä, jo pitemmän aikaa vaikuttaneena pontimina levottomuuksiin, joita sitten vielä vuoden 1917 työttömyys ja nälänhädän uhka sekä järjestysvallan puute olivat kirittäneet. Myöhemmin vielä vuonna 1922 hyväksyttiin lex Kallion nimellä tunnettu laki, jolla mahdollistettiin maan hankinta asutustarkoituksiin. Molemmilla oli yhteiskuntaa vakauttavaa vaikutusta. Varsinkin pientilojen ja itsenäisten viljelijöiden määrä kasvoi.³

TSL:n toiminta ja julkilausutut tavoitteet istuivat keskustapolitiikan näkökulmasta luontevasti siihen vastakohtaisuuksia tasoittelevaan suuntaukseen, jota 1920-luvun alun

¹ *Helsingin sos-dem keskusteluseura viisi kymmentä vuotta* 1970, s. 5–8, lainaukset s. 6–7, ks. myös s. 54–56.

² Ks. esim. Mylly 1989, eri kohdin, esim. s. 234–236; Vares & Uino 2007, eri kohdin, esim. 12–17.

³ Ks. keskustapolitiikan ajasta ja reformeista esim. Jääskeläinen 1973, s. 21–52; *Suomen historian pikkujättiläinen* 1987, s. 637–640; *Vuosisatamme Suomi* 1992, s. 76–77; *Suomen työväenliikkeen historia* 1976, s. 134–135; ks. myös Haapala & Peltola 2018, s. 192–193.

hallitukset ajoivat. Valtionavun saamisessa auttoi sekin, että Sivistysliiton perustamisen taustana oli nimenomaisesti tuotu esiin rajanveto radikaalin työväen vallankumoushankkeeseen. Ero korostui senkin takia, että yhä oli niitäkin, jotka haaveksivat uudesta, ehkä jopa pikaisesta aseellisesta kumouksesta. Suorasanaisen linjauksen oli tehnyt myös sosialidemokraattinen puolue, kun vuoden 1919 puoluekokouksessa oli piirretty selväpiirteiset linjat yhteiskunnan vähittäiselle uudistamiselle. Kommunistinen toiminta oli maassa kokonaan kiellettyä, ja vasemmistososialistien toimintaa porvarillinen viranomainen katsoi tarkoin suurennuslasilla, se kun oli tuon ajan laillisuuden rajamailla.

Opetusministeri Niilo Liakka sanoi asian omalla tavallaan kesällä 1921 porvarillisen Uuden Suomen haastattelussa. Hän kertoi uutistietona muun muassa, että vapaan kansanvalistustyön määrärahoja oli korotettu. Lisäksi hän mainitsi, että erityisesti Työväen Sivistysliittoa piti tukea, sillä ”sosialidemokraatit ovat punakapinan jälkeen eroittaneet poliittisen toiminnan varsinaisesta valistustoiminnasta”.¹

Luonnollisesti aivan oma erityisvaikutuksensa oli varmasti niissä läheisissä henkilösuhteissa, jotka vallitsivat liiton näkyvimmän hahmon, professori Väinö Voionmaan ja opetusministeri Niilo Liakan välillä. Sitä kautta, lisäksi sisäpoliittisesti kiintoisassa saumakohdassa, aikaansaatu valtiollisen tuen käynnistäminen pohjasi tietä jatkolle.

Samalla on kuitenkin syytä huomata, ettei maan hallitus suinkaan halunnut antaa avosylin ihan kaikkea sitä taloudellista tukea mitä liitto anomuksissaan esitti. Eduskunnasta löytyi kuitenkin tukea yleiselle kansanvalistustyölle. Valtiovalta tuki luonnollisesti myös muiden järjestöjen toteuttamaa kansanvalistusta ja sivistystoimintaa. TSL ei ollut suinkaan ainoa tai poikkeus.

¹ Lainaus Järvinen 1968, s. 36–37.

4.

TSL hakee muotoaan – ”vaatimattomasti mutta suurisuuntaisesti”

KUN SIVISTYSLIITTO oli pitkien valmistelujen jälkeen saatu virallisesti perustetuksi, mukaan työväenliikkeen järjestöperheeseen sekä yleisemmin hyväksytyksi, ja kun sen talouden perusta oli turvattu, ryhdyttiin rivakasti toimeen. Liiton ensimmäinen toimikunta hahmotteli jo heti syyskuussa 1919 sitä sivistystyön toimintakenttää, johon oli tarkoitus tarttua.

JÄRJESTÖISSÄ JA NIIDEN ULKOPUOLELLA

Tärkeä yksittäinen näkökohta on syytä nostaa heti esille. TSL toimi alusta alkaen erityisesti järjestäytyneen työväen keskuudessa, mutta se oli samalla tarkoitettu kaikelle työväelle, myös niille, jotka eivät kuuluneet tai edes halunneet kuulua jäsenenä mihinkään työväenjärjestöön.

J. H. Vehkamäki kiteytti 1920-luvun alussa tätä pyrkimystä tavoittaa toiminnan pariin muitakin kuin järjestäytyneitä työläisiä. Hänen mukaansa ”järjestöt jo tavallaan ovat kouluna jäsenilleen, mutta niiden ulkopuolella vaeltavat joukot täydellisessä tietämättömyydessä”. Sen takia tuli pyrkiä ”kaikin keinoin kohottamaan työväen sivistystasoa yleensä”. Hieman väljemmin, tavallaan kaksijakoisesti hän muotoili liiton tavoitteen olevan ”yhteiskunnallisen valistuksen levittäminen työväen keskuuteen ja työväen henkisten kulttuuritarpeiden tyydyttäminen”. Vehkamäki korosti lisäksi kirjoituksessaan, että kuka tahansa saisi tulla kysymään TSL:ltä neuvoja ja opastusta.¹

Oli tarve suurille muutoksille. Vuonna 1922 Voionmaa muun muassa kuvaili: ”Kapitalistinen järjestelmä, joka on luonut köyhälistön, ei voi poistaa taloudellista sortoa. Se tehtävä täytyy jäädä työväenluokan itsensä suoritettavaksi. Taloudellinen ja valtiollinen työväenliike raivaavat siten tietä työväen henkiselle kohoamiselle. Sitä myöten kuin työväen taloudelliset ja valtiolliset saavutukset kasvavat, lisääntyvät myöskin sen

¹ Vehkamäki 1922, lainaukset s. 36–37.

sivistysmahdollisuudet.” Sivistys ei kuitenkaan ”seuraa itsestään varallisuuden kohoamisesta”. Sen vuoksi oli erikseenkin työskenneltävä sivistyksen hyväksi ja ”semminkin työväenluokan henkiseksi kohottamiseksi”.¹

Sivistysliiton maanlaajuista työmaata ajatellen voidaan tässä lyhyesti ja hyvin karkein piirtein hahmotella suomalaisen yhteiskunnan rakennetta ja sen muuttumista liiton syntyajoista eteenpäin. Kun kokonaisväestöstä vuonna 1910 kuului 21 prosenttia työväestöön, osuus oli 37 prosenttia vuonna 1940. Samana ajanjaksona maatyöväestön osuus aleni 38 prosentista 20 prosenttiin. Yli puolet kansasta kuului siten jatkuvasti näihin työväestön ryhmiin. Kuitenkin vain arviolta viidennes teollisuustyöväestä oli järjestäytynyt ammattiosastoihin 1930-luvun lopulla.

Keskiluokan on arvioitu tuona ajanjaksona kasvaneen seitsemästä 11 prosenttiin, mutta talollisten osuuden puolestaan supistuneen 28 prosentista yhdeksään. Köyhien ja eläkeläisten osuus kohosi neljästä 11 prosenttiin; heidän mahdollinen sijoittumisensa edellä oleviin ryhmiin tekee kokonaistilanteen epäselväksi. Yläluokkaan kuuluvien osuus pysyi ajanjakson kuluessa arvioiden mukaan kahden prosentin suuruisena.²

KESKEISET AIHEET

Ensimmäisessä vaiheessa liitossa tartuttiin muutamiaan keskeiseen aiheeseen. Näitä olivat luentotoiminnan virittäminen, kotiopintotyön eli kotona tapahtuvan opiskelun tukeminen ja opintokerhojen aikaansaaminen, kirjallisuuden välitys sekä valistustyön käynnistäminen metsä- ja uittotyöväen keskuudessa. Lisäksi ponnisteltiin kaikin keinoin, lehtikirjoituksin, yhteydenotoin eri tahoille, esitelmin ja alustuksin tehden liittoa tunnetuksi. Kirjallisuuden välityksen lisäksi liitosta annettiin opastusta työväen kirjastojen hoidossa.

Hyvin laaja toimintakenttä hahmottui heti ensimmäisten toimintavuosien aikana. Pian huomattiin, ettei kotiopiskelu tahtonut sujua ihan omin päin, ilman aiheeseen perehdyttämistä tai ulkopuolista apua. Opintokerhotyön tarpeita varten järjestettiin Helsingissä syyskuussa 1920 ensimmäiset opintojohtajakurssit.

Liiton järjestäjä J. H. Vehkamäki kuvasi tilanteen vaikeutta, kun hän muisteli myöhemmin kurssien liikkeelle lähdön käytännön hankaluuksia. ”Ei ollut meikäläisiä kansakoulunopettajia, ei muita henkilöitä, jotka olisivat pystyneet opintokerhoja ohjailemaan. Täytyi alkaa ihan alusta.”³ Samaa kertoi myöhemmin myös Hj. Eklund, jonka mukaan alkuaikoina toiminta oli ”hapuilevaa ja heikkoa”. Liitolla oli aivan

¹ Voionmaa 1922, s. 9–10, myös lainaukset.

² Haapala & Peltola 2018, s. 193; ks. myös *Suomalaiset* 1980, s. 87–97.

³ Lainaus Vehkamäki 1929.

alussa ”niin vähän tarjottavana kerhoilleen: ei ollut opintokirjoja, ei ollut koulutettuja opintojohtajia eikä ollut kirjeopistoa aloittelevia kerhoja varten”. Oli vain yleisiä ja joitakin yksityiskohtaisia neuvoja sekä kirjaluetteluita. Mutta jo toisena työ kautena kerhotoiminta oli tehokkaampaa, erityisesti Vehkamäen palkkaamisen jälkeen. Lisäksi auttoivat myös Ruotsista saadut neuvot ja opetukset.¹

Ensimmäisiin opintojohtajakursseihin liittyi myös liiton oman julkaisutoiminnan käynnistyminen. Ensimmäiseksi julkaisuksi valmistui vihkonen, joka sisälsi kurssin luennoitsijoiden kirjoituksia. Toukokuussa 1921 vihkonen laajennettiin *Työväen Sivistysliiton Opintokirjaksi*. Se sisälsi muun muassa ensimmäiset opinto-ohjelmat kymmentä ainetta varten. Samojen syyskuun 1920 kurssien seurauksena julkaistiin myös kirjana Lyyli Erosen luentosarjansa pohjalta tekemä esittely suositusta amerikkalaisesta ns. syvien rivien kirjailijasta, Jack Londonista.²

Viipurissa ylioppilaaksi valmistuneella Lyyli Erosella (vuodesta 1922 Takki) oli kaiken kaikkiaan sujuva kynä. Hän tuli nimellään ja Pirkko-nimimerkillä tutuksi kaikille Kuluttajain Lehden lukijoille vuosikymmenien ajan. Sängen tuttu hän oli myöhemmin myös TSL:n Työläisopiskelijan lukijoille. Etenkin sos.dem. työläisnaisliiton parissa hänet tunnettiin yhtä lailla innostavana runojen laatijana Toveritar- ja myöhemmin Tulevaisuus-lehteen kuin runojen lausujanakin. Vuonna 1925 hän julkaisi kirjan *Lausujan lipas*.³

Jo 1922 Sivistysliitto julkaisi ensimmäisen kattavamman, kirjanmuotoisen 96-sivuisen julkaisun liiton toiminnasta ja periaatteista, *Työväen sivistystyö I*. Kirjoittajina olivat Väinö Voionmaa, Nils Robert af Ursin, Hj. Eklund ja J. H. Vehkamäki. Kirjaan sisältyi myös kirjailija Lauri Haaran laatima esittely Minna Canthista näytelmäkirjailijana. Mukana oli lisäksi Hj. Eklundin kirjoittama opinto-ohjelma filosofian kursseja varten.⁴

Kurssit olivat hyviä myös tuomaan liittoa esille julkisuudessa. Niistä kertoivat lehti-ilmoitukset ja -uutiset, niistä mainittiin erilaisissa järjestöjen kiertokirjeissä ja varmasti kurssilaiset itsekin kertoivat uusista kokemuksistaan toveripiireissään. Lisäksi liiton kaksi toimihenkilöä, sihteeri ja toimitsija, kiersivät puhumassa erilaisissa työväenjärjestöjen tilaisuuksissa, joskin aluksi jatkunut Eklundin ehdonalaisuus rajoitti vuosikertomusten

¹ Eklund 1929, myös lainaukset.

² Eronen 1920. – Kirjanen oli 45-sivuinen ja sen hinta oli 3 mk (noin 1,20 euroa). Sen painoi Työväen kirjapaino ja sitä myytiin TSL:n toimiston ohella Hakaniemessä Työväen kirjakaupassa, joka sijaitsi vielä silloin Sirkuskatu 3:ssa.

³ *Käy eespäin* 1957, s. 221–226; Leivo-Larsson julkaisussa *Tulevaisuus* 8/1957. – Lyyli Takki oli 1924–57 myös Työväen Akatemian johtokunnan jäsen tai varajäsen. Hän oli todellinen järjestöihminen, esimerkiksi Helsingin Ensi kotien yhdistys, Suomen Punainen Risti, Pelastakaa lapset, Pohjola-Norden, Minna Canthin seura, Suomen kulttuurirahasto, Lomaliitto. Ks. *E-liikkeen uranuurtajia* 1967, s. 256–257.

⁴ Eklundin laatimasta opinto-ohjelmasta ja maailmankatsomuksellisesta sisällöstä ks. laajahko esittely Pikkusaari 1998, s. 332–339.

mukaan matkoja. Esimerkiksi säännölliset ilmoittautumisvelvollisuudet estivät aluksi pitempiaikaisen oleskelun Helsingin kaupungin rajojen ulkopuolella.

KUNNALLISPOLITIIKAN TARPEET

Yhteen käytännön seikkaan ei liiton myöhemmissä julkaisuissa ole juuri kiinnitetty erityisempää huomiota. Turkulaisessa Demokraatti-lehdessä julkaistiin pian liiton perustamisen jälkeen syyskuussa 1919 kirjoitus, jossa nostettiin esiin olennaisen tärkeitä, käytännön kunnalliselämään liittyviä, paikallistason arkisia perusteita työväkeä koskevalle sivistystyölle. Ne olivat jossain määrin toisia, maanläheisempiä, kuin Väinö Voionmaan esille nostamat sivistystoiminnan yleiset, korkealentoiset tarpeet. Hän totesi kerran näinkin velvoittavasti: ”Valtion ja yhteiskunnan oma etu vaatii niitä huolehtimaan siitä, että niiden asioita ratkaisevat kansalaiset ovat niin sivistyneitä ja yhteishyvää harrastavia kuin mahdollista.”¹

Uudet voimaan astuneet kunnallislait merkitsivät työväen paikallisten osallistumismahdollisuuksien voimakasta laajentumista, mitä oli pitkään toivottu. Vuoden 1918 lopulla ja vuoden 1919 alussa pidettiin maan kunnissa ensimmäiset kunnallisvaalit, joissa oli yleinen ja yhtäläinen äänioikeus. Uusiin, avautuneisiin kunnallisiin luottamustehtäviin oli välttämättä saatava päteviä työväenliikkeen edustajia, kuten todettiin edellä mainitussa Demokraatin kirjoituksessa. Tässä oli hyvin vankka käytännön peruste työväen oman koulutus- ja sivistystoiminnan kehittämiseksi.

Toinen, yhtä lailla tarpeellinen aihe oli se, että sisällissota kaikkine jälkiselvittelyineen oli temmannut liikkeen jäseniä tuhansittain irti toiminnasta, osan tilapäisesti mutta hyvin monet aivan lopullisesti. Heidänkin tilalleen oli löydettävä järjestöihin uusia, oppia saaneita ja uuden oppimiseen valmiita henkilöitä.² Liitto aloitteli toimintaansa vähän kerrassaan, laajasta sivistystyön kokonaisuudesta käytettävissä olleiden voimien mukaan yhteen palaseen kerrallaan tarttuen. Kuten J. H. Vehkamäki totesi, toimittiin ”vaatimattomasti, mutta silti suurisuuntaisesti työväen sivistyksen kohottamiseksi”.³

Kun tarkastellaan TSL:n laajentuvaa toimintaa, on samalla muistettava, että yhdessä opiskelu tarvitsi yhteistä tilaa, kattoa pään päälle. Työläisasunnot olivat yleensä pieniä ja kävivät helposti pienellekin ryhmälle ahtaiksi. Paikallinen työväentalo oli jo pitkään ollut työväenyhdistyksen, työläisurheiluseuran, työväenteatterin, lapsi- ja nuorisojärjestöjen sekä kuorojen ja orkesterien toiminnan tyyssijana, kuten edellä on jo mainittu.

¹ Voionmaa teoksessa *Työväen sivistystyö II* 1939, lainaukset s. 4–5.

² Demokraatti 11.9.1919. – Kirjoitus on mahdollisesti päätoimittaja Hj. Eklundin laatima, sen jälkeen, kun hän oli jo tavannut Voionmaan Turussa ja sitten myös Niilo Liakan Helsingissä.

³ Vehkamäki 1922, s. 49.

Kunnalliselämän aiheet tulivat nyt vahvasti mukaan työväentaloilla harrastettuun opiskeluun ja lisäksi muuhunkin yhdessäoloon.¹

Talon kurkihirren alla oli harrastettu jo ennen TSL:n perustamista monimuotoista kulttuuritoimintaa ja harrastettiin edelleenkin – sitten kun oma talo saatiin valkoisten takavarikosta takaisin. Siihen oli sisällynyt myös valistavia aiheita, esitelmiä ja puheita. TSL toi tähän laajaan, jo olemassa olleeseen tuttuun toimintarakenteeseen paikallisia lisäaineita ja uudenlaista ryhtiä, järjestelmällisyyttä ja määrätietoisuutta sekä henkiin kasvuun liittyneitä yleviä tavoitteita.

Kunnalliselämän tavoitteet ulottuivat koko paikallisyhteisöön, ja samoin siihen vaikuttivat monesti työväentalolla työläisten omasta näkökulmasta pohjustetut päätökset ja ratkaisut. Helposti oivaltaa, että tällainen toiminta samalla sitoi opiskelevia sosialidemokraatteja, ja yhtä lailla jäsenkirjattomiakin kerhossa opiskelevia, vallitsevaan kansanvaltaiseen järjestelmään.

TSL:n hallinnossa mukana ollut kunnallisasiain tuntija, kansanedustaja Rieti Itkonen tiivisti jo 1924 erittäin osuvasti ja kauaskantoisesti: ”Jos tehokas kansanvalta aiotaan ulottaa läpi koko yhteiskuntarakenteen, niin täytyy sen välttämättä tapahtua paikallisen kansanvallan ja itsehallinnon avulla ja puitteissa.”²

J. H. VEHKAMÄKI, ”OPETTAJAKSI SYNTYNYT”³

Johan Henrik Vehkamäki oli hyvin todennäköisesti ollut ennen Sivistysliiton tehtäviä mukana nuorisoliiton sivistysrienoissa jo 1910-luvulla. Hänen tarkemmat elämänvaiheensa ovat jääneet jossakin määrin hämärän peittoon. Hieman epävarmojen tietojen mukaan hän olisi toiminut vakuutusyhtiö Kalevan asiamiehenä vuosina 1914–1915 sekä ollut yliopistossa opiskellessaan Satakuntalaisen osakunnan jäsen ja suorittanut vuonna 1917 juridis-filosofisen tutkinnon eli niin sanotun juridikofilin.⁴

¹ Esimerkiksi Pauli Kettunen on nostanut esiin tutkimusnäkökulman, miten työväestö ”paikallisen yhteisöllisyyden pohjalta kiinnittyi työväentalon kautta työväenliikkeeseen”, ja toisaalta miten juuri työväentalosta muodostui sosialidemokraattiselle puolueelle kiinnekohta ja kanava paikalliseen työväestöön. Hän on myös tiivistänyt: ”Kunnallistoiminnan avautuminen eriytti puoluetoimintaa omaksi lohkokseen paikallisella tasolla.” Ks. Kettunen 1984, s. 40–41, myös lainaukset.

² Lainaus Itkonen 1924, s. 149. – Varanotaari Rieti Itkonen (1889–1951) toimi 1910-luvulla työväenlehdissä toimittajana Lappeenrannassa, Viipurissa ja Porvoossa, sittemmin asianajajana. Kansanedustajana 1919–29, SDP:n kunnallissihteerinä 1919–22, Maalaiskuntien liiton lakimies ja apulaisjohtaja 1922–26. Muista tehtävistä mainittakoon tässä Hyvinkään kauppalaanjohtaja 1926–28 (*Suomen kansanedustajat I*. 2000, s. 287).

³ Näin muisteli Vehkamäkeä ainakin Valdemar Rantoja Työläisopiskelijassa 7/1949.

⁴ Pieniä palasia Vehkamäen nuoruuden elämänvaiheista on onnistunut jäljittämään erikoistutkija Mikko Kosunen (Työväen Arkisto), jotain löytyi myös Wikipediasta.

Kevään 1918 osalta hänen on mainittu olleen Helsingin maalaiskunnassa toimineen vallankumousoikeuden vahtimestarina. Vuoden 1919 ajan hän oli nuorisoliiton sihteerinä, ja samana vuonna hänet kutsuttiin sivistysjärjestöä valmistelleen ryhmän sihteeriksi. Sivistysliiton palvelukseen järjestäjäksi eli opintoneuvojaksi hänet palkattiin kuitenkin vasta syyskuun alussa 1920. Silloin hän oli jo eronnut nuorisoliiton sihteerin tehtävästä suuntaerimielisyyksien takia.

Vehkamäkikin toimi kertomansa mukaan ”opastajana kaikenlaisilla kursseilla, milloin neuvoen kokousten pitoa, milloin taas opettaen laskentoa, kirjoitusta j.n.s. Siten saatiin sivistysliitto vähitellen tunnetuksi”. J. H. Vehkamäki oli aloitteenekijänä TSL:n kirjeopistoa perustettaessa vuonna 1921. Hän kirjoitteli muun muassa työväen joululehtiin ja myös käänsi jonkin verran kirjallisuutta, esimerkiksi vuonna 1919 nuorisoliiton kustantaman Oscar Wilden kirjan *Sosialismi ja individualismi*. Huomattavan laajaksi muodostui hänen 1921 kokoamansa Suomen ammattijärjestön ja Sos.dem. nuorisoliiton Toimitsija-Opas. Sen julkaisi ammattijärjestö. Tästä toimitustyöstä tulee mieleen aavistus, että hänellä saattoi sydän sykkiä hivenen enemmän vasemmalla kuin keskimääräisellä sosialidemokraatilla. Tai sitten, todennäköisemmin, hän oli todella asiallisen tasapuolinen kaikille TSL:n jäsenjärjestöille.

Vehkamäen ura TSL:n parissa supistui kaiken kaikkiaan muutamaan ensimmäiseen, joskin samalla sitä tärkeämpään vuoteen. Hän siirtyi vuoden 1924 alussa Kymenlaaksoon Karhulaan uuden työväenopiston johtajaksi.¹

LUENNOITSIJAT LUETTELOON

Luentotoimintaan pyrittiin saamaan heti alkajaisiksi luettelo henkilöistä, jotka olisivat tällaisiin tehtäviin käytettävissä. Tämä ensimmäinen luennoitsijaluettelo ei todellakaan jäänyt TSL:n toiminnassa viimeiseksi. Tarve saada alustajia eri tilaisuuksiin oli suuri, mutta esimerkiksi sosialidemokraattisen puolueen työntekijöitä oli niukasti eikä heidän aikansakaan sallinut kovin monia ylimääräisiä menoja.

On syytä huomata, että 1920-luvun alussa koko työväenliikkeen järjestökentässä oli menossa kiivas kaiken uudelleen käynnistäminen. Erilaisia luennoitsijapyyntöjä oli senkin vuoksi paljon. Matkapuhujien kysyntää oli runsaasti, mutta tarjontaa vaatimattomasti. Kuitenkin jo vuodenvaihteessa 1919–1920 TSL kykeni tarjoamaan useita luennoitsijoita ensimmäisiin Turussa ja Vilppulassa pidettyihin tilaisuuksiin.

¹ Hilja Halava: Toimistomme ”alkutaipaleelta”. Työläisopiskelija 8/1939; Vehkamäki 1929; ks. myös Voionmaa 1924a, s. 302; Laakso & Åberg 2006, s. 420.

Oman lisänsä aiheutti työväenliikkeen sisäinen kamppailu niin järjestöistä kuin työväentaloistakin. Sitä ei aina voinut ihan hienovaraiseksi luonnehtia. Kumouksellinen kommunistinen liike toimi maan alla, mutta sen julkisuudessa vaikuttanut osa, ärhäkkä vasemmistososialistinen liike sai tukevat asemat erityisesti ammattiyhdistysliikkeessä. Sen suuntauksen edustajat olivat myös TUL:n johdossa. Vasemmistososialistit saivat haltuunsa myös sosialidemokraattisen nuorisoliiton. Sen sijalle sosialidemokraatit perustivat 1921 uuden sosialidemokraattisen työläisnuorisoliiton.¹ Vanha ja uusi nuorisoliitto olivat molemmat TSL:n jäseniä ja hyödynsivät kumpikin sen sivistystyön tarjoamia mahdollisuuksia. Varmasti nuorisoliittojen välillä oli myös vahvoja keskinäisiä jännitteitä.

Sos.dem. työläisnuorisoliiton vaiheista kertovassa historiategoksessa todetaan, että ”nuorisoliiton opintokerhotoiminta hyötyi TSL:n ensimmäisinä vuosikymmeninä eniten työväen sivistysjärjestön tarjoamasta avusta”. TSL myös avusti liittoa kurssien ja luentotilaisuuksien järjestämisessä. Nuoria osallistui myös kursseille, joilla opinto-ohjaajia koulutettiin.²

Luennoitsijaluettelon valmistamista varten lähetettiin tammikuussa 1920 toistasataa kyselylomaketta suomen- ja ruotsinkielisille henkilöille, käytännössä kaikki työväenliikkeen jäseniä tai ainakin hyvin lähellä sitä. Vastauksia palasi liiton toimistoon kuitenkin hitaanlaisesti. Luettelo saatiin valmiiksi syksyllä 1920 ja se painettiin vihkoseksi. Myöhemmin siitä otettiin uusia, täydennettyjä painoksia.

Syksystä 1920 alkaen laajeni TSL:n ja muidenkin sivistystyötä tekevien järjestöjen järjestämä luentotoiminta. Sille oli sysäyksenä aiemmin mainitut eduskunnan myöntämät määrärahat, joiden jakamisesta huolehti Valtion luentolautakunta. TSL ei mennyt mukaan vuonna 1922 aloittaneeseen Valistusjärjestöjen opintotoimikuntaan, vaan se pysyi itsenäisenä, joskin liitossa pidettiin jatkuvaa käytännön yhteistyötä tärkeänä ja tarpeellisena.³ Työväen Sivistysliitto oli alusta alkaen merkittävässä, hyvässä seurassa yhteistä kansaa sivistämässä, valistamassa ja opettamassa.

Sivistysliiton edustajana luentolautakunnassa oli Väinö Voionmaa ja varalla Hj. Eklund. Lautakunta muodosti kumpaakin kieliryhmää varten omat toimistot, joiden tehtäväksi tuli luennoitsijoiden hankinta. TSL huolehti kuitenkin itse tammikuuhun 1921 saakka luennoitsijavälityksestä työväen parissa ja peri suomalaiselta luentotoimistolta luennoitsijoille maksamansa luentopalkkiot ja matkakustannukset. Runsaan puolen vuoden aikana liitto välitti 35 kurssille yhteensä 279 luentoa.

1 Ks esim. *Suomen työväenliikkeen historia* 1977, s. 160; Ala-Kapee & Valkonen 1982, s. 497–527; Kairamo 1986, s. 326–334.

2 Laakso & Åberg 2006, s. 93, myös lainaus. – Parkkari (1970, s. 97–122) ei mainitse vanhan nuorisoliiton TSL-opintotoimintaa lainkaan perustamisvaiheen jälkeen. Nuorisoliitto lakkautettiin viranomaisten päätöksellä huhtikuussa 1923 monien muiden vasemmistososialististen järjestöjen tavoin.

3 Ks. esim. Karjalainen 1970, s. 194–195; erityisesti suomalaisen luentotoimiston ja Valistusjärjestöjen opintotoimikunnan toiminnasta ks. myös Peltoniemi 1963, s. 30–42; Ojanen, s. 20–23.

Luennoitsijoiden välitys siirtyi helmikuun alussa 1921 luentolautakunnan suomalaiselle osastolle. Sille TSL jatkossa välitti omat luentotilauksensa. Toiminnasta muodostui kankeata, ja niinpä jo syksyllä 1921 siirryttiin uuteen menettelyyn. Edellä mainitut järjestöt saivat oikeuden hoitaa itse kaiken luentotoiminnan ja myös talousasiat jäsenistönsä keskuudessa. Niiden piti vain esittää kertomus luentolautakunnalle.

Uusi menettely osoittautui onnistuneeksi, ja luentojen määrä kasvoi tuntuvasti. Luentolautakunta antoi luentoa kohti avustusta korkeintaan 100 markkaa (laskennallisesti noin 32 euroa). Luentojen tuli olla kaikille avoimia ja ilmaisia. Luennoitsijoiden tuli olla asiantuntijoita ja palkkiot vaihtelivat 50–100 markan välillä.

Esimerkiksi kesäkuusta 1921 toukokuun loppuun 1922 TSL välitti ja kustansi luentolautakunnan myöntämin varoin 104 kurssille yhteensä 946 luentoa. ”Niitä olisi voitu järjestää paljon enemmänkin, jos varoja vaan olisi riittänyt.”¹

MITEN LUENNOT JAKAUTUIVAT?

Esimerkiksi työkaudellaan 1921–1922 TSL toteutti kaikkiaan 104 kurssia, joilla oli yhteensä 946 luentoa. Kuulijoita oli yhteensä 59 345, mitä tarkoitti keskimäärin runsasta 60 henkilöä kurssia kohti. Luvut kertovat todella suuresta tiedonjanoista ja koulutuksen tarpeesta.

Ahkerimmin kursseja järjestettiin Hämeen läänissä (38 kappaletta, kuulijoita yli 17 000), seuraavaksi eniten Turun ja Porin läänissä (23 kappaletta, kuulijoita yli 8 000), seuraavina olivat Viipurin lääni (13 kurssia, lähes 13 000 kuulijaa) sekä Uusimaa (13 kurssia ja lähes 9 000 kuulijaa).

Kun valtion avustamiin kansantajuisiin luentoihin lisätään myös liiton omilla opintojohtajakursseilla pidetyt sekä liiton järjestäjän matkoillaan pitämät luennot, yhteismäärä kasvaa yhteensä 1 442 luentoon.

Kun luentoja ryhmitellään, havaitaan, että kaksi aihekokonaisuutta kiinnosti kuulijoita eniten. Erilaisia kunnallistietoon ja -politiikkaan liittyviä luentoja oli eniten (259 kappaletta), toiseksi eniten oli käytännön opintokerhotoihin, kirjastonhoitoon, itseopiskeluun ja koulutusasioihin liittyneitä luentoja (225 kappaletta).

Seuraavana mielenkiinnon kohteena olivat työväenliikkeeseen, sen historiaan, ammattiyhdistystoimintaan ja aatteellisiin kysymyksiin liittyneet luennot (196 kappaletta). Samansuuruinen oli kokonaisuus, joka muodostui kirjanpitoon, kokoustoimintaan, laskentoon, yhdistystoimintaan sekä puhe- ja esiintymistaitoon liittyneistä luennoista.

¹ Luentotoiminnasta ks. Eklund 1922, s. 28–30, lainaus s. 30.

Runsaasti pidettiin luentoja myös verotuskysymyksistä, parlamentarismista ja muista yhteiskunnallisista aiheista (155 kappaletta). Taloudellisesta historiankäsitteestä, osuuskauppaliikkeestä, maatalouskysymyksistä sekä muista taloustieteellisistä aiheista pidettiin myös suhteellisen paljon luentoja eri kursseilla (115 kappaletta). Muiden luentoryhmien kokonaismäärät jäivätkin sitten pienemmiksi (alle sata, pienimmillään 15 luentoa).¹

”TÄRKEIN PUOLI...”

TSL ei keksinyt opintokerhotoimintaa, tai niin kuin varhemmin sanottiin, opintorenkaita tai opintopiirejä. Niitä oli Suomessa eri järjestöissä jonkin verran jo 1910-luvulta alkaen erityisesti renkaiden nimellä, kuten edellä kerrottiin. Liitolla oli niissä joka tapauksessa käytettävissään väline, jonka avulla voitiin suunniteltua työtä tehdä tehokkaasti ja omasta yhteiskunnallisesta näkökulmasta.

Liiton toiminnassa aivan alusta asti oli ensimmäisen toimintakertomuksen sanoin ehdottomasti ”tärkein puoli” nimenomaan ”opintopiirien järjestäminen ja johtaminen”. Liiton toimisto levitti valmistuneita sääntöjä kautta maan opintokerhotoimintaa varten kannustaakseen ihmisiä opintokerhoihin. Työväenlehtiin laadittiin aiheesta kirjoituksia. Lähtökohtana oli se, että opintokerhoon tarvittiin vähintään viisi opiskelunhaluista henkilöä.

Heti ensimmäisen toimintakauden kuluessa, alkukesään 1920 mennessä, saatiin viriämään 20 opintokerhoa. Tosin vain kymmenen niistä lähetti ensimmäisen toimintavuoden päätteeksi jonkinlaisen kertomuksen toiminnastaan. Niinpä todettiin, että työ kaipasi enemmän ohjausta.² J. H. Vehkamäki muisteli sittemmin, että alku oli hyvin työlästä. ”Työväellä ei itsellensä ollut suurta sivistysharrastusta. Opintokerhoista ei useinkaan tullut pitkäaikaisia”.³

Syyskuun 13.–21. päivänä 1920 – eli maanantaista seuraavan viikon tiistaihin – pidettiin TSL:n ensimmäiset opintojohtajakurssit Helsingissä. Tarkoituksena oli ”kasvattaa toimeensa pystyviä opintojohtajia”. Ensimmäiseen koulutustapahtumaan valmistauduttiin kunnolla.

Kursseille houkuteltiin osallistujia muun muassa Suomen Sosialidemokraatissa julkaistuilla kirjoituksilla; se oli tehokas reklaamimuoto, ajan termiä mukailleen. Lehti julkaisi kurssin kestäessä joka päivä seuraavan päivän ohjelman ja myöhemmin vielä

¹ Tilastotiedot Eklund 1922, s. 30–32.

² Toim.kert. 1919–20, myös lainaukset.

³ Vehkamäki 1929.

laajan yhteenvedon koko opintojohtajakurssista. Ensimmäinen kurssi oli tarkoitettu lähinnä uusmaalaisille, mutta käytännössä osallistujia ilmoittautui aina Vaasaa, Oulua ja Viipuria myöten. Monen matka- ja oleskelukuluista huolehtivat heidän omat yhdistyksensä.¹

Luennoilla annettiin koulutettaville neuvoja lähinnä siitä, miten eri aineita tuli opintokerhoissa opiskella. Helsingin kurssilla oli 44 luentoa eri aiheista. Koulutus ei ollut pelkästään luennoilla istumista, vaan samalla avarrettiin mukana olleiden kuvaa maan pääkaupungista ja siten laajennettiin heidän historiatietoisuuttaan, voisi ehkä sanoa todellisilla tapahtumapaikoilla. Luentojen lisäksi tehtiin nimittäin tutustumiskäyntejä Elannon tuotantolaitoksiin, Seurasaaren kansanpuistoon, Ateneumin taidemuseoon ja Kansallismuseoon. Tällaiset käynnit tarjosivat koulutuksessa olleille epäilemättä samalla hyvän mahdollisuuden keskinäiseen tutustumiseen, millä saattoi sittemmin olla vuosikymmenien mittainen jatkuvuus. Lisäksi pidettiin myös mallikokouksia.²

Opintojohtajiksi hyväksyttiin Helsingin kurssin päätteeksi 68 henkilöä. Valmistuneista oli Helsingistä ja Uudeltamaalta kotoisin 35 henkilöä, Turun ja Porin läänistä seitsemän, Hämeen läänistä 11 ja Viipurin läänistä seitsemän; näistä yksi oli muuan 23-vuotias konemestarin poika Arvi Hautamäki Jääsken Ensosta, myöhemmin hyvinkin tuttu TSL-yhteyksistä.³ Kuopion lääniin matkasi kolme uutta opintojohtajaa, Vaasan lääniin kaksi ja samoin kaksi Oulun lääniin. Suomen Sosialidemokraatissa arvioitiin, että tämä ensimmäinen kurssi onnistui ”joka suhteessa hyvin”.⁴

Liiton toimikunta päätti jatkaa vastaavanlaisten kurssien järjestämistä eri puolilla maata. Seuraavina vuosina omaksuttiin käytäntö, jonka mukaan opintojohtajakursseja pidettiin eräin poikkeuksin kahdet keväällä ja toiset kaksi syksyllä. Neuvojen ja opastuksen lisäksi monilla kursseilla annettiin käytännön opetusta laskennossa, kirjanpidossa ja ainekirjoituksessa. Lisäksi kaikilla kursseilla pidettiin opintokerhon mallikokouksia.

Kolmen ensimmäisen opintojohtajakurssin aiheet olivat toimintakertomusten perusteella suurin piirtein samanlaisia. Luentoaiheina olivat opintopiirityö yleensä, kirjaston- ja arkistohoito, yhteiskuntatieteen opiskelu, yhteiskunnalliset kysymykset, kansantaloudelliset kysymykset, materialistinen historiankäsitelmä, kunnallistiedon opiskelu, osuuskauppaliike, yhdistyslaki, sosialistisen teorian ja sosialismin historian

1 Toim. kert. 1920–21; Suomen Sosialidemokraatti 15.8.1920, 26.8.1920, 22.9.1920; ks. myös Voionmaa 1924a, s. 304.

2 Toim. kert. 1920–21. – On aiheellista huomata, että kurssilaiset tutustuivat muihinkin kuin yksinomaan työväen kohteisiin suuressa pääkaupungissa. Nämä kaikki olivat varsinkin maaseudun asukkaille mielenkiintoisia nähtävyyksiä.

3 Paljon myöhemmin Arvi Hautamäki kertoi kiitollisena, että juuri Hj. Eklundin opetus loi ”sen teoreettisen pohjan, jolta oman opetus- ja sivistystyöni johtoaatteet ovat nousseet” (Hautamäki 1954, s. 110).

4 Laina Suomen Sosialidemokraatti 22.9.1920; ks. kurssista myös Eklund 1922, s. 27–28.

opiskelu, Suomen työväenliikkeen kehitys, työväenliikkeen virtaukset, ammattiyhdistysliike, työväenlainsäädäntö, filosofian opiskelu, tahdon vapaus, yhteiskunnallinen taikausko ja historian opiskelu.

Vielä oli koulutusaiheina kirjallisuuden opiskelu, suomalainen kaunokirjallisuus, erikoiskurssi Jack Londonista, suomenkielen opiskelu, suomen kielen tyylioppi, ainekirjoitus ja oikeinkirjoitus. Lisäksi opiskeltiin muitakin maailman kieliä; siihenkin oli harjaannuttava. Oli myös kehitysoopin opiskelua, biologisia kysymyksiä, maapallon kehityshistoriaa, terveysoppia. Kertomuksissa mainittiin lopuksi laskento, kirjanpito ja puhetaito. Aihepiirien kirjo vaikuttaa aivan hengästyttävän runsaalta.

Tammikuussa 1921 hyväksyttiin Tampereen kurssilta 30 uutta kerhojen vetäjiksi koulutettua opintojohtajaa, huhtikuussa Jyväskylässä 46, Viipurissa syyskuussa 43 ja Porissa marraskuussa 17. Sortavalassa Laatokan Karjalassa pidetyltä kurssilta valmistui helmikuussa 1922 peräti 51 pätevää opintokerhojen vetäjää, huhtikuussa Lieksassa 32 ja Hämeenlinnan kurssilta syyskuussa vielä 18.¹

Kaiken kaikkiaan hyväksyttiin jo vuoden 1922 loppuun mennessä opintojohtajakursseilla yhteensä 305 opintojohtajaa. Liitto järjesti ensimmäisen kymmenvuotistaipaleensa aikana 29 opintojohtajakurssia, joilla oli 932 osallistujaa.²

VALTIONAPUA KERHOTOIMINTAAN

Voisi kuvitella, että valmistuneet opintojohtajat eli opintokerhojen vetäjät olisivat paikkakunnillaan saaneet aikaan suunnilleen samanlaisen määrän opintokerhojakin. Niin ei kuitenkaan aivan suoraan käynyt, mihin lienee ollut moniakin inhimillisiä syitä. Koulutustilaisuus sai maakunnista liikkeelle kaikkein kiinnostuneimmat, mutta viesti ei heidän matkassaan edennyt aina välttämättä aivan suoraviivaisesti eikä kipinä sytyttänyt laajempaa roihua, ainakaan ihan heti.

Kun perinteitä ei ollut ja kun kerhotoiminta oli kaiken kaikkiaan vielä uutta, opintokerhot monesti jäivät lyhytaikaisiksi. Hjalmar Eklund muisteli, että monella alkuvaiheen opintokerholla ensimmäinen kokous saattoi myös jäädä ainoaksi.³

Koulutuksen tarpeen ohella oli vielä toinen seikka virittämässä innostusta. Eduskunta nimittiin myönsi syksystä 1921 alkaen valtionapua kaikkien kansanvalistustyötä tekevien järjestöjen opintokerhotoimintaan. Oppivelvollisuuslain ohella tämä ratkaisi

¹ Viipuri ja Sortavala muistuttavat kurssipaikkoina tässä myös siitä, että työväenliikkeellä oli varsin vahvaa toimintaa sillä Karjalan alueella, jonka Suomi joutui jatkosodan jälkeen välirauhansopimuksessa luovuttamaan Neuvostoliitolle (ks. erityisesti Soikkanen 1970). Rajan taakse jääneestä Viipurista on Teemu Keskisarja (Keskisarja 2013, s. 9) todennut osuvasti: ”Viipurin historia toki pysyy osana Suomea.” Sama koskee luonnollisesti muutakin luovutetun alueen suomalaishistoriaa ja menneisyyttä.

² Toimintakertomusten mukaan; ks. myös Railo 1930, s. 149; Voionmaa 1924a, s. 302.

³ Eklund 1929

kuvasti suurta kansallista tavoitetta: suomalaiset tarvitsivat lisää opillisia tietoja, lisää opiskelumahdollisuuksia. Aulis Alanen onkin luonnehtinut 1920–1950-lukujen ajanjaksoa ”vakautuvan opintokerhokeskeisyyden kaudeksi”.¹

Esimerkiksi vuoden 1922 opintokerhotoiminnan varoista TSL sai käyttöönsä 22 000 markkaa (laskennallisesti nykyrahassa noin 7 000 euroa). Ne käytettiin opintojohtajakurssien kulujen kattamiseen, niillä annettuihin pieniin apurahoihin opiskelijoille sekä opintokerhojen avustamiseen.

Valtion luentolautakunnan mukaan avustus tuli antaa opintokerholle ”sidottujen kirjojen muodossa”, korkeintaan 200 markan arvoisena (noin 65 euroa). Luentolautakunta määritteli kulloinkin avustusten jakoperusteet. Keskeytyneille kerhoille avustuksia ei jaettu. Kaikki kerhot eivät edes hakeneet avustussummia.

Toimintakaudella 1919–1920 TSL:n parissa oli yhteensä 70 opintokerhoa, ja näistä seitsemän eli kymmenesosa oli ruotsinkielisiä. Seuraavalla kaudella määrä oli 78 (kolme ruotsinkielistä). Näistä valtionapua sai edellä kuvatulla tavalla suurin osa eli 56 kerhoa. Kaudella 1921–1922 toimi jo 113 kerhoa (14 ruotsinkielistä). Liittoon ilmoitetut luvut olivat jonkin verran todellista pienempiä, ja varsin monella opintokerholla oli useita itsenäisesti opiskelevia alaryhmiä.

Mainittakoon vertailun vuoksi, että esimerkiksi vuonna 1923 koko maassa oli yhteensä 849 opintokerhoa eri sivistysjärjestöjen parissa. TSL:n keskuudessa oli vuosien 1922–1923 toimintakaudella 100 ja kaudella 1923–1924 yhteensä 121 suomenkielistä opintokerhoa.²

Sivistysliitto ei siten ollut mitenkään suomalaisen opintokerhotoiminnan suuri jättiläinen, joskin varsin kookas se oli. On mahdotonta sanoa heti tästä alkuvaiheestaan, mikä oli toiminnan kokonaismerkitys, todellinen laajuus ja miten ja millä tavoin kaikki kerhoissa opiskelleet säteilivät vaikutusta ympäristöönsä kerhojen ulkopuolelle.

Eniten TSL:n opintokerhoissa opiskeltiin esimerkkikaudella 1921–1922 sosialismin historiaa (24 kerhossa), kaunokirjallisuutta (16:ssa), yhteiskuntaoppia (13:ssa), kunnallistietoa (13:ssa), sosialismin teoriaa (12:ssa), historiaa (11:ssa) ja sosialismia yleensä (10 kerhossa). Seuraavina olivat ”kaunoluku” (8 kerhossa), puhetaito (8:ssa), suomen kieli (7:ssä), runonlausunta (7:ssä), kansantaloustiede (6:ssa), talousoppi (5:ssä), kokoustoiminta (5:ssä) ja kirjanpito (5 opintokerhossa).

Liiton järjestäjä J. H. Vehkamäki arvioi kirjoituksessaan vuonna 1922, että juuri opintokerhot ”näyttävät paremmin kuin mikään muu opiskelu-muoto soveltuvan työväen sivistystaisteluun. Niissä ei vain opita, niissä suorastaan kehitytään ihmisiksi, kansalaisiksi. Ja se on yhtä tärkeä ja huomioonotettava kuin tietojen hankkiminenkin”.

¹ Alanen 1986, 41. – Pertti Rantanen kiinnitti kirjoittajan huomion tähän tutkimukseen.

² Ks. esim. Valavaara 1954, s. 193; Peltoniemi 1963, s. 43; ks. myös Voionmaa 1924a, s. 304.

Opiskelun lisäksi kerhossa opittiin inhimillisen kanssakäymisen periaatteita, käytäjäpöjakin. ”Opintopiiirissä oppii puhumaan ja käyttäytymään, siellä luonne jalostuu ja tavat hienostuvat. Siellä myös tarjoutuu paljon virkistävää huvia, mikä työläisten yksitoikkoisessa elämässä on tärkeä sekin”, kuvaili Vehkamäki houkuttelevasti ja samalla itse ilmeisen aidosti innostuneena.¹

OPINTOKERHOJEN JAKAUTUMAA

Toimintakaudella 1921–1922 oli Työväen Sivistysliiton parissa yhteensä 99 suomenkielistä ja 14 ruotsinkielistä opintokerhoa. Suomenkielisissä kerhoissa opiskeli yhteensä 1 219 kerholaista ja ruotsinkielisissä 110.

Suomenkieliset kerhot jakautuivat seuraavalla tavalla.²

Järjestöryhmä	kerhoja	osanottajia
Sos.dem. nuoriso-osastoissa	40	484
Sos.dem. työväenyhdistyksissä	31	361
Sos.dem. työläisnuoriso-osastoissa	10	99
Ammattiosastoissa	7	118
Sosialistisissa työväenyhdistyksissä	5	61
Esperantoyhdistyksissä	3	48
Raittiusyhdistyksissä	1	16
Itsenäisiä kerhoja	2	32
suomenkielisiä yhteensä	99	1 219

Ruotsinkieliset opintokerhot jakautuivat vastaavasti seuraavalla tavalla.

Järjestöryhmä	kerhoja	osanottajia
Sos.dem. työväenyhdistyksissä	8	60
Itsenäisissä nuoriso-osastoissa	2	?
Sosialistisissa työväenyhdistyksissä	1	17
Ammattiosastoissa	1	8
Sos.dem. työläisnuoriso-osastoissa	1	5
Itsenäisiä kerhoja	20	48
ruotsinkielisiä yhteensä	14	110
Itsenäisiä kerhoja	2	32
suomenkielisiä yhteensä	99	1 219

¹ Vehkamäki 1922, lainaukset s. 38–39.

² Eklund 1922, s. 26 mukaan.

KERHOLAISET RETKEILEMÄÄN

Vaikka Työväen Urheiluliitto oli Sivistysliiton jäsenenä, sen parissa ei vielä tässä vaiheessa näyttänyt toimivan yhtään opintokerhoa. Siellä herättiin asiaan ehkä hitaammin, kun ei kenties aivan heti oivallettu mitä opintokerhotyö voisi urheiluseurassa olla.

TUL:n sihteeri ja TSL:n liittotoimikunnan varajäsen V. J. Kostiainen muistutti joskus, että retkeily sopisi hyvin työläisurheiluseurojen ohjelmaan opintokerhomuotoisena toimintana. Varsinaisista urheilukilpailuista tai harjoituksista hän ei tässä yhteydessä maininnut, ei myöskään pitkäkestoisemmista telttaretkistä tai vaelluksista.

Hän perusteli ajatustaan niin, että opiskeluun soveltuvan otollisen ja ”herkän vireen edellytyksenä on hyvä ruumiillinen kunto, mikä taas vuorostaan riippuu terveestä elämänjärjestyksestä”. Se puolestaan edellytti ravinnon, työn, levon ja virkistuksen ”järjenmukaisia” keskinäisiä suhteita. ”On järjetöntä ruumiillisten ja henkisten pääomien haaskausta istua puoleen yöhön savuisessa tuvassa, kahvilassa tai ummehtuneessa kinossa.” Sellaista voisi tehdä suuremmitta vaurioitta kerran viikossa, mutta ei enempää. Nuori saattaisi joka ilta toistuvana tempautua tällaisessa menossa ”luisuvalle pinnalle”.

V. J. Kostiainen suositteli kolmenlaisia retkiä tai ehkä nykytermein paremminkin kävely- tai liikuntatapahtumia opintokerholaisille: jäsenten keskinäisiä virkistysretkiä, pitempiä retkiä naapurikerhoon tai ”hyökkäysretkiä kerhottomiin naapurikyliin”, jonne voitaisiin joukolla sitten perustaa oma opintokerho, toki huolella hanketta etukäteen pohjustaen. Pieni retki, tai voisi ehkä sanoa kävelykierros, lenkki, voitiin tehdä myös kerhokokouksen päätteeksi.

Talvella taival taittuisi helpoiten suksilla ja kesällä kävellen tai veneellä. Varsinkin kesällä kannatti suunnata luonnonkauniiseen paikkaan, tarkkailla siellä luonnon ilmiöitä tai sitten paikan salliessa pelata palloa ja uida. Kostiainen muistutti vielä, että hikisenä kotiin palatessa kannatti käydä pesulla tai oli ainakin ”otettava pyyhkeet”, muuten jäisi tarkoitus toteutumatta ja virkistys saamatta.¹

”KIRJAINVÄLITYSTÄ”

Liiton toimisto kääntyi lokakuussa 1919 kustannusliikkeiden puoleen pyynnöllä saada luettelo kunkin kustantajan julkaisemasta työväenaiheisesta kirjallisuudesta. Lisäksi

¹ V. J. Kostiainen: Retkeily opintokerhojen ohjelmaan, julkaisussa Työväenopisto 2–3/1926, myös lainaukset. – Vilhelm Johan Kostiainen (1889–1968) aloitti Sulkavalla puotipoikana, lähti 22-vuotiaana Saksaan, opiskeli ja oli työssä osuustukkukaupassa. Suomen palattuaan osallistui työväen urheilu-, raittius- ja kulttuurierientoihin, osallistui TUL:n perustamiseen. Kielitaito (mm. saksa, esperanto) auttoi TUL:n sihteerinä liiton kansainvälisissä suhteissa. Myöhemmin hän toimi konttoristina ja Hämeen läänin liikevaihtoverotarkastajana.

pyydettiin tietoa siitä millaisia alennuksia olisi mahdollisuus saada, kun Työväen Sivistysliitto välittäisi kirjallisuutta edelleen oman järjestönsä parissa. Vuosikertomuksessa todettiin, että ”useimmista saapuikin suotuista vastaus”. Luvut alennukset vaihtelivat työväenkustantamojen 25–30 prosentista porvarillisten kustantajien 15 prosenttiin. Useimmat lähettivät lisäksi saman tien vapaakappaleet julkaisemistaan ko. ryhmään kuuluvista kirjoista.

Liitto välitti tietoa ja neuvoja kirjallisuudesta sen jälkeen niille järjestöille, joiden tiedettiin suunnittelevan kirjallisuuden hankintaa joko omaan kirjastoonsa tai opintokerhoa varten. Jo vuoden 1920 helmikuuhun mennessä välitettiin tällä tavalla kirjoja kymmeneen opintokerhoon.¹

Aluksi liitto hoiti kirjojen välityksen helsinkiläisen Työväen kirjakaupan välityksellä. Sen omisti Kustannus Oy Kansanvalta, ja myymälä sijaitsi Hakaniemessä. Sivistysliitto ei saanut itse mitään välityspalkkiota toiminnastaan.

Vuoden 1922 alussa liiton toimistoon voitiin palkata ensimmäinen toimistoapulainen, rouva Nanna Manninen, ja sen jälkeen kirjallisuuden välitys siirtyi toimiston hoidettavaksi. Yksi puhelinkin toimistossa oli, sen numero oli 103 28. Lokakuussa 1922 toimistoapulaiseksi vaihtui rouva Hilja Halava.² Jo TSL:n kolmantena työ kautena 1921–22 toimistosta välitettiin edelleen 166 kirjalähetystä, joiden yhteisarvo oli 13 000 markkaa (runsas 4 200 euroa).

Matkoillaan Sivistysliiton järjestäjä J. H. Vehkamäki luennoi myös kirjastonhoidosta. Se oli vakioaiheena myös opintokerhojen vetäjien kursseilla. Liitto turvautui kirjastotarvikkeiden osalta Kansanvalistusseuran valmistamiin välineisiin. Painettu kirja oli arvossaan.

Myöskään omaa kirjastotoiminnan opasta ei laadittu, vaan turvauduttiin Suomen ammattijärjestön ja sosialidemokraattisen nuorisoliiton kustantamaan *Toimitsija-Opas*-teokseen, jossa olivat mukana myös Vehkamäen laatimat ohjeet kirjastotoimintaan. Hän oli myös Työväen Sivistysliiton edustajana syksyllä 1921 asetetussa valtion kirjastotoimikunnassa.³

Kirjastolaitoksen kehittäminen olikin Vehkamäelle erityinen sydämen asia. ”Ensimmäkin on kirjastojen perustaminen sellaisille paikkakunnille, missä ei minkäänlaista sivistystyötä työväen keskuudessa vielä ole tehty, ihan välttämätöntä. Ilman kirjastoja ei pitkällekkään päästä.” Lisäksi kirjastot vaativat jatkuvaa hoitoa ja ajan tasalla pitämistä.

¹ Toim.kert. 1919–20.

² Hilja Halava oli jäänyt vuoden 1918 tapahtumien yhteydessä leskeksi. Hän työskenteli KK:n toimistossa ennen siirtymistään Sivistysliiton palvelukseen 1922.

³ Eklund 1922, s. 32–33.

KIRJEOPISTO SAADAAN AIKAAN

Kotona tapahtuvan opiskelun tueksi muodostettiin J. H. Vehkamäen innoittamana syksyllä 1921 TSL:n kirjeopisto; sellaisia oli muillakin sivistysjärjestöillä. Siinä oli mahdollista opiskella kolmella tavalla: yksin, ryhmänä tai opintokerhomuotoisesti.

Opetusta annettiin ensisijaisesti kielissä, laskennossa ja kirjanpidossa. Liitosta lähetettiin kussakin oppiaineessa yksi opetuskirje kerrallaan vastaanottajalle. Yksinopiskelija vastasi tehtäviin yksin, omin päin. Ryhmässä opiskelevat vastasivat erikseen, kukin haluamallaan tavalla. Opintokerho puolestaan laati yhteisten pohdiskelujen jälkeen yhden yhteisen vastauksen.

Kurssimaksun suuruus oli yksinopiskelijalle ja opintokerholle sama 100 markkaa (nykyrahassa noin 32 euroa). Sen sijaan ryhmän jäsenille maksu oli 75 markkaa.

Liiton kirjeopisto käynnistyi verkkaisesti. Vuoden 1922 syksyllä opiskeltiin kieliä, suomea, ruotsia ja saksaa sekä kansainvälisiksi apukieliksi tarkoitettuja idoa ja esperantoa. Hilja Halava muisteli myöhemmin, että liiton toimistossa laadittiin ja monistettiin sekä idon että esperanton kirjekurssit. Näin tehtiin tasapuolisuuden vuoksi, sillä ”liiton sihteeri [Hj. Eklund] oli vankka idisti, ja järjestäjä [J. H. Vehkamäki] uskoi vain esperanton menestymiseen”. Sen sijaan suomen-, ruotsin- ja saksan kielen sekä laskennon opetuskirjesarjat hankittiin Kansanvalistusseuralta; se yhteistyö sujui hyvin.¹ Yksinopiskelijoita oli 43, opintokerhoja oli 6 ja kerhojen jäseniä ryhminä 48. Kaikkiaan opiskelijoita oli 91. Suurin ryhmä muodostui ruotsin opiskelijoista (32 henkilöä).²

Vuonna 1925 kirjeopistossa oli 33 yksinopiskelijaa, jo 41 opintokerhoa ja kerhojen jäseniä yhteensä 435. Kaikkien kirjeopistossa opiskelleiden yhteismäärä nousi 468:aan. Sen jälkeen yhteismäärä aleni jonkin verran ja kohosi 1930-luvun puolella uudelleen ja ylitti sitten jo 500 määrän.³

Vehkamäki piti itse kirjeopistoa erittäin hyvänä opiskelun ja oppimisen muotona: ”Sillä helpompaa opiskelutapaa tuskin on kuin tämä, jossa opiskelija itse saa määrätä edistyksensä mutta kuitenkin on aina pätevän opettajan johdettavana.”⁴

Liiton puheenjohtaja Väinö Voionmaa laati heti kirjeopistoon Suomen talousmaantieteen kurssin. Voionmaa osallistui ahkerasti ja monella tavalla, itseään säästämättä liiton käytännön toimintaan myös luennoitsijana ja opettajana. Hänen käsialaansa olivat myös liiton julkaisemien ensimmäisten opintokirjojen (1921 ja 1926) esitykset historian ja yhteiskuntatieteiden opiskelusta.

¹ Työläisopiskelija 8/1939, myös lainaus;

² Eklund 1922, s. 33–34.

³ Valavaara 1939, s. 206; Voionmaa 1924a, s. 304.

⁴ Vehkamäki 1922, lainaus s. 40.

YHTEISTYÖHÖN ARBETARFÖRBUNDETIN KANSSA

Suomalainen järjestäytynyt työväenliike oli lähtökohtaisesti kaksikielistä, vaikka suomea käytettiinkin puheissa, kirjeenvaihdossa ja julkaisu-toiminnassa valtakielenä. Sama koski Sivistysliittoa. Osa työväestöstä oli äidinkieleltään ruotsinkielistä, osa taas oli sujuvasti kaksikielistä. Risto Laakkonen on painottanut, että työväenliikkeen kaksikielisyydellä oli suuri merkitys maan ruotsinkielisille työläisille.¹

TSL avusti Suomen ruotsalaista työväenliittoa (FSA) sen oman opintokerho-toiminnan käynnistämises-sä. Sivistysliitto myönsi jo aikaisemmin syntyneelle Studiecirkelnas centralutskottille vuonna 1921 yhteensä 2 000 markan apurahan (noin 655 euroa; inflaatioprosentti noin 24). Yhteistyö muodostui luontevaksi TSL:n ja ruotsalaisen työväenliiton sivistysvaliokunnan kesken. Siinä auttoi kaksikielinen henkilö-yhteyskin: Sivistysliiton sihteeri Eklund oli samalla FSA:n valiokunnan jäsen. TSL antoi valiokunnalle apua lähinnä neuvomalla. Valiokunnan puheenjohtajana toimi tässä vaiheessa Ernst Nyström ja jäsenenä olivat Anna Forsström sekä Julius Sundberg.

Syksyllä 1923 FSA laajensi hieman tilapäisenä tai epävirallisena toimineen opinto-kerhojen keskusvaliokunnan valtuuksia tehden siitä ruotsinkielisen työväenliiton sivistysvaliokunnan (Finlands svenska arbetarförbunds bildningsutskott). Se sitten ryhtyi yhteistyöhön TSL:n kanssa. Sihteeri Eklundista tuli samalla uudenkin valiokunnan jäsen, mikä mahdollisti jatkuvan molemminpuolisen tiedonkulun.

Uudelleenjärjestelyjen jälkeen opintotyötä vahvistettiin ruotsalaisen työväenliiton parissa. Siihen alettiin saada vuotuista valtionavustustakin kansanedustaja K. H. Wiikin eduskunta-aloitteen pohjalta. Tilapäinen järjestäjä kiersi syyskaudella 1923 Uudellamaalla, Turun alueella ja myös Ahvenanmaalla kerhoja perustamassa ja opastamassa. TSL:n ohella oltiin yhteistyössä myös Svenska folkskolans vänner -yhdistyksen kanssa; kielipohja yhdisti.

Ruotsinkielisellä sivistystoiminnalla oli käytettävissään se etu, että siihen saatettiin hankkia opintoaineistoja suoraan Ruotsin ABF:stä. Arbetarbladet joutui kuitenkin tekemään jo syksyllä 1921 neuvoa-antavan kiertokyselyn lukijoiden keskuudessa, kun markan kurssi heikkeni suhteessa kruunuun, ja naapurimaasta hankittu aineisto kallistui.

Kyselyä seurattiin tarkoin Ruotsissakin. Seurauksena oli se, että siellä sivistysjärjestö ABF ryhtyi keräykseen kootakseen varoja ruotsinkielisten kiertävien kirjastojen lahjoittamiseksi Suomen TSL:lle. Keräys tuotti kaikkiaan 3 000 kruunua. Huomattavan suurta apua saatiin syksyllä 1923 Ruotsin tovereilta: sieltä lahjoitettiin hieman yli tuhat nidettä ”hyvää kirjallisuutta”.²

¹ Risto Laakkonen: Arbetarnas bildningsförbund 85 år. Työläisopiskelija juhlanumero 1.9.2004; Laakkonen oli pitkään sekä liittotoimikunnan jäsen että TSL:n ruotsinkielisen sihteeristön (ABF svenska sekretariat) puheenjohtaja.

² Eklund 1922, s. 34–35; toim. kert. 1922–23; ks. FSA:n näkökulmasta yksityiskohtaisempaa kuvausta

Työväen Sivistysliitossa myönnettiin heti alkajaisiksi hyvin auliisti, ettei se ollut ainoa sivistystyön tekijä työväestön keskuudessa. Sillä oli kuitenkin oma tonttinsa, omat tehtävänsä ja toiminnan lähtökohtana työläisen omatoimisuus. Eri työväenjärjestöt toteuttivat monin perinteisin tavoin edelleen omaa opinto-, koulutus-, valistus- tai sivistystoimintaansa. Samoin työväenopistolaitos tarjosi monella paikkakunnalla työväestölle erilaisia aikuiskoulutuksen mahdollisuuksia.

TSL avusti pyynnöstä työväenjärjestöjä hankkien luennoitsijoita niiden järjestämille kursseille, joko korvauksetta tai pienellä summalla. On paikallaan huomata, että liitto tarjosi luennoitsija-apuaan myös työväenopistoille – edellyttäen, että opistot maksoivat itse syntyvät kustannukset. Työväenopistojen liitosta tuli läheinen yhteistyökumppani, jonka kanssa oli monenlaista vastavuoroisuutta. Työväenopistojen, kansalaisopistojen ja sivistysjärjestöjen yhteisiä tavoitteita intoutui tiivistämään omalla tavallaan ytimekkäästi Työväenopisto-lehden pääkirjoituksen teemana Zachris Castrénkin: ”Suomeen eheä kansakunta yhtenäisine kansansivistyksineen!”¹

Läheinen yhteistyökumppani oli myös vanha, perinteinen ja väljästi porvarilliseksi luonnehdittava Kansanvalistusseura. Sen kokemuksia voitiin hyödyntää omassa toiminnassa ja käyttää työssä apuna vieläpä sen laatimia opetuskirjeitä.

J. H. Vehkamäki kirjasi liiton alkuvaiheissa varsin väljästi tai oikeastaan monimielisesti yhteistoiminnassa omaksuttuja periaatteita: ”Muiden järjestöjen toimintaan TSL suhtautuu aivan sen mukaan, minkälainen järjestö milloinkin on kysymyksessä.”²

Työväen perinteinen raittiuskanta, jollainen Väinö Voionmaallakin vahvana oli, johdatti TSL:n tukemaan Kieltolakiliittoa. Se liittyi siihen myös jäseneksi. Työväen Sivistysliitto asettui pian perustamisensa jälkeen tukemaan myös suunnitelmia erityisen kansalaiskorkeakoulun (sittemmin Yhteiskunnallinen korkeakoulu) aikaansaamiseksi.

Kannatuksen vuoksi Sivistysliitto merkitsi myös osakkeita Kansan Näyttämö-osakeyhtiössä, vaikka tarkoituksena ei varsinaisesti ollut teatteritaiteen lisääminen opintoaiheiden joukkoon. Tämä osakkeiden merkintä oli poikkeuksellista ja kohdistui aivan erityiseen teatteriin.³ Teatteriharrastus oli kyllä sinänsä hyvin laajaa työväenliikkeen parissa. Muutenkin varsinainen toiminta esittävän taiteen saralla jäi liitolta tässä vaiheessa vähäiseksi.

Bondestam & Helsing 1978, s. 199–207.

¹ Lainausta pääkirjoituksesta, Työväenopisto 2–3/1926. – Lehti mainitsi olevansa ”Työväenopistojen rientojen äänenkannattaja”.

² Vehkamäki 1922, lainaus s. 47–48.

³ Teatterin juuret olivat HTY:n näytelmäkerhossa, ja aikojen kuluttua siitä tuli 1965 monien käänteiden jälkeen Helsingin kaupunginteatteri; ks. Aro 1982.

Näytelmäharrastusten ohella oli monipuolisella musiikilla perinteisesti vahva asema työväen järjestötoiminnassa ja myös useissa työväenopistoissa. Pääkaupungissa toimineen Helsingin musiikkiopiston¹ rinnalle muodostettiin vuonna 1922, erityisesti vähävaraisten ajatellen, hieman leveämmällä sosiaalisella pohjalla toiminut Helsingin kansankonservatorio. Se oli musiikkialkeiskoulu, jossa annettiin musiikin käytännöllisten ja teoreettisten aineiden opetusta.² Syksyllä 1923 opistoon ilmoittautui runsaat 300 opiskelijaa, ja pari vuotta myöhemmin määrä nousi yli viidensadan. Opettajia oli parikymmentä.

Taloudessa oli aluksi tiukkaa, sillä vasta 1927 saatiin ensimmäisen kerran valtionavustusta. Avustuksia antoivat myös Alfred Kordelinin säätiö ja Helsingin kaupunki. Sivistysliittokin tuki toimintaa taloudellisesti.

LÄHEISIN KUMPPANI

Luontevin TSL:n yhteistyökumppani oli monitahoinen sosialidemokraattinen työväenliike. Sen poliittinen toimintalinja, joka vuoden 1918 jälkeen oli korostuneen reformistinen, oli sopusoinnussa Voionmaan ja Eklundin muotoilemien sivistys-, kasvat- ja kehitysnäkemyksen kanssa.

Ei siten ollut mikään ihme, että juuri sos.dem. liikkeen parissa opintokerhotoiminta oli vilkkainta. Paikoin kerhotoiminta käynnistyi jo heti 1920-luvun alussa. Esimerkiksi Pohjanmaalla Ilmajoella nähtiin paikallisen porvaristonkin taholla sivistystoiminnan merkitys työväestölle. Kunta antoi nimittäin jo niinkin varhain kuin vuonna 1922 ensimmäisen 2 000 markan määrärahan (noin 670 euroa) työväen sivistystoimintaan.³

Helmikuussa 1926 Helsingissä, raittiusyhdistys Koiton talolla pidetyssä SDP:n puoluekokouksessa Sivistysliittoa sivuttiin lyhyesti niin keskustelussa kuin yhdessä kannanotossakin. Taustalla oli kamppailu vasemmistososialisteja vastaan, ja siinä tarvittiin sekä valistusta että oman järjestötoiminnan vahvistamista. Viipurilainen kokousedustaja, toimittaja Ernst Lähde mainitsi valistustyön järjestämisestä puhuttaessa, että tarvittiin ”herättävää ja kasvattavaa valistustyötä”. Hän totesi lisäksi TSL:n opintokerhotyön jo osoittaneen, että ”vähilläkin toimintavoimilla saadaan paljon aikaan”. Kokouksen hyväksymässä valistus- ja järjestysasiain monia yksityiskohtia painottaneessa päätöslauselmassa mainittiin muun muassa, että ”piiritoimikuntien on, mahdollisuuksiensa mukaan, perustettava opintokerhoja”.⁴

1 Ringbom 1965, s. 348–350; musiikkiopisto perustettiin 1882, vuodesta 1924 nimenä oli Helsingin konservatorio, vuodesta 1939 alkaen Sibelius-Akatemia. Vuonna 1882 aloitti myös Kirkkomusiikkiopisto.

2 Wuorenrinne 1972, s. 5–7.

3 Hurri 1991, s. 131.

4 Pöytäkirja SDP:n puoluekokouksesta 1.–6.2.1926. Hämeenlinna 1926, lainaukset s. 113, 116; päätöslauselma, s. 115–116.

Samoihin aikoihin muistutettiin myös sosialidemokraattisen naisliiton kokouksessa osallistumisesta TSL:n kurssille ja opintokerhoihin. Vähintäänkin yhdistyksiin tuli perustaa ”kaunokirjallisuuden lukukerhoja”.¹

Huolimatta läheisestä yhteistyöstä TSL oli paikan päällä edustettuna ja kutsuttuna SDP:n puoluekokouksessa ensimmäisen kerran vasta tammi-helmikuun vaihteessa 1930 Helsingin työväentalolla. Sihteeri Pekka Railo ei kuitenkaan pöytäkirjan mukaan esittänyt mitään tervehdyspuhetta.² Lyhyen, pöytäkirjaan kirjaamattoman tervehdyksen esitti toukokuussa 1933 puoluekokousväelle Tampereella TSL:n varapuheenjohtaja Yrjö Räisänen.³ Kolme vuotta myöhemmin HTY:n talolla Helsingissä pidetyssä puoluekokouksessa esitti tervehdyksen kokousväelle jälleen sihteeri Railo. Painetun pöytäkirjan mukaan hän ”tähdensi puheessaan sivistystyön merkitystä ja selvitti muutamin sanoin TSL:n toimintaa”. Lisäksi hän toivotti kokouksen työlle menestystä.⁴

Puoluetoimikunnan kertomuksissakin TSL esiintyi hyvin niukasti. Toimintakertomuksissa lueteltiin vain puolueen edustajat Sivistysliiton päättävissä elimissä. Puoluepoliittisen toiminnan ja sivistystoiminnan ymmärrettiin olevan eri asioita. On samalla muistettava se, että puolue ja sen piirijärjestöt järjestivät koko ajan runsaasti valistus- ja koulutustoimintaa myös aivan omin voimin, ilman Sivistysliiton suoranaista apua. TSL ei ollut osa puoluetta, vaan päinvastoin puolue oli liiton jäsenyhdistys.

Vaikka TSL perustettiin ”työväenjärjestöjen vapaaksi liitoksi”, se koettiin ymmärrettävästi, väljästi ottaen, osaksi sosialidemokraattista liikettä ja ainakin osaksi sosialidemokraattista aatemaailmaa. Sitä kuvasti sekin, että liitosta oli oma kirjoituksensa SDP:n 25-vuotisjuhlaulkaisussa vuonna 1924. Kirjoittajana oli luonnollisesti Väinö Voionmaa. TSL:n ohella hän kirjoitti kirjaan myös Työväen Akatemiasta, jonka syntyvaiheisiin palataan tässä tutkimuksessa hieman myöhemmin.

Väinö Voionmaa kuvaili liittoa esittelevässä puolueen juhla kirjatekstissään, kuinka työväen nousu sorretusta asemastaan edellytti myös henkisiä keinoja. Sosialidemokraattinen liike pohjautui hänen mukaansa tietoon, ja sen yhtenä kulmakivenä oli Karl Marxin kehittämä oppirakenne. Mutta ei siinä kaikki, sillä muutakin tarvittiin kuin teorian tutkimista. ”Itsekukin yksilö kaipaa tietoa ja valoa omaa sisällistä elämäänsä varten, tarvitsee tiedon herättämää siveyttä, veljesrakkautta, yhteiskunnallista mielenlaatua.” Mikäli haluttiin luoda ”uusi taloudellinen yhteiskunta”, oli luotava myös sitä pystyssä pitämään ”uusi yhteiskunnallinen sivistys”.

¹ Laina us uutisesta Työväenopisto 2–3/1926.

² Pöytäkirja Suomen Sosialidemokraattisen puolueen XV puoluekokouksesta Helsingissä 26.1.–1.2.1930. Helsinki 1930, s. 15.

³ Pöytäkirja Suomen Sosialidemokraattisen puolueen XVI puoluekokouksesta Tampereella 25.–28.5.1933. Helsinki 1934, s. 26.

⁴ Pöytäkirja Suomen Sosialidemokraattisen puolueen XVII puoluekokouksesta Helsingissä 25.–28.5.1936. Helsinki 1936, s. 25.

Voionmaa kirjoitti Sivistysliiton olevan vielä vähäväkinen sekä sen työn olevan vasta alussa ja vielä hapuilevaa. Näkymät olivat kuitenkin innostuneen avarat: ”Liitto elää iloista, toivehikasta nuoruudenaikaansa varmana siitä, että työläisnuoriso pian on kymmenintuhansin keräytyvä sen hehkuvain ahjojen ympärille ja että koko työväenliikkeessä ennen pitkää tunnetaan uusien voimakkaiden valjakkojen eteenpäin vievä tempaus.”¹

”TIEDOLLISIA JA SIELULLISIA LAKEJA...”

Väinö Voionmaa hahmotteli opintokerho-opiskelun luonnetta ja piirteitä poikkeuksellisen havainnollisesti Työväenopisto-lehteen kirjoittamassaan artikkelissa keuhkotalvella 1926. Hänen mukaansa opiskelu etenee asteittain eteenpäin, noudattaen samalla erinäisiä ”tiedollisia ja sielullisia lakeja”. Niihin kannatti hänen mukaansa kiinnittää huomiota niin kerhossa kuin itseksenkäin opiskeltaessa.

Puheenjohtaja Voionmaasta oli luonnollista, että aloittavassa opintokerhossa, jonka muodostavat ”järjestettyihin opintoihin vielä tottumattomat ja opillisesti verrattain vähiin kehittyneet opiskelijat”, ei henkinen taso voi olla ”tiedollisessa suhteessa” kovinkaan korkea. Tällä ”oppilasasteen tai lukemisen asteen” tasolla ollaan pitkälti luetun kirjan ja sen tarjoaman tiedon varassa. Samalla opiskelija voi nauttia ”hauskasta ja kiintoisasta esityksestä” ja on lisäksi hyvin altis kaikille vaikutuksille ja ”herkkä uskomään melkeinpä kaiken mitä lukee”. Tällä opiskelun tasolla ollaan ”erehtymättömien auktoriteettien ja opettajain hartaita ja uskovia oppilaita”. Tässä alkuvaiheessa herkästi ”ahmitaan tietoa, tullaan pian kylläiseksi ja tiedetään kaikki”.

Kun kerhotyössä edetään, tullaan seuraavaan vaiheeseen, joka on Voionmaan luonnehdinnan mukaan ”arvostelun aste”. Silloin opiskelija alkaa ”omavaraisesti liikkua, erottaa sivuasioita pääasioista, arvioida ja arvostella, irtautua perimys- ja auktoriteettiuskosta”. Nyt opiskelija alkaa uskoa omia havaintojaan ja tekee itsenäisiä päätelmiä. Tässä ”opiskelija rupeaa syvemmin käsittämään ja sisällisesti omistamaan opintoainettaan”. Aiemmat käsitykset ja uskomukset romahtavat, ja ”entiset oppi-isät saavat suhteellisen, todellisen arvonsa”. Se on ”kiintoisa ja hedelmällinen” kehityksen vaihe. Tälle tasolle ei ole helppo kerholaisen tai koko opintokerhon ”kavuta”, se voi viedä vuosiakin. ”Mutta ken sinne on päässyt, ei enään käännä takaisin” vakuutti Voionmaa. Opiskelija on silloin ”päässyt valistuselämän ihaniin puutarhoihin, jotka lumoavat kaikki niiden porttien sisäpuolelle saapuneet”.

Nämä ihanat puutarhat eivät kuitenkaan ole vielä opintojen päätepiste, vaan vasta välvaihe. Väinö Voionmaa muistutti, että maailmanhistoriassakin 1700-luvun

¹ Lainaukset Voionmaa 1924a, s. 301, 304.

valistuksen aikakautta seurasi vallankumousten aikakausi, ja sen jälkimaininkeja elettiin vielä 1900-luvun alussakin. Hänen mukaansa opintojen ”ylimpänä päämääränä” tuli olla muuttuminen ”teoiksi ja tapauksiksi”. Hän tarkoitti, että opintojen tuli saada todellinen vaikutus ja merkitys ”yksilön ja yhteisön elämässä”. Seuraavalle tasolle, ”luovan työn asteelle”, Voionmaa asetti huomattavia, suorastaan korkealentoisen ihanteellisia päämääriä: ”Opintojen henkisenä ja siveellisenä tarkoituksena on suunnata työläisten ja kansalaisten katseita ja pyrkimyksiä johonkin korkeampaankin ja parempaan, osoittaa tietä onnellisempaan yhteiskuntaan ja opettaa työskentelemään sen hyväksi.”

Näistä tiedollisen ja henkisen kehityksen korkeuksista opiskelijan tuli sitten palata ”todelliseen elämään uutena itsenäisenä kansalaisena ja ihmisenä elämään ja toimimaan kansan ja ihmisten keskuudessa ja heidän hyväkseen”. Tällainen, pitkän kehityskaaren kokenut kansalainen ei enää ollut oppilas, ”vaan opettaja, ei aatteiden tarhain haaveilija, vaan yhteiskunnan hyödyllinen, toimiva jäsen, jolla ei ole ainoastaan tietoa, vaan myöskin tahtoa ja tarmoa käyttää tietojaan ja kykyään oman ja kanssaihmistensä ja yhteiskunnan elämän kohottamiseksi”.

Kirjoituksensa lopussa Väinö Voionmaa painottaa, että tällainen ihminen jatkaa valitsemallaan tiellä, hakee jatkuvasti kirjoista ja aatteista uutta ”voimaa ja ohjausta” omaan elämäänsä ja toimintaansa. Viimeisen lauseen voi ehkä käsittää kuvaannolliseksi, vaikka jotain yleispätevää siinä voi hyvinkin olla: ”Hän pysyy opiskelijana koko ikänsä ja opintokerholaisena harmaaseen vanhuuteensa saakka.”¹

Kun Voionmaa liikkui kirjoituksessaan hyvin korkeilla ja henkeillä tiedon etsinnän tasoilla, Työväen Urheiluliiton sihteeri V. J. Kostiainen puolestaan oli omissa kerhoneuvoissaan huomattavasti lähempänä arkista elämää ja opintotilannetta. Kostiainen muistutti raikkaan ulkoilman ja retkeilyn yleisestä virkistävästä merkityksestä. Hän kiinnitti huomiota myös jo opintoillan valmisteluun: edellisenä yönä on suotavaa nukkua hyvin.

Ennen kerhon kokoontumista tuli syödä kevyt ateria, ja lisäksi oli ”mentävä kerhokokoukseen omin neuvoin”. Tällä hän ei varmastikaan tarkoittanut auto- tai taksikyttä. Omia autojakin oli kovin harvoilla. Myös opiskelutilaan oli kiinnitettävä huomiota: ”Ennen kokouksen alkua on kerhohuone tuuletettava, eikä siinä enempää kuin viereissäkään huoneissa saa tupakoida, ettei huoneen ilma pilaantuisi.” Jos kokoontumisen aikana ilma alkoi tuntua raskaalta, oli tuuletettava, ja taas kaikkien olo piristyi. ”Siten menetellen tuntuu kerhoilta kaikista liian lyhyeltä ja seuraavaa kokousiltaa odotetaan kaihomielin.”²

1 V. Voionmaa: Työväen opintokerhot. Opintokerhotyön henkiset kehitysasteet, julkaisussa Työväenopisto 2–3/1926, myös lainaukset.

2 V. J. Kostiainen: Retkeily opintokerhojen ohjelmaan, julkaisussa Työväenopisto 2–3/1926, myös lainaukset.

TSL JA TYÖVÄENLIIKKEEN KAHTIAJAKO

Edellä olevista tilastoista ilmeni, että TSL:n toiminnassa oli mukana myös vasemmistososialististen yhdistysten opintokerhoja. Sivistysliitto oli käytännössä sosialidemokraattien johtama, vaikka se tarkoituksella muodostettiin puolueista riippumattomaksi sivistysjärjestöksi. Ilmeistä oli, kuten Pentti Järvinen on todennut, että vasemmistososialistien keskuudessa tunnettiin vähintäänkin epäluuloa liittoa kohtaan.¹ Sen verran kiristyneet olivat yleensä keskinäiset suhteet puolueidenkin tasolla, samoin ammattiyhdistysliikkeessä. Työväentalojen käyttömahdollisuuksista ja omistuksesta kamppailtiin.²

Yhtä asiaa on syytä tarkentaa. Maanalaisena toiminut Suomen kommunistinen liike valmistautui käytännön toiminnassaan varsinkin kolmen ensimmäisen vuotensa aikana uuteen väkivaltaiseen kumousyritykseen, laajempaa neuvosto-oppien mukaista maailmanvallankumousta odotellessaan, ja pysytteli irrallaan kaikista totutuista työväen toimintamuodoista. Jorma Kalela on viitannut yleisemminkin leniniläiseen puolue teoriaan, jonka yhtenä keskeisenä piirteenä oli käsitys etujoukosta. Se koostuisi ”kaikkein tietoisimmista työläisistä ja työväenluokalle uskollisesta sivistyneistöstä”. Tämä etujoukko osoittaisi esimerkkiä ja johtaisi työväenluokkaa oikeaan suuntaan. Kaikki tämä edellyttäisi puolueen ylhäältä johtamaa opintotoimintaa, jossa ideologia nousisi hallitsevaan asemaan.³ Sivistysliitossa harrastettu opintotoiminta tavoitteli jotain aivan muuta.

Vähitellen SKP:n linjaa muutettiin, vaikka missään vaiheessa ei kyetty laajempia joukkoja tavoittamaan. Sen sijaan julkisuudessa toiminut vasemmistososialistien liike, aluksi Suomen sosialistisen työväenpuolueen nimellä (SSTP), hakeutui mukaan työväen julkisiin järjestöihin ja myös paikalliseen kunnallispolitiikkaan, kotoisten olosuhteiden parantamiseksi. Näiden kahden vasemmistolaisen suuntauksen keskinäiset suhteet eivät olleet vailla ongelmia.⁴

SSTP oli ohjelmansa mukaan ”köyhälistön luokkataistelun puolue, jonka ohjelmana on kapitalismin poistaminen ja sosialistisen yhteiskunnan rakentaminen”. Ohjelmassa viitattiin myös ”neuvostojärjestelmän” tarpeellisuuteen porvarillisen valtiokoneiston sijasta. Menettelytavat ilmaistiin kuitenkin varovaisemmin sanakääntein

¹ Järvinen 1968, s. 35. – Kantasalmen (2004, s. 22) mukaan TSL:n toiminta jäi kommunistien ja vasemmistososialistien taholta ”osin vaille vastakaikua”.

² Ks. esim. Hurri & Marttala-Hurri, 1997, s. 14.

³ Kalela 1978, s. 172, myös lainaus.

⁴ SSTP:n jäsenmäärä oli 1922 runsaat 24 000, mutta SKP:n vastaava jäsenmäärä oli laajimmillaan 1927 hieman yli 1 900, joista jäsenmaksunsa maksaneita oli vain joka viides (Saarela 2002, s. 24). Ei siten ollut kummallista, ettei julistuksista huolimatta käytännön kommunistinen puolue työ sujunut esim. työpäikoilla eivätkä tapahtumapäivien mielenosoitukset onnistuneet maanalaisen puolueen toivomalla tavalla (s. 30–31).

kuin kommunistisessa puolueessa. Se ei kehottanut kapinointiin tai mellakointiin, vaan luotti ohjelman sanoin valistus- ja järjestämistoiminnan vaikutukseen, jotta ”sosialismin täydellinen voitto” saavutettaisiin mahdollisimman hyvässä järjestyksessä ja kivuttomasti.

Muutamia vasemmistososialistien johtamia keskeisiä järjestöjä oli jäsenenä mukana TSL:n toiminnassa. Näitä olivat TUL, Suomen ammattijärjestö ja heidän valtaamansa sosialidemokraattinen nuorisoliitto, TSL:n perustajajärjestö. Sitä kautta oli varmasti saatavissa ja olemassa perusteellista tietoa Sivistysliiton toiminnasta. Vasemmistososialisteille ei kuitenkaan onnistunut saada liittokokouksessa edustajiaan TSL:n toimikuntaan varsinaisiksi jäseniksi.

Vasemmistososialistien suhtautuminen Työväen Sivistysliiton toimintaan oli 1920-luvun alussa jossain määrin ristiriitaista. Toisaalta heidän lehdistössään ja järjestöissään arvosteltiin Sivistysliittoa sosialidemokraattisesta ja myös pikkuporvarillisesta toiminnasta. Toisaalta kuitenkin haluttiin pitää, ainakin aluksi, omat järjestöt liiton jäsenjärjestöinä. Pentti Järvinen arvioi, että syynä tähän epäjohtonmukaiseen toimintaan saattoivat olla Sivistysliiton välittämät valtionavut kerhoille.¹

Yhtenäisen sosialidemokraattisen nuorisojärjestön opintokerhoja oli vaihtelevasti 30–40 paikkeilla. Kun viranomaiset ns. Kallion leikkauksessa² vuonna 1923 lakkauttivat runsain mitoin vasemmistososialistien järjestöjä, muun muassa sosialistisen työväenpuolueen ja vanhan sosialidemokraattisen nuorisoliiton, jäi TSL:n tilastoissa nuorisoa sittemmin edustamaan vain sosialidemokraattisen työläisnuorisoliiton alle kymmenen kerhoa. Määrän romahdus kuvasti hyvin sitä, miten aktiivista vasemmistososialistien nuorison opintotoiminta sittenkin alkuun oli. Vasemmistososialistit pyrkivät sen jälkeen jatkamaan toimintaansa vaaliliiton muodossa, ja nuoret puolestaan yrittivät toimia uuden Sosialistisen nuorisoliiton nimisenä.³ Se pysyi esivallan ja Etsivän keskuspoliisin (EK) tarkkailussa ja lakkautettiin vuonna 1925 alkaneessa oikeudenkäynnissä viranomaisten toimesta.

J. H. Vehkamäki myönsi tammikuussa 1921 tehdyssä sanomalehtihaastattelussa, kenties hieman tarkoituksella asiaa vähätellen, että työväenliikkeen suuntariidat ”hie- man häiritsivät” liiton toimintaa. Häiriötä ei hänen mukaansa kuitenkaan ollut pal- joa, sillä TSL:n työ oli ”puhtaasti valistuksellista laatua, siihen ei sisälly varsinainen agitatsiooni”.⁴

¹ Järvinen 1968, s. 36.

² Nimitys tulee tuolloin pääministerinä toimineen maalaisliiton Kyösti Kallion mukaan, ks. tarkemmin esim. Soikkanen 1975, s. 422–428.

³ Ks. esim. Aatsinki 2016 (s. 145), jonka mukaan uusi sosialistinen nuorisoliitto päätti 1923 ”syventää” yhteistyötään TSL:n kanssa.

⁴ Kansan Lehti 15.1.1921.

Vasemmistososialistisella opinto- ja koulutustoiminnalla vaikutti olleen suurempi välineellinen merkitys kuin sosialidemokraattien omaksumalla sivistyskäsitteellä. Esimerkiksi heidän lehdissään saatettiin kehottaa nuorisoa opiskelemaan matematiikkaa, sillä se loisi parempia edellytyksiä marxilaisuuden ja filosofian ymmärtämiselle.¹

”PROLETAARISTA LUOKKASIVISTYSTÄ...”

Joissakin vasemmistososialistisen liikkeen lehdissä käytiin kyllä keskustelua Sivistysliiton toiminnasta. Esimerkiksi Nuoressa Työläisessä kirjoitettiin 1921 kärkevästi liitossa vallinnutta sosialidemokraattista sivistysihannetta vastaan. Lehden mukaan sivistys- ja koulutustyö ei voinut olla puolueetonta. Sosialidemokraattisen kasvatusajattelun suurimpana virheenä nähtiin kirjoituksessa se, ettei siinä ollut tietoisien sosialistista koulutusta.

Samassa lehdessä kirjoitti nimimerkki Diseipel elokuussa 1921, että sosialidemokraatit olivat luopuneet luokkataistelusta ja saaneet palkinnoksi porvaristolta taloudellista tukea. Tällä viitattiin TSL:n alusta asti saamaan valtionapuun. Kirjoittajan mukaan ”näin ollen ei ole ollenkaan ihme, jos luokkatietoinen proletaarinuoriso onkin alkanut vieroksuen suhtautua Työväen Sivistysliiton toimintaan”.

Vaikka mistään varsinaisesta ja avoimesta välirikosta ei voidakaan vielä 1920-luvun alussa puhua, tilastoissa heijastui kuitenkin jonkin verran vasemmistososialistien irtautuminen Sivistysliiton toiminnasta. Opintokerhoja oli ja ne toimivat, mutta ne eivät aina ilmoittautuneet TSL:n toimistoon. Näin jäivät tilastotiedot saamatta niin Sivistysliitolta kuin myös opintotoiminnan avustusvarojen myöntäjiltä.²

Paikallisessa opintokerhotoiminnassa oli jatkuvasti mukana myös runsaasti sellaisia osallistujia, joilla ei ollut minkäänlaista jäsenkirjaa. Hyvin kuvaavaa oli lisäksi vasemmistososialistien käymä keskustelu nuorisoliittonsa edustajakokouksessa keväällä 1922. Suomen Työmiehen kokousselostuksessa kiteytettiin havainnollisella tavalla vasemmistososialistien ristiriitainen suhde liittoon. Lehden mukaan Sivistysliittoon kuulumisen ”herätti keskustelun, jossa moitittiin sanotun liiton toimintaa. Yleensä haluttiin liittoon kuitenkin kuulua”. Kokouksen päätöslauselmassa todettiin tästä seikasta, että nuorisoliitto pysyisi Sivistysliiton jäsenenä.

Samalla nuorisoliiton liittotoimikunta veloitettiin toimimaan kuitenkin niin, ”ettei TSL yksinomaan olisi sosialidemokraattien ja muitten pikkuporvarillisten

¹ Ulla Aatsinki (2016, s. 145–148) kuvaa, että sosialististen/kommunististen nuoriso-osastojen toimintaan kuului opiskelun ja koulutuksen ohella myös ”hyökkäysretkiä ja herätyskokouksia” sekä yleisemmin luokkatietoisien jäsenten kasvattamista.

² Muistelmia työväenliikkeen kahtiajaosta ks. *Jako kahteen* 1975, opintotoiminnasta esim. s. 84–85, 197–201.

ainesten käsissä ja ettei TSL sivistystoiminnan varjolla voisi harjoittaa sosialidemokraattista agitatsioonia”.¹

Väinö Voionmaa kirjoitti 1922, ettei työväen sivistysrientojen tarkoituksena suinkaan ollut ”oppineen kurjaliston lisääminen eikä nykyisen sivistys- ja talouselämän välillä olevain ristiriitain lisääminen. Päinvastoin ne pyrkivät sellaisten epäkohtain poistamiseen ja yhteiskunnallisen sopusoinnun aikaansaamiseen”.²

Voionmaa ei halunnut TSL:n toiminnan avulla kumota taikka mullistaa vallitsevaa yhteiskuntaa, mihin vasemmistososialistinen ja kommunistinen liike näytti toiminnallaan pyrkivän, Neuvosto-Venäjältä käytännön mallia ottaen. Työväen asiaa ajettiin kyllä, mutta ei millä tavoin tahansa, siitä oli oppia saatu kouriintuntuvalla tavalla.

Jorma Kalela on TSL:n tutkimussuunnitelmassaan nostanut esiin tämänkin Voionmaan kiteytyksen vuodelta 1922: ”Työväenliikkeellä on suuria henkisiä tehtäviä ja päämääriä, joita ei voida toteuttaa vain joukkovoimalla tai enemmistöllä ja äänestyksillä. Tärkein sellainen tehtävä on uuden yhteiskunnallisen oikeuden ja siveyden kasvattaminen, mikä voi tapahtua ainoastaan työväen sivistystyön avulla.”³

J. H. Vehkamäki totesi puolestaan liiton toiminnan tarkoituksesta julkaisussa *Työväen sivistystyö I*, että tehtävänä oli ”yhteiskunnallisen valistuksen levittäminen työväen keskuuteen ja työväen henkisten kulttuuritarpeiden tyydyttäminen”.⁴ TSL oli toinen niistä kahdesta ”uudisrakennuksesta”, joihin työväenliike hävityn sisällissodan jälkeen liiton sihteerin Hj. Eklundin sanoin ryhtyi. Toisena oli TUL. Olennaista oli Eklundin mukaan, että sodan jälkeen työväenliikkeessä ei ”tyydytty ainoastaan vanhan palauttamiseen, vaan ryhdyttiin kokonaan uutta luomaan”.⁵

Tällaisena edellä esiteltyjen sivistysliikkeen kolmen vaikuttajan hahmottama linjaus tuki selkeästi reformistista sosialidemokraattista liikettä ja sen yhteiskunnallisen, vähittäisen uudistustyön tavoitteita, eikä niinkään enemmän tai vähemmän avoimesti välitöntä luokkataisteluun valmistautumista.

¹ Lainaukset Järvinen 1968, s. 38.

² Voionmaa 1922, s. 12.

³ Laina Kalela 1978, s. 16.

⁴ Vehkamäki 1922, s. 37.

⁵ Eklund 1922, s. 20.

5.

Sivistysliiton rinnalle akatemia

SISÄLLISSOTA JÄI kauhuineen 1920-luvun edetessä vuosi kerrallaan kauemmaksi, vaikka se kaikkine seurauksineen edelleen antoikin suomalaiseen yhteiskuntaan vahvan perussäyn. Yhä useammat vangitut punaiset pääsivät vapaaksi tai ainakin ehdonalaiseen vapauteen, mikäli vain selviytyivät pakkotyölaitoksista hengissä. Monet palasivat mukaan järjestötoimintaan, jotkut taas eivät enää lainkaan tai sitten hyvin rajallisesti, kuten esimerkiksi Edvard Valpas-Hänninen. Töitäkin riitti työläisille, ja vähitellen palkan reaaliarvo alkoi saavuttaa ensimmäistä maailmansotaa edeltäneen tason. Maaseudulla pitkään kyteneet ristiriidat alkoivat vähitellen lieventyä torpparilain ja maanhankintalain seurauksena.

Elämää elettiin kuitenkin eteenpäin kahtiajakautuneessa Suomessa, sillä sehän oli ainoa mahdollisuus.¹ Suojeluskunnista muodostui käytännössä jokaiseen kuntaan työväkeä valvova ja, kuten se porvarillisella puolella nähtiin, yhteiskuntarauhaa turvaava tekijä. Lisäksi ne pyrkivät vahvistamaan tuoreen tasavallan maanpuolustusta. Järjestäytynyt työväki koki ymmärrettävästi suojeluskunnat vastapuoleksi, siinä ei ollut muulle sanalle sijaa. Monet äänestyskampppailut käytiin kunnallispolitiikassa porvarillisten ja työväen edustajien kesken kuntien myöntämistä toiminta-avustuksista suojeluskunnille ja niitä tukeneille Lotta Svärdin osastoille.² Näissä valtuustosalien otteluissa tarvittiin myös sitä kunnallisasioiden osaamista ja vaikkapa myös neuvottelutaitoa, mitä TSL:n avulla oli kursseilla ja koulutuksessa mahdollista hankkia.

¹ Ks. Peltonen 2009, s. 464–466; Koivisto 2016, s. 21–23.

² Ks. esim. *Tasavallan vuodet* 1987, s. 25–28; *Suomen historian pikkujättiläinen* 2003, s. 627–630; esim. suojeluskuntien ja poliisin yhteistoiminnasta ks. Tikka 2006, s. 189–196.

PÄÄTÖSVALTA LIITOSSA

Pienen tauon jälkeen alkoi TSL:n jäsenmäärä kasvaa uudelleen vuonna 1924. Mukaan liittyivät heti vuoden alusta Suomen kirjatyöntekijäin liitto sekä heinäkuun alussa Suomen sosialidemokraattinen raittiusliitto ja Sosialistinen nuorisoliitto, joista jälkimmäinen pyrki jatkamaan edellisenä vuonna lakkautetun vasemmistolaisen nuorisoliiton jalanjäljissä.

Seuraavan vuoden 1925 alussa mukaan tuli Työväen Akatemian kannatusosakeyhtiö ja vuoden 1926 alussa Työväen esperantoliitto. Heinäkuun alussa 1927 jäseneksi hyväksyttiin sosialidemokraatteja lähellä ollut Pienviljelijäin liitto. Toisaalta jäsenmäärä jälleen supistui, kun viranomaiset lakkauttivat poliittisista syistä heinäkuussa 1926 Sosialistisen nuorisoliiton. Kun Työväen esperantoliitto puolestaan tuli jäseneksi, siirtyivät uuteen keskusliittoonsa yhtyneet paikalliset esperantoyhdistykset Unueco ja Antauen pois TSL:n jäsenyydestä.¹

Jäsenjärjestöjä oli esimerkiksi vuoden 1927 lopulla 17 ja niissä henkilöjäseniä noin 420 000.² Määrää voi pitää tuon ajan Suomessa, vajaan kolmen ja puolen miljoonan asukkaan vielä vahvasti maatalousvaltaisessa maassa, huomattavan korkeana. Oli tietenkin ilmeistä, että melkoisen suuri osa jäsenyyksistä oli nytkin päällekkäisiä. Moni työläinen saattoi kuulua samanaikaisesti useaan järjestöön.

Liiton toimikunnan puheenjohtajana oli itsestäänselvyytenä jatkuvasti professori Väinö Voionmaa. Varapuheenjohtajana oli samaten pitkään, vuodet 1920–1940, sanomalehdentoimittaja Yrjö Räisänen (varajäsen 1919–1920). Muissa tehtävissä oli vaihdoksia enemmänkin.

Toimikunta oli pieni ja tiivis kokonaisuus. Kansanedustaja Mikko Ampuja oli toimikunnan jäsen perustamisesta aina vuoteen 1940 saakka ja toimittaja Lyyli Takki (ent. Eronen) vuodet 1921–1937 sekä uudelleen pitempään vuodesta 1940. Puoluesihteri Taavi Tainio oli toimikunnan jäsen vuosina 1919–1920 ja ylioppilas, järjestäjä J. H. Vehkamäki aivan liiton alkuvuodet 1919–1921. Sitten varsinaisina jäseniä olivat vuodesta 1932 alkaen SAK:n sihteeri E. K. Louhikko ja Työväen Arkiston hoitaja Anna Wiik sekä vuodesta 1933 alkaen pitempään KK:n osastopäällikkö Yrjö Kallinen. Puoluesihteri Aleksi Aaltonen oli toimikunnan jäsen vuodet 1937–1945.³

¹ Ks. Valavaara 1939, s. 188; Valavaara 1954, s. 186, 188–189.

² Toim. kert. mukaan.

³ Toimikunnan varajäseninä olivat pitempään tohtori Julius Ailio 1919–31 ja puutyöväen ammattiliiton puheenjohtaja, puuseppä Johan Virtanen 1919–46. Lyyli Takki oli alkuun varajäsenenä 1919–21 ja myös E. K. Louhikko 1931–32, samoin Anna Wiik 1931–32 sekä uudelleen 1940–41. Varajäsenenä olivat myös kansanedustaja Väinö Hupli 1919–30, Kansanvallan taloudenhoitaja Julius Sundberg 1920–31, TUL:n sihteeri V. J. Kostiainen 1920–26 sekä 1934–36, nuorisoliittolainen Hannes Mäkinen 1921–23 ja toimittaja Kalle Kukkonen 1923–31. Toimittaja Sullo Manninen oli varajäsenenä 1931–46, voimistelunopettaja, TUL:n varapuheenjohtaja Väinö Laherma 1934–38 ja toimittaja, kirjailija Onni Haini 1938–42. Kansanedustaja Matti

Matti Paasivuori oli joukossa mukana vankkana lukkona ja eräänlaisena takeena sosialidemokraattisen työväenliikkeen pitkän, maltillisen ja rakentavan linjan jatkumisesta. Varajäsenyys merkitsi varmasti TSL:lle enemmän kuin Paasivuorelle. Hän oli sangen erikoisella tavalla osan vuodesta 1926 sekä Suomen ammattijärjestön että sosialidemokraattisen puolueen puheenjohtaja; ensin mainitun puheenjohtajaksi hän palasi vuosiksi 1928–1929 ja jälkimmäisen ajaksi 1929–1930.

Ammattijärjestössä tosin todellista käytännön valtaa käyttivät sihteeri Arvo ”Poika” Tuominen ja muut enemmistönä olleet vasemmistososialistit. Sovittelevan Paasivuoren avulla yritettiin rakentaa jonkinlaista linnarauhaa suuntausten kesken. Muistettakoon samalla, ettei maassa ollut vielä mitään varsinaista työehtosopimusjärjestelmää. Varsinkin 1920-luvun lopulla oli paljon laajoja lakkoja ja myös järjestelmällisiä lakonmuroja.¹ Joulukuusta 1926 joulukuuhun 1927 Paasivuori oli lisäksi pääministeri Väinö Tannerin vähemmistöhallituksen ministerinä.²

Liiton johdon nimet olivat lähes kaikki järjestään maanlaajuisesti tuttuja sosialidemokraattisesta ja myös vasemmistososialistien toiminnasta muissa työväenjärjestöissä. Se merkitsi vaikutusta kahteen suuntaan. Ensinnäkin monet järjestöt ja liitot antoivat omien johtohenkilöittensä kautta vahvaa tukea Sivistysliiton pyrkimyksille. Ja toiseksi TSL:n tavoitteet, periaatteet ja käytännön toiminnan mallit säteilivät laajalti sosialidemokraattiseen, osin myös vasemmistososialistiseen järjestökenttään näiden henkilöiden kautta. Ainakin sitä voitiin toivoa. Useimmat TSL:n johdossa olleet henkilöt osallistuivat myös ahkerasti luennoitsijoina ja puhujina liiton toimintaan. Silläkin oli esimerkkinä merkityksensä.

Liiton toimikunta kokoontui vuosittain vähintään kuusi seitsemän kertaa ja joskus, kuten esimerkiksi poikkeuksellisen vaativalla työkaudella 1923–1924, peräti 14 kertaa. Päätöksentekoa rytmittivät sääntömääräiset ja samalla varsin muodolliset edustajiston kevät- ja syyskokoukset Helsingin työväentalolla Siltasaaressa.

Toimikunnan valtuutuksella toimi vuodesta 1924 alkaen erillinen opintojohtokunta, jonka muodostivat sivistysliiton puheenjohtaja, sihteeri ja järjestäjä, vuodesta 1929 alkaen titteliltään opintos sihteeri. Se päätti muodollisesti valtion myöntämien luento- ja kerhovarojen käytöstä.

Päätösvalta oli liiton toimikunnalla ja edustajistolla, mutta käytännön työstä vastasivat toimisto ja sen lukumääräisesti hyvin rajalliset voimat. Lokakuuhun 1926 saakka liiton sihteerinä ja toimiston johtajana toimi maisteri Hjalmar Eklund, joka muutti silloin takaisin kotikaupunkiinsa Turkuun vakuutusyhtiö Sammon matemaatikoksi.³

Paasivuori oli toimikunnan varajäsenenä vuodet 1926–34. Nimet ja tiedot koottu Valavaara 1954, s. 190.

¹ Ks. Ala-Kapee & Valkonen 1982, eri kohdin.

² Ks. Hentilä 2013, s. 241–247, 425.

³ Pikkusaari 2014, s. 76.

Uutena sihteerinä aloitti saman tien filosofian maisteri ja lehtimies, vuonna 1920 perustetun Työväen sanomalehtien tiedotustoimiston (TST) päätoimittaja Pekka Railo.¹

Liiton järjestäjä J. H. Vehkamäki oli tehtävässään vuoden 1923 loppuun. Hj. Eklund löysi Vehkamäelle seuraajan Viipurista. TSL:n paikallisessa opintotoiminnassa aivan alusta asti mukana ollut Viipurin läntisen sos.dem. vaalipiirin piirisihteerin Arvi Hautamäki luopui muista tehtävistään, muun muassa lupaavasta kansanedustajaehdokkuudestaan, ja siirtyi 27-vuotiaana Helsinkiin liiton palvelukseen.²

Arvi Hautamäelläkin oli nuorisoliittolaistaustaa ja lisäksi monien Viipurin läänin nuorisoliittolaisten tavoin varsin vasemmistolaisia käsityksiä poliittisesta toiminnasta sisällissodan jälkeen. Viipurin tienoilla vallinnut radikaalisuus heijastui hänen toimissaan monin tavoin. Suuntakamppailun jatkuessa hän kallistui Viipurissa vuoden 1921 kuluessa kuitenkin vasemmistolaisen sosialidemokratian suuntaan, eikä lähtenyt vasemmistososialistien matkaan. Samaten hänen tuolloinen Viipurin itäinen sos.dem. piirinsä pysyi huhtikuun 1921 piirikokouksessa SDP:n linjoilla, joskin aika lailla vasemmistosävyisenä.³

Hautamäki toimi liiton toimistossa Helsingin Siltasaareissa helmikuusta 1924 huhtikuuhun 1929 TSL:n järjestäjänä, ja hänen vastuualueenaan oli opinto-, kurssi- ja kirjastotoiminta. Toukokuussa 1929 hänen tehtävänimikkeensä muuttui opintosihteeriksi. Samalla uudeksi järjestäjäksi otettiin viipurilaissyntyinen 23-vuotias Oiva Veikko Valavaara.

Hautamäki jos kuka teki sittemmin liittoa tunnetuksi lukemattoman monilla kursseilla ja luentotilaisuuksissa eri puolilla maata. Samoin Valavaara kiersi uutterasti maata opintotoimintaa edistäen.⁴

Yksikin esimerkki monista mahdollisista valaisee toiminnan laajuutta ja luonnetta. Toimintakaudella 1925–1926 Hautamäki teki 16 tarkastus-, neuvonta- ja järjestelymatkaa eri puolilla maata, kaikkiaan 49 eri paikkakunnalla. Matkoilla hän antoi opetusta eri kerhojen tilaisuuksissa ja piti lisäksi yhteensä 45 luentoa yhteensä yli 1 600 hengelle.⁵

Urakka oli liiton työntekijälle todella vaativa, kun muistetaan tuon aikakauden matkustamisolosuhteet niin rautateillä kuin maanteilläkin. Parannusta oli toki tapahtunut

¹ Pekka Railo oli ollut jo mukana 1920 perustamassa Helsingin sos.dem. keskusteluseuraa, kuten edellä kerrottiin. Hän toimi sen sihteerinä vuodesta 1921 alkaen ja jatkoi sitten puheenjohtajana vuodesta 1933 aina 1950-luvun alkuun saakka (*Helsingin sos-dem keskusteluseura viisi kymmentä vuotta*, 1970, s. 57–58).

² Arvi Hautamäki on itse kertonut tutustuneensa Hj. Eklundiin jo loppusyksyllä 1919 sos.dem. nuorisoliiton edustajakokouksessa. Hautamäki oli tiedustellut kokouksessa ”oliko sivistysliiton perustamisesta päästy jo pitkälle”. Eklund oli vastannut, että liitto oli jo siinä nuorten kokouksessa edustettuna. (Ks. Toivanen 1969; jäljennös TA, s. 4–5).

³ Soikkanen 1970, s. 361–370, 389; vielä kevättalvella 1921 itäisen sos.dem. piirin arvioitiin olleen ”lähellä kommunismin rajamaita” (s. 369).

⁴ K^s. Voionmaa 1924a, s. 302; Valavaara 1939, s. 190; Valavaara 1954, s. 191; Toivanen, s. 5–7.

⁵ Toim. kert. 1925–26.

aiempiin aikoihin verrattuna.¹ Matkatöiden lisäksi jokainen vuosi sisälsi luonnollisesti runsain mitoin tehtäviä Helsingin toimistossa Siltasaarella, Sirkuskadulla.

OPINTOPÄIVÄT ALKUUN

Jo syksyllä 1923 TSL järjesti kuudella paikkakunnalla erityiset opintopäivät. Niillä tehtiin paikallista opintokerhotyötä tutuksi ja annettiin opintojohtajille sekä kerhojen jäsenille mahdollisuus pohtia yhdessä tehdyn työn kokemuksia.

Seuraavana vuonna ei päiviä järjestetty, mutta vuodesta 1925 alkaen opintopäivät otettiin kiinteäksi, uudeksi osaksi liiton vuotuista toimintaa. Tavoitteena oli aikaansaada opintopäivät jokaiseen vaalipiiriin yhdessä paikallisten järjestäjien kanssa. Keväällä 1925 toteutui kuitenkin vain kaksi tapahtumaa, Viipurissa ja Tainionkoskella Kymenlaaksossa, molemmat maaliskuun lopulla kahden päivän mittaisina. Viipurissa opintopäivinä oli sos.dem. piiritoimiston huoneistossa koolla 19 osallistujaa, joista kerholaisia tai kerhojen opintojohtajia oli 12. Tainionkoskella, Imatran työväentalolla, oli paikalla 17 henkilöä, joista kerholaisia seitsemän.

Liiton järjestäjä Arvi Hautamäki piti kummankin tilaisuuden yhteydessä suurelle yleisölle neljä luentoa opintokerhotyöstä ja työväen sivistystyöstä. Näitä luentoja oli kuuntelemassa yhteensä yli 270 henkilöä. Opintopäivillä pidettiin Viipurissa lisäksi kymmenen lyhyehköä keskustelun alustusta, alustajina Hautamäki, V. J. Kostinen ja viipurilainen sanomalehdentoimittaja Oskari Salonen.

Alustukset käsittelivät opintokerhotyötä, opiskelun menetelmiä, raittiusasioita, kirjasto- ja toimintaa ja niin edelleen. Kunkin aiheen jälkeen keskusteltiin aiheesta vielä puolesta tunnista tuntiin. Lisäksi päiviltä tehtiin erityinen päätöslauselma, ja ponnet julkaistiin sanomalehdessä.

Tainionkoskella ohjelma oli suunnilleen samanlainen. Syksyllä järjestettiin Oiva Valavaaran kokoamien tilastojen mukaan vielä kahdet opintopäivät. Suotuisan alun jälkeen niitä jatkettiin syys- ja kevätkausina eri paikkakunnilla pidetyillä tapahtumilla. Esimerkiksi vuonna 1927 järjestettiin kaikkiaan seitsemät opintopäivät, joille osallistui yhteensä lähes 200 henkilöä.²

¹ Vanha kestikievarilaitos hevosineen hiipui, mutta linja-autoliikenne lisääntyi voimakkaasti 1920–30-luvulla tiestön parantuessa, samoin rautatieverkko laajeni, ja myös matkustusmukavuus koheni. Ks. esim. Zetterberg 2011 s. 130–131, 145–146, 168–172; ks. myös esimerkki varhaisesta linja-autoliikenteestä Uudelta maalta, Tuomisto 1987, s. 6–10.

² Toim. kert. 1925–26; Kansan Työ 30.3.1925, 3.4.1925; Valavaara 1954, s. 219.

LISÄÄ VOIMIA PAIKALLISEEN TOIMINTAAN

Liiton toiminnassa otettiin seuraavat ratkaisevan tärkeät askeleet paikallisen toiminnan vahvistamiseksi, kun ryhdyttiin perustamaan sekä piiritoimikuntia että paikallisia sivistystyöjärjestöjä eli sivistystoimikuntia. Piiritoimikuntien perustaminen käynnistyi vaalipiireittäin vuoden 1925 lopulla.

Varmaankin yhtenä ääneen lausumattomana ajatuksena oli pyrkiä samalla keventämään liiton toimiston kokemaa työpainetta. Vastuuta ja työtä pyrittiin levittämään laajemmalle ja lähemmäksi paikallisen toiminnan tasoa. Samalla lisättiin toiminnan vaikuttavuutta.

Piiritoimikuntien tarkoituksena oli ”työskennellä alueen työväen sivistystyön kohottamiseksi ja lujittamiseksi Työväen Sivistysliiton sääntöjen mukaisesti ja yksissä neuvoin sen kanssa”. Tehtävänä oli muun muassa järjestää luentokursseja, tehdä kerhotyötä tutuksi ja perustaa opintokerhoja, antaa neuvoa ja opastusta myös kirjastoasioissa, avustaa eri sivistystilaisuuksien järjestelyissä sekä lisätä ”eri valistustyön haarain” yhteistyötä.

Aluksi piiritoimikuntia koottiin siten, että niihin tuli edustus sos.dem. puolueen, sos.dem. työläisnuoriso- ja sos.dem. työläisnaispiirien toimikunnista. Joillakin paikoin mukana oli vielä edustus opintokerhoista. Viipurin läänissä mukana oli lisäksi Viipurin työväenopiston edustaja.

TSL:n piiritoimikuntia muodostettiin yksitoista. Ne olivat Uudenmaan, Varsinais-Suomen, Satakunnan, Etelä-Hämeen, Pohjois-Hämeen, Viipurin läänin, Etelä-Savon, Pohjois-Savon, Pohjois-Karjalan, Keski-Suomen ja Etelä-Pohjanmaan piiritoimikunnat.¹

Paikallisten sivistystoimikuntien tehtävänä oli puolestaan ”työskennellä paikkakuntansa ja sen lähiympäristön työväen itseopiskelun ja muun sivistystoiminnan elvyttämiseksi ja järjestämiseksi Työväen Sivistysliiton sääntöjen mukaisesti ja yksissä neuvoin liiton kanssa”.²

Ensimmäinen paikallinen sivistystyöjärjestö eli sivistystoimikunta perustettiin Uudellamaalla Lohjalle toimintakaudelle 1926–1927, tarkemmin sanoen lokakuun alussa 1926. Sen toiminta virisi nopeasti ja muodostui, osin maalaiskunnan antaman 3 000 markan (nykyrahassa noin 940 euroa) avustuksen turvin, toimintakertomusten mukaan menestykselliseksi.

Seuraavat paikalliset sivistystyön toimikunnat syntyivät talvikaudella 1927–1928 Tampereelle, Seinäjoelle ja Jyväskylään. Niiden toiminnallinen liikkeellelähtö näyttää kuitenkin olleen hieman hitaampaa kuin Lohjalla. Syksyllä 1928 saivat alkunsa Janakkalan ja Hämeenlinnan sivistystyötoimikunnat. Sivistystoimikuntia perustettiin

¹ Toim.kert. 1925–26, TA.

² Valavaara 1939, s. 190–191.

vuosien varrella yhä lisää, muutama saattoi hiipuakin ajan kuluessa. Nimeksi vakiintui sivistystyöjärjestö, mutta myös sivistystoimikuntaa käytettiin. Osa toimi yhden kunnan ja muutamat useammankin alueella. Runsaassa vuosikymmenessä sivistystoimikuntien määrä kohosi jo kolmeenkymmeneen maan eri puolilla. Esimerkiksi nurmijärveläisten parissa virinneen opintoajatuksen tueksi muodostettiin marraskuussa 1929 Nurmijärven sivistystoimikunta; sittemmin opintojärjestö.¹

Oiva Valavaaran mukaan paikallinen sivistystyöjärjestö toimi vuoden 1938 lopulla seuraavilla paikkakunnilla: Enso, Eura, Hausjärvi, Helsingin kaupunki, Helsingin maalaiskunta, Hämeenlinna, Janakkala, Jyväskylä, Jämsä, Karjalan kannas, Konnevesi, Lauritsala, Lohja, Luopioinen, Pihlajavesi, Pohjois-Pirkkala, Pori, Punkalaidun, Rauma, Ruovesi, Seinäjoki, Tampere, Teisko, Turku, Vihti, Viipuri, Viitasaari, Virrat, Ähtäri ja Äänekoski. Ne säteilivät luonnollisesti vaikutustaan ympäristöönsä, ainakin lähikuntiin.²

Viipurin läänissä toimi vain kaksi sivistystyöjärjestöä, yksi Viipurin kaupungissa ja toinen Karjalan kannaksella. Maaperä työväenliikkeen toiminnalle vaihteli paljonkin Karjalan alueella, mikä kuvastui myös TSL:n toiminnan edellytyksiin. Neuvostomaan rajan läheisyys heijastui muun muassa siten, että kommunistista maanalaista tiedotusmateriaalia ja propagandaa levitettiin siellä paljon ja myös kuljetettiin sitä kautta muualle Suomeen.

Laajalla pohjoisen Suomen alueella ei sivistystyöjärjestöjä vielä ollut kolmekymmenluvun lopulla. Vasta opintokaudella 1937–38 saatiin Lapin sos.dem. piirin alueella käyntiin ensimmäiset TSL:n opintokerhotkin, kaikkiaan 15.³ Esimerkiksi Rovaniemellä kerhottomuutta selitti pitkälti se, että vasemmistososialistit/kommunistit valtasivat työväenyhdistyksen 1920-luvun alussa.⁴ Samoin tapahtui Kemissä. Siellä vasta uuden sos.dem. kunnallisjärjestön aikaansaaminen 1938 näyttää virittäneen monipuolisempaa toimintaa ja myös valistustyökurseja.⁵

LOHJALLA LIIKKEELLE

Lohjan kauppalassa sivistystoimikunta ei näytä syntyneen ensisijaisesti opintotoiminnan takia, vaan ainakin osin toisesta syystä. Työväenyhdistyksessä pohdittiin keväälvella 1926

1 Ks. esim. *50 v. Työväen Sivistysliiton Riihimäen-Lopen opintojärjestö r.y.* 1989 (jatkossa Riihimäen-Lopen opintojärjestö), s. 6; 80 vuotta tiedonjyviä työväestölle. *Työväen Sivistysliiton Nurmijärven Opintojärjestö 1929–2009*. 2009 (jatkossa 80 vuotta tiedonjyviä), s. 5, 48.

2 Toim. kert. 1926–27, 1927–28; Valavaara 1939, s. 190–191.

3 Valavaara 1954, s. 195.

4 *Rovaniemen Sos.dem. Työväenyhdistys 90-vuotta 1905–1995* 1995, eri kohdin.

5 Liiten 1989, eri kohdin.

keinoja, ”joilla saataisiin työväestön moniin eri järjestöihin jakautunutta väkeä rakentamaan yhteistyöhön”. Toukokuussa muodostettiin työryhmä, valistustoimikunta, ja se kutsui kesän keskellä, heinäkuun alussa koolle kokouksen.

Työryhmän ehdotusta esitteli Teodor Ranta. Yhdistysväellä oli moninaisia tarpeita: mukaan toimintaan haluttiin saada myös järjestäytymättömiä työläisiä, taideharrastukset tarvitsivat yhteistoimintaa, samoin erityisesti poliittinen ja ammatillinen liike, raittiusasiakin kaipasi huomiota osakseen. ”Näiden asioiden eteenpäin viemiseksi olisi kaikkien järjestöjen yhdessä toimittava.” Työryhmä oli selvästikin ollut yhteydessä Sivistysliittoon ja oli tietoinen liiton uusimmista suunnitelmista.

Ehdotuksena oli, että muodostetaan ”Työväen Sivistysliiton alinen Lohjan työväen Sivistystoimikunta”. Se olisi ”meillä tuki, jolta voimme apua ja ohjausta aina silloin saada, kun sitä tarvitsemme”. Toimikunnalle kaavailtu tehtävämäärä ei ollut mitenkään vähäinen. Ajatuksena oli, että toimikunta saisi aikaan esimerkiksi opintokerhoja ja laulukuoroja, sekä opastaisi ja tukisi niiden toimintaa. Lisäksi se aikansa ”järjestää puhe-esitelmää, luentotilaisuuksia sekä keskustelukokouksia, järjestää luento ja opastuskursseja, järjestää vappu-, kieltolaki ja joulujuhlat, sekä toimeenpanee muita juhlia ja iltamia, kirjallisuus, raittius ja muilla yleisillä valistusviikoilla järjestää vapaita valistustilaisuuksia sekä järjestää avustusta järjestöille näiden järjestäessä arpajaisia, juhlia, iltamia ja valistustilaisuuksia sekä opastaa järjestöjen toimintaa”.

Valmistelujen jälkeen pidettiin sivistystoimikunnan varsinainen perustava kokous työväentalossa sunnuntaina 3. lokakuuta 1926. Paikalla oli 14 henkilöä, jotka edustivat Lohjan työväenyhdistystä, Lohjan sos.dem. naisyhdistystä, sos.dem. työläisnuorisosasto Alkua ja Rakennustyöväenliiton kahta ammattiosastoa. Maalaiskunnan puolelta olivat lisäksi edustettuina Virkkalassa toimineet Metallityöväenliiton Teollisuusneuvosto, Rakennustyöväenliiton ammattiosasto ja Paperiteollisuustyöväen ammattiosasto. Lisäksi kokouksessa oli edustettuna Lohjan Työväen Näyttämö (aiemmin näytelmäseura) yhden näyttelijän voimin.

Sivistystoimikunta tuli toimimaan ”Lohjan ja sen läheisimmän ympäristön” työväenjärjestöjen yhteistyöelimenä. Saman tien päätettiin liittyä sos.dem. raittiusliittoon ja Suomen työväen raittiusliittoon. Lisäksi muodostettiin neljä valiokuntaa: luento- ja opintovaliokunta, huvien toimeenpanovaliokunta, raittiusvaliokunta sekä kirjallisuusvaliokunta. Kauppalalta ja maalaiskunnalta päätettiin hakea avustuksia opintokerhoille perustettavia kirjastoja varten sekä opintokerhojen ohjaajien kouluttamiseen.¹

¹ *Lohjalaisen työväenkulttuurin 80 vuotta* 2006, s. 3–5, 21–24, 33, 69–71; ks. myös *Lohjan työväenyhdistys sata vuotta yhteistyötä* 2005, s. 57–58.

TYÖVÄELLE ”ASUMAOPISTO”

Työväenliikkeen sisäisiä voimia koeteltiin Sivistysliitossa 1920-luvun alussa myös keskustelussa, jonka tuloksena syntyi Työväen Akatemia. TSL:ssä virisi jo aivan toiminnan alussa ajatus erityisen ”työväen asumaopiston” eli oman kansanopiston aikaansaamiseksi.

Opintokerhoto, luentotoiminta, kirjallisuuden välitys ja erinäiset kulttuuririennot sujuivat kyllä TSL:n parissa, sitten kun ne oli aikaan saatu. Kuitenkin tunnettiin, että oli tarvetta myös perusteellisempaan, syvällisempään ja pitkäaikaisempaan koulutukseen. Siihen oli muodoltaan sopivin opistomuotoinen oppilaitos, sisäoppilaitos, internaatti.

Oman opinahjon perustamista pohdittiin ainakin vuodesta 1920 alkaen. Lehtikirjoittelussa viitattiin etenkin maaseudun työväen sivistyksellisiin tarpeisiin. Niitä tyydyttivät tuolloin ainoastaan ”läpeensä porvarillisessa hengessä toimivat oppilaitokset”, kuten saatettiin kárjistä.¹

Sivistysliiton toimikunnan varajäsen V. J. Kostiainen teki TSL:n toimikunnalle huhtikuussa 1921 muodollisen aloitteen työväen oman kansanopiston perustamiseksi. Hän esitteli asiaa sitten Sivistysliiton edustajiston kokouksessa toukokuussa 1921. Kostiainen itse piti tarpeellisenä ”sosialistisen kansanopiston” aikaansaamista.²

Arvi Hautamäki kertoi 1971 tehdyssä haastattelussa, ettei Kostiainen ehkä sittenkään ollut varsinainen ajatuksen isä. Hän kenties vain toi esiin sen, mitä Väinö Voionmaa ja Julius Ailio olivat hahmotelleet. Hautamäki korosti myös Helsingin Työväen Säästöpankin johtajan, Jonas Laherman, osuutta Akatemian synnyssä.³

Valmistelujen jälkeen TSL kutsui marraskuun 12. päiväksi 1922 Helsingin työväentalolle koolle kokouksen Työväen Akatemian kannatusosakeyhtiön perustamiseksi. Kokous kutsuttiin koolle, vaikka sosialidemokraattinen puolue suhtautui hankkeeseen aluksi kovin epäilevästi. Puolueessa arvioitiin, ettei opiskelijoita riittäisi, että koko hanke olisi turhaa ”ylellisyyttä” ja lisäksi sen henkinen perusta oli ”epämääräinen”.⁴ Kokoukseen saapui kuitenkin 40 hankkeesta kiinnostunutta henkilöä, joista 18 edusti eri työväenjärjestöjä. Määrä oli jo ihan toinen kuin Sivistysliittoa perustettaessa.

Heti alkajaisiksi syntyi avointa erimielisyyttä tulevan koulun luonteesta. Valmis-televa komitea ehdotti oppilaitoksen aikaansaamista ennen muuta tietoja jakamaan. Toisella kannalla olleet, lähinnä vasemmistososialisteiksi luonnehdittavat, näkivät

¹ Suomen Sosialidemokraatti 30.12.1920, myös lainaus.

² Työväen Akatemian perustamisesta ja toiminnan periaatteista ks. esim. Railo 1939, s. 76–82; Järvinen 1968, s. 39–43; Yhteistä tietä 1974, eri kohdin, esim. s. 5–9, 38–40.

³ Hautamäen em. haastattelu.

⁴ Halila, s. 266, myös lainaukset.

tärkeämmäksi nimenomaisesti sosialistisen puolueopiston aikaansaamisen. Äänestyksessä päätettiin kuitenkin äänin 12–7 perustaa kannatusosakeyhtiö valmistelevan komitean suuntaviivojen mukaisesti. Osa äänivaltaisista pidättyi äänestämästä.

Vasemmistososialistit toivoivat opistolta avoimempaa poliittisuutta kuin sosialidemokraatit, mikä ei varmaan ollut odottamatonta. Lisäksi ensin mainitut pelkäsivät, että opistosta tulisi sosialidemokraattien tarkoitusperiä palveleva. Vastustus oli kuitenkin jossain määrin ristiriitaista, samoin kuin vasemmistososialistien suhde itse Sivistysliittoonkin. Sitä kuvasti hyvin Pentti Järvisen lainaama vasemmistososialistisen Suomen Työmiehen kokousselostus. Siinä todettiin, ”ettei kukaan aiottua puuhaa oikein vastustanut, vaikka ei sitä oikein näytetty tietävän kannattaakaan”.¹

Aimo Halila on kiinnittänyt huomiota oppilaitoksen nimeen, joka valikoitui useista nimiehdotuksista. Siinä ei ollut mainintaa opistosta tai kansanopistosta. Vaativan Akatemia-sanan tietoinen käyttö suorastaan velvoitti ”työskentelemään tutkimuksen vapauden ja tieteen pohjalla”. Tunnuksina mainittiin ihmisyyys ja yhteiskunta.² Opetuksessa korostui se, että kurssveja ei pyritty muokkaamaan puoluepoliittisten kaavojen ja tunnuslauseiden mukaan”.³

Jo Akatemian aikaansaamista pohjustaneen keskustelun yhteydessä nousi julkisuudessa esille sosialidemokraattisen, Väinö Voionmaan edustaman ajattelun ja vasemmistososialistisen sivistys- ja koulutusajattelun keskinäinen ristiriita kärkevimmillään. Filosofian tohtori Ivar Lassyn⁴, vasemmistolaisten käsiin siirtyneen nuorisoliiton julkaiseman Sosialistisen Aikakauslehden päätoimittaja asettui jyrkästi toiselle, päinvastaiselle linjalle kuin Voionmaa, jonka kirjoitusta kirjassa *Työväen sivistystyö I* hän tiukan kärkevästi ruoti. Tohtori Lassyn mukaan kaikki tieto ei ollut valtaa ainakaan työväenliikkeelle. Hän halusi tehdä selkeän pesäeron voionmaalaisiin sivistyskäsitteisiin, ja samalla myös Sivistysliiton sosialismi-käsitteeseen. ”Sosialismi työväen sivistyksenä ei ole luokkavastakohtia lieventävää, vaan niitä syventävää sivistystä, se ei ole ’yhteiskuntaa yhdistävää’, ei ’kansallista’, eikä ’todella yksilöllistä’ sivistystä, niinkuin sen pitäisi olla jonkun professori Voionmaan mielestä”, kirjoitti Lassy tarkoituksellisen terävästi.⁵

Mielenkiintoista oli, että vasemmistososialistien riveihin siirtynyt oululainen toimittaja Yrjö Mäkelin, vanhan yhtenäisen työväenliikkeen periaatteellinen ajattelija, piti

1 Lainaus Järvinen s. 40.

2 Halila 1969, s. 266, myös lainaus.

3 *Työväen Akatemian Vuosikirja 1924–25* 1925, lainaus s. 7; perustamisvaiheista, kannatusyhtiöstä, rakennuksen hankkimisesta ja kunnostamisesta, opettajista ks. s. 5–15. – Seppo Hölttä (Työväen Akatemian toverikunnan varapuheenjohtaja) kiinnitti kirjoittajan huomion Akatemian ensimmäisiin vuosikertomuksiin 1924–30.

4 Ks. Kontio 1989, s. 19–21.

5 Lainaus Järvinen 1968, s. 41; Ivar Lassyn yhteyksistä maanalaisiin kommunisteihin ks. Soikkanen 1975, s. 362–363.

Ivar Lassyn esittämiä käsityksiä aivan liian jyrkkinä. Mäkelinin arvio pantiin merkille Suomen Sosialidemokraatissa. Lehdessä toivottiin keskustelun jatkuvan, sillä ”ehkäpä siinä vähitellen karisee pois se vähäinen kommunistinen penikkatauti, jota Yrjö on vankilasta tulonsa jälkeen sairastellut”.¹

AKATEMIAN ESIKUVAT

Aivan 1800-luvun lopussa perustettiin Oxfordissa Englannissa Ruskin College nimenomaisesti sellaisia työväestön miehiä varten, joilla ei ollut mahdollisuutta korkeakouluopintoihin. Oppilaitos sai nimensä englantilaisen yhteiskunnallisen kirjoittajan ja ajattelijan John Ruskinin (1819–1900) mukaan. Niilo Liakka nosti 1918 artikkelissaan esiin hänen kiintoisan tiivistyksensä sivistystyöstä: ”Ihmistä ei sivistetä sillä, että hänelle annetaan, mitä hänellä ei entisestään ole, vaan sillä, että hänestä tehdään jotakin, mikä hän ei ennen ollut.”² Tämä oppilaitos toimi suoranaisten esikuvana pohjoismaisille työväen sivistysliikkeille.

Brunnsvikin kansanopisto (folkhögskola) perustettiin Ruotsissa vuonna 1906 tavalliseksi maaseudun kansankorkeakouluksi, kansanopistoksi, mutta erilaisten alkuvaikeuksien ja myös oikealta tulleen poliittisen painostuksen seurauksena se muuntui nopeasti työväenhenkiseksi ja työväenliikettä lähellä olleeksi kansankorkeakouluksi jo kauan ennen kuin ABF perustettiin vuonna 1912.³ Nimenomaisesti Ruotsin esimerkki vaikutti suomalaisen työväen sivistystoimintaan ja sen käytäntöihin.⁴

Työväenliikkeen järjestäytymisessä Tanska oli pohjoismaista ensimmäisenä.⁵ Siellä Sosialidemokraattinen liitto (Socialdemokratiet) oli perustettu jo 1878. Maassa ovat myös varhaiset kansanopistolaitoksen juuret: kansallisfilosofi Fr. N. S. Grundtvikin ideoiden pohjalta perustettiin 1844 ensimmäinen, kristillispohjainen kansankorkeakoulu Røddingeen. Kuitenkin vasta vuonna 1910 perustettiin ensimmäinen työväkeä palveleva oppilaitos, Esbjergin kansanopisto.

Sivistysliitto perustettiin Tanskassa myöhemmin kuin Ruotsissa ja Suomessa. Se päätettiin perustaa Tanskan työväenpuolueen kokouksessa syyskuussa 1923. Arbejderne Oplysningsforbund (AOF) aloitti toimintansa tammikuussa 1924. Työmuotoina

¹ Laina Järvinen 1968, s. 42.

² Liakka 1991b, s. 86.

³ Johansson 1985, s. 28–29; vrt. Haste 1988, s. 216.

⁴ Akatemiasta ja työväenliikkeen opistoista ks. laajemmin Työläisopiskelija 2/1944; Liukkonen teoksessa *Työväen omaehtoinen sivistystyö* 1954, s. 236; Puhakainen 1984, s. 8–9; Pikkusaari 2014, s. 53.

⁵ Tanskan työväenliikkeestä ks. esim. Larsen-Bjerre teoksessa *De nordiska arbetarekongresserna* 1986, 11–150.

olivat alkuun muun muassa luennot ja esitelmäsarjat, varjokuva- ja filmsitykset sekä opintokerhotyö. Pian tulivat iltakoulut, ja heti ensimmäisenä toimintakesänä järjestettiin kunnallisopin kurssi. Esbjergin kansanopisto siirtyi 1927 liiton haltuun. Kolme vuotta myöhemmin AOF:n toimintapiiriin liitettiin vielä Roskilden kansanopisto.

Norjan työväenpuolue (Det Norske Arbeiderparti, DNA)¹ syntyi 1887, mutta oma sivistysliitto työväelle, Arbeidernes Opplysningsforbund (AOF), perustettiin vasta 1931. Sen toiminnassa ei alkuun tehty kovinkaan selkeää eroa sivistystyön ja agitaation välillä, on Arvi Hautamäki korostanut.²

TYÖVÄEN AKATEMIA ALOITTAA

Väinö Voionmaan mukaan Akatemian esimerkkiä haettiin erityisesti Ruotsista ja Isosta-Britanniasta, mutta muuallakin tiedettiin olevan hyvin varustettuja työväen korkeakouluja. Näitä toimi hänen mukaansa ainakin Ranskassa, Belgiassa ja Italiassa. Voionmaa mielestä ”nykyaikaisen kansansivistyksen päämääriin täytyy kuulua myöskin korkeimman sivistyksen saavuttaminen”. Hän ei halunnut rajoittaa sitä oppikoulua käyneisiin, sillä sellaisen sivistyksen tarvetta ”tunnetaan kipeästi myöskin älykkään, ajattelevan, itsekseen opiskelevan työväen piirissä”.³

Kannatusosakeyhtiön osakkeet saatiin kevääseen 1924 mennessä merkityiksi, ja yhtiö perustettiin virallisesti toukokuussa. TSL tuli itse yhdeksi osakkaaksi mukaan.⁴

Kannatusyhdistyksen valmistelevien toimien ongelmana oli sopivan paikan hankkiminen oppilaitokselle. Useitakin vaihtoehtoja oli esillä. Ensimmäisenä oli esillä Teosofisen yhdistyksen toimitalo Pakilassa, Helsingin maalaiskunnassa; sinne olisi ollut jonkin verran kävelymatkaa Käpylän rautatieasemalta. Kauppa raukesi, kun hankintaa pidettiin epäedullisena. Seuraavaksi oli kiikarissa suurehko huvila Tuusulanjärven rannalla. Sen jälkeen harkittiin vakavasti aivan pääradan varrella Helsingin maalaiskunnan Boxbackassa eli Pukinmäessä sijainnutta edullista huvilaa, mutta myyjä perui-kin kaupan ilmoittamalla, ettei hän myisi taloa ”sellaisiin tarkoituksiin”.⁵

¹ Norjan työväenliikkeestä ks. esim. Steen teoksessa *De nordiska arbetarekongresserna* 1986, s. 213–232.

² Hautamäki 1939, s. 101–104; Norjan AOF:n vaiheista Danielsén 2008, s. 71–93.

³ Voionmaa 1924b, s. 305, myös lainaukset.

⁴ TSL julkaisi 1922 kustannuksellaan kannatusosakeyhtiön muodostamista ajaneen 16-sivuisen, tavoitteita ja opetuksen sisältöä sekä kannatusosakeyhtiötä esitelleen vihkosén *Työväen Akatemia. Työväen korkeamman opetuksen suunnitelma*. Vielä tässä vaiheessa tavoitteena oli käynnistää toiminta Teosofisen yhdistyksen omistamassa rakennuksessa Pakilassa, se mainittiin julkaisussakin (s. 8).

⁵ *Yhteistä tietä* 1974, s. 7, myös lainaus; ks. myös Tuomisto 2010a, s. 14–18.

Lopulta löytyi sopiva kiinteistö, liikemies Alex Pelanderin huvila Grankullan kauppalasta (Kauniaisista), jonne oli rantarataa pitkin junayhteys pääkaupungista ja toki myös maantieyhteys. Hautamäen muistaman mukaan tontin löytäjä ja kaupan järjestelijä oli pankkimies Jonas Laherma. Ajalle ja Grankullan täysin porvarilliselle kauppalan hallinnolle kuvaavaa oli, että tonttikauppa jouduttiin elokuussa 1924 tekemään välikäsien eli suoraan sanoen bulvaanin kautta.¹ Tontilla olleisiin rakennuksiin tarvittiin lisää majoitustilaa noin 40 oppilaalle. Seuraava varsin laaja kunnostamis- ja rakennusvaihe toteutettiin 1930-luvun alussa.

Akatemian 50-vuotishistoriikissa mainitaan, että sen tontti oli pitkään kauppalanviraston seinällä olleessa tonttikartassa punaiseksi väritettynä. Myös poliittisesti säilytetyneet, tarkoitukselliset puheet ”punaupseerikoulusta” jatkuivat pitkään.²

Akatemian ensimmäinen lukukausi alkoi syksyllä 1924. Vaikka oppilaitos oli tarkoitettu kaikille työläisille, käytännön syistä edellytyksenä oli 17 vuoden ikä ja periaatteessa kansakoulukurssia vastaavat tiedot; siitä jouduttiin tosin joskus tinkimään. Arvi Hautamäki kertoi haastattelussaan vuonna 1971, että Väinö Voionmaa ja Julius Ailio tavallaan keskenään sopivat eräänlaisesta tehtävien jaosta työväestön laajassa sivistystyössä. Sen mukaan Akatemiasta tuli Ailion työkenttä.³

Väinö Voionmaa arvosti korkealle Julius Ailiota tiedemiehenä ja yhteiskunnallisena vaikuttajana. Voionmaan mukaan Ailion ”kultivoitu, vaatimaton ja meluton olemuksensa, hänen tarmokas ja määrätietoinen työtapansa samoin kuin hänen koko edellinen harrastussuuntansa [muinaistutkijana, tieteeseen perustuvan sivistyksen levittäjänä] olivat ensiluokkaisen sivistyspoliittisen työntekijän ja johtajan ominaisuuksia”.⁴

Tohtori Julius Ailio kiteytti erinomaisen iskevällä tavalla Akatemian omaksuman sivistysajatuksen avajaisjuhlan esitelmässään marraskuun toisena päivänä 1924: ”Työväen kohtaloita ratkaistaan järjen ja kehittyneiden aivojen avulla, eikä vallankumouksellisten vaistojen ja sokeiden intohimojen nojalla.”⁵ Voionmaa puolestaan tiivistä Akatemia-artikkelissaan, että oppilaitos tuli olemaan ”koko maan yhteinen, valtiollisia suuntariitoja karttava sivistyslaitos”. Hänen mukaansa opetuksen pohjana tuli olla ”ennakkoluuloton tiede ja akatemiaelämän siveellisenä perustuksena yhteiskunnallinen henki”.⁶

¹ Grankulla oli niin vahvasti porvarillinen yhdyskunta, ettei esim. 1925 kunnallisvaaleja tarvittu lainkaan, sillä työväen edustajat eivät asettaneet tai kyenneet asettamaan ensimmäistäkään ehdokasta, ks. Tuomisto 1984b s. 95.

² *Yhteistä tietä* 1974, s. 7; ks. myös Tuomisto 1978, s. 24–26.

³ Julius Ailion kuoltua maaliskuussa 1933 tuli Väinö Voionmaasta hänen jälkeensä Työväen Akatemian esimies.

⁴ V.V. [Väinö Voionmaa]: Tuonen satoa. Työläisopiskelija 3/1933.

⁵ Lainausta Hautamäki, teoksessa *Työväen sivistystyö II* 1939, s. 212.

⁶ Voionmaa 1924b, s. 306.

Akatemia-keskustelu työväenliikkeen sisällä nosti havainnollisella tavalla esille kaksi erilaista suhtautumista sivistyskäsitykseen. Selkeästi ilmaisten vasemmistososialistien/kommunistien ja sosialidemokraattien sivistyskäsitysten lähtökohtien välillä ydinkysymys oli Järvisen sanoin ”sosialistisesta vallankumouksesta tai sopeutumisesta valitsevaan yhteiskuntajärjestykseen”.¹

ALKEISKOULU JA KORKEAKOULU

Akatemian johtajaksi pyrittiin saamaan tunnettu valtio-oppinut Yrjö Ruutu, mutta hän kieltäytyi ja valitsi sen sijaan rehtorin tehtävän Kansalaiskorkeakoulussa eli Yhteiskunnallisessa korkeakoulussa, jota oli ollut aikaansaamassa. Hän toimi Akatemiassa kuitenkin tuntiopettajana kolmekymmenluvun lopulle saakka.² Akatemian johtajaksi saatiin sitten maisteri Toivo Ilmari Wuorenrinne, joka oli toiminut Kotkan työväenopiston johdossa. Hänestä tulikin johtaja vuosiksi 1925–38.³

Akatemian johtaja Wuorenrinne korosti Työväen kalenteriin 1927 laatimassaan kirjoituksessa, ettei Akatemia ollut puolueopisto, vaikka se hengeltään erosikin maan muista yli 40 kansanopistosta. Se nojautui työväestöön ja oli työväenhenkinen oppilaitos. Akatemiassa työskenneltiin Wuorenrinteen mukaan ”vakavan asiallisuuden ja tieteellisyyden pohjalla”.

Monestakin syystä oppilaitos oli samanaikaisesti alkeiskoulu ja korkeakoulu. Se oli myös noin 40–50 opiskelijan ja opettajan muodostama sisäoppilaitos. Ensimmäisinä toimintavuosina Akatemiassa saattoi aistia eräänlaista historian vahvaa havinaa, mikä näkyi myös vuosikertomusten sivuilta. Luennoitsijoina kävivät muiden muassa liikkeen uranuurtajat N. R. af Ursin ja Taavi Tainio. Matti Paasivuori, hänkin jo tavattoman maineikas tuossa vaiheessa, luennoi ammattiyhdistysopista.

Pienviljelijän poika Matti Lepistö, sittemmin pitkäaikainen kansanedustaja ja moninkertainen ministeri, kertoi muistelmakirjassaan Matti Paasivuoren opetuksesta Akatemiassa ollessaan 24-vuotiaana toisella vuosikurssilla. Paasivuori luennoi sosiaalilainsäädännöstä ja ammattiyhdistysliikkeen historiasta. Tenttiin hän saattoi laatia 75 kysymystä, joihin olisi pitänyt Lepistön muistaman mukaan vastata 45 minuutissa.

¹ Järvinen 1968, s. 43.

² Yrjö Ruutu (aik. Ruuth, 1887–1956) liikkui aatteellisesti varsin väljästi. Hän kehitti omaa ”suomalais-sosialismiaan”, joka olisi ollut ”valtiojohtoisuutta ilman luokkataistelua”. Hän ehti olla AKS:n ja edistyspuolueen jäsenenä ennen tuloaan SDP:n riveihin vuonna 1938. Sotavuosien jälkeen hän siirtyi SKDL:n jäseneksi (Puhakainen 1984, s. 9).

³ T. I. Wuorenrinne (1892–1984) oli entinen edistyspuoluelainen, sittemmin sitoutumaton. Hänelle ja Ruudulle oli yhteistä myös Clarté-aate, lukeneiston ja työväenliikkeen yhteistyötä hakenut ja korostanut liike, jota Suomeenkin yritettiin, ks. Puhakainen 1984, s. 9; Työläisopiskelija 4/1942; ks. myös Klinge 1972, esim. s. 132–157.

Nopeimmat ehdivät vastata ehkä kolmasosaan. ”Liikuttavinta Paasivuoren ylimitoitetussa perusteellisuudessa oli, että tarkastaessaan tenttipapereita hän kirjoitti itse vastaukset vastaamattomiin kysymyksiin ja oikoili vääriä vastauksia.”¹

Wuorenrinteen on sanottu luoneen käsitteen ”työskentelystä tieteenomaisesti työväenliikkeen hengessä”. Se tarkoitti, että ”asioita katsottiin työväenliikkeen näkökulmasta, mutta muittenkin poliittisten suuntien mielipiteet tuotiin esiin”. Jäykkää dogmatismia kartettiin. Kriittisyyteen kannustettiin.²

Opetus tapahtui luentojen, seminaariharjoitusten ja kerhojen puitteissa. Harjoitusaineisiin kuuluivat muun muassa äidinkieli, ruotsi, laskento, kokous- ja puhetekniikka, kotitalous, voimistelu ja niin edelleen. Korkeakoulullisesti käsiteltäviä aiheita olivat muun muassa yhteiskuntatiede, historia, kunnallis- ja hallinto-oppi, kansantaloustiede. Ainevalikoimaan kuuluivat myös huomattavalla painolla erilaiset luonnontieteelliset aiheet. Opiskelijat istuivat tunneilla ahkerasti. Ei ihme, sillä opiskelemaan oli lähdetty vapaaehtoisesti ja tarkoituksella, joskus hyvinkin vähävaraisista kodeista, penniä venyttäen. Aiheettomista poissaoloista saatettiin lisäksi joutua muiden nuhdeltavaksi, ja oppilaitoksen oma lehti julkaisi ainakin alkuvuosina niiden nimet, jotka olivat poissa toverikunnan kokouksista.³

Esimies Julius Ailio oli alkuvuosien toinen isähahmo. Omassa opetuksessaan hän pyrki ”vapauttamaan opiskelijat aikaisemman koulutuksen aikaansaamasta kiihkokansallis-uskonnollisesta painolastista ja korosti luonnontieteiden merkitystä”. Ollessaan Tannerin vähemmistöhallituksen ministerinäkin Ailio löysi aikaa akatemialaisille. Hän muun muassa opasti heitä heidän tehdessään retkiä pääkaupunkiin ja järjesteli käyntejä eri kohteisiin.⁴

Laitoksen talous saatiin lähes vakaalle pohjalle kannatusosakeyhtiön varojen hankinnan kautta. Lisäksi saatiin merkittäviä avustuksia eräiltä yrityksiltä, kuten esimerkiksi tupakkayritys P. E. Rettig & Co:lta, Osuustukkukaupalta ja muutamilta muiltakin. Rettig antoi perustamisvuonna 1924 yhteensä 200 000 markan avustuksen (nykyrahassa noin 64 000 euroa).⁵ Tupakkayrityksen lahjoitus närkästytti porvarillisia, etenkin kun Rettig oli jo aiemmin antanut tukea Åbo Akademille eli ruotsinkieliselle korkeakoululle. Suomenmielisten suunnalta äärähdettiin. Ainakin maalaisliittolainen Savon Sanomat kehotti syksyllä 1924 boikotoimaan yhtiön tupakkamerkkejä Mattia, Maijaa ja Klubia. Lehti arvioi Akatemian olevan kommunistisolujen hautomalaitos.⁶

¹ Lepistö 1983, s. 39–41, 44–47, lainaus s. 45.

² *Yhteistä tietä* 1974, s. 8–9, lainaus s. 9; ks. myös Voionmaa 1924b s. 306.

³ Wuorenrinteestä ks. myös *Valistus, sivistys, kasvatus* 1991, s. 324–325; hänen sivistysnäkemysistään (vuodelta 1927) ks. esim. *Valistus, sivistys, kasvatus* 1991, s. 90–96 ja 159–168.

⁴ *Yhteistä tietä* 1974, s. 8–9, lainaus s. 9.

⁵ Sosialisti 22.7.1924.

⁶ Järvinen (1968, s. 60–61) selostaa Akatemiaan, Rettigiin ja tupakkaan liittynyttä keskustelua eri lehdissä.

Oppilaitos pääsi pian myös säännöllisen valtionavun pariin; esimerkiksi vuonna 1927 avustus oli 100 000 markkaa (noin 31 000 euroa).¹

VAHVA YHTEENKUULUVUUDEN HENKI

Vasemmistososialisteille selvisi jo pian perustamisvaiheessa, että heidän todellinen merkityksensä uuden oppilaitoksen johdossa jäisi olemattomaksi. Seurauksena oli heidän lehdistössään varoituksia, ettei työläisnuorten pitänyt sinne hakeutua. Mutta oli joisakin heidän lehdistään myös aivan toisenlaisia, opiskeluun kannustavia kehotuksia.²

Jokaiseen Akatemian vuosikirjaan sisältyi alusta alkaen myös opiskelijoiden kirjoituksia. Vuosikirjaan 1926–1927 kirjoitti viipurilainen 24-vuotias vaatturi Martti Saalasti arvioitaan opiskelusta ja ilmiselvästi vasemmistolaisesta näkökulmasta. Hän muistutti, että ”vasemmistotyöläiset” olivat ottaneet Akatemiaan kielteisen kannan perustamisesta alkaen. Perusteluna oli toisaalta ollut se, että aloitteentekijöinä olivat sosialidemokraatit, ja toisaalta se, että oppilaitokselle haettaisiin valtiollista tukea. Sen puolestaan arveltiin merkitsevän opetusta ”porvarillisessa hengessä”. Saalasti itse oli kuitenkin päinvastaisella kannalla, Akatemiassa opiskelun puolella, vaikka esimerkiksi opettajakunnassa ei ollut yhtään vasemmistososialistien edustajaa. Hän korosti Akatemian olevan ainoa kaltaisensa oppilaitos työväestöä varten. Lisäksi opetusohjelmistokin oli varsin laaja. Mukana oli tosin paljon sellaistaakin, mikä ei ollut työväenluokan maailmankatsomuksen mukaista, mutta kuitenkin erittäin hyödyllistä tietää. ”Asioiden tunteminen yleensä kasvattaa itsearvostelukykyä, mikä on aivan välttämätöntä, jos mieli toimia omaperäisesti, eikä vain määrättyjen dogmien puitteissa.” Martti Saalasti painotti kokemustensa perusteella, ettei opetus ollut tendenssimäistä, eikä kenenkään yksilöllisiä ajatuksia pyritty kahlitsemaan. ”Kommunismia selitetään samalla tavalla kuin sosialidemokratismia ja muitakin suuntia. Kukin saa ottaa sen, mitä haluaa.”³

Käytännössä oppilaitoksessa oli sekä sosialidemokraattisesti että vasemmistolaisemmin ajattelevia nuoria opiskelijoita, jälkimmäisiä kyllä tuntuvasti vähemmän. Osa ei tuntenut kumpaakaan suuntausta varsinaisesti omakseen. Ja sosialidemokraattejakin oli ainakin kahdenlaisia: voisi sanoa keskitien kulkijoita ja sitten hieman vasemmalle kallellaan olleita, niin sanottuja keskustalaisia tai huplilaisia. Työväen Akatemiasta tuli joka tapauksessa heti alusta alkaen erittäin merkittävä koulutuspaikka ja sivistyksen väylä suomalaisessa työväenliikkeessä. Suutarin poika, varastomies Oiva Valavaarakin

¹ Laki kansanopistojen valtionavusta hyväksyttiin 1925 ja laki työväenopistojen valtionavusta seuraavana vuonna, lisäksi kansankirjastolaki hyväksyttiin 1928 (ks. esim. Pikkusaari 2014, s. 40–42).

² Ks. Järvinen 1968, s. 42–43.

³ Saalasti 1927, s. 62–64, myös lainaukset.

tuli loppukeväällä 1929 Sivistysliiton palvelukseen suoraan vuosikurssin 1928–1929 päätyttyä.¹

Oppilaitoksen oma toverikunta huolehti sisäisestä järjestyksestä. Akatemian käyneiden pariin muodostetun toveriliiton vuotuisista kokouksista tuli merkittäviä tapahtumia monine esitelmineen ja puheenvuoroineen. Näihin toveripäiviin sisältyi myös henkisiä kilpailuja sekä ohjelmallisia illanviettoja.² Toverikunnan ja sen toveripäivien kautta sekä yleisemminkin Akatemia säteili voimakkaasti vaikutustaan työväenliikkeeseen ja osin myös laajemmalle yhteiskuntaan, niin silloin kuin jatkuvasti myöhemminkin.³

KIISTOJA KUNNALLISISTA AVUSTUKSISTA

Kun paikallinen sivistys- ja opiskelutyö saatiin käyntiin, TSL:n toimisto kehotti sivistystoimikuntia hakemaan toiminnan tueksi kunnallisia avustuksia. Monet kunnat myönsivätkin toimikuntien käyttöön taloudellista tukea; kuten edellä nähtiin Lohjan maalaiskunta toimi ensimmäisenä.

Avustusten ympärille kehkeytyi kärkevää kiistelyä sen jälkeen, kun vasemmistososialistien/kommunistien tiukan linjan äänenkannattaja Työväenjärjestöjen Tiedonantaja kirjoitti vuonna 1929, että suuri osa avustusvaroista oli mennyt paikallisten sivistystoimikuntien kautta suoraan sosialidemokraattiselle puolueelle. Tähän ”paljastukseen” tarttui mieluusti kokoomuspuolueen lehti Uusi Suomi.

TSL:n sihteeri Pekka Railo pyrki rauhoittamaan tilannetta muistuttaen siitä, että kunnallislaki nimenomaan velvoitti maalaiskunnat tukemaan yleistä kansansivistystyötä, muutakin kuin vain suoranaisesti kunnallista kirjastoa ja työväenopistoa. Railo kiisti Tiedonantajan väitteet rahojen kulkeutumisesta puolueelle. Hän vakuutti, että varat käytettiin asianmukaisesti paikalliseen opintokerho-, luento- ja kirjastotoimintaan, kuten niistä tehdyt tilityksetkin osoittivat.

Kunnallisiin määrärahoihin liittynyt kiistely päättyi vasta vuonna 1934. Viipurin ja Jyväskylän kunnallisista tukipäätöksistä valitettiin nimittäin korkeimpaan hallinto-oikeuteen. Tehdyissä valituksissa oli perusteena se, että monet työväen sivistystyöjärjestöjen jäsenyhdistyksistä olivat sosialidemokraattisen puolueen järjestöjä. Korkein hallinto-oikeus totesi tehdyt kunnalliset päätökset kuitenkin lainmukaisiksi.⁴

¹ Valavaara kirjoitti oman kurssinsa vuosikirjaan novellin kaltaisen kuvauksen ”Lakon vaikutus työläisperheeseen” (*Työväen Akatemian Vuosikirja 1928–29*, 1929, s. 28–29).

² *Yhteistä tietä* 1974, s. 8, 77–86; ks. esim. Työläisopiskelija 4/1937, jossa on laaja selostus 13. toveripäiviltä, joiden yhteydessä esim. pohjoismaista ja pohjoismaisesta yhteistyöstä puhuivat maisteri Pekka Railo, professori Väinö Voionmaa ja maisteri K. H. Wiik.

³ Esimerkki muisteluksista Hugo L. Mäkinen: Uljas työväen sivistysliikkeen saavutus. Demari 30.3.1999.

⁴ Järvinen 1968, s. 73–74; ks. myös Railo 1939, s. 105–107.

TSL:n työn taloudellisia tukijoita olivat valtiovallan ja kuntien ohella myös muutamattam liikeyritykset, kuten osuustukkukauppa OTK ja tupakkatehdas Rettig & Co. Lisäksi liitto sai vuosittain edelleen jonkin verran varoja eduskunnan valvomalta Längmanin lahjoitusrahastolta. Tukea tuli myös Alfred Kordelinin rahastolta.

Syksyllä 1923 TSL sai esimerkiksi Längmanin rahastolta 5 000 markkaa ja Kordelinin rahastolta 15 000 markkaa avustusta (nykyrahassa laskennallisesti runsaat 4 800 euroa). Mainittakoon vertailuna, että Kordelinin rahasto antoi samalla kertaa Jean Sibeliukselle kunniapalkintona 100 000 markkaa (noin 32 460 euroa).¹

Kordelinin myöntämä 15 000 markkaa käynnisti oikeistolaisessa Uudessa Suomessa kiivaan vastarinnan. Lehti hämmästeli ”porvarillista ryhdittömyyttä”. Siinä tuli nähtäville jokin ajan merkki. Ilmeisenä seurauksena oli nopeaa uudelleenarviointia Kordelinin rahaston päättävissä elimissä. Rahasto ei enää 1924 myöntänytään Sivistysliitolle avustusta, jota se oli anonut.

Myöhemmin seuranneina vuosina TSL sai kuitenkin toimintakertomustensa mukaan taas Kordelinilta avustuksena tavallisimmin 10 000 markkaa vuodessa, ei kuitenkaan enempää. Saadut varat käytettiin muun muassa kirjastotoiminnan kehittämiseen ja uusien opintoaineistojen laatimiseen.²

SIVISTYSLIITTO JA TANNERIN HALLITUS

Aika työskenteli vitkalleen valkoisessa Suomessa sosialidemokraattien ”yhteiskuntakelpoisuuden” hyväksi. Suoranainen hetkellinen poliittinen murros koettiin, kun monen lyhytaikaisen porvarillisen hallituksen jälkeen sosialidemokraateille tuli joulukuussa 1926 mahdolliseksi ensi kerran muodostaa Väinö Tannerin johdolla hallitus. Muut vaihtoehdot osoittautuivat siinä tilanteessa eri syistä mahdottomiksi. Se oli yhden puolueen muodostama vähemmistöhallitus, eikä senkään taival ulottunut joulukuuta 1927 pitemmälle. Presidentti Lauri Kristian Relander antoi oman tukensa hallituksen muodostajalle, Väinö Tannerille. Hallitukseen meno merkitsi sosialidemokraateille sitä, että puolueen jäsenten osallistuminen itsenäisen Suomen hallitukseen hyväksyttiin, mikä ei tuolloin ollut ihan itsestään selvää. Sekin oli askel eteenpäin maltillisella reformismin tiellä.³

Sivistysliiton toiminnassa mukana olleista keskeisistä vaikuttajista muutama pääsi vuodeksi kokeilemaan ”ministerisocialismia”. Itse asiassa määrä oli liiton koko historiaa ajatellen yhdellä kertaa ainutkertaisen runsas. Väinö Voionmaasta tuli ulkoministeri, Julius Ailiosta opetusministeri, Väinö Huplista kauppa- ja teollisuusministeri ja Matti

¹ Suomen Sosialidemokraatti 7.11.1923, 14.11.1923.

² Toim. kert. mukaan; vrt. Järvinen 1968, s. 75–76.

³ Tannerin hallituksen muodostamisesta esim. Soikkanen 1975, s. 445–452; Vasara 2013, s. 249–264; ks. myös Halila 1969, s. 226–232.

Paasivuoresta aluksi salkuton ministeri, käytännössä sosiaaliministeriössä. Myöhemmin vuoden 1927 puolella vielä Olavi Purosta tuli Rieti Itkosen jälkeen sisäministeri.

Mainittakoon, että ensimmäisenä naisena Suomessa Miina Sillanpää toimi valtioneuvoston jäsenenä, toisena sosiaaliministerinä. Hallituksen muut ministerit olivat oikeusministeri Väinö Hakkila, valtiovarainministeri Hannes Ryömä, puolustusministeri Kaarlo Heinonen, maatalousministeri Mauno Pekkala, kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeri Väinö Vuolijoki ja sosiaaliministeri Johan Helo.

Myöhemmin muistelmissaan Väinö Tanner totesi, kuinka ulkoministeriksi nimetty Voionmaa oli tehtävässään todellakin ”tarpeellinen, hän oli ainoa, joka harrasti ulkopoliittisia asioita”. Tanner mainitsi kuitenkin samalla, ehkä hieman monimielisesti, etteivät porvarit pitäneet Voionmaata ”järkeväen toiminnan miehenä”. Hallituksen ajamista sivistyskysymyksistä ei muistelmissa kerrota, kuten ei missään kohdassa mitään Sivistysliitostakaan.¹

Väinö Voionmaa ei hallituksessa pelännyt ”puolueen sielun menemistä”, kuten esimerkiksi puoluesihteerin K. H. Wiik teki. Voionmaa kuului siihen joukkoon, joka ei pitänyt mahdollisena osallistua porvarisenemmistöiseenkään hallitukseen, jos vain työväen asia sitä vaati. ”Tärkeintä on se, mitä me saamme aikaan, eikä se, kuinka jyrkinä esiinnyimme”, hän totesi kerran vuonna 1929.²

Tannerin hallituksen keskeiset lakiesitykset koskivat kunnallisverojen keventämistä vähätuloisilta, viimeisten punaisten vankien armahduksia sekä työntekijöiden sairausvakuutusta. Armahdusasia etenikin suotuisasti, mutta muuten vähemmistöhallituksen taival muodostui koko ajan vaikeammaksi.

Kun seuraavan vuoden tulo- ja menoarviota laadittiin vuoden 1927 lopulla, sivistysasioiden osalta talousarviossa esitettiin luento- ja opintokerhovarojen korottamista ja valtionavun jakoperusteiden pitämistä entisellään. Nämä ehdotukset hyväksyttiin eduskunnassa sellaisinaan, mikä osaltaan kertoi kansansivistystyön nauttimasta yleisestä arvostuksesta.³

VASEMMISTOSOSIALISTIEN LINJA JYRKENTYY

Vasemmistososialistit pyrkivät saamaan vuosien 1921–1926 kuluessa oman edustajansa TSL:n liittotoimikuntaan varsinaiseksi jäseneksi. Kertaakaan se ei onnistunut. Ehkä ponnistelut eivät lopultakaan olleet aivan niin voimakkaita ja määrätietoisia kuin mitä heillä oli ollut esimerkiksi ammattiyhdistys- tai urheiluliikkeessä. Reformistista

¹ Tanner 1966, s. 77–104, lainaukset s. 80.

² Lainaukset Halila 1969, s. 166–167.

³ Järvinen 1968, s. 64–65; *Suomen poliittinen historia* 1971, s. 153–154.

maailmankatsomusta omalla tavallaan levittänyttä Sivistysliittoa ei kenties pidetty riittävän kiinnostavana tai yhteiskunnallisesti erityisen merkittävänä vaikuttajana. Osa vasemmistososialistien opintotoiminnasta tapahtui kokonaan Sivistysliiton ulkopuolella. Heidän ponnistelunsa jäivät pakostakin yksittäisiksi pistoiksi sosiaalidemokraattien johtamaa toimintaa vastaan.

Syyskuussa 1922 pidetyssä edustajiston kokouksessa vasemmistolaiset nostivat ilmeisen tarkoituksella, kuin mieltä osoittaen, esiin talousasiat. Vasemmistososialistien edustajat ehdottivat liiton toimistoapulaisen palkan korotusta ja samalla puheenjohtajan, rahastonhoitajan ja liiton toimikunnan jäsenten kokouspalkkioiden poistamista kokonaan seuraavan vuoden 1923 talousarviosta. Edustajiston enemmistö hyväksyi toimistoapulaisen palkan korotuksen, vaikka liiton rahastonhoitaja Olavi Puro oli tiukasti sillä kannalla, että toimitsijoiden palkka-asiat kuuluivat vain liiton toimikunnalle.

Keskinäisiä välejä kiristi myös toimikunnan tekemä ehdotus määräenemmistön alentamisesta kolmesta neljäosasta kolmeen viidesosaan. Muutoksen tavoitteena oli helpottaa jäsenjärjestöjen jäsenmaksuperusteiden muuttamista. Toukokuussa 1924 ehdotus hyväksyttiin edustajiston kevätkokouksessa äänin 29–9. Luvut kuvasivat yleisemminkin liiton edustajiston voimasuhteita sosiaalidemokraattien ja vasemmistososialistien kesken noina vuosina.

Eräiden muotovirheiden takia asia jouduttiin käsittelemään ja hyväksymään kuitenkin uudelleen seuraavassa edustajiston kokouksessa. Jäsenmaksut kaksinkertaistettiin sittemmin, eräin poikkeuksin vuoden 1926 alussa. Sen jälkeen jäsenjärjestöt maksoivat jäsenveroa 20 penniä (laskennallisesti noin 0,06 euroa) kutakin henkilöjäsentään kohti.

Välikirjo alkoi muuttua avoimeksi liiton ollessa viiden vuoden ikäinen. Vasemmistososialististen järjestöjen osallistuminen Sivistysliiton toimintaan alkoi heikentyä. Niiden jäsenet eivät tulleet yhteisille kursseille, eivätkä heidän jatkuvasti varsin vireinä toimineet opintokerhonsa enää liittyneet TSL:n kerhoiksi. Useat heidän hallussaan olleista jäsenjärjestöistä jättivät kokonaan edustajat lähettämättä liiton edustajakokouksiin.

Syksyn 1926 edustajiston kokoukseen lähetti Suomen ammattijärjestö vain yhden edustajan, ikään kuin tarkkailijaksi. Seuraavan kevään edustajiston kokouksessa heidän ryhmittymästään ei enää ollut mukana ketään.¹

PROLETAARISEN KULTTUURITYÖN EDISTYSLIIITTO

Vasemmistososialistien ja maan alla toimineiden kommunistien keskuudessa opinto-toiminta ja runsasmuotoinen kulttuurityö kuitenkin jatkuivat, vaikka suurin piirtein

¹ Järvinen 1968, s. 45–47, lainaus s. 45.

kaikki yhteydet katkaistiin Työväen Sivistysliittoon sen jälkeen, kun sen päättäviin elimiin ei saatu haluttua, laajempaa ja vaikuttavampaa jalansijaa. Vaikutusvalta ei yrityksistä huolimatta kasvanut TSL:n toiminnan suuntaamiseksi toisella tavalla.

Nestori Parkkari on kuvaillut, kuinka vuoden 1924 lopulla vasemmistolaista nuorisoliikettä ruvettiin organisoimaan uudelleen. Enää ei haluttu uutta maanlaajuista keskusjärjestöä, sillä sellainen olisi ollut jälleen helposti lakkautettavissa. Sen sijaan ryhdyttiin kehittämään paikallisia ”epäpoliittisia” opintoyhdistyksiä, tilapäiskomiteoita sekä propagandistiryhmiä, kisälli- ja ohjelmaryhmiä. Joulukuussa 1924 sai alkunsa ensimmäisiin kuulunut Helsingin nuorten työläisten opintoyhdistys.

Kevääseen 1926 mennessä tällaisia opintoyhdistyksiä saatiin aikaan noin 40, ja määrä kasvoi myöhemmin. Näille muodostettiin erityinen Opintotyön neuvontayhdistys. Parkkari huomauttaa, ettei yhdistysrekisteriin viedyissä säännöissä näytetty lainkaan toiminnan poliittista väriä. Opiskelu tuli todellisuudessa kyllä tapahtumaan ”marxilaisessa hengessä” ja opiskelun ohella pyrkimyksenä oli järjestää myös ”käytännöllistä toimintaa, kokouksia, juhlia, retkiä jne”. Aivan tarkoituksellisesti näyttäväksi toimintamuodoksi muodostuivat erityiset ohjelmalliset opintopäivät. Tampereelle kokoontui elokuussa 1927 Parkkarin mukaan noin 700 nuorta maan eri puolilta ja Lahteen vuotta myöhemmin noin 1 500.¹

Vasemmistososialistien/kommunistien opintotoiminta oli itse asiassa monella paikkakunnalla poliittisen toiminnan peitenimenä, mihin käytännön toiminnassa tuolloin itsekkin mukana ollut Nestori Parkkari edellä aivan suoraan viittasi. Erityiset opintoyhdistykset tai työväentalojen ympärille muodostuneet taloudelliset yhdistykset olivat toiminnan keskipisteenä. Siihen päädyttiin, kun valkoisen Suomen viranomaiset lakkauttivat eri vaiheissa heidän julkisia järjestöjään ja vangitsivat toimihenkilöitä.²

Joidenkin arvioiden mukaan tällaisissa opintoyhdistyksissä olisi 1920-luvun loppupuolella ollut vähintään 10 000 jäsentä.³ Tästä joukosta, vaikka se olisi sitten ollut paljon pienempikin, ilmoittautui TSL:n opintokerhoiksi vain hyvin vähäinen osa. Vasemmistolainen työväen sivistystoiminta ei ollut yksiselitteistä eikä ongelmatonta.⁴

¹ Parkkari 1970, s. 153–154 (myös lainaukset), 164–165, 172–173. – Parkkarin kirjaan on jäänyt tahaton, hyvin ymmärrettävä kirjoitusvirhe: Opintotyön Neuvontayhdistyksen sijasta hän kirjoittaa kerran ”Opintotyön Neuvostoyhdistyksestä” (1970, s. 154).

² Järvinen 1968, s. 48; ks. esimerkkinä Espoon, varsinkin Leppävaaran moninaisesta vasemmistososialistien järjestökokonaisuudesta ja myös maanalaisen SKP:n solun paikallisesta toiminnasta, julkisen ja salaisen kosketuspintoista Tuomisto 1984b, s. 100–106; Tuomisto 2011, s. 89–92; ks. myös kuvausta Kemian suunnalta Kemppinen 1987, s. 252–291.

³ Armas Äikiä: Kallion leikkauksesta lapualaismuutuksiin 1958, lainattu Järvisen (1968) mukaan, s. 48. – Äikiä hoiti neuvontayhdistyksen järjestäjän tehtäviä ennen Parkkaria 1926. Talvisodan aikana Armas Äikiä sai erikoista julkisuutta rintaman itäpuolella O. W. Kuusisen ns. Terijoen hallituksessa ”maanviljelysministerinä” ja myös propagandistina. Ks. *Talvisodan pikkujättiläinen* 2006, s. 148.

⁴ Kantasalmi 2004, s. 28–29.

Vuosina 1919–1923 TSL:ssä oli selkeästi vasemmistososialistien johtamien järjestöjen opintokerhoja vain muutamia kymmeniä. Suomen ammattijärjestön alaisia kerhoja oli korkeimmillaankin noin 40. Kovin suureksi ryhmäksi eivät tilastoissa kohonneet myöskään ”järjestöistä riippumattomien” tai ”muiden järjestöjen” alaiset opintokerhot.

TSL suhtautui kaikesta huolimatta hyvin asiallisesti niihin harvoin kommunistiseksi tai vasemmistososialistiksi arvioituihin tai suorastaan tiedettyihin opintokerhoihin, joita sittenkin pysyi mukana liiton toiminnassa. Tällainen oli esimerkiksi ainakin vuosina 1926–1928 toiminut Turengin nuorten työläisten opintokerho.¹

Vasemmistososialistien hakeutuminen omille teilleen huipentui syyskuussa 1928 oman, julkisuudessa toimineen sivistysjärjestön perustamiseen. Proletaarisen kulttuurityön edistysliiton tavoitteiksi asetettiin edistää työläiskynäilijäin ja -piirtäjien yhteisiä pyrkimyksiä. Pian nimeksi omaksuttiinkin Työläiskynäilijäin ja -kuvaajain liitto Yhteisvoima. Lisäksi uuden liiton tehtäviin kuului opastus- ja neuvontatyö, kustannustoiminta sekä työläiskirjallisuuden edistäminen.

Pentti Järvinen on korostanut hyvin keskeistä eroa. Sivistysliitto painotti toimintaansa erityisesti opintokerhoihin sekä kirjallisuuden ja luentojen välittämiseen. Uusi edistysliitto eli TKL:n Yhteisvoima ajoi enemmänkin aktiivisten kirjoittajien asioita. Rinnastuksena tulee helposti mieleen myöhempi kirjailija- ja taiteilijaseura Kiila, joka perustettiin 1936, jo hieman toisenlaisessa yhteiskunnallisessa tilanteessa.²

Uuden liiton sihteeri Otto Oinonen kiteytti toiminnan tavoitteita lehtihaastattelussa huhtikuussa 1929. Hänen mukaansa pyrkimyksenä oli ”taiteenkin avulla edistää työväen vapauspyrkimyksiä”. Puolessa vuodessa liiton pariin oli muodostunut seitsemän opintokerhoa, joista viisi oli haastatteluhetkellä ”vilkaassa toiminnassa”.³ Määrää ei voi pitää kovinkaan suurena.

”AATTEELLISESTI KANNUSTAVAA” PAIKALLISTA TOIMINTAA

Paikallisella tasolla jouduttiin työväenyhdistyksissä tarkastelemaan ajassa esillä olleiden aatesuuntauksien eroja vakavasti. Sosialidemokraattien oli välttämätöntä pohtia oman aatteellisen, reformistisen linjansa kestäviä perusteita, kun liikkeen vasemmalla puolella oli houkuttelemassa räväkämpää, suoraviivaisempaa ja osin jännittävän salaistakin toimintaa. Suhdetta porvarillisiin vastustajiin ja vaalikamppailujen kilpailijoihin oli myös arvioitava, sillä heitäkin oli erilaisia. Opintokerho tarjosi tällaisiin aatteellisiin

¹ Järvinen 1968, s. 48–49.

² Järvinen 1968, s. 49–50; Parkkari 1970 ei mainitse uutta edistysliittoa, eikä Kantasalmikaan; Kiilan kirjallisista lähtökohdista ja käynnistäjistä ks. Rinne 2006, esim. s. 12–16, 56–82.

³ Työväenjärjestöjen Tiedonantaja 27.4.1929, myös lainaukset.

ajatuksenvaihtoihin hyvän mahdollisuuden, toki myös säännöllisten kuukausikokousten poliittiset keskustelutkin.

Esimerkiksi Tikkurilan työväenyhdistyksessä, Helsingin maalaiskunnan teollistuvassa rautatietaajamassa, herättiin toden teolla TSL:n opintokerhotoimintaan vuoden 1929 kuluessa. Tammikuussa perustettiin maalaiskuntaan sivistystyöjärjestö ja sen vaikutus heijastui pian työväenyhdistykseen. Sille onnistuttiin lisäksi saamaan kunnallista tukeakin opintokerhotoimintaa varten.¹

Tikkurilalaiskerhon perustajana ja puheenjohtajana oli kirjaltaja Otto Kohtanen, joka oli työväenyhdistyksen keskeisiä vaikuttajia 1920–1940-luvuilla, kolmekymmenluvulla myös kunnanvaltuuston puheenjohtajana. Yhdistys oli vahva tekijä kunnallisjärjestössä ja sitä kautta laajemminkin maalaiskunnan kunnallispolitiikassa. Kunnallisten asioiden ohella myös oma työväentalo vaati paljon hänen huomiotaan ja myös jatkuvaa tekemistä. Talo tarjosi perjantai-iltoina klo 19 kokoontuneelle opintokerholle tutut, toimivat tilat.

Tikkurilassa otettiin syksyllä 1929 heti ensimmäiseksi opintoaineistoksi englantilaisen sosialistikirjailijan H. G. Wellsin suosittu teos *Uusia maailmoita vanhojen sijaan* (suomennos julkaistiin 1925). Kirjaa käytiin läpi luku kerrallaan, ja kerhon jokaisessa kokouksessa syntyi vilkasta keskustelua sosialismista ja myös kapitalistisesta yhteiskunnasta. Tilaisuuksissa oli viidestä kymmeneen opiskelijaa paikalla, ja keskusteluista pidettiin oikein pöytäkirjaa.

Erkki Vasara on kuvannut kautta 1930–1931 Tikkurilassa opintokerhon vilkkaimaksi jaksoksi. Keskusteluilla oli ”mukana olleille varmasti voimakas aatteellisesti kannustava merkitys”. Kerhoon kuului tuolloin yhdeksän miestä ja neljä naista eli noin 40 prosenttia jäsenistöstä. Pääosin mukana olleet olivat johtokunnan jäseniä tai muutoin keskimääräistä aktiivisempia jäseniä. Opiskeltiin muun muassa Karl Marxin, Karl Kautskyn ja Max Adlerin teoksia, eikä silloin kartettu vaikeitakaan teoreettisia kysymyksiä. Niihin tartuttiin niin vakaasti kuin yhdessä osattiin. Kerhon kokoontuessa keskusteltiin myös kaunokirjallisuuden pohjalta, jolloin esillä oli esimerkiksi August Strindbergin, Erich Maria Remarquen ja Pentti Haanpään teoksia.

Kerho lopetti toimintansa tammikuussa 1933, mutta uusia yrityksiä käynnistää toiminta tehtiin vielä vuosina 1935 ja 1939, kuitenkin onnistumatta. Yhdistys järjesti yhdessä pitäjän sivistystyöjärjestön ja TSL:n kanssa muutamia avoimia luentotilaisuuksiakin. Esimerkiksi helmikuussa 1936 Arvi Hautamäki puhui aiheesta ”Diktatuuri ja kansanvalta” ja kansanedustaja Mikko Erich kuukautta myöhemmin työläinsäädännöstä.²

Tikkurilalaisilla oli vuosien varrella paljonkin yhteistyötä Keravanjoen eteläpuolella toimineiden Tapanilan (perustettu 1908) ja Puistolan (perustettu 1931) sosiali-

¹ Sivistystoimikunnan lisäksi maalaiskunnan taloudellisen tuen pariin saatiin myös Tapanilan ja Pakilan työväenyhdistysten näyttämöt, ks. Tahvanainen, s. 86.

² Vasara 2000, s. 164–171.

demokraattisten työväenyhdistysten kanssa. Jälkimmäisen keskeisiin vaikuttajiin kuului 1930-luvulla TSL-tehtävistäkin tuttu kansanedustaja Mikko Ampuja, joka osallistui monin tavoin paikallisiin rientoihin. Puistolan Urheilijoiden omistukseen siirtyneellä työväentalolla pidettiin monia kansantajuisia luentosarjoja, joihin maalaiskunnan sivistystoimikunta hankki luennoitsijat. Usein puhui Ampujakin. Hän lisäksi hoiti monien sen ajan kansanedustajien tavoin myös työväenyhdistyksen ja yksittäisten puistolalaistenkin asioita tarvittaessa pääkaupungin virastoissa.¹

SIRKUSKATU 5, OVI 24²

Sivistysliiton toimisto oli työn solmukohta koko maata ajatellen. Sitä mukaa kuin opinto-kerhot ja opintojohtaja- sekä muut kurssit lisääntyivät, kirjeenvaihto vilkastui maan eri osissa toimivien opintokerhojen ja yksittäisten harrastajien välillä, uusia julkaisuja tehtiin, sitä mukaa kasvoi toimiston työpaine.

Pienestä aloitettiin. Toimisto oli vuosien ajan Sirkuskatu 3:ssa, yhteisenä Uudenmaan sos.dem. piiritoimiston kanssa. Toimistoapulainen Hilja Halava muisteli toimistoa myöhemmin lämpimästi: ”Liiton hallussa oli huone ja keittiö, joka viimeksi mainittu oli toimistoapulaisen työhuoneena ja samalla seurusteluhuoneena kahvia juotaessa. Kahvi myös keitettiin keittiön hellassa, joten kodikkuutta ei suinkaan puuttunut. Yhdessä piiritoimiston kanssa oli perustettu kahviosuuskunta, ja nämä yhteiset seurusteluhetket kii-reellisen työn lomassa olivat kaikille mieluisia.”

Aluksi laajemmat konekirjoitustehtävät teetettiin monistustoimistossa, mutta vähitellen kaikki siirrettiin oman toimiston tehtäväksi, niin konekirjoitus kuin sprii- tai vahasmonistuksetkin.

Toimisto siirtyi helmikuussa 1925 uusiin tiloihin, osoitteeseen Sirkuskatu 5:een, eli naapuriin työväentalolle. Oversa oli numero 24, ja toimisto käsitti kaksi tilavaa huonetta, mikä merkitsi myös runsaammin varastotilaa. ”Koska talossa oli keskuslämmitys, ei meidän enää sydämenvahvistukseksi tarvinnut kantaa puita huoneiden lämmittämistä varten”, muisteli Hilja Halava.

Toimisto oli hyvin pieni työyhteisö. Sen muodostivat vain liiton sihteeri, joka tosin oli tavattoman usein matkoilla, ja liiton järjestäjä, joka samaten kiersi yhtenänsä ympäri maata, sekä toimistoapulainen Hilja Halava. Vasta vuoden 1928 alussa toimistoon palkattiin toinen apulainen Kaija Vainio (myöh. Helminen).

¹ *Puistolan Sos.dem. Työväenyhdistys 1931–1981*. 1981 [ei sivunumerointia, 10–15].

² Näin esitteli TSL uutta osoitettaan työväentalolla esim. lehti-ilmoituksissa; vuonna 1908 valmistuneesta talosta ks. esim. *Helsingin Työväentalon vuosisata* 1994.

Toimistoapulaisen oma-aloitteisuus ja avulias palveluhenkisyys olivat aivan ratkaisevia liiton toiminnan edistämisessä ja kaikkien asioiden sujumisessa. Hilja Halava oli erittäin tunnollinen ja itsekin sivistystoiminnasta innostunut. Myöhemmin hän toimi vanhempana toimistoapulaisena ja sitten vielä TSL:n rahastonhoitajana.¹

Toimiston työvälineet olivat vielä pitkään verraten yksinkertaisia mutta tarpeisiin riittäviä. Maailmalla oli jo suuremmissa yrityksissä käytössä esimerkiksi monimutkaisiin, yhtäaikaisiin laskutehtäviin kykeneviä kirjanpitokoneita, ”koneaivoja”. Sellaisista luettiin lehdistä. TSL ei niitä vielä tarvinnut, kehittyneemmän toimistoteknologian aika oli vasta tulossa. Sen sijaan varhaisia apuvälineitä olivat 1920-luvun Suomessakin automaattiset postimerkkileimauslaitteet sekä osoitteiden tulostamiseen Adrema-osoitekoneet.²

LIITOLLE OMA ÄÄNENKANNATTAJA

Pekka Railo toi mukanaan Sivistysliittoon lehtimiehen kokemuksensa. Ei ollut lainkaan ihme, että hän alkoi uutena sihteerinä loppusyksystä 1926 alkaen pian pohtia oman äänenkannattajan aikaansaamista. Hänen suunnitelmansa tyrmättiin välittömästi. Taloudenhoitaja Olavi Puro oli sitä mieltä, että liiton taloudellinen tilanne ei uutta julkaisua sallinut. ”Liiton kaikki tulot tarvittaisiin vielä kauan viimeistä markkaa myöten jo hyväksyttyjen ja kokeiltujen toimintamuotojen rahoittamiseen”, muisteli Railo myöhemmin Puron painokkaita puheita.

Puolta vuotta myöhemmin Railo yritti uudelleen, nyt varustautuneena yksityiskohtaisella arviolaskelmalla. ”Panin pääni pantiksi”, muisteli Railo myöhemmin, ettei lehti aiheuttaisi ylimääräisiä kustannuksia. Liiton toimikunnassa antoi toinen toimittaja, Yrjö Räisänen, omaa tukeaan, ja vähitellen muutkin toimikunnan jäsenet saatiin asian puolelle.

Työläisopiskelijan ensimmäinen numero tuli lehtipainosta huhtikuussa 1928. Lehti oli aikakausjulkaisun muotoinen ja sivuja oli tavallisesti 24. Se ilmestyi kesää lukuun ottamatta suunnilleen kuukausittain. Ensimmäisenä vuonna numeroita ehti valmistua kuusi ja seuraavana vuonna jo yhdeksän.

Toimituslaatikossa mainittiin toimitukseen kuuluviksi Väinö Voionmaa, Arvi Hautamäki ja vastaavana toimittajana Pekka Railo, joka myös käytännössä vastasi toimitussihteerinä lehden tekemisestä ja ilmestymisestä. Railo huolehti myös lehteen

¹ Lainaukset Halava 1939; Valavaara 1939, s. 190; Työväenopisto 2–3/1926.

² A.W. Blau: Koneaivot. Suomen Kuvalehti 4/21.1.1928 (lehtileike kirjoittajan kokoelmassa).

tulevien ilmoitusten hankinnasta. Lehti oli ensimmäisen vuosikymmenensä ajan varsin arkisen näköinen. Sivuilla oli kyllä piirroskuvitusta ja valokuviakin.

Työläisopiskelija ilmestyi ensimmäisen vuosikymmenensä ilman varsinaisia kansilehtiä. Poikkeuksiakin oli. Helmikuussa 1929 lehti juhlisti Väinö Voionmaan 60-vuotispäivää hänen kuvallaan varustetulla kansiaiheella. Syyskuussa 1929 ilmestynyt liiton 10-vuotisjuhlanumero oli puolestaan nidottu kartonkikansiin.

Pekka Railo muistelikin 1958, että hän sai lehden ulkoisen ilmeen takia saiturin maineen. Toisaalta vaatimattoman näköinen, edullisesti painettu lehti ei tuottanut julkaisijalleen suoranaista tappiota, mutta samalla kuitenkin liiton tärkeä viesti levisi kautta koko maan.

Ensimmäisen vuoden tulos oli selvästi ylijäämäinen, ehkä taloudenhoitajankin iloisesti yllättäen. Lehden tuotot olivat noin 40 500 markkaa ja kulut 34 500 markkaa (runsaat 10 000 euroa). Siitä tulikin taloudellisesti lehden paras vuosi.¹

TSL kustansi yhden lehden jokaiselle opintokerholle. Jäsenenä olleet ammatti- ja muut liitot kustansivat lehden puolestaan ammattiosastoille tai niiden kirjeenvaihtajille ja muillekin yhteyshenkilöille. Lisäksi lehteä jaettiin ilmaiseksi muun muassa sosialidemokraattisille sanomalehdille ja liiton jäsenjärjestöjen toimistoihin. Painos oli aluksi 3 000 ja loppuvuoden 1928 noin 5 000 kappaleen suuruinen, mitä laajemmaksi se ei myöhemminkään kasvanut.

Irtonumeron hinta oli 2 markkaa (rahanarvonlaskurin mukaan 60 senttiä). Lehteä oli myös mahdollisuus tilata. Siihen kannustettiin opintokerhojen jäseniä ja asiamiehiä suorastaan tilaushankintakilpailuilla. Vuosikerran hinta oli esimerkiksi 1929 koko vuodelle 15 markkaa (laskennallisesti mutta vaikeasti verrattavissa 4,55 euroa) ja puolivuositain tilatessa 10 markkaa.

Suurista tavoitteista ja toiveista huolimatta lehden painosmäärä aleni 3 000:n suuruiseksi, mistä jäsenjärjestöjen tekemiä tarjoushintaisia tilauksia oli 1 170. Normaalihintaisia tilauksiakin oli muutamia satoja.²

Talouslaman vuosina lehden painosmäärä aleni 1 500:aan, ja jäsenjärjestöjen tilaukset putosivat alimmillaan 114:ään. Vasta 1930-luvun lopulla painos kasvoi uudelleen 3 000:een, mutta toimintakertomusten mukaan jäsenjärjestöjen tilaukset eivät kohonneet runsasta 600 suuremmaksi.

¹ Pekka Railo: Miksi ja miten Työläisopiskelija syntyi? Työläisopiskelija 2/1958 (myös lainaukset); tietoja lehden synnystä myös Kaape [Pekka Railo]: Kun me aloitimme... Työläisopiskelija 8/1944.

² TSL asetti vuodelle 1929 aivan epärealistisen tilaajatavoitteen 30 000 kappaletta.

TAVOITTEET LEHTITYÖHÖN KÄYDESSÄ

Vaativuudesta ulkoasustaan huolimatta Työläisopiskelija teki hyvin merkittävää ja laajalle ulottunutta työtä sivistystoiminnan saralla. Siitä muodostui nopeasti sivistystyössä mukana olleiden yhteydenpitoväline, tiedotuskanava, lenkki – ellei suorastaan rengas – joka piti joukkoa osaltaan koossa yhteisessä ketjussa. Se kertoi myös TSL:n ulkopuolisille liiton toiminnasta maan eri puolilla, kantavista periaatteista ja päättävien elinten kokouksista sekä linjanvedoista.

Pekka Railo nosti ensimmäisessä pääkirjoituksessaan, ”Työhön käydessä”, keskeiset tavoitteet esiin. Lehti tulisi olemaan ”myötämielinen kaikelle yleiselle sivistystyölle, jota eri tahoilla tehdään kansamme tietomäärän lisäämiseksi, sisäisen elämämme rikastuttamiseksi, toimikyvyn vahvistamiseksi ja kaikinpuolisen sivistystason kohottamiseksi.”

Railo lisäsi kuitenkin, että ”hartaimman intomme ja työmme me omistamme sille sivistystyölle, jossa ylinnä ovat työläisten maailmankatsomus, toveruus ja yhteishenki.” Railon mielessä oli lähinnä se ”itsekasvatus”, jota työläiset toteuttivat opintokerhoissaan. Näille kerholaisille Railo lupasi liiton kaikkea apua, samalla kun tukea oltiin valmiit antamaan kaikille muillekin työväen sivistystoiminnan muodoille, aina kodeissa tapahtunutta yksinäistä kirjeopiskelua myöten.

Hyvin keskeinen osa lehden sisällöstä olikin jatkossa omistettu opintokerhotyön monimuotoiselle tukemiselle. Sivuilla oli käytännön ohjeita ja opastusta, kuvauksia eri kerhojen toiminnasta, uusien aineistojen ja kurssikirjojen esittelyjä. Liiton opintojohtajakursseilta oli monia kertomuksia valokuvineen.

Lisäksi kirjoituksin esiteltiin taiteen eri muotoja, kuva- ja säveltaidetta sekä kirjallisuutta hyvinkin laajasti. Kirjankustantamot olivat säännöllisiä ilmoittajia lehden sivuilla. Vakioilmoittajia olivat luonnollisesti myös työväen omat liikelaitokset ja järjestöt. Usein toistuneita ilmoittajia olivat samoin esimerkiksi tupakka- ja tulitikkutehtaat.

Julkaisussa annettiin myös opastusta työväentaloilla sijaitsevien kirjastojen hoidosta. Sivuilla kerrottiin jonkin verran myös muusta työväenliikkeestä, nuoriso-, raitius-, urheilu-, osuustoiminta- ja ammattiyhdistystoiminnan aloilta.

Työväen Sivistysliiton äänenkannattaja Työläisopiskelija kertoi myös kansainvälisestä työväen sivistystoiminnasta, Ruotsista, muista pohjoismaista, Virosta ja hieman muualtakin. Keskustelukerho-otsikon alla pakinoi nimimerkki Kaape (Pekka Railo) hieman muuta tekstiä kevyempään sävyyn ajankohtaisista kysymyksistä. Saatettiinpa lehdessä antaa nuorille hyvän käytöksen ohjeitakin, kuten esimerkiksi J. H. Vehkamäki lokakuussa 1928 otsikolla ”Kuinka näyttäisin sivistyneeltä?” Kysymyksen on aina ajankohtainen.

Liiton lehti esitteli syyskuussa 1929 laajasti professori Zachris Castrénin valmista-
maa perusteellista mietintöä luento- ja sivistystoiminnan kehittämiseksi, ja kuvauksen kansansivistystyön perustehtävistä. Castrénin määritelmä vapaan sivistystyön tehtävistä

tiivisti erinomaisella tavalla niitä 1920-luvun vapaamielisiä, yleisiä ajatuksia, joihin myös TSL:n oma, itsenäinen ja työväenhenkinen toiminta osaltaan nojautui. Hänen mukaansa ”vapaaksi kansansivistystyöksi sanotaan kaikkea sitä moninaista tointa, jonka tarkoituksena on saada hereille ja edistää aikuisten vapaita itsekasvatuspyrkimyksiä, so. heidän pyrkimyksiänsä sekä tietojensa syventämiseen ja laajentamiseen että tunne-elämänsä ja käytöstapojensa jalostamiseen, jotta he täydellisemmin kehittyisivät sivistyneiksi ihmisiksi ja vastuukykyisiksi jäseniksi niissä elämänoloissa ja elämäntehtävissä, jotka he tuntevat omikseen”.¹

Castrénilaisittain vapaa kansansivistys luonnehdittiin lähtökohtaisesti itsekasvatukseksi, jonka avulla ”yksilöt voivat kehittää laaja-alaisesti omaa persoonallisuutta, sekä tiedollista, tunne- ja käytöspuolta”.²

¹ Ks. mietinnöstä myös Castrén 1991b, s. 141–158, lainaus s. 141; ks. myös Huuhka 1991, s. 127–129; Alanen 1986, s. 54; Karjalainen 1970, s. 197.

² Jukka Tuomisto 2003, s. 67–68.

6.

Toimintamuodot vakiintuvat – ”kynttilä, joka valaisi...”

SIVISTYSLIITTO VAKIINNUTTI muutamassa vuodessa asemansa suomalaisessa työväenliikkeessä, ja voi myös sanoa suomalaisessa yhteiskunnassa, muiden kansansivistysjärjestöjen rinnalla. Opintokerhoista ja luentotilaisuuksista tuli olennainen, yhä luontevammaksi muuttuva osa paikallisen työväenyhdistyksen, ammattiosaston ja muidenkin työväenjärjestöjen toimintaa.

Yhteiskunnalliset rajat valkoisen ja punaisen välillä olivat verraten selväpiirteiset, eikä niiden ylitse helposti liikuttu. Toki oli niitäkin, joita jako ei suoranaisesti koskenut tai jotka eivät siitä piitanneet. Molemmiin puolin oli kyllä runsaasti henkilöitä, jotka katsoivat hyvin tarkkaan, mennäänkö iltamahuveihin työväentalolle vai suojeluskuntatalolle; siinä oli tarkin rajaviiva. Tarkkaan seurattiin mökin ikkunasta, menevätkö naapurit oikeaan vai väärään iltamapaikkaan. Lapsetkin oppivat pian, käytettiinkö omaa osuusliikettä vai porvarillista.

Sivistysrienoissa samoin kuin erilaisissa kulttuuritapahtumissa raja oli monesti kuitenkin helpommin ylitettävissä, varsinkin suuremmissa asutuskeskuksissa. Sivistysliitolla ja muilla sivistystyötä tekevillä valtakunnallisilla järjestöillä, kuten esimerkiksi Kansanvalistusseuralla, oli monissa käytännön asioissa tiivistä, osin hyvinkin luontevaa yhteydenpitoa.

Opintokerhot ja luentotilaisuudet nivELYIVÄT elimellisesti siihen työväestön paikalliseen kokonaisuuteen, minkä keskeisenä tukikohtana, kotina, oli oma työväentalo tai muu vastaava vakinainen kokoontumistila. Yhteisön osaset tukivat toisiaan taloudellisesti, poliittisesti, sosiaalisesti sekä kulttuuri- ja sivistystoiminnan osalta.

Helsingin kunnallisilla vuokrataloilla, ilmeisesti Vallilan työläiskaupunginosan ”kunt-seissa” Mäkelänkadun varrella¹, toimi kolmekin opintokerhoa jo kaksikymmentäluvun puolivälissä. Niissä oli jäseniä yhteensä runsaat 50. Niiden ja samalla koko kerrostalokokonaisuuden sivistystyön mahdollisuudet olivat aivan poikkeukselliset. Kaupunki oli jopa varannut työläisten valistustoimintaa varten yhden huoneiston, jossa voitiin kokoontua. Sinne tuli kaupungin tilaamana myös lukuisia lasten-, nuorten- ja raittiuslehtiä ja olipa siellä vielä 200 niteen kirjastokin. Vuonna 1926 valistustoimintaa johti näiden kunnallisten talojen emännöitsijänä toiminut kotitalousneuvoja Lyidia Saarikivi.

Toiminnassa keskityttiin erityisesti lapsiin ja nuoriin. Heille oli lukutupa avoinna perjantaisin ja sunnuntaisin. Lisäksi kerran viikossa pidettiin kahden nuorten kerhon opintokokoukset. Ne olivat samalla käsityöiltoja. Luettavana oli ainakin Johannes Linnankosken teoksia. Niistä keskusteltiin ja niitä luettiin myös kotona. Sunnuntaisin oli ohjelmallinen kokous, jossa kerholaiset pitivät puheita, lausuiivat runoja ja lukivat kertomuksia. Yleensä sunnuntaiksi ilmestyi myös käsin tehty oma kerholehti *Pyrkimys*.

Äitien kerho kokoontui puolestaan keskiviikkoisin, kertoi talojen kerhotoiminnasta selostuksen laatinut nimimerkki Äiti. Heillä oli yleensä käsityöt mukana, ja samalla lukukerhossa paneuduttiin Minna Canthin teoksiin yhden lukiessa vuorollaan ääneen. Välillä myös laulettiin ja soitettiin. Äideillä oli kuukauden viimeisenä keskiviikkona ohjelmallinen kokous, jossa kuultiin myös lastenkasvatukseen liittyviä esitelmiä. Joskus tehtiin tutustumiskäyntejä esimerkiksi osuusliike Elannon leipomoon tai työväensuojelua esittelevään näyttelyyn. Toiminta oli siten hyvin monipuolista, paljon muutakin kuin opintoaiheisiin paneutumista.

Sulan maan aikana äideille, ilmeisesti nuorillekin, oli tarjolla kesäteatteria – todennäköisesti Vallilan metsikössä – sillä Kansan Näyttämö antoi vapaalippuja 20–25 hengen ryhmille. Opintokerhoilla oli myös yhteinen vene, *Pyrintö*, johon mahtui jopa 40 henkeä. Sillä tehtiin kesätorstaisin ja sunnuntaisin soutu retkiä raittiusyhdistys Koiton hallinnoimaan Lammassaareen Vanhankaupunginlahdella. Kesällä leikittiin lapsikatraan kanssa ulkoleikkejä, pelattiin pallopelejä ja urheiltiinkin.

Tammikuussa 1926 kävi kolmisenkymmentä nuorta kerholaista retkellä Työvään Akatemiassa Kauniaisissa. Se on ollut aikamoinen retki tuon ajan kulkuneuvoja ajatellen. Vierailijat esittivät ohjelmanumeroita ja veivät uusimman kerholehtensä tuliaisiksi. Akatemian oppilaiden puolesta puhui Uno Nurminen ja vierailijoiden edustajana Lyidia Saarikivi. ”Lopuksi leikittiin”, kertoi uutisteksti.²

¹ Ks. esim. Tuomisto 1977, s. 8–9.

² Uutistekstiä opintokerhotoiminnasta Työväänopisto 2–3/1926.

”VALTAISAA HYÖRINÄÄ RUOVEDELLÄ...”

Otettakoon seuraavassa esimerkiksi hämäläinen Ruoveden kunta ja siellä 1920-luvulla virinnyt poikkeuksellisen laaja sivistystoiminta.¹ Työväen muistitietotoimikunnan kokoelmiin talletetuissa laajoissa muistelmissaan on TSL:n toiminnassa monin tavoin vaikuttanut Paavo Niemi kertonut liittyneensä 17-vuotiaana Ruovedellä Ylä-Kolkin työväenyhdistykseen. Siinä oli tuolloin, vuonna 1923, parikymmentä jäsentä, ja muitakin nuoria alkoi liittyä mukaan.²

Aika oli otollista työväen kulttuuritoiminnalle ja sivistystyölle, vaikka työväenyhdistyksen talo oli vanha ja kehnossa kunnossa. Isoa salia ei talvella voitu edes lämmittää. Silloin ”kipपुरoituin ravintolahuoneessa, joka riittikin kokousten pitoon ja ohjelmien harjoitteluun jotenkuten”.

Iltamia järjestettiin innolla kesäisin, sulan maan aikana. Niissä esitettiin näytelmiä, lausuttiin runoja ja luettiin satuja. Lopuksi tanssittiin. Tavallisesti iltamia edelsi vielä päiväohjelmana urheilua ja lisäksi monenlaisia kenttäpelejä, joilla ”pyydystettiin rahaa yhdistykselle”.

Kun työväentalo sitten onnistuttiin kunnostamaan talkoilla, ja saatiin lämmitys kuntoon, iltamia alettiin järjestää myös talvisaikaan. Niihin liittyi hiihtokilpailujakin. ”Se oli pienen kylän työväenyhdistyksen valtaisa hyörinää, siinä oli omalla tavallaan mukana koko jäsenistö.” Yleisönä oli Niemen muistelun mukaan lähes koko kylän väki, joitakin yksittäisiä maatilojen isäntiä ja emäntiä lukuun ottamatta.

Muissakin Ruoveden työväenyhdistyksissä (puoluetilastojen mukaan yhteensä 13 yhdistystä) oli vastaavanlaista toimintaa. Sitä organisoivat Ruoveden sos.dem. kunnallisjärjestö ja Ruoveden työväen sivistystyötoimikunta. Jälkimmäisen henkisinä sieluina olivat paikkakunnalle muuttonsa jälkeen vuodesta 1927 alkaen kunnankirjuri Santeri Saarikivi ja hänen puolisonsa Lydia Saarikivi.³

1 Ruovedellä oli 1918 hyvin vähän punaista ja valkoista terroria, mutta vankileirit muodostuivat kohtaloksi yli 200 punaiselle. Seurauksena oli poikkeuksellisen runsaasti punaorpoja. Mielenkiintoista oli, että punaorpohuollosta huolehti sosialidemokraattisemmistöinen kunnanvaltuusto (Warsell 2018, esim. s. 142–143). Tässä jää avoimeksi, loiko tällainen huolenpito pohjaa vahvalle järjestö- ja opintotoiminnallekin.

2 Seuraava perustuu lainauksineen koneella 1974 kirjoitettuun muistelmakokonaisuuteen, Paavo Niemi: Työväen sivistystyömuistoja (Työväen muistitietokokoelmat; tämä ja useimmat muutkin tässä tutkimuksessa hyödynnetyt muistelukset löytyvät Työväen Arkistosta).

3 Saarikivet ehtivät elämänsä aikana olla mukana monissa työväenliikkeen tehtävissä ja monella paikkakunnalla, samalla erinomaisina esimerkkeinä sivistystyön paikallisista toimijoista. Santeri Saarikivi (1877–1969) toimi piirisihteerinä ja kolmeen otteeseen sos.dem. puolueen kansanedustajana vuosien 1908–17 kuluessa. Hän laati TSL:lle jo varhain kunnallistiedon alkeiskurssin aineiston. Ruovedellä hän oli pitkään sivistystyötoimikunnan puheenjohtajana; ks. P-o [Lyyli Takki]: Kaksi etulinjan uskollista. Työläisopiskelija 7/1943; esim. Pohjois-Karjalan kokemuksista Partanen, s. 45. Lydia Saarikivi (1880–1959) oli sos.dem. kansanedustajana 1919–21, toimi Ruovedellä asuessaan sairaalan ja parantolan taloudenhoitajana sekä myös työväen näyttämön johtajana; Saarikivistä ks. *Suomen kansanedustajat II*. 2000, s. 887–888; Kuopion vuosilta, ks. Tuomisto 1982b, esim. s. 214–224.

Sos.dem. kunnallisjärjestö järjesti kirkonkylän työväentalolla henkisiä kilpailuja. Niihin vedettiin mukaan myös Ylä-Kolkin työväenyhdistyksen nuoret voimat. Paavo Niemi on muistellut, miten hän askel askeleelta eteni työväen sivistystyön pariin. Sitähän jossain muodossa oli jo toiminta oman talon näyttämöllä. Saarikivet ”työn-sivät minua eteenpäin niin hienosti, etten sitä edes ajallaan huomannut”, on Niemi kertonut.

KURSSILTA KURSSILLE

”Askel eteenpäin” oli syksyllä 1929 Hämeen pohjoisen sos.dem. piirijärjestön järjestämä järjestötoiminnan kurssi Ruoveden työväentalolla. Ylä-Kolkin yhdistys lähetti kurssille Paavo Niemen ja Lauri Järvenpään.

Kurssi sisälsi etupäässä järjestöoppia, ja yhtenä kouluttajana oli Sivistysliiton Arvi Hautamäki. Hän luennoi opintokerhotoiminnasta. Seuraavana vuonna olikin jo vuorossa Ruoveden kirkonkylän työväentalolla järjestetty opinto-ohjaajakurssi. Sen järjestivät TSL ja paikallinen sivistystyötoimikunta.

”Tuo kurssi oli täysosuma”, on Niemi muistellut. Kouluttajina olivat Lyidia Saarikivi ja Arvi Hautamäki, joka ”ei sietänyt mitään luhvaamista ja vaati uutteraa keskittymistä puheena oleviin asioihin”. Kymmenen päivän kurssilta palasi Ylä-Kolkin työväenyhdistykseen neljä intoa puhkunutta nuorta miestä. Syksyllä 1930 järjestettiin näyttävästi Ylä-Kolkin työväentalolla opintokerhojen alkajaistapahtuma, juhlapuhujana Lyidia Saarikivi.

Kerhoja päätettiin perustaa kerralla peräti neljä: järjestöopin, kunnallistiedon, valtio-opin ja suullisen esitystaidon kerhot. Yhdistyksen jäsenmäärään nähden kerhoja oli todella runsaasti, mutta kun innostus oli suurta, monet pyrkivät osallistumaan useaan samanaikaisesti. Ratkaisuna opintokerhot kokoontuivat ajallisesti limittäin.

Niemi on kertonut, että ”me aktiivipojat osallistuimme kaikkiin neljään aiheeseen ja meidän mukanaamme joitakin muita. Yhdistyksen silloisista jäsenistä tuskin ainoakaan oli osallistumatta jonkin kerhon toimintaan, suullisen esitystaidon kerho oli se, joka kokosi eniten osallistuvia”.

Kerhotoiminta pysyi kylässä vireänä. Kesäkausina opintokerhojen vetäjät järjestivät retkiä kerhotyön nimissä. Paavo Niemen johtopäätökseen voidaan helposti yhtyä: ”Ylä-Kolkin työväenyhdistys opintokerhoineen oli kynttilä omassa miljöössään, valo, joka valaisi omia ympyröitä laajemmalle.”

Ruovedellä toimi opintokerhoja 1920-luvun loppupuolelta alkaen lähes jokaisessa työväenyhdistyksessä. Otettakoon sieltä vielä yksi esimerkki. Siinäkin toiminnan keskiössä oli Lyydia Saarikivi.

Ruoveden kirkonkylän sos.dem. työväenyhdistyksen naisjäsenet ryhtyivät puuhaamaan syksyllä 1927 yhdistyksen alaista opintokerhoa. Lupaa perustamiseen jouduttiin pyytämään työväenyhdistykseltä, ukko-yhdistykseltä. Sen varttuneet ja elämää nähneet miehet sanoivat: ”Perustakaa vain, mutta ei se elä vuottakaan...”¹

Työväenyhdistyksen naisten opintokerhon syntysanat lausuttiin kirkonkylän työväentalon pihalla, perunakuopan reunalla, lokakuussa 1927. Mukaan tuli 16 naista, ja opinto-ohjaajaksi sekä puheenjohtajaksi valittiin Lyydia Saarikivi. Kerho alkoi kokoontua työväentalolla torstai-iltaisain – ja sitä kokoontumista jatkui ainutlaatuisesti vuosikymmenestä toiseen.

Kerho aloitettiin lukukerhona, Minna Canthin teoksilla. Välillä osallistujat lausivat muidenkin tekstejä, lauloivat ja tekivät käsitöitäkin. Linnankosket ja Haanpää luettiin tarkoin. Kerhon nimi muutettiin kirjallisuuserhoksi. Ainakin kahden ensimmäisen vuosikymmenen ajan se kokoontui parikymmentä kertaa vuodessa käyden läpi ”huomattavan määrän kotimaista sekä vähän ulkolaistakin kirjallisuutta”. Osanottajamäärä kasvoi, muutamat jäivät pois, uusia tuli tilalle.

Kirjallisuus oli vain yksi osa kerhon toimintaa. Lyydia Saarikivi ohjasi itse kerhoa sen 18 ensimmäistä vuotta. Kirjallisuuden lisäksi opiskeltiin kunnallisia asioita ja sosialismin historiaa. Kerran kuussa pidettiin alkuvuosina lisäksi paikalliselle yleisölle ohjelmallinen iltama kerholaisten omin voimin.

Kerhon parissa harrastettiin näytelmiä, lausuntaa, myös joukkolausuntaa ja laulamista. Anna Jokisen ohjauksella voimisteltiin ja opeteltiin kansantanhuja. Kerhon valmista misissa näytelmissä naiset hoitivat myös miesten roolit, näin esimerkiksi Minna Canthin *Papin perheessä* (1891). Vuosijuhlissa oli säännöllisesti hyvin monipuolista ja luonnollisesti itse tehtyä ohjelmaa. Retketkin kuuluivat ohjelmaan. Kokonaisuuteen aluksi kuuluneet nuorten ohjelmakerho ja varhaisnuorten satukerho siirtyivät sittemmin työläisnuorisosoaston hoidettaviksi.

Ruoveden naisten kirjallisuuserhossa uudempikin kirjallisuus tuli tutuksi, esimerkiksi Eeva Joenpellon ja Veikko Huovisen tuotanto. Tuttu joukko pysyi hyvin koossa, muutoksia tapahtui vain harvakseltaan. ”Iloinen seura ja vilkas toiminta pitävät mielen virkeänä”, vakuuttivat kerholaiset 30-vuotisjuhlensa yhteydessä vuonna 1957 maisteri

¹ Lainaus opintokerhon 20-vuotisselostuksesta Työläisopiskelija 7/1947; lähteenä käytetty lisäksi Raili Ruusala: ”Laulelosi nuoruuden...” Työläisopiskelija 8/1957; Työläisopiskelija 7/1937; Työläisopiskelija 9–10/1959.

Raili Ruusalalle. Kerhon lempilaulukin kajahti ilmoille: ”Laula, kun sull’ riemuineen nuoruus aukeaapi: sydäimestä sydämeen laulun voima saapi”.¹

”LUJILLE OTETTIIN, SISUA KYSYTTIIN!”

Ruoveden sos.dem. työväenyhdistyksen naisten kirjallisuuserho on erinomaisen kauden ja vaikuttava esimerkki siitä, miten moniulotteista ja pitkäjänteistä sivistystoiminta voi olla.

Työläisopiskelijan sivuilla kerrottiin vuosien varrella monista vastaavanlaisista kerhokokemuksista, joskaan ei ehkä aivan niin laajasta, yhden kunnan alueella tapahtuneesta harrastuksesta kuin Ruovedellä. Poikkeuksellisen pitkäikäisiä opintokerhoja oli harvassa. Esimerkiksi Uudellamaalla toimivat parikymmentä vuotta vain 1927 aloittaneen Otalammien työväenyhdistyksen ja vuonna 1928 käynnistyneen Lohjan sos.dem. naisyhdistyksen opintokerhot.²

Etelä-Hämeessä perustettiin 1928 ensimmäiset sivistystyöjärjestöt Hämeenlinnan ja Janakkalaan. Lisää opintokerhoja yritettiin saada alulle, kansantajuisia luentoja pidettiin ja erilaisia opintopäiviä järjestettiin. Ensimmäiset opintojohtajakurssit pidettiin liiton kanssa Hämeenlinnassa vuonna 1929. Kurssille ilmoittautui 31 henkilöä 27 alueen eri kunnista. Viikon kurssilla olivat luennoitsijoina muun muassa N. R. af Ursin, Väinö Voionmaa ja Pekka Railo. Hausjärvelle perustettiin seuraava sivistystyöjärjestö vuonna 1938.³

Kerhotoiminnassa oli monenlaisia vaikeuksia. Pitkät ja hankalat matkat olivat yhtenä pulmana. Waldemar Rantoja on muistellut opintokerhotoimintaansa 1920–1930-luvun taitteessa Etelä-Pohjanmaalla: ”Opintokerho Alavuden aseman työväentalolla. Amerikasta kotiutunut autokorjaamon omistaja, leipurimestari, sahantyömiehiä, räätälimestari – kaikki kumartuneina kirjoihin hämärän lampun alla, ja opinto-ohjaajan piti raskaan päivätyön päätyttyä talsia pimeässä ja sateessa keinoa tietä edestakaisin noin 18 kilometriä! Lujille otettiin, sisua kysyttiin!”⁴

Alastaron Hennijoella syntyi opintokerho lokakuussa 1922. Mukaan lähti 13 henkilöä. Vielä ei ollut omaa työväentaloa, vaan kokoonnuttiin jäsenten kotona. Osallistujat halusivat, että opiskeltavien kirjojen tuli olla jännittäviä. Niinpä aluksi hankittiin Konrad Lehtimäen teoksia, mutta ne osoittautuivat kuitenkin liian raskaiksi. Sitten aiheet

¹ Kerho jatkoi toimintaansa vielä siinä vaiheessa 1959, kun sen ensimmäinen ohjaaja Lyydia Saarikivi kuoli. Kerhon toiminnan mahdollisesta päättymisestä ei ole tietoa.

² A. V-ti [Anni Vallanti]: Havaintoja Uudenmaan kerhoista. Työläisopiskelija 2/1946.

³ *Työväen Sivistysliiton Etelä-Hämeen Piirijärjestö ry* 2001 (jatkossa Etelä-Hämeen Piirijärjestö.), s. 5

⁴ Waldemar Rantojan muistelmia Työläisopiskelija 7/1949, myös lainaus. – Rantojasta, joka oli käynyt myös Työväen Akatemian vuosikurssin 1927–28, tuli sittemmin työläiskirjailija.

vaihtelivat avioliitosta, nuorison käytöksestä, ajattelemisen taidosta elämisen taitoon; kaikista hankittiin tietoja ja keskusteltiin. Näiden jälkeen siirryttiin kansantalouteen, sitten kunnallispolitiikkaan. Aiheet todettiin melko raskaiksi, mutta kiinnostuneita riitti, vaikka kerholaiset 1920–1930-luvun kuluessa paljon vaihtuivatkin.¹

Satakunnassa, Porin sos.dem. nuorisoyhdistyksessä, virisi opintokerhotoiminta vuonna 1925. Eri vaiheissa toimivat muun muassa sosialismin ja kaunokirjallisuuden kerhot. Esperantoakin opiskeltiin myöhemmin. Mukana oli lisäksi koko ajan myös erityinen ohjelmanharjoittelukerho, joka tuotti hyviä tuloksia ”ainakin nuorempaan väkeen nähden”. Hieman poikkeuksellisenä voidaan pitää puutarhakerhoa, joka paneutui yhdistyksen omistaman maapalstan hoitoon.²

Porin sos.dem. naisyhdistyksen opintokerho sai alkunsa toukokuussa 1927. Kerho keskittyi yhteiskunnallisiin aiheisiin, kuten tullikysymyksiin, verotukseen, huoltoalan kysymyksiin ja niin edelleen. Näiden varsinaisten opintoaiheiden lisäksi kerhon kokouksissa luettiin kaunokirjallisuutta. Kerho kokosi itselleen vähitellen jopa oman lainakirjaston.³

Erkki Uusiniitty kuuli syksyllä 1926 varusmiespalveluksesta vapauduttuaan Porissa järjestettävistä opinto-ohjaajakursseista. Kurssilla ”sai Hautamäen Arvi taotuksi visaiseen päähäni opintokerhon tarpeellisuuden”. Uusiniityn aloitteesta perustettiin sitten Ulvilan Vanhankylän työväenyhdistyksen opintokerho. Toiminnassa heijastui jonkin verran työväenliikkeen sisäistä suuntariitaa, varsinkin kun aluksi opiskeltiin Suomen historiaa. Sittemmin opiskeltiin pääosin TSL:n kirjeopiston avustuksella järjestöasioita, kirjanpitoa, kotitaloutta, lausuntaa, ohjelmansuoritusta, yhdistyslainsäädäntöä sekä kunnallisoppia ja kunnallista lainsäädäntöä. Viimeksi mainittuun aiheeseen paneuduttiin peräti viitenä peräkkäisenä vuonna. Lähes kaikki kerholaiset olivat mukana järjestötehtävissä ja siten he voivat heti ”kuumaltaan” soveltaa oppimiaan asioita käytäntöön kunnallishallinnossa, kunnanvaltuustossa ja lautakunnissa.⁴

Yhteistyön merkeissä kerrottiin TSL:n opintokerhojen toiminnasta joskus myös Työväenopistojen liiton Työväenopisto-lehden sivuilla. Esimerkiksi Lopen Hunsalassa aloitti työväenyhdistyksen parissa kaunokirjallisuuden opintokerho vuoden 1926 alussa. Opintoja johti rouva Telén, joka oli osallistunut heti Työväen Akatemian ensimmäiselle vuosikurssille.⁵ Kerhossa oli 13 jäsentä, ja erityisesti harjoiteltiin joka keskiviikko joukkolausuntaa, mikä oli kaksi- ja kolmekymmenluvulla varsin suosittua

1 Fanny Alitalo: Alastaron Hennijoen opintokerho. Työläisopiskelija 9/1940.

2 Eva Väre: Porin sos.-dem. Nuorisoyhdistyksen opintokerho. Työläisopiskelija 9/1940, myös lainaus

3 Hilma L[aine]: Porin sos.-dem. naisyhdistyksen opintokerhon toimintaa vuosien varrella. Työläisopiskelija 1/1950.

4 Erkki Uusiniitty: Ulvilan Vanhankylän Ty:n opintokerho. Työläisopiskelija 9/1940, myös lainaus

5 Rouva oli ilmeisesti myös ensimmäiselle vuosikurssille osallistuneen loppilaisen maatyömies Svante Telénin puoliso (*Työväen Akatemian Vuosikirja 1924–25*, s. 41).

iltamaohjelmistossa. Launosten opintopäivillä saatiin lisää käytännön ohjausta, kertoi nimimerkki Mukana oleva.

Nimimerkki Sihteeri kertoi puolestaan samana vuonna käynnistyneestä Viipurin työväen opintokerhosta. Se kokoontui perjantai-iltaisin sosialidemokraattien piiritöimistössä Ernst Lähteen johdolla. Kerhon kymmenen jäsentä paneutuivat Ranskan vallankumouksen historiaan, keskeisenä lähdeoksenaan Väinö Voionmaan laaja, kaksiosainen *Sosialidemokratian vuosisata*, mutta muitakin teoksia hyödynnettiin.¹

Arvi Hautamäki korosti 1970-luvun alussa haastattelussaan erityisesti vuosikymmenten takaisen kunnallispolitiikan opintotoiminnan huomattavaa merkitystä. Hautamäen mukaan SDP:n ja TSL:n järjestämällä lukemattomilla viikonloppujen kursseilla ennen muuta kaksi luennoitsijaa kasvattivat ”työväenliikkeen ensimmäisen kunnallismiesten ja -naisten polven”. He olivat puoluesihteerin avustaja, kunnallissihteeri J. E. Janatuinen, joka oli myös Akatemian kunnallistiedon opettaja,² sekä Hyvinkään kauppalanjohtajana (1926–1928) ja Helsingin apulaiskaupunginjohtajana (1930–1931) toiminut Rieti Itkonen. Arvokasta oli luentojen ja kaikkien koulutustilaisuuksien ohella myös kunnallistiedon opintokerhojen käynnistyminen.³

Keski-Suomessa Jyväskylän työväenyhdistys ryhtyi pian sisällissodan jälkeen, vuonna 1920, järjestämään yleisöluentoja. Kaupunki piti niitä niin hyödyllisenä, että myönsi toimintaa varten vuosittain avustusta. Pääosin aiheet koskettelivat kunnalliselämää, mutta myös aatteellisia kysymyksiä. Luennoitsijoina olivat paikallisten asiantuntijoiden ohella muun muassa tohtori Hannes Ryömä ja professori Väinö Voionmaa; hänellähän oli juurensa kaupungissa.

Työväenyhdistys ryhtyi vuonna 1921 järjestämään kursseja myös TSL:n kanssa. Esimerkiksi ensimmäisellä kurssilla luennoivat maineikas ammattiyhdistysmies Matti Paasivuori, maisteri Hjalmar Eklund ja puoluesihteeri Taavi Tainio. Opintotoimintaa laajennettiin: vuonna 1922 yhdistykseen muodostettiin kaikkiaan viisi opintopiiriä. Niissä opiskeltiin ruotsia, matematiikkaa, pikakirjoitusta, piirustusta ja kirjanpitoa. Tällainen opiskelu siirtyi työväenopistoon siinä vaiheessa, kun kaupunki perusti sen työväenyhdistyksen aloitteesta. Sen jälkeen opintokerhotoiminta keskittyi TSL:n pariin.

Opintokerhoja oli sekä työväenyhdistyksen että Jyväskylän sos. dem. naisyhdistyksen parissa, samoin urheilijoilla. Edelleen järjestettiin myös yleisöluentoja. Kaksi- ja kolmekymmenluvulla työväenyhdistyksessä oli myös vapaamuotoista keskustelua viikkokerhon puitteissa. Vuonna 1925 valmistunut, arkkitehti Alvar Aallon piirtämä työväentalo tarjosi opintotoiminnalle ja huvitilaisuuksillekin mainiot tilat. Talolla oli myös ravintolatoimintaa.

¹ Uutisia opintokerhoista Työväenopisto 2–3/1926.

² J. E. Janatuinen muisteli myöhemmin luennoineensa ensi kerran TSL:n kurssilla jo vuonna 1921 Tampereen työväentalossa (Työläisopiskelija 7/1949).

³ Arvi Hautamäen em. haastattelu.

Kaksikymmentäluvun lopulta alkaen luentojen aihepiirit laajenivat kirjallisuuteen ja taiteisiin. Esimerkiksi kansanedustaja Mikko Erich luennoi William Shakespearesta ja kirjailija Lauri Haarla teatterin sankaripalvonnasta. Muistiin on kirjattu myös kirjailija Elsa Hästeskon (Heporauta) luento ”taiteellisesta haltioitumisesta ja suggestio-opista”, jota seurasi peräti 450 henkilöä. Vuonna 1943 sai alkunsa työväenyhdistyksen keskusopintokerho, joka paneutui kunnallisiaiheisiin ja myös aatteellisiin kysymyksiin. Sen parissa autettiin esimerkiksi veroilmoitusten täytössä. Ensimmäisenä puheenjohtajana oli Tauno Heininen ja vuodesta 1947 pitkään Vilho Orenius.¹

Menestyneiden ja pitkäaikaisten opintokerhojen rinnalla oli paljon myös lyhyemmäksi jääneitä yrityksiä, mutta eivät nekaan opinnot haitaksi olleet. Esimerkiksi Uudellamaalla Järvenpään työväenyhdistyksen opintokerho perustettiin 1927. Seuraavalle vuodelle valittiin opintojen aiheeksi yleishyödyllinen kirjanpito. Jo muutamassa vuodessa huomattiin kuitenkin, ettei kerho herättänyt toivottua kiinnostusta. ”Sen hengissä pysyminen on kylläkin enempi tekohengityksen varassa”, todettiin vuonna 1931.²

Joskus työväenyhdistyksellä oli käytössään talo, joka oli niin huonossa kunnossa, että se kiviriippana vaikeutti kaikkea toimintaa. Kun talon sai sitten ponnistusten jälkeen kuntoon ja lämpimäksi, avautuivat salvat, ja vilkas hyörintä alkoi. Näin kävi esimerkiksi Helsingin maalaiskunnassa Herttuanniemen eli sittemmin Herttoniemen työväenyhdistykselle. Yhdistys sai alkunsa kuohuvan vuoden 1917 huhtikuussa. Lähes saman tien onnistuttiin ostamaan huvila, josta iltamasalin ja näyttämön rakentamisella saatiin oma talo, tai itse asiassa vain ”hätävara huoneusto”, sillä sitä ei syksyn kylmien tultua saatu lämpimäksi. Vuonna 1925 yhdistys sai viimein arpajaisluvan, ja pian sille kertyi ylimääräisiä tuloja. Taloa päästiin kohentamaan. Kun se viimein 1927 saatiin niin lämpimäksi, että sisällä tarkeni talvellakin, kuului aivan ensimmäisiin tapahtumiin TSL:n avustuksella järjestetty opastuskurssi. Kirjanpitoa ja järjestöasioita opiskeli 12 jäsentä eli noin puolet kaikista yhdistyksen jäsenistä.³

Maan toisella puolella Lapissa toimi 1920-luvulla useita työväenyhdistyksiä, joilla oli oma työväentalo, mutta niissä mahdollisesti toimineista opintokerhoista on tilastotietoa vasta 1930-luvun loppupuolelta. Taloilla oli joka tapauksessa monenlaista toimintaa, niin kokouksia kuin kulttuuritapahtumiakin. Toiminnan kehittämistä haittasi paikoin poliittinen valtakamppailu, joka pitkäksi aikaa lamaannutti sosialidemokraatteja, usein sotavuosien jälkeiseen aikaan asti.

Kemin 1887 aloittanut työväenyhdistys oli vasemmistososialistien hallinnassa kaksikymmenluvun ajan, samoin esimerkiksi Tornion (1904), Kemijärven (1905) ja

¹ Tapiola 1968, s. 254–258, 334–339.

² Saari 2005, s. 51, myös lainaus.

³ Tuomisto 2002, s. 11, 13–14, 30–32, lainaus s. 14.

Rovaniemen (1905) työväenyhdistykset. Kaakamon työväenyhdistys perustettiin 1906 ja sen talo valmistui kaksi vuotta myöhemmin. Tervolan työväenyhdistys aloitti sekin vuonna 1906. Paikallispoliisi naulasi vasemmistososialistiseksi muuttuneen yhdistyksen talon ovet kiinni vuonna 1930. Yhdistys lakkautettiin kahta vuotta myöhemmin, ja sen jälkeen työväentalo oli pitkään ensin suojeluskunnan ja sitten kunnan käytössä. Sosialidemokraateille talo palasi vasta vuonna 1951.¹

Mahlun Pohjoisperän opintokerholla Vaasan vaalipiirissä oli 1920-luvun lopulla harvinainen hanke. Se pyrki arpajaistuotoin, talkootyöllä ja muilla toimilla hankkimaan itselleen ”opintokerhokodin” eli oman talon. Kerho aloitti viiden miehen voimin vuonna 1927 ja kasvoi nopeasti 60-henkiseksi. Mahdollisen kodin valmistumisesta ei ole säilynyt tietoa.²

NAISTEN NÄKÖKULMIA KERHOTYÖHÖN

Naisten osuus TSL:n opintokerholaisista pysytteli jatkuvasti varsin korkeana, suunnilleen 36–39 prosentin tuntumassa koko 1920-luvun. Ja 1930-luvun lopulla heidän osuutensa kohosi jo yli 41 prosenttiin, mitä voi pitää tuon ajan työväenliikettä, varsin miehistä liikettä, ajatellen huomattavan korkeana lukuna.³

Sivistystyö tarjosi työväenliikkeessä mukana toimiville naisille käytännönläheisen ja hyödyllisen tavan toteuttaa itseään. Monesti naisten panos itse työväenyhdistyksissä, ukko-yhdistyksissä, jäi poliittisella puolella varsin vaatimattomaksi, monestakin syystä. Monissa yhdistyksissä naisille oli pitkälle 1950-luvulle saakka, osin pitemmällekin, varattuna – usein naisten itsensäkin mielestä – luontevasti yksi keskeinen tehtävä: kahvinkeitto ja tarjoilu kokouksissa ja juhlissa.⁴

Kuvaava esimerkki naisten kasvaneesta mielenkiinnosta oli Helsingin sos.dem. naisyhdistyksen opintokerhotoiminta; käsityönharrastajien ompelukerho oli yhdistyksessä ollut ajoittain toiminnassa perustamisvuodesta 1920 alkaen. Yhdistyksessä

¹ Tietoja koottu seuraavista: Vuokko Manttala [Marttala?]: Rajapyykin yhdistys. Suomen Sosialidemokraatti 24.8.1979; Olavi Hurri: Tornion työväenyhdistys perustettiin Suomen ja Ruotsin rajavyöhykkeellä. Demari 26.8.1994; Raimo Laitila: Kaakamon työväentalo peruskorjattu. Pohjolan Työ 2.11.1999; sama: Tervola-talo jatkaa monitoimitalona. Pohjolan Työ 9.10.2007; sama: Messinkikilpi oli työväentalon piharakennuksessa. Pohjolan Työ 15.5.2008; 70 vuotta. Väyrynen 1975, s. 5, 13–16; Väyrynen 1986, s. 9, 19–20, 28–32. – Visa Tammi kiinnitti kirjoittajan huomion näihin lehtilehtileikekokoelmansa juttuihin ja kahteen julkaisuun.

² Työläisopiskelija 3/1929, myös lainaus.

³ Valavaara 1939 s. 198; naisten panoksesta erityisesti vanhan työväenliikkeen toiminnassa ks. esim. Hentilä 1989, s. 166, 170, 178–179; ks. myös *Naisen työ* 1980, s. 18–23; Mustakallio 1988, s. 72–74; itsenäisyyden ajalta Lähteenmäki 2000, eri kohdin; *Sosialidemokraattiset Naiset Suomen hallituksessa* 1996, s. 1–8; ks. myös Tuomisto 1992, s. 111–132, 140.

⁴ Ks. Lähteenmäki 1990, s. 70–82.

suunniteltiin pitkään TSL:n alaisen lukukerhon aikaansaamista. Viimein syntyi Pekka Railon avustamana historian opintokerho syyskuussa 1928. Kerholaisia oli toiminnassa 10–14. Keskeinen oppikirja, jota seurattiin, oli K. A. Rauhalan *Isänmaan kirja*. Myös Minna Canthia luettiin ja eräitä muitakin. Sivistysliitosta valtionapuna saatuja kirjoja luettiin ja opiskeltiin myös. Niistä muodostettiin oma pieni kirjasto, josta niteitä saattoi lainata. Retkiäkin tehtiin: esimerkiksi vuonna 1929 Turkuun, Naantaliin, Tampereelle ja Helsingissä Kansallismuseoon ja Suomenlinnaan. Yhdistyksen kesäpaikassa Sipoon Kallioniemessäkin käytiin. Seuraavinkin vuosina tehtiin retkiä eri suuntiin.¹

Muutamit naisyhdistyksen kerhon osallistujista halusivat historian sijasta kunnallispolitiikan kerhoa, mutta he jäivät aluksi äänestyksessä vähemmistöön. Lopulta 1929 yhdistykseen päätettiin perustaa myös erityisesti kunnallisasioita käsittelevä kerho. Siinä opiskeli kymmenkunta naista, ja aineistoina käytettiin kunnallisalaan kuuluvia teoksia, lehtiä, lakeja ja asetuksia. Välillä alustajina kävi ulkopuolisia asiantuntijoita. Esillä olivat muun muassa kunnallinen itsehallinto, ammattientarkastus, kunnalliset hätäaputyöt, kunnallispolitiikan yleisemmät linjanvedot, köyhyys sosiaalisena ongelmana. Kerholaiset kävivät myös tutustumassa Helsingin ja Helsingin maalaiskunnan kunnallisiin laitoksiin kuten päiväkoteihin, kunnalliskoteihin, työtupiin, melisairaalaan ja Sofianlehdon lastenkotiin.

Kumpikin kerho toimi vireästi. Kunnallispolitiikan ”peloittava kuivuus ja ikävyys” haihtuivat pian kerholaisten mielestä. He alkoivat vasta kerhossa ”tajuta, miten hämmästyttävän vähäiset todellisuudessa ovat tietomme elämän jokapäiväisistä kysymyksistä ja miten tarpeellista nimenomaan työväelle olisi saada hankituksi tietoja kunnalliselämän aloilta”.² Sos.dem. naisyhdistyksen kaksi kerhoa yhdistyivät sittemmin 1938. Jatkossa opiskeltiin vuoroviikoin historiaa ja kirjallisuutta Anni Huotarin opastuksella ja kunnallistietoa Linnea Valkaman johdolla. Jonkin aikaa yritettiin vuodesta 1935 alkaen pitää vireillä myös nuorille tarkoitettua historian tutkijainkerhoa ohjaajanaan Lilli Pesonen. Innostus sammui kuitenkin pian.³

Kun Tampereella perustettiin Messukylän työväenyhdistys vuonna 1902, siihen muodostui jo parin vuoden kuluttua ompeluseura, joka järjesti myös myyjäisiä, arpa-jaisia ja huvi-iltamia. Niiden avulla koottiin varoja toimintaan, ja myös työväentalon rakennusrahasto karttui. Työväenyhdistyksen naisosasto sai alkunsa kesäkuussa 1917, ja elokuussa se liittyi sos.dem. naisliittoon. Toiminta katkesi sisällissodan takia, mutta 1919 aloitettiin uudelleen. Seuraavana vuonna osasto rekisteröitiin itsenäiseksi

¹ Anni Huotari: Helsingin sos.-dem. Naisyhdistyksen opintokerhot. Työläisopiskelija 3/1930; Laitinen 1995, s. 69–73.

² H.V. [Helmi Valta]: Kunnallistiedonkerho. Työläisopiskelija 3/1930, myös lainaukset; Laitinen 1995, s. 74.

³ Laitinen 1995, s. 73.

puolueosastoksi nimellä Messukylän sos.dem. naisyhdistys. Ompeluseurakin jatkui taas, muun muassa avustusvarojen hankkimiseksi sodan leskille ja orvoille. Kesäkuussa 1928 päätettiin aloittaa myös opintotoiminta muodostamalla ”opintokerho- ja kirjallisuuspiiri”. Toiminta pysyi pitkään ilmeisen pienimuotoisena.¹

Myös Helsingin maalaiskunnassa toimineella Tapanilan työväenyhdistyksellä oli vuodesta 1929 alkaen tomera naisjaosto. Sillä oli neulomaseura ja opintokerhotoimintaa, jota johti opinto-ohjaaja Elina Rahkonen. Jaosto järjesti esimerkiksi naistenpäivänä maaliskuussa 1930 työväentalolla juhlan, jossa puhuivat kansanedustajat Miina Sillanpää ja Hilda Seppälä.² Myöhemmin keväällä jaosto järjesti talolla raittiusväen kokouksen ja jouluna lasten raittiusosasto Toimin sekä urheiluseura Tapanilan Tarmon kanssa yhteisen kuusijuhlan.

Naisjaoston opintokerhotoiminnassa keskityttiin aluksi kotitalousoppiin. Lisäksi kokousten yhteydessä valmistettiin käsitöitä ja ohjelmanumeroita sekä näytelmäkappaleita. Vuonna 1932 opintojen aiheena oli itsekasvatusoppi. Naisjaoston toiminta jatkui kyllä muuten, mutta opintokerho tuli toukokuussa 1933 tiensä päähän.³

OPINTOKERHOJEN MÄÄRÄN KASVU

Valtionapuseränsännösten edellyttämiä tilastoja koottiin TSL:n toimistossa hyvin tarkoin. Vastuu näyttää olleen Oiva Valavaaralla. Tilastot olivat toki tarpeellisia liiton omallekin toimistolle.⁴

Liiton keskeinen työmaa oli opintokerhotoiminta. Ensimmäisellä työkaudella opintokerhoja oli 70 ja tilaston mukaan osanottajia oli keskimäärin kymmenen henkilöä. Jo työkaudella 1922–1923 kerhojen määrä kasvoi sataan. Työkaudella 1925–1926 kerhoja oli jo 230 ja kahta vuotta myöhemmin ylittyi seuraavakin sataluku, kun opintokerhoja oli 342. Nousu oli aivan jatkuvaa, mikä osin kertoi kouraantuntuvasti tiedon tarpeesta ja osin opintojohtajakurssien heijastuksista eri paikkakunnilla.

Työkaudella 1929–1930 opintokerhojen määrä kipusi jo 426:een, jolloin kerholaisia oli keskimäärin runsaat 12 kussakin kerhossa. Eräinä vuosina kerholaisten keskimääräinen luku kerhoa kohti ylitti jo 14; eniten osallistujia kerhoa kohti oli työkaudella 1923–1924.

1 Merikoski 2019, s. 9–13, 19, 59; lainaus s. 19. Esimerkkiluettelo opintokerhossa luetuista kirjoista (s. 59) on sangen monipuolinen.

2 Kansainvälisen naistenpäivän taustasta ja suomalaisista muodoista ks. Hentilä & Lähteenmäki. 1990, eri kohdin, esim. s. 9, 55–57, 72–75. Sos.dem. työläisnaisliitto päätti marraskuussa 1929 lisäksi vuotuisen äitienpäivän viettoon osallistumisesta (s. 80).

3 Tahvanainen 2008, s. 205–206.

4 Seuraavassa nojaututaan Valavaaran 1939, s. 193–206 esittämiin toimintatilastoihin.

Opinto-ohjaajakursseja järjestettiin vuosittain vähintään kaksi kertaa, eräinä työkausina jopa viisikin kurssia (kausilla 1927–1928 ja 1928–1929). Osanottajien määrä oli vähintäänkin 40, parhaina vuosina 1920-luvun alussa toistasataa ja huippukaudella 1928–1929 jopa lähes 200. Nämä luvut eli yksittäiset henkilöt säteilivät vaikutusta ympäristöönsä.

Myös paikalliset tai alueelliset opintopäivät heijastuivat lisääntyvänä toimintana. Opintopäivätapahtumien lukumäärä kohosi 1920-luvun lopulla yhdeksään. Osallistujia oli vuosittain yleensä pitkälti toista sataa, parhaimmillaan lähes 300 (työkaudella 1929–1930).

Tilastoja voi tarkastella myös sen mukaan kuinka paljon väkeä saatiin koko maassa TSL:n opintokerhotoimintaan. Aivan ensimmäisellä työkaudella 1919–1920 mukana oli 700 henkilöä. Kahta vuotta myöhemmin kerhoissa oli yhteensä 1 300 henkilöä. Työkaudella 1927–1928 osallistujia oli lähes 4 500 ja sitten 1929–1930 jo yli 5 300.

TSL:n työkaudella 1923–1924 oli eniten opintokerhoja (29) Viipurin läänissä, seuraavina olivat Hämeen lääni (23), Turun ja Porin lääni (21), Vaasa (15), Uusimaa (14), Oulun lääni (10), Kuopio (5) ja Mikkeli (4). Lapin läänissä ei ollut ensimmäistäkään tilastoitua opintokerhoa ennen työkautta 1937–1938.

Eri lääneissä tapahtui kasvua, mutta monista syistä johtuen se oli epätasaista. Niinpä työkaudella 1929–1930 oli eniten opintokerhoja Hämeen läänin alueella (79) ja Vaasan lääni oli kirinyt toiseksi (71). Uusimaa oli kolmantena (70) ja sitä seurasivat Viipurin lääni (60), Turun ja Porin lääni (58), Mikkelin lääni (45), Oulu (25) ja Kuopio (18).

Opintokerhojen jakautumisesta kuntakohtaisesti eri vaalipiirien tai läänien alueella on hankalaa saada kattavaa tietoa ennen 1960-luvun loppua. Näyttää kuitenkin siltä, että toiminta painottui 1920-luvulla maaseudulle ja taajamiin siellä. Kerhojen ja niissä opiskelevien enemmistö siirtyi 1930-luvun mittaan vähän kerrallaan selkeämmin asutuskeskuksiin.¹ Olennaisena edellytyksenä näyttää olleen toimiva työväenyhdistys. Omalla työväentalollakin oli vaikutuksensa.

Liiton työkaudella 1928–1929 oli kerhoista 185 sosialidemokraattisten työväenyhdistysten alaisia. Niissä oli opiskelijoita yhteensä 2 278. Työläisnuoriso-osastojen kerhoja oli 56 ja niissä oli 630 osallistujaa. Liittoon ilmoittautuneita ammattiosastojen kerhoja oli 23 ja niiden yhteisopiskelijamäärä oli 322. TUL:n alaisilla voimistel- ja urheiluseuroilla oli kaudella 13 kerhoa ja niissä jäseniä 148. Työläisnaisliiton osastoilla oli kaikkiaan 11 opintokerhoa, ja opiskelijoita oli yhteensä 142. Pienviljelijäyhdistyksillä oli 20 kerhoa ja niissä yhteensä 252 kerholaista. Muiden järjestöjen kerhoja oli 27. Niissä oli 418 opintokerholaista. Aivan itsenäisiä opintokerhoja oli 27 ja niiden kerholaisten määrä oli 529.

¹ Ks. Valavaara 1954, s. 196. – Suomalaisen luentotoimiston alaisia ja Valistusjärjestöjen opintotoimikunnan kuuluneita, valtionapua saaneita opintokerhoja oli 1920–30-luvulla eniten Itä-Suomessa. Ne toimivat valtaosin maaseudulla. Kerhoja oli eniten Kuopion läänissä ja toiseksi eniten Viipurin läänissä (Peltoniemi 1963, s. 47–48; ks. myös Ojanen 2018, s. 39–40, opiskeluaineista s. 149). Lapin sivistysliitto perustettiin 1937 (Ojanen 2018, s. 39).

Mielenkiintoinen tilastotieto oli myös se, että koko tästä opiskelijamäärästä oli naisia 39 prosenttia.¹

KIRJALLISUUS YKKÖSENÄ

Mitä opintokerhoissa sitten opiskeltiin, esimerkiksi kymmenvuotiaan Sivistysliiton työkaudella 1929–1930? Eniten oli kaunokirjallisuuden ja kirjallisuuden historian kerhoja, mutta lähes yhtä paljon oli kunnallistiedon kerhoja. Seuraavana olivat suullisen esitystaidon opintokerhot ja sosialismia sekä työväenliikkeen historiaa tutkineet kerhot. Hyvin lähellä näitä oli vielä kirjanpitokerhojen yhteismäärä.

Järjestötehtävien sekä taloustiedon ja sosiaalipolitiikan kerhoja oli jo selvästi vähemmän. Niitäkin vähäisemmäksi jäivät maatalousaiheiden, valtiotiedon ja kansainvälisen politiikan sekä kotitalouden kerhot. Esperantoa ja yhteiskuntaoppia harrastettiin hieman enemmän kuin luettelon vähäisimpinä olleita suomen kieltä, luonnontieteitä tai urheilun historiaa. Huomattavan runsaasti sisältyi tilastoihin kuitenkin myös kerhoja otsikoilla ”yleisohjelmia” tai ”muuta aineita”.

Samalla esimerkkityökaudella 1929–1930 opintokerhoista 228 oli työväenyhdistysten alaisia ja 66 sos.dem. työläisnuorisoliiton alaisia. Ammattiyhdistyskerhoja oli 18, raittiusjärjestöillä oli 13 opintokerhoa, sos.dem. naisyhdistyksillä 12, pienviljelijäyhdistyksillä 24 ja Työväen urheiluliiton kerhoja oli 15. Muiden järjestöjen opintokerhoja oli 21 ja itsenäisiä kerhoja 29.

Opintokerholaisten ydinjoukko tuli jatkuvasti sosialidemokraattisen liikkeen parista. Vuonna 1926 SDP:n jäsenmäärä ylitti uudelleen kolmenkymmentuhannen määrän ollen lähes 38 000. Puolueosastoja oli 1 220. Seuraavina vuosina jäsenmäärä hieman aleni ja oli vuonna 1932 noin 25 000. Puolueosastoja oli runsaat 1 100. Lukujen pienenemiseen oli omia, erityisiä syitä, joihin jatkossa palataan.²

¹ Railo 1930, s. 151.

² Soikkanen 1975, s. 470, 572.

”NE OLIVAT LOISTAVAT KURSSIT...”

Sivistystyö sai virikettä TSL:n opintojohtajakursseilta. Siellä mukana olleet ja oppia saaneet heijastivat vaikutteita laajalti ympäristöönsä. Työläiskirjailija Waldemar Rantoja muisteli 1949 Työläisopiskelijassa omia kokemuksiaan keväältä 1926, jolloin hän pääsi mukaan Seinäjoella pidetyille opintojohtajakursseille, siis jo ennen opiskeluaan Työväen Akatemiassa.

”Ne olivat loistavat kurssit. Siellä luennoivat monet suomalaisen työväen sivistystyön merkkimiehet, joita kaikkia me silloiset nuoret työläisopiskelijat saamme paljosta kiittää. Siellä Seinäjoella heilui kurssien varsinaisena sieluna peräti hoikka, nuori ja kalpea poika, jonka nimi oli Arvi Hautamäki. Mutta tässä hennossa ruumiissa – asui henkinen ruu-
tipanos, joka sytytti meidät tuleen kuin ukonpysty kuivan katajapuskan. Hänen vaalea tukkansa heilahteli ja silmät hehkuivat innostusta, kun hän valaisi meille normatiivisen siveysopin ongelmia.”

”Siellä Seinäjoella – puhui meille myös TSL:n henkinen isä Väinö Voionmaa, johon me mökkien pojat ja tytöt katsoimme ylöspäin kuin aurinkoon – olihan hän silloin sellainen ennen kuulumaton ihme kuin – sosialistinen professori! Siellä näimme ilmielävänä myös toisen maamme työväen sivistystyön suurmiehen, fil. tri Julius Ailion, jonka rauhallinen tiedemiesolemus kohosi kuin irti maasta ja syvä rintääni sai uuden soinnin silloin, kun hän johdatti meidät korkealle tiedon seesteisiin ilmakerroksiin. Siellä luennoi edelleen TSL:n ensimmäinen sihteeri, maisteri Hjalmar Eklund, hienostunut ja viisas matemaatikko, filosofi ja talousoppinut – mies, joka meidän mielestämme tiesi kaikki asiat maan ja taivaan väliltä.”

Seinäjoen kursseilla oli monia muitakin Rantojan luonnehtimia luennoitsijoita: Toivo Ilmari Wuorenrinne, ”lämmihenkinen puhetahuri ja hienostunut kulttuuripersoonallisuus”, sekä ”ankara puhetaidon mestari Taavi Tainio, joka seisoi pöydän takana suorana ja tylynä kuin kynttilä ja hallitsi kuulijoitaan jäisenhehkuvina, maagillista voimaa säteilevillä silmillään”.

Siellä olivat myös ”tukeva, jäykkä ja jämerä eteläpohjalainen Matti Paasivuori, joka oli kuin järkäle suomalaista peruskalliota” ja ”oppinut ja mielteliäs maisteri Karl Harald Wiik, jonka totisille sfinksin-kasvoille ei kertaakaan ilmaantunut hymyä”; sekä ”heive-
röinen ja hienostunut maisteri Juhana Peräläinen ja opettajaksi syntynyt ylioppilas J. H. Vehkamäki – molemmat miehiä, jotka antoivat arvokkaan työpanoksensa työväen sivistysliikkeen vainiolla”.¹

¹ Työläisopiskelija 7/1949, myös lainaukset; tiivistys TT.

VALTIONAVUSTUS KIRJALLISUUTENA

Kaikkien sivistysjärjestöjen tarpeisiin varattiin vuonna 1921 valtion tulo- ja meno-arvioon 100 000 markkaa (noin 32 000 euroa). Summa kasvoi 1930-luvun alkuun mennessä nelinkertaiseksi. Kasvu jatkui, ja vuonna 1939 summa oli jo 800 000 markkaa (noin 270 000 euroa).¹

Valtionavustus annettiin opintokerhoille kirjallisuuden muodossa, enintään 200 markan arvoisena. Kerhon piti kuitenkin täyttää tietyt edellytykset avustuksen saadakseen. Kokoon tumisia piti olla 12, ja lisäksi piti itse käyttää varoja toimintaan yhtä paljon kuin avustusta anoi. Kuitit olivat kirjanpidossa tarpeen.

Eräät kerhot rakensivat tietoisesti valtionapuna saamistaan kirjoista omaa kirjastoa, josta sitten kerholaisille ja muillekin lainattiin luettavaa. Niistä muodostui monella työväentalolla sopivaa ja kiinnostavaa täydennystä talolla jo olleeseen työväenkirjastoon.

Osa kerhoista myös uupui matkalle pääsemättä koskaan 12 opintokokoukseen saakka. Pekka Railon arvion mukaan TSL:n ensimmäisen vuosikymmenen aikana aloitti 800 opintokerhoa. Näistä 147 nukahti jo alle vuoden toimittuaan; keskeytymiseen oli varmasti jos jonkinlaisia inhimillisiä syitä. Jatkamiseen kannustivat ainakin mielenkiintoinen aihe ja innostava ohjaaja. Kahteen vuoteen saakka jaksoi 228 kerhoa ja kolmen vuoden taipaleeseen 99. Vain kolme kerhoa jaksoi sinnitellä jatkuvasti koko ensimmäisen kymmenvuotiskauden ajan.²

Valtionavustusta annettiin 1920-luvulla tavallisimmin noin runsaalle 40 prosentille Sivistysliiton kerhoista. Alimmillaan avustusten saajien osuus kerhoista oli 35 prosentissa työkaudella 1924–1925 ja korkeimmillaan yli 55 prosentissa kaudella 1926–1927. Opiskelua ei kuitenkaan tehty pelkästään valtionavustuksen hankkimiseksi: uusien tietojen saaminen ja yhteiset kokemukset olivat jo sellaisenaan palkitsevia, tyydytystä tuottavia. Valtionavustus kirjallisuuden muodossa oli sitten siihen bonusta, oman aikamme termiä käyttäen.

LUENTOTOIMINNAN LAAJENTUMINEN

Kansantajuista luentotoimintaa varten sai myös TSL valtiolta varoja. Niillä maksettiin luentopalkkioita ja matkakulut. Paikallinen järjestäjä huolehti muista kustannuksista, osittain matkakuluistakin, ja maksoi lisäksi 10 markkaa luentotilaisuusmaksua tilaisuutta kohti. Mainittakoon, että vuosien 1920–1928 välisenä aikana liitto toteutti

¹ Ks. Karjalainen 1970, s. 200.

² Railo 1930, s. 150. – Valistusjärjestöjen opintotoimikunnan järjestöjen piirissä opiskeli esim. työkaudella 1926–27 noin 1 480 kerhoa, mutta näistä vain 556 anoi valtionapua. Useimpien muiden työ keskeytyi syystä tai toisesta. Peltoniemi 1981, s. 45.

kaikkiaan 1067 kansantajuistieteellistä luentotapahtumaa. Keskimääräinen kuulijoiden lukumäärä oli 55, ja yhteensä kuulijoita laskettiin olleen 5 683.¹

Muita luentoja järjestettiin yleisesti kurssien yhteydessä; 1920-luvun lopulle tultaessa luentojen määrä kurssia kohti aleni neljään viiteen. Luentoja järjestettiin 1920-luvulla säännöllisesti yli 500, jopa pitkälti yli 600 kappaletta vuodessa. Vuonna 1924 oli yhteensä 153 kurssin yhteydessä lähes 720 luentoa ja 1930 kaikkiaan 151 kurssilla jopa 780 luentoa.

Kun osallistujia luentoa oli kohti 50–60 henkeä, yhteenlasketuiksi sanan kuulijoiksi kertyi huomattavia määriä, jopa yhteensä yli 40 000 henkilöä vuodessa. Osa näistä tilastoiduista osallistujista oli luonnollisesti päällekkäisiä, mutta kaiken kaikkiaan tavoitti TSL eri aiheilla varsin suuria väkimääriä. Tässäkin on samalla muistettava se, että puolue ja sen piirit järjestivät myös omia luento- ja valistustilaisuuksiaan, samoin monet yhdistyksetkin ilman TSL:n myötävaikutusta. Osallistujien kokonaismääriä voi siten vain arvailla.

TSL:n parissa luentoaiheista aivan ylivoimaisena oli esimerkiksi vuonna 1929 kansansivistystyö. Seuraavana oli sangen monille järjestöihmisille tuiki tarpeellinen kunnallistieto, sitten tulivat sosialismi ja työväenliike, yhteiskunnallinen kasvatus- ja huoltotyö, ammattiyhdistysliike, kaunokirjallisuus ja estetiikka. Seuraavina olivat sielutiede, siveysoppi, kasvatus ja itsekasvatus, valtio-opilliset ja kansainväliset kysymykset, taloustiede ja talouselämä, sanomalehdistö ja sen kehitys, suullinen esitystaito sekä maatalousaineet.

Mielenkiintoista on huomata Oiva Valavaaran 1939 kokoamista ja esittelemistä tilastoista, että 1920–1930-luvulla luennoitsijana esiintyneistä 272 henkilöstä suurimpana ammattiryhmänä olivat toimittajat (45), kuten esimerkiksi Aleksi Aaltonen, Karl-August Fagerholm ja Sulo Manninen. Lisäksi helposti huomaa, että enemmistö luennoitsijoista oli ajalle hyvin kuvaavasti miehiä.

Moni toimittaja ehti kulkea pitkän ja monimuotoisen tien yhteiskunnallisella urallaan, työmiehestä työväentalon vahtimestariksi, toimitsijaksi, piirisihteeriksi, joskus kansanedustajaksikin, joku valtioneuvoston jäseneksikin. Monet toimittajista olivat TSL:n luennoitsijoina edelleen vankasti mukana liikkeen paikallisissa, järjestöllisissä riennoissa.

Seuraavana olivat sihteerit (44), kuten esimerkiksi piirisihteerit Hugo Aattela, Aleksi Lehtonen, Kristian Lumivuori tai sos.dem. raittiusliiton sihteeri Ilmari Nurminen. Kansanedustajista (42) luennoitsijoita olivat muun muassa Anna Haverinen, Väinö Kivisalo, Aino Lehtokoski, Kalle Myllymäki, Isak Penttala, Hilda Seppälä ja August Valta.

Filosofian maistereita (28) olivat esimerkiksi Väinö Meltti ja T. I. Wuorenrinne. Luennoitsijoita ja toimitsijoita (18) edustakoon tässä esimerkiksi Otto Toivonen, Ilmari

¹ Railo 1930, s. 151.

Lamminkangas ja Reino Virtanen, kunnanvirkailijoita (11) kunnankirjuri J. O. Rauhala ja kunnanesimies Rieti Itkonen sekä filosofian tohtoreita ja kansakoulunopettajia (10) Väinö Voionmaa ja Hilja Pärssinen sekä useat muut.¹

YLIOPISTO KANSANSIVISTÄJÄNÄ

Vuoden 1918 sisällissota herätti myös Helsingin yliopiston johdossa ajatuksia vaikuttaa osaltaan ”kansan laajojen kerrostien sivistyksen kohentamiseksi”. Aie hautautui kuitenkin vuoteen 1928 saakka. Silloin rehtori Antti Tulenheimo nosti ehdotuksen uudelleen esiin, ja nimetty toimikunta laati perusteellisen työsuunnitelman yleisölle avoimistayleistajuisista luennoista, opintokursseista ja yliopistollisten opintokerhojen perustamisesta maaseudulle. Tässä tulevat rinnastuksena mieleen vuosisadan alun kokemukset Englannista, mutta ne eivät kuitenkaan näytä olleen suoranaisena esikuvana.

Eduskunta myönsi varoja 360 000 markkaa (noin 109 000 euroa), jonka varassa toiminta voitiin syksyllä 1929 käynnistää, tosin aluksi vain muutamilla aiheilla. Ensimmäiset luentokurssit järjestettiin tammikuussa 1930 kansansivistystyön eri puolilla toimiville henkilöille. Toimintaa ohjaamaan muodostettiin yliopistoon erityinen kansansivistystoimikunta. Siihen valittiin edustajat puoliksi yliopistosta ja kansansivistysjärjestöistä. Työväen Sivistysliitto oli siinä alusta alkaen edustettuna.

Maaseudulle suuntautuneesta luentotoiminnasta tuli nopeasti laajin toimintamuoto. Luentoja järjestettiin vuosittain 200–300, mikä oli varojen niukkuuden takia vain kolmasosa toivotuista. Kun talouslama syveni, eduskunta supisti vielä tarkoitukseen varattua määrärahaa, ja toiminta loppui vuonna 1931 kokonaan. Vuosikymmenen lopulla sitä jatkettiin hetken aikaa uudelleen, mutta vain vähäisessä laajuudessa.²

TSL LAHDEN RADIOAALLOILLA

Tekniikan uusi keksintö radio tarjosi TSL:lle aivan uuden toimintakentän. Suomessa oltiin varsin pian ajassa mukana radion kehityksessä.³ Radion merkitys ymmärrettiin nopeasti, ja Suomeen päätettiin perustaa englantilaisen BBC:n (British Broadcasting Corporation, 1922) yleisradioyhtiön mallin mukaan Oy Suomen Yleisradio Ab. Lähe-tykset aloitettiin syyskuussa 1926. Sivistysliitto oli yhdellä lunastamallaan osakkeella

¹ Nimiä on koottu toimintakertomuksista eri vuosilta.

² Ks. laajemmin esim. Karjalainen 1970, s. 230–231.

³ Radiotoiminnan yleisestä kehityksestä maailmalla ja Suomessa ks. esim. Vihonen 2010, s. 18–34.

Yleisradion perustajia. Väinö Voionmaa toimi pitkään radion hallintoneuvoston jäsenenä.

Radiolla oli ensi alkuun lähetyksiä muutamia tunteja päivässä, kello 12–13 ja 18–22 sekä sunnuntaisin iltapäiväkonsertti kello 17–18. Keskeisintä radioantia olivat uutiset, säätiedotukset, jumalanpalvelukset ja klassisen musiikin konsertit. Perusohjelmistoa olivat myös erilaiset esitelmät. Esimerkiksi vuonna 1927 esitelmää pidettiin 570 kappaletta eli lähes kaksi päivässä. Yleisradiolla oli selkeästi ilmaistu ”kansansivistyksellinen tavoite”.¹

Pitkään radio oli ylellisyysesine, kallis laite ja harvinaisuus. Sitä saatettiinkin kerääntyä joukolla kuuntelemaan yksittäisiin koteihin tai vaikkapa työväentalolle, jonne monilla paikkakunnilla hankittiin ensimmäiset kunnolliset radiovastaanottimet.²

Sivistysliiton edustajat luennoivat Yleisradiossa yleishyödyllisistä aiheista heti syksystä 1926 alkaen, muutamia taukoja lukuun ottamatta, pari kertaa kuukaudessa, kuten muidenkin sivistysjärjestöjen edustajat. Radioesitelmillä oli huomattavasti suurempi kuulijakunta kuin konsanaan TSL:n omilla kursseilla. Niiden välityksellä TSL sai kuuluvuuden ohella myös entistä enemmän yhteiskunnallista uskottavuutta.³

Radiossa esiintyi Sivistysliiton vuorolla 1920-luvun vuosina kaikkiaan 27 henkilöä pitäen yhteensä 43 esitelmää eri aiheista. Esimerkiksi talvikaudella 1927–28 oli ohjelmassa seuraavanlaisia TSL:n edustajien esitelmää:⁴

Pekka Railo: Mitä on sivistys ja kuka on sivistynyt?

Mikko Erich: Uusi aviokaari

Arvi Hautamäki: Maalaiskuntien osallistuminen kansansivistystyöhön

Väinö Voionmaa: Kansainliitto ja kansainvälinen henkinen yhteistyö

T. I. Wuorenrinne: Teatteri kansansivistyslaitoksena

Miina Sillanpää: Tyttöjen ammattiopetuksen kehittämisestä

Pekka Railo: Vapaasta kansansivistystyöstä Ruotsissa

Väinö Hakkila: Painovapaudesta

Zach. Castrén: Yliopistolaajennuskysymyksestä

K. H. Wiik: Ajatuksia yksilöiden ja joukkojen merkityksestä yhteiskuntaelämän kehityksessä

Aiheet olivat varsin yleisiä, suomalaisia hyvinkin laajalti kiinnostavia. Työväenliikkeenä niistä voitiin suoraan yhdistää osa lähinnä vain useimpien luennoitsijoiden henkilökohtaisen taustan ja toisaalta ehkä myös heidän taustayhteisönsä TSL:n kautta.

¹ Suomi 1951, s. 43–53, 90–95, myös lainaukset; teknisiä tietoja liikennemuseoiden Trafiki-tiedotteesta; radio-ohjelmista ja erityisesti musiikkitarjonnasta ks. Oinonen 2016a, s. 148–159.

² Ks. keruukilpailun tuloksia *Kun radio tuli meille* Yleisradion julkaisusarja 2/1976.

³ Liiton edustajien radioesitelmät julkaistiin painettuina tavallisimmin lisäksi työväenliikkeen lehdissä, joten ne saivat uutta yleisöä sitäkin kautta. TSL:n arkistossa (TA) on tallella esim. leikekansio, johon on kerätty tarkoin talteen ensimmäisen talven 1926–27 radioesitelmien julkaistu sarja.

⁴ Työläisopiskelija 1/1928.

Puoluepolitiikkaa esitelmissä ei käsitelty, väljempiä yhteiskunnallisia linjauksia saattoi kyllä aiheissa olla.¹

KIRJEOPISTON HIDAS KASVU

TSL:n käynnistämä kirjeopisto ei kehittynyt aivan odotusten mukaisesti. Kirjeopiston avulla saattoi opiskella muun muassa suomenkieltä, ainekirjoitusta, sanomalehtioppia, kansantaloustiedettä, laskentaa, mittausoppia, esperantoa, työläinsäädäntöä ja raittius-tietoa, asioimiskirjoitusta sekä opinto-ohjaajien ja muitakin järjestötehtäviä. Sitä kautta saattoi opiskella myös Työväen Akatemiaan valmistavan kurssin.

Yksinopiskelijoita oli 1920-luvulla vuosittain alimmillaan vain 19 (vuonna 1926) ja suurimmillaan 45 (vuonna 1929). Lisäksi muutama kymmenen opintokerhoakin (laajimmillaan 45 kerhoa vuonna 1929) opiskeli kirjeellisesti. Kirjeopiston kautta sai vuosittain oppia yli 200–300 henkilöä, parhaimmillaan lähes 470 (vuonna 1929). On mahdollista, että Kansanvalistusseura oli tässä opintomuodossa vakiintuneempi ja ehkä muistakin syistä houkutteli hyödyntämään enemmän sen aineistoja.

TAMPEREEN ”SUURENMOINEN SIVISTYS- JA VALISTUSKESKUS”

Sivistysliiton opintotoiminta oli vireää 1920-luvun lopulla Tampereellakin. Sivistystoimikunnan sihteeri Verna Rautaharkko oli uupumaton toiminnan järjestäjä. Hän oli itse saanut koulutuksensa jo Tampereen ensimmäisillä opintojohtajakursseilla tammikuussa 1921. Myöhemmin Helsinkiin siirtynyt toimittaja ja kansanedustaja Sylvi-Kyllikki Kilpi (o.s. Sinervo) muisteli sittemmin vuonna 1944 lähes parinkymmenen vuoden takaisia kokemuksiaan Tampereelta. Hänen mukaansa Verna Rautaharkon siistissä esikaupunkikodissa tehtiin paljon suunnitelmia ja mietittiin keinoja, joilla saada tamperelaisia opinto-kerhoihin. Nuori perheenäiti ”Verna oli uskollisista uskollisin niihin aikoihin, pöytäkirjat ja paperit aina kunnossa”. Kirjallisuus oli erityisesti hänen sydäntään lähellä, varsinkin tulenkantajien edustama. Toinen kirjallisuudesta innostunut sivistystoimikunnan jäsen oli Elsa Kolinen, hänkin nuori perheenäiti. Hän oli aloitteellisesti mukana puhekuoroa perustamassa ja uusia ilmaisukeinoja etsimässä. Sylvi-Kyllikki Kilven muisteluissa kaikkein kunnioitettavin pitemmän ajan sivistystyöntekijöistä oli kuitenkin Lydyia Saarikivi.

¹ Karjalan Johanneksesta kotoisin ollut 22-vuotias liikeapulainen Janne (Johan Henrik) Hakulinen kävi Työväen Akatemian 1929–30. Hän kirjoitti vuosikirjaan artikkelin ”Radion merkityksestä kansansivistystyössä”. Arvio oli punnittu ja harkittu: radio oli merkityksellinen, mutta sitä ei pitänyt yliarvioida (*Työväen Akatemian Vuosikirja 1929–30*. 1930, s. 63–64).

Lydia Saarikivi kutsui joskus tamperelaisia esitelmöimään Ruovedelle ja joskus hän puolestaan puhui Tampereella. ”Hän oli opintokerholaistensa kanssa aina hartaasti mukana kuuntelijana, kun joku vieraspaikkakuntalainen oli tullut puhumaan tai esitelmöimään, hän halusi itse aina oppia. Muistan erikoisesti, kun hän kerran eräänä sunnuntaina tuli Tampereen työväentalolle ja lämpimin, innostunein sanoin sitten kertoi meille, naisyhdistyksen opintokerholaisille, miten suurenmoinen sivistys- ja valistuskeskus tuollainen suuri kaupunkilaistyöväentalo saattaa olla. Hän oli kurkistellut sisälle vähän joka huoneesta, nähnyt ammattiosastojen kokouksia, soittokuntien ja lauluseurojen harjoituksia, työväen teatterin näyttelevän, todennut kaikenlaisten kurssien työskentelyn ja tullut suorastaan runolliseksi näkemästään ja kuulemastaan. Käsitätekö mitä kaikkea teille täällä talossa tarjotaan, huudahti hän. Emmekä me tietystikään huomanneet sanoa hänelle, että hän itse oli suurenmoinen ihminen, kun jaksoi lämmentä keski-ikäisenäkin siitä aatteellisesta työstä, mitä työväentalon piirissä tehtiin.”¹

KIISTELYÄ VALTIONAVUSTA SYKSYLLÄ 1923

TSL sai ensimmäisten kolmen toimintavuotensa ajan valtionapunsa ilman julkista kohua. Yhtenä selittävänä tekijänä oli varmaankin liiton työlle ja toiminnalle myötmielinen ministeri Niilo Liakka ja hänen vaikutuksensa.

Syksyllä 1923, eli elokuussa tapahtuneiden vasemmistososialistien laajojen vangitsemisten jälkeen, kiinnitti porvarillinen lehdistö ensimmäinen kerran toden teolla huomionsa TSL:n valtionavustuksiin. Ensimmäisenä oli kokoomuspuolueen äänenkannattaja Uusi Suomi, joka ihmetteli syyskuussa 1923 miksi TSL sai vuosittain 75 000 markan valtionavun (runsaat 23 000 euroa), kun taas Kansallismielinen nuorisoliitto oli vuonna 1920 jäänyt ilman aikaisemmin saamaansa avustusta.²

Kirjoitus viritti lisää kirjoituksia. Helsinkiläinen, voisi ehkä sanoa varhaista niin sanottua keltaista lehdistöä edustanut Iltalehti herätti kysymyksen siitä, oliko TSL:n

¹ Sylvi-Kyllikki Kilpi: Opintokerhonohjaajia ja opintokerholaisia vuosien varrelta. Työläisopiskelija 8/1944. – Tampereen työväentalon monipuolisesta kulttuuritoiminnasta vuosisadan varrella ks. myös Kanerva 1986, s. 500–548. – Sylvi-Kyllikki Kilpi (1899–1987) oli jo ylioppilasvuonnaan 1919 Sosialistilehden toimittaja Turussa, sittemmin Uudessa Ajassa Porissa ja Kansan Lehdessä Tampereella, oli myös teatteri- ja kirjallisuusarvostelija 1923–32, myöhemmin Suomen Sosialidemokratissa 1934–39. Opetti Tampereen työväenopistossa 1928–32, luennoitsija Työväen Akatemiassa 1938–45. Kansanedustaja SDP 1934–46, SKDL 1946–57 (*Suomen kansanedustajat I*. 2000, s. 394–395).

² Tässä seurataan Järvisen (1968) esittelemää lehdistökeskustelua s. 55–56; alkuperäiset lehtileikkeet ovat tallella TSL:n leikekokoelmissa.

saamaa valtionapua käytetty kommunistisen toiminnan edistämiseen. Uusi Suomi jatkoi seuraavaksi itse aloittamaansa kirjoittelua lisäten vielä kierroksia.

Sivistysliitto lähetti Uuteen Suomeen vastineen, jossa kerrottiin, etteivät lakautetut sosialistiset nuorisojärjestöt olleet enää liiton jäseniä. Liitto palautti mieleen senkin, ettei valtionavustus suinkaan ollut suoraa rahallista tukea vaan kirjallisuuden muodossa annettua. Vastineessaan liitto samalla muistutti, että TSL:n saama 75 000 markan avustus oli varsin vaatimatonta porvarillisten vastaavien järjestöjen saaman 209 000 markan (lähes 68 000 euroa) rinnalla. Lisäksi, yleisesti ottaen, ”työväellä on vähemmän valistusmahdollisuuksia kuin muilla kansankerroksilla”.

Kirjoittelu on nähtävä laajempaa taustaa vasten. Porvarillinen Suomi kävi kiivasta kamppailua vasemmistososialistisia järjestöjä vastaan ja luonnollisesti etenkin kommunistisia järjestöjä vastaan. TSL joutui ainakin eräiden jäsenjärjestöjensä takia vedetyksi kiistelyyn mukaan.

Porvarillisten ryhmien keskuudessa ei tarkoin tunnettu TSL:n järjestörakennetta, eikä aina ehkä haluttu tarkemmin miettiä sitäkään, että työväenliikkeen suuntauksilla oli eroja. Helpointa – tai tarkoituksenmukaisinta – oli kiireiselle porvarilliselle sanomalehdentoimittajalle niputtaa kaikki työväen suuntaukset yksinkertaisesti saman epäilyttävän sosialismi- tai kommunismi-nimikkeen alle. Monille riitti koko TSL:n leimaamiseen tieto siitä, että joitakin vasemmistososialisteja oli mukana toiminnassa. Esimerkiksi oikeistolaiselle Suunta-lehdelle kävivät aivan riittäviksi todisteiksi kommunismista Suomen sosialistisen työväenpuolueen lähettämät kiertokirjeet, joissa kehoitettiin opiskelemaan opintopiireissä esimerkiksi ”Kommunistista manifestia” tai ”Kommunistista katekismusta”.

Suomen Sosialidemokraatissa toimittaja Yrjö Räisänen eli nimimerkki Sasu Punanen oikoi tällaisia käsityksiä. Liiton toimintaa hyvin tuntevana hän korosti muun muassa sitä, ettei vasemmistososialisteilla ollut tuolloin yhtään edustajaa TSL:n johtolimissä. Sosialidemokraattisessa lehdistössä arveltiin yleisesti, että syksyllä 1923 käyty TSL:n toimintaa pahantahtoisesti ruotinut kirjoittelu olisi ollut organisoitua. Taustalla arveltiin olleen yksinkertaisesti Kansallismielisen nuorisoliiton pyrkimys päästä osalliseksi siltä ilmeisen perustellusti evätystä valtionavusta.

Seurauksena kiistakirjoittelusta oli ainakin se, ettei TSL:n valtionavun korotusesitys 125 000 markkaan (noin 42 000 euroa) mennyt ilman äänestystä läpi eduskunnan sivistysvaliokunnassa. Äänestyksessä hävinnyt, vähemmistöön jäänyt oikeistolainen ryhmittymä saneli päätökseen eriävän mielipiteen. He eivät voineet ”yhtyä määrärahan korotusesitykseen, kun Työväen Sivistysliitto tekee valistustyötään mielestämme arveluttavassa puoluehengessä”.¹ Tällaisen lausuman kaiku tuli kantamaan pitkälle.

¹ Lainattu Järvinen 1968, s. 60.

Kun Sivistysliitto täytti syyskuussa 1924 viisi vuotta, työväenliikkeen lehdet arvioivat laajalti ja etenkin sosialidemokraatit hyvin myönteisesti liiton siihenastista toimintaa. Merkkipäivän huomasi myös porvarillinen julkisuus. Mielenkiintoinen oli esimerkiksi Uuden Suomen arvio tai melkein pä ennuste. Se uskoi, että ”jos työväen sivistystyö ei vielä lähitulevaisuudessa pääsekään irti sosialistisista puoluepitimistä, se on pääsevä niistä tuonnempana”.¹

Pian juhlapuheiden ja -kirjoitusten jälkeen tuli jälleen esille arkinen valtionavustusten jakokysymys. Uudessa Suomessa vaadittiin muutoksia opintokerhoille myönnettävän avustuksen jakoperusteisiin. Valtion luentolautakunta jakoi vuosittain avustukset siten, että suomalainen luentotoimisto sai 54 prosenttia, Työväen Sivistysliitto 30 ja ruotsinkielinen luentotoimisto 16 prosenttia. Näillä perusteilla jakoa jatkettiin.

Porvarillisessa lehdistössä viriteltiin säännöllisin väliajoin pahantahtoista kirjoittelua TSL:n asioista, varsinkin valtionavusta ja väitetyistä yhteyksistä kommunistiseen toimintaan. Epäilykset opintokerhojen yhteydestä maanalaiseen kommunistiseen toimintaan kasvoivat sen jälkeen, kun julkinen vasemmistososialistien puoluetoiminta kiellettiin kokonaan. Vasemmistososialistit jatkoivat vaaleihin osallistumistaan löyhinä vaaliliittoina.²

Pentti Järvinen on opinnäytetutkimuksessaan tarkastellut laajasti sanomalehdistön suhtautumista TSL:n toimintaan 1920-luvulla. Tutkimusta on tässäkin seurailtu. Hänen mukaansa porvarillisen lehdistön asenteet eivät olleet aivan yhdenmukaisia. Arvostelun kärjessä olivat oikeistolainen, maanpuolustukseen paljolti keskittynyt Suunta, kokoomuspuolueen Uusi Suomi ja sitä lähellä ollut Iltalehti. Mielenkiintoista oli havaita, ettei edistyspuolueen vapaamielinen Helsingin Sanomat osallistunut TSL:n vastaiseen kirjoitteluun. Toisaalta se ei tosin juuri liittoa puolustellutkaan.

Helsingin Sanomat julkaisi kuitenkin esimerkiksi tammikuussa 1928 laajahkon ja myönteiseen sävyyn laaditun, liiton sihteeristä Pekka Railosta tehdyn haastattelun. Sivistysliitolla oli jatkuvasti ystäviä myös eduskunnan valtiovarainvaliokunnassa, mikä oli sivistystyötä ja sen välttämätöntä rahoitusta ajatellen erittäin keskeinen valmistelu- paikka. Tässäkin auttoi tiivis yhteistoiminta ja yhteydenpito muiden sivistysjärjestöjen kanssa.³

¹ Lainattu Järvinen 1968, s. 61; Uusi Suomi 2.9.1924.

² Ks. esim. Soikkanen 1975, s. 428–430.

³ Järvinen 1968, s. 64; Helsingin Sanomat 15.1.1928.

MAALAI SLIITON LEHDISTÖ JA TSL

Sivistysliiton ja Väinö Voionmaan ystävä Niilo Liakka, monivuotinen opetusministeri, oli maalaisliittolainen. Hän ei luonnollisestikaan päättänyt puolueen lehtien kirjoittelusta, ei ministerinä eikä muissakaan tehtävissä toimiessaan. Kun maalaisliiton lehdistössä kirjoitettiin kielteisesti TSL:n toiminnasta, siitä ei vielä voida vetää johtopäätöstä, että koko maaseutuväestöä edustanut viljelijäin puolue olisi ollut samalla torjuvalla kannalla.

Viipurilaisessa Maakansassa harmiteltiin 1925 vapaan kansansivistystyön hajanaisuutta. Muodostuneilla ryhmillä ei lehden mielestä ollut riittäviä toiminnan mahdollisuuksia. Toimittajan kirjoituksessa esitettiin jopa uuden Opiskelijain liiton perustamista. Sen opintokerhot olisivat itsenäisiä ja niihin voisivat liittyä lehtijutun kirjoittajan ajatusten mukaan myös TSL:n opintokerholaiset.

Lehti ei tosin itsekään uskonut ehdotuksen toteutumiseen. Järjestäytyneen työväen kerhoja ja niiden opiskelijoita ei varmaankaan saataisi mukaan uuteen organisaatioon. Lehti toivoi kuitenkin, että ”sosialistimme kehittyisivät siihen, että sivistystyö tulisi heillekin sellaiseksi puolueettomaksi valistustoiminnaksi, jossa porvari ja sosialisti voisivat toimia rinnan”.¹

On nähtävissä, että porvarillisen mielipiteen jyrkätköt asenteet lientyivät jossakin määrin 1920-luvun kuluessa. Kielteisen sävyinen tai epäluuloinen lehtikirjoittelu TSL:n toimintaa ja toiminnan luonnetta kohtaan väheni kokonaisuudessaan.² Muutosta voidaan ymmärtää kahdellakin tavalla. Ensinnäkin TSL saavutti vähitellen lisää uskottavuutta omalla, laajaksi kasvaneella, vakaalla ja perusteellisella käytännön toiminnallaan. Toiseksi vasemmistososialistien ja kommunistien toiminnan rajoittaminen tuotti porvariston toivomia tuloksia sikäli, että heidän julkinen asemansa työväenliikkeessä heikkeni huomattavasti 1920-luvun kuluessa.³ Sivistysliitossa pidettiin tarkkaan silmällä sitä, etteivät sen parissa toimineet opintokerhot harjoittaneet politiikkaa tai poliittista toimintaa.

OPINTIET LAAJENEVAT

Kun yleinen oppivelvollisuus tuli voimaan 1921, kunnat jaettiin koulupiireihin. Kuskakin tuli olla kaksivuotinen alakoulu ja lisäksi nelivuotinen yläkansakoulu. Koulunkäynti alkoi seitsemänvuotiaana. Monissa maaseudun kunnissa turvauduttiin

¹ Lainattu Järvinen 1968, s. 66; Maakansa 10.7.1925

² Järvinen 1968, s. 65.

³ Ks. esim. Lackman & Sirvio 1999, s. 35–36.

kuitenkin aina 1950-luvulle saakka niin sanottuun supistettuun kouluun, ainakin muodollisesti kunnallisia varoja säästäten. Yleisesti ottaen oppivelvollisuus toteutui maassa varsin hyvin kolmekymmenluvun loppuun mennessä. Uudistus oli siten suureksi hyödyksi kansan syville riveille.

Oppikouluja oli 1920-luvun alussa yli 160, ja ylioppilaita valmistui vuosittain noin 1 200. Kolmekymmenluvulla ylioppilaiden määrä kohosi vuosittain jo yli kahdentuhannen, mikä synnytti puhetta todellisesta ylioppilastulvasta. Työväestön osuus oppikoululaisten vanhemmista oli kaksikymmenluvun alussa 10 prosenttia, mutta kohosi 1930-luvun lopulle tultaessa vähitellen jo lähes neljännekseen. Huomattakoon, että kuntien ja valtionhallinnon virkamiesten määrä kasvoi tehtävien lisääntyessä tuntuvasti. Siihen haasteeseen antoi vastauksen koululaitoksen kehittyminen.

Helsingin yliopisto sai 1919 rinnalleen Åbo Akademin ja kolme vuotta myöhemmin Turun yliopiston. Muita korkeakouluja olivat Suomen Teknillinen korkeakoulu sekä suomen- ja ruotsinkieliset kauppakorkeakoulut Helsingissä sekä ruotsinkielinen Turussa (vuodesta 1927 alkaen). Jyväskylään perustettiin 1934 Kasvatustieteellinen korkeakoulu, sittemmin yliopisto.

Helsinkiin 1925 perustettu Kansalaiskorkeakoulu, vuodesta 1930 nimeltään Yhteiskunnallinen korkeakoulu, oli uudenlainen oppilaitos Helsingin Kallion kaupunginosassa. Se ei edellyttänyt ylioppilastutkintoa ja sen tarkoituksena oli nimenomaisesti kohottaa kansan syvien rivien yhteiskunnallista tietämystä. Monille se avasikin tien vaativampiin opintoihin ja tieteen maailmaan. Korkeakoulun ensimmäisenä rehtorina toimi Yrjö Ruutu, jota oli kaavailtu Työväen Akatemian rehtoriksi, kuten edellä kerrottiin.¹

¹ *Suomen historian pikkujättiläinen* 1987, s. 691–693. Yhteiskunnallisen korkeakoulun parissa toimi vuodesta 1927 alkaen vuosikymmeniä pienehkö sosialistikerho, joka aatteellisesti sijoittui sosialidemokraattien ja kommunistien välille (ks. Veikko Niemi: Eräs unohdettu – YKK:n sosialistikerho, julkaisussa *Työväen tutkimus* 1998, s. 19–22). Vuonna 1960 Yhteiskunnallinen korkeakoulu siirtyi Tampereelle.

V. Hank.
Pöytäkirja Työväen Sivistysliiton
perustavasta kokouksesta, joka pidettiin
syyskuun 1 p:nä 1919, Sos.-dem. Puolue-
toimikunnan huoneistossa, Sirkuskatu 3
Helsingissä. Puheenjohtajana toimi
Väinö Voionmaa, pöytäkirjan laati M. Ampuja.

1 §.

(m:t 1, 2, 3 ja 4)

Kirjelmilla, jotka seuraavat liitteinä (tätä pöytäkir-
jaa, oli ilmoitettu Työväen Sivistysliittoon yhtyviksi¹⁾ Sos.-dem.
Puolue,²⁾ Sos.-dem. Nuorisoliitto,³⁾ Kulutusosuuskuntien Keskusliitto
ja⁴⁾ Reittiusyhdistys Koitto. Edustettuna olivat kokouksessa Sos.-
dem. Puolue-toimikunnan edustajana V. Voionmaa, T. Tainio ja
M. Ampuja, Sos.-dem. Nuorisoliitosta Hannes Räsänen ja Kulu-
tusosuuskuntien Keskusliitosta (K. K.) Väinö Hupli.

2 §.

Koska Työväen Sivistysliittoon olivat yllämainitut
järjestöt liittyneet, niin päätettiin perustaa Työväen Sivistys-
liitto.

Liiton sääntöehdotusta valittiin tarkastamaan V. Voion-
maa ja Väinö Hupli ja päätetään sääntöjen lopullisesta hy-
väksymisestä seuraavassa kokouksessa.

3 §.

Liiton puheenjohtajaksi valittiin professori Väinö Voi-
onmaa.

4 §.

Puheenjohtajan tehtäväksi jätettiin kuulustella liitolle
sihteeriä.

5 §.

Liiton yhtyneiltä järjestöiltä päätettiin kantaa kulu-
valta vuodelta puolenvuoden verot.

6 §.

Liiton rahastonhoitajaksi valittiin Väinö Hupli.

7 §.

Suomen ammattiliitoille päätettiin lähettää kirjelmä,
jossa kehoitetaan ammattiliittoja liittymään Työväen Sivistys-
liittoon.

8 §.

Seuraava Liiton kokous päätettiin pitää perjantaina
syyskuun 5 p:nä kello 7 ip. samassa paikassa.

Pöytäkirjan vakuudeksi:

M. Ampuja.

Liitteinä m:t 5, 6 ja 7.
742.

TSL:n ensimmäisen kokouksen pöytäkirjaan 1.9.1919 kirjoitettiin muutamia pykäliin
kestävä perusta pitkälle sivistystyön taipaleelle.

Antakoot työväen taloudelliset yhtymät ja laitokset aineellista tukea ja avustusta sille työlle, jonka tarkoitus on miltei kädestä pitäen johdattaa työväenluokan jäseniä tiedon lähteille ja saada heidät innostuen käymään käsiksi hartaaseen sivistystyöhön.

Uskoen että tämä näin alettu työ, ollen läheisessä yhteydessä muun työväenliikkeen kanssa, on antava siitä toivotun rikkaan sadon, käännyimme täten kauttanne järjestyneen työväen puoleen.

Pyydämme Teitä yhtymään Liittoon ja valitsemaan sääntöehdotuksen mukaisen luvun valtuutettuja yhteistä työtä alkamaan. Vastauksenne olisi ennen helmikuun 15 päivää lähetettävä allekirjoittaneelle E. J. Hämäläiselle (osoite: Helsinki, Näkinkuja 5).

Helsingissä 29 p:nä tammikuuta 1919.

Toverillisesti:

Julius Silio,
Mikko Ruusja.
Lyyli Eronen.
E. Kämäläinen.
L. Lerner
Matti Saarman
Alarichlars.

Myö Räsänen
Kaino V. Halonmaki.
Mikko Pillaupää
Reinhold Sventorsetski.
J. H. Mestamäki
Johan Wirtanen
Hämsä Viominen

Liitteenä Työväen Sivistysliiton
lääkärin.

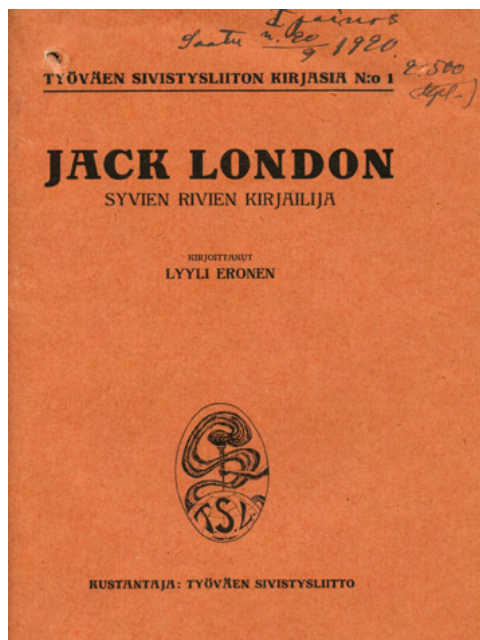
Uutta sivistysjärjestöä valmisteltiin tammikuussa 1919 Helsingin Työväen Säästöpankin talossa Eläintarhantiellä. Työväenjärjestöille suunnatun julistuksen allekirjoittajat edustivat monipuolisesti maanlaajuista liikettä.

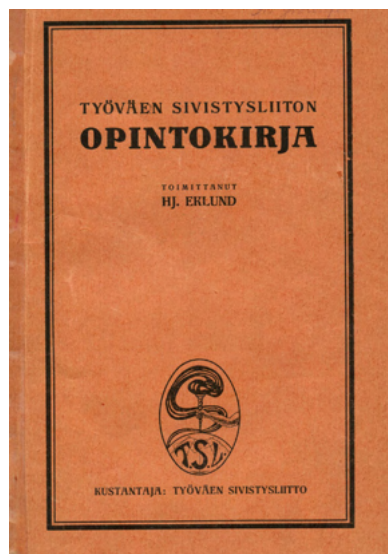
Professori Väinö Voionmaa oli TSL:n perustajahahmo ja ensimmäinen puheenjohtaja.

Maisteri Hjalmar Eklund toimi Sivistysliiton ensimmäisenä sihteerinä.

TSL:n ensimmäinen julkaisu kertoi vuonna 1920 kirjailija Jack Londonista.

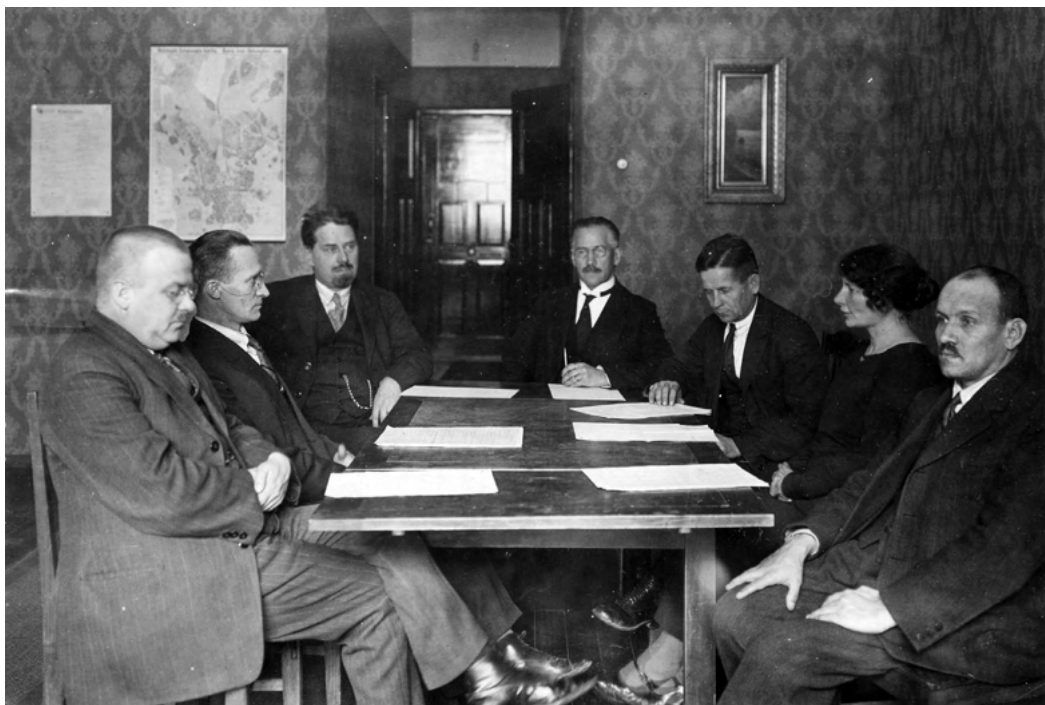

Kun useimmilla kerholaisilla oli taustallaan vain muutama vuosi kansakoulua, vaati opintokerho-opiskelukin opettelemista. Siinä auttoi vuonna 1921 valmistunut ensimmäinen opintokirja artikkeleineen. Kannessa näkyy liiton varhainen tunnus.

Harvalla oli kamera, ja niinpä koulutustilaisuuksissa pyrittiin usein ottamaan kaikkia varten ryhmävalokuva. Porin kurssilaisia vuonna 1920.

Helsinkiläisiä sos.dem. nuorten opintokerholaisia koolla kerhoillassaan talvella 1925. Edessä oikealla istuu myöhemmin hyvinkin tunnetuksi tullut Rafael Paasio.

Sivistysliiton toimikunta koolla toimistotiloissaan työväentalolla vuonna 1926. Vasemmalta varapuheenjohtaja Yrjö Räisänen, taloudenhoitaja Olavi H. Puro, sihteeri Hjalmar Eklund, puheenjohtaja Väinö Voionmaa, Mikko Ampuja, Lyyli Takki ja Julius Sundberg.

TSL:n toimisto sijaitsi Helsingissä Sirkuskadulla aluksi oikealla näkyvässä lehtiyhtiön talossa ja sitten pitkään vasemmalla työväentalon tiloissa. Vuonna 1924 valmistui HTY:n talon ensimmäinen laajennusosa, mutta loppuosa tonttia pysyi tyhjänä vielä kolmen vuosikymmenen ajan. Vuonna 1938 kadun nimeksi vaihtui Paasivuorenkatu.

Maisteri Pekka Railosta
tuli loppusyksyllä 1926
TSL:n sihteeri.

Pohjoismaisia yhteyksiä avattiin vähitellen. Työväenopistojen liiton ja TSL:n retkeläisiä tutustumassa kesällä 1928 Tukholman nähtävyyksiin ja myös ABF:n toimintaan.

TYÖLÄISOPISKELIJA
TYÖVÄEN SIVISTYSLIITON ÄÄNENKANNATTAJA

TSL:n lehti Työläisopiskelija
levisi maanlaajuisesti jäsen-
järjestöille ja opintokerholai-
sille kevästä 1928 alkaen.

Paikallisen opastuskurssin osallistujia Savonlinnassa, Itä-Savon osuusliikkeen kulmalla maaliskuussa 1928.

Karhulassa huhtikuussa 1928 järjestetyn opinto-ohjaajakurssin opiskelijoita.

Kuopion työläisopiskelijat järjestivät virkistykseksi maaliskuun alussa 1928 yhteisen hiihto- ja kävelyretken Rönön saareen, työväenyhdistyksen huvilalle.

Helsingin sos.dem. nuorisosaaston tyttöjä koolla kerhoillassaan vuonna 1928. Kerholaiset paneutuivat kasvatukseen.

331.85 (Karijärven), 1928

HEI! Karisjärvelle HEI!

KARISJÄRVEN NUORTEN TYÖLÄISTEN OPINTOYHDISTYS R.Y.

Järjestää

SYYSJUHLAN

Karisjärvellä, sunnuntaina kuun p:nä

PÄIVÄJUHLA

Työväentalon pihamaalla, alkaen klo 14 (2 i.p.)

OHJELMA:

Soittoa, tervehdyspuhe, juhlaruno, laulua („Velipojat“) Juhlapuhe (pja Hgistä)

Henkiset kilpailut:

Joukkueille: Lausunnassa ja seinälehden toimittamisessa.

Yksityisille: Lausunnassa ja huumorin esittämisessä.

Urheilukilpailut:

Joukkueille: 3 mi ottelu miehille.

Yksityisille: 2,000 m. juoksu miehille ja

100 m. juoksu naisille.

Kenttäpelejä:

Salonkikiväärillä ampumista, Nuolenheittoa ja Karamellipurkin arvausta.

Tanssia 1 tunti. — Pääsymaksu kentälle 2 mk.

JUHLA-ILTAMA

Työväentalolla, alkaen klo 19,30 (7,30 i.p.)

OHJELMA:

Soittoa, tervehdyspuhe, lausuntaa, laulua („Velipojat“) Höföressistä.

Vierailulle saapuvat opintoyhdistysläiset: Helsingistä, Höföressistä y.m. Suorittavat hauskaa ja arvokasta ohjelmaa.

Jatketaan henkisiä kilpailuja. Näytelmä: _____ (esittää Höföressin Opintoyhdistys). Palkintojen jako.

Tanssia 1 tunti. — Pääsymaksu 6 mk., lapset 3 mk.

Soitosta huolehtii Jazz orkesteri Helsingistä.

Tervetuloa joukolla juhlimaan

Printti: 1928, Työväen kirjasto.

Sivistystyö ei ollut pelkästään kursseilla istumista ja opintokerhossa ahertamista. Joskus oppia ja tietoa tarjottiin kevyemmälläkin muodoilla. Uudenmaan Karisjärven syysjuhlamainoksesta 1928 puuttuivat vain päivämäärä ja kellonaika ennen ilmoitustauluille ja lyhtytolppiin naulaamista.

Ruoveden naisten lukukerhon kokous loppukevällä 1929. Se oli opintokauden viimeinen kokoon-tuminen, mutta ei suinkaan kerhon viimeinen. Naisten kerho jatkoi vuosikymmenien ajan.

Liiton toimiston työntekijöitä vuonna 1929. Seinällä erottuu Eero Snellmanin tuore muotokuva puheenjohtaja Voionmaasta. Ajanmukaista toimistotekniikkaa on tarkoituksella etualalla. Kotimaan kartta oli sekin työväline. Vasemmalta Hilja Halava, Arvi Hautamäki, Pekka Railo, Kaija Helminen ja Oiva Valavaara.

Loppusyksyllä 1929 tapahtui Pohjanmaalla paljon. TSL:n opastuskurssit sujuivat marraskuussa Kauhavalla rauhallisesti ja suunnitelmien mukaisesti. Kurssilaisia ryhmäkuvassa työväentalolla, vasemmalla Arvi Hautamäki.

Tepu.

TYÖLÄISET OPISKELEMAAN!

KIRJEELLINEN OPISKELU
ON ERITTÄIN EDULLINEN OPISKELUMUOTO
YKSINOPIKELIJOILLE JA KERHOILLE.
TUTUSTUKAA OPISTOMME ESITTELYLEHTISEEN
KIRJEOPISTON ASIAMIEHENÄ TOIMII: _____

TYÖVÄEN SIVISTYSLIITON KIRJEOPISTO
SIRKUSKATU 5, HELSINKI

Opiskeluun ja TSL:n toimintaan kannustettiin muun muassa lehtikirjoituksilla ja myös erilaisilla mainosjulisteilla. Pöllön tai huuhkajan hahmo edustaa usein viisautta, kuten tässä vuoden 1930 mainoksessa.

TSL:n toiminta oli vireää myös Karjalan suunnalla. Salmin Tuleman kylässä Laatokan pohjoispuolella järjestettiin opintopäivät toukokuussa 1930.

TSL:n ja Viipurin maalaiskunnan sivistystoimikunnan yhteiset opintopäivät järjestettiin Tammissuon työväentalolla vuonna 1932.

Äänekosken sivistysjuhlilla heinäkuussa 1932 oli monipuolista ohjelmaa, työväentalossa ja piha-alueella. Juhlapuhujana oli maisteri K. H. Wiik.

KUVAAMA: ATELIER LAURENT

Tampereen seudun sivistystoimikunta järjesti maaliskuussa 1933 opintokerhotoiminnan iltakurssin työväentalolla. Oikealla erottuvat muun muassa Pekka Railo ja Arvi Hautamäki.

Lohjan sivistystoimikunnan sääntömääräinen vuosikokous pidettiin 23.7.1933 Lohjan työväentalossa.

Tieto on valtaa

Työväen Sivistysliiton luennoitsija

esitelmöi

talossa

kuun p:nä klo

aiheesta:

Pääsy maksuton.

Kaikki tervetulleita!

Helsinki 1931. Työväen kirjasto.

Sivistysliitto auttoi paikallisia toimijoita monenlaisin julistepohjin, jotka soveltuivat hyvin erilaisiin opintotilaisuuksiin.

TSL:n ja SAK:n ensimmäinen kesäkurssi toteutettiin yhteisvoimin Työväen Akatemiassa elokuussa 1932. Opintojen aihepiireinä olivat erityisesti ammattiyhdistystieto sekä opintokerhotoiminnan aikaansaaminen.

Poltinkosken opintokerholaisten joulutunnelmaa vuonna 1933 tai 1934.

Forssassa järjestettiin maaliskuussa 1934 opinto-ohjaajakurssit. Kurssiohjelmasta huolehti Arvi Hautamäki, eturivissä keskellä.

Hämeen Turengissa koulutettiin uusia opintokerhojen ohjaajia lokakuussa 1935.

III

**Talouseläämän kourissa,
oikeustopaineiden alla**

Äärioikeiston uhkaa

TYÖVÄEN SIVISTYSLIITTO joutui 1920-luvun lopulta alkaen varsin kovaan puristukseen, kuten oikeastaan maan koko työväestö ja etenkin sitä edustaneet järjestöt. Yhteiskunnallinen ilmapiiri muuttui jyrkästi, ja jälleen maltilliset, sovinnolliset äänet jäivät pian alakynteen äärioikeistolaisen puhurin jyrätyssä. Porvarillinen, etenkin oikeistolainen lehdistö otti liiton uudestaan ja nyt ehkä vielä aiempaa repivämmin hampaisiinsa. Sivistysliitto joutui samalla kamppailemaan taloudellisesta toimeentulostaan, ja itse asiassa koko olemassaolostaan, kun oikeistohenkiset yhteiskunta-asenteet kärjistyivät.

Suomen 1920-luku oli suurelta osin taloudellisen nousun aikaa. Kaupungistuminen jatkui hiljalleen. Jälleenrakennuksen jälkeen huvielämäkin elpyi, ja aloitteleva elokuva kasvatti viihteellisenä taidemuotona suosiotaan.¹ Kahtia jakautuneessa maassa urheilu tiinkin pääosin vain omissa seuroissa ja porukoissa. Ravintoloissa ja tanssiaisissa sekä järjestöjen iltamissa kaikuivat aikakauden suosittu iskusävelmät ja rytmit. Kieltolaki ei paljoa menoa hillinnyt. Lain rikkomuksia oli paljon, ja pirtua salakuljetettiin vapaan alkoholimyynnin Virosta ja Saksasta runsain määrin. Jonkin harvinaisen kerran alkoholin nauttiminen aiheutti ongelmia työväentaloillakin.

Eurooppa jälleenrakensi maailmansodan vaurioiden jälkeen, ja esimerkiksi suomalaiset metsätuotteet kävivät hyvin kaupaksi. Työllisyyskin pysyi pitkään verraten hyvänä, joskaan ansiotaso ei esimerkiksi ruotsalaiseen yltänytkään. Työmarkkinoilla oli levotonta, etenkin vuosikymmenen loppupuolella. Taloudellisen tilanteen kärjistyessä käytiin monia ankaria ja pitkiä lakkokamppailuja erityisesti satamissa.

¹ Oinonen 2016, s. 159–163.

Ammattiyhdistysliike pyrki työehtosopimusjärjestelmään. Työnantajat eivät siihen suostuneet, ja näin oli ristiriitainen asetelma lukossa ilman toimivaa sovittelua ja neuvotteluyhteyttä. Varmemmaksi vakuudeksi työnantajat käyttivät vielä lakonmurtajia etenkin suurissa ja osin kärkeviksi muuttuneissa lakkotaisteluissa, joissa työntekijät pyrkivät oikeuksiaan ja ansiotasoaan puolustamaan. Maaseudulta liikeni tulijoita murtotehtäviin. Ammatillinen järjestäytyminen pysyi ristiriitojen vallitessa pitkään varsin vaatimattomana. Osin ammattiyhdistysliikkeen tehokkuutta ja merkitystä heikensivät myös työväenliikkeen suuntausten väliset keskinäiset kahnaukset ja valtakamppailut.¹

Lähes koko vuosikymmenen ajan kestänyt talouskasvu kääntyi Suomessa vuoden 1928 kuluessa laskuun. Taantuma alkoi, ja syveni nopeasti. Pian alkoi maailmanlaajuinenkin lama, ja monet maat turvautuivat suojatulleihin. Vientikauppa ei Suomesta enää sujunut aiempaan tapaan, tukkipuut ja lautatavara eivät käyneet entiseen tapaan kaupaksi. Monet maatilat ja metsänomistajat sekä metsätöistä eläneet joutuivat vaikeuksiin.

Kasvavien vaikeuksien syynä oikeiston mukaan oli siten, kovasti yksinkertaistaen, kommunismi – niin itäisessä naapurimaassa kuin koto-Suomessakin, ja koko työväenliike oli siinä sitä samaa sakkia.² Vaikeudet laukaisivat monissa myös muistoja keväältä 1918: työväenliikettä ei ollut silloin saatu nujerretuksi ja nyt nähtiin seuraukset. Satamalakotkin tuntuivat olevan osa yhteistä turmiollista juonta. Velkaantuneiden maatilojen pakkohuutokaupat alkoivat. Teollisuuden työttömyys alkoi laajentua seuraavaksi. Se oli pahimmillaan vuonna 1932; virallisten tilastojen mukaan ainakin 90 000 henkilön suuruinen, mikä oli tuon ajan Suomessa aivan tavaton määrä.

Kun kommunismin ja yleensä työväenliikkeen vastainen liike nousi aivan kuin spontaanisti esiin marraskuussa 1929 Lapuan kirkonkylässä, se sai tavallaan sattuman kaupalla nimekseen lapuanliike.³ Aivan kaikkia Lapualla asuvia leimaava nimitys ei välttämättä ilahduttanut silloin eikä ole tehnyt sitä myöhemminkään.

¹ Ks. tarkemmin Ala-Kapee & Valkonen 1982, s. 600–662, 708–729; *Suomen työväenliikkeen historia* 1976, s. 140–141; ks. myös Bergholm 1988, s. 324–337, 404–411.

² Väikivaltaisesta suunnitelmatalouden ja kollektivisoinnin käynnistämisestä Neuvostoliitossa 1928 ks. Vihavainen & Ketola 2010, s. 179–180.

³ Ks. Siltala 1985 eri kohdin, lapuanliikkeen käynnistymisestä esim. s. 31–63. *Vuosisatamme Suomi* 1992, s. 104–116; muisteluksia talouspuolan ajalta ja lapuanliikkeestä ks. *Lapuan laki vai kansanvalta?* 1981.

KYMMENVUOTIAAN TULOT JA MENOT

TSL:n valtionapua ”yleisiin menoihin käytettäväksi” oli esimerkiksi vuonna 1929 saatu yhteensä 125 000 markkaa (noin 38 200 euroa), kuten edellisenäkin vuonna. Lisäksi opetusministeriö myönsi rautateiden matkakuluja varten 6 000 markkaa.

Valtion tulo- ja menoarvioon vuodelle 1929 varatuista luentovaroista valtion luentolautakunta myönsi TSL:lle 60 000 markkaa. Niillä varoilla maksettiin luentopalkkiot ja luennoitsijoiden matkakulut. Opintokerhovaroista liitolle myönnettiin käytettäväksi 90 000 markkaa. Vuoden 1929 toimintakertomuksen mukaan niitä haki 362 kerhoa. Kaikkiaan 210 kerholle myönnettiin avustusta kirjallisuuden muodossa yhteisarvoltaan runsaat 32 200 markkaa.

Liitto sai vuoden 1929 lopulla Alfred Kordelinin yleiseltä edistys- ja sivistysrahastolta 10 000 markkaa (hieman yli 3 000 euroa) kirjastotoiminnan oppaan julkaisemiseksi. Seuraavana vuonna Kordelinilta saatiin 8 000 markkaa opintokerho-oppaan laatimiseksi. Lisäksi saatiin Suomen Pankin hoitamista ns. Längmanin testamenttivaroista sama summa opiskeluoppaiden toimittamista, julkaisemista ja ilmaiseksi jakamista varten.

Muutamat liikeyritykset tukivat toimintaa hieman satunnaisemmin. Esimerkkinä vuonna 1929 Suomen Sokeri Oy lahjoitti 50 000 markkaa. Muut pienemmät lahjoitukset olivat suuruudeltaan yhteensä 17 000 markkaa. Liiton jäsenjärjestöjen maksamat jäsenverot olivat vuonna 1929 suuruudeltaan runsaat 87 400 markkaa. Näiden saatujen avustusten lisäksi liitto sai tuloja kirjallisuuden välityksestä, kirjeopistosta, luentotilausmaksuista sekä Työläisopiskelijan ilmoitusten ja tilausten kautta runsaat 75 400 markkaa. Korkotuloja kertyi lähes 5 900 markkaa.

Taloudenhoitaja Olavi Puron laatiman vuoden 1929 voitto- ja tappiutilin sarakkeiden loppusummat olivat suuruudeltaan 524 537,80 markkaa (laskennallisesti 160 300 euroa). Suurin yksittäinen tuloerä oli valtionapu, ja vastaavasti suurimpana menoeränä olivat palkat ja palkkiot, joita oli yli 154 400 markkaa.¹

KAUHAVA JA LAPUA

Lapuanliikkeen esilletulo ajoittui jännittävällä tavalla ja sattumalta hetkeen, jolloin Pohjanmaalla oli samanaikaisesti sekä TSL:n parissa opinto-ohjaajakurssit Kauhavalla että vasemmistososialistisen/kommunistisen nuorison ns. haastejuhlat Lapualla. Näiden tapahtumien eroavaisuudet luonnehtivat samalla hyvin havainnollisesti niitä eroja, joita oli toisaalta TSL:n ja toisaalta vasemmistososialistisen sivistystyön

¹ Toim. kert. 1929, tiliasema 31.12.1929.

toimintaperiaatteissa. Tässä tilanteessa vasemmistolaisia edustivat Vaasan ja Lapuan Nuorten työläisten opintoyhdistykset.

Kauhavan työväentalolla pidettiin marraskuun 17.–30. päivänä 1929 kymmenvuotiaan Sivistysliiton opinto-ohjaajakurssi. Osallistujia oli Vaasan läänin yhdestätoista kunnasta kaikkiaan 27. Pekka Railo opasti taloustieteen opiskeluun ja työväen sivistysliikkeen periaatteisiin, August Kuusisto kertoi kansainvälisestä työväenliikkeestä ja antoi puhetaidon opetusta, Yrjö Saarinen luennoi yhdistyslaista ja kaunokirjallisuudesta ja Arvi Hautamäki tieteellisen siveysopin peruskysymyksistä. Muutamia muitakin aiheita käsiteltiin ja opetettiin. Luennoitsijoita oli yhteensä seitsemän. Luentoja oli kaikkiaan 52, ja lisäksi kolmen opastajan johdolla oli 35 käytännön opastustuntia, muun muassa yhteislaulun harjoitusta.¹

Lapuan työväentalolla puolestaan oli viikonloppuna marraskuun 23.–24. päivänä 1929 tarjolla koko lailla toisenlaista ohjelmaa. Toimintaansa lisännyt vasemmistososialistinen/kommunistinen nuorisoliike oli muun muassa Vaasasta, Kokkolasta ja Pietarsaaresta käsin jo tehnyt ohjelmallisia kiertueita alueella, joka oli monestakin syystä valkoisen Suomen vankimpia tukiseutuja. Suojeluskuntalaisia oli nyt jo asemalla ja kylän teillä tulijoita vastassa, eikä sanaharkalta tai nujakoinnilta välttytty.

Opintoyhdistysten nimestä huolimatta niiden toiminta, ainakin ulospäin suuntautunut toiminta, sisälsi sivistystyön sijasta selväpiirteistä agitaatiota. Ohjelma-ryhmän nuorilla oli Lapualla yllään punaiset paidat; on myös mainittu niissä olleen naapurimaan sirppi ja vasara -tunnuksia sekä lakeissa neuvostokokardeja. Kun lisäksi ohjelmanumeroissa avoimesti pilkattiin porvariston keskeisiksi kokemia perusarvoja, uskontoa, isänmaata ja vapaussotaa, ei ollut lainkaan ihme, että tilaisuudet herättivät odotettua ärsyntyymistä.² Siitä ei kuitenkaan seurannut työläisten heräämistä ja liikkeellelähtöä oikeuksiensa puolesta – vaan maaseudun vakaan porvariston. Ääriliikkeet ruokkivat toisiaan.

Maanviljelijä Vihtori Kosolan³ johtama ehkä jopa tuhatpäinen joukko esti lopulta käsikähmän jälkeen ns. haastejuhlan toteuttamisen Lapuan työväentalolla. Punapaitoja revittiin, nyrkiniskuja sateli, hajupommejakin lenteli, talon ikkunoita särjettiin. Mitä olisikaan vielä tapahtunut, ellei poliisi olisi keskeyttänyt haastejuhlan. Lähelle asettuneet suojeluskuntalaiset konekivääreineen olivat omiaan pelottamaan ja hillitsemään tunnelmia.⁴

¹ Työläisopiskelija 9/1929; Hautamäen matkaraportti Kauhavalta on myös TSL:n toimikunnan pk:n 12.12.1929 liitteenä.

² Havainnollisen sanallisen esimerkin kenraali Mannerheimin pilkkaamisesta Finlandia-nimisessä esityksessä on nostonut kirjassaan näkyviin Jussi Niinistö 2003, s. 18.

³ Vihtori Kosolalla (1884–1936) oli taustaa jo jääkäriliikkeen ajoilta ja hän oli myös lakonmurtajaorganisaatio Vientirauhan keskeinen paikallinen vaikuttaja. Ks. esim. Silvennoinen, Tikka & Roselius 2016, s. 107, 117.

⁴ TSL:n Kauhavan kurssi jatkui vielä lapualaisviikonvaihteen yli ja paikalle saapui loppuajaksi poliiseja ”vartioimaan kurssia”, on kuvannut Olavi Hurri 1991, s. 137, kuvateksti.

Jo viikkoa myöhemmin pidettiin Lapualla, työväentalon vieressä sijainneella nuorisoseuran talolla, lapuanliikkeen ensimmäinen järjestäytynyt kokous. Järjestelyistä vastasivat useat tunnetut lapualaiset. Puhetta johtamassa oli myös maalaisliittolaisia ja kokoomuslaisia poliitikkoja.¹

LAPUANLIIKE NOPEASTI MAANLAAJUISEKSI

Oula Silvennoinen, Marko Tikka ja Aapo Roselius ovat osuvan tuntuisesti kiteyttäneet, että ”punapaitojen repiminen Lapualla oli suuri tapahtuma, koska siitä tehtiin sellainen”. Tarvittiin signaalia. Oli ilmeistä, että äärioikeistolaisen lapuanliikkeen syntyä oli jollakin lailla suunniteltu, sillä niin nopeasti se laajeni suureksi, itse asiassa maanlaajuisesti oikeistoradikaaliksi liikkeeksi. Sellainen oli tavallaan ollut pitkään tulollaan, kuten monessa muussakin eurooppalaisessa maassa.² Sen vaikutus ulottui nopeasti kautta maan, ja helposti kävi niin, että tässäkin tapauksessa liikkeen maltillisemmat voimat jäivät kuohunnassa nopeasti sivummalle. ”Liikkeessä mukana olleille kysymys oli paljolti sen loppuunsaattamisesta, mikä vuonna 1918 jäi kesken”, kuten Jaakko Paa-volainen on muotoillut.³

Keväällä ja kesällä 1930 oli avoin painostus hyvin ankaraa erityisesti kommunisteja ja vasemmistososialisteja mutta myös sosialidemokraatteja vastaan. Ainakin 70 kunnanvaltuustoa painostettiin lapuanliikkeen nousun yhteydessä siten, että työväenliikkeen edustajia pakotettiin eroamaan valtuustosta.⁴ Paria sataa työväentaloa kohdeltiin kaltoin, niitä suljettiin väkisin, turmeltiin tai jopa poltettiin. Työläisten järjestötoiminta vaikeutui, kokousten lisäksi suurta haittaa aiheutui muun muassa musiikki- ja teatteriharrastuksiin, lasten ja nuorten rientoihin, urheiluseurojen voimisteluun ja opintokerhojen tilaisuuksiin. Työväen kirjapainoja uhkailtiin ja suljettiin.⁵ Osansa lapualaisten paineesta ja väkivallasta saivat paikoin myös työväen osuuskaupat ja niiden työntekijät.

¹ Ks. Hurri 1991, s. 141; Siltala 1985, s. 52–54; *Suomen historian pikkujättiläinen* 1987, s. 64; *Tasavallan vuodet* 1987, s. 83; ks. myös Häikiö 2017, s. 426–433; vrt. Parkkari 1970, s. 205–207, joka intoutuu jopa yli menevään luonnehdintaan, että ”avoin fasistinen toiminta” alkoi näin Suomessa. Sama s. 206; Kemppinen 1987, s. 244–248.

² Ks. Silvennoinen, Tikka & Roselius 2016, s. 54–72; ks. lapuanliikkeen taustasta, Lalli-liitosta, Vapausodan rintamamiesten liitosta jne, s. 131–152, haastajuhlasta ja sen seurauksista, s. 153–159, lainaus s. 159.

³ *Tasavallan vuodet* 1987, s. 83; ks. myös Hanne Koivisto 2016b, s. 108.

⁴ Vuoden 1931 alussa muistutettiin SDP:n järjestöväkeä Järjestötoiminta-lehdessä 1/1931 siitä, että valtuustoryhmän oli syytä kokoontua etukäteen pohtimaan esillä olevia asioita ja miettimään myös tarpeellisia menettelytapoja. Näin ei aina ollut tapahtunut.

⁵ Erityisesti Pohjanmaan työväentalojen kovista kohtaloista ks. Hurri, 1991 s. 162–191.

Heinäkuussa 1930 lapuanliike järjesti pääkaupungissa ns. talonpoikaismarssin, jolla pyrittiin painostamaan päätöksentekijöitä ja ajamaan liikkeen jyrkkiä tavoitteita eteenpäin. Vallankaappauksen uhkaakin ounasteltiin.¹

Presidentti Lauri Kr. Relander hajotti eduskunnan.² Eduskuntavaaleihin jouduttiin, sillä sosialidemokraatit eivät eduskunnassa hyväksyneet uuden kokoomuslaisen pääministerin P. E. Svinhufvudin ajamia niin sanottuja kommunistilakeja. Vaalikamppailun yhteydessä oli paljon työväenliikkeen edustajiin kohdistunutta häirintää.³ Vasemmistososialisteiksi tiedettyjä estettiin asettumasta ehdokkaiksi. Paikoin ”valkoiset vaalivartiot” estivät työläisäänestäjiä käyttämästä äänioikeuttaan. Vaalituloksella painostajien toivoma: sosialidemokraattien saamat 66 edustajapaikkaa eivät riittäneet määrävähemmistöön muutoksia estämään. Voi myös aprikoida mitä olisi Suomessa tapahtunut, jos määrä olisi ollut suurempi.

Uudessa, lokakuun alussa valitussa eduskunnassa hyväksyttiin syksyllä 1930 täpärästi kahden kolmasosan porvarillisella määräänemmistöllä oikeiston vaatimat kommunistilait, joiden nojalla viranomaiset ryhtyivät lakkauttamaan kommunistien ja vasemmistososialistien järjestöjä. Niiden työväentalot takavarikoitiin.

Viranomaiset lakkauttivat vuonna 1930 myös Suomen ammattijärjestön, ja se ratkaisu heijastui heti Sivistysliiton toimintaan. Sosialidemokraattien voimin pelastettiin tilanteessa se mitä voitiin: lokakuussa 1930 perustettiin seuraajaksi Suomen ammattiyhdistysten keskusliitto (SAK). Se liittyi välittömästi vuoden 1931 alussa myös TSL:n jäsenjärjestöksi täyttäen näin valtakunnallisen keskusammattijärjestön tärkeän paikan. Vanha ammattijärjestö poistettiin muodollisesti TSL:n jäsenyydestä vasta oikeusprosessin päätyttyä marraskuussa 1931.⁴

Vasemmistososialistien johtamat eri alojen ammattiliitot lakkautettiin poliittisin perustein kommunistisina. Vaikka poliittisen oikeiston toiveissa saattoi olla työväen ammatillisten järjestöjen täydellinen lopettaminen, se ei kuitenkaan onnistunut. Lopetettujen tilalle perustettiin lähinnä sosialidemokraattien voimin uusia liittoja. On syytä huomata, että TSL oli hyvin läheisesti mukana näitä uusia liittoja perustettaessa, samoin kuin oli aiemmin pyritty säilyttämään yhteistyön yhteys lakkautetuiksi joutuneiden liittojenkin kanssa.⁵

1 Esimerkiksi Pallokentän juhlan kiihkeistä tunnelmista ks. Silvennoinen, Tikka & Roselius 2016, s. 183–189; Niinistö 2003, s. 68–71.

2 Asettuminen lapuanliikkeen tukijaksi veti Relanderilta mahdollisuuden päästä maalaisliiton presidenttiehdokkaaksi. Vasara 2013, s. 624–656. Presidentiksi valittiin 1931 alussa kokoomuksen P. E. Svinhufvud, jolla oli myös ymmärtämystä liikkeen asialle. Häikiö 2017, s. 449–479.

3 Ks. esim. Matti Lepistön muistelua teoksessa *Lapuan laki* 1981, s. 71–84.

4 Ammattijärjestön lakkauttamisesta ks. Ala-Kapee, Valkonen, s. 771–778; SAK:n perustamisesta ks. Valkonen 1987, s. 45–47, 53–72.

5 Tmk. pk. 15.11.1930.

KAPINAYRITYS MÄNTSÄLÄSSÄ

Lapuanliikkeen voi sanoa huipentuneen helmikuussa 1932 valtiovaltaa haastaneena kapinayrityksenä, jolla pyrittiin koko yhteiskunnan muuttamiseen liikkeen oikeistolaisten periaatteiden mukaiseksi. Mäntsälästä ei tullut kapinapitäjää ihan sattumalta, sillä kunnassa oli ollut jo esimerkiksi syksyn 1917 eduskuntavaaleissa erittäin jyrkkää poliittista kahtiajakoa.¹

Kapinahankkeen eräänlaisena laukaisijana toimi käytännössä se, että Ohkolan kylän työväentalolle tuli lauantain 27.2.1932 iltamatilaisuuteen puhujaksi sosialidemokraattinen kansanedustaja Mikko Erich. Hänestä ei kunnan porvariston keskuudessa pidetty, ja puoluetta vaihtanutta miestä kohtaan oli porvarillista vastarintaa muuallakin.²

Poliisi oli antanut iltamille asianmukaisen luvan. Nelisen sataa, osin linja-autokuljetuksin koottua aseistautunutta suojeluskuntalaista saarsi Ohkolan työväentalon. Iltamat alkoivat amerikansuomalaisen Hiski Salomaan laulaessa gramofonilevyllä ”Vapauden kaihoa” ja äärioikeistolaisten huudellessa ovensuusta. Muitakin, varsinaisia ohjelmanumeroita esitettiin. Pian Erichin puheen alettua ammuttiin taloon ulkoa useita laukauksia.³ Seurasi yleinen sekasorto, ja poliisit keskeyttivät tilaisuuden. Mäntsälän karkijoukkojen kapina koko yhteiskuntajärjestyksen muuttamiseksi kuivui kuitenkin nopeasti kokoon.

Tilanne laukesi viimein presidentti P. E. Svinhufvudin radiopuheella, jossa hän kehotti kapinoitsijoita palaamaan koteihinsa Mäntsälästä. Kapinalliset saivat vieläpä pitää aseensa. Johtajat kyydittiin pidätettyinä autokyydillä pääkaupunkiin, osin väkijuomien nauttimisen avulla.⁴

Olot eivät rauhoittuneet kapinahankkeen jälkeen kuitenkaan nopeasti, vaikka vähitellen työväentalot saatiin takaisin omistajilleen tai muille työväenjärjestöille. Avoin terrori alkoi kuitenkin loppua. Väkivaltaiset tapahtumat huolestuttivat jatkuessaan

¹ Ks. *Mäntsälän historia* 1997, eri kohdin.

² Jo ennen Mäntsälää oli Uudellamaalla koettu muutamilla työväentaloilla uhkaavia hetkiä, Ohkolassa ja Nummisissa työväentalojen ovet ja ikkunat naulattiin jo kertaalleen kiinni, ja levotonta oli Mäntsälässä vielä kesällä 1932. Kansanedustaja, fil. tri Mikko Erich (1888–1948) tuli puhujaksi uhmaten hänelle esitettyjä kieltoja. Taustalla oli myös paikallisia, henkilökohtaisia syitä. Erich oli kokoomuksen kansanedustajana 1919–21 ja sos.dem. kansanedustajana kahteen otteeseen vuosien 1930–44 kuluessa. Ks. *Suomen kansanedustajat I*. 2000, s. 116–117; ks. myös Tuomisto 1995, s. 102–107; Tuomisto 2006, s. 113–115. Erich toimi Työväen Akatemian opettajana ja luennoitsijana 1924–41, osin samaan aikaan hän oli opettajana myös Helsingin suomenkielisessä työväenopistossa.

³ Vrt. *Suomen poliittinen historia* 1977, s. 171, jossa todetaan hieman vähätellen ”jopa ilmaan ammuskelemalla...”; Jussi Niinistön mukaan ammuskeltiin ”pääasiassa maahan ja ilmaan”, viisi luotia olisi hänen mukaansa tullut sisään taloon ja yksi lävisti poliisimiehen takin, s. 110.

⁴ Mäntsälän kapinasta ks. esim. Soikkanen 1975, s. 533–537; *Vuosisatamme Suomi* 1992, s. 115; Ahti 1990, s. 117–319; ks. myös Häikiö 2017, s. 489–518.

porvarillisiakin puolueita, ja vähitellen muodostui varovaista vastavoimaa lapualaisia kohtaan.¹

Kapinoinut lapuanliike lakkautettiin, mutta sen seuraajaksi perustettiin saman hengen lapsena kesällä 1932 uusi puolue, Isänmaallinen kansanliike (IKL). Kiihkeät tunnelmat ja painostaminen jatkuivat edelleen. Vielä toukokuussa 1933 repivät suojeluskuntalaiset SDP:n ja Suomen liput alas lippusaloista Hämeen sillalla, Tampereella järjestetyn puoluekokouksen yhteydessä.²

Martti Häikiö on Svinhufvud-elämäkerrassaan ytimekkäästi tiivistänyt: ”Lapuan liike, kyyditykset ja Mäntsälän kapina olivat todellinen uhka kansanvallalle.”³ Sosiaalidemokraatit korostivat kansanvallan puolustamista ja sen vuoksi tukivat joulukuussa 1932 aloittanutta edistyspuoluelaisen T. M. Kivimäen porvarillista vähemmistöhallitusta. Se suhtautui torjuvasti sekä oikean että vasemman laidan ääri-ilmiöihin.⁴

”VISSEJÄ VAATIMUKSIA...”

On mielenkiintoista huomata, että TSL:n toimikunnan pöytäkirjoista, edustajiston pöytäkirjoista tai vuosikertomuksista ei 1920–1930-luvun vaihteessa löydy juuri mitään suoria mainintoja yhteiskunnassa tuolloin voimalla ja pelottavasti vyöryneestä oikeistoaallokosta, jota edellä on liiton toimintaympäristönä kuvattu. Viittausten puuttuminen on aivan ymmärrettävää monellakin tavalla. Aika oli erittäin jännittynettä. Ensinnäkin pöytäkirjat ja toimintakertomukset pysyttelivät muutenkin tavallisesti rajatusti vain TSL:n omassa, rutiinimaisessa toiminnassa. Viittaukset ulkoiseen toimintaympäristöön olivat kaiken kaikkiaan vähäisiä. Politiikasta tai puolueiden toiminnasta ei yleensäkään mainittu mitään. Toimikunnan pöytäkirjat sisälsivät jatkuvasti tavattoman määrän niin sanottuja juoksevia asioita, kirjeenvaihtoa, järjestäjän matkojen selostuksia ja muita vastaavia kuvauksia. Niissä ei missään vaiheessa kosketeltu tai selostettu päivän poliittista tilannetta.⁵

Niukkaa asiatyöliä puolusti varmasti myös terve itsesuojeluvaisto, sillä luonnollisesti vuotuiset toimintakertomukset jaettiin avustusanomusten liitteinä tiedoksi myös valtiovallan edustajille. Ja lisäksi: kaikkea sitä mitä toimikunnan keskusteluissa oli

1 Jussi Niinistön kaunistelevalle arvion mukaan ”kommunisminvastainen kansanliike oli kuin vuolas kevätvirta, joka tempasi mukaansa myös vettä samentavaa maa-ainesta”, s. 137.

2 Ks. tarkemmin esim. Soikkanen 1975, s. 527–533, 540–543; IKL:n perustamisesta ks. esim. Silvennoinen, Tikka & Roselius 2016, s. 235–238; *Tasavallan vuodet 1917–1987*. 1987, s. 83–84.

3 Häikiö 2017, s. 524.

4 Ks. esim. *Suomen historian pikkujättiläinen*, s. 650–654.

5 Esim. toimikunnan pk 12.12.1929 käsitteli mm. kokouksessa esillä olleita ilmoitusasioita, Hautamäen selostuksen Kauhavan kursseilta, Työväenopistojen liiton ehdotuksen yhteistoiminnan tiivistämiseksi jne.

todella esillä, oli tuskin syytä paperille kirjoittaa, ei varsinkaan tuona ajankohtana 1920–1930-lukujen vaihteessa.

Lapuanliikkeen uhkaavan vaikutuksen yhteiskuntaan ja etenkin työväenliikkeeseen voi kuitenkin aistia tavallaan rivien välistä. Esimerkiksi edustajiston kokouksessa marraskuussa 1929 käyttivät muutamat vasemmistososialistien edustajat puheenvuoroja ihmetellen erityisesti, miksei heidän suuntauksensa henkilöitä käytetty TSL:n luennoitsijoina. Tällaisia puheenvuoroja esittivät ammattiyhdistysmiehet Emil Tuomi ja Oskari Jalava.

Liiton sihteeri Pekka Railo puolusteli menettelyä sillä, ettei ihan kaikkien tilaisuuksien alustajia ollut edes kirjattu muistiin. Erikoista mainintaa voi pitää jonkinlaisena väistöliikkeenä. Jalo Aura KK:sta korosti puolestaan sitä, ettei olennaista ollut poliittinen kanta vaan esityskyky ja -taidot; aikamoinen kiertoilmaisu oli tämäkin. Väinö Voionmaa totesi painokkaasti myös, että liitossa tehtiin ”puolueetonta sivistystyötä”, ja kouluttajien asiantuntemus oli tärkeintä. ”Valtionavun vuoksi on luennoitsijoiden pätevyydelle ja sopivaisuudelle asetettava vissejä vaatimuksia”.¹ Voionmaan omat vahvat lähtökohdat ja periaatteet tietäen osaa hyvin arvata näiden vaatimusten luonteen ja merkityksen, sopivaisuuden erittäinkin.

Lapuanliikkeen masinoima talonpoikaismarssi järjestettiin maanantaina heinäkuun seitsemäntenä päivänä 1930. Se heijastui odottamattomalla tavalla ja voimakkaasti helsinkiläiseen työväenliikkeeseen ja samalla myös Työväen Sivistysliittoon: työväentalon ulko-ovet suljettiin. Itse asiassa HTY:n edustajat olivat itse lukinneet ulko-ovet ennalta viikonlopuksi varmuuden vuoksi, kunnes talonpoikaismarssi kuuhuntoineen olisi kaupungissa ohitse. Pelättiin häiriköintiä, mistä oli muualtakin jo riittämiin kokemusta. Poliisi sinetöi lukitut ovet. Talon ulko-ovien sulkeutuminen merkitsi sitä, että siellä ei voitu järjestää mitään tilaisuuksia, ei myöskään vuokralainen TSL.

LUKOT HAITTAAVAT KULTTUURITOIMINTAA

HTY:n talon, stadin slangilla Byggan, avautuminen ei kuitenkaan tapahtunut ihan helposti. Voi vain arvailla mitä viranomainen halusi lukittujen ovien sinetöimisellä kertoa tai näyttää talon ja yleisemmin työväenliikkeen edustajille. Talon omistaneelle työväenyhdistykselle ei ollut asetettu mitään toimintarajoituksia. Väinö Tanner pyrki henkilökohtaisesti vaikuttamaan asiassa. Talolla ei voitu pitää järjestöjen sääntömääräisiä kokouksiakaan. Sivistysliiton edustajiston syyskokous 1930 pidettiin marraskuun lopulla perinteisen symbolisen rajan eli Pitkäsillan eteläpuolella Kruununhaan

¹ Edustajiston pk. 24.II.1929, myös lainaukset.

kaupunginosassa. Kokouspaikkana oli yksi tasavallan merkittävimmistä arvorakennuksista, Säätytalo.¹

Pekka Railo muisteli myöhemmin niitä huomattavia käytännön vaikeuksia, joita TSL:n toimintaan aiheutui ovien sinetöimisestä. Talo oli ja pysyi kiinni, mutta siellä vielä toimineiden järjestöjen toimistoihin saattoi kuitenkin kulkea portaikon takaovesta, pihan kautta. Sen verran virkavalta jousti. Sivistysliitonkin toimistossa pyrittiin töitä jatkamaan. Ulkopuoliset eivät kuitenkaan päässeet taloon sisään. Railo muisteli, että välttämättömät tapaamiset oli järjestettävä esimerkiksi talon edessä kadulla, poliisin tarkasti valvovien silmien alla.²

Ratkaisun yhdet, aivan keskeiset avaimet löytyivät HTY:n johdossa olleiden vasemistososialistien merkittäväällä myönnytyksellä: he luopuivat hallinnon paikoistaan ja tilalle valittiin yksinomaan sosialidemokraatteja. Yleinen poliittinen kehitys tarjosi lisäavaimet: kovan äärioikeistolaisen lapualaisuhkan aikana käytiin maassa syksyllä 1930 niin eduskunnan kuin kunnallisvaalitkin ja lisäksi tammikuussa 1931 tasavallan presidentin valitsijamiesten vaali. Etukäteen voitiin jo arvioida kokoomuslaisen pääministeri Svinhufvudin voittavan, kuten sitten helmikuussa itse vaalissa kävikin. Lapualaispainostus oli tehnyt tehtävänsä, ja keskeiselle työväentalolle voitiin antaa toimintavapaus.

Helsingin työväentalon palauduttua työväenliikkeen käyttöön TSL:n toimisto siirtyi huoneistoon nro 26 eli entiseen Suomen ammattijärjestön huoneistoon. Se käsitti neljä huonetta, ja helmikuussa 1931 liitolle annettiin käyttöön vielä lisäksi yksi toimistohuone. Muuton yhteydessä hankittiin myös lisää kalusteita, konttoritarvikkeita ja muun muassa toinen puhelin. Laajentuneen toimistotilan kuukausivuokra oli 2 400 markkaa (rahanarvonlaskurin mukaan noin 870 euroa).³

Kuten edeltä jo kävi ilmi, Helsingin työväentalo ei ollut suinkaan ainoa, joka joutui pakon edessä sulkemaan ovensa. Ovien sulkeutuminen haittasi monella tavalla sitä perinteistä kulttuuritoimintaa, mitä taloilla oli harrastettu. Opintokerhojenkin oli etsittävä korvaavat tilat, mutta useimmiten kerhotoimintaa voitiin siirtää koteihin. Kuoroilla, orkestereilla ja näyttämöillä oli vaikeampaa.

Työväen Näyttämöiden Liitto tiedusteli jäsenyhdistyksiltään syksyllä 1930, olivatko näyttämöt päässeet aloittamaan työväentaloillaan kautensa normaalisti. Vastaus oli paljonpuhuva: lukuisat talot olivat näyttämöineen kiinni. Käynnistyneissä neuvotteluissa ovien avaamiseksi saatettiin hyvinkin tarvita TSL:n kursseilla hankittuja neuvottelutaitoja ja politiikan pelisilmää. Painetta ja esittämiskieltoja kohdistui viranomaisten taholta myös muutamiin silmätikuiksi muodostuneisiin näytelmiin.⁴

¹ Edustajiston pk. 30.11.1930.

² Railon em. haastattelu.

³ Tmk. pk. 23.1.1931, 17.2.1931.

⁴ Kalemaa 1980, s. 44–46; työväenteattereissa ja niiden ohjelmistovalinnoissa ilmeni myös työväenliikkeen sisäistä kiistelyä, paikoin haluttiin jyrkemmin lapualaisia vastustavaa esiintymistä, jopa kommunistisia

VALTIONAVUSTUKSET POIS!

Maalaisliittolainen lehdistö omaksui lapuanliikkeen yhteydessä ja ilmeisesti sen imussa uudelleen kielteisemmän asenteen Työväen Sivistysliittoa kohtaan. Nimimerkki Tolperin kirjoituksesta Suomenmaassa käynnistyi syyskuussa 1931 laaja keskustelu porvarillisessa lehdistössä. Tässä kirjoituksessa vaadittiin taloudellisen pulakauden nimissä TSL:n valtionavustusten poistamista.

Vaatus sai tukea esimerkiksi Turunmaa-lehdessä, jonka mukaan sosialistit saisivat toimia omissa oloissaan, ellei yhteistoiminta porvareiden kanssa kiinnostaisi yhteisissä sivistysjärjestöissä. ”Mutta kaiken oikeuden ja kohtuuden nimessä heillä ei ole oikeutta vaatia valtion taloudellista tukea.”¹

Sivistysliiton parissa oltiin alkusyksyllä 1931 hyvin huolissaan esillä olleista ehdotuksista. Huolta lisäsivät valtiovallan kaavailemat määrärahasupistukset niin luentotoimintaan kuin sivistystyön määrärahoihin, vaikka kokonaan niiden poistamista ei aiottukaan. Työläisopiskelijan pääkirjoituksen sävy pysyi levottomuudesta huolimatta asiallisena: ”Kun kansansivistystyö on niitä julkisen toiminnan aloja, jotka eivät vaadi suuria summia eivätkä siis käy valtiolle rasitukseksi, toivomme mekin muiden kansansivistysjärjestöjen kanssa sitä, että vapaan sivistystyön avustamista tarkoittavia valtion määrärahoja ei supistettaisi suhteellisesti enemmän kuin muitakaan määrärahoja, niin kuin nyt on esityksessä tehty.”²

Sosialidemokraattinen lehdistö puolusti Sivistysliittoa. Esimerkiksi Kansan Työ otsikoi jopa kärjekkäästi, että ”maalaisliitto pyrkii yhdessä fascistien kanssa luokkadiktatuuriin”. Lehti halusi palauttaa mieleen TSL:n perustamisen taustan, sisällissodan tapahtumat ja ajatuksen estää vastaavan toistuminen juuri sivistystoiminnan kautta. Lehdessä arvioitiin – tai ehkä porvarillisia lukijoita ja yleisöä laajemmin hieman peloteltiinkin – että ilman syvällistä sivistystä työväenluokasta voisi tulla kommunistinen. Sivistystoiminnalla se kuitenkin voitaisiin ”kohottaa” sosialidemokraattiseen ajattelutapaan.

Suomenmaan virittämä keskustelu ja vaatimus määrärahojen leikkauksista saivat laajaa tukea muusta porvarillisesta lehdistöstä. Kirjoittelu ei varmastikaan aivan suoraan heijastanut porvarillisten puolueiden näkemyksiä, mutta ainakin yleistä ajattelun suuntaa. Lehden toimituksessa innostuttiin itsekkin ensi ajatusten saamasta kannatuksesta ja kiiruhdettiin vielä tekemään uusi ehdotus valtionapujen poistamiseksi muiltakin

näkemyksiä tukevaa, s. 44. Ks. myös Seppälä 2020, eri kohdin, esim. s. 103–107.

¹ Tässä seurataan Järvisen kuvausta lehtikirjoittelusta. 1968, s. 66–68, lainaus s. 67.

² A. H:ki [Arvi Hautamäki]: Uusi työkausi. Työläisopiskelija 6/1931; samaan suuntaan kirjoitettiin myös lehden pääkirjoituksessa 7/1931.

työväenjärjestöiltä. ”Onhan sosialisteilla tilaisuus edistää pienviljelystä, urheilua ja raittutta sekä kansanvalistusta sitä varten perustetuissa puolueettomissa järjestöissä.”¹

Edellä lyhyesti esiteltyä lehdistökeskustelua selostaessaan Pentti Järvinen nostaa tutkimuksessaan esiin mielenkiintoisen yksityiskohdan. Oikeistolaisten ja maalaisliiton lehtien esittämässä TSL:n arvostelussa oli kaikesta huolimatta ainakin yksi merkittävä ero. Jo aikaisemminkin Uusi Suomi oli korostanut muiden oikeistolehtien tavoin kommunistien vaikutusvaltaa TSL:ssä ja pyrki sitä kautta leimaamaan koko liittoa. Aivan suoraa lakkauttamista lehti ei sentään vaatinut.

Maalaisliittolainen lehdistö korosti puolestaan hyvin mielenkiintoisella tavalla sivistyskäsityksen jakamattomuutta, ei niinkään kommunistien vaikutusta. Sillä taholla korostettiin, että työväestön olisi voitava toimia muun väestön kanssa yhdessä ”puolueettomissa järjestöissä”.² – Tällaisen ajattelun kaikuja on kuultu aina silloin tällöin myöhemminkin: työväen tai vasemmistolaisesti ajattelevien toiminta on lähtökohtaisesti ”poliittista”, muiden ”puolueetonta”.

Sosialidemokraattien näkemys oli toinen kuin lehdistökeskustelussa porvarillisella puolella. Työväenliike tarvitsi omia erityisiä järjestöjään riippumatta siitä, että työväen uusi henkinen nousu oli tapahtunut osin myös valtiollisen tuen varassa. Väinö Voionmaa korosti TSL:n kymmenvuotisjuhlien yhteydessä vuonna 1929 Työläisopiskelijassa, että valtiollinen ja talouspoliittinen toiminta oli ”liian ahdas ja kaita erityisen ja itsenäisen työväen sivistysliikkeen aiheeksi ja pohjaksi ja tilapäinen kansalaiskasvatus liian rajoitettu työväen sivistysliikkeen korkeimmaksi tarkoitukseksi”.

Voionmaa painotti havainnollisen selkeästi, että ”työväensivistystyön kohteena tulee olla, ei ainoastaan asia, vaan myöskin ihminen. Työläinen on erikoinen ihminen senvuoksi, että hän on työläinen”. Tätä kautta Väinö Voionmaa perusteli itsenäisen työväen sivistyksen yhteiskunnallisen oikeutuksen ja myös tarpeellisuuden. Sen ”voi tyydyttää ainoastaan työväen oma vapaa sivistystyö”. Voionmaa jatkoi, että ”sanomatakin on selvää, että tämän työn suorituksessa on noudatettava tieteellistä selvyttä, rehellisyyttä ja tasapuolisuutta sekä kaikkia alan parhaita opintomenetelmiä, joita on noudatettava kaikessa todellisessa sivistystyössä”.³

MÄÄRÄRAHOJA KARSITAAN

Lapuanliikkeen aiheuttamassa oikeistolaisen intoutumisen vyöryssä käynnistynyt lehdistökeskustelu vaikutti ainakin jossain määrin siihen, että vuoden 1931 valtiopäivät

¹ Lainaukset Järvinen 1968, s. 68.

² Järvinen 1968, s. 68.

³ Väinö Voionmaa: Suomen työväen henkinen nousu. Työläisopiskelija 7/1929, myös lainaukset.

päättivät karsia seuraavalle vuodelle tarkoitettuja kansansivistyksen määrärahoja. Osittain supistuksiin vaikutti kyllä myös talouspulan aika ja yleinen niukkuus rahasta.

Supistusten uhka sai sivistysjärjestöt liikkeelle. Jo keväällä 1931 Sivistysliiton lähetystö kävi maalaisliittolaisen opetusministeri Antti Kukkonen puheilla. Syksyllä jätettiin aiheesta lisäksi kirjelmä eduskunnan valtionvarainvaliokunnalle.

Yliopiston kansansivistystoimikunnalle varatut määrärahat poistettiin valtion tulo- ja menoarviosta kokonaan. Lähes kokonaan otettiin pois myös kansantajuis-tieteelliseen luentotoimintaan tavallisesti varatut varat. On kuitenkin syytä huomata se, että supistusten kohteeksi joutuivat TSL:n ohella myös porvarilliset sivistysjärjestöt. Kaikki joutuivat vähentämään toimintaansa, ja tavallaan kaikki sivistysjärjestöt olivat samalla viivalla. Voidaan kyllä arvioida Pentti Järvisen tavoin, että luentotoimintaan tarkoitettujen varojen karsiminen heijastui nimenomaan TSL:n saralla voimakkaammin kuin muissa järjestöissä.¹

Varojen supistuminen näkyi jo syksyn 1931 kuluessa. Tampereella marraskuussa pidettyjen neuvottelupäivien lisäksi TSL ei järjestänytään sinä syksynä enää muuta kuin yhdet opintojohtajakurssit, marraskuussa Pieksämäellä. Osanottajia oli 26.²

Vuodelle 1932 TSL:lle myönnettiin 100 000 markkaa valtionavustusta sekä vain 15 000 markkaa luentotoimintaan, mikä oli 45 000 markkaa vähemmän kuin kolme vuotta aiemmin. Seuraukset näkyivät myös tilastoista. Kun vielä vuonna 1931 TSL:n parissa eri puolilla maata pidettiin 507 luentoa, seuraavana vuonna niitä pidettiin enää 147. Vuonna 1933 luentojen määrä aleni vielä siitäkin 87:ään. Luentojen nousu alkoi uudelleen vasta 1935.

Valtionapu aleni vuodelle 1934 tultaessa 86 900 markkaan. Luentoihin saatiin varoja 9 000 markkaa. Käännepäätös tapahtui vuoden 1935 valtion tulo- ja menoarviossa. Silloin TSL:lle myönnettiin 110 000 markkaa (rahanarvonlaskurin mukaan noin 41 400 euroa) valtionapua, ja luentoihin varattuja varojakin nostettiin jo lähes 21 000 markkaan. Vuosikymmenen lopulla liiton valtionavuksi vakiintui 165 000 markkaa (noin 57 000 euroa). Luentotoimintaa varten saatiin 78 000 markkaa. Summien vertailukelpoisuutta vaikeuttaa sekin, että inflaatio vei kolmekymmenluvun loppupuolella rahanarvoa alemmas hetkittäin (1937) jopa viiden prosentin vuosivauhdilla.³

Rinnastuksena voidaan mainita, että Työväen Urheiluliiton saamat valtiolliset avustukset loppuivat hetkeksi aivan kokonaan. Jo 1920-luvun lopulla oli TUL:lle esitetty suorasanaisia vaatimuksia yhteistoiminnasta SVUL:n kanssa ehtona valtionavulle. TUL toimi toisin kuin TSL, sillä se kieltäytyi kaikesta yhteistoiminnasta porvarillisten

¹ Järvinen 1968, s. 68–69. – Työläisopiskelijan pääkirjoituksessa 6/1932 oltiin huolestuneita kaikkea kansansivistystyötä uhanneesta ”määrärahahallasta”. Samalla todettiin, että vuodelle 1932 tehty määrärahan leikkaus oli keskimäärin 20 %, mutta TSL:n osalle tuli 25 % supistus.

² Tmk. pk. 8.9.1931.

³ Tiedot toimintakertomuksista ja Rahamuseon rahanarvonlaskurista.

liittojen kanssa. SVUL:n puolella pidettiin lähes maanpetoksellisena sitä, ettei työläisurheiluliitto antanut urheilijoitaan esimerkiksi kansainvälisiin edustustehtäviin. Lopulta TUL:n sääntöihin jouduttiin 1934 pitkin hampain hyväksymään kompromissina maininta ”valtiollisen toiminnan” kieltämisestä liiton toiminnassa. Sen jälkeen onnistuttiin avustuksia jälleen saamaan vuosittain.¹

Sivistysliitto ei joutunut kokemaan aivan TUL:n kaltaista tylyä kohtelua, kuten edellä havaittiin. Sen toiminnan lähtökohdat olivat toisella tavalla joustavammat, melkeinpä aivan yleisesti tunnustetut, ja keskinäissuhteet yhteistyökumppaneihin käytännössä tasaveroiset.

Vuonna 1934 käynnistyi kaksi pitkäksi venynyttä valitusprosessia, jotka ilmiselvästi liittyivät myös ajan henkeen. Jyväskylän ja Viipurin kaupunginvaltuustot olivat anomusten perusteella kumpikin myöntäneet tavanomaisia avustuksia muiden mukana myös erälle työväen musiikki-, raittius- ja urheilujärjestöille, kaikkiaan yli kymmenelle. Kummankin valtuuston päätöksistä valitettiin maaherroille ja vaadittiin päätösten kumoamista. Perusteluna oli valittajien mielestä se, että kaikki mainitut, avustettavat järjestöt kuuluivat sosialidemokraattiseen puolueeseen. Auliit maaherrat kumosivatkin tehdyt päätökset.

Asia ei päättynyt siihen. Molemmat kaupunginvaltuustot ja kaikki asianomaiset järjestöt hakivat maaherrojen päätöksiin muutosta korkeimmalta hallinto-oikeudelta. Oikeus totesi viimein kevättalvella 1936, etteivät valtuustot olleet menneet toimivaltansa ulkopuolelle ja kumosi maaherrojen päätökset. Vain yhden järjestön kohdalla maaherran päätös pysyi voimassa.

Periaatteellista ratkaisua tervehdittiin ilolla myös Työväen Sivistysliitossa. Sen lehden pääkirjoituksessa todettiin, että ”voidaan siis niin kuin tähänkin asti jonkin kunnan alueella myöntää avustuksia kuntien varoista pelkäämättä kunnan elimien näin menetellessään ylittävän niille kuuluvaa päätösvaltaa”.²

PEKKA RAILO, ”TALOUSMIES TSL-PURREN AIROISSA”

Tullessaan loppusyksyllä 1926 Sivistysliiton sihteeriksi 38-vuotiaalla Pekka Railolla³ oli jo takanaan värikäs taival. Hän oli ehtinyt kokea elämää monelta kulmalta ja oli siten esimerkillinen toimiessaan sivistystyön keulahahmona muille.

Nuorukaisena mikkeliäläissyntyinen poliisin poika Railo suoritti apteekkialalla Kotkassa ja Turussa työskenneltyään farmasian tutkinnon. Työn ohella hän luki itsensä

¹ Hentilä 1982, s. 316–319, 340–355; Soikkanen 1975, s. 550.

² Työläisopiskelija 4/1936.

³ Vuoteen 1907 Avelin, 1888–1975.

aikuisiällä ylioppilaaksi ja pari vuotta myöhemmin 1917 hän valmistui jo filosofian maisteriksi. Sen jälkeen hän siirtyi sanomalehtimieheksi Viipuriin ja Sortavalaan, missä hän oli Päivän Tiedot -lehden toimitussihteerinä vuosina 1917–1918.

Vuonna 1918 hän oli kahdeksan kuukautta valkoisten vankina. Kiireellä perustettu Tammissaaren vankileiri ei ollut suurin, mutta sen jälkimaine oli pahimmasta päästä.¹ Suomen Sosialidemokraatin toimittajan tehtävistä hän siirtyi 1920 Työväen sanomalehtien tietotoimiston (TST) johtajaksi. TSL:n toimikunnan jäsen, lehtimies Yrjö Räisänen houkutteli Railoa liiton palvelukseen, kun Hj. Eklund oli 1926 päättänyt siirtyä muualle. Railo muisteli myöhemmin Sivistysliittoon siirtymistään. Hän toimi vuosia TST:n päätoimittajana, mutta oli sanomansa mukaan, ehkä pikkuisen vitsaillen, ”vähän kyllästynyt, koska siinä joutui aina vaan kehumaan muita”.

”Kiiltävien lasien takaa” pilkahtanut ”huumorintajuinen välähdys” oli Oiva Valavaaranikin ensimmäisiä muistikuvia Railosta, kun Valavaara asteli uutena henkilönä liiton toimistoon. Huumoria ja ”ymmärtävää suopeutta” tulikin sitten riittämään.²

Hjalmar Eklundin jälkeen Railo tarttui syksyllä 1926 ”TSL-purren airoihin ja souti tätä purtta sitten tyynessä niinkuin myrskyssäkin yli puolentoistakymmentä vuotta”. Pekka Railo toi liittoon mukanaan paitsi lehtimiestaitojaan myös vankan taloudellisen osaamisensa. Railon aikana vakiintuivat monet toimintamuodot ja käytännöt, jotka sitten olivat pitkään vallitsevina liiton parissa.

Liitolle oli hyvin arvokasta hänen ”järjestävä kykynsä”; se oli tarpeen hieman epäkäytännöllisen Eklundin jälkeen, kuten ainakin Lyyli Takki arvioi Työläisopiskelijan kirjoituksessaan vuonna 1943. Siihen kykyyn luotettiin laajemminkin. Vuosina 1929–1943 hän toimi Kansansivistystyön maailmanliiton Suomen osaston sihteerinä.

Pekka Railo osallistui lisäksi pääkaupungin kunnallispolitiikkaan, oli sosialidemokraattisena kaupunginvaltuutettuna ja toimi myös kaupunginhallituksen jäsenenä. Hän oli varamiespaikalta eduskunnassa ja Uudenmaan vaalipiiristä valittuna kansanedustajana jatkosodan vuosina 1941–1944. Vuonna 1942 Railo siirtyi Sivistysliitosta Helsingin kansakoulujen taloudenhoitajaksi sekä kuusi vuotta myöhemmin opetus- ja sosiaaliasiain apulaiskaupunginjohtajaksi.³

¹ Railo toimi Tammissaaren vankileirillä ollessaan välskärinä, ks. Eerola 1918. 1988 esim. s. 25–30, ks. myös Railo 2011, eri kohdin, esim. s. 69–70.

² Oiva Valavaara: Vuosikymmenet täyttyvät. Työläisopiskelija 3/1958.

³ Ks. esim. P-o [Lyyli Takki]: Talousmies. Työläisopiskelija 4/1943, myös lainaukset; Työläisopiskelija 3/1948; ks. myös *Suomen kansanedustajat II*. 2000, s. 813–814.

UUSIA JÄSENIÄ

TSL kykeni jossain määrin jarruttamaan käyttöön saatavien varojen jyrkkää alenemista siten, että sen jäsenjärjestöiltä saamat jäsenverot kasvoivat samoihin aikoihin. Viranomaiset lakkauttivat vasemmistososialistien johtaman Suomen paperiteollisuustyöväen liiton ja se poistettiin TSL:n rekisteristä marraskuussa 1930. Työtä jatkamaan perustettu Suomen paperiteollisuudentyöntekijäin liitto liittyi TSL:n jäsenjärjestöksi saman vuoden marraskuussa 1930. Jäsenverojen maksamattomuuden takia jouduttiin rekisteristä poistamaan Työväen raittiusliitto marraskuussa 1930.

Uuden SAK:n jälkeen liittyivät TSL:n riveihin seuraavaksi heinäkuun alusta 1931 uusina jäseninä perustetut Suomen rakennustyöläisten liitto, Suomen työläisliitto, Suomen muurarien liitto ja Suomen metallityöväen liitto. Vuoden 1932 alussa mukaan tuli Suomen kunnantyöntekijäin liitto ja vuotta myöhemmin, vuoden 1933 alussa, Suomen elintarvetyöläisten liitto.

Ammattiyhdistysliikkeen merkitys TSL:ssä kasvoi tuntuvasti 1930-luvun kuluessa. Ero oli selkeä edelliseen vuosikymmeneen verrattuna. Kuin varmemmaksi vakuudeksi heinäkuussa 1933 jäseneksi tuli vielä Suomen puutyöväen liitto ja seuraavan vuoden alussa Suomen rautatieläisten liitto.

Jäsenistö ei voinut juuri muualle enää laajentuakaan kuin ammattiyhdistysliikkeen suuntaan, sillä muut työväen yhteiset järjestöt olivat jo varhemmin liittyneet mukaan. Vuoden 1936 alussa mukaan liittyi Suomen kuljetustyöntekijäin liitto, vuotta myöhemmin Suomen sosialidemokraattinen sanomalehtimiesliitto sekä vuoden 1938 alussa Suomen nahka-, jalkine- ja kumityöväen liitto, Suomen vaatetustyöläisten liitto ja vielä Työväen Akatemian toveriliitto.¹

Kolmekymmenluvun lopulla Sivistysliittoon kuului siten kaikkiaan 28 työväenjärjestöä. Niissä oli henkilöjäseniä yhteensä 597 070. Helsingin työväentalolla pidetyissä edustajakokouksissa oli keväisin ja syksyisin laajimmillaan 75 jäsenjärjestön edustajaa. Se kertoi aikamoisesta kasvusta viiden miehen perustamalle järjestölle kahdessa vuosikymmenessä; perustajat toki edustivat heti lähtökohtaisesti merkittävän laajoja joukkoja.

Eniten kokousedustajia oli Kulutusosuuskuntien Keskusliitolla, yhteensä 28. SAK:lla ja sosialidemokraattisella puolueella oli kummallakin viisi. TUL:lla oli neljä. Pienviljelijäin liitolla sekä sos.dem. raittiusliitolla oli oikeus kolmeen edustajaan, kaksi edustajaa oli sos.dem. työläisnuorisoliitolla, metallityöväen liitolla ja puutyöväen liitolla. Kaikilla muilla, jäsenmäärältään pienemmillä, oli yksi edustaja.²

¹ Ks. Valavaara 1939, s. 188–189; Valavaara 1954, s. 186–189.

² Valavaara 1939, s. 187–188.

Lapuanliikkeen voimakkaimmat vuodet olivat kaiken kaikkiaan työväenliikkeen järjestötoiminnassa ahdistavaa aikaa. Paikallisella tasolla tapahtunut työväen edustajien painostaminen koettiin raskaana, jopa pelottavana. Vuosikymmen aikaisemmin koettu yhteiskunnan kahtiajakautuminen nousi tavallaan uudelleen kärjekkäästi ja painostavana esille. Monen työväenjärjestön toiminta keskeytyi tai vähintäänkin vaimeni vuosien ajaksi. Esimerkiksi Messukylän sos.dem. naisyhdistyksen toimintakertomukseen kirjattiin 1930-luvun alussa kuvaavasti: ”Suuri työttömyys on tuonut puutetta työväestön keskuuteen, paljo hätää ja kärsimyksiä. Synkkä taantumus koittaa murskata työväenluokan saavutukset.”¹

Sivistystoiminnassa työ oli paikoitellen hyvinkin vaikeaa. Porissa keskusteltiin jo 1928 oman paikallisen sivistystoimikunnan aikaansaamisesta, ja se saatiinkin alulle vuonna 1930. Tilanne oli kuitenkin hyvin tukala, niinpä ”silloin vallinneen työttömyys- ja taantumuskauden puristuksessa se ei jaksanut elää”, kuten myöhemmin kuvailtiin. Sivistystoimikunta saatiin olojen rauhoituttua toimintaan vasta toukokuussa 1937. Seuraavana vuonna nimeksi otettiin Porin seudun työväen sivistysjärjestö. Kuvaavaa on, että tässäkin tapauksessa voimakkaan panoksen antoi yksi sivistysasioille sydämensä antanut henkilö, sos.dem. piirisihteerinä vuodesta 1931 alkaen toiminut Arvi Kontula. Häntä kannustivat sivistystyön saralla eteenpäin opinnot Työväen Akatemiassa luvulla vuonna 1927–1928 ja myöhemmin Yhteiskunnallisessa korkeakoulussa.²

TSL:n opintotoiminta oli käynnistynyt Keravan kauppalassa jo 1922 suurelle yleisölle tarkoitettujen luentojen muodossa. Myöhemmin opintokerhoissa painoutuivat myös kunnalliselämässä tarvittavat taidot ja näkökulmat, kuten edellä mainittiin. Työväenyhdistyksen naisjaostossa oli kodinhoitoon liittyviä aiheita. Talouspulan alkuvaiheissa Sivistysliitto järjesti loka-marraskuussa 1930 Keravan työväentalolla lähinnä uusmaalaisille tarkoitettua opintokerho-ohjaajien kurssin. Vetäjänä oli Uudenmaan sos. dem. piirin sihteeriksi Aleksis Lehtonen. Kurssilta sai ”henkisiä valmiuksia työttömyyttä vastaan”, kuten Osmo Helenius muisteli lähes kuusi vuosikymmentä myöhemmin.

Luentoja oli kuusi tuntia päivässä, ja kurssi kesti kaksi viikkoa. Ryhmätyömuotoa ei vielä tuolloin käytetty, vaan keskustelua käytiin koko kurssilaisten joukolla. Päätätajäistilaisuudesta muodostui ohjelmallinen iltama. Todistuksen sai 31 henkilöä 16 eri paikkakunnalta. Keravalainen Helenius muisteli, ehkäpä hieman vähätellen, että ”saimme me muutaman opintokerhon aikaan kurssin tuloksena”.³

1 Merikoski 2019, s. 20.

2 Arvi Kontula: Kaksi vuosikymmentä tehokasta sivistystyötä. Työläisopiskelija 5/1957, myös lainaukset; Työläisopiskelija 7/1946, 1/1964. – Arvi Kontula oli sittemmin mm. vuosikymmenen ajan Porin työväenopiston johtokunnassa ja vuodesta 1942 alkaen Porin kaupungin huoltosihteeriksi ja huoltojohtajaksi.

3 Juha Mäkinen: Henkisiä valmiuksia työttömyyttä vastaan. Aikamerkki 3/1987. Julkaistu myös teoksessa

Niihin aikoihin, kun lapuanliike kohosi jaloilleen Pohjanmaalla, pääkaupungissa muodostettiin Käpylän sos.dem. työväenyhdistyksen parissa ensimmäinen opintokerho. Sen perustava kokous pidettiin 17. marraskuuta 1929 Käpylän Urheilijain talossa Vipusentiellä. Talo tunnettiin myöhemmin Käpylän työväentalona.

Ajankohtaisista aiheista järjestetyt avoimet keskustelukokoukset edelsivät vuodesta 1927 alkaen käpyläläistä kerhotoimintaa. Lisäksi hyvää kirjallisuutta, aikakauslehtiä ja sanomalehtiä välitettiin luettavaksi yhteiskunnallisen ymmärryksen lisäämiseksi. Opintokerhon tavoitteeksi mainittiin tieteellisen sosialismin ja yhteiskunnallisten kysymysten selvitteleminen. Maaliskuussa 1930 TSL:n Arvi Hautamäki puhui Käpylässä ”sosialistisen ajattelun uusimmista virtauksista” ja K. Saarnijärvi kertoi Marxin valtiokäsityksestä. Jussi Ahokas alusti puolestaan tammikuussa 1931 ajankohtaisesta aiheesta: ”Lapuanliike ja syyt sen syntymiseen”. Yhdistyksellä oli kolmekymmenluvun alkupuolella parhaimmillaan kaksi opintokerhoa ja lisäksi keskustelukerho. Nuorten kerhossa pyrittiin ”kasvattamaan uutta taistelijapolvea esitelmien, alustusten ja toverillisen seurustelun avulla”. Taloustiedettäkin opiskeltiin. Yhteistä aikaa annettiin myös liikunnalle ja retkeilytoiminnalle. Ajankohtainen aatteellinen tähtäin oli vuoden 1933 kunnallisvaaleissa. Niiden jälkeen yhdistystoiminta hetkeksi vaimentui.¹

Opintokerhojen yhteistyö käynnistyi hankalana lapualaisaikana maan pääkaupungissa. Aloite tuli kuitenkin liiton toimistosta Arvi Hautamäeltä, ei esimerkiksi helsinkiläisiltä puolueosastoilta tai ammattiyhdistysliikkeen parista. Helsingin työväen sivistystyöjärjestö perustettiin huhtikuussa 1932. Myöhempiä aikoja ajatellen on mielenkiintoista huomata, että sen ensimmäiseksi puheenjohtajaksi valittiin 28-vuotias kirjaltaja, Suomen Sosialidemokraatin levikkiasiamies Rafael Paasio, varapuheenjohtajaksi Helmi Valta ja sihteeriksi Sivistysliiton Arvi Hautamäki. Rafael Paasio oli ollut jo 1920-luvulla mukana Helsingissä sos.dem. nuorisoyhdistyksen toiminnassa, myös opintokerhoissa. Paasion vuonna 1980 valmistuneessa elämäkertakirjassa sivistysrientoja ei kuitenkaan käsitelty.²

On myös kiintoisaa huomata, että ajassa myllertäneistä oikeistolaisista aatteista huolimatta pääkaupungin sivistysjärjestö onnistui heti saamaan kaupungilta 1 500 markkaa (noin 540 euroa) toiminta-avustusta. Vuosikymmenessä avustus kohosi 10 000 markkaan (noin 3 000 euroa).

Työväen Sivistysliiton seitsemän vuosikymmentä 1987, s. 34–35, myös lainaukset; ks. myös Juha Mäkinen 1981 s. 160–161.

¹ Saarentaa 1986 s. 10–13, lainaukset s. 12.

² Martta Salmela-Järvinen: *Opiskelimme Rafu Paasion kanssa Erfurtin ohjelmaa. Suomen Sosialidemokraatti* 11.12.1980; ks. myös Paasio 1980, s. 20–35; Salmela-Järvisestä (1892–1987) ks. *Suomen kansanedustajat II*. 2000, s. 900, Paasiosta (1903–80) sama, s. 727.

Taloudellisen tuen osalta selitystä tarjoaa jälleen yhden henkilön voimakas panos. Järjestö sai nimittäin anomuksilleen merkittävää tukea Helsingin työväenopiston johtajalta, työväen sivistystyöhön myönteisesti suhtautuneelta professori Zachris Castrénilta. Hän vieraili myös usein Helsingin työväen sivistysjärjestön tilaisuuksissa luennoitsijana.¹

Helsingin esimerkki oli havainnollinen monellakin tavalla. Paikallinen sivistysjärjestö sai jo joulukuussa 1933 aikaan ensimmäiset, kaksi viikkoa kestäneet opinto-ohjaajakurssit. Sittemmin niitä jatkettiin vuosittain. Lukuvuonna 1933–1934 eli siinä vaiheessa, jolloin pahin lapualaispaine alkoi jo hieman hellittää, Rafael Paasion johtama sivistystoimikunta edusti 42 opintokerhoa, jotka kuuluivat 27 eri järjestöön. Opintokerholaisia oli kaikkiaan 502 eli melkein pä pieneen työväenopistoon rinnastettava määrä.

Yksi helsinkiläinen 1930-luvun opintokerho toimi sos.dem. keskusteluseuran yhteydessä. Sen ohjaajina toimivat Sylvi-Kyllikki Kilpi ja Pekka Railo, myöhemmin myös Paavo Kivi, kunnallisjärjestön puheenjohtaja. Railo toimi näin samanaikaisesti sekä paikallisella kerhotasolla että liiton johtoportaan tasolla; teki itsekin sitä, mihin muita kannusti.

Varsinkin alkuvuosina tiistaisin kokoontunut kerho otti aineksensa päivälehdestä tai aikakauslehdestä ja näin saatiin aikaan sangen vilkasta keskustelua ja ajankohtaista pohdiskelua. Railon johdolla opiskeltiin myös sosialismin teorioita, opintoaineistoina muun muassa Karl Vorländerin ja Max Adlerin teoksia. Sylvi-Kyllikki Kilpi puolestaan opasti kaunokirjallisuuden kerhossa. Esperantoakin opiskeltiin, ja puhekuoro esiintyi monissa tilaisuuksissa. Kerhot kokoontuivat niin HTY:n työväentalolla kuin joskus yhdistyksen omalla Melakarin majalla, joka sijaitsi meren rannalla Naurissaaressa, Kulosaaren kunnassa. Tiistaikerhosta tuli vähitellen niin suosittu, että siitä muodostui koko yhdistyksen yhteinen. Vastuukin kerhosta siirtyi vähitellen kokonaisuudessaan Helsingin sos.dem. kunnallisjärjestölle.²

Yhteiseen opintotoimintaan oli varmaan kannustamassa osaltaan lapualaispaineen hellittäminen, halu ja tarve olla yhdessä, into näyttää porvarilliselle ympäristölle yhteenkuuluvuuden voimaa. Lisäksi taustalla oli hiljalleen tapahtuneeseen kunnallispoliittisen kannatuksen kasvuun liittyen ajatuksia koota koulutuksella henkisiä voimia ja vahvistaa entisestäänkin asemia.³

Lisäksi Helsingissä voidaan arvioida ympäristön paineen olleen kokonaisuudessaan vähäisempää kuin pienellä paikkakunnalla maaseudulla. Pienikin äärimmäistä

¹ Sylvi-Kyllikki Kilpi: ”Syvä ja lujille perusteille rakennettu kansansivistys on isänmaamme itsenäisyyden ja ennenkaikkea sen riippumattomuuden tärkein edellytys”. Puhe julkaistu Työläisopiskelija 4/1942:ssä.

² *Helsingin sos-dem keskusteluseura viisi kymmentä vuotta* 1970, s. 44–46, Melakarista ks. s. 30–42.

³ ”Helsinki punaiseksi”-vaaliteemoista 1930-luvun alussa ks. esim. työläiskaupunginosaa Vallilan osalta Tuomisto 1977, s. 22–26, 28, 47–48; työväenyhdistyksen ”kituliaasti” toimineista opintokerhoista s. 35–36.

oikeistoa edustanut kovasanainen ryhmä saattoi luoda maaseutupaikkakunnalla ahdistavan ja uhkaavan ilmapiirin.

VASTUKSISTA HUOLIMATTA

Kunnallisista avustuksista käytiin kiistoja monella paikkakunnalla. Sivistysliiton sihteeri Pekka Railo tulkitsi kunnallislain henkeä kansansivistystyön edistämisestä siten, että kunnan tuli avustaa alueellaan harjoitettavaa vapaata kansansivistystyötä. Laki ei hänen mukaansa edellyttänyt sitä, että kunta olisi itse ottanut toteuttaakseen tätä toimintaa, työväenopistoa ja kirjastoa lukuun ottamatta.

Monessa yhteydessä voitiin myös TSL:n parissa tukeutua siihen perustyöhön, jota Zachris Castrén teki kansansivistystyön hyväksi. Castrén korosti muun muassa, että ”yhteiskunnassa on annettava asianmukainen huomio aikuisten kasvatukselle eli vapaalle kansansivistystyölle”. Valtion tuli hänen mukaansa ”saada aikaan ne ehdot ja yleiset puitteet, joissa vapaa kansansivistystyö saa turvallisesti ja täysin vapaasti liikkua.

Samalla tuli turvata sivistystyössä toimivien järjestöjen itsenäinen ja vapaa toiminta haluamallaan tavoilla. Castrén korosti toisaalta myös valvonnan ja tarkastusten merkitystä. Tosin ”henkisenä liikkeenä” eivät sivistystyön saavutukset olleet suinkaan aina ”tunnistettavissa pelkkien numerotietojen ja kaavioihin liittyvien selvittelyjen avulla”.¹

Nokian työväen sivistystyöjärjestö perustettiin joulukuun alussa 1930 Pohjois-Pirkkalan sivistysjärjestön nimellä (1937 kuntarajat muuttuivat). Tälle järjestölle ilmaantui lapuanliikkeen takia yllättäen aivan uusia toimintamahdollisuuksia: Pohjois-Pirkkalan kunnanvaltuusto lakkautti 1934 ”lapualaistuulahduksen vaikutuksesta” paikallisen työväenopiston.

TSL:n sivistystyöjärjestö joutui tai pääsi hoitamaan työväenopistolta jääneitä tehtäviä. Seurauksena oli runsaasti uusia opintokerhoja ja niissä varsin vilkasta toimintaa. Osallistujien määrän arvioitiin nousseen pian jo satoihin, kun kerhoja oli samanaikaisesti toiminnassa pitkälle toistakymmentä. Toiminta jatkui vilkkaana aina työväentalon paloon, kevääseen 1939 saakka. Kokonaan kerhotyö tyrehtyi talvisodan syttymiseen marraskuun lopussa.²

Vaikeana aikana, talouspulan ollessa pahimmillaan syntyi Turussa 1930-luvun alussa ammatillisen paikallisjärjestön parissa ajatus yhteisen keskustelukerhon muodostamisesta. Toiminta käynnistyi toden teolla, kun se organisoiitiin Turun työväenyhdistyksen

¹ Lainaukset T. I. Wuorenrinne & Viljo Kosonen 1950, s. 72–75. – Pertti Rantanen kiinnitti kirjoittajan huomion tähän teokseen, joka laadittiin ja julkaistiin kunnianosoituksena Castrénin, työväenopistoliikeen sielun, pitkäaikaiselle työlle.

² Sulo Valoranta: Välähdyksiä Nokian työväen sivistysjärjestön 20-vuotistaipaleelta. Työläisopiskelija 8–9/1950, myös lainaus; vrt. Puutio & Stenvall 1995, s. 138–139; Huuhka 1990, s. 207.

opintokerhoksi. Keskeisenä vetäjänä toimi Frans Lahti. Hänestä sanottiin myöhemmin, että siinä oli mies, joka ei pelännyt vaikeuksia.¹ Myöhemmin kerhotoimintaa veti etenkin Paavo Suominen.

Kerho kokosi pian 70 osallistujaa. Toiminnan kantavana ajatuksena oli tarjota mahdollisuus ajankohtaiseen keskusteluun. Sille puolestaan antoi oman vakavan taustansa maan taloudellinen ja poliittinen tilanne. Voidaan arvioida niinkin, että kerholaiset hakivat tuona vaikeana aikana tukea ja voimaa toisistaan, kuten niin monella paikkakunnalla. Kokoontumiset näyttävät olleen varsin vapaamuotoisia. Kerho kokoontui kuukausittain, lauantai-iltaisain, ja tilaisuuksiin valmistettiin myös käsin kirjoitettua Kerholehti. Muutamana vuonna kerholaisilla oli myös kesätoimintaa Hirvensalon saaressa.

Kerhotoiminta sisälsi myös paljon yhdessäoloa, ja se veti aktiivista yhdistysväkeä paikalle. Mukana olivat myös paikallisen työväenliikkeen johdossa olleet henkilöt, ja sananvaihto oli joskus hyvinkin kipakkaa. Ennätysmäärän osallistujia kokosi muistelujen mukaan keskusteluaihe ”Ihannainen”. Se aiheutti ”lähes puoliyöhön jatkuneen vilkkaan keskustelun”. Turun seudun sivistystyöjärjestö perustettiin sitten hieman myöhemmin, vuonna 1938.²

IKL YRITTÄÄ EDUSKUNNASSA

Lapuanliike saavutti käännekohtansa Mäntsälän epäonnistuneen kapinan yhteydessä helmikuussa 1932 ja joutui viranomaisten päätöksellä hieman myöhemmin lopettamaan toimintansa. Sen jälkeen se siirtyi toimimaan oikeistoradikaalina poliittisena puolueena, Isänmaallisena kansanliikkeenä, joka otti jossain määrin vaikutteita Saksassa vahvaan asemaan nousseesta kansallissosialismista.³ Se omaksui Akateemisen Karjala-Seuran vaikutuksesta myös aitosuomalaisen, yksipuolisesti suomen kieltä korostaneen kieliohjelman. Puolue pääsi osallistumaan jo vuoden 1933 eduskuntavaaleihin.

Ajan virtausten vaikutuksesta oikeistolaisemmaksi muuttuneen kokoomuspuolueen kanssa tehty vaaliliitto toi tulosta, ja kesän 1933 vaaleissa IKL sai eduskuntaan 14 sinimustaa eli siniseen paitaan ja mustaan solmioon sonnustautunutta kansanedustajaa. Odotukset olivat olleet sitäkin suuremmat. Kokoomus puolestaan menetti tässä kaupassa peräti 26 paikkaa vuoden 1930 vaaleihin verrattuna ja sai vain 18 kansanedustajaa.

¹ Työläisopiskelija 6/41, lainaus Frans Lahden muistokirjoituksesta. Hän kuoli jatkosodan alun pommituksessa kesäkuussa 1941 Turussa.

² P[aaVo] Suominen: Muistelmia Turun Työväenyhdistyksen keskustelukerhon toiminnasta. Työläisopiskelija 9/1941, myös lainaukset; A. Kylänpää: Turun Seudun Työväen Sivistystyöjärjestön toiminnasta. Työläisopiskelija 4/1946.

³ Ks. esim. *Suomen poliittinen historia* 1977, s. 172. Lukuisista erilaisista suomalaisen äärioikeiston ryhmistä ja yksittäisistä vaikuttajista ks. esim. Silvennoinen, Tikka & Roselius 2016, s. 246–322.

Eduskunnan suurimpana puolueena jatkoi SDP, jolle kertyi 78 paikkaa; paikkaluku kasvoi kahdellatoista. Maalaisliitolla oli 53, edistyspuolueella 11 ja ruotsalaisella kansanpuolueella 21.

Uusi keskusammattijärjestö SAK ja TSL muodostivat joulukuussa 1931 yhteisen opintotoimikunnan suunnittelemaan ammattiyhdistysliikkeen kasvat- ja koulutustoimintaa. Tällä saralla oli ollut paljon ongelmia, eikä yhteistyö ollut käynnistynyt aikaisempina vuosina entisen keskusammattijärjestön kanssa toivotulla tavalla. Ammattiyhdistysliikkeen koulutustoimintaa oli lisäksi aiemmin leimannut voimakkaasti korostunut agitaatioluonne. Uuden toimikunnan puheenjohtajaksi valittiin ammattiyhdistysmies, toimittaja Ernst Lähde ja sihteeriksi TSL:n Arvi Hautamäki.¹

Elo-syyskuussa 1932 järjestettiin ensimmäinen SAK:n ammattiyhdistyskoulu eli kuukauden mittainen kesäkurssi Työväen Akatemiassa Kauniaisissa. Kesäkurssit jatkuivat sitten vuotta 1934 lukuun ottamatta vuosittain. Johtajana oli Arvi Hautamäki. Ammattiyhdistysliikkeen parissa lisääntyivät myös Sivistysliiton alaiset opintokerhot.

IKL:n lehti Ajan Sana arvosteli kärkevästi TSL:n aloittamaa toimintaa ”kommunistien kanssa” eli SAK-yhteistyötä. Käytännössä vasta uudessa tilanteessa, sosialidemokraattien johtaessa ammattiyhdistysliikettä, alkoi olla aiempaa enemmän mahdollisuuksia todelliseen sivistykselliseen yhteistyöhön sen kanssa. Sen verran oli lehden syytöksissä perääkin, että eräät ammattiyhdistysmiehet olivat tosiaan entisiä kommunisteja tai vasemmistososialisteja, jotka olivat vuosikymmenen taitteen murroksessa siirtyneet sosialidemokraatteihin. Tällaista virtausta oli kolmekymmenluvulla enemmänkin.

Ajan Sana pyrki tekemään suurta sensaatiota SAK:n ensimmäisestä kesäkoulusta otsikolla ”Punaiset ammatilliset kurssit”. Lehden mukaan tapahtumaan kului paljon jäsenveroja, varoja, ”joita ei liikoja liikene esim. työttömyysavustuksiin”. Lehti ei suostunut julkaisemaan TSL:n lähettämää oikaisua kirjoitukseen.²

Sanallinen hyökkäys ammattiyhdistysliikkeen kesäkoulutusta vastaan oli vasta esimakua siitä mitä oli tulossa. IKL:n kansanedustajat pyrkivät käyttämään hyväkseen eduskuntaa ja nostivat monesti tikun nokkaan esille työväen sivistysmäärärahat. Osansa heidän arvostelustaan saivat tietenkin kaikki työväenjärjestöt.

Sinimustat edustajat yrittivät useilla valtiopäivillä saada valtion tulo- ja menoarviosta poistetuksi työväen sivistystyöhön tarkoitettuja määrärahoja; sellaisten ajatusten kaikujahan oli jo entuudestaan ilmassa. Tällaista keskustelua käynnisti lokakuussa 1933 terävästi tamperelainen porvarillinen Aamulehti. Se ihmetteli, kuinka tukea voitiin antaa liikkeelle, jonka jäsenenä oli poliittinen puolue. Lehden mukaan luennoitsijatkin

¹ Tmk. pk. 4.1.1932; Toivanen 1969, s. 20; ks. myös Valkonen, s. 79–80, 170–171.

² Tmk. pk. 17.3.1932, liitteenä aiheeseen liittynyttä lehtikirjoittelua; ks. myös Järvinen 1968, s. 69–70

olivat epäpäteviä, toimitsijoita, sihteereitä tai kansanedustajia. He olivat kyllä luennoineet, mutta ”pääasiallisena tarkoituksena näyttää olleen sosialistisen maailmankatsomuksen selvittäminen ja edistäminen”.¹

Määrärahoja ei poistettu valtion tulo- ja menoarviosta. Äänestyksessä yllättäen valtaosa maalaisliiton edustajista asettui kuitenkin IKL:n kanssa samaan ruotuun. Myöhemmin IKL:n sekä kokoomuspuolueen ja maalaisliittolaisten osan toiminta tuotti kyllä tuloksia. Vuonna 1935 nimittäin muutettiin käytäntöä, jonka mukaan valtion luentolautakunta oli siihen saakka saanut yksin jakaa kokonaismäärärahan valistus- ja sivistysjärjestöjen kesken. Jatkossa lautakunta teki enää ehdotuksen ja päätösvalta siirtyi opetusministeriölle ja opetusministerille. Tästä ilmeisesti johtui, että TSL:n osuus määrärahasta supistui 30 prosentista noin neljännekseen vuonna 1935. Pentti Järvinen on huomauttanut, että jatkuessaan ja voimistuessaan menettely olisi voinut koitua TSL:lle suoranaisiksi uhaksi.

Sittemmin vuoden 1936 eduskunta- ja 1937 presidentinvaalien seurauksena alkanut ns. punamultayhteistyön aika rauhoitti tältä osin tilannetta. Sosialidemokraatit osallistuivat A. K. Cajanderin hallitukseen ja sitä seuranneisiin ministerikokoonpanoihin, kuten jatkossa kerrotaan.²

PIIRISIHTEERISIVISTYSTÄ³

Räikeimpiin kuuluvan Sivistysliiton vastaisen puheenvuoron piti uudessa eduskuntatalossa⁴ IKL:n kansanedustaja, Lapuan yhteiskoulun rehtori, Lotta Svärd-lehden päätoimittaja Hilja Riipinen. Käsiteltäessä tulo- ja menoarviota vuodelle 1934 Riipinen intoutui yhteiskunnallisen valistustyön kohdalla tiistai-iltana joulukuun 12. päivänä 1933 väittämään, että Sivistysliiton saamia sivistystyön määrärahoja oli ”käytetty vuosikausia vasemmiston toimesta näiden tarkoitusten nimellä puoluekasvatukseen ja puoluevalistukseen”. Hän myös moitti luentotoimiston myöntämien kerhoavustusten jakosuhdetta, kun se hänen mukaansa puolsi TSL:n toimintaa muiden sijasta.

Kansanedustaja Riipinen paheksui lisäksi luentojen aiheita ja luki ääneen mielestään todisteina runsaasti otteita valtion luentotoimikunnan saamista tarkoista

¹ Lainattu Järvinen 1968, s. 71.

² Järvinen 1968, s. 72.

³ Näin Järvinen luonnehti Hilja Riipisen esittämiä moitteita siitä, että niin monet TSL:n luennoitsijoista olivat piirisihteereitä tai muita järjestöjen sihteereitä. Järvinen 1969, s. 71. Hilja Riipisestä (1883–1966) ks. esim. *Suomen kansanedustajat II*. 2000, s. 848–849.

⁴ Arkkitehti J. S. Sirénin (1889–1961) suunnittelema uusi eduskuntatalo valmistui vuoden 1931 alussa. Tammikuun viimeisenä päivänä se esiteltiin lehdistölle, ja ensimmäinen täysistunto pidettiin talossa maanantaina 2.2.1931. Talon vihkiäisjuhla pidettiin lauantaina 7.3.1931. Hakala-Zillacus 2002, s. 127, 130–131.

kertomuksista. Se kaikki kertoi hänen mielestään sosialistisesta poliittisesta toiminnasta. Myös ”samaisesta sosialistisesta väristä” muistutti luennoitsijoiden luettelo. Hekin olivat Riipisen silmätikkuna: ”Yleensä nämä ovat sosialidemokraattisia piirisihiteereitä, sosialidemokraattisia toimittajia, sosialidemokraattisia järjestäjiä, ottipa minkä vuoden luettelon tahansa.” Sosialidemokraattien Aino Lehtokoski heitti välihuodon: ”Eikö ne ole ihmisiä ollenkaan?” Riipinen kauhisteli myös erilaisten luentojen ja esitelmien otsikoita sekä toimintasuunnitelmien yksittäisiä aiheita.

Puheenvuoro oli korostuneen kärkevä ja aiheutti eduskuntasalissa välihuutoja vasemmalta. Kansanedustaja Hilja Riipinen esitti, ettei hän suinkaan halunnut vähentää sivistysmäärärahoja, mutta sen sijaan koko työväen sivistystoiminnan sisältöä täytyi muuttaa. ”Työväki on valtiovallan toimesta päinvastoin yritettävä pelastaa sosialistiselta puoluekiihoitukselta.”

Hänestä ”työväen lankeemus” vuonna 1918 oli porvarien ”pitkäaikaisen sokeuden ja velttouden syy”. Nyt tarvittiin ”puolueettomia ja todellakin tieteellisiä kansantajuisia luentoja”. Sen sijaan TSL oli hänen mielestään ”socialidemokraattien puolueyhtymä” ja sen tukeminen oli suorastaan valtion varojen tuhlausta. ”Tämä jos mikään on porvarilista sokeutta ja typeryyttä, että asioita tällä tavalla on annettu hoitaa vuosikymmenen kuin ummessa silmin.”¹

Useimmat puhujat keskittyivät asiakohdassa otsikon mukaisesti kuitenkin kansanopistojen ajankohtaisiin taloudellisiin ongelmiin ja määrärahatarpeisiin. Kiintoisaa oli, että edustaja Hilja Riipisen puheenvuoron väitteitä kumosi tarmokkaasti ja ensimmäisenä edistyspuolueen Arvo Inkilä, Viipurin työväenopiston johtaja. Hän viittasi esimerkiksi yhteen monien tunteman kanslianeuvoksen Niilo Liakan käyttämään puheenvuoroon. Se oli ollut TSL:n toiminnasta erittäin kiittävä. Liitossa tehtiin Inkilänkin mukaan ”erinomaisen merkityksellistä ja suuriarvoista työtä työläisten keskuudessa”. Inkilä korosti muun muassa sitä, että ”sellaiset henkilöt, jotka ovat näissä opintopiireissä opiskelleet, ovat tottuneet katsomaan asioita laveammin kuin monet muut”. Inkilä toivoi erityisesti valtio-opin opintokerhotoiminnan viriävän myös IKL:n parissa, se olisi ollut ”erinomaisen hyödyllistä”.² Siinä oli ystävällisen näköinen vihje, ellei suorastaan napakka potku.

Kansanedustaja Väinö Voionmaa käytti hyvin perusteellisen ja painokkaan vastauspuheenvuoron edustaja Riipiselle, vaikka istuntopäivän ilta oli jo pitkälle kulunut, ”ja kukko kohta laulaa”, kuten hän mainitsi. Edustaja olikin antanut puheenvuorossaan ”porvarillisesta typeryydestä ja sokeudesta” Voionmaan mielestä ”oikein loistonäyteen”. Hilja Riipinen ei näyttänyt tietävän mitään maassa harjoitetusta vapaasta kansansivistystyöstä. Lisäksi edustaja Riipinen sekoitti Voionmaan mukaan järjestöt ja

¹ *Valtiopäivät 1933. Pöytäkirjat II* 1934, s. 1721–1723. – Matti Kauppi (Työväen Arkisto) etsi valtiopäiväpöytäkirjoista esille nämä 1930-luvun keskustelut.

² *Valtiopäivät 1933. Pöytäkirjat II* 1934, s. 1728–1729.

laitokset, sekaisin olivat menneet sivistystyön perustavat käsitteetkin, eikä hän ”osannut tehdä eroa, mikä on puoluettyötä ja mikä on sivistystyötä”.¹

Kansanedustaja Voionmaa korosti TSL:n olevan jatkuvasti julkisen kontrollin alaisena. Kouluhallitus tarkasti liiton kertomukset ja tilit, valtion luentolautakunta valvoi osaltaan, ja eduskunnallakin oli tässä tehtävänsä. ”Meidän toimistomme, meidän työemme on joka hetki, tekisi mieli sanoa, yöllä ja päivällä kaikkien kontrolloitavana, jotka sitä haluavat.” Voionmaa painotti, ettei liiton työssä ollut mitään salaista, tehty työ kesti ”minkälaisen kontrollin hyvänsä”.

Luennoitsijoista Voionmaa totesi, etteivät TSL:n ”luennoitsijaparit”, joista Riipinen oli halveksien puhunut, juuri poikenneet muista. Eivät ne olleet ”paljon häävimmät” porvarillisellakaan puolella; siellä oli etupäässä titteleinä herroja ja rouvia tai opettajia ja toimittajia. Niihin ei ollut syytä tarttua. Eikä pienillä luentomäärärahoilla saataisi aikaan minkäänlaista vallankumousta, vaikka Hilja Riipinen sitä pelkäsin.

Sivistysliitto harjoitti ”valistustyötä, sivistystyötä työväenluokan kohottamiseksi”, korosti Voionmaa eduskuntasalissa. ”Että sen apua ja neuvontaa nauttivat ihmiset suurimmaksi osaksi kuuluvat työväenjärjestöjen keskuudessa syntyneisiin opintokerehisiin, ei ole sen kummallisempaa, kuin että samaten on laita porvarillisella puolella.” Ja vielä: ”Me koetamme antaa oikeata valaistusta tosiasiallisilla tiedoilla, asiallista opetusta ja tietoa kaikissa kohdissa.”²

Kansanedustaja Yrjö Räisänen (sd) heitti omasta puolestaan vielä reippaasti löylyä kiukaalle. Hän toi eduskuntapuheenvuorossaan esiin arvostetun historiantutkijan, professorin ja valtioneuvoksen, aiemmin samana vuonna kuolleen J. R. Danielson-Kalmarin. Tämä oli esittänyt myönteisen arvion Karl Marxin *Pääoma*-teoksesta ja sen suomentamisen tarpeesta eduskuntakeskustelussa vuonna 1907. Räisänen suositteli, ilmiselvästi aika lailla piikitellen, että IKL:n kansanedustajat Hilja Riipinen ja Elias Simojoki ”lainaisivat kerhokirjakseen tämän Danielson-Kalmarin suositteleman merkikiteoksen” ja sitten muodostaisivat ”vaikkapa vain kahdenkin” opintokerhon, jossa tutkisivat Marxin teosta marxilaisuudesta jotain oppiakseen.³

¹ Sosialidemokraattisen puoluettoimikunnan julkaisemassa Järjestötoiminta-lehdessä, esim. 5/1927, 9–10/1929, ero havainnollistui aivan käytännössä: vaalivalmistelut, ”vaaliagitatsiooni”, ja TSL:n kerhotoiminta, ”opinnollinen sivistystyö”, olivat toisistaan erillään, erillisiä asioita, joihin molempiin puolueväkeä kannustettiin.

² *Valtiopäivät 1933. Pöytäkirjat II* 1934, s. 1730–1733.

³ *Valtiopäivät 1933. Pöytäkirjat II* 1934, s. 1733–34. – Ehkä puheiden sävyyn on hieman vaikuttanut myöhäinen kellonaika; pian Räisänen puheenvuoron jälkeen asiakohdan käsittely keskeytettiin ja täysistunto lopetettiin 13.12.1933 klo 02.45.

KIISTAA RADIOESITELMISTÄ

Radion merkitys uutena joukkotiedottajana ymmärrettiin hyvin, muuallakin kuin Yleisradiossa ja Työväen Sivistysliitossa. Vähitellen radiolaite löysi tiensä jo kaukais-tenkin pirttien pöydille tai hyllyille, arvopaikalle. Moni vastaanotin toimi patterilla tai akulla, mutta myös valtakunnallinen sähköverkko jatkoi vähittäistä laajentumistaan syrjäseuduille.

TSL:n aloitteesta oli jo 1926 käynnistynyt yleissivistävien luentojen pitäminen radiossa. Radioesitelmille oli yksi, jossain määrin kiusallinen rajoitus: liitto joutui mukautumaan siihen, että esitelmät tarkastettiin ennakolta. Sama koski luonnollisesti kaikkien muidenkin tahojen radioesitelmiä.

Lapuanliikkeen nousu kärjisti kaiken kaikkiaan yhteiskunnallisia oloja kautta maan. Kiihkoa ja kiihtymystä sekä peiteltyä väkivallan uhkaa oli hyvin paljon ilmassa. Ei siten ollut lainkaan ihme, että TSL:n edustajien radioesitelmät joutuivat aiempaa tarkempaan syyniin. Alkutelvella 1932 joutui TSL jopa vaihtamaan esitelmäijää, ei ennakkotarkas-tuksen takia, vaan sen vuoksi että SAK:n sihteeri E. K. Louhikkoa olivat viranomaiset henkilökohtaisesti kieltäneet esiintymästä radiossa. Liiton toimikunta lähetti kirjallisen vastalauseen, mutta vaihtoi Louhikon enempää riitaa haastamatta Arvi Hautamäkeen.¹

Kun Yleisradion johtokunta hylkäsi tammikuussa 1932 lapuanliikettä myötäil-leen Vapaussodan rintamamiesten liiton² edustajan esitelmän, poliittinen oikeisto ja IKL nostivat hyllytyksestä kovan kohun. Työväen Sivistysliitolle kyllä annetaan esiintymismahdollisuuksia, mutta ei vapaussodan rintamamiehille, kirjoitettiin liikut-tavasti Uudessa Suomessa.

Yleisradion johto puolusti menettelyään. Kommunistien ei sallittu esiintyä radiossa eikä puheenvuoroissa saanut olla poliittista sisältöä tai painotusta, mutta muuten ulko-puoliset esitelmöitsijät olivat tervetulleita. Radioyhtiön linjaa tuki myös vapaamielinen Helsingin Sanomat.

Kiistelyä jatkettiin kiihtyen seuraavanakin vuonna, kuten Pentti Järvinen on kuvail-lut opinnäytetyössään. Uuden Suomen sivuilla julkaistut hyökkäykset eräitä TSL:n radioesitelmöitsijöitä vastaan olivat hyvinkin henkilökohtaisia ja asiattomia. Kirjoi-tuksissa paheksuttiin esimerkiksi SAK:n edustajan, toimittaja Ernst Lähteen esitelmää ”Joukkosopimukset työrauhan turvaajana”.

¹ Tmk, pk. 27.1.1932. – Louhikolla (1888–1961) oli kumousmiehen mainetta: Neuvosto-Venäjälle paettuaan hän oli ollut sotilaana brittien Muurmannin legioonassa ja osallistunut myös SKP:n perustavaan kokouk-seen, mutta irtautunut siitä saman tien, kertoo Vaasapedia.

² Vuonna 1929 syntynyt järjestö ajoi sääntöjensä mukaan tarpeellista sodan veteraanien ja invalidien asiaa, mutta sitä johtaneen kovan ytimen aktivistien laajempaan, eikä aina niin julkisena poliittisena tavoitteena oli yhteiskunnan muutos oikeistoradikaaliin suuntaan mm. äänioikeutta rajoittaen. Fasismista ja kansallis-sosialismista oli myös otettu aatepohjaan aineksia. Silvennoinen, Tikka & Roselius 2016, s. 138–145.

Lapualaiset lähettivät keväällä 1932 erikoislaatuisen ”vakavan varoituksen” Yleisradion johdolle. Liike vaati kiinnittämään erityistä huomiota työväenkysymyksiä koskevaan luentosarjaan, ”sillä Lapuanliike ei aijo sallia julkista kiihotusta marksilaisen teoriain hyväksi”.

Kiihkein hetki koettiin keväällä 1933, jolloin TSL:n sihteerin, Pekka Railon, oli tarkoitus puhua vappuna siitä, miten toukokuun ensimmäisestä oli muodostunut työväen juhlapäivä. ”Aikoihin on eletty!”, parahti IKL:n linjanvetoja myötäillyt Uusi Suomi. Lehdissä kerrottiin oikeistolaisten jopa suunnitelleen Yleisradion hallintorakennuksen valtaamista puheen estämiseksi.

Välikäteen joutunut radiojohto otti esitelmän uudelleen arvioitavaksi. Äänin 4–2 se päätettiin lykätä myöhempään ajankohtaan; vähemmistö olisi halunnut kieltää sen kokonaan. Tavallaan hyvityksenä Railolle tarjottiin myöhemmin toukokuussa mahdollisuus puhua lisäksi jostakin toisesta aiheesta. Pekka Railo puhuikin sitten, ilmeisen tarkoituksellisesti teeman valiten ”työväen sivistystyön merkityksestä kansanvaltaiselle yhteiskunnalle”.¹

Kun IKL:n kirjelmät Yleisradiolle eivät lopettaneet TSL:n edustajien radioesitelmiä, äärioikeistolaiset kääntyivät keväällä 1933 vielä suoraan valtioneuvoston eli edistyspuoluepuoluepääministeri T. M. Kivimäen johtaman hallituksen puoleen. Sekin jäi yritykseksi. Myöhemmin radiokiistely tasaantui lapuanliikkeen ja sen poliittisen jälkeläisen suurimman uhon vaimentuessa ja kannatuksen vähetessä. Lisäksi radioesitelmien pito päättyi muutenkin kokonaisuudessaan useaksi vuodeksi.²

Eduskunnassa käytiin muutamankin kerran kiivaita keskusteluja sivistysmäärärahoista. Välihuutoja riitti, kun kokoomuksen ja IKL:n kansanedustajat jatkoivat monista keskusteluista tuttuja uria marraskuussa 1934. Edustaja Hilja Riipinen ei ollut aiemmista oikaisupuheenvuoroista oppinut yleisen sivistystyön lähtökohtia, eivätkä käsitteet olleet hänelle vieläkään selkiytyneet. Hän kuitenkin jatkoi entisin, vaativin äänenpainoin ja etsi jopa kansainvälisiä uhkakuvia: ”Sivistystyötä johtaa Työväen Sivistysliiton internationalen alainen Työväen Sivistysliitto eri maissa.” Yrjö Räisänen iski heti välihuudolla: ”Duurit ja mollit sekaisin, kuin entisen tukkipojan laulussa!”³

Kansanedustaja Väinö Voionmaa totesi oman puheenvuoronsa alussa, että ”vuotuinen kilven katselmus” oli taas menossa. Hän jaksoi kärsivällisesti perustella sivistysmäärärahojen tarpeellisuutta kaikille sivistysjärjestöille ja samalla TSL:n saaman osuuden oikeutusta. Liitto teki työtä työväestön sivistämisen hyväksi, ja siitä oli koko kansalle

¹ Tmk. pk. 5.5.1933. – TSL:n sihteeri Pekka Railo sai syksyllä 1932 Aitosuomalaisen liitolta kirjeen, jossa Sivistysliitolle ehdotettiin yhteistoimintaa ennen marraskuista ruotsalaisuuden päivää. Mielenkiintoinen ja ymmärrettävästi ajoitettu ehdotus ei aiheuttanut liitossa toimenpiteitä, tmk. pk. 12.11.1932.

² Järvisen 1968, s. 77–81 mukaan, myös lainaukset; Yleisradion kielikiistoista ks. esim. Zilliacus 1988, s. 40–45, 48–49.

³ Mainittakoon, että Kansansivistystyön Suomen osasto, johon kuului TSL mukaan lukien 13 jäsenjärjestöä, liittyi vuoden 1930 alussa Kansansivistystyön maailmanliittoon. Työläisopiskelija 2/1939.

hyötyä. ”En halua kieltää, etteikö siellä Työväen Sivistysliitossa työskennellä työväen hengessä. Tietysti, eihän muuten koko liittoa tarvittaisikaan.” Hän painotti samalla, että ”kaikki oikeat sivistystyöntekijät” tekevät isänmaallista työtä ja se on ”onneksi koko kansan kokonaisuudelle”. Tarkkaan lukien voi tässä ehkä havaita jotakin pientä näkökulman laajentumista koko suomalaisen kansakunnan suuntaan verrattuna Sivistysliiton syntyaikoihin.

Voionmaan tavoin sos.dem. edustaja Sylvi-Kyllikki Kilpi korosti sitä, ettei TSL ollut ”kiinteässä yhteydessä” sosialidemokraattiseen puolueeseen. ”Mutta sivistystoimintaansa se kyllä pyrkii kohdistamaan työväenluokkaan.” Hän pohti myös ääneen ”haluttaisiinko työläisopiskelijoilta kieltää oikeus opiskella yleensä taloudellisia ja yhteiskunnallisia aineita ja pohtia päivän kysymyksiä, jos he tahtovat saada työnsä yhteiskunnan taholta tukea”. Hän perusteli TSL:n toimintaa myös siten, että se oli järjestö, joka työskenteli työläisten kanssa ja jonka virkailijat tunsivat työläisten psykologian. ”Työväenluokalla on oma erikoinen sivistystarpeensa, niin kuin muillakin yhteiskuntaryhmillä”, Kilpi painotti. Huomattavan suuri osa opiskeluaineista oli sitä paitsi aivan muuta kuin poliittista.¹

TSL:n valtionavustukset hyväksyttiin vasta vuodelle 1939 ensimmäisen kerran suoraan sellaisina kuin maan hallitus niitä ehdotti talousarviossaan.

SUOMALAISET LUKEVAT, SOITTAVAT JA JUOKSEVAT

Sivistyneistö tai lukeneisto oli itsenäisen Suomen alkuvuosikymmenillä varsin suppea ryhmä. Itsenäinen, taloudellisesti vaurastuva kansakunta korosti kyllä sivistyksen, koululaitoksen, korkeakouluopintojen ja varsin paljon myös itseopintojen merkitystä. Sitä kautta saataisiin kansakunnan kasvulle vankempaa perustaa.

Sivistysaate, itseopiskelu, itsensä kouluttaminen olikin 1920–1930-luvulla suomalaisessa yhteiskunnassa yleisesti myötätuulessa. Sen kauneimpia kukkia oli nimi-merkki Juhani Tervapään eli kirjailija Hella Wuolijoen kirjoittama näytelmä *Juurakon Hulda*, joka kertoi maalta kaupunkiin sisäköksi muuttaneen nuoren naisen opiskelusta Yhteiskunnallisessa korkeakoulussa sekä palavasta halusta vaikuttaa yhteiskunnassa. Ohjaaja Valentin Vaala teki näytelmästä hyvin suosituksi muodostuneen elokuvan vuonna 1937.²

Kotimaisia elokuvia tehtiin paljon. Elokuvasta tuli suurten joukkojen harrastama taidemuoto. Sankarihahmoina oli urheilijoita, taiteilijoita, aatelisia, sotilaita, tukkilaisia, nuoria ja aikuisia, naisia ja miehiä, jotka katsova yleisö otti omakseen.

¹ Valtiopäivät 1934. *Pöytäkirjat II* 1935, s. 2583–2586, 2587–2590, 259–2598.

² Ks. von Bagh 1992, s. 82–83; ks. myös *Tasavallan vuodet* 1987, s. 89–90, 95–96; Wuolijoen suosituista Niskavuori-näytelmistä ks. myös Tuomioja 2006, s. 185–193, erityisesti *Juurakon Huldasta* s. 189–190.

Ihailijakulttuuri otti ensi askeleitaan, eivätkä työläisetkään olleet siitä syrjässä. Elo-kuvateatterien määrä kasvoi 1930-luvun lopulle mennessä lähes 400:aan, kun niitä oli ollut kaksikymmenluvun lopulla runsaat 230. Lisäksi elokuvia esitettiin iltamissa työväentaloilla ja muillakin seurantaloilla.¹

Ihailijapostia alkoivat vähitellen saada yhä runsaammin myös suositut laulajat ja muusikot sekä yhtyeet. Musiikki- ja äänilevyteollisuus otti ripeitä askelia eteenpäin, hetkittäin käsi kädessä elokuvien kanssa. Tanssiaisissa ja konserteissa kaikui uusia säveliä. Perinteisten kansanmusiikkikappaleiden ja kuplettien rinnalle nousivat isku-sävelmät, iskelmät, ja myös jazz rantautui Suomeen 1920-luvun lopulla. Vuonna 1929 myytiin ensimmäisen kerran yli miljoona äänilevyä, mihin päästiin seuraavan kerran vasta 1960-luvulla. Yksittäiset laulajat, kuten Ture Ara ja Georg Malmstén ylsivät jo 1930-luvun alkupuolella hyvin laajaan äänilevymyyntiin. Monella työväentalolla soitti iltamahuvien tansseissa oma orkesteri, usein muodinmukaisesti jazz-yhtyeen nimellä.²

Ehkä enemmän kuin mikään muu soitinyhtye antoi harmonikkaorkesteri Dallapé mallia lukuisille muille laajoilla kiertueillaan. Esimerkiksi kesäkiertueella 1932 yhtyeen linja-auton matkamittariin kertyi kilometrejä noin 6 000 kilometriä. Mielenkiintoi-nen yksityiskohta oli, että yhtye oli saanut 1925 alkunsa Brändön eli Kulosaaren Kivi-nokan mökkialueella kesiään viettäneiden vasemmistolaisten työläisnuorten parista. Pienellä tanssilavalla aloitti siellä lauluryhmä Rajamäen pojat – ja jatko on sitten ollut 2020-luvulle ulottuvaa suomalaisen kevyen musiikin historiaa.³

Kansakunnan itsetuntoa nostivat myös suomalaisten urheilijoiden erinomaiset saavutukset kansainvälisillä urheilukentillä. Suomi oli 1920–1930-luvulla todellinen urheilun suurvalta. Olympiakisoissa voitettiin monia lajeja ja tuotiin mitaleita kasapäin kotiin. Kyllä se työläiskodeissakin myönteisesti todettiin, vaikkei oman liiton edustajia kisoissa nähtykään. On syytä huomata sekin, että lisäksi lukuisat TUL:n edustajat menestyivät verrattomalla tavalla aikakauden kansainvälisissä työläisolympialaisissa, joita tuolloin järjestettiin. Kun Suomelle myönnettiin vuoden 1940 kesäolympialai-set, SVUL ja TUL pääsivät vuonna 1939 sopuun yhteisestä esiintymisestä tulevilla kotikisoissa.⁴

Saavutuksista kertoivat sanoma- ja aikakauslehdet, jotka muutenkin lisäsivät sivu-jaan ja lukijoitaan. Yleisradiokin kasvatti jatkuvasti kuulijakuntaansa. Radio toi sivu-kylienkin suomalaiskoteihin Berliinin vuoden 1936 kesäolympialaisten tunnelmat ja

¹ Oinonen 2016a, s. 166.

² Lämpileikkauksen aikakauden iskusävelmiin tarjoaa esim. juhla-kansio *Suomalainen äänilevy 100 vuotta*. ÄKT 2001 (erit. CD nro 2) ja siihen sisältyvä kirjanen, Jari Muikku: *Suomalaisen äänilevyteollisuuden sata ensimmäistä vuotta 2001*, s. 5.

³ Tikka & Tamminen 2011, esim. s. 30, 36–40, 76–86.

⁴ Ks. Häyrinen & Laine 1989, eri kohdin; *Suomi uskoi urheiluun* 1992, eri kohdin; Hentilä 1982, s. 395–398, 419–422; *Tasavallan vuodet* 1987, s. 67–68.

suomalaisten suurmenestykset. Kun suomalaisia oli kolmekymmenluvun lopulla noin 3,6 miljoonaa, radiolupia oli lunastettu yli 330 000 kappaletta. Ei ollut ihme, että IKL halusi vaimentaa lähes kaikkialle maahan kantautuneesta radiosta työväen edustajien äänen.

Kun Arvi Hautamäki luennoi Lohjan sivistystoimikunnan syyskokouksessa syyskuussa 1937 Pohjoismaista tuon hetken aatteiden taistelussa, osallistujien kesken heräsi entistä suurempi kiinnostus radioon. Ilmeisesti hän korosti juuri radion merkitystä tiedon välittäjänä. Keskustelun jälkeen päätettiin saman tien perustaa uusi opinto-kerho: Lohjan työväen radionkuuntelijat. Siihen liittyi heti hetken innostuksessa 18 henkilöä. Kerho toimi kuitenkin vain syyskauden ajan kuunnellen Pohjoismaat ja maailma -ohjelmasarjaa. Ellei muuta, niin tällainen kerho kertoi putkiradion tuon hetken voimasta ja kiinnostavuudesta.¹

¹ *Lohjalaisen työväenkulttuurin 80 vuotta 2006*, s. 54.

8.

Työ jatkuu, vaikeuksista huolimatta

LAPUANLIIKKEEN JA äärioikeistolaisuuden rynnistyksestä muodostui Työväen Sivistysliitolle useiden vuosien ajaksi uhkaava tekijä, kuten koko suomalaiselle työväenliikkeelle. Tilanne teki liiton johdon ja toimiston varovaiseksi, ehkä varovaisemmaksi erityisesti politiikkaa sivuavissa kysymyksissä kuin olisi ollut välttämätöntäkään.

Voi hyvin myös ajatella, ettei ajankohdan kireissä ja epävarmoissa tunnelmissa aina voinut kaikilla kiinnostuneillakaan olla tarmoa tai uskallusta pitkäjänteiseen opintokerho-opiskeluun. Tai ainakin se vaati toden teolla rohkeutta sekä henkistä tahtoa ja voimaa.

Toinen opiskelun aloittamista haitannut tekijä oli luonnollisesti taloudellisen niukuuden aika. Ja oli toki luonnollista, ettei omatoiminen opiskelu ihan kaikkia edes kiinnostanut, jo pakollisessa kansakoulussa ja rippikoulussakin oli muutamilla tarpeeksi tekemistä.

Ilmeisesti paikallisille kerhojen ohjaajille ja ehkä liiton toimistoon saakka kantautui 1930-luvun alussa sellaisiakin ajatuksia, joiden mukaan opintokerhotyö ei vastannut tarkoitustaan. Tavallinen työläinen ei oppisi kuitenkaan yhtään mitään, eikä opintoihin ollut edes mahdollisuuksia raskaiden taloushuolien aikana. Edellä jo mainittu ahkera kerholainen, ruoveteläinen pienviljelijä Paavo Niemi kirjoitti nimimerkillä aiheesta Työläisopiskelijaan syyskuussa 1932; ehkä ei aivan sattumalta.

Niemi oli toista mieltä kuin epäilijät: epäonnistumisen pelko ei saanut estää opintielle astumista. Liian tarkkoja ja liian vaativia suunnitelmia ei kuitenkaan kannattanut tehdä, ettei tulisi pettymyksiä. Oli muistettava elämänohje, jonka mukaan ”vesasta puu varttuu”. Hän painotti opintokerho-opiskelun todellista merkitystä: ”Kaikki opin kannalta otettu vastaa tarkoituksensa, eri asia sitten on, kuinka nopeasti siitä saadaan tuloksia.” Niemi muistutti myös, että kerho-opiskelu sai tukea valtiolta ja myös kunnalta, vaikkakin pientä. Yksinään opiskellut joutui sen sijaan kustantamaan kaiken itse ja opiskelemaankin yksin.¹

¹ P-o N-i [Paavo Niemi]: Suhteemme opintokerhotyöhön. Työläisopiskelija 6/1932, myös lainaukset.

UHKAKUVAT JA ”PAIKALLISET TEMPAUKSET”

Liitolla ei ollut 1920–1930-lukujen taitteessa ihan samalla tavalla pelättävää tai suoranaisen lakkautuksen uhkaa kuin esimerkiksi ammattiyhdistysliikkeellä oli ollut, sillä TSL:n korkeimmassa johdossa ei ollut kommunisteja tai vasemmistososialisteja. Toimintaa johtaneiden tarkkuus ja varovaisuus auttoi siinä. Liittoon kohdistuneet uhat koettiin kuitenkin hyvin todellisiksi. Niistä nähtiin ja kuultiin esimerkkejä lehdistöä ja eduskuntaa myöten.

Paikallisella tasolla, hiljaisilla, usein heikosti valaistuilla kyläteillä ja iltamapaikoilla koettiin pitkään terrorinkaltaista, uhkaavaa ilmapiiriä. Vaikka Mäntsälän kapina kuivui viikossa kokoon ja sittemmin äärioikeistolaisen Isänmaallisen kansanliikkeen kansanliike-olemuskin hälveni olemattomaksi, yhteiskunnassa oli edelleen työväenliikkeen ja kaikkeen vasemmistolaisuuteen liittynyttä epäluuloa ja painostustakin. Tämä oli ainakin yhtenä taustana myös TSL:n parissa jatkuvasti 1930-luvulla noudatetulle varovaisuudelle ja toimintaperiaatteiden huolelliselle noudattamiselle.

Tunnelmat saattoivat usein kärjistyä valkoisten juhliessa toukokuussa Helsingin valtauksen muistopäivää. Esimerkiksi vuonna 1933 yli kymmenmiehinen joukko, osa suojeluskunta-asuisena, kiinnitti Joensuussa sos.dem. piiritoimiston ikkunan viereen lipunjalustan järein nauloin. Suomen lippu tankoineen istutettiin siihen. Poliisipäällikkö seurasi siviiliasuisena tapahtumaa läheltä, mutta siihen puuttumatta. Illalla miehet hakivat lipun pois, mutta jalusta jäi seinään muistuttamaan pakkotoimesta.¹ Samoihin aikoihin toukokuussa 1933 myös Lieksan suunnalla miesryhmä, osa paikallisesti tunnettuja IKL-aktivisteja, pystytti aamusella Pankakosken työväentalolle oma-vahtaisesti lipputangon ja veti Suomen lipun salkoon.²

Kesän 1933 eduskuntavaalit merkitsivät jo selvää osoitusta yhteiskunnallisesta taitekohdasta. Vaalikampanjan aikana oli vähemmän uhkaavaa painostusta ja tilaisuuksien häirintää kuin edellisissä vaaleissa kolme vuotta aiemmin. Lisäksi sosialidemokraatit kasvattivat kansanedustajiensa määrän 78 paikkaan.

Vaikka vaaleissa nähtiin orastavaa muutosta, kaikki ei kuitenkaan hetkessä muuttunut, varsinkin kun äärioikeiston sinimustasta jalansijasta eduskunnassa muodostui yllättävänkin vahva. Olavi Hurri on kuvannut Pohjanmaan sosialidemokraattien historiakirjassaan osuvasti Mäntsälän kapinan jälkeistä aikaa maakunnan ja lapualaisten toiminnan näkökulmasta. Kumousyritys oli karahtanut ikävästi kiville: ”Pettymistä epäonnistumisesta pyrittiin korvaamaan paikallisilla tempauksilla.” Ja niitä riitti.

Alajärven Menkijärven sosialidemokraattinen työväenyhdistys menetti talonsa epäselvässä pakkohuutokaupassa ja lopulta varojaan ja omaisuuttaan perännyt

¹ Järvelin 1988, s. 219.

² Palokas 2002, s. 63.

työväenyhdistys lakkautettiin oikeudessa helmikuussa 1934. Himangalla työväenyhdistys ja sen työväentalo jätettiin rauhaan, mutta ”järjestyksen kouriin” joutui työläisurheiluseura Isku. Sen toiminta keskeytettiin viranomaisten toimesta, ja seuran omistama urheilukenttä myytiin helmikuussa 1934 pakkohuutokaupassa suojeluskunnalle.

Ilmajoella lapuanliikkeen kannattajat ehtivät toimintaan mukaan vasta hiljalleen. Liikkeen innostamat keskikoululaispojat kävivät pakkoliputtamassa itsenäisyyspäivänä 1934 työväentalon. ”Mukana ja tukena oli myös intomielisiä suojeluskuntalaisia, olipa poliisikin osunut joukkoon.” Kun poliisille huomautettiin, ”ettei omavaltaiselle liputtamiselle taida löytyä laista pykälää”, poliisimies oli Pohjanmaan Kansan mukaan todennut, että ”kyllä se on oikeata ja isänmaallista hommaa”. Kun talossa ei ollut lainkaan lipputankoa, Suomen lippu roikkui seinään kiinni naulatun kepin päässä. Joskus kävi toisinkin: kun sosialidemokraatit järjestivät Seinäjoella heinäkuussa 1935 maakuntajuhlansa, he vetivät Törnävän kentällä siniristilipun liehumaan salkoon juhlan kunniaksi. Tauon aikana kävivät ulkopuoliset häiritsijät kaatamassa koko lipputangon.

Jalasjärvellä oli pitkään nahistelua ja suorastaan käsikähmääkin työläisnuoriso-osaston tilaisuuksissa, joita lapualaisnuoret pyrkivät usein häiritsemään. Lievää voimakkaampaa uhoa oli ilmassa, kun äärioikeistolaiset lauloivat kuorossa talon ulkopuolella omia kytösavu-laulujaan ja työläisnuoret sisällä työväenlauluja, kaikki täysin palkein. Pahimmillaan työväentalo suorastaan piirrettiin vuonna 1934, ja piirittäjät ampuivat uhkaavia laukauksia ilmaan.

Vielä vuoden 1936 eduskuntavaalien alla tunnelmat olivat Jalasjärvellä jännittyneet. Kun sosialidemokraattien ehdokas, luopajärveläinen Eino H. Ilkkala kiersi vaalitulaisuuksissa, mukana ja turvana oli nuoriso-osaston nuorukaisten muodostama polkupyöräpartio. Ehkä juuri partion takia mitään vakavampaa ei tapahtunut, ”vain” vaalitulaisuuksien avointa häirintää ja huutelua.

Joulukuussa 1936 paloi tuhotyön seurauksena poroksi Kauhavan Metsäkylän työväentalo. Itsestään tuli ei ollut syttynyt, sillä petrolia ja bensiiniä oli näkyvästi valunut myös kukkapenkkiin. Saman vuoden tammikuussa oli ollut jo epäonnistunut polttoryitys. Uusi talo saatiin suurin ponnistuksin valmiiksi loppusyksyllä 1938, huolimatta siitä, että Kauhavan vakuutusyhtiö kieltäytyi maksamasta korvauksia. Korvausrahat saatiin siltä korkoineen vasta 1942, kun korkein oikeus ratkaisi asian työväenyhdistyksen eduksi. Olavi Hurrin teoksessa on enemmänkin esimerkkejä Pohjanmaalta, vastaavaa esiintyi muuallakin maassa.¹

Edellä kuvattu henkinen ja joskus aivan kouraantuntuva painostus selitti TSL:n opintotoiminnan suhteellista vaatimattomuutta Pohjanmaalla. Vuonna 1926 oli järjestetty Seinäjoella opintojohtajakurssi, jolle osallistui 40 henkilöä. Pian sai alkunsa myös Seinäjoen työväen sivistystyötoimikunta, joka oli alueella TSL:n

¹ Hurri 1991, s. 188–191, myös lainaukset.

ensimmäinen sillanpääasema. Seuraavaksi aloitti toimikunta Virroilla ja vuonna 1935 vielä Ähtärissä.¹

Satakunnan Eurassa Honkilahden työväenyhdistyksen opintokerhon vaiheet kuvastavat esimerkkinä omalla tavallaan ympäröivän yhteiskunnan tunnelmia. Kerho sai alkunsa marraskuussa 1930. Se kokoontui jäsenten kotona; pisimmillään jollekin kerholaiselle matkaa kertyi yhteen suuntaan yli 10 kilometriä. Mukaan liittyi heti 15 henkilöä, ja ensimmäiseksi opiskeluaiheeksi otettiin amerikkalaisen kirjailijan Jack Londonin teos *Rautakorko*. Siitä näkyi muodostuneen kaikille oikea peruskoulu: kukin laati sovittusta jaksosta aluksi kirjallisen alustuksen, ja vasta vähitellen alettiin uskaltaa puhua vapaamuotoisesti omin sanoin. Keskustelu äityi kerhoiltoina välillä ”niin kipakaksi, että kerhon ohjaaja ryhtyi sitä tynnyttelemään”. Seuraavaksi tartuttiin järjestötehtäviin ja hyödynnettiin TSL:n kurssikirjeitä. Iltaa istuttiin välillä aamukahteen saakka, mutta samalla myös opittiin keskeiset järjestötehtävät ja kunnallispolitiikan aiheetkin.

Kaksi seikkaa vaimensi sitten toiminnan: ei ollut yhteistä kokoontumistilaa, ja lisäksi vallitsi lapualaisaikakauden ilmapiiri. Kipinä jäi kuitenkin kolmesta hyvästä vuodesta. Kun ajat paranivat ja oma työväentalo valmistui 1938, kerho herätettiin uudelleen toimintaan, nyt itse asiassa kaksi kerhoa. Toinen keskittyi järjestöasioihin ja näyttämötaitoon, toinen kunnallistietoon. Osallistujamäärä tuplaantui aiemmasta, ja ohjelmaan lisättiin vielä suullinen esitystaito. Vasta syksyllä 1939 toiminta vaimeni uudelleen, silloin ymmärrettävistä syistä.²

Hämäläisessä Ryttylän kylässä perustettiin työväenyhdistys vuonna 1928. Varsin pian syntyi opintokerho ja myöhemmin naisjaoston yhteyteen vilkas ompelukerhoakin. Opintotoiminnasta on talteen jäänyt vuosilta 1932–1933 hieman alakuloinen maininta: ”Nykyisenä aikana on kerhomme toiminut erikoisen vaikeissa olosuhteissa.” Siihen oli syynsä: ”Poliittinen taantumus ja ennenkaikkea talouspula, lyö leimansa puhtaasti opintotoiminnalliseenkin toimintaan, suuresti pienennettyjen valtionapujen muodossa.”³

VAROVAISUUTTA

TSL antoi toimitsijoilleen selväsanaiset ohjeet pysytellä käytännön toiminnassa vain opinnollisissa aiheissa. Kuvaava esimerkki liittyy 1935 Oiva Valavaaraan, tunnolliseen ja monipuoliseen liiton järjestäjään. Joidenkin sanomalehtitietojen mukaan Valavaara olisi neuvontamatkallaan Pohjois-Karjalan Ilomantsissa puhunut halveksuvasti

¹ Hurri 1991, s. 363.

² W. K-la: Honkilahden Työväenyhdistyksen opintokerho. Työläisopiskelija 9/1940, myös lainaukset

³ Varis 1998, s. 6–7, 12, 18, 43–44, lainaus s. 18.

uskonnosta ja pitänyt vallinnutta yhteiskuntajärjestystä suorastaan mätänä. Liiton toimikunta otti väitteet tarkkaan erityiskäsittelyyn. Opintokerholaisilta kyseltiin tilaisuudesta ja käytetyistä puheenvuoroista. Pian ilmeni, että lehtiutinen oli aivan perätön, pahantahtoisesti tuulesta temmattu.

Varmuuden vuoksi ja samalla toimintaperiaatteitaan jälleen kerran painottaen kertoi liitto kuitenkin julkisuuteen ja myös omille työntekijöilleen, että ”liiton toimitsijain ja luennoitsijain on liiton ja sen alaisten sivistystoimikuntien ja opintokerhojen järjestämissä tilaisuuksissa esiintyessään vältettävä uskontoa halveksivaa tai muutenkaan toisin ajattelevia loukkaavaa tai puolueagitaatioksi muodostuvaa esiintymistä ja rajoittava käsittelemiensä kysymysten tasapuoliseen ja tieteenomaiseen valaisemiseen”.¹

Varovaisuutta tarvittiin pitkään työväentalojen huvi-iltamissakin. Pankakosken työväentalolla Lieksassa järjestettiin 1935 paperityöläisten illamat. Tilaisuudessa esiintyi ryhmä sos.dem. nuoriso-osaston jäseniä. Heillä oli kaulassaan punaiset solmiot, mihin virkavalta kiinnitti huomionsa. Niin sanotun puserolain perusteella poliisi sitten pidätti heidät, ja lopulta jokaiselle rapsahti 200 markan sakko (nykyrahassa noin 75 euroa).²

Korostunutta varovaisuutta poliittisissa kysymyksissä näkyi Sivistysliitossa vielä paljon myöhemminkin. TSL:n toimikunta päätti, ettei liitto lähetäkään edustajaa seuraamaan SDP:n puoluekokousta toukokuussa 1939, vaikka kutsu oli tullut. Edustaja oli ollut seuraajana mukana puoluekokouksissa 1930, 1933 ja 1936. Sihteeri Railon perusteluna oli nyt, että liiton toiminnan vastustajat olivat aiemmin käyttäneet tällaisen edustajan asemaa ja edustuksen merkitystä lyömäaseena monissa kunnissa, kun avustuksista päätettiin.

Toimikunta ei ollut päätöksessään aivan yksimielinen, sillä puoluesihteeri Aleksi Aaltonen ei kannattanut ratkaisua. Menettelyä hämmästeltiin vielä puoluekokouksen jälkeen pidetyssä edustajiston kokouksessa toukokuun lopulla. Kun Sivistysliiton edustajaa ei ollut puoluekokouksessa näkynyt, ihmetteleviä puheenvuoroja käyttivät Sulo Manninen, Yrjö A. Saarinen, Kalle Lehmus ja Aku Sumu. Päätöstä selittivät ja perustelivat Pekka Railon ohella puheenjohtaja Voionmaa sekä myös E. K. Louhikko; pöytäkirjaan ei kuitenkaan jäänyt heiltä talteen lauseen puolikastakaan. Edustajiston kokouksessa ei lopulta tehty päätöstä suuntaan tai toiseen, vaan Voionmaan ehdotuksesta katsottiin hyvää perinteikästä muotoilua hyödyntäen ”käyty keskustelu vastaukseksi kysymykseen”.³

Varovaisuuteen ja samalla tietoisien ärsyttämisen välttämiseen opastivat paitsi äärioikeiston uhkaava paine myös vasemmistososialistien ja kommunistien kovat

¹ Tmk. pk. 6.5.1936, myös lainaus; ks. myös Järvinen 1968, s. 82.

² Palokas 2002, s. 63.

³ Edustajiston pk. 30.5.1939; ks. myös Järvinen 1968, s. 82–83.

kokemukset tuon paineen alla. Vaikka pakkokyyditysten korkein tyrskyaalto oli jo taittunut, 1930-luvun kuluessa riitti paikoin vielä pitkään voimakasta, fyysistä ahdistelua harvoja vasemmistososialisteiksi tai kommunisteiksi tiedettyjä taikka arvioituja kohtaan. Jotain alettiin myös tietää itärajan takaisista synkistä puhdistuksista, samoin kuin natsi-Saksan sisäisistä vainoista ja keskitysleireistä.¹

”MÄÄRÄTIETOISEEN TOIMINTAAN...”

TSL:ssä varottiin poliittisuutta, mutta kolmekymmenluvun alkupuolen vaikeina vuosinakin näkyi liiton toiminnassa sen oma yhteiskunnallinen erityislaatu. Sivistysliitto toimi nimenomaisesti työväen sivistyksen hyväksi, kohdisti opinnollisen tarjontansa laajalti työväestölle, ja työväenliikkeen moninaisten järjestöjen parissa toimivat sen useimmat opintokerhotkin.

Opintosihteeri Arvi Hautamäki kirjasi liiton toiminnan linjauksia selkein sanoin myös TSL:n 20-vuotisjuhlille 1939 ilmestyneessä *Työväen sivistystyö II* -teoksessa. Hautamäki painotti, että ”yleensä kansansivistystyö ja erikoisesti työväen sivistystyö ei saa olla ainoastaan tiedon jakamista, vaan kaikkien henkisten voimien kehittämistä määrätietoiseen toimintaan yhteiskunnassa”.²

Mitä Hautamäki oikein tarkoitti ”määrätietoisella toiminnalla”? Se ei varmasti ollut sellaista yksioikoisen puoluepoliittista sosialismin tai sosialistisen järjestelmän tavoittelua kuin millaiseksi IKL:n epäilyissä Sivistysliiton työ helposti saattoi leimautua. TSL:n toiminnassahan pidettiin alusta alkaen selkeä ero agitaation ja sivistystyön välillä. Tämä ero oli liiton sivistystoiminnan yhtenä liikkeellepanevana käyttövoimana.

Kirjoituksessaan Hautamäki viittasi siihen, että TSL edusti työväenliikkeen ”neljättä toimintahaaraa” valtiollisen työväenliikkeen, ammattiyhdistysliikkeen ja osuustoimintaliikkeen rinnalla.³ Sitä kautta liittokin oli epäilemättä osaltaan mukana yhteiskuntaa muuttamassa, sellaisella reformistisella tavalla, jota sosialidemokratia oli syksystä 1918 alkaen painottanut. TSL:n toiminta palveli tätä yleistä toiminnan suuntaa välillisesti, tietoja, koulutusta ja opastusta antamalla.

Hautamäki näki työväen omaehtoisen sivistystyön kasvavan suoranaiseksi sivistysliikkeeksi. Tällä tavoin liiton työ tulisi olemaan ”onneksi sekä työväenliikkeelle että koko maan kansansivistystyölle”. Sillä oli toisin sanoen – ja tämä muotoilu on tässä syytä huomata – ”myös tuotavana oma osansa kansamme kulttuurikehitykseen”.⁴

¹ Jokisipilä & Könönen 2013, eri kohdin, esim. s. 23–24, 51; Ropponen & Sutinen 2019, eri kohdin.

² Hautamäki 1939, s. 101, myös lainaus.

³ Tässä Hautamäki jätti sivuun tai unohti vielä ainakin yhden toimintahaaran eli työläisurheiluliikkeen.

⁴ Hautamäki 1939, s. 130, myös lainaus.

Samoja näkemyksiä oli ollut esillä Työläisopiskelijassa myös pahimpina lapuanliikkeen vuosina; ilmeistä oli, että omat ja vieraat lukivat niitä vain eri tavoin. Esimerkiksi 1931 kirjoitettiin liiton lehdessä, kuinka työväen sivistystyössä oli ”määrättyyn suuntaan vaikuttava tarkoituksiperäisyys, tuo tulevaisuuteen tähtäävä asennoituminen yhteiskuntauudistukselliseen suuntaan, sanoisimmeko – sosialistinen ihanne”. Kirjoituksessa kuitenkin samalla korostettiin niin havainnollisesti kuin mahdollista, että ”sosialismi ei ole työssämme mikään dogmi, eikä mikään valmis oppi määrättyihin kaavoihin rakentuvasta yhteiskunnasta, se on vain sivistystyömme lähtökohta ja se yleinen henki, jonka elävöittämässä ilmapiirissä työmme tapahtuu”.

Työläisopiskelijan pääkirjoituksissa ja muuallakin toistui selkeänä ajatus siitä, että TSL:n toiminta liittyi erityisesti työväkeen ja työväenliikkeeseen. Omaleimaisuudesta oli lisäksi pidettävä kiinni. Sivistystyön tuli olla ”asiallista, tasapuolista ja totuudenetsintään kehoittavaa”. Samalla oli kuitenkin varottava, ”ettei sivistystyömme kautta jouduta vieroittamaan työväestöä työväenliikkeestä ja sen luokkataistelupyrkimyksistä ja ettei sivistyksen jatkuva hankkiminen muodostu vain yksilölliseksi sivistysherkutteluksi”.¹

TSL:n omien tavoitteiden yhteys työväenliikkeen yleisiin pyrkimyksiin pidettiin rohkeasti esillä. Yhteisiä päämääriä ei sopinut kieltää. ”Päinvastoin on yhteiskunnallinen sivistys oikeaa vain silloin kuin se muuttuu yhteiskunnalliseksi käyttöarvoksi, yhteiskunnalliseksi toiminnaksi”, kirjoitettiin Työläisopiskelijassa 1935.²

On paikallaan korostaa, että sosialidemokraattien kannattajiin mahtui maatalousvaltaisessa 1930-luvun Suomessa paljon muitakin kuin tehdastyöläisiä, vaikka heidän osuutensa jäsenistöstä olikin jatkuvasti hyvin vahva, noin neljänneksen suuruinen. Jäsenmäärä oli esimerkiksi vuonna 1936 lähes 30 000. Samaan aikaan toisen TSL:n jäsenjärjestön, SAK:n, yhteisjäsenmäärä oli 44 500, mutta kaksi vuotta myöhemmin se oli jo 70 300. Esimerkiksi työläisnuorisoliitossa oli puolestaan vuonna 1938 lähes 7 700 jäsentä. KK-laisten osuustoimintaliikkeiden jäsenmäärä kohosi ja oli vuoteen 1939 mennessä jo yli 320 000.³

Itse asiassa puolueen jäsenrakenne muuttui vähitellen siten, että voidaan arvioida erilaisten palveluelinkeinojen edustajien osuuden hiljalleen kasvaneen. Torpparivapautuksen jälkeen oli sen sijaan maanviljelijöiden osuus alkanut vähentyä.⁴ Moni jäsenenä ollut pienviljelijä oli palkkatyöläiseen, palkansaajaan verrattavassa osassa, eli saattoi olla osan ajasta metsätöissä, sekatyömiehenä maanteitä rakentamassa tai kirvesmiehenä rakennuksilla.

¹ Työläisopiskelija 5/1931 myös lainaukset.

² Työläisopiskelija 4/1935, myös lainaus.

³ Soikkanen 1975 s. 572–575; Soikkanen 1987, s. 71–78; Laakso & Åberg 2006, s. 86; Suonoja 1966, s. 75.

⁴ Tero Tuomisto: SDP:n jäsenkunnan sosiaalinen rakenne 1913–1942 (muistioliikelma, 1973, kirjoittajan hallussa).

Pari havainnollista esimerkkiä valaisee osaltaan Pienviljelijäin liiton paikallisten osastojen opintokerhotoimintaa TSL:n parissa. Kaksikymmenluvun lopulla, vuonna 1926 tai 1927 sai alkunsa Rauman pohjoispuolella Sorkankylässä opintokerho Uurtaja. Kylä sijaitsi seitsemän kilometrin päässä kaupungista, eikä siellä vielä esimerkiksi talvisodan vuonna 1940 ollut sähköä. Kerho sai alkunsa Rauman pohjoisen pienviljelijäosaston aloitteesta ja tuli sen alaosastoksi. Opiskeluaiheet olivat järjestään käytännöllis-tietopuolisia sekä aritmetiikkaa ja myös yhteiskunnallisia aiheita. Kerho toimi TSL:n alaisena ”käyttäen tukenaan sen ohjaavaa kättä”, mutta välillä turvauduttiin lisäksi Kansanvalistusseuran kirjeopiston apuun. Opinnoista ja opintoaineistoista saatiin todellista käytännön hyötyä esimerkiksi mehiläisten hoitoon.¹

Punkalaitumen Oriniemeen perustettiin 1934 pienviljelijäosastoon opintokerho, jossa opiskeltiin pääasiassa maatalousaiheisia aineita, mutta myös kaunokirjallisuutta ja kunnallistietoa. Maatalouden puolella aiheina olivat kolmekymmenluvun kuluessa viljelyskasvit, kotieläimet, puutarhanhoito, kanojen hoito sekä laaja-alaisemmin maanviljelysoppi. Kerholaisia oli 15–20, pääosin pienviljelijäosaston jäseniä ja perheenjäseniä.

Kerho hoiti paperiasiansa joka vuosi kunnolla, ja sai sitten vastaavasti TSL:n kautta valtionapuna kirjallisuutta. Lisäksi Punkalaitumen kunta myönsi kerholle kunnalle kertyneistä Alkoholiliikkeen voittovaroista apurahoja kirjojen hankkimiseen. Tosin ”eräältä taholta” valitettiin näistä avustuksista, ja jopa kahteen kertaan jouduttiin asia viemään korkeimpaan hallinto-oikeuteen saakka. Kaikissa oikeusasteissa kunnanvaltuuston päätös pysyi kuitenkin täälläkin voimassa.

Mielenkiintoinen yksityiskohta oli toiminnan kuvauksessa sekin, että myös Punkalaitumen manttaalikunta myönsi opintokerholle avustusta kirjallisuuden hankkimiseen. Opintokauden jälkeen kirjat, mitä ilmeisimmin kaikki pelkästään maatalousaiheisia, luovutettiin Oriniemen pienviljelijäosaston kirjastoon kaikkien kiinnostuneiden lainattavaksi. ”Tämän kirjaston, opintokerhon ja pienviljelijäin osaston toiminnan johdosta onkin paikkakuntamme pienviljelys viime aikoina huomattavasti edistynyt”, kertoi kerhon ohjaaja tyytyväisin mielin Sivistysliiton äänenkannattajassa.²

Oriniemessä toimi kolmekymmenluvulla toinenkin opintokerho. Sekin oli perustettu 1934. Liittolan työväen opintokerhoon kuului lähinnä työläisnuorisosaston jäseniä. Ohjaajana toimi koko ajan Olga Lehtinen. Kerholaiset opiskelivat muun muassa järjestöasioita, ohjelman suoritusta ja useitakin kaunokirjallisia teemoja.³

Kun lapuanliikkeen ankarin paine alkoi hellittää, monessa kisälliryhmässäkin uskallettiin laulaa äänekkäämmin ja näyttävämmin. Lohjan työväenyhdistyksessä aloitti 1920-luvun lopulla pieni lauluryhmä, Lohjan Kisälli Laulajat, joilla 1930-luvun

¹ T.V.: Opintokerho Uurtaja. Työläisopiskelija 9/1940, myös lainaus.

² ”Opinto-ohjaaja”: Oriniemen Pienviljelijäin opintokerho. Työläisopiskelija 9/1940.

³ ”Kirjeenvaihtaja”: Oriniemen Liittolan työväen opintokerho. Työläisopiskelija 9/1940.

loppupuolella oli jo rohkeasti kaulassaan punainen rusetti ja valkoisen esiintymispaidan rintataskun päällä punainen sydän. Sanatkin alkoivat olla reippaanpuoleisia esiintymisissä omalla paikkakunnalla ja lähiseuduilla. ”Lapualaislauluja oli mukava laulaa, kun oikein sai porvaria pöllyttää”, on kirjattu muistiin.¹

ARVI HAUTAMÄKI – ”KULTTUURISARAN SYVÄKYNTÄJÄ”²

Viipurilaissyntyisestä Arvi Hautamäestä tuli 27-vuotiaana 1924 TSL:n järjestäjä ja kerhoneuvoja. Viisi vuotta myöhemmin hän siirtyi liiton opintosihteeriksi. Siinä tehtävässä hän toimi vuoteen 1938 saakka. Vuosien 1932–1936 kuluessa hän lisäksi kartutti nuoruusvuosiensa tiedollista pääomaa opiskellen työn ohessa Yhteiskunnallisessa korkeakoulussa.

Oppikoulun käyminen jäi terveydellisistä syistä nuorena haaveeksi. Elämän ratkaisevia valintoja oli liittyminen 1916 sosialidemokraattisen nuorisoliiton Viipurin osastoon. Siitä alkoivat lukuisat luottamustehtävät nuorisoliiton parissa.³ Vuonna 1918 hän ei osallistunut aseelliseen toimintaan, mutta oli kuitenkin kertomansa mukaan Viipurin työväenjärjestöjen eduskunnan sihteerinä ja muissakin hallinnon tehtävissä. Vankileiriltä Hautamäki vapautui marraskuussa. Vanhan nuorisoliiton suunnan ratkaisessa kokouksessa syyskuussa 1919 useimmat karjalaisnuoret olivat vasemmistolaisia, Etelä-Karjalan nuorisopiiriä edustanut Hautamäkikin. He pitivät SDP:n valitsemaa linjaa aivan liian oikeistolaisena. Arvi Hautamäki oli lisäksi kokouksen sihteeri.⁴ Pian hän kuitenkin vetäytyi vasemmistolaisuudesta ja asettui pysyvästi sosialidemokratian kannalle, ollen kertomansa mukaan aina kuitenkin puolueessa hivenen vasemmalle kallellaan.⁵

Sihteeri Hjalmar Eklund veti Hautamäen mukaan Sivistysliittoon. Eklund ja Väinö Voionmaa sekä työväenopistoliikkeen Zachris Castrén olivat Hautamäen myöhemmän kertoman mukaan hänen tärkeimmät opettajansa.

Työ Sivistysliitossa oli vaativaa ja työkenttänä oli koko maa. Moniin opintoaiheisiin oli laadittava opiskeluohjeet. Sanomalehtiin tarvittiin uutistekstejä ja artikkeleita. Hautamäellä oli vuosittain keskimäärin jopa 120 matkapäivää. Kymmenen päivän tai kahden viikon mittaisia kursseja pidettiin vuosittain useita eri puolilla maata. Kustannuksissa

¹ *Lohjan työväenyhdistys – sata vuotta yhteistyötä* 2005, s. 71; muistelijana oli Kyösti Kanerva.

² ”Kulttuurisaran syväkyntäjäksi” ja myös ”toveri-opettajaksi” luonnehti Hautamäkeä (1897–1972) nimi-merkki P-o eli Pirkko [Lyyli Takki]: Opettaja. Työläisopiskelija 5/1943.

³ Hautamäen elämänvaiheita ja varsinkin hänen toimintaansa TSL:n parissa on tarkoin selvittänyt opin-
näytetyössään Tytti Toivanen; ks. myös esim. Oiva Valavaara: Arvi Hautamäki täyttää 60 vuotta. Työläis-
opiskelija 2/1957 (Valavaara 1957).

⁴ Soikkanen 1970 s. 361,

⁵ Hautamäen em. laaja haastattelu, myös lainaus.

säästettiin majoittamalla kurssilaisia koteihin ja järjestämällä esimerkiksi yhteisruokailu kurssipaikalla työväentalolla. Hautamäen itse hankkima laaja tietopohja antoi vankat eväät suoriutua vaikkapa aivan yksin koko kurssin opetuksesta.

Nimimerkki P-o eli Kuluttajain lehden Pirkko (Lyyli Takki) kuvaili häntä Työläisopiskelijassa vuonna 1943: ”Asianomainen sisumies on ruumiillisesti hennon ja hauraan näköinen, mutta hengen jännervoimat ovat sitä vahvemmat, ne eivät kavahta vaikeitakaan pulmia, sen tiedämme me kaikki.”

Arvi Hautamäessä yhdistyivät sekä teorian hallinta että käytännön opetustaidot, sivistystyö ja järjestömiehen piirteet. TSL:ssä tekemänsä mittavan työn lisäksi Hautamäki vaikutti tarmolla muuallakin. Hän oli mukana ammattiyhdistysliikkeen opintotoiminnan kehittämisessä 1930-luvulta alkaen, Helsingin suomenkielisen työväenopiston opettajana, lukuisissa eri tehtävissä kansansivistystyön järjestöjen yhteistoiminnassa sekä useissa valtiollisissa komiteoissa ja toimikunnissa.

Hautamäestä tuli tasavallan presidentin myöntämällä erivapaudella Työväen Akatemian opettaja vuonna 1938. Akatemiassa hänen tehtäviinsä kuuluivat lisäksi arkiston- ja kirjastonhoito sekä laitoksen talous. Sotavuosina hän oli vt. rehtorina. Sivistysliittoon hän palasi uudelleen syyskuussa 1945, nyt pääsihteeriksi.

Hän oli 1920-luvulta alkaen mukana myös ammattiyhdistysliikkeessä, lähinnä Suomen liiketyöntekijäin liitossa ja vuosina 1943–1946 liiton puheenjohtajanakin. Hautamäki vaikutti sotien jälkeen keskeisesti Ammattiyhdistysopiston perustamiseen Kiljavalle. Hän toimi opiston tuntiopettajana ja kuului vuosina 1950–1965 sen johtokuntaan.

Hautamäki vaikutti myös Väinö Voionmaan nimeä kantaneen opiston aikaansaamiseen Ylöjärvelle vuonna 1951. Samoin hän oli mukana perustamassa Pohjolan opistoa vuonna 1956. Se syntyi ammattiyhdistysliikkeen ja Voionmaan säätiön yhteistyönä.

Sosialidemokraattisessa työläisnuorisoliikkeessä Arvi Hautamäki vaikutti vuosikymmeniä ja oli vuosina 1928–1931 liiton puheenjohtajana. Sotavuosien jälkeen hän oli vielä vuosina 1950–1963 monien tehtäviensä ohella Nuorten kotkain keskusliiton puheenjohtajana.¹

VOIONMAAN VASTUU AKATEMIASTA KASVAA

Julius Ailion poismenon jälkeen Väinö Voionmaasta tuli 1933 Työväen Akatemian johtokunnan puheenjohtaja ja samalla oppilaitoksen esimies. Voionmaalle oppilaitos oli

¹ Toivanen, eri kohdin; Väinö Voionmaa: Arvi Hautamäki täyttää viisikymmentä vuotta. Työläisopiskelija 2/1947; Valavaara 1957; Hautamäen em. haastattelu.

alusta asti tärkeä ja läheinen, oivallinen Sivistysliiton kumppani. Hän viihtyi Akatemias-
saa ja varasi aikaa myös toverikunnan tilaisuuksiin. Opiskelevat työläisnuoret
antoivat sellaiselle suuren arvon. Voionmaalla oli myös kiinnostusta seurata oppilaiden
myöhempiä vaihteita.

Kun Julius Ailion aikana oli luonnontieteillä ollut verraten vahva asema Akatemian
opiskeluaineiden joukossa, Voionmaa toi oppilaitokseen puolestaan ”psykologise-
man, ihmissielun sisintä enemmän ymmärtävän ja historialliseen näkemykseen pyrki-
vän henkisen virtauksen”.¹

Humanististen aineiden osuus voimistui. Historiasta muodostui aiempaa laajempi
pohja kasvat- ja opetustyölle. Akatemian luennoitsijajoukko pysyi jatkuvasti korkea-
tasoisena; leimaavasti ja tarkoitushakuisesti leimattu ”punaupseerikoulun” maine ei
muodostanut torjuvaa muuria. Kirjailija ja kriitikko Lauri Haarla edusti 1930-luvulla jo
pitkän linjan opettajakuntaa.² Eri alojen tunnetut professorit olivat hyvin edustettuina:
Gunnar Ekman opetti biologiaa ja eläintiedettä, Pentti Eskola geologiaa ja mineralo-
giaa, Rafael Karsten muinaisten kulttuurien, tapojen ja uskomusten tutkimusta, Väinö
Lassila antropologiaa ja anatomiaa sekä Viljo Tarkiainen kirjallisuudenhistoriaa. Voion-
maan tuomia muutoksia oli sekin, että jonkin ajan kuluttua sosiologian opiskeluun
tuli Akatemiaan Karstenin jälkeen uusia, amerikkalaisperäisiä painotuksia filosofian
tohtori Heikki Wariksen myötä.

Omassa opetustoiminnassaan Voionmaa alkoi korostaa aiempaa enemmän poh-
joismaista kansanvaltaa ja yleisemmin demokratian periaatteita. Sen ymmärtää hyvin
äärioikeiston nousun aiheuttamaa murrosaikaa vasten; kenties taustana olivat myös
vuosien 1917–1918 kokemukset. Erityinen huomio kohdistui yhteiskunnallisten aattei-
den kehityksen peruslinjoihin. Oppiaineiden uusi järjestely toteutettiin Akatemiassa
1936, samana vuonna, kun Väinö Voionmaa jäi täysinpalvelleena professorina eläk-
keelle. Historian opetus keskitettiin pitkälti hänelle.

Voionmaa ei päästänyt itseään helpolla. Hän ryhtyi yliopiston eläkeläisenä – ja
edelleen kansanedustajana – toden teolla opettamaan Akatemiassa: historiaa (30 luen-
toa vuodessa), talousmaantietoa (28), yhteiskunnallisten aatteiden historiaa (8) ja
yhteiskunnallista alkoholikysymystä (4 luentoa vuodessa). Mainittakoon vertailuna,
että esimerkiksi vuonna 1928 hän oli luennoitsijana pitänyt 12 luentoa yhteiskuntahis-
toriasta ja yhteensä 12 muissa aineissa.

Jo aiemmin Voionmaa oli hahmotellut, millaista opintotoiminnan yleistä run-
koa hän piti hyödyllisenä ja tarkoituksenmukaisena työväen opintotoiminnassa. Tätä

¹ Halila 1969, s. 267–268, lainaus s. 268.

² Lauri Haaran (1890–1944), tehtailija Rafael Haaran veljen, oma henkilökohtainen tie muodostui Aka-
temian vaikutteista huolimatta erikoiseksi: 1920-luvun modernistisesta kulttuuriliberalismista hän siirtyi
vuosien kuluessa IKL:n kannattajaksi ja lopulta sotavuosina natsiaatteen vankaksi tukijaksi sen syksyllä
1944 tapahtuneeseen luhistumiseen asti (Valtonen 2018, s. 324).

voidaan epäilemättä pitää yhtenä hänen sivistystyönsä keskeisistä, käytännöllisistä ydinkohdistaan. Hänen mielestään tarvittiin jokin keskeinen oppiaine, ja hän suosittelee sellaiseksi historiaa. Keskeisenä runkona opinnoissa tuli olla käytännöllinen valtiotieto, kunnallistieto ja yhteiskuntaoppi sekä Suomen valtiollinen ja yhteiskuntahistoria. Hänen mukaansa juuri yhteiskuntahistoria tarjosi yhteiskunnallisiin laitoksiin perehdyttäessä ”enemmän valoa” kuin hyvinkään perusteelliset ajankohtaiset selvitykset.

Lisäksi hänen mukaansa opettajan tuli johdattaa opiskelijoita mahdollisuuksien mukaan ”teorianmuodostuksen perusteiden alalle”, ja samalla oli tarkkailtava ulkomaisia rinnakkaisia ilmiöitä. Tiivistäen voisi Aimo Halilan sanoin ilmaista Väinö Voionmaalla olleen toiveen siitä, ”että työväki oppisi syvemmin ymmärtämään omaa ja koko kansan historiaa ja sen kautta löytämään oman itsensä”.¹

”TUTKIA, PUNNITA, VARMENTAA, KEHITTÄÄ”

Sivistysliikkeellä oli kaksi rinnakkaista tehtävää, mitä kuvasti TSL:n järjestörakennekin. Se oli järjestöjen muodostama katto-organisaatio, joka palveli erityisosaamisellaan jäsenjärjestöjä ja tarjosi palveluksiaan sivistystyöstä kiinnostuneille yksilöille, niin jäsenille kuin muillekin.

Tehtävän eri puolet niveltäytyivät toisiinsa. Työläisopiskelijassa kuvattiin 1931 hyvin mielenkiintoisella tavalla, miten sen tuli tapahtua. Sivistystyön tuli ”pyrkii tietorikkaan yksilön ja voimakkaan joukon saattamiseen sopusointuun ja työskentelemään toinen toistansa tukien koko työväenluokan nostattamiseksi ja koko yhteiskunnan kehittämiseksi”.

Lehden pääkirjoituksessa jatkettiin, että ”näin ollen ei sivistystyömme saa kohdistua vain tietojen jakamiseen ja ajattelukyvyyn ja kauneusaistin kehittämiseen, vaan on siinä huolehdittava myös tunteen ja tahdon kasvattamisesta silmälläpitäen lähinnä yhteiskunnallisesti uudistuksellisen aktiivisuuden kehittämistä”.²

Väinö Voionmaahan tiivistyi monella tavalla kaikki se, mikä koski Sivistysliittoa. On luonnehdittu, kenties liiankin yksinkertaisesti, että hänet teki sosialistiksi, sosialidemokraatiksi, sen seikan havaitseminen, että yhteiskunnassa vallitsi myös kulttuurin alalla eriarvoisuutta.³ Myös muita taustasyitä saattoi vuosien kuluessa tapahtuneessa kehityksessä olla: suomalaisuusliike, kansanvalistuksen näkökulma, raittiustyö, omakohtaiset havainnot esimerkiksi kansainvälisessä yhteistyössä.⁴ Työväen oman

¹ Halila 1969, s. 264–269, lainaukset s. 264, 265.

² Työläisopiskelija 5/1931, myös lainaukset.

³ Hurri 1967, s. 239; Järvinen 1968, s. 22; Kalela 1978 s. 12.

⁴ Ks. Pikkusaari 2014, s. 73.

sivistystyön keskeiseksi puolestapuhujaksi Voionmaan johti käsitys siitä, että jokaisen ihmisen, jokaisen työläisen, on itse löydettävä omaa toimintaansa ohjaavat siveelliset periaatteet.¹

Voionmaa kiteytti 1939 TSL:n toiminnan pyrkimyksiä omalla, pitkän kokemuksen tuomalla punnitulla tavallaan: ”Totuuteen pyrkivällä tieteellä ei voida korvata elämän tarpeita ja pyrkimyksiä. Työväen sivistysliikkeessä ei etsitä totuutta vain totuuden vuoksi, vaan määrättyjen elämänpyrkimysten vuoksi.”

Voionmaa jatkoi, että ”työväen sivistysliikekään ei voi jättää huomioonottamatta työväen yhteiskunnallisia katsomuksia, joita ei voida korvata millään ’totuuden etsimisellä’ kaikkein vähimmin vielä toisilta tahoilta kuin työväenluokan omasta elämänpii-ristä”. Työväen sivistystyö edellytti Voionmaan mukaan ”itse työväenasiaan kohdistuvaa myönteellisyttä ja harrastusta, josta syntyy tahto ja toiminta työväen asian hyväksi”.

Väinö Voionmaa ei pitänyt ”puolueettomuuden” vaatimuksesta kansansivistys-työssä. Tämän hän toi korostuneesti esille. Kun asioita tarkasteltiin ”toiselta puolen ja toiselta puolen”, vertailtiin eri vaihtoehtoja, varottiin kannanottoja ja yleisen mieli-piteen muodostamista, ei saatu itse asiassa ratkaistuksi mitään. Voionmaa painotti, että ”sellainen menettely on ristiriidassa itsenäisen ja itsetietoisien työväensivistyksen kanssa”.

Sivistystyöhön osallistuvilla vanhemmilla työläisillä ja usein jo nuoremmillakin oli elämän koulun mukanaan tuomia mielipiteitä. ”Juuri mielipiteitään heille tärkeissä ja heitä kiinnostavissa kysymyksissä he tahtoisivat sivistystyön avulla tutkia, punnita, varmentaa, kehittää.”²

Omalta kannaltaan Voionmaan näkemyksiä ja TSL:n työtä tuki pitkäaikainen ystävä Niilo Liakka, joka kirjoitti syksyllä 1939 liiton 20-vuotisjuhlan tunnelmissa Kansanvalistus- ja Kirjastolehteen. Maalaisliittolainen Liakka näki Sivistysliiton merkityk- sen erittäin suurena siinä työssä, jossa ”vähäväkiset ihmiset” saatiin ymmärtämään kansanvaltaisen toiminnan ja rakentavan työn luonne. Liakalla oli aivan omakohtaista kokemusta aihepiiristä oltuaan opetustehtävissä myös Työväen Akatemiassa.³

TÄSMÄLLISESTI KUIN KELLO...

”Jos minulta kysyttäisiin minkälainen on ensimmäinen vaikutelmani 30-vuotiaasta Työ- väen Sivistysliitosta, on minun peittelemättä sanottava: Arvi Hautamäki ja hänen suuri

¹ Halila 1969, s. 256; Kalela 1978 s. 12.

² Voionmaa 1939, s. 8–9, 12–13, myös lainaukset.

³ Niilo Liakka: Työväen Sivistysliitto 20-vuotias. Kansanvalistus- ja Kirjastolehti 8/1939, myös lainaus.

kellonsa.” Näin muisteli 1940-luvun lopulla puuseppä Veikko Helle Vihdin Nummelasta ensimmäisiä omia kokemuksiaan TSL:n toiminnassa Työläisopiskelijan sivuilla.

Hautamäki asetti luennon alussa suuren taskukellonsa pöydän kulmalle. Sitten luento alkoi. Opiskelusta Helle muisteli: ”Itse asia pyrki vielä silloin menemään yli ymmärryksen, mutta kipinän iski kuitenkin nuoreenkin kuulijaan. Tiedon kipinän, joka noista ajoista lähtien on jatkuvasti kytenyt.”

Kun Veikko Helle tarkkaili pienikokoista Hautamäkeä ja hänen luennointiaan, hän tuli kuuntelijana johtopäätökseen: ”Tiedon alalla voi tulla voimamieheksi, jos sellaiseksi pyrkii määrätietoisesti ja täsmällisesti niinkuin kello kulkee eteenpäin, vaikkei sanottavampia fyysillisiä voimia olekaan.”¹

Helle kuului siihen suhteellisen harvalukaiseen työväenliikkeen johtavien toimihenkilöiden, kansanedustajien ja ministerien joukkoon, joka muistelmissaan on kuvaillut opiskeluaan TSL:n parissa: ”Opintotoiminnassa vietetyt vuodet olivat hyvin merkittävä kausi elämässäni. Siinä joutui opettamaan kanssaihmisille asioita, joista ei itsekään niin kovin paljon tiennyt.” Kerhotilaisuuksiin valmistautuminen vaati paljon työtä. Keskustellut olivat ”avartavia ja näkemystä kehittäviä”, muisteli 1970–1980-luvun vaihteessa Veikko Helle, joka oli 1930-luvun alussa myös Työväen Akatemiassa vuosikurssin oppilaana.²

LIITON TOIMISTO JA MAAKUNTA

Maatalousvaltainen 1930-luvun Suomi näyttäytyi liiton toimiston ikkunoista Helsingin työväentalolta jossain määrin toisenlaiselta kuin niiden ihmisten silmissä, jotka tekivät TSL:n kansansivistystyötä käytännössä, kaukana maakunnissa ja pitäjissä. Ihanteet ja tavoitteet, ylevät periaatteet, joita liiton äänenkannattajan sivuilla lausuttiin tai joista opinto-ohjaajakurssien vetäjät puhuivat, täytyi saada muuttumaan käytännön toiminnaksi maan eri kolkilla, Hangosta Lappiin ja Jäämeren rannalle Petsamoon sekä Vaasasta Karjalaan Laatokan rannoille.

Kolmekymmenluvulla TSL:n toimistossa työskenteli keskimäärin viisi henkilöä. Pekka Railo oli toiminnan keskiössä liiton sihteerinä ja filosofian maisteri Reino Henrik Oittinen tuli joulukuun alussa 1938 opintosihteeriksi, kun Arvi Hautamäki siirtyi Työväen Akatemiaan yhteiskunnallisten aineiden opettajaksi.

¹ Veikko Helle: Tarvitaan sytyttävä kipinä! Työläisopiskelija 6/1949, myös lainaukset.

² Helle 1981, s. 62–65, 70–71. – Teoksen toimittajan nimi, Olavi Hurri, kertoo ymmärrettävän syyn, miksi siinä kerrotaan myös opintokerhoasioista. Sama koski myös aiemmin esillä ollutta Matti Lepistöä ja hänen muistelmateostaan.

R. H. Oittinen oli ollut jo pitkään mukana Sivistysliiton toiminnassa, ennen valintaansa muun muassa luennoitsijana eri opinto-ohjaajakurssilla. Oittinen piti Väinö Voionmaata henkisenä oppi-isänään, ja tämän toimittama kaksiosainen teos *Sosialidemokratian vuosisata (1906–09)* oli eräs niistä kirjoista, jotka aikanaan johtivat Oittisen työväen arvomaailmaan.¹

Oiva Valavaara toimi järjestäjänä eli opintoneuvojana. Toimistotyöstä vastasivat pitkään Hilja Halava ja Kaija Vainio (myöh. Helminen, liitossa syyskuuhun 1943). Vuoden 1938 alussa mukaan tuli vielä Eila Ojanen (myöh. Lahtinen, liitossa kesäkuuhun 1941).² Kun miesten työhön sisältyi paljon matkustamista, arkinen vastuu Sivistysliiton käytännön toiminnasta oli monesti hyvinkin pitkään toimiston naisten harteilla.

Mainittakoon, että toimiston henkilökunnalla oli jo 1930-luvun alussa kuuden viikon kesäloma. Se ei ollut vielä lainkaan yleistä ajan työmarkkinoilla.³ Toisaalta kesäkaudella opintotoiminta kerhoissa oli usein varsin hiljaista ja vähäistä.

Toimiston vakinaisen henkilöstön lisäksi liiton palveluksessa oli osan vuotta muutamia matkatyöntekijöitä, avustavia kerhoneuvojia. Paavo Niemi on muistellut mukaan-tuloaan liiton toimintaan 30-vuotiaana syksyllä 1936.⁴ Arvi Hautamäen muistiin oli jäänyt 1930 pidetyltä opinto-ohjaajakurssilta vireä nuorukainen, joka oli pitkään ahke-roinut opintokerhoissa ja käynyt sittemmin myös Työväen Akatemian vuosikurssin 1933–1934. Hautamäki tiedusteli kirjeitse Niemen kiinnostusta, ja siitä alkoi hänen uransa TSL:n palveluksessa, alkuun avustavana kerhoneuvojana ja vuodesta 1944 alkaen varsinaisena.

Ajalle kuvaavaa oli, että Niemi oli paikallisten sivistystoimikuntien kerhoneuvojana vain talvikuukaudet, jolloin hän kiersi varsin paljon kehittämässä kerhotoimintaa Karjalan kannaksella, mutta jonkin verran muuallakin. Kesäaikana pienviljelijän leipä oli hankittava muilla keinoin.⁵

Kerhoneuvojan tai opintoneuvojan työ ei ollut lainkaan helppoa. Etäisyydet olivat pitkiä, matkat veivät paljon aikaa, joskus viikkojakin yhdellä kertaa. Maaseudulla oli

1 Tmk. pk. 15.10.1938; ks. myös Ripatti 1992, s. 68–71; Oittisen arviointia Voionmaasta ks. esim. Oittinen 1969, s. 167–172.

2 Valavaara 1954, s. 191.

3 Tmk. pk. 10.5.1932.

4 Tmk. pk. 23.1.1936; *Lapuan laki vai kansanvalta* 1981, s. 219–220 (Niemen muistelmaa). – Työläisopiskelijassa 1/1937 oli uutinen Paavo Niemen mukaantulosta.

5 TSL:n henkilöstön kuukausipalkat olivat esim. 1937 seuraavat: Pekka Railo 5 200 mk, Arvi Hautamäki 4 000 mk, Oiva Valavaara 2 700 mk, Hilja Halava 2 200 mk ja Kaija Helminen 1 700 mk. Asiatyttönä aloittanut Eila Ojanen sai 500 mk kuukaudessa, myöhemmin toimistoharjoittelijana ja asiatyttönä palkka oli 700 mk. Pienviljelijä Paavo Niemi sai TSL:n työkuukausiltaan 1 000 mk palkkaa sekä 70 mk kultakin matkapäivältä (tmk. pk. 29.12.1937; vuoden 1937 tuhat markkaa vastaisi noin 360 euroa, mutta tässäkin rahan ostovoimaa ei ole helppo verrata). R. H. Oittisen palkka oli 4 000 mk/kk vuonna 1938. Kesällä 1939 väliaikaisena asiapoikana työskenteli 18-vuotias Jaakko Railo. Mainittakoon vielä, että liiton toimikunnan jäsenten kokouspalkkio oli tuolloin 20 mk (noin 7 euroa) kerralta.

paljon jarruttavia asenteita, muitakin kuin poliittisia. Oli haluttomuutta, välinpitämättömyyttä, vanhoja perinteitäkin, tapoja ja tottumuksia. Toisaalta juuri maaseudulla, missä väestön enemmistö vielä asui, olivat myös suurimmat toiminnan kehittämisen mahdollisuudet.

Paavo Niemen muistelmatekstissään esittämä matkareitin kuvaus Laatokan Karjassa saattaa olla lajissaan aivan ylittämätön: ”Eräänkin kerran, kun olin lähdössä taas pitkälle matkalle silloin Itä-Karjalaan, Sortavalan seudulle, niin hän [Oiva Valavaara] neuvoi matkareitin erääseen sivukylään. Se oli jotenkin tähän tapaan: Kun menet Sortavalassa linja-autoon, joka menee Salmiin ja kun olet istunut autossa n. tunnin, niin tullaan jyrkkää ylämaata joka on aukeata peltoa ja saavutaan metsänlaitaan, niin siinä oikealla on portti, jonka saranapuoli on kiinnitetty sellaiseen käkärämäiseen mänttyyn, niin jää siinä pois. Siitä lähtee sitten pieni tie, melkein polku ja sitä kun menet vajaan kilometrin, niin erkaneet vasemmalle jyrkkään mäkeen kinttupolku, sitä kun menet 400 metriä, niin olet sen kaverin ovelta, joka tuossa matkaohjelmassasi mainitaan sen paikan yhdysmieheksi. Ja keneltäkään mitään enempää kyselemättä minä sitten aikanaan olin tuon mainitun kaverin rappusella.”¹

Niemi muisteli Työläisopiskelijassa 1949, että työ oli varsinkin aluksi myös teki-jälleen opinkäyntiä: ”Kun oma opiskelu oli perustunut enemmän innostukseen, kun ilmenevään tarpeeseen, niin luuli helposti, että ihmisten innostuttaminen riittää. Niinpä sitä tulikin kovasti touhuttua: luvattua yhdeksän hyvää ja kahdeksan kaunista kunhan opiskelette.” Myöhemmin kokemusten karttuessa malttoi paremmin kuunnella toiveita ja tarpeita. Neuvojalta tarvittiin enemmän taitoa kuin tietoa. Siten rakentui tuloksellisempi pohja paikalliselle toiminnallekin.²

Oma opiskelunsa oli pelkästään liiton toimistossa matkalaskun laatimisessa. Niemen muistaman mukaan kassanhoitaja Hilja Halava oli uudelle tulokkaalle kuin äiti. Kun matkalaskun kirjoittaminen ei oikein luonnistunut, hän rauhallisesti sanoi, että ”tehdäänpäs se nyt yhdessä”. Ja sen opin jälkeen ei virheitä enää tullut.³

INNOSTUSTA VIRITTÄEN

Mitä työ maakunnassa sitten sisälsi? Matkoilla joutui tekemään kaikkea mahdollista sivistys-, koulutus- ja opastustyöhön liittyvää. Niinpä matkoja pyrittiin ennalta valmistelemaan niin hyvin ja hyvissä ajoin kuin mahdollista. Liiton toimistosta lähetettiin opastajan tuleviin matkakohteisiin kirjeitse tieto ajankohdasta ja puhujan aiheista.

¹ Paavo Niemen em. muistelmakäsikirjoitus, kirjoituskoneen lyöntivirheet korjattu.

² Työläisopiskelija 7/1949; Niemen oma opintie vei sittemmin 1960-luvulla esimerkiksi Helsingin maalaiskunnan työväenopiston johtokunnan jäseneksi (Työläisopiskelija 1/1966).

³ Paavo Niemen em. muistelmakäsikirjoitus.

Paikallista järjestäjää pyydettiin tiedottamaan alueellaan mahdollisimman hyvin tulevasta opintokerhotilaisuudesta. Mukaan yhteiseen valistukseen kytkettiin yleensä myös paikallinen sosialidemokraattinen piirilehti. Paikallisissa työväenyhdistyksissä huomioitiin opintoneuvojan käynnit. Silloin oltiin paikalla, tapahtuma kirjattiin pöytäkirjaan ja se mainittiin toimintakertomuksessakin.

Opinto-ohjaajakurssit, joita 1930-luvulla järjestettiin vuosittain kolme neljä eri puolilla maata, olivat merkittäviä TSL-toiminnan edistäjänä. Kurssit olivat parille-kolmellekymmenelle osallistujalle antoisia, esitelmät ja puheenvuorot monesti erittäin tietopitoisia. Lisäksi kurssilaisten kesken syntyi voimakas yhteenkuuluvuuden tunne.

Syntyneillä henkilösuhteilla oli vuosien ja vuosikymmenienkin kuluessa suurta merkitystä kaikissa työväen järjestöriennoissa, sivistystoiminnan ohella, poliittisessa toiminnassa, ammattiyhdistysliikkeessä, osuuskauppaliikkeessä ja urheilutoiminnassa, ystävyyssuhteissakin. Aivan keskeinen oli tietenkin kurssin päätarkoitus: valmistuvien opinto-ohjaajien mukana kerhotoiminnan aloittamiselle luotiin mahdollisuuksia eri puolille maakuntaa.

Kuvaava esimerkki opinto-ohjaajakurssin monipuolisuudesta on maaliskuulta 1936 Ensosta. Opetusta annettiin yhteensä 73 tuntia ja käytännön opastusta 37 tuntia. Kurssilaiset tekivät lisäksi tutustumisretken Enson ja Kaukopään tehtaisiin sekä Imatran voimalaitokselle.¹ Tavallista oli, että majoitus pyrittiin järjestämään yksityiskohteissa ja yhteisateriointi kurssipaikalla eli työväentalolla.

Monessa työväenyhdistyksessä koettiin vähintään yhden opintokerhon perustaminen suorastaan velvollisuudeksi. Vasta oppinsa saanut opinto-ohjaaja oli tässä työssä juuri paikallaan. Tällä tavoin saatiinkin monesti ainakin alulle kerhotoiminta. Jatko riippui sitten monista seikoista, eivätkä aivan kaikki opintokerhot koskaan jaksaneet loppuun saakka.

Kemissä saatiin ammattiyhdistysväen keskuuteen TSL:n alainen opintokerho alulle syksyllä 1936. Kerhon toimintaa muisteli 12 vuotta myöhemmin Sakari J. Rahikainen Työläisopiskelijan haastattelussa. Toiminta jatkui kiinteänä kahden vuoden ajan. Kerholaiset opiskelivat kirjeitse järjestötehtäviä, ammattiyhdistystiedon perusteita ja vielä työväenlainsäädäntöä. Koko ajan mukana olleita kerholaisia oli 13 ja ohjaajana toimi Y. Erkkilä. Kerholaiset tutkailivat kirjekoulun kysymyksiä ensin kotonaan ja sitten kerhon kokoontuessa yhdessä mietittiin vastaukset. Tahti oli Rahikaisen muistaman mukaan aika tiivis: kokouksia oli viikoittain, ja niihin mentiin pienellä jännityksellä kuulemaan mitä kirjeopistossa oli aikaisemmista vastauksista sanottu. Innostusta antoi, kun heti järjestötehtävien kirjekurssista kerhon arvostanaksi tuli kiitettävä 9.²

¹ Työläisopiskelija 4/1936.

² Työläisopiskelija 2/1948.

Kolmekymmenluvun loppupuolen myönteisemmiksi muuttuneet yhteiskunnalliset tunnelmat heijastuivat toimintaan monella tavalla. Vasta 1930-luvun puolivälissä päästiin myös Ahvenanmaalla eteenpäin ruotsalaisen työväenliiton FSA:n auttamana. Keskeisenä henkilönä oli Helsingistä puhujaksi saapunut ahvenanmaalaissyntyinen lehtimies ja kansanedustaja Atos Wirtanen.¹ Maarianhaminassa kahvila Linneassa päätettiin lokakuussa 1937 aloittaa yhdistystoiminta kaupungissa uudelleen. Siitä seurasi talvisotaan asti kestänyt ”lyhytaikainen kukoistus”, ”kortvarig blomstring”.

Kokouksia pidettiin, muutamia juhlia ja vaalitulaisuuksiakin järjestettiin. Jäsenmäärä oli pian 70. Luento- ja opintokerhotoiminta saatiin myös alulle. Yhdessä pohdittiin, miten yhdistyksen henkeä saataisiin parannettua, mutta keskusteltiin myös maailmantilanteesta ja demokratiasta sekä sosialidemokratian ja fasismin suhteesta, yleensä rahastonhoitaja Viktor Arvidssonin alustamana. Opintokerhoaiheina olivat yhdistysasiat ja kunnallistieto.²

Saattoipa TSL:n esimerkki kiinnostaa 1930-luvulla jo muuallakin kuin vain perinteisen järjestöväen keskuudessa. Lohjalla vuodesta 1926 toiminut sivistystoimikunta näkyi eri tavoin kauppalassa. Kun Lohjan palokunnan miehistö halusi kehittää itseään ja ammattitaitoaan 1930-luvun puolivälissä, sopivaksi keinoksi ja välineeksi huomattiin opintokerho. TSL:n alaiseksi kerhoksi ei kuitenkaan ryhdytty, vaikka sen säännöt otettiin käytännössä malliksi ja toimintaohjeeksi. Historiikin mukaan syynä oli epäluuloisuus TSL-toimintaa kohtaan, mutta voi hyvin myös ajatella, että ehkä oli mietitty muutakin, esimerkiksi sopivaisuusyytä tai kunnallispoliittista varovaisuutta. Kerhossa palomiehet opiskelivat muun muassa oman alansa lakeja ja asetuksia.³

Helsingissä kolmekymmenluvulla sivistystoimikunnan, sittemmin vuodesta 1939 sivistystyöjärjestön parissa ”kukoistivat lausunta- ja näyttelemisharrastukset opintokerholaisten keskuudessa, tehtiin hyvää työtä juhlakulttuurin kohottamiseksi”. Perustettiinpa sinnekin pohjoismaisen kiinnostuksen merkeissä radionkuuntelijain opintokerho. Tampereelta Helsinkiin muuttanut Sylvi-Kyllikki Kilpi muisteli 1944 myös aikojaan pääkaupungin sivistystoiminnassa, erityisesti sos.dem. keskusteluseuran parissa. Kolmekymmenluvun alkuvuosina hän koki saaneensa ”monia avartavia näköaloja työläisajatteluun”. Mieluisia muistoja jäi hetkistä, jolloin hän ohjasi nuorisoyhdistyksen puhekuoroa. Keskusteluseuran ja nuorisoyhdistyksen yhteisin voimin yllettiin ”rohkeisiinkin ohjelasuorituksiin”, joita esimerkiksi teatterinjohtaja Bertta Lindberg ihasteli.⁴

1 Ahvenanmaan ja sen työväenliikkeen yleisistä vaiheista 1930-luvulle ks. esim. Abrahamsson 1986, s. 279–288. Atos Wirtasesta (1906–79) ks. esim. *Suomen kansanedustajat II*. 2000, s. 1 146–1 147.

2 ”...folket kan företa sig att vakna” 1981, s. 5–10, 16, 23–25, lainaus s. 23; ks. myös Bondestam & Helsing 1978, s. 256, 266.

3 *Lohjalaisen työväenkulttuurin 80 vuotta* 2006, s. 53.

4 Sylvi-Kyllikki Kilpi em. artikkeli 1944; henkilökuvan Kilvestä muun muassa Turun, Tampereen ja

Työläisopiskelijan mukaan vuodet 1937, 1938 ja vielä seuraavankin alkupuoli ”merkitsivät harvinaisen virkeitä työvuosia” pääkaupungissa. Silloin oli kirjallisuusnäyttelyitä, opintokerhojen töiden näyttelyjä, tehtiin retkiä kaupunginkirjastoon ja museoihin, perustettiin erikoiskerhoja ja saatiin myös alulle oman kirjaston perustaminen. Ajoittain koettiin Siltasaarella työväentalolla jopa pulaa sopivista tiloista.

Esimerkiksi työlainsäädäntöä opiskeltiin erikoiskerhossa. Muuten opintokerhoissa suosituinta oli kaunokirjallisuus, seuraavana valtio- ja yhteiskuntaoppi, lausuntatekniikka ja esitystaito, ammattiyhdistysoppi, kunnallisoppi ja historia. Hetken aikaa kaupungissa toimi yhtä aikaa jopa kolme esperantokerhoa sekä kaksi englannin ja kaksi ruotsin kerhoa. ”Nämä vuodet antoivat aavistaa mitä kaikkea olisi voitukaan tehdä jos kehitys olisi jatkunut normaalisesti eikä sotaa olisi tullut väliin.”¹

KOKEMUKSIA KERHONEUVONNASTA

Paavo Niemi arvioi 1974 kokemuksiaan 1930-luvun lopun Karjalan kannakselta siten, että ”työväenjärjestöissä tunnustettiin työväen sivistystyön arvo ja merkitys, mutta jollakin ihmeellisellä tavalla oltiin saamattomia esim. opintokerhotoiminnan käynnistämiseen”. Syynä saattoi olla porvarilliselta puolelta tullut paikallinen henkinen painostus. Eräin paikoin oli työnsaannin ehtona liittyminen suojeluskuntaan, eikä työväen järjestötoimintaan kuulumista katsottu hyvällä silmällä, oli se sitten mitä tahansa.

Muullakin Suomessa Niemen muisteleman mukaan ”työväen sivistystyö periaatteessa tunnustettiin, mutta sen toteuttamisen käytäntö oli paikkapaikoin erittäin laiskaa”. Niemi on muistellut joitakin erikoisimpia kerhojen perustamismatkojaan, jolloin ”kävi varsin usein, että minä ja työväentalon vahtimestari olimme ainoat läsnäolijat”. Se kuvasti sitä, ettei paikallisella työväenyhdistys ollut sisäistynyt ajatusta koko toiminnasta.

Mutta ”päinvastaisia tapauksiakin oli ja näissä saatiin aina jotain näkyvääkin aikaan, perustettiinpa jo opintokerhokin”, muisteli Paavo Niemi matkojaan. ”Parhaimmat kerhotyön vetäjät olivat kokemusteni mukaan ne hyvin aatepitoiset toverit, joilla ei ollut merkittävää yhteiskunnallista asemaa.”

Toiminta olisi monesti tarvinnut innostuksen lisäksi enemmän varsinaista osaamista ja tietoja, mutta Niemi hieman kärjisti muistelmissaan, että ”paremmissa yhteiskunnallisissa asemissa” olleita tovereita ei yleensä saanut mukaan tällaiseen käytännön työhön, sillä ”niin monelle napamiehelle pehmeä tuoli on ollut työväen sivistystyön hauta”.²

Helsingin sivistysrienoissa tarjoaa P-o eli Pirkko eli Lyyli Takki: Palavankylän sepän tulisieluinen tytär. Työläisopiskelija 2/1946.

¹ Työläisopiskelija 4/1942, myös lainaukset.

² Niemi em. muistelmakäsikirjoitus, myös lainaukset; ks. myös Hurri 1971; Työläisopiskelija 7/1949.

Niemen muistelujen tämän kohdan ydintä voidaan varmaan tiivistää siten, että mikäli olisi ollut käytettävissä enemmän kokeneita sekä asiastaan innostuneita harrastajavoimia, olisivat TSL:n toiminnan tulokset olleet vieläkin merkittävämpiä.

PERIAATTEET JA TILASTOJEN NUMEROT

Pekka Railo arvioi marraskuussa 1936 opintokerhotoiminnan tilannetta TSL:n edustajiston syyskokouksessa. Hänen mukaansa siinä vaiheessa oli päättymässä neljän vuoden pysähdyksen jakso. Kerhotoiminta osoitti kokonaisuudessaan ”ilahduttavaa nousua”.

Railon toiveikkuuden ymmärtää. Kun kerhoja oli 1920-luvun lopulla yli 300, työkaudella 1929–1930 jopa 426, vakaantui tilanne muutamaksi vuodeksi.¹ Opintokerhojen määrä kohosi sitten hiljalleen yli 460:n ja nousi kaudella 1935–1936 jo 523:een. Myöhemmin kolmekymmenluvulla opintokerhojen kokonaismäärä kohosi jo yli 620:n.²

Eräs seikka on kuitenkin syytä muistaa. Railokin nosti omassa puheenvuorossaan edustajiston kokouksessa esiin sen seikan, että 523 opintokerhosta vain 314 oli selviytynyt sillä tavalla kunniakkaasti loppuun asti, että ne olivat saaneet opetusministeriöltä valtionavustusta kirjallisuuden muodossa. Epäselväksi jää, kuinka monet tilastoihin yltäneistä kerhoista todellakin vuosittain kokoontuivat lain edellyttämät kerrat ja tekivät muutenkin tehtävänsä loppuun saakka. Kaikkien sivistysjärjestöjen opintokerhoja oli 1930-luvun puolivälissä yhteensä tuhatkunta.

Lyhyeksi jäänyt kerhotoimintakin toki vaikutti mukana olleisiin, eikä mikään opiskelutuokio mennyt koskaan kokonaan hukkaan. Kun kerhoissa oli TSL:n tilastojen mukaan keskimäärin 13–14 henkilöä mukana, kasvoi 1930-luvun lopulla kaikkien kerholaisten yhteismäärä jo 9 000:n tuntumaan. Määrä oli noin kaksinkertainen verrattuna siihen joukkoon, joka oli työskennellyt opintokerhoissa 1920-luvun jälkimmäisellä puoliskolla.

Pekka Railo nosti edellä mainitussa kokousselostuksessaan marraskuussa 1936 esiin vielä yhden ilahduttavan seikan. Kerhotyö oli selvästi laajentunut kaupungeissa, kaupaloissa ja taajaväkisissä yhdyskunnissa. Maalaiskuntien opintokerhojen osuus oli enää vain hieman yli puolet kaikista. Tilanne oli ilmeisesti seurausta siitä, että taajamien

¹ Tässä seurataan Oiva Valavaaran kokoamia TSL:n tilastoja (Valavaara 1954, s. 192–204; ks. myös Työläisopiskelija 9/1936; mainittakoon, vaikka suora vertailu on vaikeaa/mahdotonta, että Ruotsin ABF:n parissa oli 1930-luvun alussa opintokerhoja yli kymmenkertainen määrä, noin 5 000 (Haste 1988, s. 431).

² Työväenopistolaitoksen toiminta alkoi sekin näyttää lamavuosien jälkeen valoisammalta 1930-luvun puolivälistä alkaen, ks. Huuhka 1990, s. 201–203. Valistusjärjestöjen opintotoimikuntaan kuuluneiden järjestöjen opintokerhoja oli esim. 1935 yhteensä 967 ja niissä oli lähes 17 000 jäsentä. Miehet ja naiset jakautuivat varsin tasaisesti puoliksi (Peltoniemi 1963, s. 49).

paikalliset sivistystoimikunnat olivat saaneet työnsä oikeille raiteille ja että myös vahvistuvan ammattiyhdistysliikkeen parissa opintotoiminta oli vilkastunut. Taustalla vaikutti yhteiskunnallisen ilmapiirin muutoskin.

Alueellisesti opintokerhot jakautuivat siten, että eniten kerhoja oli Hämeessä ja Uudellamaalla, siellä erityisesti Helsingissä, sitten Turun ja Porin läänissä, ja Vaasassa. Hämeessä oli 1930-luvulla vuosittain tasaisesti yli sata opintokerhoa ja vuosikymmenen lopulla jopa 131. Samaan aikaan Uudellamaalla oli Oiva Valavaaran kokoamien tilastojen mukaan 106 kerhoa.

Kaikkein vähiten kerhoja saatiin 1930-luvulla alulle Lapin, Oulun ja Mikkelin läänissä. Oulun läänissä kerhojen määrä oli vuosikymmenen alkupuolella alle kymmenen, mutta se nousi vuosikymmenen lopulla 25:een. Mikkelin läänissä kerhojen määrä puolestaan aleni 1930-luvulla 25:een. Lapissa määrä jäi parhaimmillaankin puoleentoista kymmeneen. Tilastojen mukaan ensimmäiset opintokerhot saatiin siellä alulle vasta työkaudella 1937–1938.

Kerhotoiminta oli yleisesti ottaen vilkkainta siellä, missä myös työväenjärjestöjen toiminta oli laajinta ja missä yhdistyksiä oli enemmän. Ja kuten on todettu, omalla työväentalollakin oli merkityksensä. Seuraavassa asetelmassa ovat rinnakkain läänikohtaiset opintokerhojen tilastot työkaudelta 1932–1933, ennen kuin nousu pääsi alkuun, ja toiseksi kaudelta 1938–1939, joka oli puolestaan tilastojen valossa voimakkaimman toiminnan vaihe.

	Uusimaa	Turku ja Pori	Häme	Viipuri	Mikkeli	Kuopio	Vaasa	Oulu	Lappi
1932–33	82	53	124	49	38	27	76	7	—
1938–39	106	100	131	83	25	65	74	25	14

Vaasan läänissä tilanne polki tarkastellun ajanjakson ajan lähes paikallaan. Mikkelin läänissä kerhotoiminta suorastaan taantui. Uudellamaalla ja Hämeessä kasvua oli vielä jonkin verran. Eräiden läänien alueella kasvu oli poikkeuksellisen voimakasta. Kuopion läänissä kerhojen määrä yli kaksinkertaistui, Turun ja Porin läänin alueella kävi lähes samoin. Sangen voimakasta oli myös Viipurin läänin kerhotyön kasvu; siinä mahdollisesti heijastui kerhoneuvoja Paavo Niemen varsin paljon juuri Karjalan kannakselle keskittynyt toiminta. Lapin läänissä työ saatiin hyvälle alulle.

ASUTUSKESKUSTEN KERHOTOIMINTA LAAJENEE

Maaseudun kerhojen osuus kaikista TSL:n opintokerhoista aleni 1930-luvun loppuun tultaessa 40 prosenttiin. Vastaavasti asutuskeskusten kerhojen osuus kohosi 60

prosenttiin. Ja kun kaupunkien ja kauppaloitten kerhoissa oli ymmärrettävästikin keskimäärin enemmän osanottajia, ei ollut ihme, että kaikista kerholaisista oli asutuskeskusten opintokerhoissa noin 63 prosenttia. Vertailun vuoksi on paikallaan todeta, että Valistusjärjestöjen opintotoimikuntaan kuuluneiden järjestöjen valtionapua nauttineista kerhoista toimi työkaudella 1937–1938 peräti lähes 94 prosenttia maaseudulla. Esimerkiksi Impilahdella perustettu Raja-Karjalan sivistysliitto oli opintotoimikunnan jäsenistön aktiivisimpia. Eero Ojanen onkin luonnehtinut opintotoiminnan olleen suorastaan ”maaseudun toivo”.¹

Kolmekymmenluvulla tapahtui TSL:n kerhotoiminnan järjestöperustassa mielenkiintoinen muutos. Kun vuosikymmenen alussa kaikista opintokerhoista noin 56 prosenttia oli sosialidemokraattisiin työväenyhdistyksiin kuuluvia, osuus supistui vuosikymmenen lopulle tultaessa ”vain” 40 prosenttiin.

Työkaudella 1932–1933 oli työväenyhdistyksissä 255 opintokerhoa, sosialidemokraattisissa työläisnuorisosastoissa 53 ja pienviljelijäin osastoissa 40 kerhoa. Ammattiosastoissa oli 23, TUL:n urheiluseuroissa 15, sosialidemokraattisissa työläisnaisosastoissa 13 ja sosialidemokraattisissa raittiusosastoissa 8 kerhoa. Muiden järjestöjen opintokerhoja oli 15 ja itsenäisiä, mihinkään järjestöön kiinnittymättömiä oli lisäksi vielä 34 kerhoa.

Työkaudella 1938–1939 työväenyhdistyksissä oli kerhoja 251; se muodosti edelleen ehdottomasti suurimman yksittäisen järjestökokonaisuuden. Nuorisosastojen kerhomäärä aleni myös muutamalla 49:ään. Samaten aleni itsenäisten kerhojen yhteismäärä 22:een. Pienviljelijäin osastojen kerhotoiminta pysytteli lähes paikallaan, kasvua oli kahden kerhon verran. TUL:n seurojen kerhotoiminta laajeni jonkin verran 22:een.

Voimakkein kasvu tapahtui ammattiyhdistysliikkeen parissa. Kerhojen määrä peräti nelinkertaistui 94:ään. Se oli suoraa seurausta Työväen Sivistysliiton ja ammattiliittojen lisääntyneestä yhteistoiminnasta. Toiseksi saattoivat taustalla vaikuttaa ammattiyhdistysliikkeen vähittäisen taloudellisen kasvun aikana hitaasti parantuneet yleiset toimintaedellytykset, vaikkei työehtosopimusjärjestelmään yrityksistä huolimatta vielä 1930-luvulla päästykään.

Suhteellisesti vielä ammattiyhdistysliikettäkin ripeämmin laajeni sosialidemokraattisten raittiusosastojen kerhotoiminta. Se lähes yhdeksänkertaistui kahdeksasta kerhosta 69:ään. Taustalla lieene ollut virikkeen antajana kieltolain loppuminen keväällä 1932 ja monella työväentalolla käydyt pohdinnat tai suorastaan kamppailut siitä, pitäisikö talon ravintolassa sallia anniskelua vaiko ei.²

Varsin voimakkaasti laajeni myös naisosastojen tai naisjaostojen kerhotoiminta. Kerhojen määrä yli kolminkertaistui 40:een vuosikymmenen loppuun tultaessa. Se

¹ Peltoniemi 1963, s. 46; Ojanen 2018, s. 38–40, lainaus s. 39.

² TSL:n kotipaikan eli Helsingin työväentalon ravintoloiden anniskelukeskustelusta ks. Tuomisto 1984a, s. 352–358; alkoholin anniskelu aloitettiin äänestyspäätöksellä työväentalon ravintoloissa ja HTY:n hoitama Mustikkamaan ravintolassa vasta keväällä 1934.

liittyi arvatenkin naisten toiminnan yleiseen vilkastumiseen. Muiden järjestöjen kerhomäärä yli kaksinkertaistui 34:een.

Hyvä esimerkki naisten toiminnan vilkastumisesta oli Espoon maalaiskunnasta, Leppävaaran Harakasta (nykyinen Lintuvaara), missä 1930-luvun alussa sosialidemokraatit onnistuivat käynnistämään useita vuosia uinuneen yhdistyksen muuttaen ja suomentaen samalla sen Alberga-nimen. Työväenyhdistyksen kodiksi tuli työväentalo, joka oli onnistuttu säilyttämään työväenliikkeen hallussa vasemmistososialistien toiminnan lakkauttamisesta huolimatta. Keväällä 1934 ”Leppävaaran Taidepalatsissa”, kuten kookasta puurakennusta oman väen kesken leikkisästi luonnehdittiin, käynnistettiin vilkkaaksi ja pitkäaikaiseksi muodostuva harrastajapohjainen näyttämötoiminta. Maaliskuussa talossa toteutettiin kunnallisjärjestön ensimmäiset opastuskurssit, kouluttajana piirisihtööri Aleksi Lehtonen. Pian yhdistystoiminta vilkastui, ja iltamia ryhdyttiin järjestämään paikkakuntalaisten iloksi. Yhdistyksen naisjäsenillä oli huomattava osuus näyttämötoiminnassa, sillä joukossa oli useita laulavia ja mielellään esiintyneitä henkilöitä. Venla Luja kirjoitti tekstejä ja esitti murrepakinoita.¹ Naiset järjestivät tammikuussa 1936 yhdistyksen alaisuuteen naisjaoston ensimmäisen ruuanlaitto- ja ompelukurssin.

Jaosto sai aikaan myös lastenkerhon. Opintokerhoa ei saatu käynnistymään, mutta esimerkiksi kasvatuskysymyksiä, kotitalousaiheita sekä valtiollisia ja kunnallisia teemoja opiskeltiin kirjallisuuden ja luentoalustusten pohjalta innokkaasti keskustellen. Naisjaosto toimi tavallaan äitinä syksyllä 1937, kun työläisnuoriso-osasto käynnistettiin. Sen parissa toimi sitten opintokerho, ja siihen kuului myös neljän nuoren miehen kisällilauluryhmä.²

Havainnollinen esimerkki on myös Tampereen Messukylän sos.dem. naisyhdistyksestä. Kymmenkunta vuotta ilmeisen verkkaisesti tai katkonaisesti toiminut opintokerho virkosi aivan uuteen vauhtiin vuonna 1938. Kirjallisuusaiheinen kerho ryhtyi kokoontumaan peräti kahden viikon välein. Kaunokirjallisuuden ohella kerhossa keskusteltiin myös järjestötehtävistä ja äitiyshuoltolaista. Kuitenkin vasta kymmenen vuotta myöhemmin opintokerho rekisteröityi TSL:n alaiseksi. Silloin kokoontumisten vauhti hieman harveni yhteen kahteen kertaan kuukaudessa.³

Paikalliset sivistystyöjärjestöt tarvitsivat sydäntä ja sielua, jotta opintokerhotoiminnan liekki palaisi voimakkaana ja innostavana. Ja joskus tie paikallisen sivistystoiminnan keskiöön, ohjaajaksi ja vastuulliseksi toimijaksi kulki monien mutkien kautta.

¹ Venla Lujalla oli harrastajateatterikokemusta jo Karjalasta, Antrean työväentalolta 1920-luvulla. Hän oli pakinoistaan tunnettu ja kirjoitti kolme kirjaakin, vaikutti sitten 1930–40-luvulla Espoon kunnalliselämässä, ks. Sinikka-Luja Penttilän haastattelu, Marjatta Pöllänen: Sinikka kirjoitti äidistään. Nälkä ja häpeä lähihistoriaa. Suomen Sosialidemokraatti 27.8.1983.

² Tuomisto 2011, s. 103–112, 116; Esteri Vesonen: ”Joka hetkeen tartu!” Muistikuvia elämäni varrelta 1975, s. 74.

³ Merikoski 2019, s. 30, 59.

Lyyli Takin Työläisopiskelijaan haastattelema, Huittisissa syntynyt Ester Seppälä oli 1930-luvulta alkaen tällaisia sytyttäviä henkilöitä. Hän muutti työn perässä Tampereelle 15-vuotiaana. Tiedonjano oli suurta. Likipitäen muutostaan alkaen hän oli vapaahetkinä mukana opintokerhotoiminnassa opiskelijana ja ohjaajana Tampereen sivistystyöjärjestössä, sillä ihminen ”ei elä kuitenkaan yksin leivästä”.

Ester Seppälä työskenteli Finlaysonilla kahdeksan vuotta ja Suomen Trikoossa kolme vuotta. Sitten seurasi ”autuas opin sauna”: Työväen Akatemian vuosikurssi Kautiaisissa 1936–1937. Seuraavaksi tuli pesti Hämeen pohjoisen vaalipiirin toimistoon. Nuoriso-osaston jälkeen hän siirtyi 1934 sos.dem. työläisnaisliikkeeseen ja Pispalan työväenyhdistyksen naisjaostoon. Seppälä toimi muun muassa sos.dem. naispiirin sihteerinä vuodesta 1938 alkaen ja sittemmin myös sivistystyöjärjestön sihteerinä vuodesta 1941 alkaen. Vuodesta 1942 alkaen leipä irtosi kaupungin rakennustoimiston töistä. Kerhotoiminta ei silloinkaan jäänyt unohduksiin. Ester Seppälän vaalima opintokerholiekki paloi elinvoimaisena pitkään ympäristöönsä heijastuen.¹

KERHOLAISTEN ENEMMISTÖ

Sivistysliiton tilastoja koonneen Oiva Valavaaran arvion mukaan kerholaisten enemmistön asutuskeskuksissa muodostivat teollisuuden, kaupan ja liikenteen palveluksessa olleet. Heitä lienee ollut runsaasti myös maaseudun kerhoissa. Tarkkoja tietoja ei ollut käytettävissä.

Ikäjakamia koskevia tietoja ruvettiin kokoamaan TSL:n opintokerhoista vasta 1930-luvun puolivälissä. Alle 18-vuotiaita kerholaisia oli eri vuosina hieman vaihdellen noin 13–16 prosenttia, 18–30-vuotiaita noin 50–60 prosenttia ja yli 31-vuotiaita noin 30–37 prosenttia kaikista ilmoituksen tehneiden kerhojen osanottajista. Yli 31-vuotiaiden osuus näytti hiljalleen kohoavan.²

On kiintoisaa verrata Sivistysliiton parissa vapaaseen sivistystoimintaan osallistuneiden rakennetta niihin tietoihin, joita on käytettävissä työväenopistojen oppilaista. Kosti Huuhkan mukaan 1930-luvun lopulla nuorempien ikäryhmien suhteellinen osuus väheni työväenopistoissa, samalla kun opiskelijamäärä lisääntyi yli puolella. Työväenopistoissa opiskelleista oli 1930-luvun lopulla 16–17-vuotiaita 13,5, 18–20-vuotiaita 18,5 ja yli 21-vuotiaita 68 prosenttia. Suuntaus oli sama kuin TSL:n puolella opintokerhoissa.

Lähes puolet eli 46,2 prosenttia työväen- ja kansalaisopistoissa opiskelleista kuului ruumiillisen työn tekijöihin. Liikealalla ja työnohjohtotehtävissä työväenopistolaisista oli

¹ P-o [Pirkko, Lyyli Takki]: Tampereen työväensivistystyön sydän ja sielu. Työläisopiskelija 8/1946, myös lainaukset.

² Ikäjakaumat Valavaara 1939, s. 200.

neljännes eli 25 prosenttia. Virka- ja palvelusmiehiä oli 7,3 prosenttia, kotitehtävissä olleita 15 ja muita sekä ammatiltaan tuntemattomia 6,5 prosenttia.

Suurimpana yhteisenä ryhmänä olivat näissä kahdessa vapaan sivistystyön alueen koulutusmuodossa ruumiillisen työn tekijät. Heidän osuutensa oli kuitenkin työväenopistoissa supistumassa, samalla kun liikealalla olleiden, työnjohtajien ja virkamiesten osuus oli kohoamassa. Työväenopistot alkoivat siten tavoittaa oppilaitaan työväestön ulkopuoleltakin.¹

Vielä eräs rinnastus koskee naisten osuuden vähittäistä kasvua. Sekä työväenopistoissa että Työväen Sivistysliiton opintokerhoissa kohosi naisten osuus 1920-luvulta 1930-luvulle tultaessa. TSL:n opintokerhoissa osuus kohosi 1930-luvun mittaan 37,4 prosentista 41,4 prosenttiin eli jo lähes puoleen kaikista kerholaisista.²

OPETTAJANA JA OPPILAANA SAMALLA KERTAA

Maisteri Aira Kolula (o.s. Sinervo), joka toimi TSL:n opintosihteerinä vuosina 1945–46, muisteli Työläisopiskelijan juhlanumerossa vuonna 1949 mitä liiton kurssit saattoivat antaa opettajalle:

”Henkilökohtaisesti voin myös sanoa, että minulle itselleni on TSL ollut eräs parhaita koulujani, joissa olen opiskellut opettajan ominaisuudessa. Nuorena ylioppilaana [1930-luvulla] jouduin verrattain tottumattomana kiertelemään TSL:n kursseilla ja kurssioppilaat antoivat silloin tällöin kovakouraista opetusta siitä, mitä vaatimuksia asetetaan akateemikolle, joka pyrkii työläisnuorison opettajaksi. Näistä opetuksista olen aina myöhemmin ollut erikoisen kiitollinen vaikka opetuksen vastaanottaminen ei aina ollut kovin hauskaa.”³

Kurssien lisäksi opintokerhotyöskentely kouli kerholaisten lisäksi myös opinto-ohjaajaa. Työläisopiskelijassa muistutettiin joskus kerhotyön luonteesta: ”Ohjaaja ei siinä voi eikä saa esiintyä opettajan tavoin.” Ohjaajan tehtävä oli toinen eli ”kerhon työn järjestäminen sellaiseksi, että kerho suo mahdollisimman voimakasta tukea jäsentensä itseopiskeluharrastukselle.”⁴

1 Huuhka 1990, s. 213–214. – Vertailuna mainitaan, että Valistusjärjestöjen opintotoimikuntaan kuuluneiden järjestöjen opintokerholaisista oli esim. työkaudella 1937–38 yli 36 prosenttia kansakoulunopettajia, lähes 36 prosenttia maanviljelijöitä, talonemäntiä ja heidän lapsiaan sekä 8 prosenttia pappeja, maistereita, ylioppilaita jne (Peltoniemi 1963, s. 49).

2 Valavaara 1954b, s. 193; Huuhka 1990, s. 214.

3 Lainausta Aira Kolulan haastattelusta, Työläisopiskelija 6/1949.

4 Työläisopiskelija 1/1933.

Ohjaaja oli kerhotyön keskeinen tekijä. Sen vuoksi ohjaajakoulutukseen kiinnitettiin paljon huomiota. ”Kun opintokerhon menestys riippuu suuresti opinto-ohjaajasta, olisi kerhojen myös huolehdittava siitä, että ohjaajalle ja muille toimihenkilöille avautuu mahdollisuuksia saada koulutusta tehtäviään varten”, kirjoitti Pekka Railo opintokerhoille lähetetyssä kiertokirjeessä syyskuussa 1939.¹

MITÄ OPISKELTIIN?

Työväen Sivistysliiton kerhotoiminnassa noudatettiin vapaan ainevalinnan järjestelmää. Jokainen kerho sai itse valita mieleisensä aineen, mitään ohjeita ei annettu liiton toimistosta. Ymmärrettävää oli kuitenkin se, että aina jossakin vaiheessa, jonkin järjestön omassa toiminnassa, painotettiin erityisen ajankohtaisen aiheen opiskelun tärkeyttä. Näin on ollut myöhemminkin.

Kun kerholaiset joutuivat keskenään päättämään mitä ryhdyttäisiin opiskelemaan, tilanteessa korostuivat jokaisen omat tiedon tarpeet ja suhde käytännön elämään. Oiva Valavaaran sanoin tällainen menetelmä johti ”opintojen sekä yhteiskuntaelämän ja muun käytännöllisen elämän läheiseen keskinäiseen yhteyteen ja vuorovaikutukseen”.²

Valavaaran mukaan TSL:n kaikkien opintokerhojen aineiden valinta työkaudelta 1919–1920 aina työkauteen 1952–1953 saakka antoi selkeän jaon neljään lohkokoon. Yhteiskunnallisia ja taloudellisia aineita opiskeltiin yli puolessa eli 55,4 prosentissa kerhoista, humanistisia aineita 25,7 prosentissa, valmistavia ja käytännöllisiä aineita 14,0 ja kieliä 4,9 prosentissa kerhoista.

Suurin kokonaisuus, yhteiskunnalliset ja taloudelliset aineet, oli jatkuvasti kaikkein suosituin ryhmä. Siihen kuuluivat kunnallistieto (keskiarvoltaan vuosien 1919–1952 välisenä aikana 14,4 prosenttia kaikista opintokerhoista), sosialismi ja työväenliike (14,1), järjestötehtävät (10,1), sosiaalipolitiikka ja yhteiskunnallinen taloustiede (6,5), yhteiskuntaoppi (3,7), ammattiyhdistystieto (3,6) sekä valtiotieto, valtiollinen historia ja kansainväliset kysymykset (3,0 prosenttia kerhoista).

Humanististen aineiden neljänneksen suuruiseen kokonaisuuteen sisältyivät kaunokirjallisuus, kirjallisuuden historia ja taide (10,5), suullinen esitystaito, näyttämötaito, juhlat toiminta ja musiikki (10,3), sielutiede, siveysoppi, kasvatusta ja itsekasvatusta (2,9), sekä historialliset aineet (2,0 prosenttia kerhoista).

Valmistavien ja käytännöllisten aineiden osuus oli kokonaisuudessaan jo tuntuvasti pienempi. Kokonaisuuteen kuuluivat kirjanpito, laskenta ja mittausoppi (3,8),

¹ Lainausta Pekka Railon allekirjoittamasta TSL:n toimiston kirjeestä opintokerhoille 11.9.1939 (toimintakertomusaineiston yhteydessä, TA).

² Lainausta Valavaara 1954, s. 200.

maatalousaineet (2,1), luonnontiede (1,4), muut aineet (2,7) sekä yleisohjelmaiset kerhot (4,0 prosenttia kerhoista). Vieraiden kielten opiskelu houkutteli hieman enemmän (2,8) kuin äidinkielen opiskelu (2,1 prosenttia kerhoista). Kielten opiskelu oli TSL:ssä kuitenkin kaiken kaikkiaan varsin vaatimatonta.¹

Kun tarkastellaan mitä aineita opiskeltiin 1930-luvulla, havaitaan, että vuosina 1932–1936 suurimpana kerhoryhmänä olivat suullisen esitystaidon, näyttämötaidon, juhlatoiminnan ja musiikin kerhot. Toisena olivat kunnallistiedon kerhot, joiden osuus nousi kuitenkin ykköseksi työkaudesta 1936–1937 alkaen.

Kolmekymmenluvun kuluessa kasvoivat kolmanneksi suurimmaksi opintokerhojen kokonaisuudeksi kaunokirjallisuuden, kirjallisuuden historian ja taiteen kerhot. Seuraavana ryhmänä olivat järjestötoiminnan kerhot. Sosialismin ja työväenliikkeen kerhojen osuus oli 1920-luvulla varsin suuri, aluksi jopa kolmannes kaikista kerhoista. Sen osuus kutistui kuitenkin 1930-luvulla enää muutamaa prosenttiin kaikista opintokerhoista.

Seuraavassa asetelmassa ovat työkauden 1938–1939 opintokerhot suuruusjärjestyksessä ryhmiteltynä opintoaineiden mukaan.

Opintoaine	opintokerhoja	prosenttia
kunnallistieto	124	19,9
suullinen esitystaito jne.	96	15,4
kaunokirjallisuus jne.	5	15,2
järjestötehtävät	70	11,2
sosiaalipolitiikka jne.	39	6,3
maatalousaineet	36	5,8
yleisohjelmaiset kerhot	32	5,1
ammattiyhdistystieto	29	4,7
vieraat kielet	23	3,7
sosialismi ja työväenliike	22	3,5
kirjanpito, laskento	13	2,1
valtiotieto jne.	13	2,1
muut aineet	13	2,1
sielutiede, siveysoppi jne.	8	1,3
äidinkieli	5	0,8
luonnontiede	5	0,8
yhteiskuntaoppi	-	-
historialliset aineet	-	-
	623	100,0 %

¹ Ks. rinnastusta Ruotsin ABF:n toimintaan, Hautamäki 1954, s. 97–98.

Kunnallistiedon hallitseva asema kertoi epäilemättä olojen muuttumisesta 1930-luvun kuluessa. Lapuanliikkeen painostava ote alkoi hiljalleen heiketä samalla, kun taloudellinen nousukausi vahvistui. Voidaan arvioida muutenkin yleisesti, että kolmekymmenluvun opintotoiminta muuttui oikeistopaineen hellitettyä ja toiveikkuiden lisääntyessä monella tavalla vapautuneemmaksi ja innostuneemmaksi. Eroa oli varmasti myös muista syistä edellisen vuosikymmenen toimintaan verrattuna: silloin toiminta haki paikoin vielä uomiaan, ja ajan kuluessa, tietomäärän kasvaessa, näköalat ja tavoitteet avartuivat entisestään.

Mielenkiintoista kehitystä tapahtui myös esimerkiksi yhdessä kerhojen opintoaineessa, joka käsitti valtiotiedon, poliittinen historian ja kansainvälisen politiikan. TSL:n alkuvuosina sen parissa ei ahertanut lainkaan opintokerhoja, kahdella 1923–1924 vain kaksi. Mutta kaudella 1929–1930 kerhoja oli 13 ja kaudella 1936–1937 jo yhteensä 36. Tässäkin varmasti yhteiskunnallinen näköala laajeni, kun maailmantilanne muuttui, epävarmuus lisääntyi, jännitteet kasvoivat ja oma käsitys Suomen suhteesta muihin maihin sai uusia piirteitä.

Opintokerhoissa hankittiin myös niitä käytännön taitoja, joita tarvittiin kunnanvaltuustoissa ja kunnallisissa lautakunnissa, miksei myös maan parlamentissa. Varsin mielenkiintoinen on toisaalta tuossa vaiheessa yhteiskuntaopin ja varsinkin historiallisten aineiden olematon osuus, etenkin kun muistetaan Väinö Voionmaan oma elämäntyö historian ja taloushistorian tutkijana sekä professorina ja myös hänen painotuksiaan Työväen Akatemian opiskeluaineissa.

LIITOLLE SIVISTYSRAHASTO

Sivistysliitto sai 1932 vastaanottaa ensimmäisen testamenttilahjoituksen. Puumalassa kuollut entinen poliisikonstaapeli J. V. Soininen lahjoitti liitolle koko jälkeen jääneen omaisuutensa, lukuun ottamatta paikalliselle työväenyhdistykselle määrättyä rahasummaa. TSL sai noin 60 000 markkaa (lähes 22 000 euroa) vapaasti käytettäväkseen. Liiton toimikunta päätti muodostaa rahoista Johan Soinisen rahaston, jonka korkovaroista suurin osa päätettiin käyttää Työväen Akatemiaan pyrkiville avustukseksi. Ensimmäinen 2 000 markan (noin 750 euroa) apuraha myönnettiin vuonna 1936. Saman vuoden kesäkuussa liitto pystytti Johan Soinisen muistolle hautakiven Puumalan hautausmaalle.

Kun Puumalassa järjestettiin marraskuun alussa 1936 opintopäivät, käytiin joukolla Soinisen haudalla. Liiton sihteeri Pekka Railo piti muistopuheen ja laski yhdessä opinto-sihteerin Arvi Hautamäen kanssa haudalle liiton seppeleen. Sen jälkeen pidettiin vielä Puumalan työväentalossa pienimuotoinen muistelutilaisuus merkittävän lahjoittajan muistoa

kunnioittaen. Arvi Hautamäki puhui, ja lisäksi Sivistysliitto tarjosi kahvit paikan päälle kutsutuille Soinisen omaisille, ystäville ja kurssilaisille.¹

Ilmeisesti ensimmäinen testamenttilahjoitus herätti liitossa vuonna 1934 ajatuksia myös erityisen Työväen sivistysrahaston muodostamisesta. Pekka Railon muotoilemasta esityksestä edustajisto päätti joulukuussa tällaisen rahaston perustamisesta 50 000 markan (noin 19 000 euroa) peruspääomalla. Rahaston hallituksen puheenjohtajaksi tuli itse-oikeutetusti Väinö Voionmaa.

Päätettiin myös, että rahaston puhtaasta voitosta voitaisiin aikanaan ryhtyä jakamaan avustuksia Työväen Akatemiaan ja muihin työläisopiskelijoille soveltuviin oppilaitoksiin pyrkiville. Samalla päätettiin, että ensin oli kuitenkin kasvatettava rahaston varat 200 000 markan suuruiseksi. Rahastoon pyrittiin hankkimaan lahjoituksia yrityksiltä ja yhteisöiltä, mutta tavoitesummaa ei onnistuttu saamaan kokoon ennen sotavuosia. Sen jälkeen inflaatio nakersi rahaston arvoa. Varat olivat talletettuina Helsingin Työväen Säästöpankissa.²

TYÖVÄENKULTTUURIN LAAJENTUMISEN AIKAA

Taideaineisiin ja suulliseen ilmaisutaitoon liittyvien aineiden osuuden nousu TSL:n kerhotoiminnassa kertoi voimakkaasti kasvaneesta työväen kulttuuritoiminnasta. Se nousi kukoistukseensa 1930-luvun loppupuoliskolla paikallisilla työväentaloilla, sen jälkeen, kun äärimmäisen oikeiston uhkaava paine hellitti, taloudellinen kasvu voimistui, työttömyys väheni ja ansiot kohosivat. Iltamatoiminta näytelmiseen ja muine ohjelmiseen virkosi ja laajeni uudelleen hiljaisempien vuosien jälkeen. Puhuminenkin oli vapaampaa.

Esimerkiksi Vihdin työväen sivistystoimikunta järjesti kevättalvella 1936 Nummelan työväentalolla näytelmäkurssit. Kouluttajaksi hankittiin Eino Veckström Lohjan Työväen Näyttämöltä. Teatterikärpänen puri toden teolla. Innokkaasti ryhdyttiin harjoittelemaan Artturi Järviluoman näytelmää *Pohjalaisia* (1914), ja itse esityksestä huhtikuussa tuli suuri menestys. Ensiesityksen jälkeen puukkojunkkariajasta kertonut teatterikappale esitettiin myöhemmin Ojakkalassa ja vielä Otalammella. Näytelmä oli sikäli ajankohtainen, että marraskuussa 1936 valmistui Toivo Särkän ja Yrjö Nortan ohjaamana samanniminen kotimainen elokuva. Pian harjoiteltiin lisää näytelmiä. Ja vuoroin vieraita: Lohjan Työväen Näyttämö kävi puolestaan omilla teatteriesityksillään esiintymässä muun muassa Nummelassa.

¹ Työläisopiskelija 8/1936.

² Halila 1069, s. 262; Hako 2007, s. 18–19. – Jukka Hako kiinnitti kirjoittajan huomion tähän opintorahaston historioteokseen.

Pelkästään tämän yhden työväenyhdistyksen, Nummelan Elon, esimerkki kertoo todella mittavasta harrastuksesta: vuoden 1938 kuluessa yhdistyksellä oli 11 vierailunäytäntöä, kuusi näytelmäiltaa omalla talolla sekä vielä ulkoilmanäytäntö kansanjuhlassa Nummelassa.¹ Monet työväen näyttämöt kehittyivät sängen korkeatasoisiksi harrastajateattereiksi ja tarjosivat sitten usein vankan kivijalan kunnallisille teattereille. Ohjelmallisten iltamien tuottamat tulot olivat kaiken lisäksi tärkeää yhdistystoiminnalle ja myös työväentalon kunnossapidolle. Vähäinen ei ollut myöskään teatteri-, musiikki- ja opintoharrastusten jäsenistöä yhdistävä voima ja merkitys.

Varsin poikkeuksellinen oli puolestaan Huopalahden työväenyhdistyksen (vuodesta 1938 Haagan ty) tilanne. Sille valmistui 1936 uusi työväentalo, ja sen alakerta vuokrattiin elokuvantekijöille aina kevääseen 1945 saakka. Ensin vuokralaisena oli Suomi-Filmi Oy, myöhemmin Suomen Filmitoimisto Oy.²

Läheisesti TSL:n opintokerhojen taideaineisiin liittyi myös toinen aihekokonaisuus, kirjallisuusaiheet kerhot. Ilmeistä oli, että juuri nämä kaksi kerhoryhmää saivat suuren osan innostuneista osanottajistaan naisten parista.

Naisten osuus kaikista TSL:n kerholaisista oli 1930-luvun mittaan huomattavan korkea. Tämä on sikäli mielenkiintoista, että naisten asema yhdistystoiminnassa oli vielä tuolloin monestikin perinteiseen tapaan vaatimaton, lähinnä buffetin puolella, avustavissa tehtävissä. Lisäksi toisaalta myös työläisnaisliike itse painotti toimintaansa sosiaaliin tehtäviin ja kotitaloudelliseen valistustyöhön, kuten edellä on mainittu. Työväenyhdistysten huvitoiminta oli selkeästi alue, jolla yhdistysten naisjäsenillä oli sekä paljon tehtävää että yleisölle annettavaa.³

Naiset olivat kaiken kaikkiaan erittäin aktiivisia ja johtavia useissa opintokerhoissa, myös muissa kuin taide-, ilmaisu- tai kirjallisuusaiheisissa kerhoissa. He löysivät kerhotyöstä itsensä toteuttamisen väyliä, sellaisia, jotka eivät ehkä olleet mahdollisia muussa työväen järjestötoiminnassa. Monesti naiset olivat lisäksi miehiä kiinnostuneempia ja ennakkoluulottomampia uusia kerhotoiminnan muotoja ja ainevalikoimia kohtaan.

Valtion tulo- ja menoarviossa ollut Sivistysliiton opintokerhotyön tukemiseen varattu määräraha supistui työkaudelle 1935–1936. Liiton osuus laski 30:stä 25,8 prosenttiin. Hieman myöhemmin se aleni vielä pari prosenttiyksikköä. Kerhomääräraha kohosi samanaikaisesti 300 000 markasta 750 000 markkaan (runsaaseen 280 000 euroon). Siten TSL:n saama tuki kuitenkin pienen notkahduksen jälkeen markkamääräisesti nousi, vaikka sen suhteellinen osuus heikkeni.

Paikallisten opintokerhojen saamat valtionavustukset kirjallisuuden muodossa olivat keskimäärin 160–190 markan suuruisia. Summalla ei kovin montaa kirjaa saatu

¹ Ketola 1975, s. 233–237; ks. myös von Bagh 1992, s. 73.

² Leskelä 2008, s. 100–103.

³ Ks. *Naisen työ*, s. 29–32; ks. myös Tuomisto 1992, s. 127–131.

kerrallaan hankituksi opintokerholaisille, kuten muutama hintaesimerkki osoittaa. Rieti Itkosen teos *Kunnallislait selitettynä* maksoi 1930-luvun lopulla TSL:n kirjeopiston hinnaston mukaan 55 markkaa. E. K. Louhikon *Ammattiyhdistystiedon perusteet* maksoi 30 markkaa, Leo Harmajan *Kansantalouden pääpiirteet* 22 markkaa, Ilmari Räsänen ja T. I. Wuorenrinteen *Lausuntaopas vapaata kansansivistystyötä varten* 30 markkaa ja *Esperanto legolibro* maksoi 18 markkaa (vuoden 1939 kymppi vastaisi laskennallisesti vajaata 3,40 euroa). Hintoja voi myös verrata työmiehen keskipalkkaan, joka oli noin 9 markkaa tunnilta.

Avustuksia annettiin muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta yli puolelle Työväen Sivistysliittoon ilmoittautuneista kerhoista. Parhaimmillaan sai lähes 76 prosenttia ilmoittautuneista kerhoista valtionapua kaudella 1934–1935 ja alimmillaankin suhdeluku oli työkaudella 1937–1938 sentään 48 prosenttia.¹

MATKOJA JA LUENTOJA

Jussi Pikkusaari on osuvasti luonnehtinut, että TSL oli ensimmäisten vuosikymmeniensä ajan, oikeastaan pitkään sotavuosien jälkeenkin aina 1960-luvulle saakka, ensisijaisesti jäsenjärjestöjensä opintokerhojärjestö. Muu toiminta oli enemmänkin tämän täydentämistä.²

Liiton toimistosta lähetettiin esimerkiksi 1930-luvun loppupuolella, voimistuvan toiminnan kaudella vuosittain yli 3 000 kirjettä, korttia tai ristosidettä. Opintokerhotyötä pyrittiin opastamaan sihteerin laatimin monistetuin kiertokirjein. Niitä lähti lähemmäs 4 000 parissakymmenessä eri lähetyksessä.

Lisäksi kolme henkilöä kiersi melkeinpä jatkuvasti pitkin maata erilaisilla neuvonta-, tarkastus- ja luentomatkoilla. Yhteisten matkapäivien määrä kohosi jo vuonna 1927 yli sadan. Tällöin matkoja tehtiin kymmenkunta vuodessa. Vuotuisten matkojen määrä kohosi 1930-luvun lopulla jo 50:een. Tällöin kertyi liiton kolmelle miehelle matkapäiviä enimmillään vuoden 1939 kuluessa jo 356 eli lähes yhden miesvuoden verran.

Liiton sihteeri Pekka Railo kuvaili edustajiston kokoukselle marraskuussa 1936 millaisia tavanomaisia työmatkoja järjestäjä Oiva Valavaaralla oli sinä vuonna siihen mennessä ollut. Valavaara oli tehnyt kuusi laajempaa ja kaksi suppeampaa matkaa. Ne ulottuivat 140 paikkakunnalle ja kestivät yhteensä 151 päivää. Vähän ennen edustajiston syyskokousta oli alkanut hänen seuraava matkansa, jonka pituudeksi Railo arvioi 30 päivää.³

¹ Valavaara 1954, s. 208.

² Työväen Sivistysliiton seitsemän vuosikymmentä, s. 3.

³ Railon selostus julkaistu Työläisopiskelijassa 9/1936.

Vuoden 1936 kuluessa Valavaara piti matkoillaan 128 puhetta taikka alustusta. Niitä oli kuulemassa kaikkiaan lähes 7 900 henkilöä. Tällainen työtaakka, ja vielä vuodesta toiseen jatkuvana, edellytti asialleen todella omistautuvaa ja samalla järjestelykykyistä, hermonsä hallitsevaa henkilöä.

Matkat liittyivät monesti niin sanottujen kansantajuistieteellisten luentojen pitämiseen. Kun vähintään kaksi luentoa sisältäneitä kursseja järjestettiin 1920-luvulla pitkälti toistasataa, laajimmillaan vuonna 1925 jopa 184, määrä aleni myöhemmin luentotoimintaan myönnettyjen valtion varojen voimakkaasti supistuessa. Alimmillaan TSL:n kursseja oli vuonna 1933 vain 24 ja niissä pidettiin yhteensä 82 luentoa. Kuulijoita laskettiin olleen runsaat 4 200.

Vuosikymmenen lopulla kurssien vuotuinen määrä kohosi jo lähelle sataa ja luentojen yhteismäärä korkeimmillaan 550:een. Kuulijoita oli yhteensä jopa 20 000–30 000 vuodessa.¹

Kurssien lisäksi järjestettiin vuosittain päivän tai kahden mittaisia opintopäiviä lähinnä viikonloppuisin. Ne pidettiin joskus iltakurssien muodossa. Paikallisilla sivistystyötoimikunnilla oli vielä omia neuvottelupäiviä, joille niillekin monesti toivottiin liiton edustajien osallistuvan.

TSL kärsi lapuanliikkeen vaikutuksesta hienoisia takaiskuja myös luento-toiminnassa. Kun liiton osuus oli aiemmin kansantajuisiin luentoihin varatuista määrärahoista ollut 30 prosenttia, määrä aleni 1930-luvun puolivälissä 26 prosenttiin.

Muut opintokerhotyötä ohjanneet keskuskeskukset saivat enemmän keskenään jaettavaan. Luentovaroilla korvattiin kokonaisuudessaan luennoitsijoiden matkakulut ja maksettiin luentopalkkiot. Luennoitsijoita oli vuosittain Sivistysliiton riveissä ja luenteloissa jopa yli 20. Eräät heistä pitivät huomattavan paljon luentoja, mutta useiden osalle tuli vain muutama kansantajuistieteellinen esitelmä.

Luentojen aihepiirit vaihtelivat vuosittain tavattomasti. Varsin kestävä, jatkuvaa kiinnostusta oli esimerkiksi taloustieteeseen ja sosiaalipolitiikkaan, kansansivistystyöhön, valtio- ja kunnallistietoon. Eräissä aihepiireissä (esimerkiksi sielutiede, siveysoppi, kasvatustieteet, itsekasvatustieteet sekä suullinen esitystaito, historialliset aineet, yhdistyslainsäädäntö jne.) vaihtelu saattoi olla hyvinkin voimakasta.

Eräinä vuosina ei jostakin aiheesta ollut ehkä ensimmäistäkään luentoa ja seuraavina vuosina luentoja oli yhtäkkiä jopa kymmeniä. Se oli osin seurausta luennoitsijoiden ja heidän aihepiiriensä vaihdoksista. Samalla se kertoi osaltaan myös ajankohtaisten tarpeiden muuttumisesta ja siitä, että TSL:n toiminnassa kyettiin hyvinkin nopeasti vastaamaan järjestöväen esittämiin toiveisiin ja ehkä yleisesti ajassa liikkuneisiin keskusteluaiheisiin.

Kaksikymmenluvulla olivat vakiintuneita luennoitsijoita monesti kansanedustajat.

¹ Valavaara 1954, s. 211.

Heidän osuutensa supistui seuraavalla vuosikymmenellä. Jatkuvasti johtavana ryhmänä olivat TSL:n parissa luennoitsijoina toimittajat ja erilaiset järjestöjen toimihenkilöt. Valtaosa heistä oli miehiä.

Merkillepantavaa oli, että luennoitsijoiden joukossa kasvoi 1930-luvun kuluessa yliopistojen ja korkeakoulujen opettajien, akateemisen loppututkinnon suorittaneiden sekä oppikoulunopettajien osuus. Se kertoi epäilemättä luentojen tieteellisen vaatimustason kohoamisesta. Se kertoi osaltaan havainnollisesti myös yhteiskunnallisen ilmapiirin muuttumisesta, ja voisi ehkä sanoa: se heijastui molemmin puolin.¹

USKOLLINEN TYÖNTEKIJÄ OIVA VALAVAARA

Viipurilaissyntyinen Oiva Veikko Valavaara oli yli kolmen vuosikymmenen ajan TSL:n uskollinen sivistystyöntekijä. Käytyään seitsemän luokkaa Viipurin reaalityseota hän siirtyi paikallisten työväenjärjestöjen tehtäviin. Työväenopistokin tuli luentoineen tutuksi. Valavaara siirtyi liiton palvelukseen Helsinkiin Työväen Akatemian kurssin jälkeen 22-vuotiaana kesällä 1929, Väinö Voionmaan ”löytönä” ja rehtori T. I. Wuorenrinteen suosittelemana.

Järjestäjänä ja opintoneuvojana Valavaaran työkenttänä oli kirjaimellisesti koko maa. Matkat veivät miestä vuosittain eri puolille laajaa Suomea. Työmatkoilla hän piti paljon luentoja ja opetustunteja. Erityisesti Valavaara keskittyi suomen kieleen ja järjestöoppiin, jotka olivat hänen kiistattomia erityisalojaan. Sotavuosien jälkeen hän toimi myös luennoitsijana-opettajana Työväen Akatemiassa. Suuren työn Valavaara teki toimiessaan sen työryhmän sihteerinä ja toimittajana, joka kokosi vuonna 1954 valmistuneen vankan perusteoksen *Työväen omaehtoinen sivistystyö*. Sen perusteelliset tilastot olivat lisäksi hänen kokoamiaan. Tilastotyön hän aloitti jo ennen sotia.

Arvi Hautamäki arvioi Oiva Valavaaraa myöhemmin: ”Hän oli perusteellinen, yksityiskohtien mies ja erittäin luotettava. Tähän luonteen kuvaan yhti vaatimattomuus ja pyyteettömyys.” Tunnollisena ja ahkerana Valavaara oli esimerkillinen sivistystyöntekijä maakunnissa kiertäessään. Pekka Railo luonnehti muisteluissaan alaistaan ”sitkeäksi ja ahkeraksi” sekä ”käyttökelpoiseksi voimaksi”.

Liitossa hyödynnettiin Valavaaran kirjallisia kykyjä monin tavoin. Hän kokosi Sivistysliiton toiminnan laajat, tavattoman perusteelliset tilastokatsaukset sekä 1939 että 1954 julkaistuihin juhlaKirjoihin.

Merkittävä saavutus oli myös valtion opintokerhokomitean mietintö, jonka Valavaara sihteerinä laati vuonna 1950. Eräänlaiseksi henkiseksi testamentikseen Valavaara kokosi

¹ Valavaara 1954, s. 216.

monen vuoden aikana *Yhdistystoiminnan käsikirjan* (1961), joka meni painoon hänen ollessaan jo vakavasti sairaana sairaalassa. Se osoitti nopeasti tarpeellisuutensa. Vuonna 1973 siitä otettiin jo viides painos.¹

KESKUS-, ALUE- JA PAIKALLISKURSSIT 1920–30-LUVUILLA

Oiva Valavaara on jakanut hyvin laajassa tilastokatsauksessaan liiton itsensä järjestämät kurssit kolmeen erilaiseen tasoon, keskus-, alue- ja paikalliskursseihin. Näiden lisäksi tulivat vielä opintopäivät. Tilastoinnin perusteet vaihtelivat vuosikymmenien aikana, joten aivan selkeän ja vertailukelpoisen tilastoinnin tekeminen oli Valavaarallekin hankalaa. Lisäksi oli vielä tavaton joukko sellaisia kursseja, joiden järjestämisessä Sivistysliitto eri tavoin avusti. Niiden osallistuja- tai opetustuntimääristä ei ole koottuja tilastoja. Kaiken kaikkiaan nämä tilastotiedot ovat Valavaaran tavattomasta tarkkuudesta huolimatta vain suuntaa-antavia, mutta kertovat samalla omalla paljonpuhuvalla tavallaan mittavasta, maanlaajuisesta sivistystyöstä.

TSL:n ensimmäiset alueelliset kurssit järjestettiin jo vuonna 1920. Sen jälkeen niitä järjestettiin kaksi- ja kolmekymmenluvulla vuosittain 1–6 kertaa, tavallisimmin 3 kurssia. Heti ensimmäisellä kerralla osallistujia oli 68. Sen jälkeen määrä vaihteli 173:n (1928) ja 44:n (1939) välillä. Hyvin usein määrä ylitti sadan. Kurssien yhteinen tuntimääräkin vaihteli paljon: vuoden 1920 ensimmäisellä kurssilla oli 50 opetustuntia, mutta enimmillään vuoden 1928 viidellä aluekurssilla kokonaistuntimäärä oli 481. Usein vuosittain päästiin kokonaisuudessaan yli 300 tunnin. Ajan myötä yksittäiset kurssit lyhenivät 12–14 päivän mittaisista 6–8-päiväisiksi.

Niin sanottuja keskuskursseja järjestettiin vuodesta 1928 alkaen, yleensä kerran vuodessa. Vuonna 1932 oli kuitenkin kaksi, 1938 kolme ja seuraavana vuonna neljä keskuskurssia. Vuosina 1934–1935 ja 1937 näitä kursseja ei ollut lainkaan. Osallistujamäärät olivat ymmärrettävästi tuntuvasti pienemmät kuin aluekurseilla vuosittain, vaihdellen 25:n (1928) ja 156 (1939) välillä. Opetus-, harjoitus- ja luentotuntien yhteismäärä vaihteli 38 tunnista (1928) 184 tuntiin (1938). Kurssin pituus oli tavallisimmin 6–8 päivää, harvoin enemmän.

TSL:n paikalliskurssien järjestäminen käynnistyi 1928. Aluksi niitä järjestettiin vuosittain kaksi, mutta kolmekymmenluvun puolivälin jälkeen määrä kaksin- tai jopa kolminkertaistui kuuteen. Osallistujamäärät vaihtelivat vuosittain paljonkin paikallisesti.

¹ Arvi Hautamäki: Mies miehen iässä. Työläisopiskelija 8/1956; sama: Oiva Veikko Valavaaran muistolle. Työläisopiskelija 3–4/1960, myös lainaus; ks. myös Valavaara 1942. – Kotimaisen sivistystyön ohella Valavaara (1906–60) oli myös TSL:n edustajana mukana sivistysliittojen pohjoismaisessa yhteistyössä.

Esimerkiksi vuoden 1928 kahdelle kurssille osallistui 49 henkilöä, mutta 1937 kahteen kurssiin osallistui yhteensä 175 henkilöä. Aikaakin käytettiin hyvin eri tavoin: 1931 kahdella kurssilla kului 36 tuntia, kun vuoden 1938 viidellä kurssilla käytettiin 98 tuntia. Suurin osa näistä kursseista järjestettiin iltaisin ja ne kestivät 2–4 päivää.

Rajanveto paikalliskurssien ja opintopäivien välillä oli vaikeaa, kuten Oiva Valavaara korosti hyvin ymmärrettävästi katsauksessaan. Varsinkin aikaisemmin käsitettiin kaikki liiton järjestämät paikalliset tilaisuudet opintopäiviksi. Sen sijaan paikallisten sivistystyöjärjestöjen omia kursseja eri puolilla maata ei merkitty lainkaan liiton tilastoihin, vaikka niille olisi osallistunut Sivistysliiton edustaja tai edustajia. Jos ne kaikki olisivat olleet mukana, yhteismäärät olisivat kasvaneet tuntuvasti.¹

OPINTO-OHJAAJAKURSSIT PORVOOSSA

Havainnollisen esimerkin siitä, millaisia opinto-ohjaajakursseja Sivistysliiton parissa järjestettiin kolmekymmenluvulla, tarjoaa Porvoossa maaliskuun 20.–29. päivinä 1937 pidetyn kurssin ohjelma.²

Luentoja järjestettiin seuraavasti:

- Väinö Voionmaa: Ajankohtaisista kansainvälisistä kysymyksistä, 3 luentoa
- Sylvi-Kyllikki Kilpi: Havaintoja työväen sivistystyöstä ja työläisopiskelijain psykologiasta, 3 luentoa
- Rieti Itkonen: Kunnallisista kysymyksistä, 4 luentoa
- Pekka Railo: Vaikutelmia Skandinavian maiden työväenliikkeestä ja työväen sivistystyöstä, 2 luentoa
- Pekka Railo: Uudemmasta kapitalistisesta kehityksestä, 2 luentoa
- T. I. Wuorenrinne: Lausunnon ja puhetaidon opiskelusta, 3 luentoa
- Edv. Huttunen: Ammattiyhdistysliikkeestä, 2 luentoa
- Onni Haini: Työläisurheilijain osallistuminen opintokerhotoihin, 2 luentoa
- Arvi Hautamäki: Demokratian ja diktatuurin peruseroavaisuuksista, 2 luentoa
- Arvi Hautamäki: Valtio-opillisten aineiden opiskelusta, 2 luentoa
- Arvi Hautamäki: Kehitysoista (varjokuvien), 2–3 luentoa
- Arvi Hautamäki: Työväen sivistystyökysymyksistä, 5 luentoa

¹ Valavaara 1954, s. 218–221.

² Irrallisia papereita vuosikertomusten yhteydessä (TA).

Ja opastusta kuului kurssin ohjelmaan seuraavasti:

- Aleksi Lehtonen: Yhdistystoiminnasta, 6 tuntia
- Arvi Hautamäki: Opintokerhotyöstä, 20 tuntia

Liitto jakoi hakemuksesta opiskelijoille 100–150 markan apurahoja helpottaakseen vähävaraisten osallistumista kurssille (satanen vastaisi laskennallisesti noin 37 euroa). Opiskelijoille oli Porvoossa luvassa myös ”halpoja asuntoja”, joihin saattoi majoittua kurssipäivien ajaksi.

Kurssit olivat muuallakin vastaavanlaisia. Merkilläpantavaa on myös, millaisia yhteiskunnallisia vaikuttajia saattoi monestikin olla mukana luennoitsijoina, esimerkiksi Väinö Voionmaasta ja SAK:n puheenjohtajasta Edvard Huttusesta alkaen.

KIRJEOPISTO AUTTAA

Työväen Sivistysliiton kirjeopistossa opiskeltiin jatkuvasti varsin vähän. Opiskelu-
muoto ei saavuttanut liiton parissa kovin suurta suosiota. Yksinopiskelijoiden määrä
sentään kasvoi 1920-luvulta 1930-luvulle, mutta se ei noussut yleensä runsasta kuut-
takymmentä korkeammalle. Sadan raja ylittyi vasta vuonna 1937. Sen jälkeen määrä
aleni uudelleen.

Kirjeitse opiskelleiden opintokerhojen määrä kapusi hitaasti yli 60:n, vuosina 1934
ja 1936 jo yli 80:n. Vuonna 1938 määrä oli jopa 97 kerhoa, ja niissä oli opintokerholaisia
yhteensä runsaat tuhat.

Yksinopiskelijat keskittyivät kolmekymmenluvulla eniten (56 prosenttia) erilaisten
opistojen valmistaviin kursseihin. Toiseksi eniten (24 prosenttia) opiskeltiin järjestö-
tehtäviä ja seuraavaksi (14 prosenttia) yhteiskunnallisia aineita. Edellisen vuosikym-
menen painopiste oli selvästi ollut järjestötehtävissä.

Kirjekerhoissa opistoihin valmistavat aineet kiinnostivat vähiten. Kolmekymmen-
luvulla kirjekerhoissa ensimmäisellä sijalla (44 prosenttia) olivat yhteiskunnalliset
aineet ja toisella (40 prosenttia) järjestötehtävät. Seuraavana (11 prosenttia) oli suulli-
nen ja kirjallinen esitystaito.

Oiva Valavaara arvioi, että kirjeellisesti opiskelleissa kerhoissa yhteiskunnallisilla
ja taloudellisilla aineilla oli vielä keskeisempi merkitys kuin opintokerhoissa yleensä
(82 ja 55 prosenttia). Vastaavasti humanistiset aineet olivat yleensä voimakkaammin
edustettuna opintokerhoissa kuin kirjekerhoissa.

Valmistavia ja käytännöllisiä kursseja oli kaikissa opintokerhoissa selkeästi enemmän kuin kirjekerhoissa (14 ja 3 prosenttia). Vieraiden kielten opiskelussa tilanne oli taas toinen. Suurin osa kieliä opiskelleista kerhoista näytti olleen juuri kirjekerhoja, arvioi Oiva Valavaara.¹

¹ Valavaara 1954, s. 221–224.

9.

Linjanvetoa ja rajankäyntiä – voimavirtojen välissä

OPINTOKERHOTOIMINTA JA vapaa sivistystyö alkoivat kokonaisuudessaan vakiintua monipuolisine muotoineen Suomessa 1930-luvun lopulle tultaessa. Työväen Sivistysliitto oli osa suurta, vapaan suomalaisen kansansivistyksen hiljalleen laajentuvaa kokonaisuutta.

Keskeisiä opintokerho- ja luentotoimintaa järjestäneitä tahoja olivat TSL:n ohella Kansanvalistusseura (muuttui taustaltaan säätiöksi 1933), Suomen nuorison liitto, Raittiuden ystävät, Kotikasvatusyhdistys ja Svenska föreläsningsbyrå (Svenska folkskolans vänner -järjestön luentotoimisto). Muitakin toimijoita oli edustettuna 1922 alkunsa saaneessa ja laajentuneessa Valistusjärjestöjen opintotoimikunnassa. Näitä olivat esimerkiksi Kansallismielinen nuorisoliitto, Kristillisen työväen nuorisoliitto sekä Suomen kansanopistoyhdistys, Suomen kirjastoseura, Suomen työväenopistojen liitto, Marttaliitto, Pellervo-seura ja useat alueelliset sivistysjärjestöt.

Yhteinen opintotoimikunta ei ollut rekisteröity. Se huolehti sivistystoiminnan yleisestä aatteellisesta puolesta. Suomalainen ja ruotsinkielinen luentotoimisto sekä TSL:n luentotoimisto huolehtivat kukin itse taloudesta, sillä valtion avustukset jaettiin niiden kautta. Kaksikymmentäluvun alkuvuosina kehitetty järjestelmä oli mutkikas, mutta se toimi.

Professori Zachris Castrén ehdotti mietinnössään vuonna 1929 muun muassa, että sivistysjärjestöjen edustajista kokoonpantu Valtion luentolautakunta olisi toiminnan selkiyttämiseksi muutettava Valtion kansansivistyslautakunnaksi. Esitys toteutui vasta 1940-luvulla. Siihen asti avustukset jaettiin ja kokonaisuutta ohjattiin samalla tavalla kuin 1920-luvulla.¹

Kullakin järjestöllä oli oma, ajan kuluessa vakiintunut työnsarkansa. Yhteisiä kysymyksiä käsiteltiin Valtion luentolautakunnan kokoontuessa tai opintotoimikunnassa. Sivistysliiton näkökulmasta läheisin yhteistyökumppani oli Työväen Akatemia.

¹ Karjalainen 1970, s. 194–198; Alanen 1986, s. 41–42.

Vaikka suuri osa työväenliikkeen järjestöjen ja jäsenistön koulutuksesta tapahtui yhteistyössä TSL:n kanssa, järjestöillä oli myös paljon omaa, erityistarpeita tyydyttävää, paikallista ja alueellista koulutusta. Niissäkin hyödynnettiin joskus TSL:n asiantuntijavoimia. Voidaan samalla hyvin arvioida, että TSL:n vaikutus säteili kaiken kaikkiaan tuntuvasti Sivistysliiton varsinaisia toimintoja laajemmalle, ainakin keskeisten ja voimakkaiden persoonallisuuksien vaikutuksen kautta, niin paikallisesti kuin valtakunnallisestikin. Ajateltakoon vaikka Väinö Voionmaan jatkuvaa panosta sosialidemokraattisessa eduskuntaryhmässä tai esimerkiksi TSL:n pitkäaikaisen varapuheenjohtajan Yrjö Räisäsen vaikutusta lehtimiehenä sekä liiton keskeisiä toimihenkilöitä jatkuvasti ympäri maata kiertäessään.

ERILAISILLA LINJOILLA

Sosialidemokraattisessa puolueessa oli pitkin 1920-lukua monenlaista ristivetoa, mutta linjojen erot eivät suoranaisesti heijastuneet TSL:n toiminnassa, kuten edellä on jo kuvattu. Lapuanliikkeen painostuksen pahimpina vuosina puolue esiintyi hyvin yhtenäisenä, kansanvallan puolesta äärioikeiston pyrkimyksiä vastaan. Puolueen varovainen johto piti edistyspuoluelaisen pääministeri T. M. Kivimäen porvarillista vähemmistöhallitusta (1932–36) pienempänä pahana kuin mitä mahdollisesti ilmaantuisi sen kaatuessa. Pelkona oli vielä oikeistolaisempi hallitus.¹ Sitten kun olot alkoivat uudelleen avartua äärimmäisen oikeiston paineen hieman hellitettyä, jäsenistön keskuudessa nousi mielipide-eroja ja ristiriitojakin jälleen selvemmin esille. Kivimäen hallitusta alettiin arvostella osin hyvinkin voimakkaasti. Hallituksen politiikan kritiikkiä nousi vähitellen myös maalaisliiton parista.²

Kivimäen vähemmistöhallitusta tukevaa varovaista kantaa kohtaan nousi arvostelua varsinkin nuoremman polven taholta, erityisesti Akateemisesta sosialistiseurasta (ASS), HTY:n Toveriseurasta ja pääkaupungin sosialidemokraattisesta nuorisoyhdistyksestä, mutta muuallakin sitä ilmeni. Kritiikkiä esiintyi myös tulenkantajaliikkeen keskuudessa sen jälkeen, kun sen yhteiskunnallinen linja terävöityi ja kallistui poliittisesti vasemmalle.

Sivistyneistön ja taiteilijoiden parissa esitettiin muutenkin yleisen ilmapiirin avartamista edellyttäen liberaaleja, vapaamielisiä ajatuksia. Esimerkiksi 1932 aloittanut Kirjallisuuslehti omaksui sangen radikaaleja näkemyksiä. Yhteisiä nimittäjiä tälle väljälle mutta lisääntyvälle liikehdinnälle olivat muun muassa toiminta sodan uhkaa vastaan, ”työmiehen ja talonpojan yhteistyö” taloudellisen laman voittamiseksi sekä

¹ Soikkanen 1975 s. 557–559, 564–565, 576–580; vrt. ASS 50 taistelujen vuotta, 1975, s. 12–14.

² Kaksi- ja kolmekymmenlukujen oppositioasenteita ja ryhmityksiä SDP:n sisällä on vertaillut Pekkola 1982, esim. s. 27–29, 38, 48–50, 130–135.

fasismin torjumiseen liittyneet kansanrintama-ajatukset. Myös kuolemanrangaistusta vastustettiin, ja vuonna 1935 siltä pohjalta syntyi Ihmisoikeuksien liitto. Ainakin osittain näillä aiheilla oli taustaa eurooppalaisen vasemmiston esiin nostamissa teemoissa. Etsivä keskuspoliisi (EK) seurasi suurella mielenkiinnolla, joskin vaivihkaa uusien ajatusten esittäjien ja heidän järjestöjensä toimintaa. Kaikenlaista kumouksellisuutta ounasteltiin ja pelättiin.¹

Umpikujaan joutunut, heikentynyt kommunistinen liike oli joutunut muuttamaan sosialidemokraatteihin asennoitumistaan jyrkästä vastustamisesta myötäsukaisempaan. Tauno Saarela on tuonut esiin, että suomalainen, maanalaisena toiminut kommunistinen liike onnistui jossain määrin rikkomaan eristäytymistään, kun se ryhtyi kaikessa hiljaisuudessa tukemaan vasemmistolaisen sivistyneistön lehtiä. Puolueen kautta tulutta taloudellista tukea kanavoitiin ensinnäkin painatuskustannuksiin, ja vasemmistolaishenkiset ryhtyivät myös tilaamaan ja levittämään erilaisia julkaisuja: Jarno Pennasen perustamaa Kirjallisuuslehteä, ASS:n julkaisemaa Soihtua ja Erkki Valan julkaisemaa, aiemmasta kirjallis-taiteellisesta päivänpoliittiseksi muuttunutta Tulenkantajat-lehteä. Julkaisujen sisältöön kommunistit eivät sanottavammin päässeet kuitenkaan vaikuttamaan ennen vuotta 1938.² SDP:n sisällä oppositiohenkisiä yhdisti myös huoli järjestödemokratian kaventumisesta, kun vaihtoehtoja ei näyttänyt tarjoutuvan.³

Kiilaa tutkinut Kari Sallamaa on todennut, kuinka ”vasemmistolainen sivistyneistöryhmä kokonaisuudessaan oli varsin pieni, ja siihen kuuluneet toimivat useissa päällekkäisissä järjestöissä ja yhteenliittymissä”.⁴ Sosialidemokraattisen järjestöväen keskuudessa esimerkiksi Tulenkantajia vierastettiin. Heitä pidettiin Kalevi Kalemaan esittämän mukaan jopa yksikantaan ”rääväsuisina herraskakaroina”.⁵ Matti Rinne on puolestaan kiteyttänyt: ”Nuori vasemmistolainen älymystö, kiilalaiset etunenässä, halusi samaistua työväenluokkaan, mutta heitä ei otettukaan avosylin vastaan.” Kiilalaiset olivat luoneet itselleen ihanteellisen kuvan ”työläisistä, jotka lukevat hyvää kirjallisuutta ja harrastavat muutenkin taitaita”.⁶

Varmasti pettymys oli suurta, kun enemmän tai vähemmän sattumalta tavatut työläiset eivät vastanneetkaan mielessä luotua ihannekuvaa, ja heidän sivistys- ja kulttuuriharrastuksensakin, kun niitä hyvin monilla tosiaan oli, olivat ehkä muuta kuin suppealla älymystöllä. Tässäkin on samalla myös toki muistettava, että eivät aivan kaikki työläiset, edes työväenjärjestöjen aktiivisetkaan jäsenet, hakeutuneet

¹ Ks. Mauriala 2005, esim. s. 260, 267–269, 270–271, 292–293; Rinne 2006, s. 112–113; Koivisto 2016c, s. 114–115.

² Saarela 2002, s. 50; ks. myös Viitala 1988, s. 46–47, 49–54.

³ Ks. esim. Soikkanen 1975, s. 576–583; Pekkola 1982, eri kohdin, esim. s. 45–47, 126–128, 135–139, 155–160.

⁴ Sallamaa 1994, s. 60.

⁵ Kalemaa 1989, s. 27.

⁶ Rinne 2006, s. 113, myös lainaus.

aina ja jatkuvasti vapaa-aikanaan kulttuuritarjonnan pariin, eivät ainakaan ihan jatkuvasti.

Työväen Sivistysliiton ja edellä mainittujen sivistyneistöryhmien järjestölliset tiet eivät juurikaan kohdanneet. TSL oli näiden taiteilijoiden ja sivistyneistön edustajien, pienehkön älymystön, näkökulmasta ilmeisen vähäinen ja kiinnostamaton järjestö, joka askarteli harmaan, arkisen ja pienimuotoisen opinto- ja luentotoiminnan, joka-päiväisen ja tasoltaan näennäisesti vaatimattoman, omakohtaisen henkisen puurtamisen parissa. Siitä puuttui väriä, kiihkoa ja reipasta vauhtia, kielletyn toiminnan salaperäistä jännitystä, eikä siinä myöskään ollut kaukomaiden eksotiikkaa.

Vapaamieliset tai vasemmistolaiset ajatukset eivät olleet valkoisen Suomen henkisessä ilmapiirissä 1920–1930-luvulla millään lailla keskeisessä asemassa, ne eivät todellakaan olleet valtavirtaa.¹ Koulu- ja korkeakoulumaailmassa hallitsivat aivan toisenlaiset, perinteellisemmät, osin jopa Suur-Suomesta haaveilleet vahvan oikeistolaiset näkemykset. Aitosuomalainen liike antoi aikakauteen lisäksi oman kirpeän ryytinsä.² Kuitenkin ajan henkisessä puristuksessa sai työväenliikkeessä vähitellen yhä lisää jalansijaa ”itseopiskelijatyyppi, joka oli yksinäinen susi, itseään etsivä ja maailmaa omin voimin jäsentävä työläisintellektuelli”, kuten Päivö Puhakainen on kuvaillut. Heille TSL:n tai Työväen Akatemian toiminta oli monesti myös ainoa henkireikä, mahdollisuus kouluttautumiseen, ilman vahvaa ja yleistä ”valkoista” mielipideohjailua.³

SOIHTU-LEHTI ARVOSTEELE

Kaksikymmenluvun puolimaissa aloittaneeseen Akateemiseen sosialistisemaan kuului 1930-luvun alussa ainakin kahdenlaisia nuoria opiskelevia sosialidemokraatteja. Monilla oli ja tuli olemaan paljonkin tekemistä Sivistysliiton kanssa. Maltillisiin jäseniin oli luettavissa esimerkiksi Kaarle ”Kalle” Lehmus, Sylvi-Kyllikki Kilpi, Arvi Heiskanen, Aku Sumu ja Reino Henrik Oittinen. Radikaalistuvien joukossa olivat ainakin Raoul Palmgren, Cay Sundström, Mauri Ryömä, Elvi Sinervo, Ahti Myrsky ja Maija Savutie.⁴

1 Hanne Koivisto on luonnehtinut, että työväenkulttuuri ”politisoitui 1930-luvun suvaitsemattomassa ilmapiirissä, ja kulttuurin keinoin ilmaistiin näkemyksiä, joita ei olisi voinut tuoda esiin poliittisina mielenilmauksina”. Hän viittaa tässä erityisesti toisinaajattelijoihin, vasemmistolaisimpiin kulttuuripiireihin (Hanne Koivisto 2016c, lainaus s. 114, ks. myös 116–117).

2 Ks. Valtonen 2018, esim. aitosuomalaisuudesta, s. 234–249.

3 Puhakainen 1983, s. 40–44, lainaus s. 41. – Työväen Akatemiassa opiskeli monenlaisia työväenliikkeen jäseniä ja kannattajia. ”Siellä oli elintilaa, sanan ja ajattelunvapautta myös vasemmistolaisille, jopa selville kommunisteille”. Yksi esimerkki heistä oli vuosikurssilla 1937–38 Erkki Salomaa, kolme vuosikymmentä myöhemmin SKP:n varapuheenjohtaja (ks. Oinonen 1989, lainaus s. 67).

4 Ks. Ripatti 1992, s. 36. – Moni vasemmistolainen kulttuurivaikuttaja, taiteilija tai kansanedustaja halusi olla myös ammattiyhdistysliikkeen jäsen. Tähän tarjosi melkein pä ainoan mahdollisuuden Helsingin

Sosialistiseurasta ja sen 1931 aloittaneesta Soihtu-lehdestä muodostui ”kapea, mutta teräväkärkinen oppositio” sosialidemokraattisen puolueen johtoa vastaan.¹ Siltä suunnalta tuli myös marxilaisin termein sävyttynyt järein hyökkäys Sivistysliiton toimintaa vastaan.

Soihdun vappunumerossa 1934 julkaistun kirjoituksen laatija oli 22-vuotias Raoul Palmgren, joka oli R. H. Oittisen koulu- ja opiskelutovereita.² Toverukset olivat kumpikin Akateemisen sosialistiseururan jäseniä, mutta jäivät hiljalleen eri puolille sitä vedenjakajaa, joka halkoi seuran jäsenistöä kahtaalle vuoden 1932 lopulta alkaen. Palmgren siirtyi poliittisesti vasemmalle, radikaalistui sosialidemokraattina, kun taas Oittinen säilytti reformistisen sosialidemokraattisen asenteensa.

Palmgrenin tuomio Työväen Sivistysliitolle Soihdun sivuilla vuonna 1934 oli tily ja ilmeisen kuvaava sille vasemmistolaiselle oppositiolle, joka lapuanliikkeen uhon vaimentumisen jälkeen kasvoi äänekkäämmäksi sosialidemokraattisessa liikkeessä. Soihtuun kirjoittaneen nuoren Palmgrenin mukaan oli aivan väärä ajatus, että ”sivistäminen sinänsä olisi jonkin arvoista”. Hänen näkökulmastaan vain sosialistinen sivistäminen oli merkittävää.

Palmgren jatkoi: ”Ja meillä on edellytyksiä puhtaaseen marxilaiseen sivistystyöhön; ensi ehto siihen on vapautuminen valtion kahlitsevasta holhouksesta.” Holhouksen tarpeellisuuden eli lähinnä avustuspäärahojen puolustaminen oli vain ”väsyneen tahdon” ilmausta. Palmgren niittasi lopuksi, että ”väsyneet miehet voidaan korvata uusilla, joilla vielä on uskoa ja määrätietoisuutta”. Ydin oli hänen mukaansa siinä, että ”kulttuurityömme johdossa” olevilta puuttui selvä marxilainen näkemys sivistyksellisestä luokkataistelusta.³

Kun eduskunnan täysistunnossa marraskuussa 1934 käsiteltiin valtion seuraavan vuoden talousarviota ja muun muassa sivistyspäärahoja, IKL:n kansanedustaja Hilja Riipinen käytti yhtenä käsiin oivallisesti tarjoutuneena esimerkkinä juuri ASS:n Soihtu-lehden tekstejä. Sillä hän perusteli sitä, että Sivistysliitto oli sittenkin paljas puoluepoliittinen toimija ja että sen avustaminen julkisin varoin ei ollut oikein. Riipinen poimi vappuna ilmestyneestä lehdestä luettavakseen otteita, joissa muun muassa kerrottiin, varmaan monia kuulijoita hätkähdyttäen, että ”jo keskelle kapitalistista taloutta voimme luoda sosialistisia taistelujärjestöjä”. Lehtitekstin kirjoittaja (Palmgren) viittasi myös suoraan Sivistysliittoon uskoen ja toivoen, että ”luomme keskelle

konttoristien ammattiosasto, sama, johon myös TSL:n, TUL:n, SAK:n, Kansanvallan, OTK:n, KK:n ja muutamien muidenkin toimistojen työntekijät kuuluivat. Ainakin Mauri Ryömä, Raoul Palmgren, Johan Helo ja Kaisu-Mirjami Rydberg olivat osaston jäseniä (Tuomisto 1986, s. 30–31).

¹ Lainausta Soikkanen 1975, s. 580; ASS:sta ks. myös Tarvainen 1987, s. 55–69; vrt. *ASS 50 taistelujen vuotta* 1975, s. 10–12, 14–15.

² Ripatti 1992, s. 17–38; ks. heidän yhteydestään myös R. H. Oittisen perintö. 2013, s. 30–32, 47–49

³ Raoul Palmgren: Puolueen kulttuuripolitiikka. Soihtu 3/1934, julkaistu myös teoksessa Palmgren 1980, s. 25–30, lainaukset s. 27.

porvarillista hajoamista uusia puhtaasti proletaarisia kulttuurilaitoksia, teattereita, elokuvia, kansanopistoja, k e r h o j a j a o p i n t o r e n k a i t a” [harvennus Riipisen puheessa pöytäkirjassa].

Edustaja Riipinen jatkoi Soihdun tekstiä lainaten painokkaasti: ”Sivistäminen sinänsä ei ole minkään arvoista. Oikeastaan sitä ei ole olemassakaan. On vain joko porvarillista tai sosialistista sivistämistä. Meidän kannaltamme vain s o s i a l i s t i s t a” [harvennus puheessa]. Hilja Riipinen kysyi puhujakorokkeelta saman tien suoraan: ”Uskooko ed. Voionmaa?” Tämä vastasi pöytäkirjan mukaan heti: ”En usko. Ei ole minun äänenkannattajani!”¹

”TRIUMVIRAATTI PALJASTETUIN KASVOIN...”

Raoul Palmgren jatkoi arvosteluaan Tulenkantajat-lehdessä sekä vielä Soihdun seuraavassa numerossa. Soihdussa Palmgren kävi syksyllä 1934 aivan henkilökohtaiseen hyökkäykseen Pekka Railoa, Väinö Voionmaata ja Arvi Hautamäkeä vastaan. Tämä ”triumviraatti” oli TSL:n edustajiston syyskokouksessa tehnyt Palmgrenin mukaan parhaansa todistaakseen liiton toiminnan ”puolueettomaksi ja epämarxilaiseksi”.

Palmgrenin mukaan Sivistysliiton noudattama kulttuuripolitiikka merkitsi ”avointa antautumista porvaristolle, perääntymistä yhä kiristyvien vaatimusten edessä; määrärahan on saatava hinnalla millä hyvänsä”. Hän vaati liitolta avointa sitoutumista marxilaisuuteen ja sosialistisiin periaatteisiin.²

Selvää oli, että Palmgrenin jyrkän tuomitseva, osin suoraan henkilöihin menevä terävasanainen kirjoittelu ei herättänyt myötätuntoa Sivistysliiton johtavissa elimissä tai puolueen johdossa, ei myöskään laajemmin tavallisen jäsenistön parissa. Kari Sallamaa on korostanut samalla kuitenkin sitä, että ”vasemmistotyöväki” otti jatkuvasti kyllä käytännössä osaa sosialidemokraattien johtamaan vilkkaaseen kulttuuri-, sivistys- ja valistustoimintaan. Sille he eivät kääntäneet selkäänsä. Ainakin yhtenä tavoitteena heillä oli tuoda esiin ”taistelevan työväenkulttuurin vaihtoehtoa työläisten arkitajunnan pikkuporvarillistumiselle”.³

¹ Valtiopäivät 1934. Tulo- ja menoarvio vuodelle 1935. Yleiskeskustelu 23.11.1934. *Pöytäkirjat II*. Helsinki 1935, s. 2 584–2 585, myös lainaukset.

² Raoul Palmgren: Marxilaisesta sivistysperiaatteesta. Soihtu 7–8/1934, julkaistu myös teoksessa: Palmgren 1980, s. 31–33, lainaukset s. 33.

³ Sallamaa 1994, s. 120. – ASS:n ja muiden SDP:n johtoon oppositiohenkisesti asennoituneiden järjestöjen parissa oli Helsingissä 1930-luvulla runsaasti iltama-, huvi- ja kulttuuritoimintaa. Joukkolausunta oli esim. Helsingin sos.dem. nuorisoyhdistyksessä useasti käytetty taidemuoto. Kirjatyöntekijäin talolla Kruununhaassa toimi Työväen Näyttämö, jonka ohjelmistossa olivat keskeisellä sijalla kantaottavat näytelmät, ks. esim. Kalemaa 1989, s. 38–39, 55–57; *Suomen kulttuurihistoria II*. 2000, s. 566–573.

Kolmekymmenluvun mittaan Raoul Palmgren, Soihdun päätoimittaja Mauri Ryömä, hammaslääketieteen kandidaatti Cay Sundström, toimittaja Elvi Sinervo, opettaja Kaisu-Mirjami Rydberg ja muutamat muut siirtyivät puolueessa poliittisesti yhä enemmän vasemmalle. He saivat myös yhteyksiä maan alla toimineisiin kommunisteihin, joita puolestaan pyrki 1930-luvun loppupuolella kaikessa hiljaisuudessa jäseniksi sosialidemokraattisiin järjestöihin ja myös ammattiyhdistysliikkeeseen. Joitakin järjestöjä lukuun ottamatta jäivät näiden vasemmistolaisten vaikutusmahdollisuudet sosialidemokraattisessa liikkeessä kuitenkin verraten vähäisiksi.¹

TSL:N SUHDE TYÖVÄENOPISTOIHIN

Sivistysliitto teki työtään samansuuntaisesti kuin työväenopistolaitos, jota edusti kesäkuussa 1919 perustettu Työväenopistojen liitto.² TSL:n ja työväenopistolaitoksen välille ei sukeutunut varsinaista järjestelmällistä yhteistoimintaa vielä 1920-luvulla.

Työväenopisto-lehden pitkään julkaisema osastokin ”Työväen opintokerhoja”, jossa oli seurattu TSL:n toimintaa ja josta on edellä lainattu esimerkkejä, loppui vuoden 1930 kuluessa. Kosti Huuhka arveli Pekka Railoon viitaten, että taustalla saattoi ehkä olla jotakin närkästystä siitä, että TSL laajensi omien sivistystoimikuntiansa perustamista ikään kuin kilpailijana monille sellaisille paikkakunnille, missä jo toimi työväenopisto.³

TSL:n ja Työväenopistojen liiton edustajat tekivät 1928 kuitenkin yhteisen tutustumismatkan Ruotsiin. Se oli merkittävä avaus, myös työväenopistoille. Seuraava, vuodelle 1930 suunniteltu Tanskan-matka kuitenkin peruuntui lähtijöiden vähäisyyden takia.⁴ Läheisemmälle yhteistyölle olisi ollut sikäli edellytyksiä, että työväenopistoissa ja Sivistysliitossa oli toiminnassa ja luottamushenkilöinä osin samoja henkilöitä tai ainakin edustajia samoista taustayhteisöistä. Oli yhteisiä opettajia ja luennoitsijoita, opiskelijoitakin.

Aivan ilmeistä on, että nihkeyttä tiiviimmälle yhteistyölle aiheutti näiden kahden opiskeluorganisaation hieman erilainen suhde järjestäytyneeseen työväenliikkeeseen. Väinö Voionmaan mukaan TSL ei voinut olla maailmankatsomuksellisesti puolueeton,

¹ Ks. *Suomen työväenliikkeen historia* 1976, s. 198–200; Soikkanen 1975, s. 576–583; Rentola 1994, s. 119; Kalemaa 1989, s. 71–73; ks. myös Sallamaa 1994, s. 118–133, 179–183; Viitala (1988 s. 52) on koonnut tilastotietoa vasemmistososialidemokraattien puhetilaisuuksista ja kuulijamääristä 1930-luvulta. EK:n etsivät seurasivat niin kommunisteja kuin äärioikeistoakin (Simola & Sirvio 2014, s. 33–39).

² Työväenopistojen liiton perustamisesta ks. Huuhka 1990, s. 138–143.

³ Huuhka 1990, s. 290–291.

⁴ TSL:n toimikunnan kokouksessa 10.2.1930 esitettiin osanottajien vähäisyyden lisäksi toinenkin, ehkä hieman hentoinen perustelu: TSL olisi kenties joutunut kilpailemaan samanaikaisesta matkasta sos.dem. työläisnuorisoliiton kanssa.

vaan se oli sitoutunut osa työväenliikettä, yhteiskunnallista uudistusliikettä. Työväenopistolaitos sen sijaan korosti lähtökohtaisesti puolueettomuuttaan. Näkökulmien eroavuus oli sikälikin mielenkiintoista, että sosialidemokraattisia jäsenkirjoja oli taskussa molemmilla tahoilla, jonkin verran työväenopistojenkin suunnalla, Ernst Lähteestä alkaen.

Työväenopistojen ja työväen suhdetta pohdittiin monissakin Työväenopistojen liiton edustajakokouksissa. Esimerkiksi 1936 asiaa käsiteltiin Tampereen työväenopiston toverikunnan aloitteesta. Pitkällisten keskustelujen jälkeen korostettiin kokouksen päätöslauselmissa sitä, että ”työväenopistojen on pyrittävä olemaan läheisissä suhteissa työväestöön, eivätkä opistot saa missään muodossa hyväksyä työväestölle vieraita ja vihamielisiä pyrkimyksiä”. Työväenjärjestöistä sanottiin, että niiden sivistyspyrkimyksiä oli, ”milloin edellytyksiä yhteistyöhön on, käytännössäkin tuettava”.¹

Myöhemminkin työväenopistot ja Sivistysliitto jatkoivat toimintaansa omilla raitteillaan. Kosketuspintoja oli, yhteistyötäkin harrastettiin, eikä varsinaisia yhteentörmäyksiä sattunut.

VIIDEN KOHDAN YHTEISTYÖOHJELMA

Sivistys- ja aikuisopiskeluasioissa tapahtui loppusyksyllä 1929 mielenkiintoinen episodi. Työväen Akatemian johtaja T. I. Wuorenrinne esitti ensin Työväenopistojen liiton johtokunnassa, että liitto eroaisi Valistusjärjestöjen opintotoimikunnasta. Kun sitä ei liiton johdossa hyväksytty, Wuorenrinne esitti seuraavaksi liiton liittymistä Sivistysliiton jäsenjärjestöksi. Muut Työväenopistojen liiton johtokunnan jäsenet vastustivat Wuorenrinteen ehdotusta. Hyvää yhteistyötä Sivistysliiton kanssa pidettiin kuitenkin toivottavana, ja liiton sihteeri Ernst Lähde sai tehtäväkseen neuvotella TSL:n edustajien kanssa kehittämisen muodoista.

Ernst Lähteen ja Pekka Railon neuvotteluissa laadittiin viiden kohdan ohjelma, jossa esitettiin Huuhkan tiivistyksen mukaan seuraavaa:

- 1) Kumpikin laatii luettelon sellaisista luennoitsijoista ja luentoaiheista, joiden käyttö toisen luentotoiminnassa olisi mahdollista ja suotavaa. Harkintansa mukaan liitot sitten suosittelevat niin luentoja kuin luennoitsijoitakin.
- 2) TSL:n opintosuunnitelmia laadittaessa olisi sopivissa aineissa otettava huomioon myös työväenopistojen kerhojen opiskelunohjaustarve.
- 3) TSL:n kirjeopistoa laajennettaessa ja kehitettäessä olisi otettava huomioon myös työväenopistojen opintopiirien opiskelunohjaustarve ja laadittava kursseja myös yhteistoiminnassa liiton edustajien kanssa.

¹ Huuhka 1990, s. 219–226, lainaus s. 226.

- 4) Molempien liittojen äänenkannattajat julkaisevat uutisina ja vaihtoilmoituksina toisensa toimintaa esitteleviä ja mainostavia tiedonantoja.
- 5) Kurssien ja retkeilyjen järjestämisessä jo tapahtunutta yhteistoimintaa on pyrittävä edelleen kehittämään.

Kummankin liiton päättävät elimet hyväksyivät ohjelmakohdat, Sivistysliiton toimikunta omassa kokouksessaan joulukuussa 1929. Se ei kuitenkaan johtanut juuri mihinkään käytännön toimiin, ei ainakaan uusiin avauksiin.¹

PEKKA RAILO TYÖVÄENOPISTON JOHTAJANA

Pääkaupungissa TSL:n ja suomenkielisen työväenopiston keskinäinen suhde sai 1930-luvun lopulla aivan erikoisen piirteen. TSL:n sihteeri Pekka Railo toimi hetken aikaa jopa Helsingin työväenopiston vt. johtajana. Yhteistyö työväenopiston ja TSL:n kanssa sujui pääkaupungissa koko ajan verraten hyvin. Niillä oli paljon yhteistä kosketuspintaa. Sivistysliiton Arvi Hautamäki toimi Helsingin työväenopistossa tuntiopettajana. Hän oli myös pitkään sen johtokunnan jäsen kaupungin sosialidemokraattien edustajana. Rooleissa, tehtävissä ja vastuunkannossa oli syytä olla tarkkana.

TSL:n sihteeri Pekka Railo oli puolestaan paitsi työväenopiston vakituisesti käyttämä luennoitsija myös sen johtokunnan puheenjohtaja vuodesta 1935 alkaen. Se oli kunnallispoliittinen luottamustehtävä, ja hänen kohdallaan yhteistoiminnalle loi pohjaa jatkuva kanssakäyminen Zachris Castrénin kanssa myös Helsingin kaupunginvaltuustossa. Castrén oli lisäksi pitkään kansainvälisen sivistystyöjärjestön Suomen osaston puheenjohtaja, ja Railo vastaavasti sen sihteeri. Yhteistyöhön vetäviä siteitä oli useita.

Työväenopiston johtaja, professori Castrén sairastui vuoden 1938 alussa. Opiston johtokunnassa nousi esiin luonnolliselta tuntunut ajatus nimetä aikuiskoulutukseen perin pohjin paneutunut johtokunnan puheenjohtaja Pekka Railo hoitamaan sairasloman ajan sijaisena työväenopiston johtajan tehtävää. Niin tehtiin, kun hieman mutkikkaan tilanteen ajateltiin jäävän lyhyeksi. Railo luonnollisesti pyysi samalla eron työväenopiston johtokunnasta.

Ratkaisu ei ollut Railollekaan ihan helppo. Mutta ”lopulta minä tuumasin, että mikäs siinä on, onhan se hyvä toimi ja kun sitä silloin toimittiin vain iltasella työväenopistossa, niin jäihän siinä päivä aikaa sivutoimille”, muisteli Railo yli kolme

¹ Tmk. pk. 12.12.1929; ks. Huuhka 1990, s. 291–292.

vuosikymmentä myöhemmin tapausta Työväen muistitietotoimikunnan Heimo Huhtasen haastattelussa.

Kun Zachris Castrén kuoli tammikuun lopulla 1938, työväenopiston johtokunta määräsi sijaisena toimineen Railon jatkamaan vt. johtajana aina heinäkuun loppuun saakka. Tapahtunut valinta ei kaikkia miellyttänyt, etenkin kun Pekka Railo jatkoi samanaikaisesti TSL:n sihteerinä. Erinäisten vaiheiden jälkeen kaupunginvaltuusto joutuikin äänestämään uudelleen työväenopiston johtajasta, ja silloin Railo ei tullut voimasuhteiden ratkaisevasti muututtua enää valituksi. ”Mutta ennen kuin asiat oli saatu järjestykseen, niin minä kerkesin olla seitsemän kuukautta työväenopiston johtajana eroamatta kuitenkaan Työväen Sivistysliiton sihteerin toimesta”, muisteli Railo haastattelussa myöhemmin, mahdollisesti hieman myhällen.¹

Tapahtumaa käsiteltiin myös TSL:n edustajiston kevätkokouksessa toukokuussa 1938. Liiketyöntekijäin liiton Janne Hakulinen paheksui sitä, että liiton toimitsijoilla oli liiaksi sivutoimia. Erityisesti hän moitti Railoa kevätkauden sivutoimesta työväenopistossa. Hakulisen mukaan toimitsijoille piti vaikka maksaa korkeammat palkat, etteivät he ottaisi lisätöitä. On mahdotonta sanoa, oliko kysymys todella sivutoimien arvostelusta, henkilöön menevästä kritiikistä vai olisiko kyse ollut esimerkiksi periaatteellisemmasta näkemyksestä: ei sovi mennä rakentamaan naapurin tontille.

Puheenjohtaja Väinö Voionmaa puolusti toimitsijoita sanoen kaikkien toimineen liiton toimikunnan tietten ja luvalla. Railon kohdalla oli jouduttu ”askel askeleelta” hyvin hankalaan tilanteeseen, mutta sekin oli tapahtunut luvan kanssa. Kysymyksessä oli ollut poikkeustapaus.²

Helsingin työväenopiston uudeksi johtajaksi valittiin maisteri T. I. Wuorenrinne, Työväen Akatemian pitkäaikainen, arvostettu johtaja. Hänen seuraajakseen Akatemiaan valittiin puolestaan osuusliike Elannon koulusta maisteri Yrjö Kilpeläinen (myöhemmin tuttu pakinoitsijanimimerkillä Jahvetti). Hän oli aatteellisesti ollut Yrjö Ruudun linjoilla. Mielenkiintoista samanaikaisuutta oli, että Ruutu ja Kilpeläinen liittyivät molemmat vuonna 1938 sosialidemokraattisen puolueen jäseneksi.³

TYÖVÄEN MUUTA KOULUTUSTOIMINTAA

Vuoden 1933 puoluekokouksen päätöksellä muodostettiin saman vuoden lopulla sosialidemokraattiseen puolueeseen erityinen kasvatustoimikunta. Sen jäseniksi valittiin useita TSL-yhteyksistä ja -toiminnasta tuttuja henkilöitä: Emil Sallila, J. V. Kostiainen,

¹ Työläisopiskelija 3/1938; lainaukset Heimo Huhtasen tekemästä Railon em. haastattelusta.

² Edustajiston pk. 27.5.1938, myös lainaus.

³ Puhakainen 1984, s. 9.

Arvi Hautamäki, Sylvi-Kyllikki Kilpi, Yrjö A. Saarinen, Martta Salmela-Järvinen, Sulo Manninen ja myöhemmin vielä E. K. Louhikko. Myöhempinä vuosina kokoonpano hieman vaihteli, mutta mukana oli jatkuvasti monia TSL:n parissa toimineita henkilöitä, jos kohta muitakin.

Toimikunta jätti selvästikin varsinaisen aikuiskasvatuksen ja sivistystyön edelleen TSL:n harteille. Itse se keskittyi seuranneina vuosina lähinnä käytännön järjestötoiminnan kehittämiseen, periaatekysymysten pohdintaan ja erityisesti ”juhlaohjelma-kulttuurin” kehittämiseen.

Toimikunta julkaisi opaskirjallisuutta iltamatoiminnan kohentamiseksi, järjesti 1934 näytelmänkirjoituskilpailun ja paneutui puolueen sekä sen piirijärjestöjen kurssi-toimintaan. Lisäksi se kiinnitti huomiotaan elokuvatoiminnan kehittämiseen, työväen laulukirjan uusimiseen, työväen matkailuun ja niin edelleen. Järjestösihteeri Emil Sallilan jälkeen toimikunnan puheenjohtajana olivat puoluesihteeri Aleksi Aaltonen ja vuodesta 1937 alkaen SDP:n järjestösihteeri Kalle Lehmus sekä myöhemmin sotavuosina puolueen toimitsija Toivo Aaltonen.¹

Jokaisen työväenyhteisön oma järjestöllinen koulutus edellytti erityisosaamista ja lisäksi monesti johonkin erityiseen ajankohtaan sijoittuvaa koulutusta. Omista tarpeista lähtenyt kurssi- ja muuta koulutustoimintaa toteuttivat esimerkiksi sosiaalidemokraattinen raittiusliitto ja työläisnaisliitto hyvinkin vaihtelevin muodoin. Sosialidemokraattisella työläisnuorisoliitolla oli laajaa omaa koulutustoimintaa. Sitä toteutettiin paljon myös Työväen Akatemian kanssa. Naisjärjestöön kuuluneet osastot ja naisjaostot hyödynsivät liittonsa kotitalousneuvonnan asiantuntijoiden ja luennoitsijoiden osaamista.

Suomen Työväen Musiikkiliitto ja Työväen Näyttämöiden Liitto toteuttivat nekin omaa, erityisosaamista edellyttävää koulutustaan. Työväen esperantoliitollakin oli TSL-yhteistyön lisäksi omaa kurssitoimintaa. Ammattiyhdistysliike hoiti koulutuksensa 1930-luvulla hyvin pitkälti yksinomaan TSL:n kautta.² Sen sijaan osuuskauppaliikkeessä oli TSL-yhteistyön rinnalla runsaasti omaa koulutusta.

Työväenliikkeen koulutustoiminnan kokonaisuus muodostui jo 1930-luvun mitaan sängen monipuoliseksi ja laajaksi, sellaiseksi, jonka merkitys hyvin ymmärrettiin suuremman toimintalohkon eli valistustyön osana. TSL:n vaikutus heijastui varmasti jatkuvasti laajalle monella tavalla.

¹ SDP:n puoluekokouspöytäkirja 25.–28.5.1936, puoluetoimikunnan kertomukset-liite, s. 10–11; SDP:n puoluekokouspöytäkirja 18.–20.5.1939, puoluetoimikunnan kertomukset-liite, s. 17; SDP:n puoluekokouspöytäkirja 25.–29.11.1944, puoluetoimikunnan kertomus-liite, s. 44.

² Ks. laajemmin Railo 1939, s. 88–98; TUL:stä ks. Hentilä 1982, s. 165–169; naisliiton osalta ks. Lähteenmäki 2000, s. 121–123, 129–130, 137–139; nuorisoliitosta ks. Laakso & Åberg 2006, s. 86–87; ammattiyhdistysliikkeestä ks. Valkonen 1987, s. 80, 170–171.

”HARMAATAKKISEN” AIKAAN

Sivistysliiton julkinen ilme muuttui heti jonkin verran maisteri R.H. Oittisen tultua liiton sihteeriksi. Oittinen sai lisätehtäväkseen Työläisopiskelijan toimittamisen ja osittain myös ilmoitushankinnan. ”Jokainen uusi toimittaja käy tietenkin ensinnä käsiksi ulkoasuun, jotta varmasti nähtäisiin muutoksen todella tapahtuneen”, muisteli Oittinen myöhemmin 1950-luvun lopulla noita aikoja. Lehden toimittaminen oli Oittisen mukaan hänen TSL-aikansa ”kaikkein hauskipia tehtäviä”, ongelmistakin huolimatta.¹

Itse asiassa lehden nykyaikaistamista oli esittänyt jo vastaavana toimittajana ollut Pekka Railokin. Hän laati Oittisen kanssa johtokunnalle ehdotuksen uudistamisen linjoista, mutta johtokunta vaati vieläkin pitemmälle meneviä muutoksia. Lehti tarvitsi ensinnäkin kansilehden ”mieluummin punaisin tekstein”.²

Lehti oli siihen asti ilmestynyt ilman erityistä kansilehteä eli ”takkia”. Oittinen hankki lehdelle harmaan, punaisella koristellun päällyskartongin. Tässä asussa kymmenen markan (noin 3,40 euron) hintainen lehti jatkoi ilmestymistään vuoden 1939 alussa noin 3500 kappaleen suuruisena painoksena. Painos oli hiljalleen taas kohonnut, ja liiton lehti viesteineen levisi entistä laajemmalle. Kuvitustakin yritettiin lisätä ja hankkia uusia kirjoittajia, ja myös kulttuuriaiheista kirjoitettiin laajemmin. Oittisen muistaman mukaan ”harmaatakkisen” lehden avustajakunnassa olivat uutterasti esillä etenkin monet Työväen Akatemian käyneet henkilöt.

Viljo Ripatti on korostanut sitä, miten Työläisopiskelijasta tuli Oittisen TSL-vuosien ajatusten ”tärkein tulkki”.³ Historiantutkijaluonteelleen kuvaavasti Oittinen aloitti ensimmäisen oman lehensä pääkirjoituksen jälkeen heti perusteellisella kirjoituksella ”Piirteitä Suomen työväenliikkeen sisäisestä kehityksestä”. Siinä Oittinen kuvaili, miten kalliiksi työväenliikkeelle oli sen sisäinen kamppailu muodostunut. Lapuanliikkeen vuodet antoivat hänen mukaansa työväelle kaksi opetusta. ”Työväen ehjä ja yhtenäinen kansanvaltainen rintama olisi ollut paljon vaarallisempi vastustaja oikeistolle, kuin hajanainen ja keskinäistä taisteluaan taisteleva työväenliike.” Ja samalla: lapualaisvuodet olivat ”edelleen suuresti lujittaneet työväen luottamusta rauhallisten, parlamentaaristen keinojen käytön tehokkuuteen”.⁴ Kirjoituksesta oli luettavissa kritiikkiä sille suuntaukselle, jota Akateeminen sosialistiseura ASS edusti.

¹ R. H. Oittisen muistelmia toimittajakaudeltaan haastattelussa Työläisopiskelija 2/1958, myös lainaukset; ks. myös Ripatti 1992, s. 71–73. – Lehden kehittämisen tarve oli jo pitkään tiedossa. Sen muuttamisesta ”nykyaikaisemmaksi” keskusteltiin esim. edustajiston kokouksessa 26.11.1938 (puheenvuorot Yrjö Saarinen ja Aku Sumu).

² Johtokunnan pk 5.12.1938, 9.1.1939, myös lainaus (TA).

³ Ripatti 1992, s. 73.

⁴ R. H. Oittinen: Piirteitä Suomen työväenliikkeen sisäisestä kehityksestä. Työläisopiskelija 1/1939, myös lainaukset; julkaistu nimellä ”Kehityksen tarkastelua” Oittinen 1969, s. 18–26.

Oittisen käsialaa oli ilmeisesti myös hyvin mielenkiintoinen ehdotus virittää maanlaajuisesti työväenliikkeen historian ja perinteen tallentamista ja paikallisten yhdistysten historian laatimista opintokerhojen voimin. Kirjoituksessa nostettiin esiin eräiden työväenopistojen kotiseutututkimuksen piirit ja ehdotettiin vastaavan toiminnan kehittämistä myös TSL:n parissa.

Opintokerhojen hyödyntäminen paikallisen työväenliikkeen historian tutkimuksessa vaikuttaa modernilta ajatukselta. Vaikka työväenyhdistysten pieniä historiikkeja tai laajempia historiateoksia oli valmistunut itse asiassa jo 1890-luvulta alkaen, tätä työtä ryhdyttiin tekemään opintokerhomuotoisesti oikeastaan laaja-alaisemmin vasta 1970-luvulta alkaen, aivan toisenlaisissa yhteiskunnallisissa oloissa, kuten jäljempänä huomataan.¹

Oittisen Työläisopiskelijan historiaan painottuminen jatkui vuoden 1939 kakkosnumerossakin helmikuussa. Lehti keskittyi tällöin usean kirjoittajan ja monien kirjoitusten voimin (Pekka Railo, Niilo Liakka, Väinö Tanner, Kauko Pirinen, Yrjö A. Saarinen) monitahaisen yhteiskunnallisen vaikuttajan ja tutkijan Väinö Voionmaan arviointiin hänen 70-vuotispäiväänsä liittyen. Korukansiin sidottu lehden numero lahjoitettiin Voionmaalle onnentoivotusten yhteydessä. Vuoden lopulla oli lehdessä vielä lisää historiaan painottuvia kirjoituksia, kun liitto täytti 20 vuotta.

R. H. Oittisen vaikutus Sivistysliiton toimintaan heijastui 1930-luvun lopulla itse asiassa voimakkaammin ja muilla tavoilla kuin historiaan painottuvina kirjoituksina. Hänen keskeiset tehtävänsä liittyivät opintotoimintaan ja sen ohjaukseen. Siinä hänellä oli suurta tukea ”linjatyössä”² jo pitkän työrupeaman tehneestä Oiva Veikko Valavaarasta.

Esimerkiksi Työläisopiskelijan pääkirjoituksessa huhtikuussa 1939 Oittinen muistutti, miten tärkeää oli talven opintokerhojakson päättyessä paneutua tulevan kauden opintoaineiden ja -menetelmien valintaan. Hänen ohjeissaan painottui kaksi näkökohtaa, ”pyrkimys keskitykseen ja suunnitelmallisuuteen sekä pyrkimys vaihtelevaisuuteen ja monipuolisuuteen”.³ R. H. Oittisen perusteellista paneutumista historia-aiheiden ohella myös kansansivistystyön periaatteisiin kuvastivat monet Työläisopiskelijan kirjallisuusarviot.

¹ Ks. tarkemmin teoksen toisen osan lukua 19.

² Termiä käytti juhlanumeron kirjoituksessaan nimimerkki Jyrsijä [R. H. Oittinen?]: TSL on tullut 20-vuotiaaksi. Työläisopiskelija 8/1939. – Mainittakoon, että myös Valavaara haki samaan opintosihteerin tehtävään, johon Oittinen tuli valituksi.

³ R.H.O[ittinen]: Opintoaineen valinta. Työläisopiskelija 4/1939, myös lainaus.

Viljo Ripatti toteaa R. H. Oittisen elämäkerrassa, että Oittisen ”johtokuntakierre” alkoi pian Sivistysliittoon tulon jälkeen. Opintosihtööri joutui – tai pääsi – lähinnä Pekka Railon ja Väinö Voionmaan ohella edustamaan liittoa moniin elimiin. Oittisen ensimmäinen tällainen toimikunta oli suomalaisen kirjallisuuden edistämisvarojen valtuuskunnan yhteiskunnallis-taloudellinen osasto.¹

Kolmekymmenluvun lopulla TSL:llä oli edellisten vuosien tapaan edustus seuraavissa sivistystyötä edistäneissä elimissä tai toimikunnissa: Valtion luentolautakunta, Valtion kirjastotoimikunta, Helsingin yliopiston kansansivistystoimikunta, Kansansivistystyön maailmanliiton Suomen osaston edustajisto ja johtokunta, Sivistysjärjestöjen kansankonservatorion hallintoneuvosto, Työväen Akatemian hallintoneuvosto, Suomalaisen kirjallisuuden edistämisvarojen valtuuskunta ja Suomen Yleisradion yhtiökokous.

Näiden tehtävien lisäksi odottivat TSL:n lukuisat jäsenjärjestöt liiton edustajia omiin edustajakokouksiinsa sekä erilaisiin merkki- ja vuosipäivätilaisuuksiinsa. Tällaisia kutsuja oli käsiteltävänä suurin piirtein jokaisessa liiton toimikunnan kokouksessa. TSL:n edustajat saattoivat edesauttaa liiton asioita sekä suomalaisen kansansivistyksen kokonaisuutta monella tavalla eri yhteyksissä.

Muutamia tehtäviä on lisäksi syytä erityisesti mainita. Väinö Voionmaa seurasi läheltä Kansalaiskorkeakoulun eli myöhemmän Yhteiskunnallisen korkeakoulun vaiheita aina kannatusyhdistyksen perustamisesta, vuodesta 1918, alkaen. Hän toimi vuosina 1923–1934 sen eri hallintoelimissä puheenjohtajana. Vuosina 1926–1931 hän toimi lisäksi tarkastajana sekä vuosina 1945–1947 korkeakoulun ensimmäisenä kanslerina.² Voionmaa toimi vuosina 1934–1935 sekä sittemmin vielä 1941–1947 Helsingin Työväen Säästöpankin isännistön puheenjohtajana. Tässä tehtävässä hän vaikutti keskeisesti Työväen Opintorahaston muotoutumiseen. Pankin hallinnossa virisi ajatus tällaisesta rahastosta vuoden 1937 tammikuussa. Taustalla oli pyrkimys turvata koulutuksen tasa-arvoisuutta. Kaikilla halukkailla työläisnuorilla ei ollut mahdollisuutta edes havitella oppikouluun pyrkimistä, sillä koulunkäynti vaati varoja. Opintorahasto perustettiin nimenomaan säätiöksi ”edesauttamaan työväestöstä lähtöisin olevien lahjakkaiden nuorten opiskelua”.

Vaikka Voionmaa ei ollut rahastoajatuksen ensimmäinen esittäjä, hän oli kuitenkin hankkeen ”henkinen isä”, kuten Jukka Hako on säilyneiden asiakirjojen perusteella muotoillut. Ilmeisesti TSL:n oman Sivistysrahaston säännöt olivat mallina Työväen Opintorahaston sääntöjä sorvattaessa. Eräänlainen työnjako oli selvä: ”Kun TSL:n rahaston

¹ Ripatti 1992, s. 75, myös lainaus; mainittakoon, että Oittinen oli hyvin pitkään Työväen Näyttämöiden Liiton hallituksen puheenjohtajana 1949–73 (Kalemaa 1980, s. 95–96).

² Halila 1969, s. 231–253.

ajatuksena oli tukea opintoihin pyrkimistä, Työväen Opintorahasto tukisi itse opiskelua.” Tarkoitus oli tukea lahjakkaiden, vähävaraisten nuorten järjestelmällisiä opintoja lähinnä oppi- ja korkeakouluissa sekä Työväen Akatemiassa joko apurahoin tai halpakorkoisin lainoin.

Helsingin Työväen Säästöpankki lahjoitti kantarahastoksi 50 000 markkaa (lähes 18 000 euroa). Voionmaa toimi Työväen Opintorahaston Säätiön hallituksen puheenjohtajana rahaston toukokuussa 1937 pidetystä ensimmäisestä kokouksesta alkaen elämänsä loppuun. Varapuheenjohtajana oli saman ajanjakson pankinjohtaja Jonas Laherma, hankin edeltä tuttu henkilö Sivistysliiton alkuvaiheista.¹ Varat karttuivat vuosien kuluessa, ja esimerkiksi jo kesään 1941 mennessä voitiin 500–2 000 markan suuruisia apurahoja myöntää runsaan 180 000 markan edestä ja lainoja 390 000 markan verran. Opintolainan saamisen edellytyksenä oli tavallisimmin ylioppilastodistuksessa noin 8,5 keskiarvo, ja niitä myönnettiin harvemmin ensimmäisen vuoden opiskelijoille.²

PUNAMULTAHALLITUS ALOITTAA UUDISTUSTYÖN

Presidenttiratkaisu, jossa P. E. Svinhufvud ei onnistunut uusimaan kauttaan Kyösti Kallion voittaessa vaalit, avasi Suomessa keväällä 1937 yhteiskunnallisen padon. Sosialidemokraatit ja maalaisliitto olivat jo aiemmin keskustelleet keskenään mahdollisesta hallitusyhteistyöstä. Nyt se toteutui, yhdessä edistyspuolueen kanssa. On myös tärkeää huomata, että ratkaisulla astuttiin ensimmäisen kerran vuoden 1918 jälkeen ison hengen vedenjakajan ylitse, kun hallituksen muodostivat porvarillisten puolueiden ja sosialidemokraattien edustajat.³

Edistyspuoluelaisen pääjohtaja A. K. Cajanderin johdolla maaliskuussa muodostettu hallitus sai länsinaapurien, työväen ja maalaisväestön edustajien hallitusratkaisuun viitaten lempinimekseen punamultahallitus. Ratkaisulla oli merkitystä myös Sivistysliitolle, mutta ratkaisevasti enemmän se tuli merkitsemään koko kansakunnan tulevaisuudelle. Taitekohdan myötä aukesi mahdollisuus pitkään odotettuun yhteiskunnalliseen uudistustyöhön muun muassa sosiaalipolitiikan alueella tapahtumattomien vuosien jälkeen. Uudistuksia tukivat myönteinen talouskasvu ja rauhoittunut sisäpoliittinen tilanne. Hannu Soikkanen on kuitenkin muistuttanut: ”On vaikea

¹ Halila 1969, s. 191; Hako 2007, s. 4, 22–30, lainaukset s. 4, 27; Lyytinen 1983, s. 208–210, 441. – Voionmaa oli lisäksi TSL:n edustajana vuosina 1945–47 Huhtamäki Osakeyhtiön hallintoneuvostossa (Halila 1969, s. 191).

² Sosialisti 16.6.1941.

³ *Suomen historian pikkujättiläinen* 1987, s. 665–667.

täsmällisesti osoittaa, mitä tämä 'omien miesten' olo hallituksessa merkitsi muuta kuin poliittisessa alakynnessä olon tunteen helpottumista.”¹

TSL:n puheenjohtaja Väinö Voionmaa oli mukana uudessa hallituksessa. Hän oli toiminut eduskunnan ulkoasiainvaliokunnan puheenjohtajana vuodesta 1931 alkaen ja oli edelleen harvoja kokeneita ulkopoliittikan tuntijoita puolueessaan.² Nyt hän sai pestin kauppaja- ja teollisuusministerinä, kun vuosikymmentä aikaisemmin hän oli ollut Väinö Tannerin vähemmistöhallituksessa ulkoministerinä. Ministerin tehtävän takia hän joutui luopumaan useimmista luennoistaan Työväen Akatemiassa. Sivistysliiton puheenjohtajana hän jatkoi edelleen.³

Työväenliikkeessä odotettiin punamultahallitukselta paljon. Se edusti jossain määrin samantapaista työmiehen ja talonpojan yhteistoimintaa, mikä Ruotsissa oli alkanut niin sanotulla lehmänkaupalla jo hieman aiemmin. Pääministeri Per-Albin Hanssonin (sd) hallitus oli vuonna 1933 saanut aikaan sopimuksen uudesta talouspolitiikasta ja maatalouden tuista talonpoikaисpuolueen kanssa. Se vahvisti hallituksen toimintamahdollisuuksia.⁴ Useimmille työväenliikkeen kannattajille hallitusratkaisu merkitsi henkisesti sitä, että työläinen ei enää tuntenut olevansa toisen luokan kansalainen. Liikkeen edustajat olivat nyt muiden kanssa tasaveroisina päättämässä kansakunnan asioista. Se merkitsi tunteiden tasolla paljon. Hallituspuolueita yhdisti erityisesti äärioikeiston vastustaminen ja kansanvallan, demokratian korostaminen. Useissa yksityiskohdissa jouduttiin antamaan perään, mutta puolueissa ymmärrettiin laajasti hallitusyhteistyön jatkamisen tärkeys. Yhtenäiskoulun tavoitekin nostettiin esiin, mutta sitä ei saatu eteenpäin.⁵

PUOLUEESTA EROTETAAN, VAROITUKSIA ANNETAAN

Vaikka poliittiset olot vähitellen vapautuivat 1930-luvulla, vasemmistososialisteille tai kommunisteille ei avautunut mahdollisuuksia julkiseen toimintaan. SDP:n sisällä oli erilaisia oppositioryhmittymiä, jotka löysivät puoluejohdon arvostelusta toisensa. Akateeminen sosialistiseura ASS oli opposition kärkenä. Vahvimpina tukina sillä olivat helsinkiläiset HTY:n Toveriseura ja Ammattiyhdistysväen sosialidemokraattinen

1 Soikkanen 1975, s. 88.

2 Lähteenmäki 2014, s. 232.

3 Voionmaa ehti Akatemiassa pitää vuonna 1937 ”vain” 15 luentoa Suomen yhteiskuntahistoriasta (Halila 1969, s. 269).

4 Ruotsin kehityksestä talouspulan vuosista hyvinvointiyhteiskunnan ensi askeliin ks. esim. Olsson & Ekdahl 2014, s. 80–89; Aspling 1986, s. 260–263; historiallinen ”lehmänkauppa” (krisuppgörelsen eli ”kohandel”) kompromissi sosialidemokraattien ja talonpoikaисpuolueen välillä maataloustukien ja uuden talouspolitiikan kesken tehtiin loppukeväällä 1933; ks. myös Soikkanen 1987, s. 17.

5 Jääskeläinen 1973, s. 421–427; Hako 2007, s. 12–14, 22–23.

yhdistys, joissa kummassakin oli hiljalleen ja vaivihkaa jäseneksi tulleita vasemmisto-sosialisteja ja kommunisteja.¹

Opposition näkemyksiä tukivat omasta näkökulmastaan ja omista syistään puoluejohtoon arvostelevasti suhtautuneet, vuoteen 1936 saakka puoluesihteerinä ollut Karl Harald Wiik, toimittaja Yrjö Räisänen ja kansanedustaja Mikko Ampuja sekä eräät muutkin. Räisänen oli asettunut vähitellen henkilökohtaiseen vastarintaan erityisesti Väinö Tanneria ja hänen edustamaansa puolueen poliittista linjaa kohtaan. Wiikin lähtökohdat olivat puolestaan periaatteellisempia. Vasemmistolaisilla oppositiomielisillä oli lähtökohdana marxilaisuus, ehkä kuitenkin Wiikiä suoraviivaisemmin.²

On mielenkiintoista havaita, ettei Räisäsen vahvistunut oppositioasenne näkynyt TSL:n työssä, hänen ollessaan edelleen liiton toimikunnan varapuheenjohtajana. Ilmeisesti sivistystyön alue oli sellainen, jonne ei puolueen sisäistä voimainmittelöä haluttu viedä, taikka ei tarvinnut viedä. Tässä voidaan nähdä myös Voionmaan mielipiteen vaikutusta.

Vuoden 1936 kuluessa joutuivat yhä voimakkaammin nyt myös puolue ja sen johtavat toverit muun muassa Soihdun jyrkän arvostelun valokiilaan, ei vain ”väsyneiden miesten” Sivistysliitto, kuten pari vuotta aiemmin. Kivimäen hallituksen kaatuminenkaan ei kohentanut puoluejohtoon ja sen äänekkäämmäksi muuttuneen opposition välejä. Puoluehallinnossa keskusteltiin jo erottamisista, mutta aluksi tyydyttiin vain varoituksiin monen henkilön kohdalla.

Sisäinen, yhä jatkunut ja yltynyt kärhämä huipentui loppukevällä 1937 siihen, että sosialidemokraattisesta puolueesta erotettiin toukokuussa muutamia ärhäkkääseen oppositioon kuuluneita henkilöitä, muun muassa Mauri Ryömä, Raoul Palmgren ja Erkki Vala. Vakavia varoituksia annettiin monille, ja lisäksi jäsenistöä kiellettiin osallistumasta Soihdun, Tulenkantajien ja Kirjallisuuslehden toimittamiseen ja levittämiseen. Puolueosasto Akateeminen sosialistiseura ASS erotettiin kokonaan. HTY:n Toveriseura sai vakavan varoituksen. Otteet olivat poikkeuksellisen kovia, eikä puoluejohto ollut aivan yksimielinen. Enemmistö ei kuitenkaan halunnut vaarantaa alkanutta hallitusyhteistyötä.³ Mainittakoon, ettei erottamisista käytetty TSL:n edustajiston kokouksissa toukokuun lopulla eikä myöhemmin marraskuussa ainakaan yhtään pöytäkirjaan kirjattua puheenvuoroa.⁴

Erotetut eivät saaneet tuekseen kovinkaan paljoa vastalauseita laajan, vakaan sosialidemokraattisen järjestöväen keskuudesta. Valtaosa järjestöjen jäsenistä tyytyi

¹ Kantasalmi (2004, s. 30) on korostanut esim. lehtien toimittajien merkitystä, sillä vasemmistointellektuellien tuottamien aineistojen lisäksi ”ensimmäisen tasavallan proletaarisen työväensivistyksen kentällä” oli tarjolla myös rajantakaista SKP:n aineistoa.

² Ks. Soikkanen 1975, s. 576–583.

³ Soikkanen 1975, s. 582; vrt. ASS 50, s. 17.

⁴ Edustajiston pk. 28.5.1937 ja 27.11.1937.

tilanteeseen ja oli jopa iloinen siitä, että puolueelle oli viimein avautunut mahdollisuus vaikuttaa hallituksessa. Mahdollisuutta ei saanut vahingoittaa.

Vaikka punamultahallituksen saavutukset jäivät odotuksiin verrattuna sittenkin pieniksi, työväestö antoi hallitukselle tukensa. Hallitusratkaisu ei tullut äkkiä ja odottamatta, sillä sitä oli pitempään odotettu ja myös toivottu. Se oli reformistiselle poliittiselle liikkeelle todellinen mahdollisuus päästä käytännössä yhteiskunnallisesti vaikuttamaan, tekemään paljon enemmän kuin vain nostamaan vappukulkueissa tai elokuun työnjuhlissa näkyviin tavoitteiden iskulauseita kylteissä ja banderolleissa.

Voi hyvin arvioida, että tämän kaltaiseen ratkaisuun, myös painavamman vastuun kantamiseen, olivat puolueen jäsenistön rivit vähitellen valmistautuneet. Vähintä ei todellakaan ollut se pohjustava työ ja toiminta, jota Sivistysliiton alaisissa opinto-kerhoissa ja luentotilaisuuksissa oli tehty muun muassa kunnalliselämän tietojen ja neuvottelutaitojen lisäämiseksi, menettelytapojen hiomiseksi ja suomalaisuuden kokonaisuuden ymmärtämiseksi.

Myönteiset tunnelmat heijastuivat myös järjestöelämässä. TSL:n keskeisten jäsenjärjestöjen jäsenmäärät kohosivat. Vuonna 1935 sosialidemokraattisen puolueen jäsenmäärä oli jonkin verran yli 28 000, mutta vuonna 1938 se oli jo yli 37 000. Seuraavana vuonna määrä tosin taas hieman aleni. Myös ammattiyhdistysliike vahvistui. SAK:n alaisissa ammattiliitoissa oli vuonna 1938 kaikkiaan 70 300 jäsentä. Sielläkin jäsenten määrä supistui hieman seuraavana vuonna. Esimerkiksi KK-laisen osuuskauppaliikkeen jäsenkuntien määrä vuonna 1939 oli runsaat 323 000.¹

”KIINNOSTAVAT TEHTÄVÄT...”

Väinö Voionmaa jäi 1936 täysinpalvelleena professorina eläkkeelle ja saattoi paremmin keskittyä niihin asioihin, joihin halusi vaikuttaa. Hän ryhtyi sen jälkeen muun muassa vastaamaan kokonaisuudessaan Työväen Akatemian historianopetuksesta, kuten edellä on kerrottu. Valtiollisiin tehtäviinkin jäi hieman enemmän aikaa. Terveystila oli hyvä, samoin työvire, ja fyysistä kuntoa riitti edelleen.²

Väinö Tanner arvioi Voionmaata havainnollisesti tämän 70-vuotispäiville helmikuussa 1939 laatimassaan Työläisopiskelijan kirjoituksessa. Tannerin mukaan Voionmaata ei kenties voinut ”tavallisen mittapuun mukaan” pitää lainkaan poliitikkona. ”Sensijaan, että tavalliset poliitikot ovat jonkinlaisia sekatyöläisiä puolue- ja valtiollisissa tehtävissä, toimitellen kaikenlaisia eteensattuvia tehtäviä, antaa Voionmaa käyttää itseään vain määrättyihin tehtäviin, semmoisiin, jotka häntä kiinnostavat.”

¹ Soikkanen 1987, s. 71, 78; Suonoja 1966, s. 75. – Mainittakoon rinnastuksena, että SOK-laisen osuusliikkeen jäsenkuntien määrä oli samaan aikaan lähes 320 000 (Suonoja 1966, s. 75).

² Halila 1969, s. 193.

Tanner jatkoi, että Voionmaa käytti ”puoluetta, eduskuntaa ja hallitusasemaa vain jonkinlaisina instrumentteina, joita hän soittelee edistääkseen harrastamiaan asioita”. Tanner korosti, ettei luonnehdinta sisältänyt mitään arvostelua. Päinvastoin, sillä ”juuri tällä tavalla keskittämällä harrastuksensa” Voionmaa oli tuottanut suomalaiselle työväenliikkeelle ”suurenmoisia palveluksia”.¹

Työläisopiskelijan sivuilla ei kovinkaan korostuneesti näkynyt se, että liiton puheenjohtajasta tuli uuden hallituksen ministeri. Väljentyneet yhteiskunnalliset olot, taloudellinen kasvu tai hallitusvastuu eivät heijastuneet myöskään lisääntyneinä ilmoituksina. Tuttuja, toistuvia ilmoittajia olivat työväentalot ravintoloihin, paikalliset työväen osuusliikkeet, henkivakuutusyhtiö Kansa ja muutamat muut. Jonkin verran lehti sai myös kirjankustantamojen ilmoituksia.

TSL:n toimikunnan kokouksia oli kahdeksan yhdeksän vuodessa, ja ne pidettiin useimmiten TSL:n toimistossa Helsingin työväentalolla. Edustajisto kokoontui kahdesti vuodessa. Liiton kotiosoite kuitenkin muuttui, vaikka katu ja talo pysyivät samana.

Kun työväenliikkeen arvostettu vanha tienraivaaja Matti Paasivuori kuoli 71-vuotiaana kesäkuussa 1937, Helsingin kaupunki suostui pyynnöstä nimeämään työväentaloa sivuavan Sirkuskadun uudelleen hänen kunniakseen Paasivuorenkaduksi. Aloitteen asiassa teki toimittaja Yrjö Räisänen pian Paasivuoren poismenon jälkeen. Kaupunginvaltuusto päätti asiasta vuoden 1938 lopulla, ja uudet nimikyltit olivat paikoillaan, ehkä sattumalta, juuri Matin päivänä 24. helmikuuta 1939. Samalla Sirkuspuistikko muuttui Paasivuorenpuistikoksi.²

Jotakin kertoi ilmeisesti kuitenkin ministeri-puheenjohtaja Voionmaan kiireistä se, että aina silloin tällöin TSL:n toimikunta kokoontui eduskunnan tiloissa. Voionmaa osallistui ministerinäkin varsin tunnollisesti liiton toimikunnan ja edustajiston kokouksiin. Marraskuussa 1938 hän piti ennen edustajiston varsinaisen kokouksen alkua esitelmän koululaitoksen uudistussuunnitelmista. Tällöin hän selosti myös aiheeseen liittyntä hallituksen toimintaa. Pöytäkirjan maininta oli sikäli harvinainen, että siinä viitattiin suoraan Voionmaan tehtäviin valtioneuvoston jäsenenä.³

Punamultahallituksen kausi näkyi TSL:n osalta selkeästi julkisuudessa ainakin yhdessä suhteessa. Jokavuotinen kamppailu yhteiskunnallisen valistustyön valtionavustuksista ja etenkin TSL:n avustuksesta loppui eduskunnassa. Vielä syksyllä 1937 käytiin valtion vuoden 1938 tulo- ja menoarvion yhteydessä lyhyt keskustelu sivistysmäärärahoista, mutta TSL ei siinä ollut enää keskustelun kohteena. Seuraavana vuonna hyväksyttiin vuoden 1939 valtionapu suoraan hallituksen esittämässä muodossa.

¹ Väinö Tanner: Väinö Voionmaa poliitikkona. Työläisopiskelija 2/1939, myös lainaukset.

² Hentilä 2013, s. 370–374.

³ Edustajiston pk. 26.II.1938.

Kun taloudellinen toimeliaisuus koheni, vientimarkkinat elpyivät ja valtion kassatilannekin parani, voitiin 1938 nostaa myös työväenopistojen vuonna 1931 leikatut valtionavut entiselleen; kansanopistojen tukea oli korotettu jo muutama vuosi aiemmin. Muitakin uusia tukitoimia oli.¹

TASAVALTA ON 20-VUOTIAS

Itsenäisen Suomen 20-vuotisjuhlallisuuksia vietettiin joulukuussa 1937 arvokkaasti ja samalla muuttuneen yhteiskunnallisen tilanteen takia huomattavan laaja-alaisesti. Maassa oli hallitus, jossa olivat edustettuina myös sisällissodan hävinneitä edustaneet. Monessa työväentalossa vedettiin itsenäisyyspäivänä salkoon siniristilippu, joka oli viimeistään nyt hankittu.

Suuri, kaikelle kansalle radioitu valtakunnallinen pääjuhla pidettiin itsenäisyyspäivänä, maanantaina 6. joulukuuta 1937 Läntisen viertotien varrella Messuhallissa. Siitä tuli leimallisesti maan hallituksen, punamultahallituksen, asemaa ja merkittävyyttä korostanut tilaisuus. Ensimmäisenä esitti usean tuhannen hengen yleisölle suomeksi ja ruotsiksi tervehdyksensä pääministeri A. K. Cajander. Hän puhui kansallisen yksimielisyyden rakentamisesta yli sekä vuoden 1918 sodan että kieliriidan. Hän pyysi ojentamaan ”alttiisti veljenkäsi jokaiselle, joka tahtoo tehdä työtä ja on valmis täyttämään velvollisuutensa maansa puolesta”. Kaikkia tarvittiin työhön yhteiskunnan hyväksi. ”Me emme tiedä aikaa emmekä hetkeä, jolloin kohtalomme jälleen voi olla vaa’alla.”²

Ohjelma oli arvokasta ja hillityn juhlavaa: oli orkesterimusiikkia, kuoro- ja yksinlaulua sekä peräti viisi puhetta. Pääministerin jälkeen puhui opetusministeri Uuno Hannula, sitten ruotsiksi Ernst von Born, kirjailija Elsa Heporauta ja viimeksi, tarkoin sovitettuna ammattiyhdistysmies, Metallityöväen liiton toimitsija Emil Skog, entinen punakaartilainen. Hän korosti työväestön pyrkimysten oikeutusta ja painotti työväenliikkeen olleen itsenäistymisen kannalla: ”Tämän maan kamara on se pohja, jolta ponnistamme, tämän kansan vapaus ja onni on se päämäärä, johon pyrimme!” Puhujakorokkeelta poistuvan Skogin korviin kaikuivat myrskyisät suosionsoitukset, kuten hän muistelmissaan kuvasi. Hän oli suostunut puhujaksi, mutta edellyttänyt, että niin tärkeän puheen kirjoittamisessa autetaan. Apua tulikin ainakin Yrjö Kalliselta, ja Väinö Tannerkin oli puheen lukenut ja hyväksynyt etukäteen.³

Aimo Halila nosti lisäksi esiin Väinö Voionmaan elämäkerrassaan yhden yksityiskohdan, joka kenties havainnollisemmin kuin moni muu seikka kuvasti Suomen

¹ *Valtiopäivät 1937, pöytäkirjat II*. Helsinki 1937, s. 1 735; *Valtiopäivät 1938, pöytäkirjat II*. Helsinki 1939.

² Suomen Sosialidemokraatti 7.12.1937; Helsingin Sanomat 8.12.1937. – Ilpo Lagerstedt kiinnitti kirjoittajan huomion lehtien juhlaselostuksiin.

³ Kulha 1980, s. 30; Skog 1971, s. 75–78, puhe julkaistu samassa yhteydessä kokonaan.

yhteiskunnallisen ilmapiirin muutoksia 1930-luvun lopulla. Valkoisen Suomen keskeinen hahmo marsalkka Gustaf Mannerheim tarjosi keväällä 1938 kotonaan Helsingin Kaivopuistossa suuret päivälliset englantilaisen vieraansa, lordi Plymouthin kunniaksi. Ministerit Väinö Tanner ja Väinö Voionmaa olivat tuolloin Mannerheimin mukaan ”ensimmäiset sosialistiset poliitikot, jotka tulivat vieraina hänen taloonsa”.¹

VOIONMAA KANSAKUNNAN KOKONAISUUDESTA

Ainakin helsinkiläiselle järjestöväelle avautui mielenkiintoisia ja vakavia näkymiä Euroopan kehitykseen vuosina 1938–39. Sos.dem. keskusteluseuran majalla, Melakarilla, järjestettiin lähinnä kesäkaudella keskustelutilaisuuksia ja illanviettoja, yhdistyksen historiikin mukaan ajoittain hyvinkin usein. Niihin osallistui myös keskieurooppalaisia poliittisia pakolaisia Saksasta, Unkarista, Tšekkoslovakiasta, Latviasta. ”Silloin Melakarilla oli joka ilta väkeä tuvan täydeltä.” Kun yhdistyksessä oli jäsenenä kielitaitoisia ylioppilaita, neitosia ja nuorukaisia, saatiin tulkattuna kuulla pakolaisilta suoraan tietoja vaikeutuneista olosuhteista ja poliittisen kehityksen piirteistä.²

Työväen omia odotuksia ja uusia painotuksia kuvasteli esimerkiksi Työväen Sivistysliiton puheenjohtajan, kauppa- ja teollisuusministeri Väinö Voionmaan juhlapuhe Yksipihlajassa sosialidemokraattien maakuntajuhlilla heinäkuussa 1938.

Puheessa oli tavallaan sekä vanhaa että uutta. Perinteistä ainesta edusti Voionmaan näkemys siitä, miten ”suuret taloudelliset luokat” olivat edelleen ”jyrkässä taistelurintamassa toisiaan vastaan”. Voionmaa muistutti kuulijoilleen, ettei ”luokkatunto eli luokkatietoisuus ole mikään sen suurempi ennakkoluulo kuin esim. johonkin kansakuntaan kuulumisen tunto”. Mutta samalla: ”Niin kauan kuin on olemassa tervettä ja oikeutettua kansallisuustunnetta, joka ei millään tavoin estä ajattelemasta tasapuolisesti ja ennakkoluulottomasti, niin on olemassa tervettä ja oikeutettua luokkatunnettakin.”

”Terveeseen luokkatuntoon” kuului Voionmaan mukaan myös ”oman luokan rajoituksen ja muiden yhteiskuntaluokkien oikeutettujen vaatimusten tunto, sanalla sanoen kokonaisuuden tunto”. Tätä kautta Voionmaa siirtyi puhumaan ”kansakunnallisesta kokonaisuudesta”, ehkä jossain määrin työväenjuhlien perinteistä poiketen.

Väinö Voionmaan mukaan oli tärkeämpää ”puhua siitä mikä kansaa yhdistää, kuin siitä, mikä sitä eroittaa”. Maassa vallitsi nyt ”sellainen valtiollinen rauha ja järjestys, jollaista ei ole ollut koko itsenäisyyden aikana”. Yhteiskunnallinen elämä ei ollut kuitenkaan ”huoletonta ja iloista myötämaan menoa”. Voionmaa vastusti selkein sanoin

¹ Lainausta Halila 1969, s. 245; Mannerheimin kodista, sittemmin kotimuseosta ks. Marsalkan koti. *Mannerheim-museon vuosikymmenet* 2001, esim. s. 17–30.

² Helsingin sos-dem keskusteluseura, s. 37, myös lainaus.

vanhan talousliberalismin vapaata kilpailua. Vain sellainen taloudellinen vapaus oli hyväksyttävissä, ”joka ei ole ristiriidassa yhteiskunnallisen oikeamielisyyden kanssa”.

Silmiä ei saanut myöskään ummistaa niiltä vaaroilta, jotka uhkasivat Suomea ja muidakin valtioita. Sodanuhka edellytti jatkuvaa rauhantyötä. Lisäksi ministeri Voionmaan mukaan tarvittiin ”valvontaa, ettei niitä sotavarusteluja, joihin pientenkin kansain kohtalon pakosta on ollut ryhdyttävä, käytetä väärin”.

Perinteiseen puolustusmäärärahojen korottamisen vastustukseen tottuneille kuuli-joille oli näin erääseen sivulauseeseen sisällytetty viesti. Se kertoi sosialidemokraattien muuttumassa olleesta suhtautumisesta maanpuolustuskysymyksiin.¹

¹ Lainaukset Väinö Voionmaan puheesta ”Kansakunnan kokonaisuus ja sosialidemokraattisen työväen suhtautuminen siihen”. Pohjanmaan Kansa 21.7.1938.

10.

TSL, Pohjola ja Eurooppa – ilmassa sodan merkkejä

VAIKKA TSL sai joitakin alkukipinöistään Ruotsista, yhteistyö Arbetarnas Bildningsförbundin kanssa ei muodostunut pitkiin aikoihin kovinkaan läheiseksi tai vilkkaaksi, puhumattakaan yhteyksistä muihin kansainvälisiin järjestöihin. Kielitaidon puute vaivasi monia. Liiton yksittäiset edustajat tekivät 1920-luvulla kuitenkin muutamia tutustumismatkoja Tukholmaan. Useamman hengen voimin vuonna 1927 tehdyn Tukholman-matkan jälkeen kutsuttiin kerran vastavuoroisesti ruotsalaisia tutustumaan liiton toimintaan Pohjanlahden tällä puolella.¹

Helposti Ruotsissa oli havaittavissa isonveljen eli ABF:n toiminnan huomattava laajuus ja vahva yhteiskunnallinen vaikutus verrattuna omaan, silloin vielä muotojaan hakevaan sivistystyöhön. Yhteiskunnallinen tilannekin oli maissa kovin erilainen, ja tätä työtä oli tehty naapurissa paljon pitempään, vuodesta 1912 alkaen. Käyttökelpoista ruotsinkielistä opintoaineistoa oli kuitenkin mahdollista saada hyödynnettäväksi omaan käyttöön.² Kirjein ja tervehdyksin muistettiin merkkipäiviä vietettäessä. Muutakin postia kulki kahteen suuntaan.

OPISKELIJAVAIHTOA POHJANLAHDEN YLI

Järjestöyhteydet Ruotsiin jäivät Sivistysliiton alkuvaiheissa verraten satunnaisiksi ja varsin pitkälle vain joidenkin henkilösuhteiden varaan. Liiton toimintakentän hoitaminen Suomessa vaati pienen toimiston koko huomion. Ulkomailla käytiin muutenkin harvoin, eikä ulkomaanmatkailu ollut yleisemminkään suomalaisilla tavallista. Höyrylaivat kyllä kulkivat, ja jokunen Aero Oy:n lentoreittikin oli vuodesta 1923 alkaen Tukholmaan ja Tallinnaan.

¹ R. H. Oittinen: Työväen Sivistysliitto ja kansainvälinen yhteistyö. Työläisopiskelija 1/1948.

² SAP:n pitkäaikainen puheenjohtaja ja pääministeri Olof Palme puhuikin joskus Ruotsista ”opintokerho-yhteiskuntana” (ks. Berggren 2011, eri kohdin). – Pertti Ahonen kiinnitti kirjoittajan huomion teokseen.

Sivistysliiton ensimmäinen sihteeri Hj. Eklund kävi tutustumassa veljesjärjestön toimintaan Ruotsissa jopa parin viikon ajan syys-lokakuun vaihteessa vuonna 1920. Hänelle myönnettiin ulkomaanpassi ehdonalaisuuden päätyttyä. Liiton sihteeri Pekka Railo kävi puolestaan Tukholmassa alkusyksyllä 1930 ”edustusmatkalla”, kuten toimikunnan pöytäkirja luonnehti. Matkan yhteydessä hän esitteli TSL:n toimintaa ruotsin-, saksan- ja englanninkielisin esittein.¹

Edustajiston sääntömääräisissä kokouksissa keväällä ja syksyllä oli tapana esitelmöidä yleensä ajankohtaisista sivistyksellisistä kysymyksistä. Jonkin kerran Pekka Railo alusti myös kansainvälisistä aiheista, kotimaan rajojen ulkopuolisista tapahtumista: esimerkiksi marraskuussa 1931 hän kertoi kokousedustajille Englannin ja toukokuussa 1932 Tšekkoslovakian kansansivistystyöstä.

Tiiviimpään pohjoismaiseen ja kansainväliseen yhteyteen vetivät suomalaisen TSL:n itse asiassa vasta näiden muiden tahojen aktiivisuus ja maailmanpolitiikan muutokset. ABF:n uuden opintorehtorin Gunnar Hirdmanin allekirjoittamalla kirjeellä käynnistyi joulukuussa 1932 jonkin verran läheisempi kahdenkeskinen yhteistyö.

Hirdman ehdotti aloitettavaksi opiskelijavaihtoa siten, että Suomesta lähetettäisiin yksi aikuisopiskelija osallistumaan Brunnsvikin kansankorkeakoulun/kansanopiston kesäkurseille ja Ruotsista tehtäisiin samoin jollekin Suomessa pidettävälle kurssille. Kummassakin maassa huolehdittaisiin vieraan ylläpidosta, mutta matkat ja muut kustannukset jäisivät liittojen hoidettaviksi.

TSL:n toimikunta totesi ehdotuksen ”mieliihyvin kannatettavaksi”, mutta Ruotsiin jouduttiin kuitenkin ilmoittamaan, ettei vielä ollut riittäviä edellytyksiä aikeen toteuttamiseksi. Liitolla ei pöytäkirjamaininnan mukaan ollut varoja opiskelijan kustantamiseen eikä toisaalta ollut sellaisia kesäkursseja, joille olisi voinut kutsua naapurimaan aikuisopiskelijoita.² Jälkimmäinen perustelu lienee ollut hieman painavampi.

ABF ei luovuttanut, vaan palasi ystävällisesti asiaan uudelleen vuoden kuluttua. Nyt ei enää ehdotettu vastavuoroisuutta, vaan tarjottiin yhdelle henkilölle mahdollisuutta osallistua opinto-ohjaajakurssille Brunnsvikissa, edellyttäen, että TSL maksaisi tämän henkilön matkakulut. Liiton toimikunta päätti nyt tarttua tähän tilaisuuteen. Matkaan lähetetty liiton työntekijä, opintoneuvoja Oiva Valavaara käytti kesäkuussa 1934 kurssiin kaksi viikkoa kuuden viikon mittaisesta kesälomastaan.³

Valavaaran matkasta käynnistyi pienimuotoinen opiskelijavaihto. Vuosittain yksi tai kaksi suomalaista pääsi kerrallaan osallistumaan ABF:n erilaisille kesäkurseille. Ensimmäisen kerran ABF lähetti puolestaan yhden suomenkielentaitoisen opiskelijan

¹ Tmk. pk. 9.9.1930, myös lainaus.

² Tmk. pk. 27.1.1933, myös lainaus; ABF:n kirje pöytäkirjan liitteenä. – Gunnar Hirdmanista tuli pitkäaikainen yhteistyökumppani, sillä hän toimi opintorehtorina 1932–52 (Johansson 1985, s. 55).

³ Tmk. pk. 28.3.1934.

Pohjois-Ruotsista osallistumaan Työväen Akatemiassa kesällä 1938 järjestetyille ensimmäisille erikoisopinto-ohjaajakursseille.¹

POHJOISMAISEN YHTEISTYÖN ALKU

Sosialidemokraattinen työväenliike oli Skandinavian maissa suhteessa vahvemmissa yhteiskunnallisissa asemissa kuin Suomessa. Ruotsalaiset olivat aloitteellisia pohjoismaisen järjestöllisen yhteistyön aikaansaamiseen, mutta ensimmäinen, toteutukseen johtanut virike tuli kuitenkin Tanskasta. Sen pohjalta Ruotsin ABF kutsui Suomen TSL:n, Norjan Arbeidernes Opplysningsforbundin ja Tanskan Arbejdernes Oplysningsforbundin edustajat ensimmäiseen laajempaan, yhteiseen neuvonpitoon Tukholmaan helmikuussa 1935. Tapaamisen asialistalla olivat kutsun mukaan opiskelijavaihto, elokuvien ja varjokuvien käyttö opiskelussa, opetusmateriaalit sekä kirjeopiskelun kokemukset ja näkymät. Näitä aiheita olivat ehdottaneet aloitteentekijänä olleet tanskalaiset. Muitakin aihepiirejä oli mahdollista ottaa esille. Suomea edusti tapaamisessa liiton sihteeri Pekka Railo.²

Ensimmäisen yhteispohjoismaisen neuvottelun maanantaina 4. helmikuuta 1935 avasi ABF:n puheenjohtaja, ulkoministeri Rickard Sandler, joka lausui tyytyväisyytensä siitä, että yhteistyö oli nyt saatu alulle. Kokoontumisen kuluessa tuli eri yhteyksissä esiin etenkin toive saada suomalaiset kiinteämmin mukaan. Painokkuudelle oli varmasti perustelunsa, sillä Suomi oli muihin verraten skandinaavisen kielimuurin takana. Opiskelijavaihtoa päätettiin jatkaa ja laajentaa mahdollisuuksien mukaan kaikkien neljän maan TSL-organisaatioiden väliseksi.

Neuvottelutilaisuus tarjosi osallistujille kaiken kaikkiaan hyvän läpileikkauksen pohjoismaissa käynnissä olleesta työväen sivistystoiminnasta. Pekka Railo kertoi Työväen Akatemiaan heinäkuulle 1935 suunnitellusta pohjoismaisesta opintoviikosta, jonka aihepiirinä olivat kansainväliset kysymykset. Se tuli olemaan jatkoa edellisenä kesänä 1934 Tukholman lähellä Viggbyholmin koululla pidetylle ensimmäiselle opintoviikolle tai kurssille. Järjestäjinä olivat Pohjoismainen Geneven kansanopisto, eli suomalaisittain Geneve-koulu,³ ja Helsingörin kansainvälisen korkeakoulun ruotsalainen

¹ Tmk. pk. 21.3.1938. – Alun alkaen Ruotsista piti tulla kaksi henkilöä, yksi Haaparannasta ja toinen Kiirunasta, mutta osanotto supistui sitten vain yhteen, mitä ilmeisimmin myös suomen kieltä taitavaan.

² Tmk. pk. 29.1.1935. – R. H. Oittinen arvioi em. artikkelissaan 1948, että Norjan ja Tanskan sivistysjärjestöt antoivat suomalaisille kuitenkin ”verraten vähän” ruotsalaisiin kokemuksiin verraten.

³ Kun ILO (International Labour Organization) perustettiin Pariisin rauhankonferenssin yhteydessä 1919, yhtenä ajatuksena oli saada ammattiyhdistysjärjestöjä ja niiden jäseniä mukaan kansainväliseen yhteistoimintaan. Näin vahvistettaisiin ay-tietoutta ja lisättäisiin toimintavalmiuksia. Työsuojelun kehittäminen oli keskeisiä tavoitteita. Pohjolassa muodostettiin työväen sivistysjärjestöjen voimin 1931 erityinen kansanopisto, suomalaisittain Geneve-koulu tai Geneven pohjoismainen kansanopisto

oppilasyhdistys (IHS-Ringen). Suomalaisena vastuullisena järjestäjänä oli Kansansivistystyön maailmanliiton Suomen osasto, johon TSL kuului.

Kesälle 1935 suunniteltiin myös pohjoismaista työväen sanomalehtimiesten kurssia Norjaan, sen sivistysjärjestön toteuttamana. Sitten seuraavalle kesälle 1936 kaavailtiin neljän sivistysjärjestön yhteisvoimin Tukholmaan yhteispohjoismaista työväen sivistysjärjestöjen kurssia. Se tulisi paneutumaan erityisesti englantilaisen työväenliikkeen historiaan. Kurssia oli jo alustavasti valmisteltu eräiden brittiläistajien kanssa, ja tarkoitus oli toteuttaa se englannin kielellä.

Tukholman kokouksessa helmikuussa 1935 pidettiin järkevänä opetukseen käytettävien elokuvien, erittäinkin kaitaelokuvien, hankinnassa yhteisostoja. Siihen liittyi kuitenkin kielen ohella muitakin ongelmia, joita Railo nosti myöhemmin esiin Työläisopiskelijan sivuilla. Norjan ja Tanskan liitot huolehtivat lisäksi pitkälle omien maittensa työväenliikkeiden poliittisesta agitaatiosta, jossa elokuvia voitiin hyödyntää tehokkaasti. Ruotsin ja Suomen sivistysliitot olivat puolestaan keskittyneet agitaation sijasta opintotoimintaan, eivätkä ne olleet juurikaan käyttäneet elokuvia vastaavanlaisena havainto- tai mainosvälineenään.

Tukholman neuvottelutilaisuudessa päätettiin, että kukin liitto huolehtisi jatkossa siitä, että opiskeluaineistoja lähetettäisi toisille säännöllisesti tiedoksi ja mahdollisuuksien mukaan hyödynnettäväksi. Suomenkielinen aineisto jäi tässä tietenkin omaksi ryhmäkseen, eikä ruotsin-, norjan- tai tanskankielinen aineistokaan sellaisenaan yleensä suomalaisille soveltunut. Tulevaisuudessa päätettiin yhteisneuvotteluissa ryhtyä keskustelemaan myös opetusmenetelmistä.

Myöhemmin, huhtikuun alussa 1935, Railo selosti liiton toimikunnalle neuvottelutilaisuuden tuloksia ja saamiaan vaikutelmia. Ainakaan pöytäkirjan mukaan aiheesta ei käytetty puheenvuoroja. Työläisopiskelijan selostuksessa todettiin, että ”suurin osa kokouksessa tehdyistä päätöksistä ja suunnitelmista ei ainakaan toistaiseksi pääse paljoakaan vaikuttamaan meidän toimintaamme, vaan jää pääasiassa Skandinavian maiden keskeiseksi”.¹

Pohjoismaisella sivistysjärjestöjen opintoviikolla Työväen Akatemiassa Kauniassissa, heinäkuun 7.–12. päivänä 1935, oli kolme teemaa: demokratia ja kansansivistys, pohjoismainen yhteistyö kansainvälisten ongelmien tutkimuksessa ja Pohjola Euroopassa. Se oli jatkoa edellisen kesän opintoviikolle Ruotsin Viggbyholmissa, kuten edellä

(Nordiska folkhögskolan i Geneve), jonka puitteissa kurssilaiset pääsivät Geneveen mm. seuraamaan ILO:n työkokouksia. Koulun kielinä olivat ruotsi, norja ja tanska. Koulu toimi osittain Genevessä, osin Ranskassa (Pontigny) ja pohjoismaissa. Suomalaisen osallistuminen jäi aluksi vaatimattomaksi (*Työväenliikkeen tietokirja* 1973, s. 232–233; ks. myös Oittinen em. artikkeli 1948; Pikkusaari 2014, s. 54; ks. myös www.geneveskolan.org).

¹ Tmk. pk. 3.4.1935, liitteenä Protokoll fört över förhandlingarna vid konferens i Stockholm den 4 februari 1935 mellan de nordiska ländernas ABF-organisationer; Työläisopiskelija 2/1935, myös lainaus; uutisteksti on ilmiselvästi Pekka Railon käsialaa, vaikka nimikirjaimiakaan ei näy.

todettiin. Kutsua välitettiin kiinnostuneille sivistysjärjestötahoille Ruotsissa, Norjassa, Tanskassa ja Virossa. TSL oli edelleen mukana tässä toiminnassa vain välillisesti, osana Kansansivistystyön maailmanliiton Suomen osastoa, joskin ilmoittautumiset tehtiin Suomessa juuri Sivistysliiton toimistoon. Monien muiden ohella myös Väinö Voionmaa ja Pekka Railo pitivät esitelmää päivien aikana.¹

Railo esitelmöi pohjoismaisesta työväen sivistystyöstä laajemmin vielä Sivistysliiton edustajiston kokouksessa marraskuussa 1936, mutta asiasta ei pöytäkirjan mukaan käyty lainkaan puheenvuoroja. Ilmeistä oli, ettei avautuminen pohjoismaiseen toimintaan ollut ainakaan tuolloin vielä suurten joukkojen odotusten täyttymys.²

Seuranneina vuosina jatkuivat pienimuotoinen opiskelijavaihto ja tiedon välittäminen kirjeitse. Esimerkiksi heinäkuussa 1939 yhteispohjoismaiselle sivistysjärjestöjen kurssille osallistunut arkistoapulainen Anna-Liisa Louhikko kertoi Työläisopiskelijassa hausalla tavalla mieleen painuneista kokemuksistaan. Hänen mukaansa ”ken on kerran saanut tilaisuuden viettää jonkun ajan Brunnsvikissa, tulee kaipaamaan sinne yhä uudelleen, sillä niin miellyttäväksi muodostuu siellä olo ystävällisten ruotsalaisten parissa”.³ Pienimuotoisenakin tällainen vakiintuva yhteistyö niveltyi monella tavalla jo vuosikymmenien mittaiseen poliittisen ja ammatillisen työväenliikkeen pohjoismaiseen järjestölliseen yhteistyöhön.⁴ Lisäksi se istui luontevasti siihen ulkopoliittiseen pohjoismaiseen suuntaukseen, jota Suomi 1935 virallisesti ryhtyi noudattamaan.⁵

Kesäisin ryhdyttiin järjestämään vuorotellen eri maissa pohjoismaisia opintoviikkoja omine teemoinen. Kesällä 1939 tuli tähän toimintaan mukaan vielä Islantikin.⁶

Suomalaisilla oli monesti rahasta tiukkaa ja sekin jarrutti ymmärrettävien kieli-ongelmien lisäksi tehokkaasti yhteistyön laajentamista. Sitä kuvasti esimerkiksi ABF:ltä saapunut kutsu osallistua loppusyksyllä 1937 Ruotsin sivistysliiton ”25-vuotisriemujuhlaan”. Kustannusten takia päätettiin lähettää vain onnittelusähkösanoma.⁷

Kun Tanskan työväen sivistysjärjestö AOF kutsui tammikuulle 1938 suomalaisedustajia koolle yhteispohjoismaiseen neuvotteluun, TSL:n toimikunnassa ei aiheesta juurikaan innostuttu. Se näkyi suoraan jopa pöytäkirjamaininnoissa. Kutsussa mainittiin yhtenä keskusteluteemana työmarkkinakokemukset ja niihin liittyen työväen sivistystyön tulevaisuuden suunnitelmat sekä toisena aiheena uusien

¹ Tmk. pk. 15.5.1935, liitteenä opintoviikon suomen- ja ruotsinkieliset kutsut sekä ohjelmarunko.

² Edustajiston pk 28.11.1935.

³ A[nnal].-L[iisa]. L[ouhikko]:. Kaksi viikkoa Brunnsvikissa. Työläisopiskelija 6/1939.

⁴ Ks. Svensson 1986, esim., s. 17–79.

⁵ Pohjoismaisesta suuntauksesta ks. esim. *Vuosisatamme Suomi*, s. 126–129, 141–148.

⁶ Työläisopiskelija 1/1939, 2/1939; ks. Helgi Skúli Kjartansson: Islands arbeiderbevegelse, teoksessa *De nordiska arbetarekongresserna* 1986, s. 195–212.

⁷ Tmk. pk. 16.11.1937; myös ABF:n 20-vuotisjuhlille oli lähetetty vain onnittelusähke (tmk. pk. 12.11.1932).

tiedotusvälineiden, elokuvan ja radion käyttö. Päätettiin, ettei edustajia lähetetä, etenkin kun ehdotetut kaksi keskusteluteemaa eivät nyt olleet suomalaisen sivistysliiton näkökulmasta ”erin tärkeitä”.¹

YHTEYKSIÄ MYÖS MUUALLE

Sivistysliitolla oli jonkin verran yhteydenpitoa 1930-luvun mittaan myös etelään, Suomenlahden yli, etenkin Viron² suuntaan ja hieman muuallekin Baltiaan. Nämä yhteydet jäivät kuitenkin satunnaisiksi. Meren yli suuntautuneiden matkojen kokemuksia esiteltiin silloin tällöin Työläisopiskelijassa.

Virossa toimi oma, ehkä lähinnä työväen sivistysjärjestöä vastaava Eesti Tööliste Haridusliit (“Viron työläisten koulutusliitto”). Sen edustaja Neeme Ruus osallistui heinäkuussa 1935 Työväen Akatemiassa pidetylle, edellä mainitulle pohjoismaiselle opintoviikolle. Viron yhteiskunnallinen elämä alkoi muuttua sen jälkeen, kun maa siirtyi vuodesta 1934 alkaen demokratiaa rajoittaneeseen autoritaariseen hallintoon. Valtion erityinen propagandahallinto valvoi lehdistön ohella myös teatterien, elokuvien ja musiikkitapahtumien ohjelmistoa. Sallittujen sanomalehtien lukumäärä supistui.³ Oli ymmärrettävää, että vapaan kansansivistystyönkin oli mukauduttava kiristyvään tilanteeseen. Yksittäisiä, lähinnä henkilökohtaisia yhteyksiä oli R. H. Oittisen kertoman mukaan myös Isoon-Britanniaan ja Yhdysvaltoihin.⁴

Toukokuussa 1934 käsiteltiin TSL:n toimikunnassa Sveitsin työväen sivistysjärjestöltä (Schweizerische Arbeiterbildungszentrale) saapunutta avunpyyntöä, johon oli yhtynyt myös Norjan sivistysliitto AOF. Työväenliike oli hajotettu Itävallassa ja liikkeen eri järjestöjen työntekijät olivat joutuneet suuriin vaikeuksiin. Avunpyynnössä todettiin, että niissä maissa, joissa fasismi ei vielä ollut noussut, sivistysjärjestöillä oli suorastaan moraalinen velvollisuus auttaa.

TSL:n toimikunnan pöytäkirjan niukan maininnan mukaan liitto päätti avustaa itävaltalaisia sivistysjärjestön toimihenkilöitä 100:lla Sveitsin frangilla. Se oli puolet siitä summasta, minkä sveitsiläiset kirjeessä kertoivat itse asiaan käyttävänsä.⁵

¹ Tmk. pk. 29.12.1937, myös lainaus; liitteenä AOF:n kutsukirje ohjelmatietoineen.

² Viron puoluekentästä ks. Zetterberg 2017, s. 221–224.

³ Ks. Zetterberg 2017, s. 233–238, 252–253; tuokiokuvia vuosina 1932–37 toimineesta sivistysjärjestöstä ks. Työläisopiskelija 8/1937 – Kun Avatud Hariduse Liit (“Avoin koulutusliitto”) perustettiin 1991, taustana ei mainittu tuota lyhytaikaiseksi jäänyttä järjestöä, sen sijaan esikuvina kyllä Ruotsin ABF, Tanskan AOF ja Suomen TSL (ks. esim. AHL. Avatud Hariduse Liit. Kevad-Talv 1996, s. 3).

⁴ Oittinen 1948b, artikkeli Työläisopiskelija 1/1948.

⁵ Tmk. pk. 11.5.1934 liitteineen.

Erityisesti kansallissosialismin voimakas ja väkivaltaa uhkunut nousu Saksassa herätti eri maiden rauhanliikkeitä toimintaan. Sivistysliitto sai vuoden 1935 kuluessa useita vetoomuksia ja kirjelmiä sotaa vastustavilta kansalaisjärjestöiltä. Allekirjoittajina oli myös useita TSL:n toiminnassa tai sivistystehtävissä muuten mukana olleita. Marraskuussa 1935 liiton toimikunta otti Väinö Voionmaan puheenjohtolla kaikkiin vetoomuksiin selkeän ja samalla rajallisen kannan. Keskustelun jälkeen todettiin, ”ettei liitolla liittona ole syytä ulottaa toimintaansa käsittämään rauhantyötä näissä asiapapereissa esitetyllä tavalla”.¹

Ratkaisussa kuvastui liiton varovaisuus, ja voi ehkä lisätä, että myös Voionmaan henkilökohtainen varovaisuus. On aivan selvää, että rauhantyön ja siihen liittyvien kannanottojen tarpeellisuus ymmärrettiin toimikunnassa hyvin ja pyrkimyksiä kannatettiin, mutta sivistystyötä tekevää liittoa ei haluttu valjastaa ajamaan tätä erityistä, vaikkakin hyvin tärkeää asiaa.

Sotilaallinen jännitys kiristyi Euroopan mantereella monin tavoin. Espanjassa käytiin ankaraa sisällissotaa vuosina 1936–1939, ja siihen sekaantuivat äärioikeistolaisten falangistien puolella uutta aseistustaan kokeillut Saksa sekä Italia ja toisella, tasavaltalaisten puolella Neuvostoliittokin. Osapuolet saivat tuekseen vapaaehtoisia taistelijoita monista maista, myös Suomesta. Hitlerin Saksa miehitti demilitarisoidun Reininmaan keväällä 1936 ja liitti kevättälvellä 1938 itseensä Itävallan. Rauhantilan jatkamisesta haaveilleet läntiset suurvallat antoivat totalitaariselle Saksalle periksi ja sallivat sen syksyllä 1938 silpoa Tšekkoslovakian ja liittää sen niin sanotut sudeettialueet valtakunnan osaksi. Keväällä 1939 loputkin osat maasta siirtyivät Saksan hallintaan. Kansainliitto joutui katsomaan voimattomana tapahtumien etenemistä.²

Tällaisissa tunnelmissa ja jännitteiden jatkuvasti kasvaessa kansainväliselle työväen sivistystyölle jäi niukalti tilaa ja yhteistyön mahdollisuuksia, ehkä pohjoismaista yhteistyötä lukuun ottamatta. Suomikaan ei jäänyt koskemattomaksi lintukodoksi.

Sosialidemokraattinen puolue hyväksyi toukokuun lopun 1939 puoluekokouksessaan uuden ulkopoliittisen ja maanpuolustusohjelman. Väinö Voionmaan asian-
tuntemusta ulkopoliittikan osalta hyödynnettiin, vaikka hän ei tätä uutta ohjelmaa valmistelleeseen komiteaan halunnutkaan osallistua.

Ohjelmassa korostuivat puolueettomuuspyrkimys ja pohjoismainen suuntaus sekä pyrkimys rauhaan ja aseidenriisuntaan. Suhtautuminen maanpuolustukseen ja puolustusvoimiin oli selväsanaisen myönteinen, jos kohta maan armeijan odotettiin ja

¹ Tmk. pk. 20.11.1935 liitteineen, myös lainaus. – Esim. lokakuussa 1935 oli Helsingin työväentalolla koolla 1 500 henkilöä Suomen rauhanliiton ja Tulenkantajien seuran tilaisuudessa. Julkilausumassa ei haluttu Suomelle pienintäkään yhteistyötä ”Keski-Euroopan fashistisen liittoutuman” kanssa. TSL sai vetoomuksia myös Sotaa vastustavien kansalaistoimikunnalta (allekirjoittajina Felix Iversen ja Mauri Ryömä) sekä Kansainvälisen naisten rauhan ja vapauden liiton Suomen osastolta (allekirjoittajina mm. Zachris Castrén, K.-A. Fagerholm, Niilo Liakka ja Väinö Voionmaa).

² Ks. *Suomen historian pikkujättiläinen* 1987, s. 668–669; Vihavainen & Ketola 2010, s. 204–205.

toivottiin pysyvän uskollisena kansanvaltaiselle valtiosäännölle. Puolustusmäärärahat eivät myöskään saaneet vaarantaa valtiontaloutta tai haitata yhteiskunnallista uudistustyötä. Mainittiinpa uudessa ohjelmassa myös, että työväestö saattaisi kenties ottaa suojeluskuntiin myönteisen asenteen, mutta se tulisi riippumaan suojeluskuntien omasta tulevasta kehityksestä ja suhtautumisesta.¹

Punamultahallituksella oli vahva suomalaisen kansan tuki. Sitä kuvasti kaksikin esimerkkiä. Kun maalaisliittolainen oikeistoradikaalien vastustaja, sisäministeri Urho Kekkonen pyrki loppusyksyllä 1938 lakkauttamaan IKL:n, ehdotus sai eduskunnassa jopa 140 kansanedustajan tuen. Raastuvanoikeus kuitenkin kumosi lakkautuksen. Heinäkuun 1939 eduskuntavaaleissa hallituspuolueiden nettovoitto oli neljä edustajapaikkaa. Maalaisliitolla oli tuloksena 56 ja sosialidemokraateilla 85 kansanedustajaa. IKL menetti kuusi ja kokoomus voitti viisi paikkaa.² Vaikka kesähelteillä vaalien jälkeen sitä ei vielä voinut kukaan tietää, se eduskunta tulisi istumaan koolla pitkään.

TSL:N JÄSENJÄRJESTÖT VUOTEEN 1938 MENNESSÄ³

- Suomen Sosialidemokraattinen Puolue, 1.9.1919
- Suomen Sosialidemokraattinen Nuorisoliitto, 1.9.1919; eronnut 20.5.1923⁴
- Kulutusosuuskuntien Keskusliitto, 1.9.1919
- Raittiusyhdistys Koitto, 1.9.1919, eronnut 1.1.1921⁵
- Finlands Svenska Arbetarförbund, 1.1.1920
- Työväen Urheiluliitto, 1.1.1920
- Suomen Paperiteollisuustyöväen Liitto, 1.1.1920, eronnut 30.11.1930⁶
- Suomen Kutomateollisuustyöväen Liitto, 1.1.1920
- Suomen Ammattijärjestö, 1.7.1920, eronnut 29.11.1931⁷
- Suomen Työväen Musiikkiliitto, 1.1.1921
- Työväen Esperantoyhdistys Unueco, 1.1.1921, eronnut 1.1.1926⁸
- Työväen Raittiusliitto, 1.1.1921, eronnut 30.11.1930⁹

1 Ks. Soikkanen 1987, s. 54–60.

2 *Suomen historian pikkujättiläinen* 1987, s. 652, 680 (Salokangas).

3 Valavaaran 1954, s. 186–187 mukaan.

4 Eron syynä lakkauttaminen 11.4.1923.

5 Eron syynä keskusjärjestön liittyminen liittoon.

6 Eron syynä toiminnan lakkauttaminen.

7 Eron syynä toiminnan lakkauttaminen.

8 Eron syynä keskusjärjestön liittyminen liittoon.

9 Eron syynä jäsenmaksujen laiminlyönti.

- Suomen Sosialidemokraattinen Työläisnuorisoliitto, 1.7.1921
- Työväen Esperantoyhdistys Antauen, 1.7.1921, eronnut 1.1.1926¹
- Suomen Sosialidemokraattinen Työläisnaisliitto, 1.7.1921
- Työväen Näyttämöiden Liitto, 1.7.1921
- Suomen Kirjatyöntekijäin Liitto, 1.1.1924
- Suomen Sos.dem. Raittiusliitto, 1.7.1924
- Sosialistinen Nuorisoliitto, 1.7.1924, eronnut 1.7.1926²
- Työväen Akatemian Kannatusosakeyhtiö, 1.1.1925
- Työväen Esperantoliitto, 1.1.1926
- Pienviljelijäin Liitto, 1.7.1927, eronnut 1.1.1951³
- Suomen Liiketyöntekijäin Liitto, 1.7.1930
- Suomen Paperiteollisuudentyöntekijäin Liitto, 30.11.1930
- Suomen Ammattiyhdistysten Keskusliitto, 1.1.1931
- Suomen Rakennustyöläisten Liitto, 1.7.1931
- Suomen Työläisliitto, 1.7.1931
- Suomen Muurarien Liitto, 1.7.1931
- Suomen Metallityöväen Liitto, 1.7.1931
- Suomen Kunnantyöntekijäin Liitto, 1.1.1932
- Suomen Elintarviketyöläisten Liitto, 1.1.1933
- Suomen Puutyöväen Liitto, 1.7.1933
- Suomen Rautatieläisten Liitto, 1.1.1934
- Suomen Kuljetustyöntekijäin Liitto, 1.1.1936
- Suomen Sos.dem. Sanomalehtimiesliitto, 1.1.1937
- Suomen Nahka-, jalkine- ja kumityöväen Liitto, 1.1.1938
- Suomen Vaatetustyöläisten Liitto, 1.1.1938
- Työväen Akatemian Toveriliitto, 1.1.1938

TYÖVÄEN MATKAILULIIITTO PERUSTETAAN

Kansainvälisessä politiikassa oli voimakaskusten välillä kasvavia jännitteitä, mutta se ei kuitenkaan pysäyttänyt monimuotoisena jatkunutta elämää eikä lamaannuttanut kaikkia kehittämispyrkimyksiä. Suomessa taloudellisten olojen parantuminen

¹ Eron syynä keskusjärjestön liittyminen liittoon.

² Eron syynä lakkauttaminen.

³ Eron syynä kieltäytyminen jäsenmaksun maksamisesta.

ja yhteiskunnallisten jännitteiden väheneminen nostivat 1930-luvun loppupuolella uudelleen esiin ajatuksen muodostaa oma järjestö huolehtimaan työväen matkailutoiminnasta.

Ensimmäisen kerran asia oli ollut esillä jo syksyllä 1930, kun sos.dem. työläisnuorisoliitto esitti kansainvälisen ja pohjoismaisen esimerkin pohjalta Sivistysliitolle erityisen ”työväen matkailukeskuksen” aikaansaamista. Pekka Railo kiinnostui asiasta ja laati ehdotuksen, jonka mukaan liitto järjestäisi aluksi yhteyteensä ”erikoisosaston matkailutoiminnan edistämiseksi”. Kokemuksista sitten katsottaisiin, olisiko ”erikoisjärjestölle” mahdollisuuksia.

Pääkaupungissa oli tuolloin toiminut jo muutamia vuosia Helsingin työväen matkailuyhdistys. Se oli saanut alkunsa, kun joukko nuoria oli yhdessä päättänyt lähteä Itävaltaan Wienin kansainväliseen työläisnuorison kokoukseen kesällä 1929. Matkara-hoja kerättiin yhteiseen kassaan sitä ennen kahden vuoden ajan. Matkailuyhdistys teki sitten seuranneina vuosina kymmeniä ryhmämatkoja muun muassa Ruotsiin ja Viroon sekä myös Neuvostoliittoon.

TSL:n edustajiston syyskokouksessa 1930 pidettiin Railon muotoilemaa ehdotusta hyvänä, ja asian edistäminen jäi liiton toimikunnan vastuulle. Pian jouduttiin kuitenkin toteamaan, ettei vielä tuolloin, laman ja lapuanliikkeen painostuksen ollessa pahimmillaan, ollut mahdollisuuksia järjestön perustamiseen.

Suomen Sosialidemokraatin päätoimittaja Eino Kilpi nosti ajatuksen uudelleen esiin toukokuussa 1937 TSL:n edustajiston kevätkokouksessa. Keskustelun jälkeen Sivistysliiton sihteeri Pekka Railo sai nyt tehtäväkseen valmistella erityisen työväen matka- ja retkeilykeskuksen perustamista.

Railo sai sääntöluonnoksen valmiiksi lokakuussa 1937. Pian sen jälkeen pidettiin asiasta useiden työväen keskusjärjestöjen edustajien neuvottelutilaisuus Kulutusosuu-skuntien keskusliiton tiloissa. Hanke sai tuulta siipiensä alle, ja Työväen Matkailuliitto perustettiin tammikuun 18. päivänä 1938 Helsingin työväentalolla Sivistysliiton ja viiden muun työväenjärjestön edustajien voimin. Heti ensimmäisenä vuonna jäsenmäärä laajeni neljääntoista. Helsingin työväen matkailuyhdistys lopetti oman toimintansa tarpeettomana, kun uusi liitto aloitti.

Ensimmäiseksi puheenjohtajaksi valittiin SAK:n sihteeri E. K. Louhikko ja sihteeriksi sos.dem. työläisnaisliitosta Laura Karlsson. TSL:n panos ei päättynyt vielä kätilönä ja kummina toimimiseenkaan. Uusi liitto sijoittui maaliskuun alussa työväentalolle Sivistysliiton toimistoon, lähinnä Oiva Valavaaran huoneeseen. TSL antoi tulokkaalle alkuun vielä toimistoapuaakin. Pian uudelle liitolle saatiin kuitenkin oma ”puolipalkkainen” sihteeri Anna Nevalainen, ja jonkin ajan kuluttua liitolle saatiin muualta omat toimitilat.

Matkailuliitto ryhtyi ripeästi vaalimaan ja myös nostattamaan työväestön parissa retkeily- ja matkailuinnostusta. Pohjolan kesä on lyhyt, ja senkin vuoksi lomanviettoa

oli tarpeen suunnitella omaksi virkistykseksi. Siinä auttoi asialle omistautuva liitto. Jo varhain E. K. Louhikko korosti ”matkustamisen kautta hankittua näköpiirin avar-
tumista”, jolla oli merkityksensä sivistystyössä. Siten oli luontevaa, että juuri TSL oli
asiassa aloitteellinen.¹

Matkailuliitto syntyi sikäli suotuisalla hetkellä, että työläisten ansiotaso oli kohon-
nut laman jälkeen. Vaikka laajoja, kattavia työehtosopimuksia ei ollut saatu aikaan,
onnistuttiin neuvotteluihin kuitenkin ottamaan joitakin edistysaskelia työläisen hyväksi.
Säännöllisiä kesälomiakin saatiin vähitellen monelle ammattialalle, ja vapaa-aika
lisääntyi.² Työttömyys- ja hätäaputoiminä kohennettiin lamavuosina vanhoja maanteitä
ja rakennettiin myös uusia. Laajentunut tiestö ja tihentynyt rautatieverkko tarjosi-
vat aikaisempaa enemmän mahdollisuuksia matkustaa kotimaassa. Kuljetuskalus-
tokin uusiutui. Linja-autossa oli tunnelmaa, ja samaa koki vaikkapa junanvaunussa
rengasmatkoilla.³

Jo heti ensimmäisenä toimintavuonna järjestettiin ryhmämatkoja ulkomaille,
lähinnä Ruotsiin ja Viroon. Lisäksi avustettiin Helsinkiin tulevia työläismatkailijoita.
Vähitellen kuitenkin huomattiin, ettei Työväen Matkailuliitto kykene yksinään suo-
riutumaan koko avautuneesta tehtäväkentästä. Liiton aloitteesta perustettiin 1939
matkailun käytännöllistä toimintaa hoitamaan Kansan Matkatoimisto. Se aloitti liike-
toimintansa keväällä 1939 Paasivuorenkatu 3:ssa. Sen jälkeen Matkailuliitto keskittyi
pääosin ”herätys- ja valistustyöhön”, ja käytännön matkaopastustoimintaa hoidettiin
yhteistyössä Kansan Matkatoimiston kanssa (myöh. Matkatoimisto Matkarengas).

Matkatoimiston pitkäaikainen toimestopäällikkö Laura Karlsson muisteli myöhem-
min toiminnan ripeää käynnistymistä. Hänen arvionsa mukaan ”laajojen vähäväkisten
piirien keskuudessa matkailu on arvaamaton sivistystekijä”. Ja vielä: ”Pieninkin koti-
mainen kiertomatka avartaa näköpiiriä, tuo lähelle kansalaisia, joiden elämän kulku
tapahtuu toisenlaisissa olosuhteissa.”

Kesän 1939 osalta kerrottiin Työläisopiskelijan viitosnumeron sivuilla useista mat-
kailumahdollisuuksista. E. K. Louhikko suositteli ”Koko kansan kesäkierrasta”, joka
oli Matkailuliiton suunnittelema ensimmäinen suuri kotimainen virkistys- ja opinto-
matka. Se oli samalla Valtionrautateiden rengasmatka nro 6; tuolloin VR:n ohjelmassa
oli runsaat parikymmentä erilaista numeroitua rengasmatkaa kattaen koko maan.
Viiden päivän matkalla kierrettäisiin 700 kilometriä rautateillä ja 150 kilometriä lai-
valla Päijänteellä. Kohteina olivat Helsinki, Turku, Tampere, Jyväskylä ja Lahti, viisi

¹ E. K. Louhikko: Työväen matkailumahdollisuudet tulevana kesänä. Työläisopiskelija 5/1939;

² Ks. Valkonen 1987, s. 205–215; *Tasavallan vuodet* 1987, s. 107–108; *Vuosisatamme Suomi* 1992, s. 212–215; Soikkanen 1987, s. 78.

³ Ratakilometrit lisääntyivät vuoden 1920 noin 4 000 kilometristä noin 5 900 kilometriin vuonna 1939, mutta suunnilleen saman ajan kuluessa linja-autojen lukumäärä kasvoi 120:sta peräti 3 000:een (Zetterberg 2012, s. 128, 130, 169), kotimaan lentoliikenne alkoi 1930-luvulla.

hyvinkin erilaista kaupunkia. Kansan Matkatoimiston myymään matkalippuun sisältyivät matkojen ohella asunto- ja ruokailukupongit.

Juhannuspäivänä 1939 oli alkamassa Matkatoimiston järjestämänä työväenopisto- ja opintokerhovaen yhteinen matka Viroon Tallinnaan, Tarttoon ja Petseriin. Lehden tietojen mukaan kiinnostunutta kysyntää oli myös heinäkuun lopulla Ruotsin Viggbyholmiin suuntautuneelle matkalle. Kohteena oli kuudes pohjoismainen opintoviikko ohjelmineen ja esitelmineen. Matkalla pysähdyttäisiin päiväksi Tukholmaan katsomaan nähtävyyksiä, asuntoalueita, teollisuuslaitoksia ja kaupungintaloa. Viikko tuli huipentumaan Tukholman Skansenilla järjestettävään pohjoismaiseen rauhanpäivänjuhlaan. Samoin varauksia oli jo tehty elokuun alussa toteutuvalla nuorten matkalle Ruotsin työläisnuorisoliiton Bommersvikiin¹. Lisäksi oli tiedossa useita ammattijärjestöjen ja urheiluväen matkoja Ruotsiin, Norjaan, Tanskaan ja Viroon.

Huolimatta siitä, että kansainvälinen jännitys kiristyi sanomalehtien ja radion uutisten kertomalla tavalla, haluttiin laajalti ja lujasti uskoa rauhantilan jatkuvuuteen. Sitä kuvastivat osaltaan myös matkailutoimintaa mainostaneet ja matkoille houkutelleet Työläisopiskelijan kirjoitukset.

Mainittakoon, että myöhemmin helmikuussa 1941 perustettiin Työväen Matkailuliiton, Suomen Matkailijayhdistyksen, Suomen Retkeilymajajärjestön, sosiaaliministeriön sekä kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriön yhteisvoimin vielä Lomanvieton Keskusliitto. Vuonna 1944 sen nimeksi vaihtui Lomaliitto.²

TYÖVÄEN KIRJARENGAS SAA ALKUNSA

Sivistysliiton edustajistossa pohdittiin toukokuussa 1938 myös erityisen kirjojen välityksen muodoistamista. Siinä voitiin ottaa esimerkiksi Tanskasta, missä oli jo muodostettu sikäläiselle työväen sivistysliitolle oma kirjallisuutta välittävä organisaatio, kirjarengas.³ Taas mainittiin tuttu sana, rengas. Englannissakin oli vastaavaa toimintaa.

Ajan ilmiöihin kuului työväenkirjastojen jossain määrin heikentyvä asema. Jorma Kalela on viitannut Arvi Hautamäkeen nojautuen yhtenä taustatekijänä olleen kunnallisen kirjastolaitoksen kehittyminen Suomessa. Tällainen, sinänsä ymmärrettävä ja

¹ Bommersvik vihittiin 1937 Ruotsin sos.dem. nuorisoliiton (SSU) koulutuskeskukseksi, ”förbundskola” (Olsson & Ekdahl 2014, s. 88).

² Tmk. pk. 15.11.1930, 15.10.1937, 4.2.1938; Työläisopiskelija 3/1953, jossa on Kansan Matkatoimiston toimistopäällikön Laura Karlssonin muistelmia kuvaavalla otsikolla ”Matkailu on sivistystekijä”, myös lainaukset; Työläisopiskelija 3/1958; *Työväenliikkeen tietokirja* 1974, s. 224, 248. – Lomaliitto ajautui paljon myöhemmin konkurssiin 2009 (esim. Kotimaa 8.12.2009).

³ Tanskassa AOF:n alainen kirjarengas välitti perustamisensa jälkeisinä vuosina kirjoja noin 6 000 jäsenelle. Ruotsiin syntynyt ABF:n vastaava kirjarengas aloitti toimintansa talvella 1940–41 ja sai heti muutamaa kuukaudessa yli 13 000 jäsentä (Työläisopiskelija 5/1941).

myönteinen kehitys heikensi jossain määrin lukuisien työväentalojen omien kirjastojen tehtäväkenttää. Yleensä kunnallisessa kirjastossa ei kuitenkaan välttämättä ollut, eikä ainakaan riittävästi, käyttökelpoista työväenliikettä esittelevää kirjallisuutta.¹

Aloite välityksenrenkaasta tuli lähinnä Työväen Akatemian toveriliitolta. Sen puheenjohtaja Janne Hakulinen piti Työläisopiskelijan laajassa kirjoituksessaan työväenkirjallisuuden kustannustoimintaa ongelmallisena. Hän muistutti, että opiskelija tarvitsee opetusvälineitä ja varsinkin kirjallisuutta käyttöönsä. Kustannusosakeyhtiö Kansanvallan julkaisutoiminta oli ollut aiemmin vilkasta, mutta siitä oli jo aikaa. Kolmekymmenluvulla työväenhenkistä, sosialistista kirjallisuutta julkaisivat Hakulisen mukaan oikeastaan enää vain SAK ja Akateeminen sosialistiseura. Hän ehdotti, että ”työväen kirjallisuuden kustannustoiminta olisi organisoitava uudelle, terveemmälle pohjalle”. Hakulinen uskoi, että työläiset halusivat lukea kirjallisuutta. Tarvittiin hyvä jakelukoneisto. Sellainen voisi muodostua esimerkiksi hankkimalla jäseniä renkaaseen maan eri puolilta sellaisella sitoumuksella, että he suostuvat ostamaan vuoden aikana ”esim. 50 markan [noin 17 euron] arvosta kirjarenkiaan kustantamia kirjoja”.

Puolet julkaistavista kirjoista voisi olla kaunokirjallista, toinen puoli tietopuolista, unohtamatta myöskään käännöskirjallisuutta. Janne Hakulinen ehdotti, että TSL, Työväenopistojen liitto ja Akatemian toveriliitto muodostaisivat toimikunnan, joka ryhtyisi valmistelemaan tällaisen kirjarenkiaan muodostamista.²

Toimikunta muodostettiin. Siinä olivat hanketta valmistelemassa Onni Toivonen, Janne Hakulinen, Onni Haini, Otto Nuutinen, Taito Otava, Sulo Manninen, Maija Savutie-Myrsky, Ernst Lähde ja Pekka Railo, mutta hanke eteni monesta syystä verkkaisesti.

Sivistysliiton opintosihteeri R. H. Oittinen selosti liiton toimikunnalle helmikuussa 1939 kirjarenkiaan perustamisen mahdollisuuksia. Huhtikuussa toimikunnassa olivat esillä jo Työväen Kirjarenkaille (TKR) suunnitellut säännötkin.

Liiton edustajisto kokoontui 36 henkilön voimin toukokuun lopulla. Edellisen vuoden toimintakertomus ja tilinpäätös hyväksyttiin, samoin toimintasuunnitelma ja talousarvio kesäkuun ensimmäisenä päivänä alkavaa vuotta varten. Kahdeksi seuraavaksi vuodeksi valittiin toimikuntaan edelleen erovuoroiset puheenjohtaja Väinö Voionmaa, osastopäällikkö Yrjö Kallinen ja puoluesihteeriksi Aleksi Aaltonen sekä varajäseniksi ammattiyhdistysmies Johan Virtanen ja toimittaja Sulo Manninen. Erovuorossa eivät nyt olleet Mikko Ampuja, E. K. Louhikko ja Anna Wiik, eivätkä varajäsenet August Valta ja Onni Haini. Lisäksi kokouksen ehkä laajimpana asiana päätettiin

¹ Kalela 1978, s. 185–186.

² Edustajiston pk. 28.5.1938; Janne Hakulinen: Työväen kirjallisuuden kustannustoiminta. Auttaisiko kirjarengas asiaa? Työläisopiskelija 1/1938, myös lainaukset; vrt. *Työväenliikkeen tietokirja* 1974, s. 249.

Kirjarenkkaan perustamisesta toimikunnan ehdotuksen mukaisesti. Toiveikkaasti keskusteltiin, että toiminta saataisiin alulle ehkä jo saman vuoden kuluessa.¹

Kirjarenkkaan käytännön toiminnassa ei kuitenkaan päästy etenemään ennen kuin vuoden 1941 keväällä.² Silloin päästiin niin pitkälle, että kerrottiin syksyllä julkaitavan kaksi ensimmäistä kirjaa. Toinen olisi Pekka Railon laatima *Tie sosialistiseen suunnitelmatalouteen* ja toinen Maksim Gorkin *Lapsuuteni* (suomentajana Heikki Välisalmi). Työläisopiskelijan numerossa 5/1941 esiteltiin keväällä Kirjarengasta laajasti ja luvattiin lisää kirjoja vuosittain 2–4 kappaletta ”riippuen siitä kannatuksesta, minkä TKR tulee saamaan”. Renkaan jäsenille mainitut kirjat maksoivat 25 markkaa, kun niiden kirjakauppahinta oli 40 markkaa. Jäsenten liittymismaksu oli 10 markkaa [noin 2,40 euroa], minkä lisäksi oli sitouduttava ostamaan vähintään kaksi kirjaa. Henkilöjäsenten lisäksi renkaaseen voivat liittyä ”kirjarengasyhtymät tai muut yhteisöt”. Mukaan houkuteltiin myös asiamiehiä. Houkuttelevana mainoksena mainittiin lisäksi, että renkaan jäseneksi liittyminen oli ”ikään kuin luonnostaan lankeava asia jokaiselle aikaansa seuraavalle vähäväkiselä”.³

Lehtiselostuksesta kävi selvästi ilmi, että kysymys oli TSL:n toiminnasta. Kirjarenkkaan toimisto sijaitsi Sivistysliiton toimiston tiloissa Helsingin työväentalolla, ja maksuliikenteestäkin huolehti TSL. Se myös asetti toimintaa johtamaan kirjarengas-toimikunnan, jonka ensimmäinen puheenjohtaja vuonna 1941 oli Janne Hakulinen, varapuheenjohtajana toimi Ernst Lähde ja sihteerinä Pekka Railo. Neljäntenä työväliökunnan jäsenenä oli Maija Savutie-Myrsky.³

LIITON TALOUDELLINEN TILANNE

Työväen Sivistysliiton talouden perustana olivat jatkuvasti toisaalta jäsenjärjestöjen maksamat jäsenmaksutulot, joiden perustana 1930-luvulla oli 5 markkaa henkilöjäsentä kohti (inflaation takia laskennallisesti hieman vaihtelevasti 1,80–1,50 euroa) ja opetusministeriöltä saadut avustukset yleiseen kansansivistystyöhön. Lisäksi liitto sai vastaanottaen satunnaisesti lahjoituksia liikeyrityksiltä. Työläisopiskelija sai myös jonkin verran ilmoitustuloja. Samoin varoja saatiin vuosina 1932 ja 1935 Suomen Pankin hoitamasta Längmanin rahastosta. Niiden tuella valmistettiin lähinnä opintoaineistoja tai opasvihkosia.

¹ Tmk. pk. 15.2.1939; 17.4.1939, edustajiston pk. 30.5.1939; Suomen Sosialidemokraatti 3.6.1938, 31.5.1939; Valavaara 1954, s. 190; ks. myös *Työväenliikkeen tietokirja* 1974, s. 233.

² TSL:n toimintakertomuksessa 1939–40 todettiin monimielisesti, että ”olosuhteiden muuttuminen” esti suunnitellun toimintaan pääsyn.

³ Toimikunnan varajäsenet olivat Otto Nuutinen, Onni Toivonen, Taito Otava, Onni Haini ja Sulo Manninen, hekin jo valmisteluvaiheessa mukana olleita (Työläisopiskelija 5/1941).

Merkittävä Alfred Kordelinin säätiön rahasto antoi hakemuksesta pitkään apurahoja lähes vuosittain. Ne kuitenkin loppuivat äkisti vuonna 1933. Liitto jätti edelleen avustusanomuksensa, mutta ilman myönteistä tulosta. Vuonna 1935 asiaa käsiteltiin liiton toimikunnassa. Todettiin, ettei avustusta ilmeisesti nytkään tultaisi myöntämään, minkä vuoksi päätettiin toistaiseksi pidättäytyä hakemisesta, jotta mahdollisuudet myöhemmin paranisivat.

Kordelinin rahastosta saatujen tietojen perusteella liiton toimikunnassa päätettiin syyskuussa 1937, ettei ”tänäkään vuonna” anottaisi sieltä varoja. Rahaston johdossa ei nimittäin ollut tapahtunut ”mitään muutoksia sen jälkeen, kun siellä tuli määrääväksi liiton avustamista vastustava mielipide”.¹

Edellä jo kerrottiin, että liitto sai 1932 vastaanottaa testamenttilahjoituksena edesmenneen puumalalaisen poliisikonstaapelin Johan Soinisen lähes koko jälkeenjääneen omaisuuden. Siitä muodostettiin syksyllä 1934 hänen nimeään kantava rahasto. Liitto ei itse hyödyntänyt Soinisen rahastoa, vaan sen korkotuotoista ryhdyttiin joinakin vuosina jakamaan pieniä apurahoja lähinnä Työväen Akatemiassa opiskeleville.²

Soinisen rahaston perustamisen yhteydessä virisi keskustelu erityisen Työväen sivistysrahaston muodostamisesta. Se saatiinkin aikaan, kuten edellä kuvattiin, edustajiston päätöksellä joulukuussa 1934. Peruspääoma 50 000 markkaa kasvoi lahjoitusten avulla viidessä vuodessa 350 000 markkaan (Rahamuseon rahanarvonlaskurin mukaan noin 120 000 euroa). Siitäkin ruvettiin myöntämään pieniä apurahoja lähinnä Työväen Akademian opiskelijoiden opintokustannuksiin.³

Vuosi 1938 oli viimeinen kokonainen vuosi ennen kuin maailman myllerrykset alkoivat toden teolla ravistella liittoakin. Liitto sai kassaan jäsenmaksutuloina 101 500 markkaa, valtion varoista 423 360 markkaa ja muina, lähinnä myyntituloina 33 600 markkaa (tuhat markkaa vastaisi noin 350 euroa). Valtion tuen osuus oli jatkuvasti kohonnut, nyt se oli jo 76 prosenttia kaikista tuloista. Alimmillaan valtion tuen osuus oli ollut talouspulan ja lapuanliikkeen nousun vuonna 1930. Silloin se oli ollut ainoan kerran alle puolet kaikista toimintaan hankituista varoista, 49 prosenttia.⁴

¹ Tmk. pk. 9.9.1937, myös lainaukset; vrt. Järvinen 1968, s. 75–76.

² Tmk. pk. 10.6.1932, 27.1.1933, 17.11.1934, edustajiston pk 2.12.1934; Työläisopiskelija 8/1936; Valavaara 1954b, s. 233–234.

³ Tmk. pk. 7.9.1934, 17.11.1934; edustajiston pk 2.12.1934; liiton toimikunnan vetoamus ”Työväen Sivistysrahastoa kartuttamaan” Työläisopiskelijassa 1/1938; Valavaara 1954, s. 234.

⁴ Valavaara 1954, s. 233.

TULOT JA MENOT VUONNA 1938

Sivistysliiton taseen loppusumma oli 459 578,60 markkaa (Suomen Pankin Rahamuseon rahanarvonlaskurin mukaan noin 156 800 euroa). Inflaatioprosentti oli tuolloin varsin pieni: 2,9. Vuoden voitto- ja tappiotili kertoo varojen hankinnan ja kulujen pääpiirteet vuoden 1938 viimeisen päivän tiliaseman mukaan, sen ajan termejä käyttäen.¹

VOITTO- JA TAPPIOTILI

Tulot

Jäsenmaksut	101 493,40
Valtionapu	165 000,00
Kirjainvälitys	13 580,30
Kirjeopisto	8 189,00
Luentotilausmaksut	4 460,00
Korot	7 428,30
Opintokerhotoimintaa varten	180 360,00
Luentotoimintaa varten	78 000,00
Soinisen rahastosta	2 000,00
	560 511,00 mk

Menot

Palkat ja palkkiot	151 910,00
Toimistokulut	55 467,20
Sekalaiset menot	26 099,20
Työläisopiskelija	11 508,55
Opintokerhotoiminta	180 369,35
Luentotoiminta	78 013,50
Soinisen rahaston apuraha	2 000,00
Poistot	16 248,25
Omaisuuksien lisäys	38 894,95
	560 511,00 mk

Liiton tilintarkastajina toimivat hyvin pitkään KK:n edustaja John W. Seppälä ja Helsingin Työväen Säästöpankin kamreeri T. H. Vilppula. Varalla olivat vastaavasti monesti Kulutusosuuskuntien keskusliiton sihteeri Onni Toivonen ja ruotsalaisen työväenliiton Fritiof Sundqvist.

¹ Edustajiston pk 30.5.1939 liitteineen.

Kiristyvän poliittisen jännityksen merkkejä ja myös sodan uhkaa oli näkynyt Euroopan taivaalla jo pitemmän aikaa. Hätkähdyttävä uutinen kertoi tiistaina elokuun 23. päivänä 1939, että perivihollisina pidetyt diktatuurit, Stalinin johtama Neuvostoliitto ja Hitlerin johtama Saksa, olivat solmineet keskenään hyökkäämättömyyssopimuksen. Se aiheutti monenlaista ihmettelyä ja hämmennystä, eikä vähiten näiden maiden edustamien ääriateiden rivikannattajille.

Hannu Soikkasen mukaan elokuun sopimus oli sosialidemokraateille ”henkinen maanjäristys” ja ”shokki”, vaikka ulkopoliittikan terävä tarkkailija Reinhold Svento oli jo helmikuussa 1938 nostanut tällaisen epäpyhän mahdollisuuden esiin Suomen ulkopoliittikkaa käsitelleessä kirjassaan ja myös Suomen Sosialidemokraatin sivuilla. Maanjäristys se oli Soikkasen mukaan sen takia, että sosialidemokraateille natsiaate edusti äärioikeistoa ja Stalinin maan kommunismi harhaan mennyttä sosialismia. Oma aatteellis-poliittinen asennoituminen sai suuntansa näiden voimavirtojen välistä, mutta nyt uusi asetelma näytti murentavan omien käsitysten perustan.¹

Aluettaan jo vuosien ajan laajentanut ja asevoimiaan vahvistanut natsi-Saksa hyökkäsi syyskuun ensimmäisen päivän aamunkoitossa 1939 tekaistuvin syin Puolaan. Muutamassa päivässä sota laajeni annettujen turvatakuiden vuoksi useita Euroopan maita koskevaksi ja maailmansodaksi. Nujerrettu Puola jaettiin pian Saksan ja Neuvostoliiton kesken. Suomi ja muut pohjoismaat julistivat puolueettomuuttaan.²

Tässä voi lyhyesti todeta, että Neuvostoliitto esitti syyskuun lopulla ja lokakuun alussa neuvottelukutsut kolmelle Baltian maalle ja myös Suomelle. Osin jo syyskuun kuluessa Puolustusvoimat ryhtyi sijoittamaan varmuuden vuoksi suojajoukkoja Karjalan kannakselle. Tiistaista, lokakuun 10. päivästä alkaen järjestettiin lisäksi ylimääräiset kertausharjoitukset (YH), mikä vei suuren joukon suomalaismiehiä kotiaskareistaan ja töistään linnoitus-, harjoitus- ja vartiointitehtäviin rajan tuntumaan. Käytännössä se tarkoitti kenttäarmeijan mobilisaatiota, liikekannallepanoa.³

SIVISTYSTYÖN VAIKUTUSTA

Syksyn 1939 vahvistuvaan, huomattavan suuren yksimielisyyden tunnelmaan oli vaikuttanut monta pitkäaikaista tekijää. Työväenliikkeen näkökulmasta tarkasteltuna

¹ Soikkanen 1987, s. 93–94; esim. espoolainen Esteri Vesonen muisteli uutisen olleen oikein ”pommi, ei sitä alkuun meinattu uskoa ollenkaan” (*Kotirintaman kahdet kasvot* 1985, s. 20–21).

² Ks. esim. *Suomen historian pikkujättiläinen* 1987, s. 674–681, 705–706; *Vuosisatamme Suomi* 1992, s. 242–253; *Talvisodan pikkujättiläinen* 2006, s. 141–145.

³ Ks. esim. *Talvisodan pikkujättiläinen* 2006, s. 91–94.

sen perustana oli sosialidemokraattisen liikkeen asettuminen heti sisällissodan jälkeen reformistiselle, vähittäisin askelin tapahtuvalle uudistuslinjalle. Se sai vastakaikua mallilliselta porvaristolta.

Tärkeitä askelia kehityksessä oli epäilemättä muitakin. Sosialidemokraattien tukema kansanvaltainen suuntaus voitti maassa lapuanliikkeen nousun ja IKL:n rynnistyksen jälkeen. Talouden kasvu alkoi synkkien lamavuosien jälkeen, mikä merkitsi sekä lisää työpaikkoja että hieman paksumpaa tilipussia. Ja ennen kaikkea: punamul-tahallitus pääsi 1937 aloittamaan oman uudistustyönsä. Se nosti työmiehen talonpojan rinnalle yhteiskunnalliseen päätöksentekoon ja antoi ainakin lupauksen paremmasta ja sosiaalisesti turvallisemmasta tulevaisuudesta. Tällä oli arvaamattoman vahvaa henkistä vaikutusta laajoihin työläispiireihin.

Hyvin tärkeä, joskin yleensä huomaamaton, myönteinen ja toistaiseksi tarkemmin tutkimaton osatekijä kehityksessä oli TSL:n maanlaajuinen vaikutus opintokerhoi-neen, kurssineen, koulutuksineen ja luentoineen, joita kaikkia työväelle tarjottiin.¹ Harvoissa historian perusteoksissa on viitattu yleensäkkään kansansivistystyön merki-tykseen kansallisen eheytyksen taustalla. L. A. Puntilan historian yleisesitys *Suomen poliittinen historia* on yksi poikkeuksista.²

Työväen pitkäjänteinen sivistystoiminta merkitsi paikallisissa yhteisöissä paljon: tiedot lisääntyivät, ymmärrys omasta asemasta ja omista vaikuttamisen mahdolli-suuksista vahvistui. Omanarvontunnon lujittuminen tietojen lisääntyessä merkitsi henkisesti kasvua täysivaltaiseksi kansalaiseksi; samaa varmasti tapahtui muidenkin sivistysjärjestöjen parissa. Merkitykseltään vähäisintä ei työläiselle varmastikaan ollut kunnallispolitiikan aiheiden opiskeleminen ja sitä kautta kouliintuneiden, kokeneiden kunnalliselämän vaikuttajien paikallinen toiminta yhteistyössä osin hyvinkin hanka-lien ja vastahakoisten poliittisten vastustajien kanssa.³

Samalla on kuitenkin syytä korostaa, ettei Väinö Voionmaa lähtökohtaisesti tavoitellut vuonna 1919 Sivistysliiton aikaansaamisella juuri tällaista työväen henkistä kas-vua ja nousua yhteiskunnalliseen tasa-arvoisuuteen. On mahdotonta kuvitella, että hänen mieleensä – tai kenenkään muunkaan – olisi mitenkään voinut tulla juuri käy-dyn sisällissodan jälkeen ajatus, jossa työväen sivistystyötä tarvittaisiin nimenomai-sesti kansallisen yhtenäisyyden ja kansallismielisyyden vahvistamiseksi, kansakunnan puolustamiseksi uuden sodan uhatessa. Jotakin tällaista, suunnilleen näin oli kuiten-kin tapahtunut, monien muuttujien samanaikaisesti muuttuessa. Vaikka kansallisen

¹ Tämän kirjoittajalle avautui vuoden 2021 alussa mahdollisuus paneutua aihepiiriin perusteellisemmin Turun yliopiston jatko-opiskelijana.

² Ks. *Suomen poliittinen historia* 1977, 6. p., s. 168. – Pertti Ahonen kiinnitti kirjoittajan huomion teoksen yksityiskohtaan.

³ Voionmaan ja TSL:n suorasta ja välillisestä vaikutuksesta sekä merkityksestä maan ”työläiskeroksiin” ks. myös Halila 1969, s. 272; Jukka Tuomisto (2003, s. 66–68) on viitannut yleisemmin vapaan kansan-sivistystyön merkitykseen.

näkökulman painotukset lisääntyivät myös Voionmaan puheenvuoroissa ja teksteissä 1930-luvun kuluessa, se ei noussut yksinomaan eikä välittömästi TSL:n toiminnasta, vaan laajemmasta ja syvällisemmästä yhteiskunnallisesta kehityksestä sekä myös ulkoisen ympäristön vaikutuksesta.

Aivan erityisesti joustaminen koski 1930-luvun lopulla maanpuolustukseen liittyviä näkemyksiä ja määrärahoja. Osalle sosialidemokraattien kannattajia asenteen muutos ei ollut ihan vaivatonta, osa taas näki sen siinä tilanteessa tarpeellisena. Oman kotimaan, isänmaan, merkitys ja ainutlaatuisuus alettiin ymmärtää entistä paremmin, kun koko Euroopan mantereen alueella turvallisen elämän jatkaminen tuntui uhatulta. Vanhemmat ikäluokat muistivat vielä hyvin edellisen maailmanpalon pelot, vaikeudet ja kauheat seuraukset.

SODAN KUMU KUULUU

Työväen Sivistysliitto kykeni laajentamaan toimintaansa monien vaikeiden vuosien jälkeen suunnilleen 1930-luvun puolivälistä alkaen. Lupaavasti vahvistunut kansan syvien rivien sivistys- ja koulutustyö, kohentunut asema suomalaisessa yhteiskunnassa ja vähitellen lisääntyneet kansainväliset suhteet joutuivat kuitenkin vakavasti koetukselle maailmantapahtumien vuoksi, ja sattumalta juuri sinä syksynä, jolloin liitto valmistautui monin tavoin juhlistamaan 20-vuotista taivaltaan.

Hyvän esimerkin myönteisestä opintotoiminnasta kaudella 1938–1939 tarjosi Laatokan Karjalassa toimineen Hiitolan työväenyhdistyksen opintokerho Kipinä Työläisopiskelijassa. Siitä tosin kerrottiin hieman vähätellen: ”Eihän täällä mitään erikoista mainittavaa ole –” Kipinä oli aloittanut muutama vuosi aiemmin itsenäisenä kerhona Paksujalassa, mutta siirtynyt Hiitolan asemalle ja työväenyhdistyksen alaiseksi. Jäsenmäärä oli lähes nelinkertaistunut pariin kymmeneen, ”enimmäkseen nuorta innostunutta joukkoa”. Yhdessä opiskeltiin työväen juhla kulttuuria ja suullista esitystaitoa. Siten saatiin myös tilaisuuksiin esiintyjä, kun yhdistystoiminta oli ollut nukkuvaa. Eteenpäin oli menty, vastuksista huolimatta. ”Ja kipinästähän tuli syttyä.”¹

Anna-Liisa Ikonen kertoi 1984 Työväen muistitietotoimikunnalle muistoistaan työväen järjestötoiminnassa Tyrjän työväenyhdistyksessä Ilomantsissa 1930-luvulla. Lapualaisaikana toiminnassa koettiin painostusta, mutta vastuksista huolimatta opintokerhossa käytiin sisukkaasti kahdesti viikossa. Matkaa kotoa oli seitsemän kilometriä. Oikeistopainostuksen hellitettyä opintotoiminta jatkui sitten vapaammin, mutta loppusyksyllä 1939 kaikkeen tuli täysi pysähdys. Paljon huhuja alkoi liikkua, ja oli myös

¹ Työläisopiskelija 6/1939, myös lainaukset.

”vikahälytyksiä” valtionrajan pinnassa. Lopulta oli lähdettävä kotipaikalta evakkoon Kontiomäen kautta Pohjois-Savon Vieremälle.¹

TSL:n syyskauden 1939 kerhotyö ei monellakaan paikkakunnalla ehtinyt lainkaan alkua pitemmälle, ennen kuin ”kertausharjoitusten, evakuoinnin ja niihin liittyvän jännityksen aiheuttama muuttunut tilanne” esti Pekka Railon sanoin toiminnan kokonaisuuudessaan. Liitto kyllä kehotti aloittamaan opiskelun tai jatkamaan sitä kaikkialla, missä se suinkin kävi päinsä.

Railo joutui kuitenkin kertomaan syksyn edustajiston kokoukselle, joka oli samalla liiton 20-vuotisjuhlakokous, että opiskelutoiminta oli ollut kovin heikkoa. Kerhoja oli marraskuuhun mennessä ilmoittautunut vasta 190, kun vuotta aikaisempi määrä oli ollut 345 kerhoa. Kaikki opinto-ohjaaja- ja muut kurssit sekä syksylle suunnitellut opintopäivät täytyi peruuttaa.²

Työläisopiskelijan syyskuun numeron pääkirjoituksessa todettiin alakuloisesti suurvaltasodan syttyminen. Sivistystyötä pidettiin kuitenkin edelleen erittäin tärkeänä ja tarpeellisenä: ”Vaatimaton arkinen ahertelumme opintokerhoissa on osa siitä rakennustyöstä, jota tehdään valoisamman tulevaisuuden hyväksi.”

Yksilö oli ”mitättömän pieni tekijä”, mutta yksilöistä ja yksilöiden ryhmistä muodostuivat asioiden kulkuun vaikuttavat tekijät, todettiin pääkirjoituksessa kannustavasti. ”Mitä tietorikkaampia, toimintatarmoisempia, ajattelukykyisempiä ja määrätietoisempia yksilöt ovat, sitä valoisammin toivein voidaan tarkastella tulevaisuutta.”³

Samoja teemoja ja myös rauhallisena pysymisen merkitystä korosti lehden lokaan numeron pääkirjoitus. Rauhallisuushan on aina tarpeellista, opiskellaan tai ei. Lehti kehotti tutustumaan ajankohtaisiin asioihin ryhmissä, vaikkei varsinaista opintokerhoa saataisikaan koolle.⁴

Poikkeusajat kuvastuivat erällä paikkakunnilla TSL:n toiminnassa hyvinkin nopeasti, mikä samalla kertoi opintotoiminnan joustavuudesta ja nopeudesta muutoksen oloissa. Esimerkiksi Helsingissä TSL:n paikallisjärjestö järjesti syksyllä 1939 väestönsuojelu- ja ensiapukurssit sekä myös maanpuolustuskysymyksiä koskettelleita luentoja. Saman vuoden kuluessa sivistystoimikunta oli kokenut muodonmuutoksen: se rekisteröitiin ja muutettiin sivistystyöjärjestykseksi. Ensimmäisenä puheenjohtajana oli kansanedustaja Sylvi-Kyllikki Kilpi.⁵ Helsinkiläisten aiheidenvalintaa voidaan ehkä pitää hieman yllättävänä TSL:n siihenastista toimintalinjaa ajatellen. Liiton omassa lehdessä Työläisopiskelijassa ei kosketeltu aseellisen maanpuolustuksen kysymyksiä.

¹ Anna-Liisa Ikonen, sidos 206, myös lainaukset.

² Railon selostus edustajiston juhlakokouksen pk 19.11.1939 liitteenä, myös lainaukset. – Toiminta vaikeutui tai suorastaan keskeytyi myös monissa työväenopistoissa, ks. Huuhka 1990, s. 306–309.

³ Työläisopiskelija 6/1939, lainaukset (Reino Oittisen?) pääkirjoituksesta ”Nykyhetki ja sivistystyö”

⁴ Työläisopiskelija 7/1939, pääkirjoitus ”Nykyhetken tehtäviä”.

⁵ Tieto Sylvi-Kyllikki Kilven juhlapuheesta, Työläisopiskelija 4/1942; Työläisopiskelija 8/1947.

Liiton toimistolla oli ajankohtaan liittyneitä omia, yllättäviä ongelmia, kuten ilmeni toimikunnan kokoontuessa Väinö Voionmaan puheenjohtajalla eduskunnan tiloissa lokakuun puolivälissä. Sotilasviranomaiset halusivat ottaa koko Helsingin työväentalon ylimääräisiin reserviharjoituksiin kutsuttujen miesten majoitustiloiksi. Talolla toimivat järjestöt saivat kehotuksen siirtyä muualle. Ainakin TSL saattoi kuitenkin muuttouhusta huolimatta jäädä paikoilleen, sillä majoitustilat saatiin miehille muutenkin järjestymään; olisiko ehkä ministeri Voionmaalla ollut asiassa painava näkökohta sanottavanaan. Riittihän pääkaupungissa koulujakin. Muutamien läheisten yhteistyökumppaneiden siirtyminen talolta aiheutti kuitenkin monia käytännön pulmia.¹

Lisäksi vielä opintoneuvoja Oiva Valavaara oli lokakuun puolivälistä lähes marraskuun loppuun saakka ylimääräisissä kertausharjoituksissa (YH) ja siten sen ajan poissa liiton käytännön työstä. Kokonaisuudessaan liiton toimisto oli kuitenkin koko talven 1939–1940 ajan ”toimintakykyisenä hoitamaan liiton juoksevat asiat”, kuten toimintakertomus myöhemmin kuvaili.²

”LUOTETTAVIA TIETOJA...”

Poikkeusoloihin valmistautumista kuvasteli puheenjohtaja, ministeri Väinö Voionmaan toimikunnassa lokakuun puolivälissä 1939 esille nostama ehdotus. Hän kertoi Valtioneuvoston tiedotuskeskuksen suunnitellusta tulevasta toiminnasta. Hän, jos kuka, tiesi siitä varhaisessa vaiheessa.³ Hän ehdotti päätettäväksi, että ”liitto ja sen toimisto ryhtyvät sopivaksi katsottavalla tavalla yhteistoimintaan [sen] kanssa tarkoituksella avustaa sitä luotettavien tietojen levittämisessä ja kansan mielialan rauhoittamisessa nykyisen tilanteen vallitessa”.

Asia ei tullut eteen yllättäen, sillä sitä oli valmisteltu jo ennalta. Pekka Railo kertoi olleensa mukana neuvottelutilaisuudessa, jossa pääministeri A. K. Cajander, opetusministeri Uuno Hannula ja lokakuussa 1939 perustetun tiedotuskeskuksen päällikkö Urho Toivola olivat tiedustelleet häneltä, olisiko TSL:n myötävaikutus mahdollinen. Railo oli saman tien vastannut myöntävästi.

Lisäksi myös R. H. Oittinen oli ollut mukana muiden sivistysjärjestöjen edustajien kanssa yhteisneuvottelussa, jossa oli ”pohdittu ja suunniteltu” tällaisen valistus-

¹ Tmk. pk. 13.10.1939.

² Toim.kert. 1939–40, myös lainaus.

³ Tiedotustoiminnasta, sen lähtökohdista ja tekijöistä ks. Julkunen 1975, s. 14–47; ks. myös *Talvisodan pikkujättiläinen* 2006, s. 277–288; Lehtinen 2006, s. 12–15. – Mainittakoon, että Voionmaan poika, ulkoministeriön kansliapäällikkö Tapio Voionmaa korosti helmikuussa 1940 ulkomaisten lehtimiesten palvelun tehostamisen tärkeyttä (Julkunen 1975, s. 27).

toiminnan käytännön toteuttamista. Itse asiassa Oittinen oli ilmeisesti toimikunnan kokouksen aikoihin laatimassa tai ehkä oli jo laatinut sivistystyön merkitystä ja samalla rauhallisena pysymisen tärkeyttä korostaneen sanomalehtikirjoituksen. Siinä hän muun muassa korosti olevan tärkeää, ”että yleinen elämän meno voitaisiin säilyttää mahdollisimman normaalisena”.¹ Kokouspöytäkirjan mukaan ”lyhyen keskustelun jälkeen” TSL:n toimikunta hyväksyi sen, että liitto ja sen toimisto ”tarvittaessa tekevät voitavansa” valtioneuvoston tiedotuskeskuksen auttamiseksi.²

Päätöksen henki muuttui käytännöksi heti viikkoa myöhemmin opintokerhoille lähteneessä, R. H. Oittisen allekirjoittamassa TSL:n opintojohtokunnan kiertokirjeessä.³ Kirjeessä toivottiin opintokerhoväen olevan muillekin esimerkkinä. ”Huhujen kertominen [on] lopetettava.” Lisäksi oli ”luovuttava turhasta arvostelusta ja moittimisesta”, sillä ”tällaisissa tilanteissa tehdään ja teetetään paljon sellaista, jonka syitä ja tarpeellisuutta ei voida julkisesti selittää”. Se oli ainakin useimmille vastaanottajille riittävän selvästi muotoiltu näkökohta. Kiertokirje kehotti opintokerholaisia osallistumaan myös evakuoitujen henkilöiden avustamiseen.

Suurin osa kirjeestä keskittyi kuitenkin opintotoiminnan kysymyksiin. ”Siellä, missä toimintaan on mahdollisuuksia, on opiskelu aloitettava”, kehoitettiin oikein alleviivaten. Erityisesti suositeltiin ”hyvän kaunokirjallisuuden lukemista”, sillä sen tarjoamaa virkistystä tarvittiin juuri tällaisella hetkellä. Kirjeessä julistettiin myös sivistystyötä käsittelevä kirjoituskilpailu. Kilpailuaika päättyisi joulukuun lopussa.⁴ Siihen mennessä ehti kaikki kuitenkin muuttua.

Hyvin voidaan arvioida, että viimeistään tässä vaiheessa TSL tuli liittona omalla tavallaan osaksi tuon ajankohdan henkistä maanpuolustusta, kaikkien muiden vastaavanlaisten sivistysjärjestöjen tavoin. Syyskuun ensimmäisestä päivästä vuonna 1919 oli otettu hyvin pitkä askel. Mutta huomattakoon: lähes kaikki oli muuttunut lähimmässä toimintaympäristössä, ei vain Sivistysliitto.

Uhkaavista tunnelmista huolimatta Suomen ei uskottu joutuvan mukaan sotaan. Sivistysliiton toimintaa pyrittiin jatkamaan kuten ennenkin, kun suurin jännitys hie-
man väheni Moskovon neuvottelujen päätyttyä tuloksettomina.

TSL:ssä toivottiin ja uskottiin, että alkusyksyn toimintakeskeytys jäisi tilapäiseksi ja että ”joulukuussa ja vuodenvaihteessa voitaisiin korvata opintotyön häiriytymisestä johtuneet haitat”. Vielä marraskuun lopullakin työväenlehdissä kannustettiin

¹ Reino Oittinen: Sivistystyön merkitys ja tehtävät nykyhetkellä. Pohjanmaan Kansa 17.10.1939. – Olavi Hurri kiinnitti kirjoittajan huomion tähän lehtikirjoitukseen.

² Tmk. pk. 13.10.1939, myös lainaukset.

³ Tmk. pk. 7.11.1939 liitteenä, myös lainaukset; mainittakoon, että tässä käytetään tuon ajan tiedotuskeskuksen sijasta nykyistä tiedotuskeskuksen muotoa

⁴ Mielenkiintoinen rinnastus on Työväenopistojen liitosta, jossa syksyllä 1939 julistettiin kilpailu liiton tunnuksesta (Huuhka 1990, s. 302).

opintotoimintaa jatkamaan. R. H. Oittinen mainitsi haastattelussa toiveikkaasti, että kerhotoiminta näytti pääsevään uudelleen vauhtiin.¹

Liiton 20-vuotisjuhlien valmistelut olivat olleet käynnissä kesästä 1938 alkaen. Juhlahetkeksi oli päätetty edustajiston sääntömääräinen syyskokous sunnuntaina marraskuun 19. päivänä 1939. Mitään erillistä ohjelmallista juhlatapahtumaa ei sen sijaan suunniteltu. Juhlapäiväksi valmistui liiton siihenastisen toiminnan laajahko historiikki artikkelikokoelman muodossa, yhteensä 231-sivuinen *Työväen sivistystyö II. Työväen Sivistysliitto 1919–1939*. Lisäksi juhlan jälkeen tuli painosta vielä Työläisopiskelijan juhlanumero monine liiton toimintaa arvioivine kirjoituksineen.

Juhlahetkestä muodostui TSL:n viimeinen julkinen tapahtuma kasvaneen jännityksen syksynä 1939 ja itse asiassa vähään aikaan. Se sai ahdistavan ulkoisen paineen ja kansallisen yhteenkuuluvuuden tunnelmissa poikkeuksellisen runsaasti myönteistä, maanlaajuista julkisuutta. Juhlakokouksen ohjelman alusta lähetettiin lisäksi suorana Yleisradion lähetyksenä suomalaisiin koteihin peräti tunti ja 20 minuuttia puheita, musiikkia ja lausuntaa. Ilmeistä on, ettei Yleisradiolle nyt lähetetty juhlatilaisuuden ohjelmaa ja työväenhenkisiä puheita paheksuvia kannanottoja tai uhkauksia, ei ainkaan entiseen kiihkeään malliin.

TYÖVÄEN SIVISTYSLIITTO KAKSIKYMMENTUOTIAS

TSL:n 20-vuotisjuhla vietettiin Helsingin työväentalon B-salissa² edustajiston syyskokouksen yhteydessä, sunnuntaina marraskuun 19. päivänä 1939 klo 15.30 alkaen. Kun kukin ja laakeripuin koristellun pienen näyttämön väliverho avautui, Helsingin Työväen Orkesteri esitti aluksi kapellimestari Väinö Rantasen johdolla alkusoiton Georges Bizet'n *Carmenista*, Armas Järnefeltin Kehtolaulun ja vielä, luonnollisesti, Oskar Merikannon Työväen marssin.

Avauspuheessaan Sivistysliiton puheenjohtaja Väinö Voionmaa kuvaili liiton taivalta ja palautti mieleen toiminnan periaatteet. Aikakauden sivistyskäsitteiden keskeiset ominaisuudet olivat Voionmaan mukaan ”sivistyksen yleisyys ja sivistyksen yhteiskunnallisuus”. Kaikki eivät voineet olla maistereiden tai lääkäreiden tavoin ”ammattisivistyneitä”, mutta kaikkien tuli olla ”sivistyneitä kansalaisia”.

Voionmaa painotti, että ”työväen sivistyspyrinnöillä ei yksilöllisyys sivistyksessä ole kaikki kaikessa, vaan sille on ominaista yksilöllisen sivistyksen yhdistäminen yhteiseen

1 Toim. kert. 1939–40, myös lainaus; Pohjanmaan Kansa 23.11.1939. – Olavi Hurri kiinnitti kirjoittajan huomion tähän lehden uutistekstiin.

2 Talon 1½-kerroksessa sijaitseva B-sali on nykyisin nimeltään Juho Rissanen, maineikkaan, yhdistyksellekin töitään lahjoittaneen taiteilijan (1873–1950) mukaan. Viereinen A-sali on puolestaan nimetty talon arkkitehdin mukaan Karl Lindahl (1874–1930).

toimintaan, siis sivistyksenkin yhteiskunnallisuuteen, sivistyksen tasa-arvoon”. Puheessaan Voionmaa myös kiitteli muita vapaan kansansivistystyön järjestöjä hyvästä yhteistyöstä ja työtoveruudesta. Hän painotti, että ”kansallinen sivistys on saatava syntymään kaikkien niiden voimain yhteisponnistuksin, jotka työskentelevät vapaan sivistyksen hyväksi kansanvaltaisuuden pohjalla”.

Toimittaja Lyyli Takin kirjoittaman juhlarunon esitti näyttelijätär Elsa Rantalainen. Liiton sihteeri, maisteri Pekka Railo kertoi lyhyesti liiton kahden vuosikymmenen mittaisesta toiminnasta, minkä jälkeen näyttelijätär Eine Laine esitti vielä yksinlaulua pianotaiteilija Timo Mikkilän säestämänä.

Varsinaisten kokousedustajien ohella paikalla oli edustava joukko kutsuvieraita. Onnittelutervehdysten jälkeen puheenvuoroissa arvioitiin TSL:n toimintaa ja vaikutusta kauniilla, suorastaan mairittelevalla tavalla. Ajan uuhiin viitattiin esimerkiksi Jalo Auran puheessa: ”Kansa joka ei luota itseensä, joka ei itse tahdo osallistua harrastuksen, tiedon ja vastuun kuormaan, kumartaa ensimmäistä ankaraa herraa, joka osaa ujostelematta luvata ja yhtä ujostelematta uhata.”

Ohjelman ja tervehdyspuheiden jälkeen siirryttiin klo 17.30 viereiseen A-saliin nauttimaan virvokkeita. Salin seinää koristi – ja koristaa edelleenkin – kalkkiväreillä tuoreeseen laastipintaan maalattu fresko, joka esitti suomalaisia työläistyyppejä, alkutuotannosta, maa- ja metsätaloudesta aina moderniin masinistiin, koneenkäyttäjään saakka. Valtava, yli kymmenmetrinen seinämaalaus kuvasti omalla tavallaan myös levotonta aikaa, sillä sen oli tehnyt vapun 1939 jälkeen noin kuukaudessa unkarilainen poliittinen pakolainen, edellisenä vuonna Suomeen tullut János Rozs.

Varsinainen juhlakokous jatkui tarjoilun jälkeen klo 18 B-salissa. Tällöin puhuivat pohjoismaisten vieraiden puolesta vielä Ruotsin ABF:n opintojohtaja Gunnar Hirdman ja Norjan AOF:n sihteeri Håkon Lie – jonka puhe suomalaisiin kohdistuneesta uhkasta ja Norjan kansan myötätunnosta lienee ollut lehtiselostuksen mukaan koko tapahtuman vaikuttavin. Lie kertoi lisäksi norjalaisten lahjoittaneen liitolle onnitteluna taiteilija Henrik Sörensenin maalaaman taulun, alkuperäisen luonnoksen Kansainliiton Genevessä sijaitsevaan rakennukseen tulevasta maalauksesta. Se oli nimeltään ”Unelma rauhasta”. Kooltaan teos oli kuitenkin niin suuri, että se oli ollut jätettävä toistaiseksi vielä Tukholmaan.¹

¹ Puheita, tapahtumia ja onnentoivotuksia esiteltiin esim. Suomen Sosialidemokraatti 20.11.1939; Työläisopiskelija 8/1939; edustajiston pk. 19.11.1939, liitteenä juhlakutsu ja sähköitä.

Juhlava syyskokous ohjelmineen ja puheenvuoroineen vei TSL-väen ajatukset hetkeksi rauhallisiin sivistyksen, opiskelun ja yhteistyön kysymyksiin. Pian ankara arki kuitenkin koitti uudelleen. Samalla katkesi Sivistysliiton toiminnan pitkään jatkunut vahvistuminen, jolle levottoman syksyn 1939 yhdenmukaistavat ulkoiset paineet olivat antaneet voimakasta, aikaisempaa laajempien kansalaispiirien tukea.

Suomen ja Neuvostoliiton väliset, erityisesti Leningradin lähialueita ja turvallisuustilannetta sivunneet neuvottelut eivät tuoneet ratkaisua, eivätkä ne keskeytyksen jälkeen jatkuneet. Väinö Voionmaa oli vt. ulkoministerinä itsekin tavannut Boris Jartsevin, ja hän kuului niihin, jotka toivoivat neuvottelujen tuottavan myönteisen tuloksen. Ihanteellisena ja rauhanuskoisena miehenä Voionmaa pani paljon toivoa myös Kansainliiton toimiin. ”Ei Venäjä ryhdy väkivaltaisuuksiin pientä Suomea vastaan”, vakuutti Voionmaa vielä sosialidemokraattisen eduskuntaryhmän kokouksessa marraskuun puolivälissä 1939. Hän uskoi Suomella olevan hyvät neuvotteluasemat, ja nyt tuli vain odottaa yksimielisesti ja rauhallisesti.¹

Voionmaa oli itse henkilökohtaisesti pahoillaan sosialidemokraattien maanpuolustuskannan muuttumisesta eli uuden perushankintaohjelman hyväksymisestä alkusyksyllä 1939. Hänen mielestään puolue teki siinä ”moraalisen konkurssin”.²

Kanta oli sikäli mielenkiintoinen, että kaksikymmenluvulla Voionmaa piti vaki-naista sotaväkeä tarpeellisena, vastapainona suojeluskunnille, ja toi myös julki myönteisen käsityksensä oman maan puolustamisen merkityksestä. Lisäksi hän myös kannusti omia poikiaan varusmiespalvelukseen, aina reserviupseerikoulutukseen saakka. Vuonna 1923 Voionmaa kannatti kansantaloudellisista syistä esimerkiksi armeijan tarvitseman kiväärinpatruunatehtaan perustamista. Vuonna 1930 hän asennoitui myönteisesti SDP:n puoluekokouksessa hyväksytyyn, verraten varovaiseen maanpuolustus- ja ulkopoliittiseen ohjelmaan. Hän ei myöskään ollut äänestänyt toukokuussa 1938 hyväksyttyä armeijan perushankintaohjelmaa vastaan. Ministeri ja puheenjohtaja Väinö Voionmaan toiveikkuus rauhantilan säilymisestä ja ratkaisun löytymisestä neuvotteluteitse oli kuitenkin perusteetonta.

Neuvostoliitto ensin irtisanoi 28. marraskuuta 1939 hyökkäämättömyyssopimuksen ja vaati sitten suomalaisjoukkoja siirtymään 20–25 kilometrin päähän rajalta; aivan

¹ Halilan 1969, s. 308 mukaan; myös Hannu Soikkanen (1987, s. 107) korostaa Voionmaan arviota, jonka mukaan Neuvostoliitto ei hyökkäisi. Tannerille sota oli vain yksi mahdollisuus, mutta K. H. Wiik oli yhtenä harvoista sosialidemokraateista nostanut keskustelussa esiin nimenomaan avoimen sodan mahdollisuuden (ks. myös Tanner 1966, s. 226–249).

² Halila 1969, s. 307, myös lainaus. – Perushankintaohjelmakomitean sosialidemokraattiset jäsenet esittivät mietintöön eriävän mielipiteen, jossa he korostivat ehdotettujen summien olevan ylivoimaisia maan kansantaloudelle. Heidän mielestään ohjelmaa tuli supistaa ja esim. linnoitustyöt oli jaettava kolmelle vuodelle (Soikkanen 1987, s. 96).

luonnollinen vaatimus hyökkäykseen valmistautuvalta. Suomalaisten vastavuoroiseen toivomukseen neuvostomaan edustajat eivät suostuneet. Voionmaan vahvaa, mutta katteetonta idealismia kuvasti se, että hän oli muutaman muun kanssa valmis omien joukkojen vetämiseen. Hän vieläkin toivoi lisäksi Kansainliiton vaikuttamista asiassa, mutta siitä ei nyt ollut enää toivoa.

Neuvostolentokoneet pommittivat Suomen aluetta torstaina, marraskuun viimeisenä päivänä 1939, ja puna-armeijan joukot ylittivät aamusta alkaen monin paikoin rajalinjan. Alkoi sota, joka myöhemmin tunnettiin maailmanlaajuisesti talvisotana. Kansainliitto erotti Neuvostoliiton jäsenyydestään.¹

¹ Ks. esim. *Talvisodan pikkujättiläinen* 2006, s. 156–179.

Kolmekymmenluvun loppupuolen kesät olivat hyvin lämpimiä. Jyväskylän Keräperän, Kotaperän ja Puuppolan opintokerholaisia laivaristeilyllä Päijänteellä heinäkuussa 1936.

Tohtori

Mikko Erich

esitelmöi

Tikkurilan työväentalossa perjantaina
13 p:nä maaliskuuta klo 19.30—21.30.

●

Esitelmän aiheena:

**Maamme työlainsäädännön
nykyinen tila.**

Tilaisuuteen ovat kaikki tervetulleita.

V a p a a p ä ä s y !

Helsingin pitäjän Työväen Sivistystoimikunta.

Kuva: op. Toinen kappale.

Kansanedustaja Mikko Erich oli paljon käytetty luennoitsija TSL:n tilaisuuksissa. Esimerkiksi maaliskuussa 1936 hän puhui Helsingin maalaiskunnan Tikkurilassa.

Janakkalan Työväen Sivistystoimikunnan

lähettämänä pitää

Paavo Niemi

Opintokerho- **toiminnan**

- **Neuvottelu- ja opastustilaisuuden**
- _____ talossa
- _____ na _____ kuun ____ p:nä klo _____

Pääsy maksuton! Kaikki tervetulleita!

Kuva: op. Toinen kappale.

Opintoneuvoja Paavo Niemi kiersi neuvomassa, opastamassa ja kerhotoimintaa tarkastamassa monilla paikkakunnilla.

MATKUSTAKAA
JA RETKEILKÄÄ LOMA-AJALLA
UUSI YMPÄRISTÖ AVARTAA NÄKÖPIIRIÄNNE

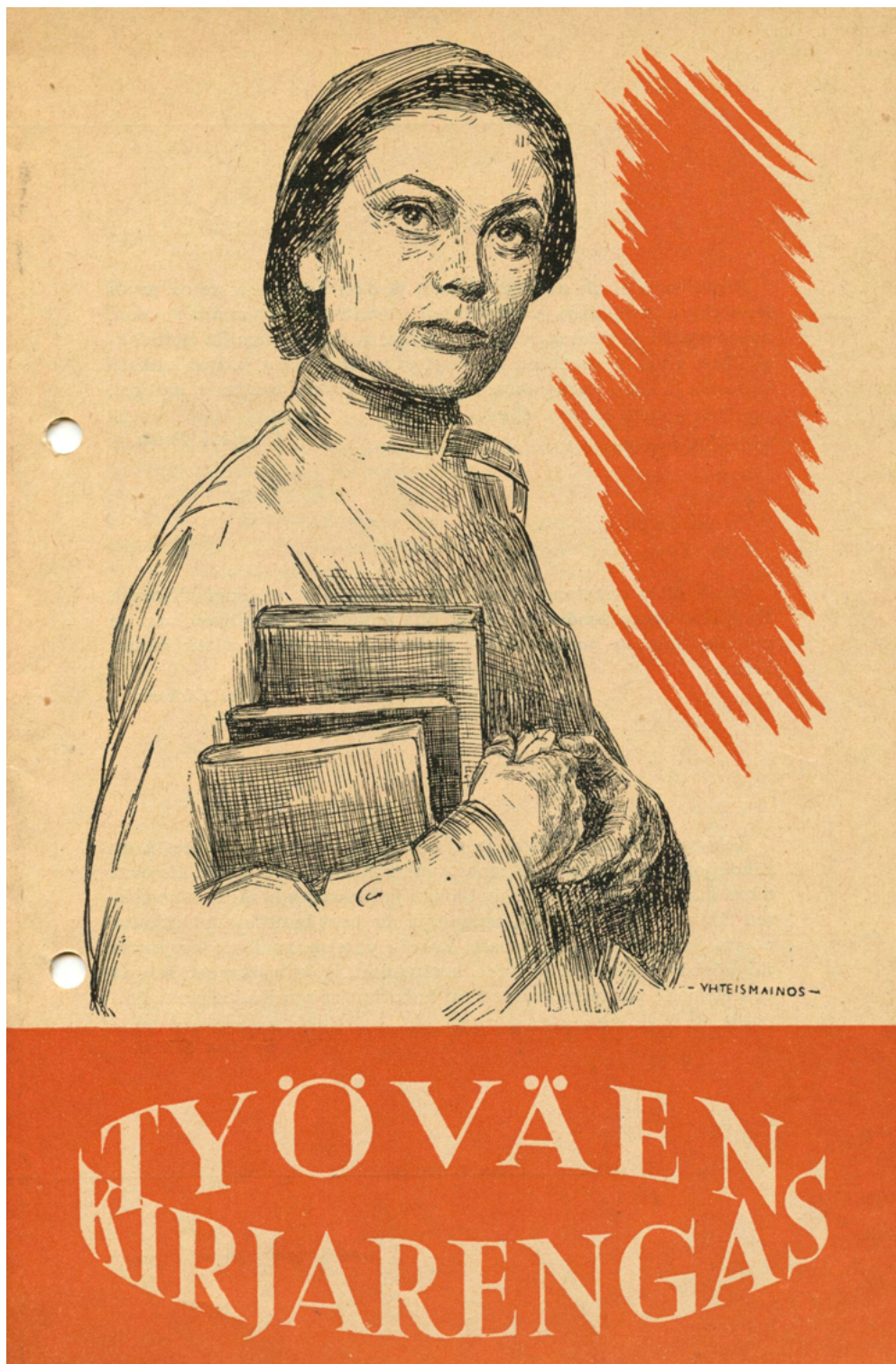
KANSAN MATKATOIMISTO
myy kaikkia matkalippuja alkuperäisiin hintoihin

TYÖVÄEN MATKAILULIIITTO
laatii maksutta matkasuunnitelmia

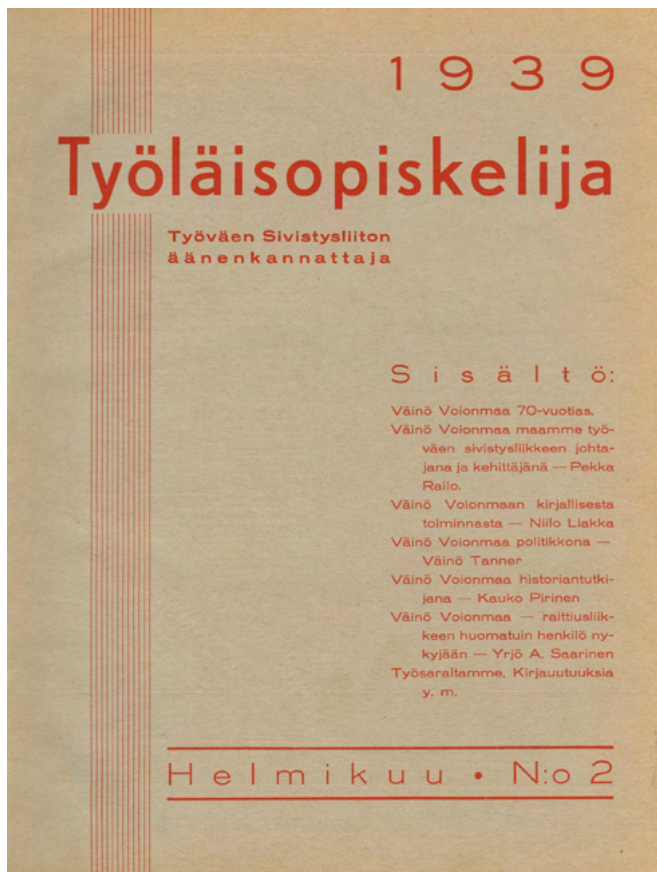
Molempien osoite: Helsinki, Paasivuorenkatu 3.

Kansan Työväen Keskus

TSL oli aloitteellinen Työväen matkailuliittoa perustettaessa vuonna 1938. Kotimaan nähtävyydet kutsuivat. Matkailulle avautui vähitellen uusia mahdollisuuksia, kun työväen vapaa-aikaa saatiin sopimuksin lisääntymään.

Työväen kirjarengas perustettiin pohjoismaisten esikuvien mukaan vuonna 1938. TSL oli tässäkin keskeinen toimija. Mainoslehtisen kannen piirroshahmo muistuttaa näyttelijä Irma Seikkulaa suosituksessa elokuvassa Juurakon Hulda.

Työläisopiskelijan ilme muuttui,
kun kansi sai harmaan takin.
Kevättalvella 1939 juhlistettiin liiton
puheenjohtajaa monin kirjoituksin
ja syksyllä puolestaan itse liittoa.

TSL:n 20-vuotisjuhlakokous Helsingin työväentalon B-salissa 19.11.1939. Eturivissä vasemmalta hallitussihteeri Antti Inkinen, rouva Ilma Voionmaa, puheenjohtaja Väinö Voionmaa, kouluhallituksen ylijohtaja Oskari Mantere ja sihteeri Pekka Railo. Toisessa rivissä muun muassa (4. vasemmalta) Ruotsin ABF:n Gunnar Hirdman, E. K. Louhikko ja Norjan AOF:n Håkon Lie. Kolmannessa rivissä oikealla opintosihteeri R. H. Oittinen.

Yrjö Kallisesta tuli loppukevään 1940 murroshetkellä TSL:n varapuheenjohtaja.

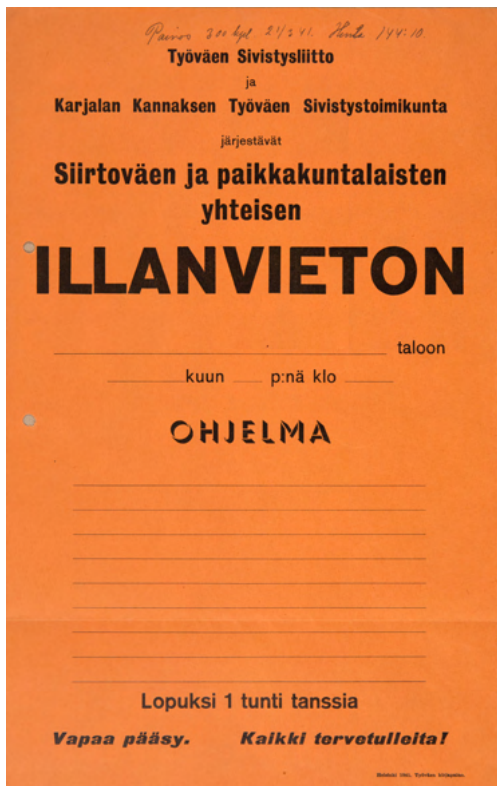
Opiskeluun kannustavia TSL:n mainoslehtisiä eri kohderyhmille vuonna 1940. Kansakunta eli vaikeita aikoja. Oma-toiminen opiskelu tai uppoutuminen kaunokirjallisuuteen antoivat monille tarpeellisia kiinnekohtia arkisessa elämässä.

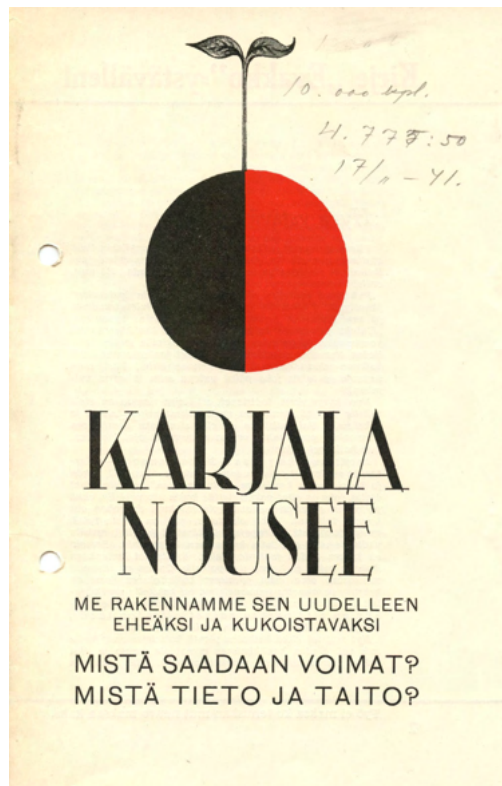
Levottoman ajan keskelläkin haluttiin uskoa sivistystyön voimaan: Isokyrö, opintokursseilaisia huhtikuussa 1941.

Talvisodan päättymisestä oli kulunut runsas vuosi, kun ammattiyhdistysväkeä oli huhtikuussa 1941 TSL:n opinto-ohjaajakursseilla Salossa.

TSL kantoi omat kortensa kehoon siirtoväen ajankohtaisten ongelmien helpottamiseksi. Yhteisillä tilaisuuksilla oli merkityksensä molemmin puolin.

Syksyllä 1941 uskottiin laajasti Karjalan alueen tulevaan jälleenrakennukseen. TSL luotti omassa toiminnassaan sivistyksen ja koulutuksen merkitykseen.

Sivistysliiton kurssilla koulutettiin heinäkuussa 1942 naisten opintokerhoille uusia ohjaajia Pajulahdessa, TUL:n naisten voimistelukodissa. Kurssin vetäjän R. H. Oittisen vasemmalla puolella sos.dem. työläisnaisliiton Elli Nurminen ja Martta Salmela-Järvinen.

Sääntömääräiset asiat oli hoidettava, oli sota tai rauha. Edustajakokouksen osallistujia 27.11.1942 kaikille tutulla Helsingin työväentalolla. Puhetta johtaa vasemmalla Väinö Voionmaa.

Sotavuosina opiskelu oli entistäkin merkityksellisempää. Kurssilaisia Siuntion Lepopirtillä, joka oli Helsingin palvelijataryhdistyksen lomakoti. Keskeisenä kouluttajana oli Arvi Hautamäki.

Joskus koittaa rauhan aika, ja osaavia järjestöihmisiä tarvitaan. Esimerkiksi kesällä 1943 TSL järjesti järjestötehtävien kurssin Työväen Akatemiassa.

TSL:n sihteeri R. H. Oittinen tarkastelemaassa liiton toimiston kirjahyllyjen antia työväentalolla jatkosodan vuosina.

17-24/10 1943

TYÖVÄEN KULTTUURIVIIKKO

PLAKATTI 1943
OY KULTTUURIVIIKKO

Sivistysliitto järjesti vuonna 1943 lukuisia tapahtumia sisältäneen kulttuuriviikon. Se sai erittäin suopean vastaanoton kaikilta yhteiskuntapiireiltä.

Urheiluseura Enson Koiton ja TSL:n yhteiset kurssit järjestettiin Imatralla vuonna 1944.

Karjalan kannaksella toimineiden Leipäsuon ja Kämärän opintokerhojen jäsenten yhteinen retki Viipuriin tehtiin keväällä 1944.

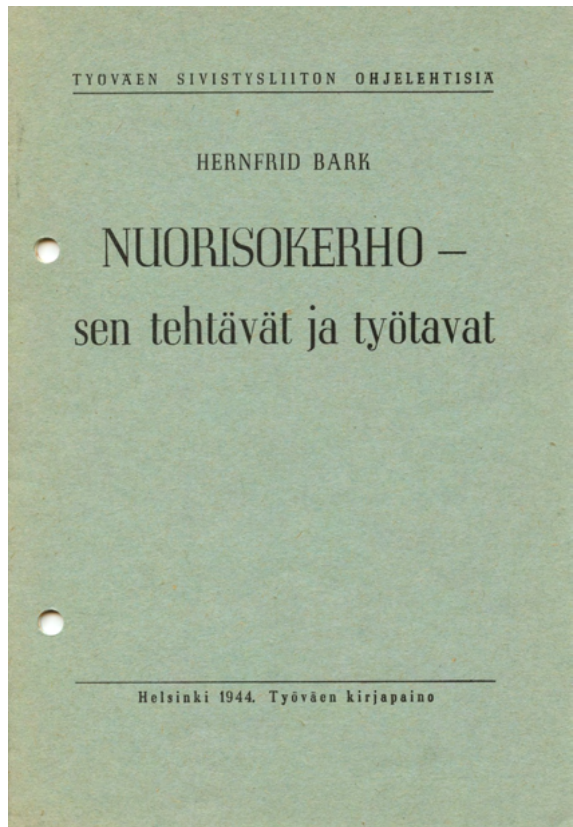
Sivistysliiton 25-vuotisjuhlakokous pidettiin Elannon juhlahuoneistossa pääkaupungissa marraskuussa 1944. Jatkosota oli ohitse, mutta taistelut jatkuivat edelleen Lapissa.

Rauhan aikaan valmistauduttiin monin tavoin. Työväen Akatemiassa järjestettiin vuonna 1944 esimerkiksi TSL:n ja sos.dem. raittiusliiton yhteinen kurssi raittiusyöntekijöille.

Oiva Valavaara, pitkäaikainen työntekijä työpöytänsä ääressä. Kuva luultavimmin 1940-luvulta.

Sotavuosien jälkeen TSL:n järjestöpohja laajeni tuntuvasti. Jälleen tarvittiin monenlaista opastusta opintoasioihin. Katse kohdistui kasvavaan nuorisoon. Liitto julkaisi 1944 erityisen opas-kirjasen nuorisokerhoja varten.

Uusia opintokerhoja muodostettiin, ja niille kaikille tarvittiin päteviä ohjaajia. Opinto-ohjaajakurssit Oulussa helmikuussa 1945.

TSL:n toiminta alkoi kolmekymmenluvun lopulla laajentua pohjoiseen Suomeen. Opintotoiminnan ohella yhdistystoiminnassa tarvittiin muitakin osaamista. Järjestö- ja juhlakulttuurikursseilaisia Kemissä vuonna 1945.

Rauhan tultua löytyi myös sivistystyöhön uusia yhteistyömuotoja: Kymin ja Kotkan TSL-väkeä sekä SN-seuran jäseniä yhteisellä opintokurssilla Kotkassa maaliskuussa 1946.

IV

Poikkeusaikoja – uusia toimintamuotoja vanhojen rinnalle

11.

Sivistystyötä sodan oloissa

TALVISODAN KOLME kuukautta, kaikkiaan 105 päivää, olivat äärimmäisen ankara ponnistus koko Suomen kansalle, joka pysyi kovissa paineissa kuitenkin huomattavan yhtenäisenä.¹ Maailmalla seurattiin suuren ja pienen yhteenottoa tarkasti, etenkin kun muuten maailmansodan rintamilla oli hiljaisempaa. Yksin jäänyt ja yksin taistellut pieni, kolmen ja puolen miljoonan asukkaan Suomi sai laajalti sympatiaa ja myös erilaista apua sekä taloudellista tukea, vapaaehtoisia useista maista, muun muassa pohjoismaista, osin kaukaa Atlantin valtameren takaakin.²

Kansallinen yhtenäisyys oli ainakin osittainen yllätys maan porvarillisille kansalaispiireille, erittäinkin oikeistohenkisille.³ Eihän omasta verisestä sisällissodasta ollut kulunut kuin kaksi vuosikymmentä, eivätkä kaikki arvet olleet suinkaan vielä umpeutuneet. Työväestön asenteet kuitenkin poikkesivat tosin monien hellimästä ”paatoksellisesta isänmaallisuudesta”. Sitä hallitsi enemminkin ”arkipäivän realismi ja sopeutuminen tilanteeseen, jolle ei itse mitään voinut”.⁴

Sodan puhkeaminen nosti joka tapauksessa esiin pelkoja mahdollisesta laajemmasta kommunistisesta, valtionvastaisesta toiminnasta. Tasavallan suojelulakiin pohjautuneella asetuksella mahdollistettiin nopeasti sodan aikana henkilökohtaisen liikkumisvapauden rajoitukset. Sitä Valpo myös käytti, ja lukuisia henkilöitä otettiin turvasäilöön.⁵

1 Monesti unohtuu, ettei talvisodan kansallinen yhtenäisyys ollut sentään ihan rikkumatonta: tunnettu on esim. ASS:n Mauri Ryömän avoin kirje Väinö Tannerille 19.12.1939 sodan jo alettua. Siinä Ryömä vieritti yksiselitteisesti ja tarkoituksella vastuun sodasta Tannerin harteille. Sotatilan takia kirjettä ei julkaistu kirjoittajan toiveista huolimatta Suomessa, vaan sen julkaisivat kaksi ruotsalaista kommunistista lehteä, ja myös Neuvostoliitto hyödynsi sitä propagandassaan. Ryömä pidätettiin helmikuun alussa 1940 (kirje julkaistu Paavolainen 1989, s. 85–87; ks. myös Soikkanen 1987, s. 110–111; Kulha 1980, s. 30).

2 Talvisodan ajasta ks. esim. *Talvisodan pikkujättiläinen* 2006, eri kohdin; *Suomen historian pikkujättiläinen* 1987, s. 705–712).

3 Yllätys se näytti olleen myös Neuvostoliitossa ja Ruotsissa toimineille suomalaisille kommunisteille, ks. esim. ”*Kallis toveri Stalin*”, s. 431–435.

4 *Suomen poliittinen historia* 1977, s. 183–185, lainaus, s. 184.

5 Piia Viitanen on tutkinut erityisesti sotavuosina turvasäilöön otettujen naisten kohtaloita. Hän arvioi, että Valpolta oli sodanaikaisen toiminnan suunnittelu jäänyt puutteelliseksi, ja siten käytäntö jäi

Kansallisessa yksituumaisuudessa ei ollut esimerkiksi Sivistysliiton ja Työväen Akademian Arvi Hautamällä mitään ihmettelemistä. Hänen ytimekkään lausuntonsa mukaan juuri TSL:n ”suorittama kasvatustyö on ollut merkittävänä tekijänä työväen johdattamisessa kehitykselliseen sosialismiin, kansanvaltaiseen ajatteluun ja oikeaan valtiomieleen”, kuten hän kirjoitti tammikuussa 1940 Suomen Sosialidemokratissa.¹ On myönnettävä, että hänen ilmauksensa ”kehityksellisestä sosialismista” vaikuttaa talvisodan taustaa vasten jotensakin monimieliseltä.

TSL RADIOSSA

Monen vuoden tauon jälkeen Yleisradiossa käynnistyivät talvisodan kuukausina uudelleen yleissivistävät esitelmät. Radio oli muutenkin hyvin tärkeä viestinnän väline ja kansallisen yhteenkuuluvuuden tulkki sekä vahvistaja. ”Lahdesta tehtiin kuuntelevan Suomen keskipiste.”² Radiota hyödynnettiin kotirintaman ja myös omien joukkojen suuntaan sekä propagandan osalta vihollisenkin puolelle suunnatuin lähetyksin. Ja radiokonetta myös kuunneltiin: kun suomalaisilla oli radiolupia talvisodan aikana runsaat 300 000, määrä vuonna 1944 oli jo lähes puoli miljoonaa.³

Valtioneuvoston tiedotustoimiston toteuttama esitelmäsarja ”Työväenliikkeen edustajat puhuvat” alkoi Yleisradiossa joulukuun puolivälissä 1939. Puheenvuorot olivat noin 10–15 minuutin mittaisia, ja ne julkaistiin tavallisimmin myös Suomen Sosialidemokratissa. TSL:n sihteeri Pekka Railo piti mielenkiintoisen ja ajankohtaan osuvasti iskeneen esitelmän perjantai-iltana joulukuun 22. päivänä. Hän totesi, että monet työväenliikkeeseen ja sen sivistystyöhön epäluuloisesti suhtautuneet olivat ihmetelleet, miksi myös työväenliike oli yhtynyt yksimieliseen taisteluun ”itsenäisyyttä, yhteiskuntajärjestystä ja talouselämän perusteita tuhoavaa vihollista” vastaan. Railon mielestä se ei ollut työväenliikkeessä toimiville mikään yllätys.

Puheessaan Railo uskalsi rohkeasti muistuttaa radionkuuntelijoille, että työväenliike oli edelleenkin työväenliike. Yksimielisyys oli hänen mukaansa ”nykyisen työväenliikkeemme eri toimintaryhmien aikaisempiin kannanottoihin, työväenliikkeen yleispyrkimykseen ja työväenliikkeemme keskuudessa suoritettuun määrätietoiseen kasvatustyöhön perustuva johdonmukainen seuraus”. Ja vielä: ”Käsittääksemme tämän, on meidän aluksi huomattava, että maanpuolustustaistelumme (toistaiseksi) luoma

epäyhtenäiseksi sekä tapauskohtaiseksi, ks. Viitanen 2020, s. 95–120.

¹ Lainaus Hautamäen kirjoituksesta Suomen Sosialidemokratissa 27.1.1940, Järvinen 1968, s. 86. – Tässä yhteydessä Pentti Järvinen mainitsee virheellisesti liiton pitäneen 20-vuotisjuhlansa talvisodan syttymisen jälkeen, mutta itse asiassa juhlakokous oli puolitoista viikkoa ennen.

² Zilliacus 1991, lainaus, s. 9, ks. myös, s. 27–28.

³ Yleisradion talvisodasta ks. Vihonen 2010, s. 80–132, 309.

yksimielisyyys ei tietenkään merkitse sitä, että työväenliike olisi luopunut omista yhteiskunnallisista ja taloudellisista pyrkimyksistään ja etteikö se vastakin, kunhan tilanne sen sallii, tulisi vaatimaan muita yhteiskuntaluokkia tasoittamaan elinehtojaan työväenluokan kanssa.”

Yleisradion sensori, sensuurista huolehtiva henkilö, oli pyyhkinyt pois edellä suluissa olleen sanan ”toistaiseksi”, sitä Railo ei siis ääneen sanonut. Siitä huolimatta mielipiteitä tarkkailleissa raporteissa kerrottiin, että moni, epäilemättä porvarillinen radionkuuntelija oli pahoittanut mielensä Railon puheeseen sisältyneestä sinänsä varovaisesta viittauksesta siihen, että erimielisyyksiä ja kamppailua elinehdoista voisi olla jatkossa taas tulossa.¹ Voi hyvin todeta, että Pekka Railo ei puheessaan pyrkinyt mielistelemään, vaan oli aidosti rehellinen työväenliikkeen yleisten tavoitteiden osalta.

Omassa radioesitelmässään Arvi Hautamäki korosti puolestaan helmikuussa 1940 sitä, että ”työväkeä ei olisi kyetty kasvattamaan isänmaalliseksi yhdenmukaistetun kasvatustyön avulla”. Ja vielä: ”Kun sille jätettiin vapaus suorittaa sivistystyötä omassa keskuudessaan ja sille ominaisessa hengessä, on se oppinut harkitsevasti suhtautumaan yhteiskunnallisiin ilmiöihin ja omiin oppeihinsa.”² Tällaista luonnehdintaa voisi pitää TSL:n sivistystoiminnan yhtenä ytimenä, kuin kaiken keskeisen päihinänkuoressa ilmaisten.

Hautamäen esitelmän aiheena oli ”Työläiset taistelevat kulttuurin ja sivistysarvojen puolesta”. Sarjassa oli värikkäämpiäkin otsikoita. Esimerkiksi tammikuussa 1940 puhui naisliiton näkökulmasta Martta Salmela-Järvinen, jonka aiheena oli ”Jokainen työläisnainen on valmis puolustamaan meidän vapauttamme”. Liikkeen tunnettu konkari, toimittaja Vihtori Huhta, joka oli ollut kansanedustajana jo tsaarivallan aikana, puhui maaliskuun alkupäivinä suorasukaisella otsikolla ”Tämä kansa ei koskaan alistu ruoskaa suutelemaan”.

Emil Skog kertoi muistelmissaan radiopuheiden vastaanotosta omakohtaisia, havainnollisia esimerkkejä. Hän oli puheessaan tiistai-iltana 20. helmikuuta 1940 lähestynyt erityisesti metallityömiehiä, rautakouria, ja muistuttanut radionkuuntelijoita muun muassa työväenliikkeen suurista tavoitteista, rauhasta ja sosialismista. ”Tämän maan korpien kätköistä ja nokisista tehtaista on noussut se voima, joka on takeena siitä, että Suomea ei vasalliksi alisteta.” Heti puheen jälkeen, ilmeisesti Fabianinkadun radiotalossa, hän kohtasi sotilaspukuisen henkilön, joka kiitti liikkuneena ammattiyhdistysmiestä vaikuttavasta puheesta. Hänellä oli aiemmin ollut työväen isänmaallisuudesta toisenlainen käsitys. Seuraavana päivänä Skog tapasi ruokaillaan työväentalon alaravintolassa vanhan tuttavansa, kommunismin

¹ Vihonen 2010, s. 103–104, lainaukset, s. 104.

² Lainaus Suomen Sosialidemokratista 12.2.1940 Järvisen 1068, s. 87 mukaan.

kiivaan kannattajan. Miehen mielestä Skog oli nyt puheellaan allekirjoittanut oman kuolemantuomionsa.¹

Olojen poikkeuksellisuutta kuvasti myös ammattiyhdistysliikkeen ja työnantaja-järjestöjen eli SAK:n ja STK:n tammikuussa 1940 hyväksymä yhteinen julkilausuma, niin sanottu tammikuun kihlaus. Työnantajat tunnustivat siinä ensimmäisen kerran ammattiyhdistysliikkeen työväen etujen oikeutetuksi ajajaksi ja suostuivat vastedes neuvottelemaan ammattiyhdistysliikkeen kanssa. Kihlauksella osaltaan vahvistettiin määrätietoisesti yhteiskuntaryhmien yhteenkuuluvuutta, sillä siinä tartuttiin asiaan, joka oli ollut laajenevalle ja vahvistuvalle ammattiyhdistysliikkeelle jatkuvasti ilkeänä hiertävä kivi kengässä. Samalla pyrittiin ainakin lieventämään työn ja pääoman välistä ristiriitaa, sen hautaamisesta ei toki haaveiltu.

Toinen sopimus tai paremminkin sekin julkilausuma koski sosialidemokraattisen liikkeen ja suojeluskuntien suhteita. Sitähän sosialidemokraatit olivat jo loppukevään 1939 puoluekokouksessa sivunneet. Sosialidemokraattisen puolueen jäsenyys ei enää saanut olla esteenä suojeluskuntiin liittymiselle, lausumassa todettiin. Yhteisestä julistuksesta ei kuitenkaan käytännössä seurannut juuri yhtään mitään. Se ehkä myös aiheutti jonkin verran hämmennystä molemmilla tahoilla, sillä vanhoja asenteita oli paikoin vahvasti tallella.² Tilanne saattoi kuitenkin käytännössä olla toinen talvisodan todellisissa rintamaoloissa, taisteluhaidoissa, ankarien taistelujen edelleen jatkuessa. Siellä jokaista miestä tarvittiin.

Suojeluskunta-julkilausumaan liittyi myös naisia koskenut juonne. Työläisnaisliitolla oli ollut jo 1930-luvulla jonkin verran yhteistoimintaa vapaamielisten porvarillisten naisjärjestöjen kanssa. Oli järjestetty esimerkiksi tilaisuuksia, joissa korostui rauhan asia ja myös fasismin vastainen yhteistyö. Nyt uudessa tilanteessa tehtiin Marja Lehdon mukaan muodollinen sovinto lottien kanssa. Samalla kuitenkin korostettiin tiedotteissa liiton perusosastoille oman liiton työn ensisijaisuutta ja lisäksi varoitettiin ”hajottamasta voimia muihin järjestöihin”.³

OPINTOTYÖ KESKEYTYKSISSÄ

Vihollisuuksien alettua marraskuun 1939 lopussa keskeytyivät TSL:n kurssi- ja luento-toiminta sekä kerhotyön ohjaus. Opintokerhoissa olleista miehistä joutui liiton kokoa-mien tietojen mukaan asepalvelukseen hieman yli puolet; heistä useimmat olivat

¹ Skog 1971, s. 84–86; radiolähetysten häirinnästä ja lähetyksien pommituksista ks. Vihonen 2010, s. 113–116; Yleisradiossa puhuivat lisäksi Skogin tavoin vuorollaan monet muutkin ay-liikkeen edustajat.

² Tammikuun kihlauksesta ja suojeluskuntalausumasta ks. esim. Soikkanen 1987, s. 141–144; Valkonen 1987, s. 276–283, 301–304.

³ *Naisen työ* 1980, s. 34.

nuorehkoja reserviläisiä, juuri sodan asepalvelukseen sopivia. Monia kokoontumistiloja, esimerkiksi kouluja, seurantaloja ja työväentaloja, jouduttiin jo syksyn ylimääräisten harjoitusten, YH:n, aikana antamaan armeijan majoituskäyttöön, ja useiden kerhojen työ keskeytyi jo senkin takia. Yhteensä 153 opintokerhoa ehti syksyn kuluessa aloittaa työnsä ennen sodan puhkeamista, mutta vain 39 toimi koko kauden loppuun. Toiminta vaimeni ymmärrettävästi muissakin sivistysjärjestöissä, läntisessä Suomessa ehkä kuitenkin vähemmän. Myös useimmat työväenopistot sulkiivat ovensa.¹

Esimerkiksi Karinkolan työväenyhdistyksen opintokerhossa Halikossa oli ennen talvisotaa nelisenkymmentä jäsentä. Kerho jatkoi sitkeästi sotakuukausien ajanakin, mutta nyt ”naisten pitäessä toimintaa yllä”.² Tampereen työväentalossa päätettiin sodan puhjettua kieltää kaikki muut järjestöjen tapahtumat paitsi isänmaalliset juhlat ja teatteritoiminta. Painisalin viereinen kulissihuone muutettiin väestösuojaksi.³

Poikkeuksellinen aika heijastui myös Työväen Akatemian toimintaan, samoin sen Toveriliiton vakiintuneisiin muotoihin. Elannon henkilökunnan koulun johtajasta, Yrjö Kilpeläisestä, oli 1938 tullut Akatemian vt. johtaja, rehtori, ja sitten seuraavana vuonna vakinainen. Se vuosi jäi häneltä kuitenkin talvisodan alkamisen takia kesken, sillä armeijan harmaat kutsuivat reservin luutnanttia.

Kilpeläinen toimi puolustusvoimissa tiedotustehtävissä, ja myöhemminkin juuri tiedottaminen ja pakinoitsijan rooli vetivät puoleensa. Hänet tunnettiin sotavuosina mojavasanaisena pakinoitsija Jahvettina, joka vastaili leppoisasti Yleisradiossa kirjelaatikossaan kansalaisten huolestuneisiin kysymyksiin. Ja hoitipa hän joskus siinä samalla kipakkaa vastaväittelyä, kun itäisen naapurin propagandaääni (”Moskovan Tiltu”, ”Petroskoin Tiltu” taikka propagandisti Armas Äikiä) tunkeutui hetkittäin samoille radioaaltoille.⁴ Muodollisesti Kilpeläinen oli vuoteen 1945 saakka Akatemian rehtorina, mutta käytännössä tehtävää hoiti pitkään TSL:n Arvi Hautamäki.⁵

Sivistysliiton omaa lehteä Työläisopiskelijaa ei vähään aikaan julkaistu. Vasta keväämmällä lehti ilmestyi huhti- ja toukokuussa 1940 kaksoisnumeroina.

Liiton toimisto kykeni talven kylmien kuukausien kuluessa hoitamaan lähinnä vain juoksevat asiat. Toimikunnan kokouksiin tuli pitkiä taukoja: marraskuun seitsemännen päivän jälkeen kokoontui toimikunta liiton toimistossa työväentalolla vasta 19. päivänä helmikuuta 1940 ja seuraavan kerran 15. päivänä toukokuuta. Sen jälkeenkin kokousten määrä pysyi edelleen harvana, sillä se lähes puolittui aiempiin vuosiin verrattuna.

¹ Työläisopiskelija 2/1941; Huuhka 1990, s. 306; Ojanen 2018, s. 45–46.

² Paavo Suominen: Työväen opintotoimintaa Varsinais-Suomessa. Työläisopiskelija 2/1941, myös lainaus 3 Kanerva 1986, s. 325.

⁴ Vihonen 2010, s. 105–106, 244–246, 260–266; Lasse Vihosen kirjan liitteenä on cd-levy, jolle on talletettu autenttisia katkelmia sotavuosien radiouutisista sekä muitakin välähdyksiä ja kuvauksia.

⁵ Yhteistä tietä 1974, s. 80, 100.

Jo syksyn 1939 kuluessa kotiseuduiltaan Karjalasta saapunut siirtoväki oli majoitettu erilaisiin tilapäistiloihin. Valtiovalta pyrki huolehtimaan siirtoväen henkisestäkin huollosta, ja myös TSL:n apua pyydettiin. Liitto suhtautui tiedusteluun myönteisesti ja lupasi henkilökuntansa apua tarvittaessa. Paljoa ei ehtinyt tapahtua vielä keväällä 1940.¹

Ajankohtaan soveltui kovin huonosti kirkkonummelaisen Matti Klemetilän tekemä ehdotus, jonka hän lähetti Sivistysliitolle marraskuun lopulla 1939. Klemetilä ehdotti, että ”nykyisen valtiollisen eheyttämisen aikana” järjestettäisiin kaikkia kansanosia ja puolueita yhdistävä yleinen laulu- ja soittojuhla. Liiton toimikunnan helmikuun 1940 kokouspöytäkirjan mukaan kirje merkittiin vain saapuneeksi.²

RAILO VAROJA HANKKIMASSA RUOTSISSA

Maailmansodan rintamilla Euroopan mantereella oli talvisodan kuukausina hiljainen hetki. Maailman lehdistön mielenkiinto suuntautui epätasaiseen kamppailuun Pohjolessa, ja Suomeen tuli lukuisia toimittajia eri maista.³ Väinö Voionmaa oli eduskunnan ulkoasiainvaliokunnan puheenjohtajana varsin tiiviisti mukana sotakuukausien aikana niissä ponnisteluissa, joissa pyrittiin saavuttamaan rauha.⁴

Kansainvälistä apua, vaatetta, ruokatarvikkeita ja varojakin, saatiin useista maista. Aseistustakin pyrittiin kiireellä hankkimaan lisää sieltä mistä sitä oli saatavissa. Varsinkin pohjoismaissa tunnettiin Suomen asia omaksi ja koottiin avustusvaroja.

TSL:n sihteeri Pekka Railolle tarjoutui mahdollisuus matkustaa maaliskuun 1940 alkupuolella kuukaudeksi Ruotsiin, Gävleborgin alueelle puhumaan Suomen puolustusmahdollisuuksista, yhteiskuntaelämästä ja sitten myöhemmässä vaiheessa rauhanehdoista. Samalla hän osallistui varojen kokoamiseen. Tilaisuuksissa oli yleensä pääsymaksu, ja lisäksi kerättiin kolehtia. Puheita pidettiin ruotsalaisen avustusjärjestön järjestämänä yhteensä 16 paikkakunnalla. Railo puhui samalla matkalla myös Ruotsin ABF:n tilaisuuksissa. Monet näistä tapahtumista olivat työväentaloilla (folkets hus), mutta niitä oli myös kirkoissa.⁵

1 Tmk. pk:t 19.2.1940 ja 15.5.1940 liitteineen. – Oiva Valavaara (33 v.) vapautui marraskuun lopulla 1939 sairauden takia asepalveluksesta. R. H. Oittinen (27 v.) oli II luokan nostomies, jota ei kutsuttu asepalvelukseen (jäljennös Pekka Railon siirtoväen keskuudessa tehtävää sivistystyötä koskevasta vastauksesta Kannaksen rahaston sihteerille, kansanedustaja Erkki Paavolaiselle; tmk. pk. 15.5.1940, liitteenä).

2 Tmk. pk. 19.2.1940 liitteineen, lainaus Klemetilän kirjeestä. – Klemetilä tuli sittemmin 1950-luvulla tunnetuksi monista valtiolliseen elämään liittyneistä kansalaisaloitteistaan. Hän mm. tarjoutui avuliana useasti johtamaan maan hallitusta (Olavi Hurri: Matti Klemetilä, politiikan originelli. Demari 19.4.1993; lehtileike kirjoittajan kokoelmassa; Helle 1981, s. 172–174).

3 Ulkomaisista toimittajista ks. Julkunen 1975, s. 355–377.

4 Halila 1969, s. 308–309; ks. myös Tanner 1979 esim., s. 230–232, 317.

5 Railon matkakertomus on tmk. pk. 15.5.1940 liitteenä. Matka kesti 8.3.–7.4.1940.

Railo muisteli matkaansa 1971 Työväen muistitietotoimikunnan Heimo Huhtasen haastattelussa. Kirkosta jo aikaa sitten eronnut Railo kertoi epäroineensa ensimmäiseen puhetilaisuuteen mennessään. ”Onko se nyt soveliaista, että minä menen saarnastuoliin puhumaan näin maallisesta asiasta kun rahantarpeesta Suomessa”, oli hän kysellyt kirkkoherralta. Tämä kuitenkin vakuutti, ettei siinä ollut mitään ongelmallista, sillä muissakin maallisissa puhetilaisuuksissa käytettiin Ruotsissa saarnastuolia.¹

Suomalaisten joukkojen asema kannaksella ja Viipurinlahdella kävi maaliskuun alussa lähes kestävämmäksi. Rauhanneuvottelujen vaikea loppurutistus alkoi samoilla hetkillä, keskiviikkona 6. maaliskuuta 1940 Moskovassa. Pienessä suomalaisryhmässä oli mukana myös kansanedustaja ja TSL:n puheenjohtaja Väinö Voionmaa. Neuvottelut olivat vaikeat, ja samaan aikaan kiivaat taistelut jatkuivat. Puuttumatta tässä lainkaan neuvotteluissa esillä olleisiin yksityiskohtiin, voi lyhyesti todeta, että välirauha saatiin lopulta aikaan. Aseet vaikenivat taistelulinjoilla keskiviikkona maaliskuun 13. päivänä 1940 klo 11.²

Rauhanehtojen mukaan Suomi joutui luovuttamaan laajalti Karjalan aluetta sekä vuokraamaan Hankoniemeltä maata neuvostotukikohdalle.³ Maa-alueiden luovutus merkitsi uusien asuinsijojen hakemista siirtoväelle muualta Suomesta. Se merkitsi myös monien asutuskeskusten, lukuisten maanviljelystilojen, tuotanto- ja voimalaitosten sekä metsäalueiden luovuttamista. Eräitä työväenopistojakin jäi rajan taakse, joskin muutamat niistä aloittivat työnsä uudelleen uusien rajojen sisäpuolella.⁴ Menetettyjen kuntien ja kaupunkien työväenjärjestöt ja sivistystoimikunnat joutuivat nekin evakkoon ja miettimään tulevaisuuttaan uusissa, epävarmoissa oloissa.

Välirauhanehdot koettiin kokonaisuudessaan ankariksi. Puhekierrosta Ruotsissa jatkanut Pekka Railo joutui yllättävään tilanteeseen. Rauhanehdot suorastaan lamaannuttivat ruotsalaisten halua osallistua tilaisuuksiin. Lisäksi he olivat monessa paikassa ”niin allapäin ja pahoilla mielin, että minun piti ryhtyä lohduttamaan niitä”. Railo muisteli painottaneensa kuulijoilleen, että ”on meillä ollut aikaisemminkin vaikeita tilanteita ja aina niistä on tähän asti joten kuten selvitty, jos ei heti niin vähän myöhemmin”.⁵

1 Lainaus Railon em. haastattelu.

2 Rauhanneuvotteluista ja -ehdoista ks. esim. *Suomen poliittinen historia* 1977, s. 214; Lähteenmäki 2014, s. 286–311; ks. myös Tanner 1979, s. 337–340, välirauhansopimus litteineen, s. 364–370; Tuomioja 2006, s. 252–260

3 Rauhanneuvottelijoiden, myös Väinö Voionmaan omakätinen nimikirjoitus on kiinnostuneiden nähtävillä rauhansopimuksen liitteenä olevassa, Hankoniemen aluetta koskevassa kartan kopiokuvassa. Kuva on osa Hangö frontmuseumin, Hangon rintamamuseon perusnäyttelyä Lappohjassa.

4 Huuhka 1990, s. 306–309.

5 Lainaukset Railon em. haastattelu.

MENETYKSET JA UHRIT

Talvisota ponnistuksineen ja uhrauksineen koski useimpia suomalaisia perheitä ja sukuja. Kaatuneita, pommituksissa ja muuten henkensä menettäneitä oli yli 26 000, ja paljon enemmän jäi sodan seurauksena sotainvalideiksi. Sotavangiksi jäi lähes tuhat, joista useimmat pääsivät palaamaan kotimaahansa. Vastustajan menetykset olivat aina-kin kuusinkertaiset.¹

Sivistysliittokaan ei jäänyt ilman menetyksiä. Opintokerholaisista kaatui liittoon saapuneiden – varmaankin puutteellisten – tietojen mukaan talvisodassa 55. Heistä oli kahdeksan opinto-ohjaajaa, kuusi kerhon puheenjohtajaa, kaksi sihteeriä sekä kolme muuta toimihenkilöä. Lisäksi yksi kerholainen sai surmansa ilmapommituksessa. Muutamien kerhojen toimintatilat ja arkistot kärsivät vahinkoja pommituksissa.²

Rauhansopimuksen ehdot alueluovutuksineen olivat raskaat. Evakkoon joutu- neelle noin 400 000 hengen suuruiselle siirtoväelle oli nopeasti löydettävä uudet asuinsijat. Luovutetun Karjalan alueen työväenliikkeestä tuli korostetusti siirtoväen asioiden ajaja. Kun Karjalan liitto perustettiin siirtoväen etujärjestöksi huhtikuussa 1940, paikalla oli monien kuntien edustajina sosialidemokraattisia kunnallispoli- tikkoja. Myös useat kotiseutunsa menettäneet sos.dem. -järjestöt olivat tilaisuudessa edustettuna.³

Kaatuneita oli paljon, ja suurta surua oli kymmenissä tuhansissa kodeissa. Muita- kin menetyksiä oli runsaasti, asuinrakennuksia ja teollisuuslaitoksia oli tuhoutunut viholliskoneiden pommituksissa kotirintamalla. Siinä tunteiden kuohussa eivät monet huomanneet kaikkein tärkeintä tekijää, jonka esimerkiksi Väinö Voionmaa toi esiin eduskuntakeskustelussa: maa ei ollut antautunut eikä sitä ollut miehitetty. Itsenäisyys oli kyetty turvaamaan, vaikkakin vaikeimman kautta.⁴

Suomessa kansallista eheyttä pyrittiin rauhanteon jälkeen jatkamaan muun muassa arvokkain muistotilaisuuksin, asevelitapaamisin, avustuksin haavoittuneille, sota- leskille ja sotaorvoille, osin hyvinkin määrätietoisin toimin ja ymmärrettävästi myös edel- leen jatkuneen tiukan sensuurin vallitessa.

Marsalkka Mannerheimin vapunpäivänä antamasta erityisestä käskystä ei nyt jär- jestettykään valkoisten hellimää toukokuista vapaussodan päättymisen päivän muis- toparaatia, vaan tuota päivää seurannut sunnuntai päätettiin muodostaa yhteiseksi

1 Ks. esim. *Talvisodan pikkujättiläinen* 2006, s. 816–828; kuntakohtaiset menetykset ks. Metsälä 2002, s. 155–157; vrt. Varjo Suomen yllä 2017, s. 215–216, jossa suomalaiskaatuneiden määräksi mainitaan ”vähin- tään 85 000”, arvioijana Leningradin sotilaspiiri.

2 Työläisopiskelija 2/1941; Eero Ojasen mukaan (2018, s. 46) kaikkien Valistusjärjestöjen opintotoimikun- nan alaisten järjestöjen miespuolisista opintokerholaisista noin kaksi kolmasosaa joutui talvisodan aikana asepalvelukseen ja heistä kaatui noin 600.

3 Soikkanen 1970, s. 445–448.

4 Salaiset keskustelut, s. 47–48.

kaatuneitten muistopäiväksi. Muistamisen kohteiksi tulivat nyt ensi kerran myös punaiset, kuten sanottiin ”vakaumuksensa puolesta kaatuneet”.

Sodan jälkeen muodostettujen aseveliyhdistysten pohjalta perustettiin elokuun alussa Suomen aseveljien liitto. Valmisteluissa esitti huomattavaa roolia 32-vuotias reservin luutnantti Kalle Lehmus, SDP:n aiempi järjestösihteeri. Hänellä oli kokemusta myös TSL:n toiminnasta.¹ Liiton johdossa oli useita muitakin sosialidemokraatteja.² Elokuun puolivälissä muodostettiin lisäksi sodassa haavoittuneille ja vammautuneille Sotainvalidien veljesliitto.³

YHTENÄISYYS KOETUKSELLA

Kesän 1939 eduskuntavaaleissa SDP sai 85 paikkaa. Puolueen sisäiseksi oppositioksi muodostui K. H. Wiikin ympärille kokoontunut vasemmistolaisuutta tai marxilaisuutta korostanut kansanedustajien ryhmä, kuutoset. Siihen kuuluivat myös TSL-miehet Yrjö Räisänen ja Mikko Ampuja. Ryhmittymä perusti loppukevällä 1940 lehden, Vapaan Sanan, jonka levikki kasvoi Suomen Sosialidemokraattia suuremmaksi.⁴

Välirauhan kuukausina kasvoi kahden naapurimaan yhteistyötä halunnut Suomen ja Neuvostoliiton rauhan ja ystävyysseura (tunnettiin myöhemmin lyhenteellä SNS-I) suoranaiseksi joukkoliikkeeksi. Se perustettiin Soihtu-lehden toimituksen tiloissa Helsingin Hakaniemessä toukokuussa 1940, ja sen jäsenmäärä ylitti lopulta jopa SDP:n jäsenmäärän. Mauri Ryömän johtama seura oli käytännössä vasemmistopuolueen kaltainen ja osallistui osuusliike Elannon vaaleihinkin. Pitkän nimensä mukaisesti se painotti toiminnassaan naapurimaiden keskinäisten ystävyssuhteiden rakentamista. Oli ymmärrettävää, että sen kannanilmaisujen taustalla arveltiin usein olevan vahvaa ja ohjailevaa neuvostonäkökohtien vaikutusta. Seura saikin tukea neuvostolähetystöstä.

Järjestön perustajina oli pääasiassa maan alla toimineita kommunisteja ja vasemmistososialisteja, joille nyt, aivan uudessa tilanteessa, avautui jonkin verran toiminnan mahdollisuuksia. Mukana oli myös eri lähtökohdista toimineita porvarillisia henkilöitä, työväenliikkeen vasemmistolaisia kannattajia, idealistisia rauhan asian ajajia ja muun muassa monia kulttuurielämän vaikuttajia.⁵

¹ Aseveliliiton puheenjohtaja, kenraali Paavo Talvela on muistelmissaan viitannut Lehmuksen keskeiseen rooliin Aseveliliiton aikaansaamisessa (Talvela 1976, s. 229–230). – Reino Toivio kiinnitti kirjoittajan huomion Talvelan muistelmiin.

² Kulha 1980, s. 37, 50–63; Soikkanen 1987, s. 150.

³ Hoppu 2015, eri kohdin.

⁴ Ks. työväenliikkeen ristivedosta Soikkanen 1987, s. 176–196.

⁵ Kinnunen 1998, s. 35–62; ks. myös esim. Soikkanen 1987, s. 158–176; Kalemaa 1989, s. 107–115; Sallamaa

Sosialidemokraattisen liikkeen jäsenkunnan vakaa enemmistö oli hallituksen linjan tukena, puhumattakaan muiden hallituspuolueiden kannattajista. TSL:n puheenjohtaja, kansanedustaja Väinö Voionmaa kuului niihin sosialidemokraatteihin, jotka pyrkivät neuvottelemalla ja sovittelemalla estämään Wiikin oppositior ryhmän esiintulon myötä puoluetta uhanneen avoimen ja repivän hajaannuksen. Hän sijoittui varovaisena ja periaatteilleen uskollisena tavallaan linjojen väliin. Voionmaan on luonnehdittu kuuluneen ”puolueuskolliseen vähemmistöoppositioon”. Hänen asenteitaan kuvasti sekin, että juuri hän nosti esiin ystävänsä J. K. Paasikiven nimen haettaessa uutta Suomen lähettilästä Moskovaan.¹

Sivistysliiton vaihtoehdot olivat vähissä kansallisen yhteenkuuluvuuden ja yhdenmukaistamisen paineessa. Edustajiston kokous toukokuun lopulla 1940 Helsingin työväentalolla oli hyvin oireellinen siitä, mitä oli tulossa. Kun kokous pidettiin niinkin nopeasti sotakuukausien jälkeen, haluttiin ilmeisesti päästä palamaan mahdollisimman nopeasti normaaleihin järjestötoiminnan uomiin ja opintotyöhön. Sellainen rauhoittaisi ja lisäksi järjestöväen uskoa tulevaisuuteen.

Opintosihteeri R. H. Oittinen alusti sivistystyön ajankohtaisista kysymyksistä. Hän arvioi, ettei porvaristo ehkä jatkossa vieroksuisi työväen sivistystyötä samalla tavoin kuin ennen. Se oli sinänsä myönteistä liiton toimintaedellytyksiä pohdittaessa. Samalla Oittinen kuitenkin varovaisesti harmitteli, että ”oma häiritsevä vaikutuksensa sivistystyön kannalta on ollut sillä voimakkaalla propagandatoiminnalla, jota sodan aikana oli olosuhteiden pakosta harjoitettava”.²

Paljon oli ehtinyt tapahtua ja muuttua muutamassa kuukaudessa. Toimikunnan jäsenistä seuraavalle kaksivuotiskaudelle jouduttiin nyt, pitkästä aikaa, äänestämään poikkeuksellisen tiukasti. Hyvin selvin numeroin kokousedustajat syrjäyttivät erovuoroiset Anna Wiikin (10 ääntä), Yrjö Räisäsen (9 ääntä) ja myös Mikko Ampujan (8 ääntä). Tilalle nousivat uudelleen, pienen tauon jälkeen Lyyli Takki (43 ääntä) ja Kalle Lehmus (44 ääntä), sekä aivan uutena Jorma Tuominen (53 ääntä). Heidän lisäksi toimikunnassa jatkoi erovuoroisista E. K. Louhikko (56 ääntä).

Työväen Arkiston pitkäaikainen hoitaja Anna Wiik tuli kuitenkin valituksi kirjailija, toimittaja Onni Hainin (15 ääntä) kanssa toimikunnan varajäseneksi.³ Syksyllä Anna Wiik erotettiin puolueesta muutamien muiden oppositiolaisten tavoin. Hän jättäytyi talven kuluessa vähitellen pois TSL:n toiminnasta. Maaliskuun 1941 lopulla hän

1994, s. 179–186; Rentola 2002, s. 76; – Kimmo Rentola ilmaisee ystävyysseuran luonteen suorasukaisesti: se oli itse asiassa uusi vasemmistopuolue, jonka ”nerokkuus oli juuri siinä, että se oli muodoltaan ja nimeltään ystävyysseura” (Rentola 1994, s. 218, ks. myös esim., s. 229–230, 236–253, 263–266, 287–291).

1 Halila 1969, s. 309–311; Voionmaa 1971, kustantajan alkusanat, s. 5–6, myös lainaus.

2 Lainaus Järvinen 1968, s. 87. – Edustajiston pk:n 30.5.1940 liitteenä nro 10 ei kuitenkaan ole tallella tätä Oittisen puheenvuoroa, jota Järvinen lainaa.

3 Edustajiston pk. 30.5.1940.

ilmoitti eroavansa myös Arkiston palveluksesta, ehkä siihen kehoitettuna. Keväällä 1941 valittiin Anna Wiikin tilalle toimikunnan varajäseneksi kansanedustaja Sylvi-Kyllikki Kilpi, josta seuraavana vuonna tuli varsinainen jäsen.¹

TSL ei ollut välirauhan aikana kansalliselle yhtenäisyydelle ja sosialidemokratien omaksumalle linjalle niin elintärkeä järjestö kuin esimerkiksi ammattiliitot olivat. Mutta puoluejohdolle oli kuitenkin tärkeää, että myös Sivistysliiton johdossa oli henkilöitä, jotka tukisivat SDP:n linjanvetoja, sillä näköpiirissä ei ollut erittäin vaikean ja jännityksentäyteisen ajan loppumista. Puolueen järjestösihteeri Kalle Lehmus ja SAK:n sihteeri Jorma Tuominen olivat kumpikin keskeisiä sosialidemokratteja myös esimerkiksi elokuussa 1940 alkaneen Aseveliliiton toiminnassa.²

Samalla on syytä painottaa, että edustajiston kokouksen päättäjät olivat jäsenjärjestöjen johtavia edustajia, eivät varsinaisia rivijäseniä. Äänimäärät olivat hyvin selkeänä osoituksena siitä, että olennaiset ratkaisut oli tehty jo ennen edustajiston kokousta. Pöytäkirjasta ei käy ilmi puheenjohtaja Väinö Voionmaan oma asennoituminen. Voi kyllä arvioida, että hän hiljaisesti, kokeneena järjestömiehenä, mukautui ratkaisuihin, joita jäsenjärjestöissä oli valintojen osalta tehty, mutta samalla kenties mielessään aprikoi seurauksia koko liitolle ja sen sivistystyölle, ehkä maallemkin.

Jotain voidaan hyvinkin päätellä seuraavan kokouksen pöytäkirjasta. Puheenjohtaja Voionmaan ehdotuksesta merkittiin TSL:n toimikunnan pöytäkirjaan kesäkuussa 1940 hyvin myönteinen ja toimintaa kiittävä arviointi Mikko Ampujasta ja Yrjö Räisäsestä. Kiitokset työstä Sivistysliiton hyväksi käytiin toimittamassa heille myöhemmin myös henkilökohtaisesti.³ Uudeksi varapuheenjohtajaksi valittiin Räisäsen tilalle KK:n valistusosaston osastopäällikkö, aktiivisena teosofina, myös rauhanaatteen kannattajana tunnettu Yrjö Kallinen, joka oli ollut jo pitkään mukana myös TSL:n toiminnassa ja liiton toimikunnassakin. Kuten edeltä muistetaan, hänelläkin oli samoihin ikäluokkiin kuuluneiden Ampujan ja Räisäsen tavoin sisällissodan ajalta kokemusta punavangin asemasta, jopa kuolemantuomioista, jotka kuitenkin peruttiin.⁴ Kallinen kuului niihin, joita ”oli jo kehossa purrut masentamattoman tiedonhalun, opiskelunhalun kärpänen koko elämän ajaksi”, kuten Lyyli Takki kerran muotoili hänen henkilökuvassaan Työläisopiskelijassa.⁵

1 Järvinen 1968, s. 91; Valavaara 1954, s. 190; Hentilä & Kosunen 2019, s. 59.

2 Ks. Soikkanen 1987, s. 350, 440–457.

3 Varapuheenjohtaja Räisäselä esitettiin kiitoksen sanoja toiminnasta ja kynäkäytöstä vielä hänen 60-vuotissyntymäpäivänsä yhteydessä (Työläisopiskelija 2/1948).

4 Tmk. pk. 19.6.1940; ks. myös Nieminen 1978, s. 75–77. – On mielenkiintoista, ettei Kallinen (1886–1976) maininnut 1950-luvulla valmistuneissa muistelmissaan lainkaan Sivistysliittoa (ks. Kallinen 1972 esim., s. 122–123). Hänen ajattelunsa keskeinen ydin liittyi teosofiaan, ja hyvin vahva sija oli myös osuustoiminta-ajatuksella (ks. esim. Salminen 2014, s. 119–123, 192–196; Suonoja 2019 esim., s. 50–91).

5 P-o: Reetori. Työläisopiskelija 8/1945; reetori (kreikan *rhetor*) puhuja tai puhetaidon opettaja.

Väinö Voionmaa pysyi luonteelleen uskollisena sovittelun ja rauhallisen menon kannalla. Hän kannatti sovinnollisuuden hakemista myös suhteessa Neuvostoliittoon. Hannu Soikkasen mukaan esimerkiksi kansanedustaja Sylvi-Kyllikki Kilpi edusti tiukempaa linjaa suhteessa oppositiohenkisiin. Mielipide-erot eduskuntaryhmässä olivat häilyviä. Puoluetoimikunta erotti pitkän kädenväännön ja puoluepuheen kokouksen jälkeen syyskuussa 1940 K. H. Wiikin ympärille kerääntyneen ryhmittymän, kuutoset, puolueen jäsenyydestä. Aimo Halilan mukaan ”Voionmaa piti tätä toimenpidettä hyvin valitettavana”. Hän oli toivonut, että Vapaa Sana olisi saatu vapaaehtoisesti lopettamaan hajotustyönsä, ja ehkä ilmestymisensäkin. Myös HTY:n Toveriseura erotettiin.¹

Väinö Voionmaan asenteiden perusero suhteessa sosialidemokraattisen puolueen sotavuosina noudattamaan linjaan tuli hienovaraisesti esiin Työväen Akatemian uuden lukuvuoden avajaisissa lokakuussa 1940. Voionmaa korosti puheessaan vapaan sivistystyön ja tieteellisen tutkimuksen merkitystä noina vaikeina aikoina. Akatemian rehtori Yrjö Kilpeläinen painotti puolestaan sivistystason olevan todellinen voima, viitaten samalla varsin suoraan edellisen sotatilan kokemuksiin ja käsityksiin.²

RAJANVETO VASEMMISTOSOSIALISTEIHIN JATKUU

Aivan poikkeuksellinen sosialidemokraattinen puolueyhdistys Raivaajat perustettiin elokuun 1940 lopulla Helsingissä vastapainoksi Vapaan Sanan ja puolueen opposition sekä ystävyyssseuran toiminnalle. Ajankohtakin oli poikkeuksellinen, kaikkea muuta kuin tyyni ja rauhallinen. Raivaajat-yhdistys ilmaisi säännöissään olevansa ”jyrkästi” niitä vastaan, jotka saattaisivat maan uhanalaiseksi. Raivaamisen kohde oli selvänä edessä: toiminnassa ja julkaisuissa korostui voimakas hyökkäys edellä mainittuja tahoja kohtaan.

Sivistysliiton näkökulmasta uusi puolueyhdistys oli sillä tavalla mielenkiintoinen, että sen puheenjohtajaksi valittiin liiton toimikunnan jäsen ja myös Aseveliliiton hallituksen jäsen Kalle Lehmus. Eikä siinä kaikki: varapuheenjohtajana oli Yrjö ”Jahvetti” Kilpeläinen, Työväen Akatemian rehtori, sihteerinä osuusliike Elannon sihteeri, varatuomari Kullervo Kulmala, ja johtokunnassa olivat muun muassa Untamo Utrio, Jorma Tuominen ja Väinö Leskinen; kaksi jälkimmäistä myös vahvoja aseveliliikkeen miehiä ja Tuominen lisäksi TSL:n toimikunnan uusi jäsen. Olipa johtokunnan jäsenenä myös sosialidemokraattisen puolueen puheenjohtajan Kaarlo Harvalan

¹ Erottamisesta ks. Soikkanen 1987, s. 184–186; lainaus Halila 1969, s. 311.

² Soikkanen 1987, s. 200.

opiskelijapoika, Karl-Johan Harvala.¹ Järjestösihteeri Kalle Lehmus oli moninaisissa rooleissa. Oli varmasti hyvä olla tuntosarvet valppaina joka suuntaan kuohuvassa yhteiskunnallisessa tilanteessa.

Oula Silvennoinen, Marko Tikka ja Aapo Roselius ovat luonnehtineet Kalle Lehmusta siten, että hän oli ”kuin yhteen henkilöön tiivistetty kuva uusiin olosuhteisiin taipuisasti sopeutuvasta poliittisesta kanssavaeltajasta”. Talvisodan jälkeen Lehmus jatkoi henkilökohtaisesti ponnisteluja mielipidevaikuttamisen, propagandan, kehittämiseksi. Loppukeväästä 1940 alkaen hän kävi muutaman kerran Saksassa tutustuen maan propagandalaitokseen ja sen toimintatapoihin. Jotain löytyi totalitaarisesta maastakin jonkin verran muokattuna tuomisiksi suomalaiseen toimintamalliin. Myöhemmin hänestä tuli puolustusvoimien sanomalehtitoimiston päällikkö, siten käytännössä propagandatyön vaikutusvaltainen johtaja. Yhteys päämajaan Mikkeliin säilyi.²

Raivaajien julistuksista oli luettavissa kiintoisalla tavalla sangen omaperäistä sosialidemokratian tai sosialismin tulkintaa. Yhdistyksen mukaan, Hannu Soikkasen tiivistämänä, ”vain laajaa sosiaalipoliittikkaa harjoittava valtiososialistinen Suomi olisi riittävän luja säilyttämään itsenäisyytensä”. Julistuksissa ja lentolehtisissä korostuivat maanpuolustukselliset näkemykset ja kansallismielisyys.

Tampereella, missä puolueen oppositiolla oli vahvaa jalansijaa ja missä myös kommunisteja lähellä olleita oli paljon, perustettiin puolestaan syyskuun puolivälissä 1940 Uurtajat-niminen yhdistys, puheenjohtajana Kansan Lehden toimittaja Toivo Mansner. Hän oli vajaata vuosikymmentä aiemmin käynyt Työväen Akatemian vuosikurssin. Uurtajien linjanvedot olivat samantapaisia kuin Raivaajillakin, joskaan maanpuolustus ja kansallismielisyys eivät olleet niin vahvasti esillä. Paine kohdistui sielläkin kyllä oppositiota ja ystävyyseuraa kohtaan, mutta erityisesti korostettiin kommunistien vastustamista. Mielipiteet ja asenteet kärjistyivät välirauhan ajan levottomassa myllerryksessä, kun mistään ei ollut varmuutta. Marraskuussa 1940 puoluejohto erotti Tampereella toistakymmentä, neljään eri sos.dem. yhdistykseen kuulunutta henkilöä jäsenyydestä.³

Hyvä esimerkki vaikuttamisesta oli helsinkiläinen Vallilan sosialidemokraattinen työväenyhdistys, jossa syksyllä 1940 ja myöhemminkin näyttää olleen suopeaa vasta-kaikua niin Kalle Lehmuksen kuin lehtimies Yrjö Kaarneenkin alustuksille. Vallilan työväentalossa olikin otollinen maaperä, sillä siellä oltiin epäilemättä edelleen kuohuksissa työväenyhdistyksessä marraskuussa 1939 paljastuneesta vasemmistolaisten

¹ Soikkanen 1987, s. 184–199.

² Silvennoinen, Tikka & Roselius 2016, s. 357, myös lainaus; Raivaajista laajemmin, s. 356–359; ks. Kaarle ”Kalle” Lehmuksesta (1907–87) myös Soikkanen 1987, s. 194, kuvateksti; Lehtinen 2006, s. 54–55.

³ Soikkanen 1987, s. 188–203, lainaus, s. 188, kuvateksti; erottamisista ja muista kurinpitotoimista ks. Kertomus Sosialidemokraattisen puoluetuomikunnan toiminnasta vv. 1939–1943, 1944, s. 46–50 (osa SDP:n puoluekokouksen 25.–29.11.1944 pöytäkirjan liiteaineistoa)

valtausyrityksestä. Oli mielenkiintoista, että vielä 1930-luvun alkupuolella Vallilan yhdistyksen aatteellinen suunta oli ehkä hivenen vasemmalla puolueen keskilinjasta, nyt se oli tapahtumien paineessa heilahtanut ehkä hiukkasen enemmänkin oikealle.¹

Vallilan sos.dem. työväenyhdistyksen kokouspöytäkirjaan merkittiin lokakuussa 1940 hyvin niukasti Kalle Lehmuksen alustuksen pääpiirteet, mutta yhdistyksen pape-reihin tallentui jälkipolville myös sihteerin laatima runsaampi konsepti, luonnos. Sen mukaan Lehmus oli kosketellut laajasti sotaa edeltäneitä tapahtumia ja ilmeisesti puo-lustellut monissa työväenyhdistyksissä arvostelua herättänyttä suojeluskuntasopimusta eli julkilausumaa. Hän myös korosti maan hallituksen ja puolueen pyrkineen rauhaan, ja epäili ”ryömäläisten” vielä aiheuttavan Suomelle kärsimyksiä.²

SÖRKÄN JA VALLILAN RYKMENTIT

Huolimatta siitä, että laajalti työväenliikkeen sisällä, varsinkin ammattiyhdistysliikkeessä, suhtauduttiin varauksellisesti, ellei suorastaan kielteisesti suojeluskuntia koskeneeseen julkilausumaan, Raivaajat pyrki aloitteellisesti kehittämään asiaa välirauhan aikana edel-leen. Ajateltiinpa jopa erityisen sosialidemokraattien muodostaman suojeluskuntaosaston aikaansaamista pääkaupunkiin. Puuhamiehenä oli jälleen Kalle Lehmus.

Helsingin suojeluskuntapiirin kanssa käydyissä neuvotteluissa edettiin, ja marras-kuussa 1940 työväentalolla pidetyssä kokouksessa perustettiin Sörkän rykmentin nimellä suojeluskuntaosasto, jonka esikuntaan tuli Lehmuksen ohella muutamia muitakin nimekkäitä sosialidemokraatteja, esimerkiksi OTK:n parista. Jaakko Paavolaisen mukaan Väinö Tanneriakin pyydettiin, mutta hän kieltäytyi.³ Mukana keulahahmoina oli kyllä myös muita, esimerkiksi SOK:n johtoa. Jäsenistöksi liittyi alkuvaiheessa jonkin verran sosialidemokraatteja ja liikkeen kannattajia, mutta myös muita.

Mutta sittenkin: enemmän kuin suurta innostusta, herätti Raivaajien suojeluskun-tahanke vastahakoisuutta pääkaupungin sosialidemokraattisen järjestöväen keskuudessa, puolueen valtavirran kannalla olleissa. Puolueen oppositiota se kyllä innosti entistä enem-män omassa toiminnassaan.

Maaliskuussa 1941 perustettiin lisäksi suojeluskuntaosasto Vallilan rykmentti, jonka miehet pääosin olivat kuuluneet Jalkaväkirykmentti 61:een. Tämänkin osaston yhtenä tavoitteena oli koota erityisesti työläisiä riveihinsä. Perustamistilaisuuden valokuvista

¹ Tuomisto 1977, s. 61–63, lainaus, s. 63.

² Tuomisto 1977, s. 62, myös lainaus.

³ Paavolainen 1989, s. 176

arvioiden paikalla oli noin satakunta entistä rintamamiestä.¹ Molemmat suojeluskunta-osastot muodostivat Pitkäsillan pohjoispuolella omat alueensa, joilta tarvittaessa kootaisiin sodan ajan joukko-osasto.²

Kun ystävyyseura lakkautettiin vuoden 1940 lopulla ja sitten kun puolueen opposition asema heikkeni, laimeni ja vähitellen hiipui myös Raivaajien toiminta. Sen puuhamiehet keskittyivät muiden puoluehtäviensä ohella enemmän toimintaansa Aseveliliitossa.³

”LUONTEELTAAN KOKONAAN ERILAISTA...”

Vaikka TSL:ssä vaihdettiin toukokuussa 1940 liiton johdosta sivuun näkyvimmät puolueopposition edustajat, liitto ei kuitenkaan ollut aivan täydellä voimallaan tai väkeväsanaisin kannanotoin maassa noudatetun, poikkeusolojen kiristämisen politiikan tukena. Siinä varmaan kuvastui Väinö Voionmaan ja Pekka Railonkin oma varovainen ja maltillinen asennoituminen. Avoimeen tai tulkinnanvaraiseen vastahankaan ei sentään asetuttu.

Liiton varovaista mutta samalla periaatteellista linjanvetoa kuvasti esimerkiksi syyskuussa 1940 annettu vastaus perusteilla olleen Suomen talkoot -yhdistyksen pyyntöön osallistua talkoo-organisaation perustavaan kokoukseen. TSL ei lähtenyt mukaan. Toisena kutsujana ja yhtenä perustajana oli pitkään ja avoimesti Suur-Suomesta haaveillut Akateeminen Karjala-Seura. Mahdollisesti juuri tämän toisen kutsujan nimi ja luonne merkitsi Voionmaan johtamalle Sivistysliitolle yhteistyöhalun rajaa, vaikka varmasti itse suomalaisten talkootöille ei mitään estettä nähty. Suur-Suomen toiveille ei ollut kaiken kattavaa kannatusta yleisemminkään suomalaisten keskuudessa, eikä varsinkaan työväenliikkeen parissa.

TSL ilmoitti selkein, kohteliaiain sanoin, ettei perustettavalle järjestölle suunniteltu toiminta istunut luontevasti liiton toimintamuotoihin ja oli ”muutenkin luonteeltaan kokonaan erilaista kuin liiton ja sen ohjauksessa olevien opintokerhojen opinollinen sivistystyö”. Perustelu oli sinänsä aivan pitävä. Liitto pyysi myös poistamaan

1 Soikkanen 1987, s. 262, kuvateksti.

2 Nordberg 2019, s. 19–20

3 Soikkanen 1987, s. 202–203. – Keijo K. Kulhan laatiman aseveliliikkeen historiategoksen järjestöluettelossa ei mainita Sörkän rykmenttiä. Siinä mainitaan kuitenkin mm. JR 61:n aseveljet ry, JR 61:n naiset ry, Vallilan rykmentin aseveljet ry, Vallilan rykmentin aseveljet naisosasto, Ässä rykmentti ry ja Ässä rykmentin naiset (Kulha 1980, s. 261, 266–267).

nimensä laaditusta julkilausumaluonnoksesta.¹ Samankaltaisin perustein liitto ei lähtenyt mukaan myöskään Väestöliiton perustamiseen keväällä 1941, vaikka kysymyksessä olikin aivan toisenlaisen järjestön aikaansaaminen.²

Lokakuussa 1940 Työväen Sivistysliitto lähti kuitenkin mukaan hankkeeseen, josta kehkeytyi Yhteishyvän keskusvaliokunta. Kansanhuoltoministeriön aloitteesta muodostettiin laajahko keskusteleva yhteisö, jossa tultaisiin pohtimaan erilaisia kansanhuollon kysymyksiä. Nehän koskivat jokaista kansalaista. Lopulta siihen kuului kaikkiaan 49 valtakunnallista järjestöä, alkaen Ekonomiyhdistyksestä aina Yleiseen osuuskauppojen liittoon saakka. Mukana oli tuottajien ja kuluttajien järjestöjä, SAK, Marttaliitto, Pellervo-seura, Aseveliliitto, Työläisnaisliitto ja monen monta muutakin – myös niitä, jotka osallistuivat talkoo-organisaationkin perustamiseen.³

TSL:n parissa oli ilmeisesti paikoitellen huomattavasti voimakkaampaakin vastarintaa ja vastahakoisuutta puolueen noudattamalle ja myös Sivistysliitolle tarjotulle linjanvedolle. Hyvin vahvaa oppositiohenkeä oli Tampereen seudulla. Siellä myös K. H. Wiikin ympärille kerääntynyt ryhmittymä pyrki vuoden 1941 alussa järjestäytymään sosialististen työläisyhdistysten nimissä. Kuutoset muodostivat samoihin aikoihin myös sosialistisen eduskuntaryhmän. Kun rauhan ja ystävyysseura oli vuoden 1940 lopulla lakkautettu, tästä liikehinnästä kehkeytyi käytännössä opposition päävoima.

Keväällä 1941 TSL:n Nokian sivistystyötoimikunta siirtyi kokonaisuudessaan vasemmistososialistien taikka kommunistien johtamaksi ja sosialidemokraatit syrjäytettiin. ”Vasemmistovirtaus”⁴ voitti äänin 40–26 myös Tampereen sivistystyötoimikunnassa keväällä 1941. Toimikunnan puheenjohtajaksi valittiin kuitenkin sosialidemokraatti.

Sivistysliiton toimikunnalla ei ollut mahdollisuuksia tehdä oikeastaan mitään. Paikalliset valinnat tehtiin avoimin äänestyksin, sääntöjä noudattaen eikä käytännön opintotoimintaakaan vastaan ollut sinänsä huomauttamista. Tampereen alueella oli myös sosialidemokraattisella puolueella vastaavanlaisia hankaluuksia, joiden seurauksena puolueesta erotettiin joukko henkilöitä ja osastoja, kuten edellä todettiin. Erotetuksi tuli myös sosialidemokraattinen nuoriso-osasto, joka jo vuoden 1939 puolella oli lähtenyt omille teilleen vasemmistolaiseen suuntaan. Ilmauksia oppositiohengestä oli muuallakin, esimerkiksi Ulvilassa ja Orimattilassa. Oppositiota oli myös SAK:n parissa. Kevään 1941 kuluessa sosialidemokraattinen puolue erotti monella paikkakunnalla oppositiohenkisiä jäseniä.⁵

¹ Tmk. pk. 11.10.1940 liitteineen, myös lainaus; ks. perustamisesta ja perustajista Leiponen 1987, s. 94–96; perustamiskirjan allekirjoittivat AKS, Pellervo-seura ja Aseveliliitto.

² Tmk. pk. 5.3.1941.

³ Utrio 2010, s. 51.

⁴ Tätä nimitystä käytettiin TSL:n toimikunnassa sen käsitellessä Nokian ja Tampereen tapahtumia 7.4.1941; Nokian ty:n ristiriidoista ks. myös Puutio & Stenvall 1997, s. 177–186 (Stenvall).

⁵ Soikkanen 1987, s. 191–192; Laakso & Åberg 2006, s. 89–90; ks. myös Parkkari 1970, s. 275–276, 279.

Tampereelta on myös aivan toisenlainen, suorastaan ennennäkemätön esimerkki kulttuuritoiminnan alueelta. Työväenyhdistyksen soittokunta ja paikallisen suojeluskunnan soittokunta järjestivät loppusyksyllä 1940 kaksi yhteistä konserttia. Ensin oli konsertti marraskuun alussa kaupungintalossa ja sitten toinen joulukuun alussa työväentalon konserttisalissa, Konsussa. Konserttien tuloilla avustettiin muun muassa soteleskien ja talvisodassa vammautuneiden toimeentuloa.¹

TOIMINTAA VÄLIRAUHAN KUUKAUSINA

TSL:n tilastot osoittivat vuodelta 1940 aikaisempaan verrattuna alenevaa suuntaa, mikä oli aivan ymmärrettävää. Aseet vaikenivat rintamilla maaliskuussa, ja monella paikkakunnalla kesti senkin jälkeen pitkän tovin ennen kuin tavanomaisiin järjestötoimiin kyettiin jälleen ryhtymään. Luentotoiminta vaimeni moneksi vuodeksi lähes tykkänään, sillä valtion luentolautakunta ei jakanut järjestöille eduskunnan jo myöntämiä varoja.

Ymmärrettävää oli, että myös monien Sivistysliiton jäsenjärjestöjen jäsenmäärät pienenivät tai ainakin vaihtelivat paljon sotavuosina. Esimerkiksi TSL:n keskeisen jäsenen, sosialidemokraattisen puolueen, jäsenmäärä oli vuonna 1941 vain runsaat 26 000, mutta kahta vuotta myöhemmin jo oli noin 33 500. Nuorisoliitossa oli vielä ennen jatkosodan alkua noin 5 500 jäsentä, mutta 1942 määrä oli aallonpohjassa: 4 400 jäsenmaksunsa maksanutta. Voimistunut valistustyö nosti seuraavana vuonna jäsenmäärää nopeasti yli 8 000:een. Työläisnaisliitto menetti vuosien 1938–1940 välillä lähes neljänneksen jäsenistään. Väli rauhan aikaan jäseniä oli vajaat 3 000.

Työväen Urheiluliiton jäsenmäärä aleni voimakkaasti talvisodan aikana, mutta oli esimerkiksi vuonna 1943 noin 50 000. Kun KK-laisissa osuusliikkeissä oli vuonna 1939 yli 323 000 jäsentä, notkahti määrä talvisodan vuonna 1940 muutamalla tuhannella. Sen jälkeen kuitenkin kasvu taas jatkui. Esimerkiksi 1943 määrä oli yli 360 000, sitten 1945 jäseniä oli jo lähes 370 000. SAK:n jäsenmäärien kasvu jatkui sotavuosinakin, ja määrä oli esimerkiksi vuonna 1943 noin 86 000.²

Yhteisiin asioihin oli kyllä kiinnostusta, ja monilla oli halua ”päästä ajankohtaisista asioista tietoiseksi”, kuten sos.dem. piirisihteeri Arvi Suuronen kertoi Keski-Suomesta syksyllä 1940 Työläisopiskelijassa. Esimerkiksi Viitasaarella työväen sivistystyötoimikunta ja sosialidemokraattinen kunnallistoimikunta palkkasivat kahdeksi kuukaudeksi henkilön tekemään valistustyötä. Muuallakin oli samantapaista aloitteellisuutta, sillä myös järjestöjen jälleenrakennus talvisodan jälkeen vaati ponnistuksia.³

¹ Kanerva 1986, s. 327.

² Soikkanen 1987, s. 259, 409, 420, 425; Laakso & Åberg 2006, s. 94; Naisen työ 1980, s. 34; Suonoja 1966, s. 75; Suonoja & Vepsä 1967, s. 52.

³ Lainausta Työläisopiskelija 8/1940.

Sivistysliiton opintokerhoja oli toiminnassa vuoden 1940 kuluessa yhteensä 221, kun edellisenä vuonna määrä oli ollut yli kaksinkertainen (503). Kerhoissa oli opiskelijoita yhteensä 3 500 (8 800 vuonna 1939).

Poikkeuksellisista ajoista huolimatta sivistystyö saatiin määrätietoisilla ponnistuksilla tauon jälkeen uudelleen vireille. Jo toukokuussa 1940 kyettiin järjestämään vuoden ensimmäiset, paikalliset opintopäivät Jyväskylässä. Syyskaudella niitä pidettiin vielä jopa seitsemällä paikkakunnalla. Vuoden aikana järjestettiin vain yhdet opinto-ohjaajakurssit, loka-marraskuussa Kiukaisissa. Kevätkaudella 1941 alkoi kursseja olla taas enemmänkin.¹

Sihteeri Pekka Railo osallistui syksyllä 1940 poikkeuksellisesti Valistusjärjestöjen opintotoimikunnan vuotuisille ohjaajapäiville. Sellainen ei ollut ollut tapana, vaikka yhteistyötä oli yleisesti tehty vuodesta 1922 alkaen.

Päivillä korostui muuttunut henkinen ilmapiiri, yksimielisyys ja jopa ”kohtalon-yhteys”, jota ilmaisua käytti puheenvuorossaan kouluhallituksen vapaan sivistystyön tarkastaja Yrjö Länsiluoto. Hän oli opintokerhotoiminnan tärkeä taustavaikuttaja. Kerhotyö nähtiin puheenvuoroissa erittäin tarpeellisena muuttuneissa oloissa. Railo korosti omassa puheenvuorossaan näkevänsä tilanteen hieman toisin kuin opintotoimikunnan tai valtiovallan edustajat; mitä kaikkea hän tarkoitti, jäi hieman epäselväksi. Kuitenkin hän painotti tarvetta yhteistoimintaan ja huomautti esteiden sen edestä mataloituneen. ”Työväenliikkeen omaa, erillistä opintotoimintaa” ei hänen mielestään silti ollut tarkoitus lopettaa. Railo kuitenkin epäili kaiken olevan nyt vain väliaikaista; mikä sinänsä oli mielenkiintoinen ilmaus tuossa tilaisuudessa ja tilanteessa.²

Tammikuussa 1941 saattoi Oiva Valavaara jatkaa järjestelymatkojaan kerhotoimintaa kehittäen. Matkallaan Uudellamaalla ja Hämeessä hän kohtasi monenlaisia vaikeuksia. Esimerkiksi Tuusulan Järvenpäässä oli kerhotyö keskeytynyt sodan takia, eikä se ollut vielääkään käynnistynyt uudelleen. Lopen Hautahuhdassa ei ollut aikaisemmin kerhoa ollutkaan, mutta ajankohtaisista tila- ja valaistusongelmista huolimatta arveltiin käynnistämisen olevan kuitenkin mahdollista ”ensi syksynä”.

Lopen Hunsalassa Valavaara huomasi keskustelussa työväenyhdistyksen kokouksessa, että tilaisuudessa suhtauduttiin ”varsin vihamielisesti vallitsevaan suuntaukseen”. TSL:n opintokerholle ei siten tuntunut olevan mitään edellytyksiä. Valavaara kiersi 17 paikkakunnalla kolmen viikon kuluessa. Kerhotoiminta oli sangen hiljaista; hän pääsi tarkastamaan vain neljä toimivaa kerhoa ja herätti lisäksi yhden nukahtaneen. Kuulijoita oli eri tilaisuuksissa yli 200.³

¹ Toimintakertomusten mukaan.

² Ojanen 2018, s. 33, 48, lainaus, s. 48.

³ Tmk. pk. 7.4.1941, liitteenä Valavaaran matkakertomus 13.1.–3.2.1941, myös lainaukset.

Aikaan liittyi monia pulmia. Varsinais-Suomessa Kustavissa jouduttiin opintokerho keskeyttämään kevättalvella 1941, kun valopetroli loppui. Siinäähän ei sitten mikään auttanut; kynttilän valo olisi ollut kovin niukkaa, jos niitä edes olisi ollut runsaammin saatavilla, ja päreidenkin aikakausi oli jo ohi. Rymättylässä työväenyhdistyksen opintokerho pääsi ”ankaran talvikalastuksen aikana” kokoontumaan vain sunnuntaisin.¹

Liiton omaan äänenkannattajaan Työläisopiskelijaan kohdistui välirauhan kuluessa tyytymättömyyttä, lehteä haluttiin uudistaa ja tehdä mielenkiintoisemmaksi. Ehkä siihen osaltaan myös kanavoitui epätietoisien murrosajan toimintatarmaa. TSL:n, Työväen Näyttämöiden Liiton ja Suomen Työväen Musiikkiliiton sihteerien yhteisessä neuvottelussa nousi esiin myös ajatus koota voimia työväen yhteisen kulttuurilehden aikaansaamiseksi. Reino Oittinen kehitteli lehden uudistamisajatuksia myös yhdessä toimittaja Lyyli Takin kanssa.

Työväen yhteisestä kulttuurilehdestä keskusteltiin marraskuussa 1940 TSL:n edustajistossakin opintosihteerin Oittisen alustuksen pohjalta. Tarve uusiutumiseen ja myös yhteiseen kulttuurilehden tunnustettiin, mutta samalla todettiin, ”ettei sen aikaansaamiseen nykyisessä tilanteessa ole mahdollisuuksia”.²

TSL:n parissa pohdittiin tavallaan uutena ajatuksena myös elokuvan käyttöönottoa sivistystyössä. Elokuva oli astunut lapsenkengistään Suomessakin aikaa sitten, ja 1930-luvulla oli tehty runsaasti suosittuja kotimaisia elokuvia. Sivistystyön osalta aihe oli jo ollut esillä myös pohjoismaiden sivistysjärjestöjen yhteisissä neuvonpidoissa, mutta suomalaiset ja ruotsalaiset eivät olleet silloin juuri innostuneet. Nytkään asiassa ei päästy yhtään pitemmälle.³

On mielenkiintoista huomata, että välirauhan aikana kevätkaudella 1941, kaikkien vaikeuksien, säännöstelyn, sotasensuurin ja kansainvälisen jännityksen keskellä, ryhdyttiin Työläisopiskelijan sivuilla pohtimaan myös vapaan kansansivistystyön teorian kysymyksiä. Aihe oli tosin kypsynyt jo pitempään, mutta Kansansivistysopillisen yhdistyksen perustaminen teki pohdinnan juuri tuolloin ajankohtaiseksi.

Yhdistyksen perustaminen oli käynnistynyt marraskuussa 1940 Helsingin työväenopistossa, pienessä keskustelutilaisuudessa. Perustamista valmistelemaan muodostettiin toimikunta, johon kuuluivat työväenopiston johtaja T. I. Wuorenrinne, kanslianeuvos Niilo Liakka, kansanopiston johtaja Erkki Paavolainen, Työväen Akatemian opettaja Arvi Hautamäki sekä maisteri R. H. Oittinen, TSL:n opintosihteerin. Perustava kokous pidettiin osuusliike Helsingissä 7. joulukuuta 1940. Paikalla oli kaikkiaan 22 henkeä,

¹ Paavo Suominen: Työväen opintotoimintaa Varsinais-Suomessa. Työläisopiskelija 2/1941, myös lainaukset.

² Edustajiston pk. 26.11.1940, myös lainaus.

³ Tmk. pk. 15.11.1940. – Elokuvien ja kirjallisuuden kulttuurituonti voimistui 1930-luvulla erityisesti Yhdysvalloista ja Englannista, Saksan osuus heikkeni, mutta ns. korkeakulttuurissa tilanne oli toisinpäin, ks. esim. *Suomen historian pikkujättiläinen* 1987, s. 701; sotavuosien kotimaisesta elokuvasta ks. von Bagh 1992, esim., s. 102–145.

sivistystyöntekijöitä, työväen- ja kansanopistojen edustajia sekä hallinnon virkamiehiä. Puhetta johti Wuorenrinne ja sihteerinä toimi Hautamäki.

Wuorenrinteen pitkäkhön alustuksen ydinkohtia oli kaksi. Sodan ajan tunnelmiin liittyi ajatus siitä, että ”vapaa kansansivistystyö tahtoo olla mukana lujittamassa eri yksilöiden ja yhteiskuntapiirien yhteis- ja vastuuntuntoa”. Siinä tarvittiin tukea ja kokemuksia ”naapurisaroilta”. Toisena tehtävänä hän tarkoitti ”kansansivistystyön syvyysluotausta”. Tarvittiin uusi yhtymä, jonka parissa tarkasteltaisi sivistystyön kysymyksiä ja joka toimisi ”kaikkien haarojen yhteisenä henkisenä keskuksena”. Yhdistys päätettiin keskustelun jälkeen perustaa, ja esimieheksi valittiin T. I. Wuorenrinne ja varaesimieheksi Niilo Liakka, edeltä monista sivistisyhteyksistä tuttuja kumpikin.¹

Työläisopiskelijassa virinnyt keskustelu liittyi esitelmään, jonka uuden yhdistyksen tilaisuudessa oli pitänyt Yhteiskunnallisen korkeakoulun kansansivistysopin opettaja Urpo Harva. Lehden palstoilla pohtivat kiertokyselyn muodossa kansansivistyksen teorian ja käytännön kysymyksiä Harvan ohella ruotsalaisen Brunnsvikin kansanopiston johtaja Alf Ahlberg, Työväen Akatemian opettaja Arvi Hautamäki, kouluneuvos Yrjö Länsiluoto, Helsingin kaupunginkirjaston johtaja Uuno Saarnio, TSL:n puheenjohtaja Väinö Voionmaa ja Helsingin työväenopiston johtaja T. I. Wuorenrinne.

Vastauksille oli yhteistä se, että kaikki keskustelijat halusivat käytännölliseen kansansivistystyöhön jossakin muodossa lisää tieteellistä tutkimusta, teorioiden ja periaatteiden selvittelyä. Lisäksi vastauksissa painottui sivistystyön suuri merkitys. Voionmaa luki kansansivistystyön ”aikamme kansanliikkeisiin”. Saarnio painotti, että ”tieteellinen tutkijahenki kuuluu amatööriopiskelijoillekin, ja se henki vain on vapauttavaa”.²

Yhteiskunnallisessa korkeakoulussa Urpo Harva tarttui osaltaan ajassa esillä olleisiin kansansivistystyön kysymyksiin. Korkeakoulun julkaisusarjan toisena julkaisuna valmistui 1943 hänen periaatteita ja teorianmuodostuksen tarpeellisuutta pohtiva 78-sivui- nen tutkielmansa *Vapaa kansansivistystyö*. Alkulauseessa Harva korosti, että hajanaisen ja haparoivan tutkimustyön välttämiseksi tarvitaan ”teorian ’kaavamaisuutta’, so. yksinkertaisen selvää näkemystä todellisuuden ilmiön peruspiirteistä”.³

R. H. Oittinen palasi tähän aiheeseen myöhemmin uudelleen, kun hän 1943 arvioi Työläisopiskelijassa Urpo Harvan mainitun teoksen. Hän piti kirjaa ilahduttavana ja oli samaa mieltä sen peruslähtökohtien kanssa. ”Työväen omaehtoinen sivistystyö” oli hänen mukaansa nähtävä osana yleistä kasvatustyötä. Oittisen muotoilemana termi teki nyt tuloaan Sivistysliiton vakinaiseen sanastoon.⁴

¹ Kansansivistysopillisen yhdistyksen perustavan kokouksen pöytäkirja 7.12.1940, myös lainaukset; ks. www.aikuiskasvatustutkimuksenseura.fi.

² Työläisopiskelija 4/1941, myös lainaukset.

³ Harva 1943, s. 6, myös lainaus.

⁴ Lainaus Työläisopiskelija 8/1943.

Kevättalveen 1941, tarkemmin sanoen maaliskuuhun, sisältyi muuan merkkipäivä, jonka juhlintaan liittyi hyvin vahvasti kansallisen yhteenkuuluvuuden painottaminen. Sosiaalidemokraattisen liikkeen vahva vaikuttaja, kansainvälinen osuustoimintamies ja moninkertainen ministeri Väinö Tanner täytti 60 vuotta. Juhlistamiseen liittyi myös juhlakirja, jossa useiden kirjoittajien voimin arvioitiin ja esiteltiin hänen siihenastista toimintaansa lukuisilla elämänalogoilla.

Valmisteluun osallistuivat myös Työväen Sivistysliiton puheenjohtaja Väinö Voionmaa sekä varapuheenjohtaja Yrjö Kallinen. Kumpikaan ei kirjoituksessaan luonnehtinut Tanneria työväen sivistysliikkeen mieheksi, vaan merkittäväksi yhteiskunnalliseksi vaikuttajaksi. Kaikki arvot juhlakirjassa olivat luonnollisesti myötäsukaisia, joskin samalla rivien välissä oli varmastikin luettavissa juhlitun henkilön ja kirjoittajien näkökulma-eroja, arviota, ehkä hienovaraista arvosteluakin, kauniisti muotoiltuna.

Kallinen pohti kirjoituksessaan Tannerin johtajapersoonallisuutta. Siinä hän muun muassa arvioi olevan ”jotakin väijäämättömän paksunahkaista, liikkumatonta, juurevaa, suoraviivaista, arkista asiallisuutta”. Miehen huumori meni Kallisen mukaan useimpien kuulijoiden osalta ohitse. Tanneria hän piti kansanvaltaisena johtajana sekä lisäksi oma-varaisena henkenä, sovinnoilijana ja samalla voimakkaana, miehenä, joka oli – ”niin kiroton tannerimainen”.¹

Voionmaa puolestaan kertoi Väinö Tannerin hallitustehtävistä. Niistä heillä olikin yhteistä kokemusta jo Tokoin senaatissa vuonna 1917, sitten Tannerin vähemmistöhallituksessa 1926–1927 sekä vielä A. K. Cajanderin punamultahallituksessa 1937–1940. Hän luonnehti Tanneria erityiseksi, suomalaisissa oloissa harvinaiseksi hallitusmieheksi. Hänestä ”Tannerin mieskohtainen panos julkisessa elämässä on aina ollut ensiluokkaista ja mitä kestäväntä laatua”. Voionmaa korosti voimakkaasti ja myönteisesti Tannerin monipuolisuutta useilla yhteiskuntaelämän aloilla. Ehkä jonkinlaista kritiikin sivuvi-vahdetta oli maininnassa, että Tannerin ”hallitusmiestoiminta on sivuuttanut jo kaikki puoluerajat”. Ja niinpä: ”Hallitusmiehenä hän ei ole enää ainoastaan sosiaalidemokraattien ensimmäinen johto- ja luottamusmies, vaan koko maassa luottamusta ja arvontoa mitä suurimmassa määrässä nauttiva kansakunnan johtomies.”²

¹ Kallinen 1941, s. 377–384, lainaukset, s. 379, 384; Tannerin 60-vuotispäivän juhlinnasta ks. esim. Paavola 1989, s. 182–183; juhlakirjan tekemisen vaiheista ks. Utrio 2010, s. 16, 18, 20–22.

² Voionmaa 1941, s. 389–402, lainaukset, s. 401, 402.

Syyskaudella 1940 TSL sai alulle myös siltä toivotun toiminnan sodan jaloista evakuoitujen, siirtoväen, parissa. Sekin oli hyvä esimerkki siitä, miten Suomessa toimiva kansalaisyhteiskunta otti hoitaakseen monia tehtäviä, joihin valtiovallan auttava käsi ei ulottunut.¹ TSL:n opintosihtööri R. H. Oittinen kertoi elokuussa 1940 Työn Voima-lehdelle, että sivistysrientoja ei ”voida laiminlyödä tällaisena kuohuvanakaan aikana”. Hänestä erityisen tärkeää oli saada myös siirtoväkeä, ”sotasiirtolaisia”, mukaan opiskelutoimintaan entisten kerholaisten rinnalle. Hän kannusti siirtoväkeä perustamaan omiakin opintokerhoja, missä heitä vain oli runsaammin koolla. Haastattelun lopuksi lehdessä painotettiin, että liiton toiminta jatkui edelleen määrätietoisesti ja itse asiassa ”sivistystyöllä on tärkeä osuus nykyisten vaikeiden ongelmien selvittämisessä”.²

Opintoneuvoja Oiva Valavaara, joka oli itsekin alkuaan Karjalan poikia Viipurista, kiinnitti marraskuussa laajassa lehtiartikkelissaan huomiota juuri siirtoväen vaikeaan tilanteeseen ja opintokerhotoiminnan mahdollisuuksiin. Hänen mukaansa luovutetun Karjalan alueella oli toiminut 55 erilaista opintokerhoa. Asutuskeskuksissa ja varsinkin laajalla maaseudulla oli ollut paljon asukkaita, joille työväenliike pyrintöineen oli jäänyt kokonaan vieraaksi. Monille Karjalan opintokerholaisille olivat nyt heidän uudet sijoituspaikkansa tietenkin vieraita, mutta joskus sentään sellaisia, joissa kerhotoimintaa oli jo entuudestaan. Toisin paikoin tilanne oli kerhojenkin osalta hankalampi.

Valavaara viittasi varovaisin sanakääntein myös yleisesti tiedettyihin sopeutumisoingelmiin, puolin jos toisinkin, ehkä suorastaan tulokkaiden syrjimiseen esimerkiksi maaseudulla. Niitä ei tarkoituksella kovinkaan julkisesti ja laajasti käsitelty. Hänen mukaansa kaupungeissa oltiin jo lähtökohtaisesti totuttu paremmin eri ”heimoihin” kuuluvien muuttoliikkeeseen kuin maalla. Valavaaran huomio oli yleispätevä: ”Siirtoväen luottamusta ja kannatusta ei kuitenkaan saavuteta eikä sitä myöskään saada mukaan järjestötoimintaan, ellei sen ja paikallisen väestön kesken saada syntymään välitöntä, molemminpuoliseen ymmärtämykseen perustuvaa kosketusta.”

Hän kannusti opintotoiminnan ohella ryhtymään myös aivan muuhun toimintaan, luomaan yhteyttä siirtoväkeen esimerkiksi juhlien, huvien ja illanviettojen avulla. Tulokkaita piti myös houkutella ohjelmansuorittajiksi. Valavaara oli mielenkiintoisella tavalla toisella kannalla kuin Oittinen: opintokerhoja sopi muodostaa siirtoväen keskuuteen vain harkiten, ja yleisesti siirtoväkeen kuuluvia tuli houkutella mukaan yhteisiin kerhoihin.³

¹ *Suomen poliittinen historia 1809–1999*, 1977, s. 187.

² Työn Voima 24.8.1940.

³ Oiva Valavaara: Tämän hetken tehtäviä opintokerhotyössä. Työn Voima 12.11.1940.

Siirtoväkeä koskevassa toiminnassa olivat avustavina järjestäjinä itäisellä Uudellamaalla Eino Torkkeli Kauhajoelta ja Etelä-Hämeessä Abraham Lahtinen Sorsakoskelta. Myöhemmin vuoden 1941 puolella toiminnassa oli mukana vielä Uudellamaalla Rauha Ikonen Kuhmoisista. Lisäksi vanha tuttu Paavo Niemi kiersi kerhotyötä ohjaamassa Vaasan läänin alueella.

Avustavien järjestäjien laatimat muistiinpanot matkoilta kertoivat tavattoman ras-
kaasta työtaakasta, monista vastoinkäymisistä, mutta myös ilon hetkistä. Rauha Ikonen kirjasi huhtikuussa 1941 muistiin kuulleen Tuusulan Kellokoskella, että ”paikkakun-
nan nuorissa on valtavaa lukuhalua ja että tehtaan kirjastoa käytetään todella ahke-
rasti”. Mäntsälän Ohkolassa taas ei ollut ”ollenkaan joukkoa, jota voisi saada mukaan
järjestö- ja opiskelutyöhön”.

Mäntsälän kirkonkylässä myös oli ”siirtoväkeä, sekä poismuuttavia terijokelaisia
että tilalle saapuvia kirvulaisia”. Rauha Ikonen tapasi heitä työväen vappujuhlan val-
misteluissa, ilmeisesti aivan ”Paukkulan” lähellä sijainneessa kirkonkylän työväenta-
lossa. Osa siirtoväestä olikin jo liittynyt mukaan paikalliseen työväenyhdistykseen.
Suunnitelmissa oli opintokerhon perustaminen syksyllä. ”Syksyksi luvataan paljon,
aika näyttää miten käy”, päätti Ikonen matkakertomuksensa yhteenvedon.¹

Siirtoväen keskuudessa tehtävään työhön saatiin Sivistysliitolle varoja Suomen
huollolta, joka oli maassa keskeinen huoltotoimintaa organisoinut järjestö. Ensin liitto
sai 25 000 markkaa ja vuoden 1941 alussa vielä 60 000 markkaa. Lisäksi varoja saatiin
Karjalan Kannaksen rahastosta 20 000 markkaa (noin 4 900 euroa rahanarvonlaskurin
mukaan).

Saatujen, tavallaan ylimääräisten käyttövarojen suuruusluokka tulee selkeästi esiin
verrattaessa sitä esimerkiksi TSL:n opintokerhojen saaman valtionavun määrään.
Vuonna 1940 oli kaikkien opintokerhojen avustuksena saaman kirjallisuuden yhteis-
arvo 26 000 markkaa (noin 7 500 euroa).²

Vuoden 1939 syksyllä oli pitkästä aikaa saatu myös Alfred Kordelinin rahastolta
avustusta 10 000 markkaa. Sitä käytettiin vuoden 1940 puolella opintokirjallisuuden
julkaisemiseen. Avustuksen saamisen taustalla oli ymmärrettävästikin muuttunut
yhteiskunnallinen tilanne ja TSL:n asema.

Samaa muutosta ilmensi myös helmikuussa 1941 liiton toimikunnan pöytäkirjaan
talteen kirjattu aivan poikkeuksellinen tiedustelu ”mihin tarpeisiin käytettäväksi Suo-
men Kulttuurirahasto parhaiten voisi myöntää Työväen Sivistysliitolle myönnettäväksi
suunnitellun avustuslahjoituksen”. Pekka Railo oli jo keskustellut asiasta Kulttuu-
rirahaston puheenjohtajan Jorma Reenpään ja yliasiamies L. A. Puntilan kanssa ja
esittänyt sittemmin Puntilalle kaksikin vaihtoehtoa selvitystä varojen käytöstä.

¹ Lainaukset Rauha Ikonen matkakertomuksesta 23.4.–30.4.1941, tmk. pk. 12.5.1941 liitteenä.

² Toimintakertomusten mukaan; tmk. pk. 27.1.1941.

Liitto sai lopulta yllättävän suuren summan 100 000 markkaa (laskennallisesti lähes 24 500 euroa) avustuksena Kulttuurirahastolta; tosin Railo oli varautunut vaihtoehtoisella suunnitelmalla myös kolminkertaiseen summaan. Varoja oli nyt käytettävissä niin runsaasti, että toimikunta päätti Railon ehdotuksesta kiinnittää puolet summasta valtion jälleenrakennuslainan obligaatioihin ja toisen puolen hänen harkintansa mukaan tavalla, joka oli ”täysin varma”.¹

Liitto pyrki hankkimaan varoja myös järjestämällä arpajaiset, mutta niitä ei kuitenkaan yrityksistä huolimatta saatu aikaan. Muutamat liikeyrityksetkin tukivat liiton sivistystyötä. Suomen Sokeri Oy lahjoitti jälleen pariinkin kertaan varoja ja vaatetusalalla toiminut Kuusinen Oy antoi keväällä 1941 tukea kerran.²

ITSETUNTOA KEVÄÄLLÄ 1941

Sivistysliiton opintosihteeri R. H. Oittinen valitsi toukokuun viimeisen päivän 1941 radioesitelmänsä aiheeksi työväen itsetunnon kehittymisen. Teema mahdollisti suomalaisen työväenliikkeen historian lyhyen kertauksen kaikille kuuntelijoille. Samalla se oli ilmiselvästi tarkoitettu vahvistamaan työläisten omaa itsetuntoa levottoman kevään kiihkeiden keskustelujen jatkuessa, niin lehdistössä, työpaikoilla kuin toveripiirissäkkin.

Hän aloitti toistamalla noina päivinä useinkin esillä ollutta J. V. Snellmanin ajatusta: ”Kansakunnan tulee luottaa vain itseensä.” Mutta kansakunta ei ollut Oittisen mukaan ainoa, joka tarvitsi luottamusta, sitä tarvitsi jokainen kansalainen. ”Se on välttämätöntä varsinkin vaikeina aikoina, jolloin alituisesti on taisteltava kaikenlaisia vastuksia vastaan.”

Oittisen mukaan ”ihmisen itsetunnon pohjana on tietoisuus omista kyvyistä ja taidoista, mutta myös tietoisuus omasta yhteiskunnallisesta asemasta ja merkityksestä”. Itsetunnon kasvulla oli jatkuvasti ollut tärkeä osuus työväen yhteiskunnallisessa ja sivistyksellisessä nousussa. Koko työväenliikkeen historia oli osoitus työväen itsetunnon vahvistumisesta. Pitkään juurrutettu alempiarvoisuuden, kuuliaisuuden ja nöyryyden tunne aiheuttivat sen, ettei työväestä aiemmin ollut luottanut itseensä. Alennustilasta aiheutui Oittisen mukaan myös voimakas luokkatietoisuus seuraamuksineen.

Vasta työväen järjestötoiminnan avulla ja kaikille yhteisten yhteiskunnallisten oikeuksien vakiintumisen kautta työväen itsetunto pääsi kasvamaan. ”Varsinkin juuri tietoisuus siitä, että työväenliike ja siinä mukana olevat taistelevat arvokkaan päämäärän puolesta,

¹ Tmk. pk. 5.3.1941, myös lainaukset. – Sota-ajan inflaation pelossa sijoitettiin muulloinkin käytettävissä olleita varoja valtion arvopapereihin (tmk. pk. 5.11.1941).

² Mielenkiintoista on, että tmk. pk. 12.5.1941 esityslistalla on Kuusinen Oy:n 5 000 mk avustuksen kohdalle lisätty Railon käsialalla mustekynällä sanat ”ei julkisuuteen”, kun yritys tuki myös hyvin oikeistolaisia tahoja, mutta ehkä sen voi jo nyt kertoa. Suomen Sokeri Oy lahjoitti 50 000 mk (tmk. pk. 7.4.1941).

nostatti järjestyneen työläisen rintaa ja antoi hänelle rohkeutta ja toimintatarmoa.” Vuoden 1905 suurlakko oli R. H. Oittisen mukaan ratkaiseva hetki, murroskohta.

Asialleen herännyt työväestö rakensi suurin henkilökohtaisin uhrauksin työväentaloja, kohensi yhdistystensä taloutta, julkaisi lehtiä ja kirjallisuutta, kartutti tietoja, opiskeli. Jokainen mukana ollut työläinen vahvisti samalla itsetuntoaan ja uskoaan tulevaisuuteen.

Historiakatsauksen jälkeen Oittinen pääsi hiljalleen omaan aikaansa, nykyaikaiseen työläiseen keväällä 1941. Ero entiseen oli suuri: vielä muutama vuosikymmen aikaisemmin katkeruus ja synkkyys, suoranainen viha luonnehti monia työläisiä. Kelvottomat laitokset oli murskattava valon ja vapauden tieltä. Radioesitelmänsä lopulla R. H. Oittinen muistutti, että juuri työväenliike oli työväen itsetunnon luoja ja kehittäjä: ”Työväen yhteiskunnallisten ja valtiollisten oikeuksien lisääntyminen, tieto- ja taitomäärän karttuminen, sivistysharrastusten monipuolistuminen sekä taloudellisen aseman parantuminen ovat tehneet mahdolliseksi sen, että työväkikin tuntee olevansa täysivaltainen ja täysiarvoinen yhteiskuntaryhmä.”¹

UUSI SOTA ALKAA

Välirauha ymmärrettiin laajalti todellakin välirauhaksi, ei pysyväksi, etenkin kun sota riehui taisteluineen edelleen Euroopan mantereella eikä osoittanut mitään laantumisen merkkejä. Maan ja puolustusvoimien johdossa monet odottivat ja toivoivat tilanteen muuttuvan sekä tarjoavan Suomelle mahdollisuuden hyvityksen saamiseen talvisodan menetyksistä. Suomen mahdollisuudet omintakeiseen linjanvetoon olivat sotivassa Euroopassa vähäiset.

TSL:n puheenjohtaja, kansanedustaja Väinö Voionmaa seurasi kaiken kaikkiaan kevään 1941 tapahtumia levottomana ja jopa masentuneena. Työväen vappujuhlat kokosivat sentään runsaita osallistujajoukkoja, vaikka jännitystä olikin ilmassa aistittavissa. Vuosikymmenen tauon jälkeen sallittiin kulkueissa taas kantaa työväen punavärisiä järjestölippuja. Voionmaa puhui vappujuhliissa Tampereella, Messukylässä ja Ylöjärvellä. Maan ilmeinen suunta oli hänestä virheellinen. Voionmaa upotti murheitaan työntekoon, nyt lähinnä Hämeen heimon historian parissa. Ikäkin alkoi painaa hartioilla.²

Kansallisen yhteenkuuluvuuden turvaaminen oli keväällä 1941 entistäkin tärkeämpää, suurten ratkaisujen välikäessä jo monien päättäjien mielessä. Ruotsin kävelyliiton

¹ Oittinen 1969, s. 137–140, ”Itsetunnon kehittyminen”, myös lainaukset; Ripatti 1992, s. 40–44.

² Lähteenmäki 2014, s. 245–246; Soikkanen 1987, s. 266, kuvateksti.

ehdotuksesta toteutettu maaottelumarssi toukokuussa 1941 tarjosi siihen kilpailuhenkisen ja liikunnallisen mahdollisuuden. Naisten kävelymatkan pituus oli 10 kilometriä ja miesten 15. TUL oli mukana yhtenä järjestäjänä. Kansanedustajat ja hallituksen ministerit näyttivät hyvää esimerkkiä. Suomalaiset voittivat tämän maaottelun.¹

Suomessa aloitettiin kesäkuun 17. päivänä yleiset kertausharjoitukset, käytännössä hiljainen liikekannallepano. Myös Voionmaiden kolme kotimaassa ollutta poikaa kutsuttiin asepalvelukseen. Saksa aloitti laajalla rintamalla yllätyshyökkäyksen Neuvostoliittoon sunnuntaina kesäkuun 22. päivän aamunkoitossa 1941.² Pohjois-Suomessa suomalaisjoukot olivat alistettuna saksalaisille. Kun neuvostokoneet pommittivat suomalaista maaperää kolme päivää myöhemmin, Suomi ymmärsi olevansa jälleen uudessa sodassa. Suomalaisille natsiaatteen ja natsi-Saksan ystäville jatkosodan syntyminen oli ”unelmien täyttymys”. Joillakin väikkyi jo mielessä Suomen suuri osa saksalaisjoukkojen luomassa, tulevassa uudessa Euroopassa.

Tässä yhteydessä ei ole tarpeen mennä laajemmin jatkosodan alkuvaiheisiin. Syksyn kuluessa joukot etenivät vanhoille rajoille ja ylikin Itä-Karjalaan. Samaten edettiin Hankoniemellä. Tappiot olivat kuitenkin huomattavia. Sen jälkeen juututtiin paikoilleen asemasotaan.³

Elokuussa 1941 vangittiin sosialistisen eduskuntaryhmän muodostaneet K. H. Wiik ja muut niin sanotut kuutoset sekä joukko muita hallituksen politiikkaa aktiivisesti vastustaneita. Väinö Voionmaa ei sinänsä puolustanut kuutosta, mutta piti suoranaishana oikeusmurhana Ampujan ja Wiikin pidätyksiä.⁴

Jatkosodan kuluessa ei ylletty monestakaan syystä aivan samanlaiseen kansalliseen yhtenäisyyteen kuin talvisodassa. Sotavalmistelua oli tehty jo ennen neuvostokoneiden pommitushyökkäyksiä. Nyt oltiin lisäksi Saksan kanssasotijana, mikä herätti monissa muissakin kuin työväenliikkeen kannattajissa epärointiä sodan päämääristä.⁵ Alkusyksyllä 1941 vanhan rajan ylittäminen synnytti eräissä joukko-osastoissa arvostelua, avointa vastahakoisuutta, jopa joukkokieltäytymisiä.

1 Ks. esim. Hentilä 1982, s. 505–507; *Suomen historian pikkujättiläinen* 1987, s. 717, kuvateksti; Soikkanen 1987, s. 269, kuvateksti.

2 Voionmaa kuuli sodan alkamisesta kesämökillään Vihdin Kuuslammilla, missä hän kävelyllä vaimonsa ja tyttäriensä kanssa tapasi Tannerien neljä tytärtä, jotka asian kertoivat. Sitten kuunneltiin yhdessä radiota Tannerien tilalla Sorkissa. Voionmaan mukaan Tanner oli valmis sodan alkamiseen ja Leningradinkin tuhoamiseen, mutta pelkäsi samalla sen jälkeistä natsien aikaa (Paavolainen 1989, s. 196–197; Lähteenmäki 2014, s. 355).

3 Sotatapahtumista ks. esim. *Jatkosodan pikkujättiläinen* 2005, eri kohdin; *Suomen historian pikkujättiläinen* 1987, s. 715–726; *Vuosisatamme Suomi* 1992, s. 281–290.

4 Ks. Soikkanen 1987, s. 306–311; Lähteenmäki 2014, s. 385.

5 Heti sodan alkuvuikkoina monet suomalaiset päättäjät korostivat Suomen käyvän omaa erillissotaansa, mutta Lähteenmäen mukaan (2014, s. 370) Voionmaa oli purevasti toista mieltä, hänestä se oli harhakuvitelma. Hän pelkäsi suomalaisten vielä joutuvan diktaattorin orjiksi.

”SOTATILANTEEN AIHEUTTAMAA VALISTUSTOIMINTAA...”

Jatkosodan alettua kohdistuivat viranomaisten odotukset ja pyynnöt väistämättä myös Sivistysliittoon olla edelleen mukana yhteisessä kansallisessa rintamassa. Liiton toimikunnan kokouksessa syyskuun alussa 1941 tulivat ajan vaatimukset kouraan-tuntuvina ja vaativina esille. Samalla tapahtunut kuvasti ilmeisesti sitä kasvanutta varovaisuutta tai suorastaan epäröintiä, jolla liiton johdossa asennoiduttiin uuteen sotaan. Samassa henkisessä rintamassa oltiin, mutta isommin tai riemumielellä ei rumpua paukutettu.

Liiton sihteeri Pekka Railo kertoi kokouksessa, että hän oli ollut opintos sihteeri R. H. Oittisen kanssa Valtion tiedotuslaitoksen alaisen järjestötoimiston neuvottelussa. Tilaisuudessa esitettyjen toivomusten mukaan oli sitten liiton toimistosta postitettu TSL-osoitteilla kautta koko maan kaksi kiertokirjettä. Toisen oli laatinut mainittu järjestötoimisto ja se oli sen allekirjoittamakin. Toinen oli TSL:n oma kirje.

Järjestöosaston kirjeen ydin käsitteli henkistä huoltoa ja valistustoimintaa: ”Huhujen ja väärin puheiden torjumiseksi on levitettävä asiallisia tietoja, ja kaikkien aatteellisten yhdistysten aktiiviset jäsenet olisi saatava osaltaan ylläpitämään rohkeata ja myönteistä mieltä paikkakunnallaan.” Kirjeessä suositeltiin paikallisten toimikuntien muodostamista sekä valistus- ja virkistystilaisuuksien ynnä muiden vastaavien järjestämistä.¹

Vielä Railo kertoi, että lisäksi Oittisen laatimaa ”ohjelma-ainehistoa sodanaikaisia työväenjärjestöjen tapahtumia varten” oli monistettu ja myös postitettu. Oittinen oli myös vuorollaan esitelmöinyt Yleisradiossa sivistystyön merkityksestä sekä puhunut myös parissa erityisessä ”yhtenäisyysjuhlassa”.

Railo lisäsi pöytäkirjan mukaan: ”Muuten ei liitto ollut osallistunut nykytilanteen aiheuttamaan valistustoimintaan, koska oli oltu sitä mieltä, että Sivistysliiton on nykyisessäkin tilanteessa rajoitettava huolehtimaan vain opinnollisen sivistystyön aseman ja merkityksen suojelemisesta ja sen tehtävien tehostamisesta, jättäen varsinaisen sotatilannevalistuksen työväen taistelujärjestöjen hoidettavaksi.”²

Aimo Halila on Voionmaa-elämäkerrassaan maininnut syksyltä 1941 erään yksityiskohdan, joka havainnollisesti kuvasi ulkoasiainvaliokunnan puheenjohtajan ja historian tutkijan suhtautumista sekä vastuuntuntoa. Väinö Voionmaa piti syksyn kuluessa oman eduskuntaryhmänsä nuorille kansanedustajille luentosarjan demokratiasta ja parlamentarismista.³ Ehkä siinä oli samalla halua antaa varmuuden vuoksi eräänlainen rokotus ajassa liikkuneita, intomielisiä sotakiihkon ilmauksia vastaan.

¹ Lainausta Heikki Wariksen ja Heikki Hosian allekirjoittamasta, kaikille yhdistyksille osoitetusta kirjeestä tmk. pk. 3.9.1941 liitteenä; ks. myös Soikkanen 1987, s. 412–419; Skog 1971, s. 105–106, 120–129.

² Lainaukset tmk. pk. 3.9.1941.

³ Halila 1969, s. 316.

Tiedottaminen ja propaganda oli olennainen osa sota-ajan yhteisrintaman rakentamista. Senkin vuoksi oli ymmärrettävää, että Sivistysliittoa pyydettiin osallistumaan siihen uuden sodan alussa, yhtenä monista maanlaajuisista kansalaisjärjestöistä. Jokainen toimintaa jatkanut yhdistys joutui samojen velvoitteiden alaiseksi. Toinen puoli asiaa oli, että sivu suunsa ei sopinut puhua väärissä paikoissa. Vakoilijoista varoiteltiin muun muassa julistein: ”Kuulut kotirintamaan – tukahduta jokainen kuulopuhe – juoru – huhu.”¹

Valtiollinen tiedotuslaitos huolehti tiedottamisesta ja propagandasta kahteen suuntaan: niin siviiliväestölle kotirintamalla kuin sotilaillekin armeijassa. Lisäksi vastuulla oli ulkomaille suuntautunut tiedotustoiminta. Tiedottaminen otettiin vakavasti. Lasse Lehtinen on luonnehtinut, että maa oli liukumassa luonnollisten liittolaisten eli länsimaiden kannalta ”väärään suuntaan, Saksan kumppaniksi”. Siinä oli tiedottajilla todella tarpeellinen selittämisen paikka. Kesäkuussa 1941 muodostettiin päämajan tiedotusosaston alaisuuteen useita tiedotuskomppanioita toimimaan rintamalla, varsin pitkälle Kalle Lehmusen hankkimien, pääosin saksalaisten malliaineistojen ja hahmottelemien suunnitelmien mukaisesti. Joukossa oli rintamakirjeenvaihtajia, valokuvaajia, elokuvaajia, radiomiehiä ja niin edelleen. Yhteisesti heidät tunnettiin TK-miehinä. Sensuuri määritteli tarkasti, mitä sai rintamaoloista ja taisteluista kertoa ja mitä taas ei.²

Kommunistisesta liikkeestä ajoissa pois loikannut Arvo Poika Tuominen osallistui monella paikkakunnalla tiedotuskampanjaan. Hän esitelmöi myös muutamissa TSL:n alaisissa tilaisuuksissa Neuvostoliitosta, korostaen muun muassa sitä, ettei J. V. Stalinin valtio hänen mukaansa rakentunut marxilaisille perusteille. Hänellä jos kellä saattoi kuvitella olevan siitä omakohtaisia havaintoja.³

Oikeistolaisesta Suur-Suomi-innostuksesta riippumatta uusi sota herätti monissa yhä piilleen Karjala-kaipuun: ikimuistoisen yhteyden noiden kaukaisten runojen ja laulumaiden kanssa. Siltä ei välttynyt kokonaan geopolitiikko Väinö Voionmaakaan, jolla oli perusteltuja käsityksiä ja toiveita Itä-Karjalan itsenäisestä tulevaisuudesta.

Esimerkiksi eduskunnan suljetussa istunnossa marraskuun 29. päivänä 1941 Voionmaa aluksi ilmaisi ymmärtävänsä hyvin talvisodan jälkeisen rauhan luonnehtimisen väliaikaiseksi ja ”pakkorauhaksi”, sillä pysyvän rauhansopimuksen tuli ilmentää oikeutusta ja kohtuutta. Tässä sellaista ei ollut. Vaikka sen perusteena oli mainittu Leningradin sekä Muurmannin kaupunkien ja radan turvaaminen, käytännössä rajanveto

1 Esim. Utrio 2010, s. 13; ks. myös *Kotirintama 1941–1944*. 1972, eri kohdin.

2 Ks. esim. Lehtinen 2006, s. 54–59, lainaus, s. 59; vihollisen rintamapropagandan vaikutuksesta nuoreen sotilaaseen ks. Koivisto 1998, s. 137–138.

3 Soikkanen 1987, s. 328, kuvateksti, 412–413; yhtenä Poika Tuominen värvääjänä kotimaiseen propagandaan on mainittu Kalle Lehmus (Silvennoinen, Tikka & Roselius 2016, s. 357). – Rentolan mukaan Poika Tuominen pelasi vielä talvisodan ajan kaksilla korteilla, eikä kokonaan katkaissut yhteyksiä Neuvostoliitossa toimineeseen SKP:n johtoon (Rentola 1994 esim., s. 197–207).

”silpoi Suomen aluetta tunnottomalla ja mitä vahingollisimmalla tavalla”. Uusi sota oli viimeistään sopimuksen kumonnut.¹

MUUTOKSIA LIITON TOIMISTOSSA

Sivistysliiton sihteeri, filosofian maisteri Pekka Railo siirtyi syyskuun alussa 1942 uusiin tehtäviin, Helsingin kaupungin kansakoulujen taloudenhoitajaksi. Kunnalliselämässä hän oli jo pitempään ollutkin mukana sosialidemokraattien valtuustoryhmässä. Myöhemmin vuonna 1948 hänestä tuli apulaiskaupunginjohtaja, mistä tehtävästä hän jäi 1955 eläkkeelle. Vuosina 1941–1944 hän oli lisäksi varasijalta kansanedustajana, sillä kuutosiin kuuluneen Kaisu-Mirjami Rydbergin edustajatoimi päättyi vangitsemisen takia elokuussa 1941.

Luontevasti, ilman paikan avoimeksi julistamista, Railoa seurasi syyskuussa 1942 liiton sihteerinä filosofian maisteri R. H. Oittinen.² Hänelle jäivät edelleen myös opinto-sihteerin tehtävät. Liiton sihteerin tehtävien mukana tuli myös vastuu taloudenhoidosta. Tehtäviin kuuluivat aivan luonnostaan lisäksi jäsenyys valtion luentolautakunnassa ja myös Työväen kirjarekkaan (TKR) johtokunnassa.

Järjestäjä Oiva Valavaara joutui kesäkuussa 1941 asepalvelukseen. Avustavina opintoneuvojina toimivat sotavuosina eripituisia aikoja Eino Torkkeli (syksyllä 1940 ja kevään 1941), Abraham Lahtinen (lokakuussa 1940) ja Rauha Ikonen (keväällä ja syksyllä 1941, keväällä ja syksyllä 1942 sekä kevättalvella 1943). Varsinaisina opintoneuvojina toimivat heinäkuusta 1942 alkaen Vieno Hämäläinen (myöh. Sinisalo) sekä lokakuusta 1943 alkaen aiemminkin tehtävässä osa-aikaisesti toiminut Paavo Niemi ja marraskuusta 1942 alkaen uutena Into Kallio.

Toimistoharjoittelija Eila Ojanen lopetti tehtävässään toukokuussa 1941. Tilalle otettiin juoksutyöksi, kuten aikakauden nimityksenä oli, ja toimistoharjoittelijaksi Lahja Väärtäinen, joka oli tehtävässä kuitenkin vain kuukauden ajan. Marraskuussa 1941 järjestettiin tehtäviä uudelleen siten, että tilapäiseksi toimistoapulaiseksi otettiin puolipäiväiseksi ylioppilas Birgit Forsberg, joka varsinaisesti oli Työväen matkailuliiton ja Kansan matkatoimiston rahastonhoitaja. Hän toimi sitten TSL:n työssä lokakuuhun 1942 saakka. Lisäksi toimistossa oli vuoden 1941 lopulla runsaan kuukauden ajan Kirsti Salmi.

¹ *Salaiset keskustelut* 1976, s. 116–119; Halila 1969, s. 317–319; Lähteenmäki 2014, s. 375.

² Mielenkiintoisella tavalla kulkivat vanhojen koulutoverien R. H. Oittisen ja Raoul Palmgrenin tiet ristikkäin vuonna 1942: viranomaisia piileskellyt Palmgren vangittiin maaliskuussa ja puolta vuotta myöhemmin Oittinen eteni sivistystyön urallaan nousten TSL:n sihteeriksi. – Huomattakoon, että kiilalaiset Raoul Palmgren ja Arvo Turtiainen olivat talvisodassa rintamajoukoissa, jälkimmäinen jopa komppanianpäällikkönä. SNS-1 veti heidät mukaansa välirauhan aikana. Heidän ja eräiden muiden kiilalaisten sota-ajan vaiheista ks. esim. Rinne 2006, s. 122–133.

Toimiston pitkäaikainen henkinen tukipilari, liiton uskollinen työntekijä Hilja Halava kuoli sairastettuaan syyskuun alussa 1941.¹ Myöhemmin uudeksi rahastonhoitajaksi nimettiin Kaija Helminen, joka oli liiton palveluksessa syyskuuhun 1943 saakka.

Sivistysliiton toimisto laajeni hieman sotavuosien kuluessa. Heidi Railio oli työssä toimistossa tammikuusta 1942 elokuuhun 1944, Helka Rantanen lokakuusta 1942 vuoden 1946 loppuun ja Margareta Tuovinen marraskuusta 1943 joulukuuhun 1945. Xenia Parros aloitti liiton toimistossa pitkäksi muodostuvan työuransa TSL:n palveluksessa elokuussa 1943.²

”PIHISEE DEMOKRATIAN HENKI...”

Syksyllä 1941, jatkosodan alkamisen jälkeen, kaikkien järjestöjen oli vaikeata saada sivistystyötä uudelleen käyntiin.³ Kaikki oli jälleen sekaisin huolimatta keväällä tehdyistä hyvistä suunnitelmista. Suurella yleisöllä suuntautui yleinen mielenkiinto, monilla jopa innostus omien joukkojen etenemiseen vanhoille rajoille. Käynnistämisen vaikeuksia koettiin useissa työväenopistoissakin, ja muutamien ovet eivät auenneet lainkaan.⁴

Väinö Voionmaa pelkäsi, että liittosuhde Saksan kanssa olisi tuhoisa Suomelle. Kirjeessään pojalleen Tapiolle Sveitsiin hän arvioi synkästi syyskuussa 1941, että ”natsismi on tulossa, se näyttää minusta yhä varmemmalta”. Mutta toisaalta, edelleenkin toiveikkaasti, Voionmaa arvioi, etteivät aivan kaikki sittenkään olleet valmiit ottamaan vastaan ”uutta saksalaista aikaa”.

Julkisessa sanankäytössään Voionmaa oli huomattavasti varovaisempi, eräin osin jopa suorastaan ristiriidassa tähän kirjeenvaihtoonsa nähden. Edellä oli esimerkki julkisesta puheenvuorosta sodan puhkeamisen ja myös Itä-Karjalan tavoitteiden osalta. Muitakin esimerkkejä oli, ja sotavuosina ristiriita näytti aiempaakin suuremmalta. On vaikea arvioida, kumpi oli ”oikea” Voionmaa, tai olivatko tilanteiden vaihtuessa molemmat. Vai kirjoittiko hän kirjeensä mahdollisesti talteen vain tulevaa historiaa varten?

1 Hilja Halava menehtyi 3.9.1941 puolen päivän aikaan. Sattumoisin samalle päivälle (klo 15) oli kutsuttu koolle liiton toimikunta, joka joutui kokoontumaan odottamattoman dramaattisissa tunnelmissa. Kokouksen aluksi pidettiin hiljainen hetki ja lausuttiin tunnustuksen sanoja liiton pitkäaikaisimmalle työntekijälle. Liitto kustansi hänen hautajaisensa.

2 Työläisopiskelija 6/1942, 8/1944; Ripatti 1992, s. 79–80; Valavaara 1954, s. 191; Sakari Kiuru: Xenia Parros (1914–1995). Demari 18.1.1995.

3 TSL:n toimikunta kokoontui ennen jatkosodan puhkeamista keskiviikkona 11.6. ja sen jälkeen seuraavan kerran vasta keskiviikkona 3.9.1941.

4 Huuhka 1990, s. 310.

Hannu Soikkanen on pohtinut juuri tätä Voionmaan käyttäytymistä. Ihmisellä on luonnollisista syistä erilaisia rooleja, ja Voionmaallakin oli useita julkisia tehtäviä. Soikkasen arvioon voi yhtyä: Voionmaa oli ”jossain määrin ’toinen’ henkilö tilittäessään pojalleen tapahtumia kuin esiintyessään eduskunnan ulkoasiainvaliokunnan puheenjohtajan ominaisuudessa puolueen elimissä”.¹ Tämän itse asiassa Voionmaa vahvistikin kautta rantain kerran kirjeessään. Joulukuussa 1943 hän kertoi menettäneensä ”puolen viikon levon ja rauhan” valmistautuessaan pitämään juhlapuheen itsenäisyyspäivän tilaisuudessa Helsingin työväentalolla. Hän kirjoitti, että ”täytyy olla sellaisissa tilaisuuksissa, minunkinlaisessa asemassa, siksi asiallinen, ettei joudu häpeään”.²

Syyskuisessa kirjeessään 1941 Väinö Voionmaa ilmaisi halunsa olla voimiensa mukaan vastustamassa tällaista ”lilliputtien jättiläispolitiikkaa”³, kuten hän Suomen sota-ajan politiikkaa kirjeessään kärkevästi luonnehti. Tässä vastustuksessa hän käytti myös Sivistysliittoa, jonka puheenjohtajana hän edelleen jatkoi.

”Täällä pihisee vielä paikoitellen demokrationkin henki ja Työväen Sivistysliittokin tuntee uutta työtä demokratian palvelukseen”, kirjoitti Voionmaa pojalleen syyskuussa 1941. Hän oli itse valmistellut Helsingin työväenopistoon kolmiosaisen luentosarjan pohjoismaisesta valtioelämästä ja tarkoitti sen nimenomaisesti ”demokratian puolustukseksi”. Myöhemmin Voionmaa viittasi innostuneesti myös TSL:n parissa laadittuun ”pitkään toimintaohjelmaan”.⁴

¹ Soikkanen 1976, s. 43, myös lainaus.

² Voionmaa 1971, s. 285, myös lainaukset.

³ Voionmaa 1971, s. 65.

⁴ Voionmaa 1971, s. 63–64, myös lainaukset. – ”Pitkällä toimintaohjelmalla” Voionmaa mahdollisesti tarkoitti Pekka Railon laatimaa, runkomaista syksyn 1941 toiminnan hahmotelmaa (tmk. pk. 3.9.1941 liitteenä) taikka sitten vuodelle 1942 ilmestymään tarkoitettua ”Työväen sivistystyö III”-julkaisua (sisällön luonnos tmk. pk. 5.11.1941 liitteenä). Teokseen suunniteltiin artikkeleita pohjoismaisesta kansanvallasta, järjestöelämästä, sosiaalipolitiikasta, ajankohtaisista kulttuurikysymyksistä jne. Voionmaa mainitsee pojalleen lähettämässään kirjeissä eri yhteyksissä syksyn 1941 kuluessa ”sorvailevansa” itse kirjaan artikkelia pohjoismaisesta kansanvallasta (Voionmaa 1971, s. 94, 99). Teosta ei kuitenkaan tehty, tai ainakaan sitä ei saatu valmiiksi.

12.

Sotavuosien kerhotyötä ja opintoaineita

ULKOISET EDELLYTYKSET Sivistysliiton työn ja toiminnan jatkamiseen eivät olleet kovin kaksiset, vaikka syksyn 1941 hyökkäysvaiheen jälkeen suomalaissotilaiden pitkällä itärintamalla alkoikin puolustuksellinen asemasota. Sekin oli sotaa, ja hengenmeno, haavoittuminen tai vangiksi joutuminen jossakin vihollisen tulituksessa tai tiedusteluiskussa oli siinä jokaiselle rintamasotilaille edelleen jatkuvana uhkana. Menetykset olivat nyt kuitenkin pienempiä kuin edeltäneen syksyn taistelujen kuluessa. Kotirintamalla kodeissa jatkuivat levottomuus ja poikkeusajat. Kirkkomailla lisääntyivät valkoiset puuristit, ja sotasairaalat työskentelivät kovan paineen alla.

Kansakunnan keskeinen mielenkiinto suuntautui eloonjäämiskamppailuun. Tehtaat ja tuotantolaitokset piti saada pysymään toiminnassa, välttämättömän liikenteen tuli sujua vaikeuksista ja kalusto-ongelmista huolimatta, maatalouden työt oli miespuolan aikanakin hoidettava, koulujen ja oppilaitosten tuli jatkaa tehtäviään ja mielialojen oli säilyttävä luottavaisena. Periksi antamisen henki ei saanut vallata ajatuksia. Kaikkia tarvittiin, vanhuksia myöten. Myös lapset ja nuoret auttoivat yhteisessä ponnistuksessa paperia, lasia, kumia, metalliromua ja kaikkea muuta hyödyllistä keräten.

Kotirintamankaan naiset, miehet ja lapset eivät menetyksiltä välttyneet: satunnaiset pommitukset kylvivät tuhoa, ja esimerkiksi rajaseutujen asumuksiin kohdistuneet säälimättömät partisaani-iskut jättivät jälkeensä siviiliuhreja, lapsista vanhuksiin. Kansanhuollon tehtäviin tarvittiin runsaasti vapaaehtoisia. Oman tärkeän ja tarpeellisen osansa tekivät lukuisat kansalaisjärjestöt, muiden mukana työläisnaisten liitto, sos.dem. nuoret, partiolaiset, sotilaspojat, Martat, lotat, pikkulotat, myös esimerkiksi Punainen risti, Sotainvalidien veljesliitto ja Aseveliliittokin.¹

¹ Ks. esim. *Jatkosodan pikkujättiläinen* 2005, s. 332–339, 341–349; *Tasavallan vuodet* 1987, s. 147–148; *Kotirintama* 2018, eri kohdin.

Työväenopistoissa oppilasmäärät olivat alimmillaan jatkosodan alussa lukuvuonna 1941–1942. Samaa laskukautta koettiin myös Sivistysliitossa, jossa toiminta oli ehtinyt välirauhan kuukausina jo hieman piristyä. Nyt opintokerhoja oli vain 136.

Lisäksi toinenkin piirre oli ymmärrettävästi yhteinen työväenopistoissa ja liitossa: miesten osuus opiskelijoista aleni – vaikka samalla onkin muistettava, etteivät kaikki asekuntoiset miehet suinkaan olleet yhtäaikaa rintamalla. TSL:n opintokerhoissa oli sotavuosina naisia suurimmillaan lähes 67 prosenttia kaikista kerholaisista opintokaudella 1942–1943, joka oli samalla asemasodan aikaa.¹

Myös työläisnaisliiton parissa oli vireää toimintaa. Jäsenet osallistuivat paljon erilaiseen avustustoimintaan, yksin ja yhteistyössä muiden järjestöjen kanssa. Mainittakoon yhtenä havainnollisena esimerkkinä, että ompelukerhojen määrä ylitti esimerkiksi vuonna 1942 naisliiton perusosastojen lukumäärän. Kaikessa hiljaisuudessa ainakin naisliiton parissa valmistauduttiin myös sellaiseen pelottavaan tulevaisuuteen, jopa maanalaista toimintaa suunnitellen, että Saksa voittaisikin sodan. Hyvin tiedettiin, ettei natsiaate sallinut sosialidemokraattista toimintaa.²

Loppukevään 1942 edustajistossa tapahtui liiton toimikunnassa kaikessa sovussa useita muutoksia. Voionmaa ja Kallinen jatkoivat puheenjohtajina, samoin varsinaisena jäsenenä SDP:n puoluesihtööri, sittemmin sosiaaliministeri Aleksi Aaltonen, toimittaja Lyyli Takki ja ammattiyhdistysmies E. K. Louhikko, sekä varalla Johan Virtanen, Puutyöväen ammattiliiton puheenjohtaja, ja toimittaja Sulo Manninen. Varsinaisista jäsenistä luopuivat paikastaan aseveliliikeen miehet Jorma Tuominen ja Kalle Lehmus; ehkä tilanteen arvioitiin nyt riittävästi tasoittuneen. Uusina astuivat liiton luottamustehtäviin kansanedustaja Sylvi-Kyllikki Kilpi ja SAK:n toinen sihteeri Aku Sumu (vuoteen 1944). Varajäsenen paikastaan luopui toimittaja Onni Haini. Vuotta myöhemmin varajäseniksi valittiin SDP:n järjestösihteeri Toivo Aaltonen (vuoteen 1944) ja TUL:n edustaja Eino A. Wuokko.³

Vuoden 1942 puolella alkoi TSL:n parissa tehtävä sivistystyö hiljalleen uudelleen laajentua, kun asemasodan olosuhteet alkoivat yhteiskunnassa vakaantua. Liiton opintosihteeri, pian uuteen tehtävään siirtyvä Reino Oittinen kertoi syyskuun alussa 1942 lehtihaastattelussa, että tilanne oli nyt paljon parempi kuin vuotta aikaisemmin. Siihen

¹ Huuhka 1990, s. 312; Valavaara 1954, s. 193; vrt. Henttinen 2002 (s. 23), jonka mukaan sotavuosien sivistystyö oli ”henkisesti ja aineellisesti jäässä”.

² *Naisen työ* 1980, s. 34–35; talkootöistä ja naisten tehtävistä ks. myös muisteluja esim. *Kotirintaman kahdet kasvot* 1985, s. 226–227.

³ Valavaara 1954, s. 190; mainittakoon jo tässä, että sotavuosien jälkeen majuri, sittemmin eversti Kalle Lehmus siirtyi puolustusvoimien palvelukseen.

vaikutti sekin, että ”suhtautuminen opintotyöhön on työväen keskusjärjestöjen piirissä tällä kertaa erittäin myönteistä”.

Kuun alussa olikin Työväen Akatemiassa Kauniaisissa pidetty työväenliikkeen valistus- ja sivistystyöntekijäin yhteinen kokous. Paikalla oli 57 edustajaa kaikkiaan 35 eri järjestöstä, useimmat henkilöt olivat ammattiliitoista. Alustajina toimivat liiton puheenjohtaja Väinö Voionmaa, kansanedustaja Sylvi-Kyllikki Kilpi ja Akatemian vt. rehtori Arvi Hautamäki. Kokouksessa oli yksituumaisesti todettu opintotyön merkitys ”sekä työväen henkisen vireyden että järjestöelämässä ilmenevien tarpeiden vuoksi”. Laaja järjestöllinen yhteistyö oli lisäksi tarpeellista. TSL tiivisti yhteistoimintaansa erityisesti ammatillisen keskusjärjestön SAK:n ja työläisnaisliiton kanssa, kertoi lehdessä Oittinen.¹

Terttu Tuomi-Koskelin on kertonut eteläisen Hämeen opintotoiminnasta sotavuosien kuluessa. ”Aivan uskomattomalta tuntuu, miten sodan aikana paikalliset sivistysjärjestöt ovat järjestäneet vuoron perään opinto-ohjaajakursseja sekä hyvin monipuolisesti luentotoimintaa.” Esimerkiksi Hämeenlinnan ja Janakkalan sivistystyöjärjestöjen yhtenä erityisenä luentopäivänä vuonna 1942 seurasi TSL:n opintosihteerin Reino Oittisen luentoa kuudessa eri tilaisuudessa yhteensä 529 henkilöä. Aiheena oli mitä ajankohtaisin ”Kansanvallan perusteet, olemus, toiminta ja turvaaminen”.²

Luentotoiminta oli sotavuosina yleisesti ottaen verraten vähäistä. Esimerkiksi Helsingin maalaiskunnassa sivistystyötoimikunta järjesti Tapanilan työväentalolla vain muutamia luentotilaisuuksia ja nekin jäsenistön toivomuksesta. Varsinainen luentotoiminta saatiin uudelleen alulle vasta vuoden 1944 alkupuolella. Sen sijaan esimerkiksi Tikkurilassa ja Tapanilassa työväentalojen kirjastoa käytettiin kohtalaisen ahkerasti. Sotavuosina kirjahyllyjä myös täydennettiin. Talteen on jäänyt esimerkiksi tieto siitä, että marraskuussa 1941 Tikkurilan työväenkirjaston hoitaja Niilo Sjögrén osti Helsingin matkallaan kirjastoon muun muassa talvisotateokset Pentti Haanpään *Korpisotaa* (1940) ja Erkki Palolammen *Kollaa kestää* (1940). Lisäksi ostoksena oli ajan tunnelmissa *Suomen sinivalkoinen kirja* (1941), molemmat osat. Vuonna 1942 Tikkurilan työväenyhdistys ilmoitti kirjastonsa jäseneksi Työväen kirjarenkaseen.³

Käpylän sos.dem. työväenyhdistyksessä toimittiin sotavuosina Helsingin pohjoislaidalla ”lojaalissa hengessä”, mutta samalla hankalissa oloissa, sillä puolustusvoimat hyödynsi työväentaloa pitkään majoitustarkoituksiinsa. Osa yhdistyksen miehistä oli rintamapalveluksessa. Tavanomaisten kuukausikokousten lisäksi ei juuri muita tilaisuuksia järjestetty. Kuitenkin 1941 aloittanut opintokerho sinnitteli Suomen historian parissa; aiheen valinta liittyi epäilemättä ajankohtaan. Syksyllä 1943 Helsingin

¹ Työläisopiskelija 6/1942; Oittisen haastattelu Pohjanmaan Kansa 12.9.1942; Ripatti 1992, s. 80.

² *Etelä-Hämeen piirijärjestö* 2001, s. 5–6, lainaus, s. 5.

³ Tahvanainen 2008, s. 372–373; Vasara 2000, s. 245.

työväenopisto avasi toimipisteen Käpylässä 15 vuoden tauon jälkeen, ja yhdistyksen opinhaluiset suuntasivat sinne.¹

TSL:n alaisten opintokerhojen määrä oli työkaudella 1942–1943 jo 220, ja sitä seuraavalla kaudella vielä enemmän eli 268. Se oli kuitenkin alle puolet muutaman vuoden takaisesta huippuvaiheesta.²

Kerhotyön painopistealueet olivat entisellään. Eniten TSL:n opintokerhoja oli Hämeen läänissä, Uudellamaalla, Viipurin läänissä, Turun ja Porin sekä Kuopion lääneissä. Vähiten niitä oli edelleen Lapin, Oulun ja Mikkelin lääneissä. Kerholaisien määrä kohosi työkaudella 1943–1944 jo yli 1 300:n, mikä oli tosin vain neljäsosa kolmekymmenluvun huippuajoista.

Sotavuosina, erityisesti kaudella 1942–1943, kohosi asutuskeskuksissa toimivien opintokerhojen osuus jopa 74 prosenttiin kaikista kerhoista. Myöhemmin osuus jälleen aleni, kun kerhotyötä saatiin paremmin virkoamaan laajalla maaseudulla. Liiton avustavat ja varsinaiset järjestäjät tekivät laajimmillaan kuuden hengen voimalla paljon työtä matkatessaan maan eri kolkilla kerhotyötä kehittämässä. Vuonna 1942 neuvonta-, tarkastus- ja luentomatkoja oli vain kolme, mutta sen jälkeen määrät kasvoivat lähes 80:een (matkapäiviä yli 600 vuodessa). Vuonna 1945 määrä oli jo 136 (matkapäiviä 1 257).³

Professori Zachris Castrénin aikaa sitten esittämä sivistystyön järjestöllinen muutos toteutui jatkosodan keskellä huhtikuussa 1943, kun Opintotoiminnan Keskusliitto (OK) muodostettiin kaikkiaan 14 järjestön voimin. Ensimmäisenä, tosin lyhytaikaisena puheenjohtajana oli Onni Tolvanen, Kansanvalistusseuran sihteeri. Keskusliittoa edeltäneen, 1922 muodostetun Valistusjärjestöjen opintotoimikunnan alaisista kerhoista sai 1942 valtionapua kaikkiaan runsaat tuhat. Uuden, laajapohjaisen ja rekisteröidyn keskusliiton ulkopuolelle jäivät omine keskuksineen tuntuvasti pienemmät TSL ja ruotsinkielinen opintokeskus. On luonnehdittu, että OK:n kerhotoiminta painottui Sivistysliittoa voimakkaammin itäiseen Suomeen, maaseudulle ja rajaseuduille. Osallistujat olivat lisäksi keskimäärin nuorempia kuin Sivistysliitossa, olihan nuorisoseuraliike yhtenä vahvana järjestönä mukana.⁴

Samanaikaisesti Valtion luentolautakuntaa suunniteltiin muutettavaksi Valtion kansansivistyslautakunnaksi, mutta tämä muutos toteutui vasta sotien jälkeen vuonna 1946. Suomalainen luentotoimisto jatkoi toimintaansa vuoteen 1946, jolloin sen loputkin tehtävät siirtyivät uudelle Opintotoiminnan Keskusliitolle.⁵

1 Saarentaa 1986, s. 17–18, lainaus, s. 17.

2 Seuraavassa tarkastellaan tilastoja Valavaaran 1954, s. 193–208, 219 mukaan; Valistusjärjestöjen opintotoimikunnan alaisista kerhoista ks. Peltoniemi 1963, s. 68–69; Ojanen 2018, s. 156–157.

3 Valavaara 1954, s. 209.

4 Opintotoiminnan Keskusliiton perustamisesta ja alkuvaiheista ks. Ojanen 2018, s. 23, 49–54, 130.

5 Ks. Karjalainen 1970, s. 197–198; Ojanen 2018, s. 56.

TSL oli kirjaimellisesti monessa mukana, ehkä hieman odottamattomillakin tavoilla. Sodan keskellä kypsyi päätös työväenliikkeen yhteisestä mainonnan ja propagandan organisaatiosta. Sellaisen tarve ja myös mahdollisuus oli mitä ilmeisimmin noussut esille työväenliikkeen kasvaneen merkityksen ansiosta. Ideanikkarina oli Liiketyöntekijäin liiton Janne Hakulinen. Hänen ammattiliittonsa, SAK:n, sosialidemokraattisen puolueen ja muun muassa Työväen Sivistysliiton voimin perustettiin keväällä 1943 Yhteismainos Oy. Se valjastettiin, ei vain työväenliikkeen yritysten kaupallisen mainonnan hoitajaksi, vaan myös väljemmin propagandan tekijäksi; sitä voisi ehkä myös luonnehtia yhteiskunnallisen mainonnan toteuttajaksi.¹

”NYT JOS KOSKAAN...”

Oiva Valavaaran kokoamat tilastot kertoivat, että TSL:n parissa eniten opintokerhoja oli koko sodan ajan sosialidemokraattisissa järjestöissä. Samalla kuitenkin alkoi ammattiyhdistysliikkeen parissa toimineiden kerhojen määrä tuntuvasti kasvaa. Sen hyväksi tehtiin myös paljon työtä. Liiton sihteerinä R. H. Oittinen painotti itse voimakkaasti toimintaa ammattiyhdistysliikkeen suuntaan. SAK:n ja Sivistysliiton asettama ammattiyhdistysliikkeen opintotoimikunta kannusti ammattiosastoja opintotyöhön.

Oittinen korosti esimerkiksi Työnjuhla-julkaisussa vuonna 1942, että ”nyt jos koskaan ihmisen täytyy kyetä ajattelemaan syitä ja seurauksia voidakseen arvostella asioita oikein”. Hän viittasi taustalla ilmiselvästi siihen murrosaikaan, jota sodan oloissa tuolloin elettiin. Työväenliikkeen parissa oli kaikin voimin ylläpidettävä henkisiä harrastuksia, sillä ”ennenkaikkeaa juuri työväki tarvitsee tällä hetkellä henkistä ryhtiä, itsenäisyyttä, varmuutta ja asiallista ennakkoluulottomuutta”.

Ammattiyhdistysliikkeen vaikutusvalta ja samalla vastuu oli sodan oloissa vahvistunut, arvioi R. H. Oittinen. ”Se ikäänkuin velvoittaa entistä perusteellisemmin syventymään asioihin.” Lisäksi esimerkiksi ammattiosastojen uudet toimihenkilöt tarvitsivat lisää tietoa ja taitoja. Näillä perusteilla Oittinen toi esiin opintokerhotyön merkityksen ammattiyhdistysliikkeelle.

Jokainen ammattiliitto tarvitsi opintotyön ohjaamiseen paneutuvaa henkilöä. Paikallisjärjestöissä oli myös nimettävä vastuuhenkilöt, ”ja loppujen lopuksi tällainen opinto-ohjaaja olisi saatava jokaiseen osastoonkin”, kirjoitti Oittinen.²

¹ ”Työväenliike mainonta propaganda 1946”, s. 5 (Janne Hakulinen esipuheessa). – Yhteismainos Oy järjesti syksyllä 1944 työväenliikkeen toimitsijoille kurssit, joiden alustukset koottiin kirjan muotoon, ks. esim. Hakulisen esitys *Työväenliikkeen propagandan päämäärät ja keinot* 1946, s. 7–20 ja Yrjö Kallisen ”Puhuja propagandan harjoittajana” 1946, s. 94–106.

² R. H. Oittinen: Ammattiyhdistysliikkeen henkiset tarpeet ja opiskelu nykyhetkellä. *Työnjuhla* 1942,

Ammattiyhdistysasioiden ja järjestöaineiden ohella opiskeltiin kerhoissa edelleen runsaasti kirjallisuutta. Se oli suurin yksittäinen aineryhmä. Suullinen esitystaito oli myös suosittua. Sosiaalipolitiikka piti sotavuosina suhteellisen osuutensa edelleen varsin suurena.

Emil Skog kirjoitti muistelmissaan, että esimerkiksi Metallityöväen liitossa kiinnitettiin sotavuosina voimakkaasti huomiota ammatilliseen valistus- ja kasvatustyöhön. Oli lyhyitä ja pitempiä kursseja ja koulutustilaisuuksia. Liitto järjesti Työväen Akateмиassa vuosittain syyskesällä kaksiviikkoiset päiväkurssit metallikourille. Osallistujia oli kerrallaan noin 75, ja ammattiliitto maksoi kaikille sekä matkakulut että kouluylläpidon. Luennot alkoivat aamulla kello 9 ja päättyivät tavallisimmin kello 17 tai 18. Oli esitelmää, seminaaritöitä ja harjoituskokouksia. Viimeistään nyt opittiin laatimaan asianmukaisesti pöytäkirjojakin.

”Vasta kovat ajat opettavat, mitä hyvinä ja lihavina vuosina on lyöty laimin”, arvioi sosialidemokraattisen työläisnaisliiton Elli Nurminen Työläisopiskelijassa syksyllä 1942. Kotitalousaiheet nousivat sodan oloissa TSL:n opintokerhoissa varsin voimakkaasti esiin. Kun ulkomaankauppa supistui, kun vaatetavarasta oli pulaa ja kun elintarvikehuolto oli korttiannosten varassa, oli osattava hyödyntää niukentuneet mahdollisuudet. Opaskirjasiakin julkaistiin eri järjestöjen voimin.

Kotitalouden ohella tähän naisliiton hahmottamaan opintokokonaisuuteen kuului myös asuntokysymys, ravinto-oppi, kasvatusoppi ja eräät muutkin. Siten TSL:n ja työläisnaisliiton yhteistyössä suunnittelema kerhotoyskentely tarjosi opinto-ohjelmineen monipuolisen näkökulman säännöstelyn ajan kotielämään. Työläisnaisliitto maksoi omille opintoasiamiehilleen pienen korvauksen työstään, mikä sekin oli omiaan kannustamaan toimintaan.¹

Muutama esimerkki syksyllä 1942 ilmoittautuneista kerhoista kuvaa opiskeluaineiden kirjoa. Jämsän työväenyhdistyksen naisjaosto aloitti kotitalouden opinnot, samoin tekivät Kymenlaaksossa Kotkan Popinniemen sos.dem. naisyhdistyksen kerho ja Kymintehtaan sos.dem. naisyhdistyksen opintokerho. Helsingin pukimotyöläisten, Oulun ammatillisen paikallisjärjestön, Mäntän työläisnuorisoin ja Humppilan maa- ja sekatyöväen ammattiosaston opintokerhot paneutuivat järjestötehtäviin.

Näyttämötaitoa ryhtyivät opiskelemaan Hämeessä Turkhaudan sos.dem. työläisnuorisoin ja Turun kutomatyöläisten opintokerhot. Karjaan liiketoimintajärjestö

s. 9–10, 18, myös lainaukset; ks. myös Ripatti 1992, s. 80; Jorma Tuominen: Ammattiyhdistysliikkeen merkitys ja osuus työväen sivistystyössä. Työläisopiskelija 2/1941.

¹ Elli Nurminen: Kotitalous ajankohtaisena opintoaineena. Työläisopiskelija 7/1942, myös lainaukset. – Vaatepulasta seurasi erilaisia kursseja, miten uudistetaan vanhaa ja käytettyä, miten tehdään tallukoita jne. Ks. havainnollisia esimerkkejä Jermon eri kohdin; Meri ja Untamo Utrio 1994, eri kohdin, samoin Utrio 2010, eri kohdin.

opintokerho Uudellamaalla aloitti kirjallisen esitystaidon opiskelun ja Tikkakosken työläisnuoriso-osaston kerho teki Keski-Suomessa samoin.

Karjalan kannaksella Räisälän työväenyhdistyksellä oli yleisohjelmainen kerho. Samanlainen väljätkö opintoaie oli Kuokkaniemen kerholla Sortavalan maalaiskunnassa. Se sai toimintansa käyntiin yllättäen sota-aikana vuonna 1942 yli kymmenen vuoden tauon jälkeen.¹

TIETOPATTEREITA TARVITAAN

Kurssitoiminta jatkui liiton parissa eri tasoillaan pienin keskeytyksin yllättävän samanmuotoisena kuin rauhan oloissa. Niin sanottuja keskuskursseja ei ollut kuitenkaan lainkaan vuosina 1940–1941, mutta sen jälkeen niitä järjestettiin vuosittain kolme kappaletta. Osallistujia oli keskimäärin 60. Vuonna 1944 näitä keskuskursseja oli kuitenkin vain kaksi, mikä ilmeisesti selittyi sotatapahtumien vakavuudella.

Alueellisia kursseja toteutettiin kaksi vuosina 1941 ja 1943. Vuonna 1944 niitä oli jo kuusi. Osallistujia kursseilla oli keskimäärin lähes 50. Paikallisia kursseja ei saatu aikaan lainkaan vuonna 1940, mutta seuraavana vuonna niitä oli kaksi ja 1943 jo peräti 12, ja niissä oli osallistujia yhteensä yli 300. Viimeisenä jatkosodan vuonna 1944 paikallisia kursseja järjestettiin neljä.

Opintopäiviä oli vuonna 1941 yhteensä 12 paikkakunnalla, ja osallistujia oli yhteensä lähes 380. Sen jälkeen niihin tulikin monen vuoden tauko. Kerhotoiminnalla ja muilla yhteisillä kokoontumisilla oli sodan oloissa ymmärrettävästi paljon muutakin kuin vain opinnollista merkitystä.

TSL:n kirjeopisto koki 1941 aivan yllättävän menestyksen, sillä yksinopiskelleiden määrä kohosi ennätysmäisen korkealle 303:een. Kenties se oli seurausta muun opiskelun vaikeutumisesta. Seuraavana vuonna 1942 kirjekurssilaisten määrä äkisti puolittui, mutta kasvoi sitten uudelleen runsaaseen 400 henkilöön. Vajaa neljäkymmentä opintokerhoa valitsi myös kirjeopiston. Vuonna 1944 kirjekerhojen määrä kohosi jo yli 50:een. Kirjeellisesti opiskelleiden yhteismäärä vaihteli sotavuosien kuluessa runsaan 300:n ja 1 000:n välillä.²

Suomen liiketoimintakirjallisuuden liitto oli eräs niistä, jotka hyödynsivät tehokkaasti Sivistysliiton kirjeopistoa. Siihen oli varmaan osansa silläkin, että toimitsija Janne Hakulinen oli henkilökohtaisesti mukana Sivistysliiton luottamustehtävissä. Toisaalta sekin ehkä vaikutti, että TSL:n toimiston ja liiton työntekijät olivat 1920-luvulta alkaen olleet juuri tämän ammattiliiton jäseniä, Helsingin konttoristien ammattiosaston

¹ Työläisopiskelija 7/1942, 8/1942.

² Valavaara 1954, s. 222.

kautta.¹ Ammattiliitto kustansi kirjan kauppatyölainsäädännöstä ja laati TSL:n kanssa siihen liittyvän kirjekurssin. Houkuttimena tarjottiin koko kirjekurssi ilmaiseksi kaikille kolme vuotta liitossa jäsenenä olleille.

Houkuttelun ja liiton luottamusmiehille esitettyjen vetoomusten seurauksena kirjekurssilaisten luku kohosikin pian lähes 60:een. Useimmat keskittyivät juuri kauppatyölainsäädäntöön. Määrä ei ollut kovin merkittävä suhteessa liiton jäsenmäärään, mutta se kertoi kuitenkin, että kautta maan monet ammattiosastot kykenivät hyötymään näiden ilmaisessa koulutuksessa olleiden lisääntyneistä tiedoista. Liiketyöntekijäin liitossa arvioitiin, että mitä enemmän osastoissa olisi käytettävissä tällaisia ”tietopattereita”, sitä tehokkaampaa olisi toiminta.² Ajankohtaiselle, sotilaalliselle patterisanalle löytyi näin rauhanomainen käyttö.

Sotavuosina Sivistysliitto sai ammattiyhdistysliikkeestä uusia jäseniä. Suomen hotelli- ja ravintolahenkilökunnan liitto tuli mukaan tammikuussa 1941 ja Suomen veturimiesliitto vuotta myöhemmin. Heinäkuussa 1944 jäseneksi liittyi vielä Suomen lasi- ja posliinityöväen liitto.³

Sivistysliitto oli jo rauhan aikana antanut tukeaan ja alustajiaan myös puolueen omalle koulutustoiminnalle. Elokuun 23.–29. päivänä 1943 puolue järjesti aivan poikkeuksellisen kurssitapahtuman piirisihteereilleen Helsingin työväentalossa. Taustalla oli ilmiselvä ymmärrys siitä, että sodan taitekohta oli ohi ja että oli valmistauduttava myös sodan jälkeiseen aikaan. Tavoitteena oli lisätä piirisihteerien tietoja ajankohtaisesta tilanteesta ja samalla kertoa heille paljon sellaistaakin, jota ei julkisuudessa voitu laajasti tai yksityiskohtaisesti käsitellä. Pontta antoi sekin, että puolueväen keskuudessa tiedettiin olevan paljon erilaisia käsityksiä muun muassa siitä millä tavalla ja millaisella aikataululla pyrittäisiin sodasta irti. Liikkeen avainhenkilöille haluttiin antaa perusteellisempaa, tilanteen mukaista tietoa. Alustajina olivat muun muassa Väinö Voionmaa ja R. H. Oittinen.⁴

SIVISTYSTYÖN TARVE ITÄ-KARJALASSA

Kun asemasotavaihe alkoi, osa siirtoväestä palasi takaisin entisille kotikonnuilleen. Luovutetun alueen työväenliikkeessä oltiin suorastaan innostuneita alueen takaisin valtauksesta. Lisäksi tähdennettiin ”mahdollisimman nopeata paluuta normaaliin

¹ Ks. ammattiosaston sota-ajan toiminnasta Tuomisto 1986, s. 46; esim. Sylvi-Kyllikki Kilpi kertoi ainakin kerran (n. 1943–44) kirjailija Minna Canthista ja hänen tuotannostaan.

² Janne Hakulinen: Kirjeopisto perusjärjestöjen toimitsijoiden kouluttajana. Kokemuksia Suomen Liiketyöntekijäin Liitossa. Työläisopiskelija 2/1941, myös lainaus.

³ Valavaara 1954, s. 187.

⁴ Soikkanen 1987, 426–427.

kunnallishallintoon ja pikaista luopumista sotilashallinnosta”. Myös työväen järjestötoimintaa saatiin vähitellen uudelleen alulle ainakin Viipurissa ja Sortavalassa. Toukokuun 10. päivänä 1942 työväenjärjestöt toteuttivat Viipuriin paluun merkeissä juhlan. Tuhatpäinen yleisöjoukko kuunteli Havin valleilla Väinö Tannerin juhlapuhetta. Kevään kuluessa aloittivat myös TUL:n seurat uudelleen, ja marraskuun lopulla 1942 perustettiin sekä sos.dem. kunnallisjärjestö että Viipurin seudun työväen sivistystyöjärjestö. Sen puheenjohtajaksi valittiin raittiustoiminnasta tutuksi tullut opettaja August Ahto.¹

Sota oli rikkonut paljon, ja asuntojen korjaaminen oli ensimmäisiä töitä. Lisäksi kauempana vallatuilla alueilla pyrittiin levittämään suomalaista kulttuuria ja sivistystä sikäläiselle, paikoilleen jääneelle asujaimistolle. Käytännössä Suomi toimi näillä alueilla miehittäjänä, ja varsinkin venäjänkielistä väestöä sijoitettiin erillisille leireille, osin hyvinkin karuihin olosuhteisiin. Lapsia varten aloitettiin kansakouluja. Työväenopisto pyrittiin saamaan toimintaan Petroskoihin eli suomalaisittain nimettyyn Äänislinnaan.²

Myös Sivistysliitolle tarjoutui mahdollisuus osallistua sivistystyöhön Itä-Karjalassa ja Karjalan kannaksella, missä oli 1930-luvulla ollut vilkasta TSL-harrastusta. Toimintaan valmistauduttiin jo syyskaudella 1941 liiton ja Kannaksen sivistystyötoimikunnan yhteisessä neuvottelussa.

Kokouksessa todettiin, ettei vielä ollut mahdollisuuksia varsinaisen sivistystyön käynnistämiseen, mutta mahdollisimman pian päätettiin ryhtyä järjestämään ”tilaisuuksia sivistävään vapaa-ajanviettoon”. Lisäksi luvattiin tarjota kannakselaisille mahdollisuuksia kouluttautua ilmaiseksi

Sivistysliitossa pidettiin Karjalassa käynnistyvää sivistystyötä hyvin merkittävänä ”juuri nykyisissä ylimenokauden oloissa”, vaikka työ ehkä saattaisikin jäädä väliaikaiseksi ja hajanaiseksi. ”Henkistä voimaa tarvitaan raiskatun Karjalan rakentamisessa, ja sitä tarvitaan runsaasti heti alusta alkaen.”³

Avustava järjestäjä Rauha Ikonen matkasi tammipakkasilla 1942 Viipurin seudulle ja Karjalankannakselle. Työläisopiskelijan haastattelussa hän kuvaili kokemuksiaan. Pulmia oli monenlaisia. Alueen yli vyörynyt sota oli tuhonnut runsaasti rakennuksia, myös työväentaloja. Kokoontumistiloista oli pulaa. Matkustaminen oli vaikeaa, elintarvikehuollossa oli ongelmia. Matkapuhujan yöpyminen oli monesti hankalaa. Kerrankin Ikonen joutui kahdeksan muun henkilön kanssa majoittumaan runsaan 9 neliömetrin suuruiseen huoneeseen, ”huoposet jalassa”, kun ulkona oli 32 astetta pakkasta.

¹ Soikkanen 1970, s. 452–454, lainaus, s. 452.

² Ks. *Suomen historian pikkujättiläinen* 1987, esim., s. 721, 725–726; Huuhka 1990, s. 311–312.

³ Työläisopiskelijan 8/1941 pääkirjoitus ”Kansansivistystyö takaisin vallatussa Karjalassa”, myös lainaukset.

Sivistystyön ensimmäisenä askeleena oli selvittää, keitä entisiä TSL:n toiminnassa mukana olleita oli palannut takaisin vallattuun Karjalaan. Rauha Ikonen tapasi Räisälässä, Särkisalossa ja Käkisalmissa muutamia kerhotoiminnan käynnistämisestä kiinnostuneita henkilöitä. Kaikkien vaikeuksien keskellä odotettiin toiveikkaasti uutta kevättä ja kenties silloin käynnistyvää opintokerhoa.

Oiva Valavaara teki puolestaan samoihin aikoihin kolmen viikon mittaisen tutustumismatkan Laatokan Karjalaan. Häinkin havaitsi, että takaisin saapuneen väestön mieliala oli ”rohkea ja luottavainen”. Päivät olivat kuitenkin niin tiiviisti täynnä työtä ja arkisen elämän vaikeuksia, ettei mihinkään syvällisempään opintotoimintaan ollut mahdollisuuksia.

Harvoina vapaahetkinä kyllä kaivattiin virkistystä, viihdytystilaisuuksia tai iltamia. Valavaara käytti aikaansa matkalla juuri niiden valmisteluun. Hän arvioi toiveikkaasti, että ”vaikkakaan ei sivistystyömme tällä hetkellä voi sieltä näyttää mitään kauniita tilastonumeroita, niin vastaisuudessa tulee myös henkinen jälleenrakennustyö varmasti kantamaan kauniin sadon”.¹

TSL:N VIIHDYTYSKIERTUEET

Pitkään jatkuneen asem sodan kuluessa rintamalla oli kiinnitettävä paljon huomiota sotilaiden mielialan huoltoon ja henkisen vireyden ylläpitämiseen. Satojatuhansia nuoria miehiä ja kymmeniätuhansia nuoria naisia oli jatkuvasti valppaana rintamaolosuhteissa, viikosta toiseen, kuukaudesta toiseen. Se oli hengenvaarallista, rasittavaa ja hermoja kuluttavaa.² Sotaväsymystä vastaan oli kamppailtava, huhuja oli torjuttava.

Osa taistelujoukoista oli vuorollaan etulinjassa, vartio- ja partiointitehtävissä, ja osa oli taas levossa hieman kauempana rintamasta. Samoin huoltoporras sijaitsi kauempana etulinjan taisteluasemista. Juuri heille taaempana voitiin tarjota erilaisia mahdollisuuksia henkiseen virkistykseen.

Joukko-osastoissa oli virkistys- ja mielialanhuoltotehtäviä varten erityisiä valistuspseereita. Heidän tehtäviinsä kuului myös tarpeellisen tiedon välittäminen, ja luonnollisesti heidän odotettiin myös pitävän korvansa auki.³

¹ Rauha Ikonen ja Oiva Valavaaran haastattelut, myös lainaukset, Työläisopiskelija 2/1942, ”Sivistystyö alkaa takaisin vallatussa Karjalassa”. – Vuonna 1942 olivat avustavina järjestäjinä myös Vieno Sinisalo (myöh. Hämäläinen), joka työskenteli lähinnä naisjärjestöissä, ja työläiskirjailija Into Kallio, joka puolestaan toimi asutuskeskusten ammattityöväen parissa (toim. kert. 1942).

² Ville Kivimäki onkin kirjoittanut ”hermojen asemasodasta”: ”– joskus traumat tulivat taistelun jälkeen esiin viiveellä, ja kokonaisuudessaan asemasodan psykiatriset tapaukset olivat ’monimutkaisempi vyyhti’ kuin taisteluvaiheiden suoremmin välittömistä sotakokemuksista johtuneet tapaukset” (Kivimäki 2013, s. 76–82, lainaus, s. 81).

³ Ks. esim. Pilke 2018, eri kohdin.

Rintamalahkolle saattoi tulla sanomalehtiä siltä seudulta, mistä yksikkö oli koottu. Oivallisen esimerkin tarjosi muun muassa Joensuun työväenyhdistys. Se tilasi omalla kustannuksellaan syksystä 1941 alkaen jatkosodan loppuun saakka 50 kappaletta Pohjois-Karjalan sos.dem. piirin lehteä eri rintamien joukko-osastoihin.¹ Se ei ollut ainoa työväenjärjestö, joka toimi näin. Esimerkiksi Jyväskylän työväenyhdistys tilasi kaikille rintamalla olleille jäsenilleen piirilehti Työn Voiman ja lähetti heille myös paketteja terveisinä. Jäsenistä noin neljäsosa eli 80 oli rintamatehtävissä.² Savonlinnan työväenyhdistys tilasi sotavuosina rintamille viisi vuosikertaa Suomen Sosialidemokraattia ja 10–20 vuosikertaa piirin Vapaus-lehteä.³ Tässä ei sovi unohtaa myöskään kotirintaman muuta apua. Esimerkiksi Ryttylän työväenyhdistyksen naisjaoston jäsenet muistivat kaikkia kylän rintamalla olevia miehiä ompelemalla ja neulomalla sukkia, käsineitä ja alushousuja.⁴

Toinen puoli asiassa olivat sitten erilaiset viihdytyskiertueet, joita puolustusvoimien ja päämajan organisoimina järjestettiin. Mukana oli laajalti maan eturivin näyttelijöitä, teatteriryhmiä, muusikkoja, laulajia, tanssijoita, voimisteluryhmiä, oopperatahtiä ja elokuvatähtiä, oli sirkusväkeä, taikureita, humoristeja – jokaiselle jotakin. Elokuviakin esitettiin. Joitakin yksittäisiä ohjelmallisia kiertueita oli itse asiassa ollut jo YH:n aikana syksyllä 1939, mukana silloinkin myös TUL:n urheilijoita ja naisvoimistelijoita.

Jatkosotaan valmistauduttiin tässäkin suhteessa paremmin. Ensimmäinen varsinainen kiertue käynnistyi jo heinäkuussa 1941. Kotirintamalle ja myös rintamille radioidut asemiesillat olivat oma ohjelmallinen toimintamuotonsa. Muutama rintamaradiokin eri lohkoilla lähetti rintamamiehille ohjelmiaan. Kaikki tällainen kulki luonnollisesti käsi kädessä TK-kuvaajien, -piirtäjien ja -kirjoittajien toiminnan kanssa, sotasensuuri muistaen. Sotasairaaloitakaan ei viihdetoiminnassa unohdettu.⁵

Myös Sivistysliitto oli halukas kantamaan kortensa kekoon Karjalan alueella mielialojen kohentamiseksi. Liiton järjestäjien tekemien matkojen kokemusten perusteella liitto käynnisti kaksi ohjelmallista kiertuetta maaliskuussa 1942 vanhoilla suomalaisseuduilla. Rauha Ikonen, Aino Hirvi ja Toivo Käkönen kiersivät ensin 12 paikkakunnalla Käkisalmen ympäristössä pitämässä iltamia pääosaltaan siviiliväestölle. Käytännön apua saatiin sotilasviranomaisilta. Iltamaohjelmassa oli puheita, esitelmiä, lausuntaa, musiikkia, yhteislaulua ja myös pieni näytelmä. Muutamassa paikassa ohjelma-apua

1 Järvelin 1968, s. 251; lisäksi yhdistys osallistui monien muiden tavoin Työväentaloja Karjalaan -keräykseen sekä antoi varoja sotaorvoille, Joensuun aseveljille ja paikalliseen työväen sivistystyöhön; vastaavaa tekivät lukuisat sos.dem. järjestöt.

2 Tapiola 1968, s. 248.

3 Virtanen 1988, s. 326.

4 Varis 1998, s. 46; kylän lapsiperheitäkin autettiin valmistamalla vauvan vaatepakkauksia.

5 Ks. esim. Korpela 1991, eri kohdin, talvisodan ajasta ks. s. 15–20, jatkosodan kiertueiden lähtökohdista, s. 25–32; ks. myös *Jatkosodan pikkujättiläinen* 2005, s. 561–575; Lehtinen 2006, s. 196–223; Pilke 2018, s. 104–106; Vihonen 2010, s. 198–214, 238–239.

saatiin lisäksi paikalliselta väestöltä. Tällaisia henkisesti virkistäviä tilaisuuksia todella tarvittiin levottomana aikana. Siitä olivat osoituksena suuret yleisöjoukot, esimerkiksi Vuoksen varrella Räisälän kylässä peräti 320 henkeä. Yleisöä saapui tapahtumaan hyvinkin kaukaa.

Toinen, vähintään yhtä menestyksellinen kiertue järjestettiin TSL:n ja Kultusosuuskuntien Keskusliiton yhteisvoimin pohjoisempana Laatokan Karjalassa. Juhlatilaisuuksien sarjaa kutsuttiin yhteisnimellä ”kotiinpaluujuhla karjalaisille”. Muodoltaan ne muistuttivat osuuskauppajuhlia, ja ne järjestettiin yhteistyössä paikallisten osuusliikkeiden kanssa. Sekin Karjalan alue oli sotilashallinnon alaista, ja yhteistyökumppanina olivat siten myös sotilasviranomaiset.

Kiertue alkoi Salmin vanhan rajapitäjän Tuleman kylästä, jonne kokoontui peräti tuhannen hengen yleisöjoukko. Muuallakin väkeä oli satamäärin, viimeisessä juhlapaikassa Sortavalassa koolla oli kaikkiaan 600 henkeä. Kiertueen ohjelmansuorittajina olivat KK:n luennoitsija Arvi Jovero, TSL:n kerhoneuvoja Oiva Valavaara ja laulaja Aapo Similä. Ohjelmassa oli puheita, kansanlauluja kanteleen säestyksellä sekä elokuva. Lisää ohjelmanumeroita saatiin paikalliselta väestöltä. Muutamalla paikkakunnalla mukana kiertueen matkassa oli vielä Porin Rykmentin soittokunta.

Kiertuetta varten kootun ”huvitoimikunnan” matka ulottui kahden kuukauden aikana kaikkiaan 24 paikkakunnalle, missä järjestettiin 26 erilaista juhlatilaisuutta kouluilla, kunnantaloilla, työväen- ja suojeluskunnantaloilla, yksityisasunnoissa, kahvilosakin. Yleisöä kertyi kaiken kaikkiaan 7 200.¹

Näyttää siltä, että ponnistuksista huolimatta opintotoimintaa ei saatu pysyvästi vireille esimerkiksi Karjalankannaksen alueella. Rauha Ikonen kirjoitti Työläisopiskelijassa aiheesta pienen tauon jälkeen jälleen 1943 ja toivoi työn aloittamista sekä erityisesti sivistystyöjärjestön perustamista. Hän totesi, että ”vaikeuksia on tietenkin paljon”. Mutta jos harrastusta olisi riittävästi, ”niin kyllä me pystymme voittamaan ulkoiset vaikeudet”.²

Suuremmissa asutuskeskuksissa, kuten Viipurin kaupungissa, toimintaa kyllä oli jollain tavalla jatkuvammin. Laatokan pohjoisrannalla Sortavalassa järjestettiin vielä huhtikuussa 1944 opinto-ohjaajakurssit, joiden vetäjänä oli kerhoneuvoja Paavo Niemi. Ajankohdan suurista jännitteistä huolimatta mukana oli parikymmentä henkilöä eri puolilta Karjalaa.³

1 Työläisopiskelija 3/1942, 5/1942. – Karjalassa oli sivistys- ja muissakin valistustehtävissä lisäksi useita Työväen Akatemian käyneitä, ks. Hugo L. Mäkinen: Akatemialaiset Viipuria jälleenrakentamassa. Työläisopiskelija 3/1942.

2 R.I. [Rauha Ikonen]: Työväen sivistystyöjärjestö Karjalan Kannaksella. Työläisopiskelija 9/1943, myös lainaukset.

3 Työläisopiskelija 4/1944, 5/1944; ks. myös Hannu Soikkanen 1970, s. 453–454.

R. H. OITTINEN, ”MONIPUOLINEN
JA HUMANISTINEN KULTTUURIVAIKUTTAJA”¹

Filosofian maisteri Reino Henrik Oittinen oli Sivistysliiton palkkalistoilla vajaat seitsemän vuotta, mutta hän ehti sinä aikana painaa liiton toimintaan lähtemättömät jälkensä. Kun TSL:n sihteeri Pekka Railo siirtyi syyskuun alussa 1942 Helsingin kaupungin kansakoulujen tarkastajaksi, 30-vuotias Oittinen valittiin siihen suoraan, hänet kutsuttiin tehtävään. Hän oli monella tavalla ehtinyt valmistautua tähän työhön.

Veturinkuljettajan poika Reino Oittinen aloitti kansakoulunsa 1919 Helsingissä, mutta perheen muutettua Tampereelle muutaman vuoden kuluttua jatkui opintie siellä. Jo 11-vuotiaana hän liittyi sos.dem. raittiusjärjestön paikalliseen lastenosastoon. Kuusi vuotta myöhemmin hän laati ensimmäiset julkiset sanomalehtikirjoituksensa. Ikätoverinsa ja lyseokaverinsa Raoul Palmgrenin hän johdatti sosialistisen kirjallisuuden pariin.

Kaverukset joutuivat kokemaan monella tavalla lapualaishengen ikäviä ilmentymiä koulussaan. Oittinen jopa erotettiin ylioppilaskirjoitusten vuonna koulun toverikunnasta, kun oli osallistunut työväen vappukulkueeseen. Palmgren erosi samalla vapaaehtoisesti. Ylioppilaana molempien opinnot jatkuivat Helsingin yliopistossa. Oittinen liittyi samalla Akateemisen sosialistiseuran jäseneksi ja toimi myös sen sihteerinä ennen seuran nopeaa radikaalistumista.

Yliopistossa opinnäyte käsitteli Karl Marxia, ja seuraavaksi hän ryhtyi suunnittelemaan väitöskirjaa työväenliikkeen vanhasta mestarista N. R. af Ursinista. Aineistoa kertyi, mutta työ ei koskaan valmistunut.

Monena kesänä Oittinen pääsi työskentelemään Suomen Sosialidemokratissa kesätoimittajana. Merkittäväksi kokemukseksi muodostui osallistuminen kuuden viikon mittaiseen Geneve-kouluun huhti-kesäkuussa 1934. Pohjoismaisten työväen sivistysjärjestöjen tukeman koulun ja opintojen keskuspaikka oli Sveitsin Genevessä, mutta opintoviikkojen kuluessa tutustuttiin myös Ruotsiin, Tanskaan, Saksaan, Hollantiin, Belgiaan, Sveitsiin ja Ranskaan.

Toinen merkittävä kansainvälinen kokemus oli kesällä 1938 kansainvälisen työjärjestö ILO:n kongressi Genevessä. Oittinen osallistui SAK:n sihteerin E. K. Louhikon avustajana.

Vuonna 1935 hänet valittiin Valkeakosken kauppalan työväenopiston johtajaksi. Samana vuonna hän myös avioitui viipurilaissyntyisen Ellen Valtosen kanssa. Vuoden 1938 alussa he siirtyivät Jyväskylään, kun Oittisesta tuli Työn Voiman päätoimittaja. Siinä työn sivussa valmistui myös *Jyväskylän työväenyhdistyksen 50-vuotishistoria* -teos.

¹ Näin luonnehti, tosin vain yhdellä monista mahdollisista tavoista, R. H. Oittista (1912–1978) hänen elämäkertansa kirjoittaja Viljo Ripatti (1992, s. 294).

TSL:n tehtäviin ja takaisin pääkaupunkiin R. H. Oittinen siirtyi lokakuussa 1938. Suurin osa Oittisen työrupeamasta Sivistysliitossa liittyi sotavuosiin ja niistä johtuneisiin poikkeuksellisiin oloihin. Ilmeisesti juuri olojen epävakaisuus kirvoitti Oittisen kynästä korostuneen runsaasti kansanvaltaa ja sivistyksen merkitystä sekä työväenliikkeen yhteistoimintaa ja sen kulttuuripoliittisia tavoitteita kuvaavia kirjoituksia.

Suurimman osan ajastaan TSL:n palveluksessa R. H. Oittinen oli opintosihteerinä ja liiton sihteerinä puheenjohtaja Voionmaan läheinen avustaja ja monien ajatusten toteuttaja. Oittinen itsekin oli ”ideoita täynnä”, mutta monia hänen ehdotuksiaan päästiin toteuttamaan vasta myöhemmin, rauhan tultua. Hän oli pitkään myös SDP:n kasvatus-toimikunnan jäsenenä.

Syyskuun alussa 1945 Oittinen siirtyi Työväen Akatemian johtajaksi. Akatemian aikana Oittisen panos TSL-toiminnassa ei vähentynyt, vaan eräin osin jopa vahvistui. Vuonna 1947 hänet valittiin liiton varapuheenjohtajaksi. Sen jälkeen hän oli vielä pitkään lukuisissa luottamustehtävissä Sivistysliiton edustajana.

Historianharrastus tuotti monien artikkelien ohella myös vankan perusteoksen *Työväenkysymys ja työväenliike Suomessa*, joka julkaistiin 1948 Suomen kulttuurirahaston sarjassa Aikamme kulttuuri. Seuraavana vuonna julkaistuun SDP:n 50-vuotisjuhlajulkaisuun Oittinen kirjoitti laajan artikkelin Suomen työväenliikkeen synnystä. Hän oli pitkään mukana myös tietosanakirjojen toimitustyössä. Vuodesta 1945 alkaen hän oli kahden vuosikymmenen ajan Työväen Arkiston säätien hallituksen puheenjohtaja.

Myöhemmin R. H. Oittinen oli keskeinen hahmo peruskoulunuudistuksessa niin opetusministerinä viidessä hallituksessa vuosien 1948–1968 välisenä aikana kuin kouluhallituksen pääjohtajanakin vuosina 1950–1972. Ministerin arvonimen hän sai 1971.¹

TYÖVÄEN KIRJARENGAS HAKEE MUOTOAAN

Talvisodan takia keskeytyivät valmistelut Työväen kirjarengaan julkaisutoiminnan aloittamiseksi. Kirjarengas piti laajentaa työväestölle tarjottavan kirjallisuuden valikoimaa. Asiassa päästiin etenemään vasta välirauhan kuluessa. Syksyille 1941 suunniteltiin ilmestymään kaksi teosta, TSL:n sihteerin Pekka Railon *Tie sosialistiseen suunnitelmatalouteen* ja venäläisen kirjailijan Maxim Gorkin *Lapsuuteni*. Niitä ehditettiin jo mainostaa Sivistysliiton Työläisopiskelijassakin.² Uusi sota keskeytti kuitenkin jälleen suunnitelmat. Liiton toimikunnassa pohdittiin syyskuussa 1941 tilannetta ja

¹ Ripatti 1992, eri kohdin; ks. myös Oittinen 1969, s. 7–8 (julkaisijan eli TSL:n alkusanat), 213–215; R. H. Oittisen perintö 2013, eri kohdin; P-o [Pirkko eli Lyyli Takki]: Mies paikallaan. Työläisopiskelija 4/1949.

² Työläisopiskelija 5/1941.

esitettiin Kirjarenkaan toimikunnassa olleille, ettei Gorkia olisi syytä nyt muuttuneissa oloissa toistaiseksi julkaista.¹

Julkaisutoiminta saatiin vihdoinkin alulle seuraavana vuonna 1942 ja ilman Gorkia. Ensimmäisinä julkaistiin Railon *Tie yhteiskunnalliseen suunnitelmatalouteen* – nimi oli hieman muuttunut aiemmin ajatellusta – ja vuoden 1917 tapahtumia Ruotsissa kuvailleva Albert Vikstenin romaani *Töyräillä nousee myrsky*. Seuraavina romaaneina olivat Nini Roll Ankerin *Rihman varassa*, Karin Boyen *Kallokaiini* sekä kirjoituskokoelmat *Suomalaisia sosialisteja I* (1943), *II* (1944) ja *III* (1947). Viimeksi mainitut sisälsivät työväenliikkeen merkittävien vaikuttajien pienoiselämäkertoja. Ykkösosassa oli muun muassa R. H. Oittisen laatima kuvaus Nils Robert af Ursinista; hänestä Oittinen suunnitteli väitöskirjaa. Artikkelit tarjosi sittemmin pohjan yli kahta vuosikymmentä myöhemmin julkaistuihin elämäkertateksteihin *Tiennäyttäjät*-sarjan ensimmäisessä osassa.²

TSL:n toimisto Helsingin työväentalolla hoiti käytännössä Kirjarenkaan toimintaa. Jäseneksi liittyvän tuli maksaa 10 markan liittymismaksu (laskennallisesti noin kaksi euroa) ja sitoutua samalla ostamaan vähintään kaksi renkaan julkaisemaa kirjaa. Vuoteen 1944 mennessä jäseneksi liittyi 2 380 henkilöä. Kirjoja julkaistiin vuosittain kahdesta neljään.

Kirjankustannusalalla oli 1930-luvulta alkaen ollut erilaisia pyrkimyksiä saada aikaan vapaamielistä julkaisutoimintaa. Monien pohdintojen ja vaikeuksien jälkeen perustettiin kesäkuussa 1941 Kustannusosakeyhtiö Tammi. Virikkeen perustamiseen toi Untamo Utrion mukaan KK:n hallintoneuvoston puheenjohtaja Väinö Tanner osallistuttuaan 1940 Tukholmassa osuustoiminnallisen Kooperativa Förbundetin (KF) vuosikokoukseen. Ajatus oli, että myös Suomessa osuusliikkeen oli syytä ryhtyä kirjankustantajaksi.

Sota-ajan vaikeuksien takia käytännön toimintaan päästiin vasta vuonna 1943. Perustajina olivat Kulutusosuuskuntien Keskusliitto KK, Osuustukkukauppa OTK, Palo- ja tapaturmavakuutusyhtiö Kansa, Osuusliike Elanto, ammatillinen keskusjärjestö SAK ja Työväen Sivistysliitto. Jälleen kerran TSL oli mukana uutta luomassa. Se lunasti kuusi osaketta yhteisarvoltaan 10 000 markkaa (rahanarvonlaskurin mukaan runsaat 1 800 euroa).³

Tammi tuli Sivistysliiton hoitaman Kirjarenkaan rinnalle tavallaan kilpailijaksi. Yhteistyö saatiin kuitenkin sopimuksella aikaan. Se toimikin hyvin usean vuoden ajan.

Sivistysliitto teki marxilaisuuden ja sosialismin kysymysten harrastajille suuren palveluksen kustantamalla syksyllä 1945 aihepiiristä artikkelikokoelman *Sosialismia kohti*.

¹ Tmk. pk. 3.9.1941, myös lainaus.

² *Tiennäyttäjät I*, 1967, s. 11–66.

³ Tammen perustamisesta ja toiminnasta ks. Utrio 1968, s. 22–24; Työläisopiskelija 8/1944; Utrio 2010, s. 229. – Väliirauhan vuonna 1940 sai alkunsa vasemmistososialistien ja kommunistien sekä eräiden kulttuuriradikaalien yhteisvoimin Kansankulttuuri Osakeyhtiö (Utrio 1968, s. 23; Rinne 2006, s. 123).

Kirjoittajina olivat K. H. Wiik, Pekka Railo, Yrjö Kallinen, Yrjö Ruutu, Into Kallio, Lasse Jaakkola ja Tyyne Leivo-Larsson. Se julkaistiin TKR:n puitteissa, kuten myös seuraavana vuonna J. W. Kedon kirjoittama *Marxin sosiologian peruspiirteet*. Se oli laadittu TSL:n toivomuksesta ja oli sekin liiton kustantama. Tämän kansantajuisen esityksen takakannessa mainittiin, että useimmat renkaan kirjoista oli jo loppuunmyyty, mutta saatavilla olivat vielä Kedon ja Boyen teosten ohella viimein julkaistu Maxim Gorkin *Lapsuuteni*, ruotsalaisia novelleja sisältänyt *Vapaasunnuntai* ja edellä mainittu *Sosialismia kohti*. Vuoden 1945 kirjoja oli myös Martin Andersen-Nexön *Ditte, ihmislapsi*. Gorkista julkaistiin pian toinen painos.

Tammi julkaisi esimerkiksi 1946 amerikkalaisen Ernest Hemingwayn teoksen *Jäähyväiset aseille*; suomentajana Hugo L. Mäkinen. Tämänkin kirja oli tarjolla Kirjarenkkaan jäsenille. Sivistysliiton tehtävissä toimivan Into Kallion omaelämäkerrallinen pienoisromaani *Takaisin elämään* julkaistiin yhteistyössä Tammen kanssa 1948. Kirja kertoi työläisopiskelijan henkisestä kehityksestä.

Yrityksistä ja mainostamisesta huolimatta TKR:n jäsenmäärä ei kuitenkaan kohonnut missään vaiheessa suuremmaksi kuin noin 3 500. Kun Tammi ja lisäksi myös Kansankulttuuri saattoivat kustannustoiminnassaan toteuttaa paljolti sitä työväenhenkistä ja kansainvälistä ohjelmaa, jota Työväen kirjarenkakallakin oli ohjelmassaan, heikkenivät sen toiminnan edellytykset. Into Kallion romaani kuului viimeisiin renkaan jäsenille jaettuihin, Tammen kustantamiin kirjoihin. Kirjarengas julkaisi toimintavuosinaan kaiken kaikkiaan kymmenen kaunokirjallista ja kuusi tietoteosta. Kirjarengas lopetettiin 1948.¹ Tammi kehitteli myöhemmin, vuonna 1949, oman jonkin aikaa toimineen kirjapiirinsä.²

TSL JA VARHAISNUORISOTYÖ

Sivistysliitto liittyi sotavuosina mukaan myös työväenliikkeen varhaisnuorisotyöhön. Se johtui lähinnä R. H. Oittisen henkilökohtaisesta mielenkiinnosta asiaan. Hän oli Ruotsin matkoillaan jo 1930-luvun alussa tutustunut sikäläisen työväenliikkeen varhaisnuorisotoimintaan, jonka ”unga örnar” oli helposti suomennettavissa nuoriksi kotkiksi.

Sota-aikana koettiin toiminta nuorten ja lasten parissa entistä tärkeämmäksi. Työläisnuorisoliittokin pyrki tekemään itseään tutuksi nuorten keskuudessa, ja sen jäsenmäärä saatiinkin kasvuun. Vaikka TSL ei suoranaisesti toiminut lasten tai varhaisnuorison parissa, se oli mukana järjestämässä syyskuussa 1942 Työväen Akatemiassa

¹ Janne Hakulinen: TKR:n ja Tammen yhteistoiminta. Työläisopiskelija 3/1944; Utrio 1968, s. 23; Ripatti 1992 a 131; Työväen Sivistysliitto vuonna 1946, s. 17.

² Ks. laajemmin Työläisopiskelija 6/1945, 5/1949.

varhaisnuorten ohjaajien kurssia. Yhteistyökumppaneina olivat TUL, sos.dem. työläisnuorisoliitto ja sos.dem. raittiusliitto.

Osanottajia ilmoittautui nelisenkymmentä, eikä enempää olisi mukaan mahtunutkaan. Lisää kursseja suunniteltiin tulevalle talvelle.¹

Kurssit olivat ilmaus niistä suunnitelmista, joita sekä työläisnuorisoliitolla että sos.dem. raittiusliitolla oli jo ollut Ruotsin mallin mukaisen, noin 13–17-vuotiaille tytöille ja pojille tarkoitetun toiminnan aikaansaamiseksi. Sivistysliiton sihteeristä, R. H. Oittisesta, tuli luontevasti puheenjohtaja neuvottelukuntaan, jossa suunniteltiin varhaisnuorisotoimintaa. Työn pohjana olivat neuvottelukunnan puheenjohtajan laatimat periaatteet.

Neuvottelukunnan suunnitelmat vakiintuneen toiminnan aikaansaamisesta kohtasivat kuitenkin sos.dem. työläisnuorisoliitossa vastarintaa. Nuorisoliitto sivuutti neuvottelukunnan ja samalla siis myös Oittisen ajatukset ottaen asiassa aloitteen itselleen. Se käynnisti 1943 Nuorten kotkien toiminnan. Se saikin nopeasti ilmaa siipiensä alle ja toiminta virisi laajaksi – yhä edelleen jatkuvaksi.² Vaikka Sivistysliitosta ei tullutkaan suoranaista isää tai äitiä varhaisnuorisotoiminnalle, se oli näin joka tapauksessa välillisesti vaikuttamassa Nuorten kotkien maanlaajuisen toiminnan käynnistymiseen.

KIRKKO JA ”SOSIAALINEN HERÄTYS”

Sota-ajan poikkeusolot nostivat esiin monia erilaisia Sivistysliittoon kohdistuneita toiveita ja odotuksia. Liitolla ei ollut alun alkaen varsinaisesti mitään tekemistä maan kummankaan kansankirkon tai yleensä hengellisen elämän kanssa, ei puolesta eikä vastaan. Varmaan näitä aiheita kosketeltiin ilman liiton opastustakin joissakin opintokerhojen tilaisuuksissa tai kerholaisten tavatessa.

Aloite kirkon ja työväenliikkeen suhteiden pohdintaan tuli vuoden 1943 alussa evankelis-luterilaiselta kirkolta. Kun Tampereella järjestettiin tammikuussa kirkkopäivät, yhtenä pyydettyinä puhujana esiintyi Työväen Akatemian vt. johtaja Arvi Hautamäki. R. H. Oittisen luonnehdinnan mukaan hän kuitenkin puhui ”yksityisenä asianharrastajana” ja lisäksi enemmänkin työväen ”henkisestä kehityksestä” kuin suhteesta kirkkoon. Oittinen kirjoitti kirkkopäivien antaman sysäyksen pohjalta kirkon ja työväenliikkeen suhteesta kevättalven Työläisopiskelijaan.

Oittinen arvioi liiton lehdessä, että kirkon ilmaisema uusi asenne johtui siitä, että nyt oli kaikin tavoin etsittävä keinoja, joilla ”tämän kansan kestämissäkykyä saataisiin

¹ Pohjanmaan Kansa 12.9.1942 (Oittisen haastattelu).

² Ks. Ripatti 1992, s. 81–82; Laakso & Åberg 2006, s. 94–95.

lujitetuksi”. Entinen yhteiskunnallinen jako ”varsinaiseen kansaan ja työväkeen” ei enää tullut kysymykseen. Kaikille yhteiskunnan piireille oli varattava samat oikeudet. Tätä kautta oli kirkon väen parissa oivallettu, että ”työväenliikkeen pyrinnoillakin on oikeutensa”. Näin Oittisen mukaan ”sosiaalinen herätys” oli tunkeutunut vähitellen kirkonkin pariin.

Mielenkiintoisella tavalla Oittinen arveli, että erityisesti nuoremman papiston keskuudessa oli asiassa vaikuttanut nimenomaan asevelihenki. Moni heistä oli rintamalla huomannut, ”ettei sosialisti ole huono ihminen vain sen takia, että hän on sosialisti, vaan [hän on] kansalainen, jonka aatteelliset pyrkimykset saattavat olla hyvinkin jalot, korkeat, vieläpä monessa suhteessa lähellä kristillisiä ihanteita, vaikkei hän sitä tunnustaisikaan”.

R. H. Oittinen ei itse kuulunut kirkkoon. Loppuyhteenvetona hän totesi, että työväenliikkeessä oli ”pantava mielihyvin merkille se, että kirkon piirissä aletaan vähitellen antaa arvoa niille arvoille, joiden puolesta työväenliike on taistellut koko olemassaolonsa ajan”.

Sivistysliittoa pyydettiin hieman myöhemmin asettamaan edustaja Suomen kirkon seurakuntatyön keskusliiton sosiaalitoimikuntaan. Oittinen neuvotteli asiasta SAK:n kanssa, ja tuloksena oli, että hänet itsensä nimettiin huhtikuussa 1943 täksi edustajaksi.¹

RAUHANOPPOSITION SYNTY

Poikkeusoloista ja ankarasta sensuurista huolimatta Suomessa voimistuivat ne äänet, jotka halusivat maan irrottautuvan nopeasti sodasta. Tällaisia ääniä ja henkilöitä oli erityisesti sosialidemokraattien ja ammattiyhdistysliikkeen keskuudessa mutta myös maalaisliitossa ja muun maltillisen porvariston edustajissa. Tällä oli suora yhteytensä myös Työväen Sivistysliittoon. Monista juonteista muotoutui kevään 1943 kuluessa hiljaisesti yhä laajentunut niin sanottu rauhanoppositio.

Tasavallan presidentti Risto Rytille luovutettiin 20. elokuuta 1943 kirjelmä, jonka oli allekirjoittanut 33 hallituksen ulkopuolella ollutta, merkittävää poliittista ja yhteiskunnallista vaikuttajaa.² Siinä ilmaistiin selkein sanoin yhä kasvanut huolestuminen tilanteesta ja toivottiin hallituksen pyrkivän neuvotteluteitse rauhaan. Sovittiin, ettei kirjelmää julkaista, mutta pian se putkahti skandaalina esiin Ruotsissa ja siten myös vihollisen tietoon.³

1 ”Kirkko ja työväenliike”, Oittinen 1969, s. 36–39, myös lainaukset, alun alkaen Työläisopiskelijassa 2/1943; ks. myös Ripatti 1992, s. 84–86.

2 Kirjelmä julkaistu esim. *Salaiset keskustelut* 1967, s. 136–137.

3 Ks. *Salaiset keskustelut*, s. 139–205; *Suomen historian pikkujättiläinen* 1987, s. 732; *Suomen poliittinen historia* 1977, s. 235.

Väinö Voionmaan nimi oli hänen pitkää, rauhantahtoa ja myös kansainvälistä parlamentaarista yhteistyötä korostanutta toimintaansa ajatellen varsin luonnollinen kirjelmän allekirjoittajien joukossa, etenkin kun tarkoituksena oli alun perin vaikuttaa painokkaasti mutta samalla ilman julkista hälyä. Sosialidemokraatteja allekirjoittajista oli lähes puolet eli 14. Läheltä tai hieman kauempaa Sivistysliittoa sivusivat myös allekirjoittajat Yrjö Kallinen, J. W. Keto ja Sylvi-Kyllikki Kilpi.¹ Vastaavasti oli ymmärrettävää, ettei esimerkiksi TSL:n sihteeri R. H. Oittinen ollut mukana edes niiden henkilöiden joukossa, joita ajateltiin allekirjoittajiksi. Valtaosahan oli kansanedustajia, maankuuluja juristeja tai päätoimittajia, pankin- tai kaupunginjohtajia. Huomattakoon samalla kuitenkin, että 33 allekirjoittajan lisäksi rauhanoppositioon kuului laajalti muitakin henkilöitä, esimerkiksi ammattiyhdistysliikkeestä.

Kun Sivistysliiton puheenjohtaja Voionmaa ja varapuheenjohtaja Kallinen olivat allekirjoittajien joukossa, herää luonnollisesti kysymys tarkoittiko se samalla sitä, että koko liitto oli mukana rauhanoppositiossa, kytkettynä painollaan siihen. Kysymykseen ei ole selvää vastausta. Rauhanoppositio ei myöskään ollut mikään määrätietoisesti johdettu, selkeärakenteinen organisaatio, vaan laajahko joukko hallituksen toimintaan ja sotapolitiikkaan eri tavoin tyytymättömiä henkilöitä. Yhteistä oli vahva pyrkimys painostaa hallitusta toimimaan nopeammin ja tarmokkaammin rauhantilan saavuttamiseksi. Joukko ei ollut mikään selän takana toiminut viides kolonna.

Puheenjohtaja Väinö Voionmaa vieroksui eri yhteyksissä väkivallan käyttöä ja valitti esimerkiksi liiton edustajiston kokouksessa keväällä 1943 maailmalla leviävää väkivallan oppia. Voionmaa pahoitteli myös kansallistunteen muuttumista vääristyneeksi kansalliskiihkoksi.²

Työläisopiskelijassa julkaistiin myös TSL:n varapuheenjohtajan Yrjö Kallisen ajatuksia ja käsityksiä rauhankysymyksistä. Jo syksyllä 1941 hän julkaisi lehdessä laajahkon, muun muassa teosofiaan ja psykologiaan pohjautuneen kirjoituksen ”Väkivaltaan liittyvistä arvoista ja ryhmätunnoista”. Siinä hän verhotusti arvosteli sotaa, johon Suomikin oli juuri yhtynyt. Kirjoituksessaan Kallinen pani toivonsa yksittäisiin ihmisiin ja heidän käsitystensä muuttumiseen ajan kuluessa. Mikäli valistus ja kasvatus ei tuottaisi muutosta ihmisten ajattelun ja ryhmäkäyttäytymisen muotoihin, oli valmistauduttava ”tehokkuudessaan alati kasvaviin, yhä tuhoisempiin, suurimittaisiin väkivaltatekoihin, yhä planetaarisempiin ja julmempisiin sotiin”.³

Yrjö Kallisen lähtökohta oli tässäkin yleisinhimillinen. Hänen mukaansa työväenliike tarvitsi nyt kulttuuriohjelman, jossa ”täytyy tuntea terve, inhimillinen, järjellinen vastavaikutus nykyisen kulttuurin kiihkokansallisuudelle, kiihkoisanmaallisuudelle,

¹ Allekirjoituksista ks. myös Viitala 1969, s. 126–138.

² Työläisopiskelija 5/1943.

³ Työläisopiskelija 8/1941, Salmisen mukaan (2014, s. 136–140, lainaus, s. 139).

militarismille, julmuudelle ja tuota kaikkea valheellisesti kaunistelevalle kirjoittelulle, runoudelle, taiteelle ja uskonnollekin”.¹

Työläisopiskelija oli levikiltään muutaman tuhannen suuruinen ja ulkonäöltään edelleen varsin vaatimaton, suhteellisen niukoin varoin toimineen sivistysjärjestön lehti. Se ilmestyi kuitenkin säännöllisesti, usean kerran vuodessa, ja tavoitti aktiivisia, ajattelevia lukijoita, työväenliikkeen järjestöväkeä. Sen sota-aikaisissa kirjoituksissa korostui voimakkaasti sivistyksen, opintotyön ja kulttuurin merkitys. Aseellinen maanpuolustus tai maanpuolustustahdon lujittaminen eivät näkyneet lehden sivuilla.

RIVEJÄ JA RIVIEN VÄLEJÄ

Liiton lehteä sotavuosina toimittanut R. H. Oittinen muisteli 1958 haastattelussa, että toimitustyössä oli monenlaisia vaikeuksia. Yhteydet ulkomaille olivat suureksi osaksi poikki. Kotoisesta kulttuurielämästäkään ei saatu sivuille kovin paljoa väriä ja henkeä. ”Puuttumatta varsinaisesti politiikkaan koetti Työläisopiskelija jollakin tavoin pitää yllä uskoa demokratiaan, vapaaseen hengen elämään ja rauhan tahtoon.” Oittinen toivoi ja arvioikin, että lehdestä oli ainakin joissain tapauksissa uskon vahvistukseksi.²

Liiton äänenkannattajaa on arvioitava sekä tekstien että rivien välisen sanoman mukaan. Eräissä arvioissa Työläisopiskelijalle on annettu hyvinkin suuri merkitys sota-ajan yhdenmukaistamisen vastustajana tai vieläkin pitemmälle mennen: vuonna 1943 muotoutuneen rauhanopposition äänten tulkkina.

Liiton tai sen äänenkannattajan koko kuva ei ollut sotavuosina aivan yksiselitteinen. Liiton työntekijät tukivat yhteisiä kansallisia ponnistuksia, mutta samalla ilmaistiin monellakin tavalla varovaisuutta ja myös suoranaista epäröintiä suhteessa sota-ajan politiikkaan ja laajempiin tavoitteisiin. Monesti oli hyvin merkittävää juuri se, mistä asioista ei lainkaan kirjoitettu tai puhuttu. Suoranaisestä aseellisesta maanpuolustuksesta ei kirjoitettu.³

Ilmeistä on, että pieni harmaa järjestölehti vältti tiukan sensuurin helpommin kuin tunnettu, jokapäiväinen sanomalehti. Sodanaikaiset vuosikerrat läpikäynyt ja rivien välejäkin arvioinut Olavi Aaltonen luonnehti 1960-luvulla Työläisopiskelijaa siten, että sen sivut eivät sisältäneet mitään ”raflaavaa”. Lehden asenteet olivat sen sijaan ”maltillisia, viileitä” sekä ”johdonmukaisia ja ohjelmallisia”.

¹ Yrjö Kallinen: Työväenliikkeen kulttuuriohjelman suuntaviivoja II. Työläisopiskelija 5/1943, myös lainaus; ensimmäinen osa oli julkaistu edellisessä numerossa 4/1943.

² Työläisopiskelija 2/1958, myös lainaus.

³ Työläisopiskelijassa oli muitakin kirjoituksia, joissa varsin avoimesti nostettiin esiin rauhanajatuksia (esim. Irja Kiivänen: Rauhanajatus elää sodan keskelläkin, numerossa 5/1943) tai paheksuttiin militarismin tuomista kouluopetukseen (”Tahvo”: Ajan henki tunkeutumassa kouluihinkin, numerossa 5/1943).

Lehdessä oli paljon kirjoituksia kansainvälisistä asioista. Kun Saksa miehitti Norjan loppukevällä 1940, esillä oli runsaasti norjalaisaiheita. Myös Yhdysvaltojen politiikkaa esiteltiin sotavuosina. Yhdistynyt Pohjola toistui monissa kirjoituksissa ja esimerkiksi ruotsalaisesta yhteiskunnasta oli usein kirjoituksia. Kirjallisuusarvioinneissa ei tuotu esille propagandateoksia, joita sota-ajan intomielisissä tunnelmissa kyllä riitti. Sekin oli linjanvetoa.

Aaltonen mainitsee esimerkiksi lokakuulta 1941 pääkirjoituksen otsikolla ”Kansansivistystyö kansanvallan tukena”; mitä ilmeisimmin Oittisen kirjoituskoneesta. Voidaan arvioida, että juuri tällaisessa otsikon ilmaisemassa teemassa oli Sivistysliiton sotavuosien toiminnan ja myös varovaisuuden kirkas ydin, enemmänkin kuin suora-naisessa pasifismissa tai jyrkimpien rauhanoppositiolaisten vaativimmissa puheissa ja asenteissa.

Samat ajatukset toistuivat monissa Oittisen ja Voionmaan kirjoituksissa Työläis-opiskelijassa seuraavinakin vuosina. Väinö Voionmaa kirjoitti lehteen esimerkiksi syksyllä 1941 pääkirjoituksen ”Eurooppalaisesta vapaudesta”. Siinä hän tiukasti ja suoriin sanoin torjui natsien ajamat aatteet.¹ Olavi Aaltonen kiteytti omassa artikkelissaan TSL:n ja sen äänenkannattajan sotavuosina ilmaiseman linjanvedon: ”Vain sivistystason kohoaminen tai edes sen säilyttäminen ihmisissä keskellä madaltavaa sotakiikkoi-lua voi pelastaa kansanvallan säilymään sotien läpi.”²

Oittinen painotti keväällä 1943 lukijoilleen, omille ja vieraillekin, että sosialidemokraattinen työväenliike ”on aina pitänyt maan puolustamista kansalaisten velvolisuutena ja kansanvaltaista, sisäistä ja ulkonaista vapautta sellaisena arvona, jota on suojattava kaikin keinoin, koska se on mm. työväenliikkeen päämäärien saavuttamiseksi välttämätön”. Hänen mukaansa porvaristo oli tämän kyllä huomannut, mutta innostunut liiaksi, ja alkanut luulemaan, että samalla ”työväki on heittänyt romukoppaan entiset aatteensa ja ihanteensa”.³ TSL ehkä sisäisesti hivenen natisi sota-ajan ristikkäisissä paineissa, mutta kesti ulkonaisesti rikkumatta.

Henkilökohtaisella tasolla Väinö Voionmaan allekirjoitus rauhanoppositiion kirjelmässä merkitsi ainakin välien heikentymistä Väinö Tannerin kanssa. Maria Lähteenmäen käsityksen mukaan Tanner piti ulkoasiainvaliokunnan pitkäaikaista puheenjohtajaa Voionmaata suorastaan vastuunpakoilijana. Heidän valitsemansa toimintatavat erosivat viimeistään tässä vaiheessa koko lailla jyrkästi, mutta keskinäinen yhteys ei suinkaan katkennut, kuten jatkossa havaitaan.

¹ Kirjeessään pojalleen Voionmaa kertoi joulukuussa 1941 innostuneesti pääkirjoituksestaan ja myös suunnitelmastaan laatia tulevaan TSL-julkaisuun kirjoitus ”Pohjoismainen vapaus” (Voionmaa 1971, s. 94).

² Olavi Aaltonen: Vaikeilta vuosilta. Työläisopiskelija 8/1964, myös lainaukset; Ripatti 1992, s. 74.

³ Työläisopiskelija 4/1943; julkaistu myös Oittinen 1969, s. 145–148; ks. myös Kalela 1978, s. 26–27.

Tietenkin voi pohtia sitäkin, millaisia olisivat reaktiot olleet, mikäli 33:n kirjelmä olisi pysynyt suunnitellulla tavalla poissa julkisuudesta.¹ Ehkä rauhanoppositiion huolestunut paine olisi purkautunut rauhallisemmin ja viesti olisi otettu vastaan rakentavammin, ilman seurannutta kärjistämistä, kiukkua ja henkilökohtaisuuksiin menemistä. Voi myös arvioida, että ne päätöksentekijät, jotka olivat lähes kirjaimellisesti kaulaansa myöten vastuunkannossa, eivät helposti voineet ymmärtää, kuinka vakavien ja uhkaavien salaisten tietojen sekä vastuiden ulkopuolelta tultiin sanomaan, miten pitäisi toimia.

Hannu Soikkanen on luonnehtinut, että sosialidemokraattisessa puolueessa muodostuneet ryhmittymät, Tannerin linjalla olleet ja rauhanoppositiolaiset, olivat molemmat menettäneet uskonsa Saksan voittoon. Jos erityisen vahvaa uskoa oli koskaan ollutkaan. Molemmat ”etsivät tietä sodasta, erimielisyys koski ennen kaikkea sopivaa ajankohtaa”.² Tietopohjassa oli ratkaisevia eroja.

KULTTUURIVIikko SYKSYLLÄ 1943

Liiton sihteeri R. H. Oittinen nosti keväällä 1943 edustajiston kokouksessa esiin yhden olennaisen seikan, joka luonnehti hyvin Sivistysliittoa aina sen perustamisesta alkaen. Hän puhui työväenjärjestöjen yhteistyön kehittämisestä. Se oli tarpeen, sillä liikkeen eri haarat saattoivat parhaiten ja luontevimmin kohdata toisensa juuri sivistystyön parissa.³

Todella laajaa yhteistyötä tarvittiinkin, kun TSL järjesti lokakuussa 1943 poikkeuksellisen maanlaajuisen tapahtuman, kulttuuriviikon, keskellä sota-aikaa. Liiton sihteeri oli luonnollisesti päävastuullinen tilaisuuksien järjestäjä. Yhteistyökumppaneina liitolla olivat omat paikalliset sivistystyöjärjestöt, muut työväenjärjestöt sekä eräät työväenopistot ja teatterit.

Työväen kulttuuriviikon alla syyskuussa 1943 Työläisopiskelijassa kirjoitettiin uuden kulttuurin rakentamisen tarpeesta, tulevia aikoja jo odottaen. ”Työläisten on tultava uuden kulttuurin esitaistelijoiksi.” Ja lisäksi: ”Tämä työ on aloitettava nyt heti sodan vielä kestäessä.”⁴

1 Jaakko Paavolaisen mukaan (1989, s. 235–236) Tanneria loukkasi erityisesti se, että kirjelmällä paljastettiin keskellä sotaa viholliselle, että maassa oli eroavia mielipiteitä. Itse asiasta oli Tannerin mielestä sosialidemokraattien omissa kirjoitelmissa ja kannanotoissa jo sanottu samaa ja vieläpä paremmin muotoiltuna. Hän halusi nimenomaan lopettaa asiasta julkisen keskustelun.

2 Soikkanen 1987, s. 338, 341.

3 Ripatti 1992, s. 338, 341; ks. myös Työläisopiskelijan 6/1942 pääkirjoitus ”Työväen keskusjärjestöjen sivistyksellinen yhteistyö” (Oittinen).

4 Lainaukset pääkirjoituksesta Työläisopiskelija 6/1943 (Oittinen).

Sivistysliitto ja sen parissa tehty työ nousivat vahvasti yleiseen julkisuuteen peräti 84 tilaisuudessa, joita järjestettiin eri puolilla maata. Yleisömääräksi arvioitiin kokonaisuudessaan jopa 14 500 henkeä. Tapahtumasarjaan kuului kaikkiaan 71 työväen kulttuurijuhlaa, kuusi teatteriesitystä, kolme konserttia ja kolme esitelmätilaisuutta.

Kerrankin TSL:n tekemä työ nostettiin laajaan, myönteiseen julkisuuteen myös liiton ulkopuolella, jopa liittoa pitkään ja kiivaasti vastustaneen oikeistolaisen Uuden Suomen palstoilla, kuten Viljo Ripatti on kuvannut. Monet porvarilliset yhteiskunnan vaikuttajat, edistyspuoluealaisesta opetusministeri Kalle Kaupista alkaen, arvioivat kulttuuriviikkoa myönteisesti. Kouluhallituksen pääjohtaja, Aseveliliiton yliasiamies L. Arvi P. Poijärvi oli omassa arvioinnissaan korostetun selväsanainen ja ymmärrettävä. Hän totesi, että ”ilman työväestön oma-aloitteista sivistystyötä kansamme selkäranka olisi jo katkennut”.¹

Omassa tilityksessään viikon tapahtumista Reino Oittinen kirjoitti Työläisopiskelijaan, että saatujen kokemusten mukaan liitolla oli kaksi tärkeää tehtävää. Sen oli kyettävä osoittamaan sivistystyöhön innoittavia arvokkaita päämääriä ja lisäksi sen oli hankittava taloudelliset mahdollisuudet näitä päämääriä edistävälle toiminnalle.²

Epäilemättä onnistunut kulttuuriviikko tapahtumineen ja kiitoksineen antoi TSL:n paikallisessa työssä mukana olleille uutta intoa ja voimaa. Sivistystyö jatkui yhden poikkeuksellisen viikon jälkeen tutuin poikkeusaikojen muodoin. Samaan aikaan jatkui sota rintamilla ja maailmanlaajuisestikin.

TSL:N MUUTTUNUT ASEMA

Sota-aika syksystä 1939 alkaen merkitsi Työväen Sivistysliiton lopullista läpimurtoa, tunnustamista suomalaisessa yhteiskunnassa, kuten Pentti Järvinen on tutkimuksessaan tuonut esiin. Vapaamielisen porvariston parissa liiton työtä oli arvostettu jo aikaisemminkin.³ Muutos kuvasteli samalla koko julkisen työväenliikkeen uutta asemaa.⁴

Ensi oireet uusista asenteista näkyivät jo liiton 20-vuotisjuhlallisuuksissa marraskuussa 1939. Varsinainen aseman muutos alkoi talvisodan aikana, kun liitto asettui tukemaan yhteistä kansallista ponnistusta. TSL tuli yhteiseen henkiseen maanpuolustusrintamaan niukkaeleisesti, yhtään uhoamatta, ja välirauhasta alkaen sekä jatkosodan

¹ Lainausta Järvisen 1968, s. 95 mukaan.

² Ripatin 1992, s. 86–87 mukaan; kulttuuriviikosta myös Järvinen 1968, s. 95; toim. kert. 1943; Työläisopiskelija 6/1943, 8/1943; työväenkulttuurista ks. myös *Vuosisatamme Suomi* 1992, s. 172–174.

³ Järvinen 1968, s. 92.

⁴ Ks. Kalela 1978, s. 25; rinnastus TUL:n osalta Hentilä 1982, s. 529; vrt. *Suomen työväenliikkeen historia* (1976, s. 241): sota-ajan palkkasäännöstelyn takia työväen taloudellinen asema ja toimeentulomahdollisuudet kuitenkin heikkenivät.

alettua monella tavalla vielä aiempaa varovaisemmin. Henkisessä rintamassa liitto kuitenkin pysyi ja antoi siten oman merkittävän panoksensa sota-ajan yhteenkuuluvuudelle.

TSL:n ja myös Työväen Akatemian pitkäaikainen työ nautti talvisodan jälkeen yllättävää suopeutta akateemisissa piireissä. Esimerkiksi Vanhalla ylioppilastalolla Helsingissä järjestettiin huhtikuussa 1940 yhteinen, näyttävä tilaisuus ylioppilaille ja Työväen Akatemian vuosikurssin opiskelijoille.¹

Siltojen rakentaminen akateemisen ja työväen maailman välillä jatkui yllättävällä tavalla myös syksyllä 1940, kun Helsingin yliopisto vietti 300-vuosisjuhliaan. Rehtori Kaarlo Linkola toi puheessaan esiin Sivistysliiton työn merkityksen, joskin itse työtä huonosti ymmärtäen: ”Tiedämme kaikki, että valistus- ja kasvatustyötä työväestön parissa on tehty hyvin luokkatietoisessa hengessä, eikä tätä luokkaopin jyrkkyyttä ole yleisesti voitu hyväksyä.” Hän jatkoi kuitenkin tasoitellen, että talvisodan ajalta tiesivät nyt ”uudet laajat piirit, että tämä valistustyö on tapahtunut myös vankasti isänmaallisessa, kansallistietoisessa ja yhteistuntoa arvostavassa hengessä”.² TSL säilytti kaiken imartelevan kehumisen keskelläkin oman johdonmukaisen linjansa.

MUUAN JUHLAHETKI KEVÄTTALVELLA 1944

Kun Väinö Voionmaan 75-vuotispäivä alkoi lähestyä, työväen keskusjärjestöt päättivät koota lahjoitusvaroista rahaston, joka luovutettaisiin Voionmaalle ja käytettäisiin hänen toivomallaan tavalla. Kun asiaa tiedusteltiin Voionmaalta, hän ilmoitti, että käyttäisi kertyvät varat jo jonkin aikaa suunnitellun työläiskansanopiston aikaansaamiseksi Tampereen seudulle.³

TSL:n toimikunta käynnisti kansalaiskeräyksen, joka suunnattiin järjestöille, liikelaitoksille ja myös yksityisille kansalaisille. Yhtenä lahjoittajana oli myös opetusministeriö. Voionmaan syntymäpäivään, lauantaihin helmikuun 12. päivään 1944 mennessä varoja oli kertynyt jo puoli miljoonaa silloista markkaa. Varsinainen keruu jatkui vielä huhtikuun loppuun saakka. Määräpäivään mennessä yhteissummaksi kertyi 577 200 markkaa (rahanarvonlaskurin mukaan lähes 100 000 euroa). Keräysvaroista muodostettu rahasto, säätiö, oli Väinö Voionmaalle hyvin mieluisa huomionosoitus.

¹ Soikkanen 1987, s. 207, kuvateksti.

² Järvinen 1968, s. 93 mukaan.

³ Suunnitelmia tällaisesta kansanopistotasoisesta oppilaitoksesta oli ollut vireillä pitkään. Vuonna 1939 muodostettiin jo toimikunta valmistelemaan perustettavaa kannatusosakeyhtiötä, mutta sota keskeytti suunnittelun (Ripatti 1992, s. 127–129).

Merkkipäivän lähestyessä Voionmaa lähti helmikuun alussa kotoaan Helsingin Huvi-lakadulta niin sanotusti matkoille eli Työväen Akatemiaan. Säätiön perustaminen tapahtui Akatemian kirjastossa pidetyssä tilaisuudessa heti syntymäpäivän jälkeen 13. helmikuuta, jolloin hänelle myös luovutettiin lahjoituksin kootuista varoista kertova onnitteluaadressi.¹

RAUHAA TUNNUSTELLAAN, SOTA JATKUU

Kun syksyn 1943 ja sitä seuranneet erilaiset rauhantunnustelut Tukholmassa sekä muut yhteydenotot eivät tuottaneet tuloksia, päätti Neuvostoliitto painostaa Suomea irtautumaan sodasta koventamalla otteitaan. Liittoutuneiden yhteisessä kokoontumisessa Teheranissa joulukuussa 1943 ”tunnustettiin, että Suomen kysymys kuului lähinnä Neuvostoliiton ratkaistaviin”. Maailmalle välittyi myös yhteinen kanta, jonka mukaan Saksan ja sen liittolaisten kanssa ei neuvoteltaisi rauhasta, vaan vaatimuksena oli ehdoton antautuminen.²

Maailmansota kääntyi vääjäämättä liittoutuneiden eduksi. Saksalaiset perääntyivät kaikilla rintamilla, samoin Japanin joukot Tyynenmeren suunnalla. Irtautumiseen pyrkineessä Suomessa poliittinen ja sotilaallinen johto ymmärsi hyvin, että nyt alettiin olla veitsen terällä. Neuvostoilmavoimat suuntasivat Helsinkiin helmikuussa 1944 kolme pommitusaaltoa. Tehokkaan ilmatorjunnan ansiosta vauriot jäivät suhteellisen vähäisiksi. Ainoa vahingoittunut sotilaskohde oli Kaartin kasarmi. Noin 150 kaupunkilaista menetti henkensä, 350 haavoittui ja yli 400 rakennusta vaurioitui tai tuhoutui. TSL:n kotitalossa, työväentalossa, rikkoutui suuri määrä ikkunoita, ja sirpaleet iskivät reikiä peltikattoon.³

Tukholmassa käytiin monia salaisia neuvotteluja sodasta irtautumisen ehdoista. Maaliskuussa 1944 saatiin Neuvostoliitolta uusimmat rauhanteon ehdot. Suomalaisten päättäjien keskuudessa ne koettiin pääosin liian ankarina, mutta samalla useimmissa puolueissa oli sisäistä hajontaa suhtautumisessa.

Kaksisataa kansanedustajaa olivat tässä vaikeassa tilanteessa ratkaisujen edessä. Eri-näisten vaiheiden jälkeen päädyttiin eduskunnan suljetussa käsittelyssä keskiviikkona huhtikuun 12. päivänä 1944 torjumaan esitetyt rauhanehdot, muodollisesti yksimielisesti. Neuvottelut katkesivat ja levottomat olot jatkuivat loppukevällä 1944 niin sotakentillä kuin kotirintamallakin.

¹ Työläisopiskelija 3/1944, ks. myös Voionmaa 1971, s. 301; Halila 1969, s. 274–275; Hugo L. Mäkinen: Väinö Voionmaa lastensa kuvaamana. Työläisopiskelija 2/1944.

² *Varjo Suomen yllä*, s. 291, myös lainaus; ks. myös Turtola & Pajala 2009, s. 202–211.

³ Helminen & Lukander 2004, eri kohdin; Tuomisto 1984a, s. 382.

Neuvostojoukot valmistautuivat huolella murtamaan suomalaisten vastarinnan erityisesti Karjalan kannakselle kohdistetulla, erittäin voimakkaalla sotilaallisella iskulla. Valtava, suomalaisen sodanjohdon ainakin osittain yllättänyt suurhyökkäys alkoi tykistövalmistelulla, joka jauhoi taisteluasemat murskaksi Valkeasaassa kesäkuun 9. päivänä 1944.¹ Seurauksena oli läpimurto, ja suomalaisten oli peräännyttävä nopeasti.

Äärimmäisin ponnistuksin, viivytystaistelujen suurin menetyksin sekä saksalais-ilmavoimien tuen turvin hyökkäys kyettiin kannaksella ensin hidastamaan ja sitten heinäkuussa pääosin jo pysäyttämään. Viipuri menetettiin juhannuksen alla. Viimeistään Talin-Ihantalan suurtaistelussa kesä-heinäkuun vaihteessa 1944, pohjoismaiden kaikkien aikojen suurimmassa maataistelussa, onnistuttiin estämään se, ettei läpimurtoa Helsinkiin saakka nytkään tullut.²

TIE RAUHAAN LÖYTYY

Rauhanneuvottelujen aloittamisen ennakkoehtona oli suhteiden katkaiseminen Saksaan. Syyskuun toisena päivänä hallitus antoi tiedonannon, jossa ilmoitettiin suhteiden katkaisemisesta Saksaan.³ Eduskunnan suljetussa istunnossa lauantaina 2. syyskuuta 1944 kello 18 alkaen käsiteltiin puhemies Väinö Hakkilan johdolla valtioneuvoston tiedonanto rauhanomaisten suhteiden palauttamisesta Suomen ja Neuvostoliiton välille.

Neuvostoliitto ei enää vaatinut ehdotonta antautumista, mutta ehdot koettiin joka tapauksessa ankariksi: esimerkiksi laajojen maa-alueiden luovutus, Voionmaalle tärkeä Petsamo mukaan lukien, Porkkalan alue pääkaupungin lähellä 50 vuodeksi vuokralle, sotakorvaukset, sotaan syyllisten tuomitseminen ja lisäksi saksalaisjoukkojen karkotus Pohjois-Suomesta.⁴ Väli rauhansopimus hyväksyttiin eduskunnan suljetuissa istunnoissa 19. syyskuuta 1944. Sen jälkeen käynnistyi sota saksalaisten karkottamiseksi Lapista, Suomen maaperältä. Lapin sota päättyi 27.4.1945.⁵

1 Suurhyökkäykseen varautumisen puutteita on arvioitu, tutkittu ja selitetty monin tavoin, ks. esim. Visuri 2014, s. 213–220, 224–233. – Lasse Laaksonen on todennut suorasukaisesti, että ”varoittelijat vaiennettiin organisaation sisällä turhina hermostuttajina”. Laaksonen 2014, lainaus, s. 330, ks. myös s. 331–430). – Presidentti Mauno Koivisto, jatkosodan rintamamies, vastasi kirjoittajan tätä koskevaan kysymykseen keskustelutilaisuudessa Helsingissä 20.1.2005, että mikäli olisi todella vahvemmin varustauduttu, olisivat suomalaisten tappiot olleet vieläkin suuremmat (ks. tilaisuudesta Veteraani 1/9.3.2005).

2 Ks. *Jatkosodan pikkujättiläinen* 2005, eri kohdin.

3 Soikkanen 1987, s. 390–395, lainaus, s. 391; ks. myös Paavolainen 1989, s. 303–316; Lähteenmäki 2014, s. 413–414; *Suomen poliittinen historia* 1977, s. 239–241.

4 Useat Leningradissa haastatellut neuvostokansalaiset olivat syyskuussa 1944 Suomen rauhanehdoista aivan toista mieltä: liian lempeät, liian kevyet, ei rauhaa sellaisilla ehdoilla, suomalaiset saatava vastuuseen pahoista teoistaan, sodasta ei ollut meille mitään hyötyä, maahan demokraattinen hallitus, suomalaiset nujerrettava kokonaan, itsenäisyys otettava pois jne (*Stalinin salainen jatkosota* 2014, s. 425–434).

5 Ks. esim. *Jatkosodan pikkujättiläinen* 2005, eri kohdin; Turtola & Pajala 2009, s. 258–259.

Välirauhan solmimisen jälkeen poliittiset olot väljenivät vähitellen, tai oikeastaan olosuhteisiin nähden nopeasti. Siitä olivat hyvänä osoituksena jo työväen vappujuhlat 1945 maan eri puolilla. Ne vietettiin nyt pääosin koko työväenliikkeen yhteisin voimin, eri suuntaukset ja ammattiyhdistysliikekin mukana. Esimerkiksi Tampereella juhla kokosi Pyynikin Termopylen kentälle noin 25 000 henkeä. Helsingin työväenyhdistyksen järjestämä juhla sai pääkaupungissa kulkueeseen punaisten lippujen kanssa liikkeelle noin 26 000 työväenliikkeen kannattajaa. Juhlassa Olympiastadionilla oli yli 40 000 henkeä. Ensi kerran vappu, toukokuun ensimmäinen, oli palkallinen vapaapäivä.¹

Sota Euroopassa päättyi pian vapun jälkeen Saksan antautumiseen.² Suomalaisille sotavuosien hinta oli raskas, mutta maan itsenäisyys ja demokratia säilyivät. Maata ei miehitetty. Kaatuneiden ja kuolleiden määrä oli noin 94 000. Haavoittuneita oli noin 200 000 ja heistä noin puolet jäi vammautuneiksi, sotainvalideiksi. Sivistysliiton osalta ei ole tietoja käytettävissä. Sotavangiksi joutui noin 4 500 miestä, ja heistä puolet pääsi palaamaan kotimaahansa. Kymmeniätuhansia joutui sotaaleskiksi ja sotaorvoiksi. Noin 400 000 hengen siirtoväen asuttaminen oli huomattavan suuri tehtävä.³

ÄLÄ VIHAA

Sotiminen loi opintotoiminnan ympärille väistämättä sellaisen ilmapiirin, etteivät kaikki pystyneet lukuihinsa keskittymään, eivät ainakaan erityisen vaikeilla ja vaarallisilla hetkillä. Pelkästään arjesta selviytyminen ja hengissä säilyminen vaativat paljon henkisiä voimavaroja. Varmaan oli niitäkin, jotka löysivät opiskelusta tai yleensä lukemisesta elämälleen yhden kiinnostuskohdan, henkistä rauhaa, keinon selviytyä päivästä toiseen, viikosta toiseen.

Jatkosodan viimeisillä viikoilla elo-syyskuun vaihteessa 1944 kirjoitti TSL:n sihteeri R. H. Oittinen pääkirjoituksen Työläisopiskelijan kuutosnumeroon, joka tuli tilaajille postissa välirauhan alkamisen jälkeen syyskuun loppupuolella 1944. Hän osasi jo ennakoida tulevia aikoja, mikä ei ollut tiedotusvälineitä seuranneelle ja muutenkin ajan poliittisesta kehityksestä tarkkoja tietoja saaneelle ylivoimaista. Tekstin ydin oli korostetusti yleismaailmallinen ja sävy kenties voimakkaammin kansainvälinen kuin mihin oli Sivistysliiton parissa totuttu. Siihen oli nyt perusteensa.

Otsikon ”Vihan hedelmät” alla Oittinen kirjoitti muun muassa viitenä sotavuonna eri maissa harjoitetusta propagandasta, jolla oli pyritty keinoja kaihtamatta osoittamaan

¹ *Helsinki 1945*, 2015, s. 142–143.

² Turtola & Pajala 2009, s. 28–287; Japani antautui 2.9.1945 (sama s. 284–287).

³ Ks. esim. *Jatkosodan pikkujättiläinen* 2005, s. I 152, I 028, I 031.

”vastustajan kaikinpuolinen kelvottomuus”. Hän arvioi, että ”tuhoisinta jälkeä” tällainen propaganda oli varmaankin jättänyt kasvavaan nuorisoon.

Oittinen painotti, ettei maailman yhteistä tulevaisuutta voinut nyt ”rakentaa sille pohjalle, että kansat jatkuvasti vihaavat ja epäilevät toisiaan”. Niinpä ”sodanjälkeisen henkisen rakennustyön tärkeimpiä tehtäviä tulee olemaan kansainvälisen yhteistyön, luottamuksen ja turvallisuuden aikaansaaminen”. Rauhan rakentamisessa tarvittiin realismia. ”Kunkin kansan keskuudessa on kansan parhaitten voimien pyrittävä hillitsemään mielialoja ja ohjaamaan ajatuksia kiihkottomaan harkintaan, sillä vain siten voidaan luoda oikea ilmapiiri kestäväälle maailmanrauhalle.”

TSL:n sihteeri oli painavaa sanottavaa ja parannuksen teon aihetta myös suomalaisille: ”Täällä on ulkopoliittisissa asioissakin kuultu usein enemmän tunnetta kuin järkeä. Täällä on toisia silmittömästi vihattu ja epäilty, toisia taas naivisti ihailtu ja heihin sokeasti luotettu.” Kosta ja vihaa ei tarvittu. Kiihkomielisyys aiheuttaa aina vahinkoa, Oittinen painotti.

R. H. Oittinen kirjoitti kuin tulollaan olleen Yhdistyneitten Kansakuntien (YK) yleisinhimillisiä ja kansainvälisiä lähtökohtia lainaten: ”Tulevaisuuden maailmanjärjestys ei voi rakentua vain aseisiin, vaan sen täytyy, ollakseen kestävä, rakentua kansain keskeiseen luottamukseen, hyvään tahtoon sekä pyrkimykseen korjata kärsityt vääryydet rauhallista tietä.”¹

¹ Työläisopiskelija 6/1944; sama Oittinen 1969, s. 189–191, myös lainaukset.

V

**Sotienjälkeinen
suuri murros**

13.

Sivistystyöhön uusi vaihe

SUOMALAISET OTTIVAT jatkosodan päättymisen vastaan syksyllä 1944 eri tavoin. Suuri huojentuminen taistelujen taukoamisesta oli varmasti useimmilla päällimmäisten tunteiden joukossa. Moni nuori rintamasotilas tai sodan edellyttämässä erilaisissa tehtävissä palvellut nuori nainen palasi jatkamaan elämäänsä tarkalleen siitä, mistä oli sotaan lähtenytkin. Lukuisat nuoret saivat sodasta palattuaan hyödyllisen opiskelun kipinän, tavalla tai toisella. Useille myös avautui mahdollisuus lähteä opintielle, mikä sitten auttoi elämässä eteenpäin. Esimerkiksi turkulainen laivapuusepän poika Mauno Koivisto osallistui 22-vuotiaana rintamamiehille järjestetylle metalliviilarin pikakoulutuskurssille syksyllä 1945. Se antoi kimmokkeen muuhunkin opiskeluun. Hänestä kuultiin sittemmin vielä.¹

Vaikeimmat ajat jäivät päivä päivältä kauemmaksi. Suomalaisten elämänuskon vahvistumisesta ja uudesta elämänriemusta kertoivat esimerkiksi elo-syyskuusta 1945 alkaen poikkeuksellisen suuret syntyneiden lasten määrät. Suuret ikäluokat saivat alkunsa.² Yli 400 000 hengen suuruisen siirtoväen asuttaminen oli sekin jo sellaiseenaan kansakunnalle valtava ponnistus. Viljelysmaahan kiinnitettiin maatalousvaltaisessa maassa paljon huomiota.³

Muutto uusille alueille koski myös lukuisia yrityksiä, yhteisöjä ja järjestöjä. Moni työväenyhdistys sai opintokerhoineen, näyttämöineen, musiikkiryhmineen, ehkä urheiluseuroineenkin uuden kotiseudun, missä jatkaa toimintaansa. Monet pyrkivät nimensään säilyttämään ainakin jotain entisestä.

Esimerkiksi viipurilainen Tammisuon työväenyhdistys siirsi rauhan tultua kotipaikkansa Lahteen. Sinnehän asettui moni viipurilainen. Yhdistys piti perinteikkään nimensä aina vuoteen 1969 saakka, jolloin käynnistyivät yhdistymisneuvottelut sen,

¹ Ks. Koivisto 1997, eri kohdin; *Merkkillinen Mauno* 2019. – Laura Andersson kiinnitti kirjoittajan huomion jälkimmäiseen teokseen.

² Ks. esim. Nevakivi 1984b, s. 166; ks. myös Malinen & Tamminen 2017, eri kohdin, esim., s. 49–58, 84–92, kouluoloista, s. 309–347.

³ Ks. esim. Hietanen 1984, s. 67–93; Laitinen 1995, esim., s. 85–131.

Karjalaisten sos.dem. yhdistyksen ja Renkomäen sos.dem. yhdistyksen kesken. Ne sulautuivat vuoden lopulla yhteen Salpausselän sos.dem. yhdistykseksi. Sen juurista kaksi oli siten luovutetun Karjalan alueelta, ja niitä perinteitä myös vaalittiin.¹

SIVISTYSLIITON UUDET HAASTEET

TSL:n järjestöväen keskuudessa oli luettu ajan merkkejä jo loppukesällä ja alkusyksyllä 1944. Työläisopiskelijan kahdeksannen numeron haastattelussa toivoi esimerkiksi Porin seudun sivistystyöjärjestön sihteeri Arvi Kontula, että Sivistysliitossa kiinnitettäisiin enemmän huomiota myös aatteelliseen kasvatukseen.

Kuopion työväen sivistystyöjärjestön sihteeri Mauno Pelkonen puolestaan arveli, että ”se tyytymättömyys ja katkeruus, joka sodan aikana on monen ihmisen mieleen patoutunut, pääsee nyt purkautumaan”. Työväestöllä oli sodan jälkeisessä tilanteessa voimakas halu saada työväenliikkeen toiminnan kautta ”todella kouraantuntuvia ja yhteiskuntaelämän perusteisiin ulottuvia muutoksia”. Paljon oli jouduttu tinkimään ja odottamaan. Niinpä Pelkosen mukaan liikkeessä oli syytä ennakolta varautua ”sellaisiin toimenpiteisiin, joiden tehtävänä on tasoittaa erimielisyyksiä ja luoda pohjaa mahdollisimman suuren yhtenäisyyden saavuttamiseksi”. Siinä tarvittiin hyvinkin radikaaleja otteita ja asenteiden muutoksia.

Tampereen seudun työväen sivistystyöjärjestön sihteeri Ester Seppälä korosti samassa, jatkosodan loppuvaiheissa 1944 tehdyssä Työläisopiskelijan kiertohaastattelussa opintokerhotoiminnan kehittämistä. Ennen kaikkea nyt tarvittiin lisää päteviä kerho-ohjaajia ja heille ”mahdollisuus tarpeelliseen opiskeluun”.

Seppälän mukaan sivistystyöhön ei ollut kiinnitetty TSL:n jäsenjärjestöissäkään aina tarpeeksi huomiota. Se työ ei hänestä kuitenkaan ollut ”mikään kolmannen luokan kysymys, vaan sen pitäisi kuulua oleellisena jokaisen työväenyhdistyksen ja jokaisen ammatti- ja nuorisosaaston toimintaan”.

Turun työväen sivistystyöjärjestön sihteeri Paavo Suominen vaati, että ”jokaisessa perusjärjestössä olisi oma opintokerhonsa”. Lahden työväen sivistystyöjärjestön puheenjohtaja Uuno Suominen toivoi puolestaan TSL:n edelleenkin voivan jatkaa tekemäänsä ”henkistä syvämuokkausta”, mutta sen lisäksi laajentavan toimintaansa järjestäytyneen työväenliikkeen ulkopuolelle. Hänen haaveenaan oli sellainen uusi, ennakkoluuloton yhteiskunnallinen kulttuuri, ”jossa sota ei raivoaisi jokaisen sukupolven aikana”, sellainen, jossa ”ihmisestä tulisi todella ihminen”.²

¹ *Wiipurin Tammissuolta* 2005, s. 60, 63, 67–68, 71, 75–77, 88.

² Lainaukset haastatteluista Työläisopiskelija 8/1944.

Odotettavissa olleet poliittiset ja yhteiskunnalliset muutokset olivat yksi TSL:n ajankohtaisista haasteista, hyvin arvattavasti myös järjestöllisesti. Toinen ja samalla liiton luonnetta läheisemmin koskenut liittyi sivistystyön tarpeiden, luonteen ja muotojen muutokseen tulollaan olleessa murroksessa. Kolmantena seikkana oli aikaisempaa perusteellisempi suhtautuminen kansainvälisiin kysymyksiin, muihinkin kuin vanhoihin tuttuihin pohjoismaisiin yhteistyösuhteisiin. Aivan erityisesti tämä koski syksyllä 1944 väistämättömäksi tullutta uudenlaista asennoitumista itäiseen naapuriin, J. V. Stalinin johtamaan Neuvostoliittoon ja sen kommunistiseen yhteiskuntajärjestelmään. Siinä suhteessa koko maan ulkopoliittista toimintaa ja linjanvetoa oli arvioitava uudelleen suhteessa sotia edeltäneisiin aikoihin.

Syksyn lyhyiden hallitusten jälkeen erityisesti marraskuun puolivälissä 1944 nimetty pääministeri J. K. Paasikiven hallitus aloitti uuden ulkopoliittisen suuntauksen, jolle myös TSL:n puheenjohtaja Väinö Voionmaa antoi vahvan tukensa. Uuden ajan tarkoituksellisenä merkinä oli myös hallitukseen sisäministeriksi otettu kommunisti, maatalousteknikko Yrjö Leino.¹

Esimerkiksi päiväkirjamerkinnöissään marraskuussa Voionmaa suhtautui hyvin myönteisesti vanhan ystävänsä ja ulkopoliitiikan hengenheimolaisensa Paasikiven esilletuloon pääministeriehdokkaana. Joulukuun loppupuolella, kotona Helsingin Huvilakadulla päivätyssä kirjeessä pojalleen Tapiolle Voionmaa arvioikin, että ”suhteet NL:on ovat paljon parantuneet Paasikiven aikana ja ovat nyt toistaiseksi verraten hyvät”.²

Työväen Sivistysliitolla ei ollut juurikaan vaikeuksia mukautua joustavasti uuteen tilanteeseen, sen verran varovainen ja hillitty oli ollut sen sodanaikaisen toiminnan malli yhteisessä kansallisessa henkisessä puolustusrintamassa.³ Lisäksi sillä oli jo käytännön kokemusta aivan ensimmäiseltä toiminnan vuosikymmeneltään vasemmistososialististen opintokerholaisten kanssa toimimisesta, vain parin vuosikymmenen takaa. Liitto ei tuolloin torjunut keskuudestaan vasemmistolaisia kerho-opiskelijoita. Muutos tapahtui 1920–1930-luvun vaihteessa, kun nuoret vasemmistososialistit ottivat etäisyyttä Sivistysliittoon poliittisen agitaation voimistuessa. Julkiselle, avoimesti kommunistiselle toiminnalle ei tuolloin ollut mahdollisuuksia, vielä vähemmän 1930-luvun kuluessa. Nyt TSL oli valmis avaamaan ovensa laajasti työväenliikkeen eri suuntauksille opinto-, koulutus- ja sivistystoiminnan merkeissä.

¹ Leino onnistui piileskelemään sotilaskarkurina jatkosodan ajan; Yrjö Leinosta ks. *Suomen kansanedustajat I*. 2000, s. 528–529; ks. myös Uola 2013, s. 65–68; Leino 1991 (näköispainos tuhotusta vuoden 1958 painoksen kirjasta), s. 7–23.

² Voionmaa 1971, s. 394–399, 404 (myös lainaus); hallituksen muodostamisesta ks. myös Soikkanen 1991, s. 23–26; Paasikiven lähtökohdista ks. esim. *Suomen poliittinen historia* 1977, s. 259.

³ Vrt. Kalela (1978, s. 212–213), jonka näkemyksen mukaan liitto olisi jo sodan aikana valinnut puolensa; sen jälkeen ”oli itsestään selvää, että TSL oli ’uuden suunnan’ rintamassa”. Uudella suunnalla Kalela tarkoitti sekä uutta ulkopoliittista linjaa että sosiaalipoliittista uudistusliikettä (lainaus, s. 212).

Kuvaavaa oli, että esimerkiksi Erkki Salomaa luonnehti Sivistysliiton sodanjälkeistä toimintaa kansandemokraattien ja kommunistien näkökulmasta hyvin myönteisesti historioteoksessaan: ”Niin vanhat kuin uudetkin työväenjärjestöt perustivat opintokerhoja ja sivistystyöjärjestöt toimeenpanivat kursseja ja erilaisia kulttuuritilaisuuksia.” Tosin hän samalla antoi ymmärtää liiton viettäneen sodan aikana hiljaiseloa, joka hänen mukaansa olisi päättynyt vasta rauhan tultua.¹

MERIMIEHET JA METSÄTYÖMIEHET ESIIN

Liiton työ käynnistyi syyskauden 1944 alkaessa. Monet opintokerhot aloittivat talvikautensa, usein menetysten varjostamana. Niin moni opintotoveri oli nyt joukosta poissa, sotasairaalassa tai lopullisesti. Lokakuussa 1944 pidettiin Kulosaaren kartanossa, Helsingin tuntumassa paikallisten sivistystyöjärjestöjen toimihenkilöiden viikon mittainen kurssi. Sen jälkeen oli vuorossa vielä yhdessä SAK:n naisjaoston kanssa järjestetty erityinen naisten opinto-ohjaajakurssi. Sekin oli viikon mittainen ja pidettiin niin ikään kunnallisten työntekijöiden liiton käytössä olleessa Kulosaaren kartanossa.²

Liiton parissa nousi nyt esiin aivan uusia sivistystyön alueita, joita oli aikaisemmin syystä tai toisesta sivuutettu. Merimies-Unionin puheenjohtaja Niilo Wälläri – rauhanoppositiolaisia hänkin – kiinnitti alkusyksyllä 1944 huomiota esimerkiksi merimiesten opintomahdollisuuksien kehittämiseen sen jälkeen, kun maailmansodan päättyminen loisi laajentuvalla kauppamerenkululle jälleen mahdollisuuden.³

Metsällä ja metsäteollisuudella oli huomattava merkitys suomalaiselle talouselämälle. Aseiden vaiettua tarvittiin metsätöihin paljon lisää työväkeä. Metsätyömiehet olivatkin toinen ryhmä, johon liitossa kohdistettiin erityistä huomiota toisen maailmansodan jälkeen. Sitähän oli jo kerran aiemmin, parikymmentä vuotta sitten suunniteltu. Työ heidän parissaan käynnistyi 1947 ennen muuta siirtokirjastotoimintana. Kirjavalikoima siirtyi paikasta toiseen erityisessä puulaatikossa, ja aina löytyi kiinnostuneita lainaajia sekä kirjoja lainattaviksi metsätyökämppeille. Työstä vastannut 33-vuotias rovaniemeläinen Kerttu Värn tuli saman vuoden helmikuussa opintoneuvojaksi liiton palvelukseen. Sotavuosina hän oli työskennellyt Punaissä Ristissä ja ollut myös Pohjolan Työn toimittajana. Lapin sodan aikana hän oli ollut evakossa Ruotsin puolella. Eduskunta myönsi sitten vuodelle 1949 ensi kerran määrärahan sivistystyön järjestämiseen metsätyömailla.⁴

¹ Salomaa 1964, s. 72.

² Työläisopiskelija 6/1944; vrt. Opintotoiminnan Keskusliiton toiminnan käynnistämisen vaikeuksia sotavuosien jälkeen Ojanen 2018, s. 55–56.

³ N[iilo]. Wälläri: Merimiesten opintomahdollisuudet. Työläisopiskelija 8/1944.

⁴ Valavaara 1954, s. 191; Työläisopiskelija 4/1949. – Kerttu Värn on muistellut työnsä alkua TSL:ssä,

Myös Metsämiesten Säätiö myönsi hankkeeseen alusta alkaen taloudellista tukea. Heti alkajaisiksi hankittiin 20 vankkatekoista puista kirjalaatikkoo kirjallisuuden kuljettamiseen kämpältä toiselle. Laatikoon mahtui kerralla 30–40 eri teosta, romaaneja, tietokirjallisuutta, kuvakirjoja. Kolmen vuoden kuluttua laatikoiden määrä oli jo 60, ja vastaavalla tavalla kasvoi niissä kuljetettujen niteiden kokonaismäärä. Siirtokirjastotoiminnan avulla Sivistysliitto pyrki tavoittamaan noin 200 000 metsätyöntekijän joukkoa. Viisikymmenluvun alkuvuosina saattoi Kerttu Värn tyytyväisenä kertoa, että kahden kuukauden kuluessa tehtiin laatikon kirjoista keskimäärin noin 50–60 lainausta. Lukuhaluja oli. Ensimmäisten vuosien kuluessa havaittiin, että kirjoja pidettiin hyvin, ne nuhraantuivat vain odotetun verran eikä niitä juurikaan kadonnut.¹

UUSIA SIVISTYSJÄRJESTÖJÄ PERUSTETAAN

Alkusyksyllä 1944 toimivat TSL:n alaiset sivistystyöjärjestöt seuraavilla 25 paikkakunnalla: Hausjärvi, Helsingin kaupunki, Helsingin maalaiskunta, Hämeenlinna, Janakkala, Jyväskylä, Jämsä, Kuopio, Lahti, Lauritsala, Lohja, Nokia, Pihlajavesi, Pori, Riihimäki, Ruovesi, Seinäjoki, Tampere, Turku, Vihti, Viipuri (alueluovutukseen saakka), Viitasaari, Virrat, Ylä-Vuoksenlaakso ja Äänekoski. Pian perustettiin järjestöt myös Joensuuhun ja Ouluun.²

Esimerkiksi Kotkan seudulla ryhdyttiin yhteistä sivistysjärjestöä pohtimaan jo sotatekevään 1944 kuluessa. Marraskuun alussa sos.dem. kunnallisjärjestö nimesi hanketta valmistelemaan toimikunnan. Edustettuna oli kaikkiaan kahdeksan paikallista ja alueellista järjestöä. Kotkan ja Kymin sivistystyöjärjestön ensimmäiseksi puheenjohtajaksi valittiin Kyminlaakson Osuusliikkeen sihteeriksi Muisto Ilomäki ja sihteeriksi Eteenpäin-lehden toimitussihteeriksi Osmo U. Mantere; molemmat olivat historiikin mukaan ”tulisieluisia kansansivistäjiä ja työväestön etujen ajajia”. Jäsenyhdistysten määrä oli vuoden 1945 lopulla jo 30.³

Mikkelissä puolestaan herättiin sivistysjärjestön perustamiseen vasta vähitellen, kun sota jäi taaemmaksi ja tulevaisuudenusko vahvistui. Syyskuussa 1945 aikeesta kirjoitettiin Vapaus-lehdessä, ja kirjoitus sai myönteistä vastakaikua. Työväenyhdistyksen kutsusta järjestö päästiin perustamaan 27. syyskuuta 1945. Paikalla oli edustettuna 19 poliittista, ammatillista ja urheilujärjestöä. TSL:n edustaja Anni Vallanti kertoi

haastattelijana Heimo Huhtanen 1982; ks. myös Kerttu Värnin perhetaustoista ja nuoruuden järjestötoiminnasta *Rovaniemen Sos.dem. Työväenyhdistys 90 vuotta 1995*, s. 16–19.

1 Kerttu Värn: Metsien miesten kirjasto. Työläisopiskelija 1/1953.

2 Toim.kert. 1944.

3 *Työväen Sivistysliiton Kotkan seudun opintojärjestö ry. Paikkakunnan kulttuuriviisari* 1994 (jatkossa Paikkakunnan kulttuuriviisari), s. 4–5, lainaus, s. 4. – Jouko Muuri kiinnitti kirjoittajan huomion julkaisuun.

kokousväelle sivistysjärjestöjen toiminnasta. Ensimmäiseksi puheenjohtajaksi valittiin Kullervo Lindman ja sihteeriksi Reino Pohjantähti.¹

Myös Savonlinnan seudulla virkosi työväen järjestötoiminta voimakkaasti jatkosodan päätyttyä. Uuteen nousuun liittyi opintokerhotoiminnan käynnistyminen syksystä 1945 alkaen. Järjestötoiminnan vaatimuksesta siinä painottui aluksi puhe-ilmaisu ja kokoustekniikka. Kun kerhoja syntyi lisää, ryhdyttiin loppuvuodesta suunnittelemaan yhteistä sivistystyöjärjestöä. Kevättalvella 1946 TSL:n edustajia kävi opinto-ohjaajakurssilla esittelemässä opiskelua, opintokerhotoimintaa ja liiton muita toimintamahdollisuuksia.

Savonlinnan ja Säämingin työväen sivistystyöjärjestö perustettiin työväentalolla 28. helmikuuta 1946. Siihen kuului kaikkiaan 28 työväenjärjestöä, joissa oli parituhatta jäsentä. Toiminnasta tuli hyvin vilkasta, järjestettiin kursseja, luentoja, kerhotoimintaa, kirjallisuusmatineoita, kirjaesittelyjä ja teatterinäytöksiä. Syksyllä 1946 pidettiin Seurahuoneella suuri valistusjuhla, jossa puhuivat TSL:n pääsihteeri Arvi Hautamäki ja kansanedustaja Hertta Kuusinen.² – Vuonna 1949 Sivistysliiton alaisia paikallisia sivistystyöjärjestöjä oli maan eri puolilla jo yhteensä 59 kappaletta.³

KOTIINPALUUN TUNNELMIA

Kiitollisuus siitä, että kaikista vaikeuksista huolimatta pieni, noin 3,8 miljoonan asukkaan tasavalta oli säilynyt sodan myrskyissä itsenäisenä, ei välttämättä ollut aivan kaikilla ainoana tai päällimmäisenä tunteena, nyt kun oli hengissä selviytytty. Erityisesti monille työväenliikkeen järjestöille ja lukuisille yksittäisille jäsenille taistelujen taukoaminen ja rauhantoihin siirtyminen oli monimerkityksellinen asia, osin hieman mutkaskin. Sosialidemokraattinen liike oli ollut huomattavan vahvasti mukana sotavuosien politiikan linjanvedoissa, ehkä voimakkaammin, vastuullisemmin ja yhtenäisemmin kuin useimmissa eurooppalaisissa valtioissa.

Työväestöön kuuluneet rintamamiehet olivat kantaneet sodassa kukin tunnollisesti vastuunsa, ei ehkä aina nurkumatta tai purnaamatta. Kaiken jälkeen muutamat saattoivat kuitenkin miettiä, oliko äärimmäinen ponnistus ollut kaikkine uhrauksineen aivan välttämätöntä. Menetykset olivat niin suuria. Olisiko ehkä sittenkin ollut jokin toinen vaihtoehto? Nyt oli myös helppo nähdä, että eräissä äänekkäissä, oikeistolaisissa väestöpiireissä vaalittu Suur-Suomen tavoite oli todellakin ollut vain uholle ja toiveille rakennettu haave.

¹ *Aatteen paloa ja tiedon janoa* 2015 [ei sivunumeroita, 8–9]. – Jouko Muuri kiinnitti kirjoittajan huomion julkaisuun.

² Virtanen 1988, s. 336.

³ Katsaus TSL:n toimintaan 1949, edustajiston pk. 12.12.1949 liitteenä.

Sangen luonnollista ja inhimillistä olojen tasaantuessa oli ensimmäiseksi ryhtyä etsimään syyllisiä siihen, että kurimukseen oli ylipäättään jouduttu. Näin oli varsinkin niiden kohdalla, jotka olivat koko ajan olleet jonkinlaisessa henkisessä oppositiossa sotapolitiikkaa vastaan. Paljon oli heitäkin, joilla oli tuomitsemisen ja hyvittämisen vaatimuksia, ellei suorastaan kostamisen halua niille päättäjille, joiden takia oli jouduttu eri tavoin katkerasti kärsimään vankileirillä, vangittuna tai turvasäilössä. Lukkojen takaa palanneet niin sanotut kuutoset saivat kansanedustajapaikkansa takaisin.

Useat kymmenet työväenjärjestöt juhlivat rauhan aikaan siirtymistä eteläisessä Suomessa omissa tilaisuuksissaan. Sangen mielenkiintoisena voi pitää sitä, että juuri Työväen Sivistysliiton varapuheenjohtaja, KK:n osastopäällikkö Yrjö Kallinen loi juhlapuheen pitäjänä, kun vasemmistohenkinen Helsingin kuljetustyöväen sos.dem. yhdistys järjesti Helsingin työväentalolla torstaina lokakuun 5. päivänä poliittisista syistä vangittuna olleiden paluujuhlan.

Luonnollisesti puhujalle antoi sopivaa taustaa se, että hän oli ollut mukana rauhanoppositiossa ja esimerkiksi monissa kirjoituksissaankin arvostellut sotapolitiikkaa, jos kohta useinkin hieman koukeroisin kiertoilmaisuin ja psykologisella otteella. Mukana paluujuhlassa ja juhlittavana olivat työväentalolla aivan eturivissä muun muassa kuutoset, kirjailija Hella Wuolijoki ja useita julkiseen toimintaan jo astuneita kommunisteja, O. W. Kuusisen tyttärestä Hertta Kuusisesta alkaen. Järjestäneen yhdistyksen aatteellista sävyä kuvasi havainnollisesti sekin, että paikalla oli ehkä nelisensataa turvasäilössä tai vangittuna ollutta. Julkisuuteen astuneet kommunistit olivat jo ehtineet saada muutamissa, ehkä useissakin järjestöissä syyskuusta alkaen jalansijaa ja julkisuutta, mikä heijastui puheissa. Juhlassa arvosteltiin voimakkaasti sotavuosien politiikkaa sekä osin myös sosialidemokraattista puoluetta, joka oli ollut mukana yhteisessä rintamassa vastuuta kantamassa. Juhlapuhuja Kallisen lisäksi puheita pitivät K. H. Wiik, Paavo Leskinen, Mauri Ryömä ja Lyyli Heinonen.¹ Tämän ensimmäisen juhlan lisäksi tunnelmia nostatettiin vielä kahdella muulla samantapaisella paluujuhlalla hieman myöhemmin.²

Jo Työläisopiskelijan numerossa 7/1944 Yrjö Kallinen kirjoitti otsikolla ”Sodasta palaaville”, että juuri TSL oli rauhan töihin palaaville erityisen ”terveellinen”, sillä se noudatti toiminnassaan ”humaaneja, rauhanomaisia ja rakentavia linjoja”. Hän kiinnitti tässä yhteydessä, monille ehkä hieman yllättäen, suurta huomiota kasvatukseen ja koulutukseen. Ilmeisesti siinä oli samalla myös jotain pientä tai suurempaakin piikkiä kouluhallituksen pääjohtajan, aseveli-ideologi L. Arvi P. Poijärven edustamaan suuntaukseen. Sivistysliitossa oli sama koulutuksen ja koulu-uudistuksen aihepiiri juuri tuolloin muutenkin näyttävästi esillä, kuten itse asiassa myös puoluekokoukseen valmistautuvassa sosialidemokraattisessa puolueessakin. Monet esimerkit kertoivat

¹ Ks. Soikkanen 1991, s. 16; Hentilä 1984a, s. 148 (kuvateksti); Viitala 1988, s. 71.

² Viitala 1988, s. 71–72.

Kallisen kirjoituksen mukaan siitä, että ”jotain mustaa täytyy olla koko siinä hengessä, jossa koululaitoksemme yleisesti puhuen toimii”.¹

Eräänlaista virallisempaa, kaikkien rintamalta ja työvelvollisuudesta palaavien vastaanottojuhlaa vietettiin puolestaan Helsingin Messuhallissa sunnuntaina marraskuun 26. päivänä 1944. Sen järjesti Helsingin työväenopisto, ja se lisäksi radioitiin kautta maan. Toinen, huomattavasti suurempi tapahtuma oli sitten paljon myöhemmin komean vapunvieton jälkeen toukokuussa 1945, kun juhlistettiin natsi-Saksan antautumisen jälkeen toisen maailmansodan päättymistä Euroopan osalta Helsingin rautatienranta-alueella järjestetyillä jättitanssiaisilla.²

LIITON TOIMISTON MUUTOKSIA³

Reino Oittinen hoiti TSL:n sihteerin tehtäviensä ohella myös liiton talouden ja vastasi muutenkin toiminnasta. Lisäksi hänelle kuului myös joitakin opintosihteerin tehtäviä. Ajan ilmiöihin ja elintarvikkeiden niukkuuteen kuului sekin, että Oittinen toi Ruotsin matkaltaan keväällä 1944 perunoita eräälle TSL:n kurssille. Myöhemmin hän hankki matkoillaan naapurimaasta ruokavaroja myös Työväen Akatemialle.⁴

Vakinainen ja tilapäinen työntekijämäärä kasvoi tuntuvasti sodanjälkeisessä murrosvaiheessa. Tammikuussa 1944 aloitti toimiston uutena työntekijänä Helsingin työväentalolla toimittaja Viljo Kosonen, joka oli ollut sotavuosina liiton edustajana siirtoväen henkisen huollon paikallisessa keskuselämässä Vaasan läänissä. Toimiston tehtäviä jaettiin maaliskuussa 1944 siten, että Kososesta tuli järjestösihteeri ja Oiva Valavaara nimettiin kerhosihteeriksi. Kosonen oli liiton palveluksessa marraskuuhun 1946 saakka. Nimikkeet vaihtuivat ja tehtävätkin: Valavaarasta tuli marraskuussa 1946 toimistosihteeri.

Kerrottakoon yhteenvedona ja ajankuvana Sivistysliiton toimihenkilöt ja toimisto jatkosodan päättymisvaiheissa, syksyllä 1944:

liiton sihteeri R. H. Oittinen
järjestösihteeri Viljo Kosonen
kerhosihteeri Oiva Valavaara
opintoneuvoja Vieno Hämäläinen

¹ Työläisopiskelija 7/1944; samassa lehden numerossa oli laaja haastattelujen sarja, jossa haettiin vastauksia kysymyksiin koululaitoksen uudistamisesta, sehän oli jäänyt kesken punamultahallituksen aikana.

² Ks. esim. Soikkanen 1991, s. 22 (kuvateksti); *Helsinki 1945*. 2015, s. 12, myös kuvat teksteineen, s. 154, 156, 161.

³ Tiedot pääosin: toim. kert. 1944; Valavaara 1954, s. 191–192; Työläisopiskelija 8/1944.

⁴ Ripatti 1992, s. 98.

opintoneuvoja Into Kallio
opintoneuvoja Paavo Niemi
opintoneuvoja Paavo Suominen¹
toimistonhoitaja Helka Rantanen
toimistoapulainen Xenia Parros
toimistoapulainen Margareta Tuovinen
toimistoapulainen Anna-Liisa Virtanen

Järjestäjänä ja opintoneuvojana toimivat Esko Havumäki alkuvuoden 1945, huhtikuusta 1945 alkaen Anni Vallanti, syyskuusta 1945 aina syyskuuhun 1949 Eini Kosonen ja loka-kuusta 1945 alkaen Olavi Lindberg.

Syyskuun alussa 1944 toimistoon tuli Heidi Railion jälkeen uudeksi toimistoapulaiseksi Anna-Liisa Virtanen, joka oli työssä elokuuhun 1950 saakka. Anja Halonen työskenteli toimistossa tammikuusta 1945 elokuun loppuun. Eila Lahtinen tuli toimistoon syyskuun puolivälissä 1945, Anneli Jalo hieman myöhemmin ja Irene Koski joulukuun puolivälissä.

Työmäärän ja samalla liiton merkityksen voimakasta kasvua kuvasti esimerkiksi toimiston kirjelähetysten määrän kehitys. Kaksikymmenluvun lopulla toimistosta postitettiin vuosittain yli 4 500 kirjattua ja tavallista kirjettä, korttia- ja ristisidettä tai kiertokirjettä. Kolmekymmenluvun lopulla vastaavia lähetyksiä lähti vuosittain postissa lähes 7 000. Viimeisenä jatkosodan vuonna 1944 kirjeitä, kortteja ja ristisiteitä lähti toimistosta yli 5 000 ja lisäksi lähes sadan muun lähetyksen yhteydessä postitettiin vielä yli 6 000 kiertokirjettä. Liiton toimistosta lähetettiin opintokerhoille myös vaihteleva määrä tilattua kirjallisuutta. Määrät kasvoivat vielä seuraavina suuren nousun vuosina.²

RAUHAA JA YSTÄVYYTTÄ

Talvisodan jälkeen oli perustettu Suomen ja Neuvostoliiton ystävyyttä vaalimaan kansalaisjärjestö, jonka taival oli kuitenkin vaikeana aikana päättynyt lyhyeen. Syyskuussa 1944 oltiin aivan uudessa tilanteessa. Eri välivaiheiden jälkeen päädyttiin lokakuun puolivälissä perustamaan pääosin henkilöjäsenyyteen pohjautuva uusi ystävyysseura.

Neuvotteluihin osallistui entisen SNS-1:n edustajia, kommunisteja, vasemmistolaisia, sosialidemokraatteja, rauhanoppositiolaisia, kuten Väinö Voionmaa sekä

¹ Paavo Suominen oli järjestäjänä eli opintoneuvojana puolella palkalla marras- ja joulukuun ajan 1944 sekä helmi-huhtikuun 1945 hoitaen samalla rakennustyöväen liiton järjestäjän tehtäviä.

² Toim. kert. mukaan; opintojohtokunnan pk. 15.4.1940; Työläisopiskelija 1/1944.

porvarillisia henkilöitä J. K. Paasikivestä alkaen. Hyvät naapurisuhteet nähtiin välttämättöminä ja tarpeellisinä. Voi hyvin arvioida, että taustalla oli niin rauhantahtoista idealismia kuin myös reaalipoliittista ajattelua. Voionmaalla oli jalat tukevasti maankamaralla: hän arvioi päiväkirjassaan marraskuussa 1944, että J. V. Stalin, Neuvostoliiton ”kruunaamaton keisari”, oli paljon suurempi itsevaltiainen kuin Rooman keisari Nero oli ollut aikoinaan.¹

Tavallaan uuden ajan sekä uuden ulkopoliittisen linjauksen symbolina sai näin alkunsa Suomi-Neuvostoliitto-seura (SN-seura, SNS). Siitä kasvoi nopeasti vaikutusvaltainen ja laaja-alainen kansalaisjärjestö. Se oli alusta alkaen vahvasti kommunistien johtama, mutta se kokosi heti jonkin verran jäsenistöä myös muista puolueista, etenkin sosiaalidemokraatteja ja maalaisliittolaisia, sekä runsaasti puolueisiin kuulumattomia kansalaisia. Mukaan saatiin lisäksi suomalaisia teollisuusmiehiä ja talouselämän vaikuttajia.

Monien muiden tavoin myös TSL liittyi mukaan yhteisöjäsenenä joulukuussa 1945. Toisena vaihtoehtona oli, että SN-seura olisi liittynyt Sivistysliiton jäseneksi. Se olisi kuitenkin antanut kommunisteille huomattavasti ”voimanlisää” ja ”epäasiallisesti” jalansijaa TSL:n päätöksenteossa. Tätä ratkaisua varoivat liiton johtomiehet tekemästä, kuten Olavi Hurri kirjoittajalle 1995 painotti.²

Ensimmäiseksi puheenjohtajaksi valittiin eräänlaisena kompromissina kuutosia lähellä ollut filosofian tohtori Johan Helo. Pääministeri J. K. Paasikivi kutsuttiin pian kunniapuheenjohtajaksi. TSL:n puheenjohtaja Väinö Voionmaa oli perustamisvaiheissa tiiviisti neuvotteluissa mukana, mutta hän ei kuulunut ensimmäiseen keskusjohtokuntaan. Varmastikin sitä oli toivottu. Sen sijaan liiton varapuheenjohtaja Yrjö Kallinen oli sen jäsenenä heti alusta alkaen vuodet 1945–49. Työväen Akatemian johtajaksi siirtynyt R. H. Oittinen oli samassa luottamustehtävässä sitten vuodesta 1949 alkaen, ja tehtävää riitti aina vuoteen 1975 saakka. Mainittakoon, että lisäksi Arvi Hautamäki oli keskusjohtokunnan jäsenenä 1952–1967 sekä puhemiesistön jäsenenä 1950–1967.

Uuden SN-seuran ensimmäinen julkinen esiintyminen oli kirjankustantamo Kansankulttuuri Oy:n järjestämä yleisötilaisuus ja juhla pian virallisen perustamisen jälkeen. Seuran kasvu oli sitten tavattoman nopeaa. Jo vuoden 1945 lopulla seuran paikallisia osastoja oli lähes 700 ja jäseniä noin 170 000.³

Suomalaisessa järjestöelämässä tapahtui syksyn 1944 ja alkuvuoden 1945 kuluessa nopeasti paljon muutoksia, jotka tulivat heijastumaan ja vaikuttamaan monin tavoin myös Sivistysliiton toimintaan. Tavanomainen yhdistystoiminta virisi vaikeuksien

¹ Voionmaa 1971, s. 388.

² Olavi Hurrin telefaksi 12.2.1995 kirjoittajalle.

³ Ks. Kinnunen 1998, s. 72–79, 483–485; Viitala 1969, s. 192–193; ks. myös laajemmin Hanne Koivisto 2016d; Mikkonen 2019. – Reino Toivio kiinnitti kirjoittajan huomion viimeksi mainittuun teokseen.

kautta vähitellen uudelleen eteläisessä Suomessa. Myös poliittinen toiminta vilkastui aseiden vaihtamisen jälkeen syksyn kuluessa. Siihen oli monta syytä, yhtenä ponttimena maaliskuulle 1945 päätetyt eduskuntavaalit. Niitä oli sodan keskellä lykätty.

Kommunistinen puolue oli ollut Suomessa kiellettynä sen perustamisesta alkaen. Nyt uudessa tilanteessa puolueelle avautui syyskuusta alkaen ensi kertaa julkisen toiminnan mahdollisuus. SKP merkittiin yhdistysrekisteriin lokakuun lopulla 1944. Puolue sai riveihinsä paitsi vanhat ja uskolliset, myös joukon itärajan takaa palaavia jäseniään, ja vankeudesta Karvialta vapauteen astuvia, kuten Aimo Aaltosen ja Ville Pessinkin, sekä ajan poliittisen innostuksen aallosta runsaasti uutta jäsenistöä. Helsingissä piileskellyt Yrjö Leino oli hänkin heti valmiina julkiseen puoluejärjestöön. Usko ja luottamus oman kommunistisen tai hieman lievemmin kansandemokraattisen aatteen oikeutukseen, merkitykseen ja voimaan oli laajenevan liikkeen jäsenillä ihanteellisen vahva.

Ulkopoliittiseen linjanvetoon, suomalaisiin oloihin ja työväestön elämisen ehtoihin vaikuttamisen ohella oli ainakin kommunistisen liikkeen kovimman ytimen mielessä myös laajempi tavoite: yhteiskunnallinen kumous neuvostokommunistien esimerkin mukaisesti. Näin tavoite laajalti ymmärrettiin.¹

TOIVEITA JA PELKOJA

Uuden poliittisen suuntauksen näyttävä esiinmarssi, osin vielä valvontakomission siipien suojassa, herätti laajalti paitsi toiveita odotetuista yhteiskunnallisista muutoksista myös toisaalla huolta siitä, että koko kansanvaltainen järjestelmä olisi nyt ollut uhattuna ja kumouksen partaalla. Seuranneiden vuosien järjestöjen lakkauttamiset sekä monet määrätietoiset muutokset virkakoneistossa herättivät pelkoja – yhtenä esimerkkinä Valtiollisen poliisin (Valpo) miehistön huomattavan suuri vaihdos vasemmistolaisiin ja kommunisteihin, jopa ehkä 40 prosentin verran.² Ei ihme, että sodanjälkeisiä vuosia 1944–48 on kutsuttukin vaaran vuosiksi. Voimakkaat mielenilmaukset ja runsasväkiset mielenosoitukset, muutoksia ja sosialismia vaativat tekstit kulkueiden ja tilaisuuksien banderolleissa sekä kansandemokraattien/kommunistien sanomalehdissä pelottivat monia.

Kansandemokraattisen liikkeen ja siis myös kommunistien taktiikan päälinjaksi muodostui käytännössä parlamentaarisen-demokraattinen toiminta, ei suora vallankumouksellinen, aseisiin yllyttävä agitaatio. Sanat olivat jyrkkiä, vaativia ja kovia, mutta vain sanoja. Toki oli myös jyrkempiin otteisiin taipuvaisia.

¹ Ks. esim. Uola 2013, s. 37–42; Soikkanen 1991, s. 13.

² Rentola 1999, s. 49–61; Uola 2013, s. 81–87; Hentilä 2018a, s. 231.

Suomessa ehtivät yhteiskunnalliset olot ja intohimot jo osin asettumaan ja tasaantumaan syksystä 1944 seuraavaan kevääseen mennessä. Eduskuntavaalit pidettiin maaliskuussa 1945, maailmansodan edelleen jatkuessa. Tässä oli eräs keskeisiä selittäviä tekijöitä siihen, ettei Suomi siirtynyt monien itäisen Euroopan maiden tavoin Neuvostoliiton mallin mukaiseen kansandemokraattiseen järjestelmään.

Erityisesti ammattiyhdistysliikkeessä ja työpaikoilla käytiin 1940-luvun lopun vuosina ankaraa kamppailua työväenliikkeen suuntausten kesken vaikutusvallasta, asemista ja luottamuspaikoista. Oli kamppailua työpaikoilla ja lakkoliikkeitä. Menemättä enempää yksityiskohtiin voidaan todeta, että yleisesti sosialidemokraatit säilyttivät johtavan asemansa ammattiyhdistysliikkeessä. Samaa ankaraa kamppailua tapahtui myös työväenliikkeen monissa muissa järjestöissä, työväenyhdistyksissä, TUL:n urheiluseuroissa, osuusliikkeissä, ja työväentaloistakin kamppailtiin.¹

Kamppailuihin osallistunut Mauno Koivisto on muistelmissaan kiteyttänyt: ”Oikeaan aikaan herännyt ja herätetty siviilivastarinta 1944–1947 pelasti Suomen.”²

TSL:N JUHLALLISUUDET SYKSYLLÄ 1944

Miten suuri ero olikaan Sivistysliiton 20- ja 25-vuotisjuhlahetkillä! Kaksikymmenvuotiselta juhlittiin ulkoisesti jännittyneissä tunnelmissa, maailmansodan puhjettua ja juuri ennen talvisotaa marraskuussa 1939.

Jo keväällä 1944 todettiin, että syksyllä saavutetaan liiton taipaleella neljännesvuosisadan virstanpylväs. Siihen ryhdyttiin kaikkien sota-ajan vaikeuksien ja pulan keskelläkin hiljalleen valmistautumaan, vaikka tulevaisuus oli vielä hämärän peitossa. Valmisteluihin osallistui TSL:n koko toimisto, joka vuoden 1944 kuluessa laajeni yli kymmenhenkiseksi. Onnekasta oli, että juhlahetkeen päästyä, perjantaina marraskuun 24. päivänä, olivat aseetkin jo vaienneet eteläisessä Suomessa.

Toimisto kantoi luonnollisesti R. H. Oittisen johdolla suurimman vastuun juhlan käytännön järjestelyistä, mutta ei 75-vuotias puheenjohtaja Väinö Voionmaakaan päässyt ihan helpolla. Juhlakokoukseen kutsuttiin sääntömääräisten edustajien lisäksi opetusministeriön ja kouluhallituksen edustajat, eduskunnan sivistysvaliokunnan ja valtiovarainvaliokunnan sivistysjaoston jäsenet sekä liiton jäsenjärjestöjen, paikallisten työväen sivistystyöjärjestöjen ja myös yhteistyökumppanien ja eri kansansivistysjärjestöjen edustajat.

¹ Ks. esim. Reuna 2018; Soikkanen 1991, s. 132–142.

² Koivisto 1997, s. 19.

Kutsut lähtivät myös pohjoismaisille veljesjärjestöille. Jo juhlaa edeltäneenä päivänä Voionmaa ja sihteeri R. H. Oittinen tapasivatkin lounaalla Kämpissä Helsingin keskustassa Ruotsin ABF:n opintorehtorin Gunnar Hirdmanin. Samana iltana Voionmaa oli jälleen Kämpissä, nyt Työväen Akatemian asioissa ja kaiken lisäksi ”juomassa oikeaa kaffettia”. Mukana oli Akatemian hallinnosta KK:n aiempi sihteeri, kansanhuoltoministeriön osastopäällikkö Onni Toivonen. He tapasivat Työväen Akatemian mesenaatin, kauppaneuvos Heikki Huhtamäen. Tämä luovutti Akatemialle lahjakirjan: Huhtamäki-yhtymän osakkeita 100 000 markan arvosta (laskennallisesti runsaat 17 000 euroa). Samalla keskusteltiin ”accademian” asioista ja muun muassa Suomen kulttuurirahaston kansansivistyspolitiikasta.¹

TSL:n juhlaan kutsuttujen joukossa olivat lisäksi entiset liiton toimikunnan jäsenet ja toimihenkilöt. Elannon salissa oli nelisenkymmentä varsinaista jäsenjärjestöjen kokousedustajaa ja toistasataa kutsuvierasta. Osallistujien joukko oli kenties vielä laaja-alaisempi ja edustavampi kuin viiden vuoden takaisilla juhlilla. Se kuvasti havainnollisesti TSL:n sotavuosien kuluessa muuttunutta asemaa suomalaisessa yhteiskunnassa.

Juhlailaisuus alkoi Helsingin Työväen Orkesterin musiikkiesityksellä, jonka johti kapellimestari Aarne Sinervo. Virallisen kokouksen avasi tervehdyspuheellaan puheenjohtaja Väinö Voionmaa. Lisäksi TSL:n sihteeri R. H. Oittinen piti seikkaperäisen esitelmän TSL:n lähitulevaisuuden käytännöllisistä tehtävistä. Hän myös tarkasteli kuluneen neljännesvuosisadan toimintaa.²

Tavanomaisia, rutiinimuotoisia kokousasioita seurasi sitten tauko ja kahvitarjoilu. Sen jälkeen alkoi ohjelmallinen osuus, johon sisältyi orkesterimusiikkia, näyttelijä Vilho Siivolan lausuntaa ja oopperalaulajatar Elli Pihkalan lauluesitys. Vapaan sanan aikana liittoa onnitteltiin lukuisin puheenvuoroin. Myös sähkösanomia saatiin runsaasti.³

Yhden juhlan sijasta voitiin syksyllä 1944 puhua suorastaan Sivistysliiton 25-vuotisjuhlallisuuksista. Hyvin monella paikkakunnalla järjestettiin marraskuun loppupuolella omia paikallisia juhlahetkiä. Niitä oli ainakin Helsingissä, Tampereella, Porissa, Lahdessa, Kuopiossa, Otalammella, Ruovedellä, Turussa, Uudessakaupungissa ja Jyväskylässä. Ne tarjosivat hyvän mahdollisuuden kertoa laajalle yleisölle liiton toiminnasta.

¹ Voionmaa 1971, s. 399, myös lainaus.

² Voionmaa 1971, s. 400; ks. R.H. Oittinen: Neljännesvuosisata tarkastelussa, teoksessa Oittinen 1969, s. 157–162; toimitustyössä TSL:n juhlavuodeksi on virheellisesti mainittu 1946 (s. 162).

³ Juhlasta ks. Työläisopiskelija 9/1944; toim. kert. 1944; edustajakokouksen pöytäkirjan 24.11.1944 liitteenä on puheita, mm. Voionmaan käsin kirjoittama avauspuhe sekä onnittelusähkeitä.

Sivistysliiton puheenjohtaja Väinö Voionmaa siirtyi nopeasti tunnelmasta toiseen: heti liiton perjantaisen 25-vuotisjuhlahetken jälkeen, lauantai-iltapäivänä 25.11.1944, hän asettui istumaan SDP:n puoluekokouksen avauksessa työväentalolla eturiviin. Hän ei ollut TSL:n suuren jäsenjärjestön tilaisuudessa kokousedustajana, vaan kunniavieraana. Hänet kutsuttiin avaustoimien jälkeen Iida Aalle-Teljon, J. R. Lillnixin ja Matti Vuolukan kanssa puolueen kunniajäseneksi. Mukaan kukitukseen astelivat voimakaiden eläköön-huutojen kaikuessa myös aiemmin saman huomionosoituksen saaneet Miina Sillanpää ja Matti Turkia.¹

Puoluekokous oli itsessään kaikkea muuta kuin onnitteluja, kukkia ja eläköön-huutoja. Kokouspäivät aloitettiin kyllä yhteislaululla. Viisipäiväisestä kokouksesta tuli sotavuosien toiminnan läpikotainen arviointi, perusteellinen, voimakassanainen pyykinpesu, jota puolueen eri suuntausten edustajat tekivät. Jotain samaa oli ristikkäisine linjanvetoineen koettu myös vuoden 1919 puoluekokouksessa.

Kun kokousedustajat oli valittu jäsenäänestyksin jo keväällä 1944, oli ymmärrettävää, että enemmistö edusti ns. tannerilaisia; Voionmaan päiväkirjamerkintöjen mukaan ihan liiankin kanssa. Toisella laidalla oli monenlaista kirjoa ja vivahdetta, kuutosten tukijoista ja rauhanoppositiolaisista vasemman laidan sosialidemokraatteihin. Oli inhimillisesti ymmärrettävää, että osa sotavuosien yhteisessä kansallisessa rintamassa olleistakin arvioi nyt uudessa tilanteessa kaikkea tapahtunutta toisella, melkeinpä päinvastaisella tavalla.²

TSL:n sihteeri R. H. Oittinen seurasi nyt kokousta yhtenä kutsuvieraista. Jälleen liiton edustaja pääsi esittämään oman tervehdyksensä puolueväelle, ja kerrankin pöytäkirjaan kirjattiin sanomaa laajemmin. Oittinen kiitteli liiton perustajajäsentä laajasta opintokerhotoiminnasta kuluneen neljännesvuosisadan aikana. Kiitoksen saivat myös puolueen piirisihteerit, jotka olivat tehneet omalla toiminnallaan Sivistysliitolle suuria palveluksia.

Oittinen toivoi puolueväeltä ymmärtämystä ja tukea liitolle sen ajankohtaisten, vaativien tehtävien täyttämässä. ”Työväenluokan tulevaisuus perustuu siihen, missä määrin sen piirissä on tietorikkaita, harkintakykyisiä ja vastuuntuntoisia tovereita.” Liitto katsoi tehtäväkseen ”tietojen jakamisen ohella henkisen itsenäisyyden vahvistamisen”. Nyt elettiin kuohunnan aikaa, ja oli suuri vaara, että moni vain kulkisi

¹ Pöytäkirja I Suomen Sosialidemokraattisen Puolueen XIX puoluekokouksesta Helsingissä 25.–29.11.1944. Helsinki 1946, s. 8–9; ks. myös Voionmaa 1971, s. 400.

² Väinö Voionmaa antoi eräässä kirjeessään jo syyskuussa 1943 pojalleen viitettä siitä, että sos.dem. eduskuntaryhmässä alkoi yhä selvemmin olla kahtalaista ilmaa: Tanneria vastaan puhuivat ryhmäkokouksessa ainakin Sylvi-Kyllikki Kilpi, J. W. Keto, Gunnar Andersson ja Mauno Pekkala, ja myös päätoimittaja Eino Kilpi ”lienee kypsä tekemään rouvansa seuraa”. Hän arvioi, että ”viini vanhassa puolueleilissä on ruvennut käymään ja sensaatioita on odotettavissa” (Voionmaa 1971, s. 254).

joukon mukana, hyvässä tai pahassa. ”Sivistystyö koettaa vaatimattomalta osaltaan pakoittaa ajattelemaan omilla aivoilla ja tekemään ratkaisut itsenäisesti, sokeasti toisia seuraamatta.”

R. H. Oittinen muistutti myös tasapuolisuuden merkityksestä ja totuuteen pyrkimyksestä, kun asioita arvosteltiin ja tutkittiin. Nyt oli paljon erilaisia käsityksiä ajan-kohtaisista kysymyksistä. Hänen mielestään työväenliikkeessä tarvittiin ”rauhoitettu alue”, jossa erilaiset suunnat voisivat kohdata ja asiallisesti pohtia kiistanalaisiakin kysymyksiä. Oli sanomattakin selvää, millaista paikkaa tai organisaatiota hän tarkoitti. Oittinen muistutti myös, että ”työväenliike on vanhastaan luottanut tasapuoliseen tieteen hengessä käyvään tutkimukseen” ja että ”tieteenomaisessa asiainkäsittelyssä” on liikkeen luja perusta. Hän vakuutti, että ”tässä vanhassa työväenliikkeen hengessä” TSL tulisi edelleen jatkamaan toimintaansa, ottaen käsittelyynsä työväkeä kiinnostavia ja sille tärkeitä kysymyksiä. Puheenvuorossa oli paljon rauhoittavia ja salissa aavisteltavaa kiihkoa hillitsemään tarkoitettuja ajatuksia.¹

Lyhyesti tiivistäen valtaosa puoluekokouksen keskustelupuheenvuoroista koski puolueen sodanaikaista politiikkaa. Väinö Tanner luonnollisesti puolusti tehtyjä ratkaisuja, mutta esimerkiksi puhuessaan annettavan julkilausuman sisällöstä hän korosti myös sitä, että tehdyistä virheistä tuli oppia. Esimerkiksi oikeistolainen idän suuntaan kohdistunut neulanpistopolitiikka oli hänestä ollut haitallista kolmekymmenluvulla. Nyt oli täytettävä välirauhansopimuksen velvoitteet ja siltä pohjalta jatkettava suhteiden rakentamista Neuvostoliittoon, ei kuitenkaan liehakoiden tai matelemalla.

Puoluekokouspöytäkirjan mukaan Voionmaan mielestä sotavuodet eli äskeinen ”suuri kansallinen onnettomuus” edellytti perusteellista tutkimusta ja tuomiota. Mutta Voionmaa korosti samalla, ettei sen aika ollut vielä eikä salissa koolla ollut joukko voinut olla tutkimuksen tekijänä, ”sillä koko meidän puolueemme ja eduskuntaryhmämme on nyt syytettyjen penkillä eikä se voi olla tuomari omassa asiassaan”.²

LÄHIAJALLE MYÖS SIVISTYSTAVOITTEITA

Sota-ajan politiikasta puhuttiin puoluekokouksessa paljon, välillä henkilökohtaisuuksiinkin mennessä. Jonkin verran sijaa sai myös uusi maatalousohjelma ja pienviljelijöidenkin asema, rintamamiesten maansaantiinkin kiinnitettiin huomiota. Kokous lähetti hyväksymällään julkilausumalla oman tervehdyksensä kaikille kotiin palaaville asemiehille, ”maanpuolustustehtävistä, niin työ- kuin asepalveluksesta” kotiutuneille. Puolueen lähiajan ohjelmassa oli 20 kohtaa. Aluksi tuotiin esille sodasta kärsineiden

¹ SDP:n puoluekokouspöytäkirja 1944, s. 32–34, lainaukset, s. 33.

² SDP:n puoluekokouksen pöytäkirja 1944, s. 223–233, 242–243 (Tanner), 243–244 (Voionmaa), lainaus, s. 244; vrt. Voionmaa 1971, s. 400–401.

asema ja sen helpottaminen, mukana olivat myös tuotantoelämän käynnistäminen, työllisyyskysymykset, asutus- ja maanhankinta-aiheet, eikä pääomien käytön valvontaakaan unohdettu. Hinnoista ja palkoista kannettiin huolta, talouselämään toivottiin suunnitelmallista johtamista, myös pitkä sana yhteiskunnallistuttaminen mainittiin.

Aivan luettelon viimeisenä kohtana tuotiin esille kasvatusta- ja kouluolojen uudistaminen. Niitähän oli pohdittu jo punamultahallituksessa ennen sotia, ja samaan aihepiiriin oli viitannut myös TSL:n varapuheenjohtaja Yrjö Kallinen puheessaan marraskuun alussa. Opettajakunnan keskuuteen toivottiin kansanvaltaista henkeä. Ja lisäksi: ”Laajojen kansankerrosten yleis- ja kansalaissivistystä on jatkuvasti pyrittävä kohottamaan kansakoulun jatkokoulutusta tehostamalla ja vapaata kansansivistystyötä tukemalla.”¹

Pääsippä itse Sivistysliittokin hetkeksi esille hyvin myönteisellä tavalla, kun keskusteltiin puolueen valistustyöstä ja sen tärkeydestä uudessa tilanteessa. Kokousedustaja, luennoitsija Otto Toivonen Hämeestä kiitteli keskustelupuheenvuorossaan niin Työväen Akatemiaa kuin TSL:n opintokerhojakin. Hän arvioi kuitenkin samalla, että puolueessa oli yleisesti ottaen liian vähän sosialistista ja marxilaista koulutusta. Liiankin heikoilla eväillä joutui joskus lehdentoimittajaksi, piirisihteeriksi tai muihin vaativiin tehtäviin. Hän kaipasi pitempiä, esimerkiksi kolmen kuukauden mittaisia, kurssimuotoisia koulutustilaisuuksia.²

Valistuskokonaisuuteen kuului Helsingin sos.dem. kunnallisjärjestön tekemä aloite opintotoiminnan kehittämisestä. Sille todettiin olevan suurta tarvetta, sillä järjestöjen tarvitsemat henkiset voimat olivat vähentyneet ja samalla rivit olivat harventuneet sotavuosien aikana. Aloitteen teksti oli itse asiassa pääosin R. H. Oittisen keväällä 1944 laatimaa. Se oli käsitelty liiton toimikunnassakin jo maaliskuun lopulla. Viljo Ripatti arvelikin Oittisen olleen koko aloitteen isä. Puoluetoimikunta puolsi aloitteen hyväksymistä. Valistuskannanotto ja kaikki siihen niveltyneet aloitteet hyväksyttiin sitten pienin lisäyksin ja myötäsukaisin puhein ”evästyksiksi tulevalle puoluetoimikunnalle”.³

Sanat ja sanonnat iskivät keskusteluissa tiukasti kipinöiden suuntaan ja toiseen. Puoluetoimikunnan valinnasta muodostui tiukka mitteli, joka Hannu Soikkasen mukaan päättyi ”hiuskarvan varassa olevaan sovintoon”. Väinö Tanner ei ollut käytettävissä johtotehtäviin. Tannerilaisen enemmistön ja opposition ehdotuksia soviteltiin kauan ja hankalasti yhteen, mutta ratkaisukin löytyi. Puheenjohtajaksi valittiin kompromissina varkautekainen 49-vuotias kansanedustaja Onni Hiltunen, joka oli toiminut valtiovarainministerinä alkusyksyn kahdessa lyhytaikaisessa hallituksessa.

¹ SDP:n puoluekokouksen pöytäkirja 1944, s. 301–302; tavoiteohjelma liiteosassa; ilmeisesti ainakin koulutuskohdan oli apua saatu TSL:n taholta, kenties Oittiselta.

² SDP:n puoluekokouksen pöytäkirja 1944, s. 214–215.

³ Aloite SDP puoluekokouksen pöytäkirjan liiteosassa, s. 29–32; ks. Ripatti 1992, s. 97; keskustelu valistustyöstä kokouspöytäkirjassa, s. 214–219.

Puoluesihteeriksi valittiin 28-vuotias nuoremman polven sosialidemokraatti, sota-vuosien TK-mies Unto Varjonen; Voionmaan hieman happaman luonnehdinnan mukaan ”sapelisosialisti upseeri ja maisteri”.¹ Uusi enemmistö rakentui tannerilaisten ja nuorempien asevelisosialistien varaan, mutta myös oppositiohenkiset saivat edustajiaan varsinaisten ja varajäsenten joukkoon.

Kokonaisuudessaan Väinö Voionmaa luonnehti päiväkirjassaan ratkaisun olleen kuitenkin ”loistava voitto” opposition vähälukuiseen miesmäärään nähden, päinvastoin kuin muutamat lojaalin opposition edustajat arvioivat. Hän ei haikaillut mihinkään erityisen tiiviiseen yhteistyöhön SKDL:n ja kommunistien kanssa, vaan katsoi muutamien muiden tavoin paremmaksi ”jatkaa lojaalista oppositiota puolueen sisässä ja olojen kehityksen ja oikean asiansa avulla yhä enemmän voittavan puolueen laajoja kerroksia puolelleen”.²

Sosialidemokraattinen puolue menetti jo 1930-luvun lopulla riveistään akateemista, opiskelevaa nuorisoa edustaneen helsinkiläisen puolueosasto ASS:n. Sotien jälkeen siitä tuli ainakin pääkaupungissa näkyvä kansandemokraattisen liikkeen osa. Syntyneen aukon paikkaamiseksi ryhdyttiin vuoden 1944 lopulla Helsingissä perustamaan uutta akateemisten nuorten yhdistystä.

Helsingin sos.dem. keskusteluseuran ylioppilasjaosto kutsui joulukuun puolivälissä koolle neuvottelukokouksen Vanhan ylioppilastalon tiedekuntahuoneeseen. Alustajaksi onnistuttiin saamaan tuore puoluesihteeriksi, turkulaissyntyinen filosofian maisteri Unto Varjonen. Aiheena oli ”Ylioppilaat ja nykyajan sosiaaliset kysymykset”. Keskustelutilaisuudessa käynnistyi Akateemisen sos.dem. yhdistyksen (ASY) perustaminen, mikä sitten tapahtui 15. tammikuuta 1945, ja avaussanojen lausujasta, jyväskyläläisestä valtiotieteiden ylioppilas Onni Peltosesta tuli ensimmäinen puheenjohtaja.

Tilaisuuden kutsussa viitattiin kansanvallan lujittamisen tarpeisiin ja vedottiin myös siihen, että ”nykyisenä aikana eivät akateemiset kansalaiset saa pysyä vieraina sosialidemokraattisen työväestön aatteille ja pyrkimyksille”. Hannu Soikkanen on luonnehtinut, että Varjonen sai Vanhan tilaisuudessa hyvää vastakaikua siksi, että hän toisaalta arvosteli mennyttä, sota-ajan politiikkaa ja joitakin isänmaallisuuden erikoisia piirteitä, mutta toisaalta ei tuominnut kokonaisuudessaan kaikkea aiempaa. Hän onnistui valamaan tilaisuuden 150 osallistujan uskoa tulevaisuuteen. Jopa 40 ilmoitautui saman tien alustavasti jäseneksi. Jatkossa ASY yritti Soikkasen mukaan löytää keskitietä SKDL:n ja ”menneisyyteen ankkuroituneiden” välissä.

Muutamaa kuukautta myöhemmin syntyi Turkuun helsinkiläisten auttamana vastaavanlainen akateemisten nuorten järjestö. Kaksikielinen yhdistys aloitti parin-

¹ Unto Varjoseen suhtautui kielteisesti 27.10.1971 Heimo Huhtasen haastattelussa Yrjö Kallinenkin ja toi esiin sota-ajan erimielisyyden asevelisosialistien kanssa.

² Puoluekokouksesta ks. myös Soikkanen 1991, s. 15–43; *Suomen työväenliikkeen historia* 1976, s. 259–261; Voionmaa 1971, s. 401, myös lainaus.

kymmenen jäsenen voimin, mutta määrä kasvoi pian toiminnan lisääntyessä.¹

Kerrottakoon tässä, että joitakin vuosia myöhemmin Turun akateemiseen sos.dem. yhdistykseen (ASY) siirtyi ammattiyhdistysväen sos.dem. yhdistyksestä ahkerana iltatöihin opiskelijana tunnettu Mauno Koivisto. Yhdistystehtävien ohella hänellä riitti tarmoa myös TSL:n opintokerhon vetämiseen sos.dem. kunnallisjärjestön parissa, Pulinakerhossa.² Myöhempi arvio tosin oli, että Koiviston kerhossa esittämät aiheet ja mielipiteet menivät kuitenkin monesti ”ohi läsnäolevien ymmärryksen”.³ Hänestä tuli sittemmin myös ASY:n puheenjohtaja, ja hänen aikanaan nimeksi vaihdettiin Turun sos.dem. opintoväen Ursin-seura. Syksyllä 1957 hänen aloitteestaan kaupungissa organisoitiin TSL:n pariin opintotoimintaa, joka mielenkiintoisella tavalla tähtäsi järjestötutkimuksen ja luottamusmiestutkimuksen aikaansaamiseen. Noihin aikoihin Koivisto moitiskelikin yleisesti opiskelun vähäisyyttä sos.dem. liikkeessä.⁴

”SASU PISTEELE...”

Sodan jälkeisessä ”sekamelskassa”, kuten Voionmaa puoluekokouspuheessaan ajankohtaa luonnehti, tapahtui kaikenlaista. Tällaistaikin oli vielä nähtävä: eduskuntaan palannut Yrjö Räisänen, kuutonen, hyökkäsi eduskunnassa joulukuun alussa 1944, ja vielä uudelleen huhtikuussa 1945, kiivaasti sotavuosien ulkoasiainvaliokuntaa ja suoraan myös sen puheenjohtajaa, kansanedustaja Väinö Voionmaata vastaan. Hän väitti joulukuussa, ettei valiokunta ollut täyttänyt velvollisuuksiaan – mitä hän sitten niillä tarkoittikaan – ja vaati välittömän tutkimuksen tekemistä Voionmaan johtaman valiokunnan edesottamuksista sodan ajalta.

Voionmaa pysyi Aimo Halilan mukaan vanhan yhteistyökumppanin syytöksistä huolimatta rauhallisena. Ulkokuoren sisällä saattoi kyllä kuohua, kun pitkäaikainen TSL-toveri, liiton entinen varapuheenjohtaja käytteli tunnetusti terävää sanansäiläänsä. Voionmaa totesi, että kansakunnan oli luonnollisesti tutkittava suurten onnettomuuksien syitä, mutta tällaista ei voitaisi välittömästi tehdä aineiston puutteiden takia. Ratkaisu oli tilanteessa parasta jättää Suomen kansalle, millä hän viittasi tuleviin maaliskuun 1945 eduskuntavaaleihin.⁵ Lausumassa oli aivan samaa kaikua kuin marraskuun lopun puoluekokouspuheenvuorossakin.

¹ Soikkanen 1991, s. 36–37, 124–125, lainaus, s. 37.

² Koivisto oli tosin jo 1948 todennut Turun sos.dem. kunnallisjärjestön kokouksessa, että opintokerhot olivat ”kankea tapa opiskella” (Bergholm 2020, s. 289).

³ Nevakivi 1993, s. 16, myös lainaus.

⁴ Koivisto 1997, s. 32–33; *Kyllä se siitää!* 2003, s. 39.

⁵ Halila 1969, s. 339.

Räisänen kirjoitti arvostelemaan sävyyn ulkoasiainvaltiokunnan kertomuksesta vuodelta 1943 myös Vapaaseen Pohjolaan. ”Sasu Punanen vietävä pistelee”, harmitteli Voionmaa joulukuisessa kirjeessään 1944 pojalleenkin. Lehtitekstissä Sasu syytti valtiokunnan sosialidemokraatteja ja samalla koko sos.dem. eduskuntaryhmää, sen ”vanhuuden heikkoja” edustajia, mutta oli kuitenkin valmis päästämään heidät vähemmällä rangaistuksella tai kokonaankin ilman rangaistusta sotasyllisyydestä.¹ Ulkoasiainvaltiokunnassa ryhdyttiin hieman myöhemmin selvittämään sotavuosien ulkopoliittisia ratkaisuja ja päätöksentekoa. Oli ymmärrettävää, että niin lähellä sodan tapahtumia ja vajavaisin lähteaineistoin ei ollut mahdollisuutta mihinkään perusteelliseen tutkimukseen.

Myöhemmin, esimerkiksi maaliskuussa 1946, Voionmaa palasi näihin aiheisiin eduskuntapuheenvuoroissaan. Hän muun muassa viittasi sotavuosien ristiriitoihin hallituksen ja sotilasjohdon välillä. Käytettävissä olleet tiedot olivat olleet epävarmoja, huhuja ja väittämiä oli paljon, hallitusmiehillä oli ollut pakkomielteitä, Saksaan oli uskottu liikaa. Kaiken kaikkiaan hänestä Suomi oli ollut ”kovan kohtalon syytön uhri”, eikä se olisi millään tavoin voinut välttää maailmansodan kärsimyksiltä.²

Elokuun alussa 1946 Voionmaa tarttui pojalleen Tapiolle kirjoittamassaan aika sapeksessa kirjeessä jälleen sotavuosiin ja niiden taustoihin. Teksti oli nyt kiukkuisempaa ja suorasukaisempaa kuin julkiset puheenvuorot, kuten oli ollut niin monesti aiemminkin. Siihen sisältyi myös jonkin verran ristiriitaa juuri edellä kirjattuun verrattuna.

”Kaikki lähtenyt v:n 1939 taitamattomasta politiikasta, jota johtivat harhaan tyydytyksensä ja ymmärtämättömyydessään Eljas Erkkö, K. Cajander (ikävä sana), presidentti Kallio (surullista!), puhumattakaan Tannerista, Kekkosta ja muista.” Voionmaa sanoi itse hypänneensä ”pois kärryiltä”, kun näki että talvisotaan oltiin menossa; hän ei halunnut uuteen hallitukseen. Ehkä hieman yllättäen hän samalla kirjeessään väitti kärkevästi, että koko onneton sota-aika oli ollut ”agraarien sotaa, maalaisliittolaisten politiikkaa”. Ja siitä tuli viimein saada loppu, ”niinkuin agraariterrorismista maapolitiikassamme”.³

Varmasti tämän poikkeuksellisen jyrkän ”vuodatuksen”, kuten hän itsekin tekstiä kutsui, taustalla oli monia ajankohtaisia poliittisen keskustelun ärsykeitä. Yksi ilmeinen esimerkki: maalaisliiton Urho Kekkonen oli ollut yksi niistä harvoista, jotka vastustivat eduskunnassa talvisodan rauhansopimusta, sitä, jota Voionmaakin oli ollut vaivalla hieromassa. Ja nyt Kekkonen oli sodan jälkeen kuitenkin näkyvästi esillä uuden ulkopoliittisen suuntauksen edustajana.

¹ Voionmaa 1971, s. 403–404, lainaus, s. 404; myöhemminkin Voionmaa totesi Räisäsen olevan kuutosista ”pahasuisin”, vaikka puhuisi oikeistakin asioista (s. 406).

² Halila 1969, s. 340.

³ Voionmaa 1971, s. 452.

Entinen jatkosodan rintamamies, tasavallan presidentti Mauno Koivisto tarttui puheessaan puolustusvoimien lippujuhlan päivän paraatin yhteydessä vuonna 1993 näkökohtiin, jotka olivat askarruttaneet esimerkiksi Voionmaata. Koiviston näkemyksen mukaan ”kaikki maan johdon tekemät tärkeät valinnat – silloin kun valinnanvaraa oli – tehtiin oikein”. Ja lisäksi vielä: ”Päätösten pohjana ollut tieto oli aina puutteellista, tulevaisuus tuntemattomana edessä, mutta ratkaisuja oli tehtävä. Ne tehtiin vastuuntuntoisesti ja kansan parhaaseen pyrkien.”¹

OITTISEN OHJELMA

Sivistysliiton sihteeri R. H. Oittinen hahmotteli liiton 25-vuotisjuhlan ja samalla edustajiston syyskokouksen puheessaan marraskuussa 1944 niitä lähiajan käytännöllisiä tehtäviä, joita liitolla hänen mielestään nyt edessä oli. Puheenvuoron taustalla olivat myös liiton toimistossa ja varmasti Voionmaankin kanssa käydyt pohdiskelut uudesta tilanteesta.

Oittisen puheenvuoron ensimmäisenä kohtana oli ”sodan aiheuttamien vaurioiden korjaaminen vapaiden opintoharrastusten alalla”. Järjestöt tuli saattaa nopeasti toimintakykyisiksi siten, että ne pystyvät ottamaan kotiin ja järjestöelämäänsä palaavat rintamamiehet vastaan ”oikealla tavalla”.

Lukija voi kohdallaan miettiä Oittisen myönteisesti, jos kohta samalla monimielisesti muotoiltua vastaanottamisen ajatusta. Oikeita tapoja saattoi olla montakin riippuen esimerkiksi siitä, mikä oli siviilinä toimintaan palaavan soturin oma suhde käytyihin sotiin ja niiden lopputuloksiin. Toimintakykyyn tarjosivat haasteita lisäksi edelleen jatkunut niukkuus ja säännöstely, laajentunut asuntopula, myös esimerkiksi paikoin koettu kitka kantaväestön ja siirtoväen kesken.

Oittinen puhui lisäksi paljon ”vaikean nuorisoprobleeman hoitamisesta”. Aiheeseen hän oli viitannut jo alkusyksyn kirjoituksessaan. Nuorisolla oli ollut sodan aikana niukalti aikaa perehtyä ”hyviin harrastuksiin” ja alkanut ”huvitteluvimma uhkaa temmata pyörteisiinsä suuret nuorisojoukot”. Aatteellisen tarjonnan ja korkeatasoisen juhlatoiminnan lisäksi nyt oli huolehdittava myös nuorison ammattikasvatuksesta.

TSL:n tuli Oittisen mukaan myös paneutua tarmokkaasti opintotoiminnan edellytysten parantamiseen. Opinto-ohjaajakoulutusta oli lisättävä, kerhotoiminnan neuvonta oli saatava jatkuvaksi. Aikaisemmat opastusmatkat olivat olleet ”köyhyyden aiheuttamaa hajanaista pikku näpertelyä”, Oittinen kuvaili varsin suorasukaisesti. Opintotyö tarvitsi lisää nimenomaan paikallisia neuvoja ja mahdollisesti liitolle uuden piiriä.

¹ Koivisto 1998, s. 213–214, lainaukset, s. 214.

Opintoaineissa Oittinen nosti esiin uuden kasvaneen kiinnostuksen sosialismia kohtaan. Sen vuoksi tarvittiin uusia opintosuunnitelmia ”sekä yleisestä teoreettisesta sosialismista että sosialistisista käytännöllisistä suunnitelmista”. Tässä hän selvästikin viittasi sosialidemokraattien perinteisesti harrastaman sosialismin tai marxilaisuuden pohdinnan ohella myös itäiseen naapurimaahan ja siellä vallinneen yhteiskuntajärjestelmän käytännön toimintaan. Monet liiton aikaisemmista opintosuunnitelmistakin edellyttivät uusimista ja kirjeopiston kehittämistä. Oittinen toivoi vielä, että opinto-kerhoille voitaisiin etenkin työväentaloilla muodostaa erityisiä ”opintokoteja”, erityisiä tiloja, joita käytettäisiin ainoastaan sivistystyöhön.¹

Kaiken kaikkiaan sihteeri Oittisen esittämä kokonaisohjelma oli katsauksenomaisenakin huomattavan laaja, suorastaan liiton koko toimintakulttuuria ravis-televa. Puheenvuoron avaamat näkymät olivat avaria ja samalla vaativia siinä uudessa yhteiskunnallisessa tilanteessa, jossa nyt oli koko maa, ei vain TSL. Oittinen myönsi, että hänen kaavailemansa toiminnan kehittäminen edellyttäisi runsaasti enemmän varoja yhteiskunnalta. Hän katsoi Sivistysliittoa laajemmalle ja viittasi myös muiden sivistysjärjestöjen tehtäviin ja tarpeisiin: valtion tuki maan kaikille sivistyksellisille keskusjärjestöille oli saatava riittäväksi. Kuntien tuli tukea paikallista sivistystyötä muun muassa tiloja ja opintovälineitä tarjoamalla. Työväenjärjestöjen tehtäväksi jäisivät lähinnä ”kulttuuripoliittinen toiminta sekä uusien sivistyksellisten aloitteiden tukeminen”.²

TSL:n vaikutuksen laajentamiselle oli sodanjälkeisessä, murroksenomaisessa tilanteessa uutta perustaa, todellista tilausta, voisi puheenvuorosta todeta. Sen R. H. Oittinen hyvin oivalsi ja siltä pohjalta hänen laajat opiskelunäkymänsä nousivat.

Oittisen mainitsemiin teemoihin tartuttiin monella paikkakunnalla omin päin. Esimerkiksi hämäläinen Herajoen työväenyhdistys järjesti jo lokakuussa 1944 talollaan viikon kestäneen varhaisnuorisotyöntekijäin kurssin. Jokaisena iltana oli oma luennoitsija: TUL:n Toivo Mustonen, TSL:n Arvi Hautamäki ja Vieno Hamari, raittiusliiton Yrjö Saarinen sekä TSL:n paikallinen järjestöohjaaja Vieno Sinisalo ja kansanedustaja Väinö Sinisalo. Päätösjuhlassa sai 20 nuorta todistuksensa. Mainittakoon, että Laila ja Veikko Sinisalo olivat niiden nuorten ohjaajien joukossa, jotka sittemmin perustivat Herajoen lasten ja nuorten raittiusosaston (myöh. Herajoen päivän nuoret).³

Muutakin avartumista tapahtui. Heti toisen maailmansodan päätyttyä alkusyksyllä 1945 lähetti Helsingin yliopiston ylioppilaskunta TSL:n toimikunnalle kirjeen

¹ Tällaisia tiloja oli useita Ruotsissa, kun aina ei ollut mahdollista opiskella työväentalolla (R. H. Oittinen: Opintokodit työväen sivistystyön työssijoina. Työläisopiskelija 8/1944).

² R. H. Oittinen: Työväen Sivistysliiton käytännöllisiä lähiajan tehtäviä. Työläisopiskelija 9/1944, myös lainaukset; alkuperäinen puheteksti on edustajiston syyskokouksen 24.11.1944 pöytäkirjan liitteenä; kasvaneesta rikollisuudesta ks. esim. Nevakivi 1984b, s. 164–166.

³ Herajoen työväenyhdistys 1998, s. 51.

ehdottaen yhteistyötä akateemisen ja työläisnuorison välillä. Aloite tuottikin tuloksen. Taustalla oli sekin, että sekä kommunistien ASS että sosialidemokraattien ASY olivat jonkin verran kasvattaneet jäsenmääriään opiskelevan nuorison parissa, ja toiminta oli vilkastunut. Ne eivät olleet ainoat poliittiset opiskelijoiden järjestöt, poliittista heräämistä oli laajemmaltikin AKS:n kadottua julkisuudesta. Toisaalla myös TSL:n toiminta oli nopeasti laajentunut, ja opintokerhoihin tarvittiin osaavia ohjaajia. Ylioppilaskunnan näkökulmasta kysymys oli myös eri yhteiskuntapiirien lähentämisestä toisiinsa.

TSL ja ylioppilaskunta asettivat lokakuussa 1945 yhteisen toimikunnan kehittämään asiaa. Liiton edustajina olivat professori Väinö Voionmaa, Työväen Akatemian opettaja Arvi Hautamäki, maisteri Aira Kolula ja osastopäällikkö Yrjö Kallinen. Ylioppilaskunnasta oli mukana hallituksen jäseniä sekä osakuntien kuraattoreita. Yhteistoiminta saatiin alulle seuraavan vuoden alussa. Seurauksena oli ainakin Helsingin työväentalolla järjestetty keskustelutilaisuus sekä ylioppilaskunnan edustajien vierailu Työväen Akatemiaan huhtikuussa 1946. Ylioppilaskunnan historiaa tutkinut Laura Kolbe mainitsi kuitenkin, että jo vuoden 1947 alkupuolella jouduttiin toteamaan yhteistoiminnan jääneen odotettua vähäisemmäksi. Lisäksi vasemmistolaisten järjestöjen kannatus jäi pienestä noususta huolimatta verraten vaatimattomaksi akateemisen yliopistonuorison parissa.

Mainittakoon, että SAK järjesti marraskuussa 1947 Aulangolla kolmen päivän mittaisen tapahtuman, jossa yliopisto-opiskelijoille kerrottiin ammattiyhdistysliikkeestä. Opiskelijoita oli paikalla maan kaikista korkeakouluista noin 50. Keskusteluissa ilmeni opiskelijoiden ja ay-väen edustajien kesken suuriakin erimielisyyksiä, mutta joka tapauksessa opiskelijoille selkeytyi ammattiyhdistysliikkeen toiminnan merkitys.¹

Avas suomalaisen korkeakoulumaailmaan oli varmasti ainakin Väinö Voionmaalle mieluisa yritys, vaikka se sitten vähänlaisesti varsinaisia villoja tuottikin. Liiton uusiin haasteisiin kuului myös laajentuva kansainvälinen yhteydenpito, joka tuli sitten lisääntymään etenkin 1950-luvun puolella.

¹ Järvinen 1968, s. 95–96; Kolbe 1993, s. 44–47, 58–61.

Lähteet ja kirjallisuus

ALKUPERÄISAINESTOT

Kansallisarkisto:

Digitaalinen arkisto, Valtiorikosylioikeuden aktit 1918–1918, akti 11596

Työväen Arkisto (TA):

Työväen Sivistysliitto ry:n toimikunnan, opintojohtokunnan, edustajakokousten ja liittokokousten pöytäkirjoja vuodesta 1919 alkaen

TSL:n toimintakertomuksia ja tilinpäätöksiä vuodesta 1919 alkaen

Kirjeenvaihtoa, tiedotteita, esitteitä, lehtileikkeitä, opinto-ohjelmia, opintoaineistoja

PAINETUT ALKUPERÄISAINESTOT

Paremmän elämän puolesta. *Asiakirjoja ja lausuntoja SKDL:stä ja sen tavoitteista vuosilta 1944–1964*. Toim. Jorma Hentilä. Kuopio 1974.

Salaiset keskustelut. *Eduskunnan suljettujen istuntojen pöytäkirjat 1939–1944*. Koonnut ja huomautuksin julkaissut Atos Wirtanen. Lahti 1967.

SKP:n asiakirjoja vuosilta 1944–1948. Pori 1974.

Suomen Sosialidemokraattinen Puolue, puoluekokouspöytäkirjoja vuodesta 1899 alkaen.

Valtiopäivien avajaispuheet. Öppningsanföranden vid riksmötena 1907–2006. Eduskunnan kirjaston tutkimuksia ja selvityksiä 8. Eduskunta sata vuotta. Hämeenlinna 2006.

Valtiopäiväpöytäkirjoja 1930–1938.

TSL:n omat lehdet Työväenliikkeen kirjastossa:

Työläisopiskelija, vuosikerrat 1928–1966

Aikamerkki, vuosikerrat 1967–1990, 2004

HAASTATTELUT JA MUISTITIEDONKERUUT

Haastattelut ja muistelmat Työväen Muistitietotoimikunnan kokoelmissa (TMK):

Arvi Hautamäki

Olavi Hurri

Anna-Liisa Ikonen

Yrjö Kallinen

Laura Mikkola

Paavo Niemi

Pekka Railo

Yrjö A. Saarinen

Anni Vallanti

Esteri Vesonen

Suomen työväen henkinen perinne -keruiden julkaisut:

Aatteet ja vaatteet. Toim. Matti Hako, Heimo Huhtanen, Matti Nieminen. Helsinki 1964.

Aatteet ja aseet. Toim. Matti Hako, Heimo Huhtanen, Matti Nieminen. Helsinki 1967.

Aatteet ja asenteet. Toim. Matti Hako, Heimo Huhtanen, Matti Nieminen. Helsinki 1973.

Jako kahteen. Työmiehen 20-luku. Toim. Matti Hako, Heimo Huhtanen, Matti Nieminen. Helsinki 1975.

Näin teki osuuskauppaväki. Matti Hako, Heimo Huhtanen, Matti Nieminen. Helsinki 1977.

Lapuan laki vai kansanvalta? Pula-ajan muistelmia. Toim. Matti Hako, Heimo Huhtanen. Helsinki 1981.

Kotirintaman kahdet kasvot. Sota-ajan muistelmia. Toim. Matti Hako, Heimo Huhtanen. Helsinki 1985.

OPINNÄYTTEET

Järvinen, Pentti: Työväen Sivistysliiton perustamiseen ja kehitykseen vaikuttaneet aatteelliset ja poliittiset ristiriidat. Poliittisen historian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto 1968 (jäljennös Työväenliikkeen kirjastossa ja myös kirjoittajalla)

Pekkola, Tapio: Sosialidemokraattisen puolueen sisäinen oppositio vuosina 1933–1936 – Tannerin ja ASS:n välissä. Poliittisen historian pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto 1982 (Valtiotieteellisen tiedekunnan kirjasto, jäljennös kirjoittajan hallussa)

Toivanen, Tytti: Arvi Hautamäki työväen sivistäjänä. Aikuiskasvatuksen tutkielma yhteiskunnallista tutkintoa varten. Tampereen yliopisto 1969 (jäljennös Työväen Arkistossa ja myös kirjoittajalla)

KIRJALLISUUS

Aaltonen, Rainer: Fennomaanit kansansivistystyössä. Vapaan kansansivistystyön synty Suomessa. Teoksessa *Valistus, sivistys, kasvatus*. Helsinki 1991. (Aaltonen 1991)

Aatsinki, Ulla: Opittu, omaksuttu ja sovellettu: Sosialistinen kasvatus ja sen yhteiskunnallinen vaikutus kolmen työläisnuoren näkökulmasta tarkasteltuna 1920-luvun Suomessa. Teoksessa *Työväki ja sivistys*. Helsinki 2016. (Aatsinki 2016)

Aatsinki, Ulla: Vallankumouksen ja sosialismin lapset. Uuden työläissukupolven kasvattaminen Suomessa ja Tampereella 1919–1930. Teoksessa *Sisällissodan jäljet*. Helsinki 2018. (Aatsinki 2018)

Aatteen paloa ja tiedon janoa. TSL Mikkeli opintojärjestö 70 vuotta. 1945–2015. Kirj. Kalle Fröjd. Mikkeli 2015.

Abrahamson, Sten-Erik: Socialdemokratin på Åland under 80 år Teoksessa *De nordiska arbete-rekongresserna under 100 år*. Stockholm 1986.

AHL. Avatud Hariduse Liit. Kevad-Talv 1996. Koostajad Peeter Vihalemm, Eda Seelman. Tartu 1996.

Ahonen, Kirsi: Työväenopisto ja yhteiskunnallinen osallistuminen 1900-luvun alkupuolella Tampereella. Teoksessa *Työväki ja sivistys*. Helsinki 2016. (Kirsi Ahonen 2016)

Ahti, Martti: *Kaappaus? Suojeluskuntaselkkaus 1921. Fascismin aave 1927. Mäntsälän kapina 1932*. Helsinki 1990.

AKS:n tie. Akateeminen Karjala-Seura isänmaan ja heimoaatteen asialla. Toim. Mikko Uola. Helsinki 2011.

Ala-Kapee, Pirjo, Valkonen, Marjaana: *Yhdessä elämä turvalliseksi. SAK:laisen ammattiyhdistysliikkeen kehitys vuoteen 1930*. Helsinki 1982.

Alanen, Aulis J.: *Santeri Alkio*. Helsinki 1976.

- Alanen, Aulis: *Sivistysjärjestöjen tehtäväkuvan muuttuminen*. Tampere 1986. (Alanen 1986)
- Alapuro, Risto, Stenius, Henrik: Kansanliikkeet loivat kansakunnan. Teoksessa *Kansa liikkeessä*. Helsinki 1989.
- Alapuro, Risto: *Akateeminen Karjala-Seura. Ylioppilasliike ja kansa 1920- ja 1930-luvulla*. Helsinki 1973. (Alapuro 1973)
- Alapuro, Risto: Millainen oli Suomen vallankumous 1918? Teoksessa *Työväki kumouksessa*. Helsinki 2017. (Alapuro 2017)
- Alkutaipaleelta. Muistelmia työväenliikkeen ensivaiheilta*. Helsinki 1929.
- Ampuja, Mikko: *Pajasta parlamenttiin. Neljäkymmentä vuotta Suomen työväenliikkeessä*. Helsinki 1947.
- Andrén, Nils: *Nordisk statskunskap*. Tredje upplagan, Stockholm 1968.
- Antti Malinen, Tuomo Tamminen: *Jälleenrakentajien lapset. Sotienjälkeinen Suomi lapsen silmin*. Helsinki 2017.
- Arkena ja sunnuntaina. Työläisen työ, asuminen ja vapaa-aika Pohjois-Karjalassa 1900-luvun alusta 1930-luvulle*. Toim. Mikko Savolainen. Alkulause Seppo Knuuttila. Joensuu 1984.
- Aro, Matti: *Kestävä kaarisilta. Sörnäisten työväennäyttämön – Helsingin Työväenteatterin historiikki vv. 1900–65*. Helsinki 1982.
- Aro, Mirja: Hallinnollis-taloudellinen katsaus. Teoksessa *Harrastajaopistosta konservatorioksi – Helsingin konservatorio 1922–1926: sivistysjärjestöjen kansankonservatorio 1926–1960: Helsingin kansankonservatorio 1960–1971: Helsingin konservatorio 1971–*. Helsinki 1972.
- ASS 50 taistelujen vuotta. ASS:n 50-vuotishistoriikki*. [ei kirjoittajan/toimittajan nimeä] Helsinki 1975.
- Auvinen, Pentti: *Riihimäen vankileiri 1918. Elämää ennen kansalaissotaa ja sen jälkeen*. Työväenperinteen Tutkimus ry:n julkaisu. Riihimäki 2019.
- Bagh, Peter von: *Suomalaisen elokuvan kultainen kirja*. Helsinki 1992.
- Berggren, Henrik: *Edessä ihana tulevaisuus. Olof Palme ja kansankoti*. Helsinki 2011.
- Bergholm, Tapio: *Ammattiliiton nousu ja tuho. Kuljetusalan ammattiyhdistystoiminta ja työmarkkinasuhteiden murros 1944–1949*. Helsinki 1997. (Bergholm 1997)
- Bergholm, Tapio: Historiantutkimus ja ammattiyhdistysliike – työmarkkinahistorian tutkijan pohdintoja. Teoksessa *Pitkäsillan tuolla puolen*. Helsinki 2010. (Bergholm 2010)
- Bergholm, Tapio: *Kiihkeä Koivisto. Nuoruus sota onni. 1923–1959*. Helsinki 2020 (Bergholm 2020)
- Bergholm, Tapio: *Kovaa peliä kuljetusalalla. Kuljetusalan ammattiyhdistystoiminta vuoteen 1924*. Joensuu 1988. (Bergholm 1988)
- Bergholm, Tapio: Työsuhteet Turun satamassa. Teoksessa *Merkkillinen Mauno*. Helsinki 2019. (Bergholm 2019)
- Berntsen, Harald: *100 år med Folkets Hus*. Oslo 1987.

- Bildningens förkämpar. ABF Stockholms län 60 år.* Borås 1989.
- Blomstedt, Yrjö: *K. J. Ståhlberg. Valtiomieselämäkerta.* Helsinki 1969.
- Blåfield, Ville: *Hengenpimeyttä vastaan. Puheenvuoroja sivistyksestä.* Helsinki 2019. (Blåfield 2019)
- Bogdanoff, Orvo: *Työväenliike postikorteissa 1891–1917. Arbetarrörelsen på postkort.* Helsinki 1989.
- Bondestam, Anna: *Kaupunki muuttuu.* Pietarsaari 1981. (Bondestam 1981)
- Bondestam, Anna, Helsing, Alf-Erik: *Som en stubbe i en stubbåker. Finlands Svenska Arbetarförbund 1899–1974.* Helsingfors 1978.
- Borg, Olavi: *Suomen puolueet ja puolueohjelmat 1880–1964.* Poliitiikan tutkimuksia 7. Helsinki 1965.
- Castrén, Zachris: Valtio ja vapaa kansansivistystyö. Teoksessa *Valistus, sivistys, kasvatus.* Helsinki 1991. (Castrén 1991)
- Danielsen, Arthur: Kultur i bevegelse. Teoksessa *Arbeiderhistorie. Årbok for Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek 2008.* Oslo 2008.
- De nordiska arbetarekongresserna under 100 år. Arbetarrörelsens framväxt och utveckling i de nordiska länderna.* Stockholm 1986.
- Eenilä, Jukka: Suomalainen työväen kulttuurin tutkimus ja sen merkitys. Teoksessa *Työväenliike kulttuuritekijänä.* Helsinki 1969. (Eenilä 1969)
- Eerola, Jouni: *Aatteen voima. 100 vuotta Iisalmen sos.dem. työväenliikkeen historiaa.* Helsinki 1996. (Eerola 1996)
- Eerola, Jouni: *Tammisaari 1918.* (Eerola 1988)
- Eertamo, Pentti: *Lohjan työväenyhdistys 90 vuotta.* Lohja 1995.
- Ehrnrooth, Jari: *Sanan vallassa vihan voimalla. Sosialistiset vallankumousopit ja niiden vaikutus Suomen työväenliikkeessä 1905–1914.* Helsinki 1992.
- Ei yksin leivästä. Järjestöhistoria työväenliikkeen kulttuurin kuvaajana. Työväen Arkiston juhlaseminaari 1984.* Työväen Arkiston julkaisuja 1. Toim. Simo Laaksovirta, Maria Lähteenmäki, Matti Simola. Helsinki 1985.
- Eklund, Hj.: Piirteitä Suomen työväenliikkeen valistustyöstä ennen kansalaissotaa. Teoksessa *Sosialidemokraattinen puolue 25 vuotta.* 1924. (Eklund 1924)
- Eklund, Hj.: Työväen Sivistysliitto. Teoksessa *Työväen sivistystyö I.* Helsinki 1922. (Eklund 1922)
- Eklund, Hjalmar: *Russels antinomi och andra paradoxala motsägelser. Logiska undersökningar.* Åbo 1916. (Eklund 1916)
- Ekman, Torsten: *Punalippujen Helsinki. Työväenliikkeen varhaisvuodet 1883–1917.* Helsinki 2017. *E-liikkeen uranuurtajia.* Helsinki 1967.
- Elämme uutta luovaa aikaa. Olavi Paavolainen. Esseitä ja arvosteluja 1922–1950.* Toim. Ville Laamanen, H. K. Riikonen. Helsinki 2019.

Elämä sanoiksi. Toim. kunta. Kirsi-Marja Kekki, Raine Manninen, Keijo Sundvall, Olavi Huovinen. Helsinki 1997.

Elämää arkistossa. Kansan Arkisto 60 vuotta. Toim. Marita Jalkanen. Helsinki 2005.

Ennen ja jälkeen 1918. Helsinki 1972.

Erfurth, Waldemar: *Sotapäiväkirja 1944.* Helsinki 2014.

Eronen, Lyyli: *Jack London, syvien rivien kirjailija.* Työväen Sivistysliiton kirjasia N:o 1. Helsinki 1920.

Esseitä itsenäisen Suomen tarinasta. Julk. Kansallismuseo. Helsinki 2017.

Fagerlund, Bengt: *Sotaa ja leikkisotaa. Sota-ajan kuopiolaisnuoret muistelevat.* Helsinki 1994.

”...folket kan företa sig att vakna”. *Ålands Socialdemokrater 75 år.* Kirj. Sten-Erik Abrahamsson, Lauri Karvonen. Mariehamn 1981.

Gronow, Pekka: Työväen lauluperinne. Teoksessa *Työväenliike kulttuuritekijänä.* Helsinki 1969. (Gronow 1969)

Gusev, Aleksei: Vuoden 1917 vallankumous Venäjällä: itsevaltiuden kaatumisesta bolshevistiseen diktatuuriin. Revolutionen 1917 i Ryssland: från enväldets upplösning till bolsjevikernas diktatur. Teoksessa *Pro Finlandia 4.* Helsinki 2017.

Gyllén, Pertti, Huttu, Kalervo, Ikonen, Kimmo, Isotalo, Merja: *Työväenliikettä tyykikylässä. Forssan työväenyhdistys 1889–1989.* Forssa 1989.

Haapala, Pertti, Peltola, Jarmo: Elinkeinorakenne 1750–2000. Teoksessa *Suomen rakennehistoria. Näkökulmia muutokseen ja jatkuvuuteen.* Tampere 2018.

Haapala, Pertti: Sota ja sen nimet. Teoksessa *Sisällissodan pikkujättiläinen.* Helsinki 2009. (Haapala 2009)

Haataja, Lauri: Erillisrauha kypsyy. Teoksessa *Suomi 1944.* Helsinki 1984. (Haataja 1984)

Haavikko, Ritva: Johdanto niille jotka eivät paljon tiedä tulenkantajista. Teoksessa *Kirjailijat puhuvat.* Helsinki 1976.

Haikara, Kalevi: *Isänmaan vasen laita. SKDL 30 vuotta piikkiä kansakunnan lihassa.* Helsinki 1975.

Hakala, Pekka: *Suuri ja sekava Venäjä.* Helsinki 2008.

Hakala-Zillacus, Liisa-Maria: *Suomen Eduskuntatalo. Kokonaistaideteos, itsenäisyysmonumentti ja kansallisen sovinnon representaatio.* Helsinki 2002.

Hakkila, Väinö: Lapualaisvuodet ja niiden jälkimainingit. Teoksessa *Suomen sosialidemokratinen työväenliike 1899–1949.* Helsinki 1949.

Hako, Jukka: *Opintomatka. Työväen Opintorahasto 1937–2007.* Vantaa 2007. (Jukka Hako 2007)

Hako, Matti: Kieli työväenliikkeen kulttuurin ja perinteen kuvaajana. Teoksessa *Ei yksin leivästä.* Helsinki 1984. (Hako 1984)

- Hakoniemi, Elina: Sivistyksellisen demokratian käsite sosialidemokraattisessa sivistyspolitiikassa 1940-luvulta 1960-luvulle. Teoksessa *Työväestö ja demokratia*. Helsinki 2019. (Hakoniemi 2019b)
- Hakoniemi, Elina: Usko sivistykseen – Työväen Sivistysliiton perustamisvaiheen sivistyskäsitys Teoksessa *Työväentutkimus vuosikirja 2019*. Helsinki 2019. (Hakoniemi 2019a)
- Hakulinen, Janne: Radion merkityksestä kansansivistystyössä. Teoksessa *Työväen Akatemian Vuosikirja 1929–30*. Helsinki 1930. (Hakulinen 1930)
- Hakulinen, Janne: Työväenliikkeen propagandan päämäärät ja keinot. Teoksessa *Työväenliike mainonta propaganda*. Tampere 1946. (Hakulinen 1946)
- Halila, Aimo: *Väinö Voionmaa*. Helsinki 1969. (Halila 1969)
- Halonen, Jukka: Algot Untolan viime hetket. Eteenpäin uutta elämää kohti. Teoksessa *Muste-Maalari*. Helsinki 2020.
- Happonen, Päivi: Historiariita – kamppailu Suomen oikeusaseman tulkinnasta. Historiestriden – en kamp om tolkning av Finlands historiska ställning. Teoksessa *Pro Finlandia 4*. Helsinki 2017.
- Harinen, Olli, Lindgren, Göran, Nordberg, Erkki: *Talvisodan Ässärykmentti*. Helsinki 2010.
- Harki, Ilmari: *Sotakorvausten aika*. 2. p. Jyväskylä 1971.
- Harrastajaopistosta konservatorioksi. Helsingin kansankonservatorio 1922–1926. Sivistysjärjestöjen kansankonservatorio 1926–1960. Helsingin kansankonservatorio 1960–1971. Helsingin konservatorio 1971–*. Toim. Mirja Aro, Salmenhaara, Anja. Helsinki 1972.
- Harva, Urpo: Järjestäytyneen työväen sivistysharrastukset. Kulttuurisosiologinen tutkimus. Teoksessa *Työväen omaehtoinen sivistystoiminta*. Helsinki 1954. (Harva 1954)
- Harva, Urpo: *Suomalainen aikuiskasvatus*. Helsinki 1971. (Harva 1971)
- Harva, Urpo: *Vapaa kansansivistystyö*. Yhteiskunnallisen korkeakoulun julkaisuja II. Helsinki 1943. (Harva 1943)
- Haste, Hans: *Det första seklet. Människor, händelser och idéer i svensk socialdemokrati. Del 1*. Stockholm 1988. (Haste 1988)
- Hautala, Arvo: *Kehuttiin lakkokenraaliksi*. Helsinki 1977.
- Hautamäki, Arvi: Matti Kurikka. Teoksessa *Tiennäyttäjät 1*. Helsinki 1967. (Hautamäki 1967)
- Hautamäki, Arvi: Työväen Akatemia ja sen asema työväen omaehtoisessa sivistystyössä. Teoksessa *Työväen sivistystyö II*. Helsinki 1939. (Hautamäki 1939)
- Hautamäki, Arvi: Työväen Sivistysliiton toimintaperiaatteista ja asemasta työväenliikkeessä. Teoksessa *Työväen omaehtoinen sivistystyö*. Helsinki 1939. (Hautamäki 1954)
- Havuaho, Osmo: *Työväentalo Suomessa. Lähtökohtia työväentalotutkimukseen*. Toim. Juha Mäkinen. Helsinki 1982.
- Helenius, Henrik: Socialdemokratin i Finland – klasskamp och konsensus. Teoksessa *De nordiska arbetarekongresserna under 100 år*. Helsinki 1986.

Helle, Veikko: *Puuseppä Suomen eduskunnassa*. Toim. Olavi Hurri. Helsinki 1981. (Helle 1981)

Helminen, Martti, Lukander, Aslak: *Helsingin suurpommitukset helmikuussa 1944*. Porvoo 2004.

Helsingin kadunnimet 3. Helsinki 1999.

Helsingin Sanomat. Etusivun uutisia. Utissivuja ja valokuvia 125 vuoden ajalta. Helsinki 2014.

Helsingin sos-dem keskusteluseura viisi kymmentä vuotta. Helsinki 1970.

Helsingin Työväentalon vuosisata. Kirj. Tero Tuomisto, Riitta Pakarinen, toim. Tapio Pekkola. Helsinki 1994.

Helsinki 1945. Pääkaupunki ja rauha. Kirj. Laura Kolbe, Samu Nyström, Jyrki Vesikansa. Helsinki 2015.

Helsinki ensimmäisessä maailmansodassa. Helsingin sotaurmat 1917–1918. Toim. Jarmo Nieminen. Helsinki 2015.

Hely, A. M.: *Uusi aikuiskasvatus*. Forum kirjasto F 19. Helsinki 1968.

Hentilä, Marjaliisa: Maa jossa piiatkin saivat äänestää. Suomen työläisnaisliikkeen kuva kansainvälisessä lehdistössä 1906–1914. Teoksessa *Tuntematon työläisnainen*. (Marjaliisa Hentilä 1989)

Hentilä, Marjaliisa: *Sovittelija. Matti Paasivuori 1866–1937*. Helsinki 2013 (Marjaliisa Hentilä 2013)

Hentilä, Marjaliisa, Hentilä, Seppo: *Saksalainen Suomi 1918*. 3. p. Helsinki 2017.

Hentilä, Marjaliisa, Kosunen, Mikko: *Demokratian muisto. Työväen Arkisto 110 vuotta*. Helsinki 2019.

Hentilä, Marjaliisa, Lähteenmäki, Maria: *Kansainvälinen naistenpäivä 1910–1990*. Työväen Arkiston julkaisu 2. Helsinki 1990.

Hentilä, Seppo: Bolshevikkien tuki Suomen työväenliikkeen vallankumouslinjalle syksyllä 1917. Bolsjevikernas stöd till för den revolutionära linjen inom Finlands arbetarrörelse hösten 1917. Teoksessa *Pro Finlandia* 4. Helsinki 2017. (Hentilä 2017a)

Hentilä, Seppo: *Den svenska arbetarklassen och reformismens genombrott inom SAP före 1914. Arbetarklassens ställning, strategi och ideologi*. Helsinki 1979. (Hentilä 1979)

Hentilä, Seppo: Kulttuuritoiminnan elpyminen työväen joukkojärjestöissä 1940-luvun jälkipuoliskolla. Teoksessa *Yhteiskunnallinen arkistosäätö*. Helsinki 1984. (Hentilä 1984b)

Hentilä, Seppo: Neuvosto-Venäjän tuki Suomen punaisille vuoden 1918 sisällissodassa. Sovjet-Rysslands stöd till de röda i Finland under inbördeskriget 1918. Teoksessa *Pro Finlandia* 4. Helsinki 2017. (Hentilä 2017b)

Hentilä, Seppo: *Pitkät varjat. Muistamisen historia ja politiikka*. Helsinki 2018. (Hentilä 2018a),

Hentilä, Seppo: *Suomen työläisurheilun historia I. Työväen Urheiluliitto 1919–1944*. Helsinki 1982. (Hentilä 1982)

Hentilä, Seppo: *Suomen työläisurheilun historia II. Työväen Urheiluliitto 1944–1959*. Helsinki 1984. (Hentilä 1984c)

- Hentilä, Seppo: Suomen työväenliike ja pohjoismainen kansalaisyhteiskunta. Finlands arbetarrörelse och det nordiska medborgarsamhället. Teoksessa *Pro Finlandia 3*. Helsinki 2016. (Hentilä 2016)
- Hentilä, Seppo: *TUL liikuttaa, kasvattaa, vaikuttaa. Suomen Työväen Urheiluliitto 1919–2019*. Helsinki 2019 (Hentilä 2019)
- Hentilä, Seppo: Työväenliikkeen puolue- ja järjestöelämän herääminen. Teoksessa *Suomi 1944*. Helsinki 1984. (Hentilä 1984a)
- Hentilä, Seppo: Vapaussota – valkoisen Suomen historiapolitiittinen artefakti. Teoksessa *Sisällissodan jäljet*. Helsinki 1984. (Hentilä 2018b)
- Hentilä, Seppo: *Veljeyttä yli Pohjanlahden. Suomen ja Ruotsin työväenliikkeen kosketuskohtia suuresta Sundsvallin lakosta Suomen kansalaissotaan*. Helsinki 1980. (Hentilä 1980)
- Henttinen, Annastiina: *Maaseudun Sivistysliitto 1952–2002*. Helsinki 2002.
- Herajoen Työväenyhdistys RY. Historiikki 1908–1998*. Toim. Risto Suomela. Herajoki 1998.
- Hietanen, Silvo: Siirtoväen ja rintamamiesten asuttaminen. Teoksessa *Suomi 1944*. Helsinki 1984.
- Hietanen-Loppi, Mervi: *Turvan taival 1910–2010. Sata vuotta keskinäistä vakuutusturvaa*. Tampere 2010.
- Honka-Hallila, Helena: *100 vuotta kotkalaista työväenliikettä*. Kotka 1992.
- Hoppu, Tuomas: *Sotainvalidit edellä käyden – vammoista huolimatta*. Sotainvalidien Veljesliitto 1940–2015. Helsinki 2015. (Hoppu 2015)
- Hoppu, Tuomas: Taistelevat osapuolet ja johtajat. Teoksessa *Sisällissodan pikkujättiläinen*. Helsinki 2009. (Hoppu 2009)
- HTY:n naisosaston historiasta*. Kirj. Kaarina Lyytikäinen, haast. Arja-Anneli Tuominen, toim. Liisa Aura. [ei painopaikkaa eikä -vuotta, 1973]
- Huhtanen, Heimo: *Kun vaihtuu aika. Espoon Nuuksion Työväenyhdistys ry 1903–1976*. Espoo 1976. (Huhtanen 1976)
- Hurri, Olavi: *Kansanvaltaa rakentamassa. Sosialidemokraattisen työväenliikkeen historiaa Pohjanmaalla*. Seinäjoki 1991. (Hurri 1991)
- Hurri, Olavi: Työväenliikkeen kulttuuriolemuksesta. Teoksessa *Työväenliike kulttuuritehtijänä*. Helsinki 1969. (Hurri 1969)
- Hurri, Olavi: *Väinö Voionmaa – työväen sivistystyön isä ja työväenliikkeen tienviittoittaja*. Kansan Sivistysrahasto. Helsinki 1979. (Hurri 1979)
- Hurri, Olavi: Väinö Voionmaa. Teoksessa *Tiennäyttäjät 2*. Helsinki 1967. (Hurri 1967)
- Hurri, Olavi, Marttala-Hurri, Vuokko: *Työn ja aatteen talot. Työväentalojen historiaa Uudella- maalla*. Helsinki 1997
- Hurskainen, Kai: Työväen Sivistysliiton Uudenmaan piirin kehitysvaiheita. Teoksessa *Työväen-tutkimus vuosikirja 2009*. Helsinki 2009.

- Huuhka, Kosti: *Kansalais- ja työväenopistotoiminnan historia 1899–1979*. Helsinki 1990. (Huuhka 1990)
- Huuhka, Kosti: Vapaa kansansivistystyö ja aikuiskasvatus. Teoksessa *Valistus, sivistys, kasvatus*. Helsinki 1991. (Huuhka 1991)
- Hyvönen, Eero: *Sateenkaaren täällä puolen. Työmiehen ja Suomen Sosialidemokraatin sivutoimistot ja vaihtosivut 1914–1988*. Helsinki 2010.
- Häikiö, Martti: *Suomen leijona. Svinhufvud itsenäisyysmiehenä*. Helsinki 2017. (Häikiö 2017)
- Hämäläinen, Reijo: *Työväenlehden arktinen taival*. Vantaa 2015.
- Häyrinen, Reijo, Laine, Leena: *Suomi urheilun suurvaltana*. Toim. Erkki Vasara. Helsinki 1989.
- Iivari, Ulpu: *Kansanvallan puolustajat. Sosialidemokraattinen eduskuntaryhmä 100 vuotta*. Helsinki 2007. (Iivari 2007)
- Ilmolahti, Oona: Nostalgian syleilyssä. Luonto, piristeet ja perinteet poikkeusolojen kiinnekehä. Teoksessa *Sisällissodan jäljet*. Helsinki 2017.
- Iltanen, Jussi: *Radan varrella. Suomen rautatieliikennepaikat*. Helsinki 2009.
- Immulan työväenyhdistys satavuotias*. Toim. Leena Levonperä. Lohja 2007.
- Isänmaan puolesta. Suojelupoliisi 50 vuotta*. Toim. Matti Simola, Tuulia Sirvio. Jyväskylä/Helsinki 1999.
- Itkonen, Rieti: Työväki kunnallisessa toiminnassa. Teoksessa *Sosialidemokraattinen puolue 25 vuotta*. Helsinki 1927.
- Jaakkola, Jouko, Murtola, Erkki: *Tampellan työväen avustuskassatoiminta Tampereella 1860–1985*. Tampere 1985.
- Jatkosodan pikkujättiläinen*. Toim. Jari Leskinen, Antti Juutilainen. Helsinki 2005.
- Jermo, Aake: *Kun kansa eli kortilla. Reportaasi lähimenneisyydestä*. Keuruu 1977.
- Johansson, Inge: *För folket och genom folket. Om idéer och utvecklingslinjer i studieförbundens verksamhet*. Helsingborg 1985. (Inge Johansson 1985)
- Johansson, L.: Om arbetarnas bildningssträvanden. Teoksessa *Folkkalender 1920*. Helsingfors 1919.
- Jokisipilä, Markku, Könönen, Janne: *Kolmannen valtakunnan vieraat. Suomi Saksan vaikutuspiirissä 1933–1944*. Helsinki 2013.
- Julkenen, Martti: *Talvisodan kuva. Ulkomaisten sotakirjeenvaihtajien kuvaukset Suomesta 1939–40*. Helsinki 1975.
- Jussila, Osmo: *Neuvostoliiton tragedia: utopiasta vankileirien saaristoksi*. Helsinki 2012. (Jussila 2012)
- Jussila, Osmo: *Suomen suuriruhtinaskunta 1809–1917*. Helsinki 2004. (Jussila 2004)
- Jyräntä, Antero: *Kansa kahvia, henki halpaa. Oikeus sisällissodan Suomessa*. Helsinki 2014.
- Jännittävä työväenhistoria. Hannu Soikkasen 60-vuotisjuhlakirja*. Toim. Marja Rantala. Työväen Arkiston julkaisu no. 3. Helsinki 1990.

Järvelin, Esko: *Vaalien vartiotulta. Joensuun Työväenyhdistys 1888–1988*. Joensuu 1988.

Jääskeläinen, Mauno: *Itsenäisyyden ajan eduskunta 1919–1938*. Suomen kansanedustuslaitoksen historia VII. Helsinki 1973.

Kaarninen, Mervi: *Sotaorvot*. Teoksessa *Sisällissodan pikkujättiläinen*. Helsinki 2009.

80 vuotta tiedonjyviä työväestölle. Työväen Sivistysliiton Nurmijärven Opintojärjestö 1929–2009. Toim. Kai Hurskainen. Helsinki 2009.

Kairamo, Aimo: *Ponnistuksien kautta vapauteen. Sosialidemokraattisen nuorisoliikkeen historia 1906–1922*. Toim. Harri Kivenmaa. Joensuu 1986. (Kairamo 1986)

Kairamo, Aimo: *Suomen Sosialidemokraattisen Puolueen periaateohjelman tausta*. 3.p. Helsinki 1982. (Kairamo 1982)

Kairamo, Aimo: *Tärkeintä on liike. Demokraattisen sosialismin edellytykset ja sosialidemokratian uudet tehtävät*. Helsinki 1989. (Kairamo 1989)

20 vuotta Kultareunan arpajaistoimintaa 1959–1979. Julk. Kultareuna ry [ei painopaikkaa eikä -vuotta, 1979]

Kalela, Jorma: *Työväen Sivistysliitto 1919–1979. Tutkimussuunnitelma*. Helsingin yliopiston poliittisen historian laitoksen julkaisuja 2/1978. Helsinki 1978. (Kalela 1978)

Kalemaa, Kalevi: *Aatteen ja taiteen liitto. Suomalaisen työväenteatterin ja Työväen Näyttämöiden Liiton (1920–1980) kehityslinjoja*. Helsinki 1980. (Kalemaa 1980)

Kalemaa, Kalevi: *Elvi Sinervo – vuorelle nousija*. Helsinki 1989. (Kalemaa 1989)

Kallenautio, Jorma: *Kansan tarina. Vakuutusyhtiö Kansa 1919–1994*. Helsinki 1994. (Kallenautio 1994)

Kallinen, Yrjö: *Hälinää ja hiljaisuutta*. 3. p. Helsinki 1972. (Kallinen 1972)

Kallinen, Yrjö: *Johtajapersoonallisuus*. Teoksessa *Väinö Tanner 60-vuotias*. Helsinki 1941. (Kallinen 1941)

Kallinen, Yrjö: *Puhuja propagandan harjoittajana*. Teoksessa *Työväenliike mainonta propaganda*. Tampere 1946. (Kallinen 1946)

”Kallis toveri Stalin!” Komintern ja Suomi. Toim. Natalia Lebedeva, Kimmo Rentola, Tauno Saarela. Helsinki 2002.

Kanerva, Unto: *Työväenliikkeen taivalta 100 vuotta. Tampereen Työväenyhdistys 1886–1986*. Tampere 1986.

Kansa kaikkivaltias. Suurlakko Suomessa 1905. Toim. Pertti Haapala, Olli Löytty, Kukku Melkas, Marko Tikka. Helsinki 2008.

Kansa liikkeessä. Toim. Risto Alapuro, Ilkka Liikanen, Kerstin Smeds, Henrik Stenius. Helsinki 1987.

Kansalaisvaikuttaminen ajassa. Toim. Inkeri Ahvenisto, Kirsi Mäki. Väki voimakas 19. Tampere 2006.

- Kantasalmi, Kari: Kansan Sivistystyön Liitto: Toimintalinjoja ja reflektiivisyyden pulmia. Teoksessa *Sivistystyön itseymmärrys*. Helsinki 2004. (Kantasalmi 2004)
- Karjalainen, Erkki: *Suomen vapaan kansansivistystyön vaiheet*. Helsinki 1970.
- Kaspio, Leo: Kansandemokraattiset opintokerhot vv. 1944–47. Teoksessa *Demokraattisen Kansan Kalenteri*. Helsinki 1948.
- Kekkonen, Jukka: *Laillisuuden haaksirikko. Rikosoikeudenkäyttö Suomessa vuonna 1918*. Helsinki 1991.
- Kemppinen, Kauko: *Niin perkeleen punainen. 100 vuotta työväenliikettä Kemissä*. Kemi 1987.
- Keskinen, Lauri: Agitaatiotilaisuus opetustapahtumana – teoreettinen tarkastelu agitaation vastaanotosta työväenseuroissa. Teoksessa *Työväki ja kokemus*. Helsinki 2009.
- Keskisarja, Teemu: Stalinin Neuvostoliitto vai natsi-Saksa? Teoksessa *Esseitä*. (Keskisarja 2017)
- Keskisarja, Teemu: *Viipuri 1918*. Helsinki 2013. (Keskisarja 2013)
- Ketola, Eino: *Kansalliseen kansanvaltaan. Suomen itsenäisyys, sosialidemokraatit ja Venäjän valtakumous 1917*. Helsinki 1987. (Ketola 1987)
- Ketola, Eino: Sosialidemokraattien ohjelma Suomen itsenäisyyden toteuttamiseksi keväällä ja kesällä 1917. Teoksessa *Työväki kumouksessa*. Helsinki 2017. (Ketola 2017)
- Kettunen, Pauli: Missä mielessä vanha työväenliike oli poliittinen liike. Teoksessa *Kansa liikkeessä*. Helsinki 1987. (Kettunen 1987)
- Kettunen, Pauli: *Poliittinen liike ja sosiaalinen kollektiivisuus. Tutkimus sosialidemokratiasta ja ammattiyhdistysliikkeestä Suomessa 1918–1930*. Helsinki 1986. (Kettunen 1986)
- Kettunen, Pauli: Punaisesta julistuksesta kansalaisvaikuttaminen politiikkaohjelmaan. Teoksessa *Kansalaisvaikuttaminen ajassa*. Tampere 2006. (Kettunen 2006)
- Kettunen, Pauli: Työväen ja historian liitto – ja sen vapauttava purkautuminen. Teoksessa *Pitkän sillan tuolla puolen*. Helsinki 2010. (Kettunen 2010)
- Kettunen, Pauli: Työväentalo, työläisyhteisö, työväenliike. Kehityspiirteitä ja tutkimusongelmia kansalaissodan ja lapuanliikkeen väliseltä ajalta. Teoksessa *Työväentaloseminaari 1982*. Helsinki 1984. (Kettunen 1984)
- Kinnunen, Kaisa: *Suomi-Neuvostoliitto-seuran historia 1944–1974*. Helsinki 1998. (Kinnunen 1998)
- Kinnunen, Kari: Työväenliikkeen opistojen kehityksestä. Teoksessa *Tulemisen tilassa*. Helsinki 1995. (Kinnunen 1995)
- Kirjailijat puhuvat: Tulenkantajat*. Toim. Ritva Haavikko. Helsinki 1976.
- Kiuru, Sakari: *Aatteen mies. V. O. Veilahti arjen maailmassa*. Helsinki 1998. (Kiuru 1998)
- Kiuru, Sakari: *Lyhyin askelin. Puolipoliittiset muistelmani*. Helsinki 2004. (Kiuru 2004a)
- Kiuru, Sakari: Olavi Hurri, työväen sivistyksen ja perinteen vaalija. Teoksessa *Työväentutkimus vuosikirja 2011*. Helsinki 2011. (Kiuru 2011)

- Kiuru, Sakari: Sosialidemokraattisen liikkeen sivistystyö. Teoksessa *Käytännön sosialidemokratiaa*. Helsinki 1973. (Kiuru 1973)
- Kiuru, Sakari: *Sähköiset suhteeni. Muistumia ja merkintöjä Kesäkadun vuosiltani*. Helsinki 1992. (Kiuru 1992c)
- Kivi, Aleksis: *Seitsemän veljestä*. Helsinki 1968.
- Kivimäki, Ville: *Murtuneet mielet. Taistelu suomalaissotilaiden hermoista 1939–1945*. Helsinki 2013.
- Kjartansson, Helgi Skúli: Islands arbeiderbevegelse og socialdemokratiet. Teoksessa *De nordiska arbetarekongresserna under 100 år*. Stockholm 1986.
- Klinge, Matti: *Isenäisen Suomen ylioppilaat. Ylioppilaskunnan historia 1917–1960*. Ylioppilaskunnan historia IV. Helsinki 1978. (Klinge 1978c)
- Klinge, Matti: *Vihan veljistä valtiososialismiin. Yhteiskunnallisia ja kansallisia näkemyksiä 1910- ja 1920-luvuilta*. Helsinki 1972. (Klinge 1972)
- Klinge, Matti: *Ylioppilaskunnan historia. Ensimmäinen osa 1828–1852. Turun ajoista 1840-luvun aktivismiin*. Helsinki 1978. (Klinge 1978a)
- Klinge, Matti: *Ylioppilaskunnan historia. Toinen osa 1853–1871. Kansalaismielen synty*. Helsinki 1978. (Klinge 1978b)
- Knudsen, Knud, Caspersen, Hanne, Nielsen, Vagn Oluf: *Kampen for en bedre tillvaerelse. Arbejdernes historie i Danmark fra 1800-tallet til 1990*. Red. Henning Grelle. Selskabet til forskning i Arbejderbevaegelsens historie. Köbenhavn 1991.
- Koivisto, Hanne: *Elämää maalla ja kaupungissa*. Teoksessa *Maamme*. Helsinki 2016 (Koivisto 2016b)
- Koivisto, Hanne: *Intohimoja isänmaasta*. Teoksessa *Maamme*. Helsinki 2016 (Hanne Koivisto 2016c)
- Koivisto, Hanne: *Nuoren valtion avohaavat*. Teoksessa *Maamme*. Helsinki 2016 (Hanne Koivisto 2016a)
- Koivisto, Hanne: *Ystävyysseurat kaksinaipaisessa maailmassa*. Teoksessa *Maamme*. Helsinki 2016 (Hanne Koivisto 2016d)
- Koivisto, Mauno: *Koulussa ja sodassa*. 2. p. Helsinki 1998. (Koivisto 1998)
- Koivisto, Mauno: *Liikkeen suunta*. Helsinki 1997. (Koivisto 1997)
- Kolanen, Risto, Väisänen, Seppo: *Saaren ja aatteen asialla. Lauttasaaren sosialidemokraattien 60-vuotisjuhlakirja*. Helsinki 2007.
- Kolbe, Laura: *Sivistyneistön rooli. Helsingin yliopiston ylioppilaskunta 1944–1959*. Helsingin yliopiston ylioppilaskunnan historia 5. Helsinki 1993. (Kolbe 1993)
- Komulainen, Jorma, Hämäläinen, Unto: *Eduskunta sadan vuoden kuvina. Tasavallan tiellä*. Helsinki 2006.
- Korpela, Viljo: *Niin se on poijaat. Viihdetaitelijat sodissamme 1939–1945*. Helsinki 1991.

- Korppi-Tommola, Aura: *Miina Sillanpää. Edelläkävijä*. Helsinki 2016.
- Kortti, Jukka: Kahtiajakautuminen: uhoa ja tuhoutuneita unelmia. Teoksessa *Esseitä itsenäisen Suomen tarinasta*. Helsinki 2017.
- Koskimaa, Matti: *Suomen kohtalon ratkaisut. Talvisota ja jatkosota 1939–1944*. Jyväskylä 2013.
- Kosonen, Tuire: *Työväenkirjastot Suomessa*. Helsinki 1985
- Kotirintama 1941–1944*. Toim. Martti Favorin, Jouko Heinonen. Helsinki 1972.
- Kotirintama*. Toim. Martti Turtola. Helsinki 2018.
- Kujala, Antti: *Venäjän hallitus ja Suomen työväenliike 1899–1905*. Helsinki 1996. (Kujala 1996)
- Kujala, Antti: Venäjän vallankumouksellisten suhtautuminen Suomeen vuosina 1899–1917. De ryska revolutionärernas inställning till Finland åren 1899–1917. Teoksessa *Pro Finlandia 4*. Helsinki 2017. (Kujala 2017)
- Kulha, Keijo K.: *Aseveljien aika. Suomalaisen asevelihengen ja aseveliliikkeen historiaa 1940–1945*. Helsinki 1980.
- Kulman takana Elanto*. Helsinki 2002.
- Kulttuuri työväenluokan aseena*. Toim. Ismo Porna, Tampere 1971.
- ”Kun radio tuli meille.” Yleisradion julkaisusarja 2/1976. Helsinki 1976.
- Kurkela, Vesa: Musiikkikulttuuri. Teoksessa *Maamme Suomi*. Helsinki 2007. (Kurkela 2007)
- Kurkela, Vesa: *Taistojen tiellä soiteltiin – ja soiton tahdissa tanssittiin. Varkautelaiset työväeniltoamat ja niiden musiikki työväen osakulttuurin kaudella*. Työväenmusiikki-instituutin julkaisuja 2. Jyväskylä 1983. (Kurkela 1983)
- Kuusinen, O. W.: Sananen sivistyskysymyksestä ja meidän sosialistisesta kirjallisuudestamme. Teoksessa *O. W. Kuusinen*. (Kuusinen 1981)
- Kuusinen, O. W.: *Suomen työväenliikkeen opetuksia*. Helsinki 1949. (Kuusinen 1949)
- Kyllä se siitä! Mauno Koiviston ensimmäiset kahdeksan vuosikymmentä*. Toimituskunta Tellervo Koivisto, Seppo Lindblom, Jaakko Kalela, Olli Arrakoski. Helsinki 2003.
- Käy eespäin. Suomalaista työväenrunoutta*. Uusi laitos. Toim. Kalevi Kalemä. 2.p. Helsinki 1978.
- Käy eespäin. Valikoima suomalaista työväenrunoutta*. Helsinki 1957.
- Käytännön sosialidemokratiaa*. Toim. Pentti Holappa. 2. p. Helsinki 1973.
- Laakso, Mikko, Åberg, Veijo: *Sosialismiin! Sosialidemokraattiset nuoret 1906–2006*. Helsinki 2006.
- Laaksonen, Lasse: *Eripuraa ja arvovaltaa. Mannerheimin ja kenraalien henkilösuhteet ja johtaminen*. Täydennetty juhlap., Jyväskylä 2014.
- Laati, Iisakki: Kunnalliselämä. Teoksessa *Helsingin kaupungin historia. IV osa, jälkimmäinen nide*. Helsinki 1956.
- Laavola, Heikki: *Kun Suomen työväki heräsi. Vaistonvaraisesta ristiriidasta sosialistiseen Forssan ohjelmaan 1903*. Helsinki 1974.

- Lackman, Matti, Sirvio, Tuulia: Etsivä keskuspoliisi, ”Valkoisen Suomen” turvallisuuspoliisi 1919–1937. Teoksessa *Isänmaan puolesta*. Kaavi 2018.
- Lagerstedt, John: *Viaporin maarintama. Retkiopas ensimmäisen maailmansodan linnoille*. Helsinki 2014
- Lahtinen, Esa: Finland. Teoksessa *The Memory of May Day. An Iconographic History of the Origins and Implanting of a Worker’s Holiday*. Ed. Andrea Panaccione. Venezia 1989. (Lahtinen 1989)
- Laine-Juva, Yrjö, Änkö, Matti: *Käsityön ja pienteollisuuden parissa. Helsingin käsityö- ja teollisuusyhdistys 1868–1968*. Helsinki 1968.
- Laitinen, Erkki: Vuoden 1945 maanhankintalain synty, sisältö ja toteutus. Teoksessa *Rintamalta raivioille*. Jyväskylä 1995.
- Laitinen, Hannele: *Helsingin sosialidemokraattinen naisyhdistys 75 vuotta 1920–1995*. Helsinki 1995.
- Lappalainen, Jussi T.: *Punakaartin sota 1*. Helsinki 1981.
- Lappalainen, Pekka: *J. V. Snellman. Kansallinen herättäjä Kuopiossa*. Kuopion museo. Kulttuurihistorian osaston julkaisuja 3. Kuopio 1982.
- Larsen-Bjerre, Hans: Socialdemokratiet i Danmark stöt på nordisk kurs. Teoksessa *De nordiska arbetarekongresserna under 100 år*. Stockholm 1986.
- Laulukirja. Työväen lauluja kahdeksalta vuosikymmeneltä*. Koonnut Pekka Gronow. 2. p. Helsinki 1971.
- Lehén, Tuure: *Marxilaisuuden alkukylvöä Suomessa. O. W. Kuusinen ja Sosialistinen Aikakauslehti 1906–1908*. Helsinki 1971.
- Lehmusoksa, Risto ja Ritva: *Mannerheimin pöydässä*. Helsinki 2005.
- Lehtimäki, Seppo: *Muonion sos.dem. ty 30 vuotta. Muonion alueen sos.dem. yhdistysten vaiheita vuodesta 1945*. Oulu 1978
- Lehtinen, Inkeri: Työväen omaehtoisen kulttuuritoiminnan historiikkia. Teoksessa *Kulttuuri työväenluokan aseena*. (Inkeri Lehtinen 1971)
- Lehtinen, Lasse: *Sodankäyntiä sanoin ja kuvin. Suomalainen sotapropaganda 1939–44*. Helsinki 2006. (Lehtinen 2006)
- Lehtola, Veli-Pekka: Kuoleman ja elämän rintama. Teoksessa *Maamme*. 2016.
- Leino, Yrjö: *Kommunisti sisäministerinä*. Helsinki 1991 [näköispainos tuhoutusta vuoden 1958 painoksen kirjasta]
- Leiponen, Kauko: *Kansa talkoissa*. Helsinki 1987.
- Lenin ja Suomi 1–3*. Toim. kunnan puheenjohtaja Jaakko Numminen. Helsinki 1987, 1989, 1990.
- Lepistö, Matti: *Vapaa talonpoika Pohjanmaalta*. Toim. Olavi Hurri. Helsinki 1983.
- Leppänen, Veli-Pekka: *SKP ohranasta oppositioon. Kommunistit Helsingissä 1944–1951*. Helsinki 1994. (Leppänen 1994)

Leskelä, Ilkka: *Oman tiensä tekijät. Haagan Työväenyhdistyksen 100-vuotinen historia*. Helsinki 2008.

Liakka, Niilo: Sivistys ja kansansivistys. Teoksessa *Valistus, sivistys, kasvatus*. (Liakka 1991a)

Liakka, Niilo: Vapaa kansansivistystyö II. Teoksessa *Valistus, sivistys, kasvatus*. (Liakka 1991b)

Liakka, Niilo: Vapaa kansanvalistustyö IV. Teoksessa *Valistus, sivistys, kasvatus* (Liakka 1991c)

Liikanen, Ilkka: Kansanvalistajien kansakunta. Kansanvalistusseura fennomanian aatteellisena ja organisatorisena keskuksena. Teoksessa *Kansa liikkeessä*. Helsinki 1987.

Liiten, Ossi: *Parempaa punaista. Kemin sosialidemokraattisen kunnallisyhdistyksen historiaa vuosisadan vaihteen tienoilta nykyaikaan*. I osa (1887–1963), II osa vuodesta 1963 vuoteen 1989. Kemi 1989.

Lindqvist, Anders G.: *En folkrörelse väller fram. De finlandssvenska ungdomsföreningarna, deras uppkomst, verksamhet och samarbete under de första femtio åren, 1888–1938*. Uf-historiskt arkivskrift nr 4. Helsingfors 2006.

Liukkonen, Väinö: Työväenliikkeen opistot. Teoksessa *Työväen omaehtoinen sivistystyö*. Helsinki 1954.

Lohjan työväenyhdistys sata vuotta yhteistyötä. Toim. Leena Levonperä. Lohja 2005.

Lohtander, Liisa: Kansansivistyksestä individualismiin, kansanliikkeestä kansalaisaktivismiin. Yhdistystoiminta Suomessa 1800-luvulta nykypäivään. Teoksessa *Kotiseutu 2015*. Kerava 2015.

Luja-Penttilä, Sinikka: *Venla*. Helsinki 1983.

Luokkataistelun tiellä. Sosialidemokraattinen nuorisoliike 1906–1976. Kirj. Heikki Laavola, Risto Meriläinen, Päivi Puhakainen. Helsinki 1976.

Luukko, Unto: *Rakentajan elämäankaari. Helsingin Hakan noususta Haka-konsernin tuhoon 1938–1994*. Helsinki 2000.

Lyytinen, Eino: *Työväen pankki. STS ja sen edeltäjät 1909–1984*. Helsinki 1983.

Lähtenmäki, Maria: Poliittinen kotitalous. Työläisnaisliikkeen kotitalouspoliittisen ohjelman muotoutuminen 1920-luvun Suomessa. Teoksessa *Jännittävä työväenhistoria*. (Lähtenmäki 1990)

Lähtenmäki, Maria: *Vuosisadan naisliike. Naiset ja sosialidemokratia 1900-luvun Suomessa*. Helsinki 2000. (Lähtenmäki 2000)

Lähtenmäki, Maria: *Väinö Voionmaa. Puolue- ja geopolitiikka*. Helsinki 2014. (Lähtenmäki 2014)

Maamme Suomi. Toim. Anssi Mäkinen, Veikko Kallio. Helsinki 2007.

Maamme. Itsenäisen Suomen kulttuurihistoria. Toim. Marjo Kaartinen, Hannu Salmi, Marja Tuominen. Helsinki 2016.

Majander, Mikko: *Demokratiaa dollareilla. SDP ja puoluerahoitus pulataloudessa 1945–1954*. Helsinki 2007. (Majander 2007)

Majander, Mikko: *Pohjoismaa vai kansandemokratia? Sosiaalidemokraatit, kommunistit ja Suomen kansainvälinen asema 1944–51*. Helsinki 2004. (Majander 2004)

- Markkula, Harri: Yrjö Kallisen paluu. Teoksessa *Työväentutkimus 1996*. Helsinki 1996.
- Markov, M.: *Finljandija. Puna-armeijan Suomi-opas 1939*. Toim. Pekka Tuomikoski. Helsinki 2013.
- Marsalkan koti. Mannerheim-museon vuosikymmenet*. Toim. Märtha Norrback. Helsinki 2001.
- Matkan jatkuessa. Työmies – Suomen Sosialidemokraatti – Demarin satavuotistaival*. Toim. Jukka Halonen. Helsinki 1995.
- Mauriala, Vesa: *Uutta aikaa etsimässä. Individualismi, moderni ja kulttuurikritiikki tulenkantajien elämässä 1920- ja 1930-luvulla*. Helsinki 2005.
- Meinander, Henrik: *Suomen historia. Linjat rakenteet käännekohtat*. 2. korjattu p. Helsinki 2010.
- Merikoski, Sirkka: *Poimintoja sadan vuoden taipaleelta kohti tasa-arvoa. Messukylän Sos.dem. Naisyhdistys ry:n historia*. Tampere 2019.
- Merkkillinen Mauno*. Toim. Seppo Lindblom, Pekka Korpinen. 2019.
- Metsälä, Jarmo: *Oppia ikä kaikki. Työväen Sivistysliiton Vammalan seudun opintojärjestö r.y. 20 vuotta*. Helsinki/Vammala 1993.
- Metsälä, Tarmo: *Isänmaan puolesta. Suomalaisten taistelujen tiet ja tappiot 1939–1945*. Helsinki 2002.
- Mickelsson, Rauli: *Suomen puolueet vapauden ajasta maailmantuskaan*. Tampere 2015.
- Miettinen, Reijo, Tuunainen, Juha: Opiskelua poliittisten pyrkimysten ristipaineissa: Tammi-saaren ”yliopisto” 1920- ja 1930-luvuilla. Teoksessa *Työväki ja sivistys*. Helsinki 2016.
- Mikkonen, Simo: *”Te olette valloittaneet meidät!” Taide Suomen ja Neuvostoliiton suhteissa 1944–1960*. Helsinki 2019.
- Minkkinen, Aimo: Lenin-museo täytti 60. Teoksessa *Työväentutkimus 2006*. Helsinki 2006.
- Muikku, Jari: *Suomalaisen äänitetuotannon sata ensimmäistä vuotta, jublakansiossa Suomalainen äänilevy 100 vuotta*. Suomen Ääni- ja kuvatallennetuottajat ÄKT ry 2001.
- Mustakallio, Sinikka: *Naisten itsenäisyyshistoriaa Suomessa*. Helsinki 1988.
- Mustemaalari. Suomen sos.dem. sanomalehtimiesyhdistyksen vuosikirja 2018*. Porvoo 2018.
- Mylly, Juhani: *Maalaisliitto 1918–1939. Maalaisliitto-Keskustapuolueen historia 2*. Helsinki 1989.
- Mäkinen, Juha: *Keravan työväenyhdistys 1905–1980*. Kerava 1981. (Juha Mäkinen 1981)
- Mäntsälän historia III*. Kirj. Kirsi Keravuori, Eeva-Liisa Oksanen. Mäntsälä 1997.
- Naisen työ. Sosialidemokraattisen naisliikkeen 80-vuotisjuhlakirja*. Kirj. Marja Lehto, Kirsti Valkonen. Helsinki 1980.
- Nauticus [Mika Waltari]: *Totuus Virosta, Latviasta ja Liettuasta*. 3. p. Helsinki 2008.
- Nenonen, Kaija, Toppari, Kirsti: *Herrasväen ja työväen kaupunki. Kaupungin vanhoja kortteleita II*. Hämeenlinna 1983. (Nenonen, Toppari 1983)
- Nevakivi, Jukka: *Johdanto*. Teoksessa *Suomi 1944*. Helsinki 1984. (Nevakivi 1984a)

Nevakivi, Jukka: *Muurmannin legioona. Suomalaiset ja liittoutuneiden interventio Pohjois-Venäjälle 1918–1919*. Helsinki 1970. (Nevakivi 1970)

Niemelä, Seppo: *Sivistystyö*. Helsinki 2006.

Niemi, Veikko: Eräs unohdettu – YKK:n sosialistikerho. Teoksessa *Työväentutkimus 1998*.

Nieminen, Matti: *Suomen Kirjatyöntekijäin Liiton historia 1. Ammatillinen järjestäytyminen ja ammattiyhdistyspolitiikka Suomessa vuoteen 1914*. Helsinki 1977. (Nieminen 1977)

Nieminen, Matti: Työväen Arkisto. Teoksessa *Työväenliike kulttuuritekijänä*. Helsinki 1969. (Nieminen 1969)

Nieminen, Saul: *Yrjö Kallinen. Mies äänen takana*. Helsinki 1978.

Niinistö, Jussi: *Lapuan Liike. Kuvahistoria kansannoususta 1929–1932*. Helsinki 2003.

Nikkanen, Konsta: Leppävaaran taistelu 11.4.1918. Teoksessa *Sisällissodan aikaan Espoossa*. Helsinki 2018.

Nikki, Kalevi: *Sata huomisen vuotta. Jyväskylän Työväenyhdistys 1888–1988*. Jyväskylä 1988

Nordberg, Erkki: *Ässät jyllää! Stadin kundit jatkosodassa*. Toim. Jarmo Nieminen. Helsinki 2019.

Nousiainen, Jaakko: *Suomen poliittinen järjestelmä*. 9. p. Juva 1992.

Nummela, Esko: *Kertomus Väinö Linnan Pentinkulmasta*. Työväenperinteen Tutkimus ry:n julkaisu. Helsinki 2016.

Nuori Otto Ville Kuusinen 1881–1920. Toim. Vesa Salminen. Jyväskylä 1970.

Nuorteva, Jussi: Venäjän-Japanin sota ja Venäjän maaliskuun 1905 vallankumous. Rysk-japanska kriget och revolutionen i mars 1905. Teoksessa *Pro Finlandia 4*. Helsinki 2018.

Nyström, Samu: *Oodi sivistykselle. Helsingin työväenopisto 100 vuotta*. Helsinki 2014.

Nyt ylös kansa kaikkivalta. Valikoima vanhan työväenliikkeen runoutta. Toim. Kalevi Kalemmaa. Jyväskylä 1975.

Näre, Sari, Kirves, Jenni: Lapsuus sodan keskellä. Teoksessa *Sodassa koettua*. Helsinki 2008.

O. W. Kuusinen: Asian periaatteellinen puoli. Valittuja kirjoituksia ja puheita vuosilta 1905–1918. Toim. Juha Ukkonen. Helsinki 1981.

Oikeastaan aika mielenkiintoinen elämä. Olavi Hurrin muistelmat. Toim. Merja Minkkinen. Helsinki 2011.

Oinonen, Paavo: Radio, gramofonikuume ja Hollolan Hollywood. Teoksessa *Maamme*. Helsinki 2016 (Oinonen 2016a)

Oinonen, Paavo: Satumaa ja ryysyranta. Teoksessa *Maamme*. Helsinki 2016 (Oinonen 2016b)

Oinonen, Teemu: *Erkki Salomaa edelläkävijä*. Helsinki 1989. (Oinonen 1989)

Oinonen, Teemu: *Kotkan lailla. Sirola-opiston historiikki*. Hämeenlinna 1976. (Oinonen 1976)

Oittinen, R. H.: N. R. af Ursin. Teoksessa *Tiennäyttäjät 1*. Helsinki 1967. (Oittinen 1967)

- Oittinen, R. H.: Neljännesvuosisata tarkastelussa. Teoksessa *Oittinen 1969* Oittinen, R. H.: Tehtäviä ja tavoitteita – Työväenliikkeen saralla. Helsinki 1969.
- Oittinen, R. H.: *Työväenkysymys ja työväenliike Suomessa. Aikamme kulttuuri 12*. Helsinki 1948. (Oittinen 1948a)
- Oittinen, R. H.: Työväenliikkeen kulttuuripoliittiset tavoitteet. Teoksessa *Työväen omaehtoinen sivistystyö*. Helsinki 1954. (Oittinen 1954a)
- Oittinen, R. H.: Väinö Voionmaan perintö. Teoksessa *Oittinen 1969*.
- Oittinen, R. H.: Ystävyyden rakentaminen. Teoksessa *Oittinen 1969*.
- Ojakkalan perinnettä. Ojakkalan Perinteenkeruun Opintokerho*. Vihti 1989.
- Ojanen, Eero: *Oppimisen ilo. Opintotoiminnan Keskusliitto 75 vuotta 1943–2018*. Helsinki 2018.
- Ollila, Kaija, Toppari, Kirsti: *Puhvelista Punatulkkuun. Helsingin vanhoja kortteleita*. 6. p. Helsinki 1986. (Ollila, Toppari 1986)
- Olsson, Lars, Ekdahl, Lars: *Klass i rörelse. Arbetarrörelsens i svensk samhällsutveckling*. Stockholm 2014.
- Open Education Association*. Avatud Hariduse Liit. Spring – Winter 1996. Published by Peeter Vihalemm, Eda Seelman. Tartu 1996.
- Osuustoimintamies: Työväki osuustoimintaliikkeessä. Teoksessa *Sosialidemokraattinen puolue 25 vuotta*. Helsinki 1924.
- Paasio, Rafael: *Kun aika on kypsä*. Toim. Heikki Kymäläinen. Helsinki 1980. (Paasio 1980)
- Paasivirta, Juhani: Sosialidemokraattinen puolue ja Suomen itsenäistyminen. Teoksessa *Suomen sosialidemokraattinen työväenliike 1899–1949*. Helsinki 1949. (Paasivirta 1949b)
- Paasivirta, Juhani: *Suomen poliittisen työväenliikkeen kehitys*. Helsinki 1949. (Paasivirta 1949a)
- Paastela, Jukka: *Sosialismin sanakirja*. Turenki 1975. Helsinki 1975. (Paastela 1975)
- Paastela, Jukka: *Sosialistisia aatteita ennen Marxia*. Helsinki 1973. (Paastela 1973)
- Paavilainen, Sinikka: *Työtytöt. Tytöt isänmaan palveluksessa 1941–1945*. Helsinki 2010.
- Paavolainen, Jaakko: *Suomen kansallinen murhenäytelmä. Punainen ja valkoinen terrori ja vankeileirit v. 1918*. Helsinki 1974. (Paavolainen 1974)
- Paavolainen, Jaakko: *Väinö Tanner 2. Senaattori ja rauhantekijä*. Helsinki 1979. (Paavolainen 1979)
- Paavolainen, Jaakko: *Väinö Tanner patriootti. 4. Elämäkerta vuosilta 1937–1966*. Helsinki 1989. (Paavolainen 1989)
- Paavolainen, Olavi: *Synkkä yksinpuhelu. Päiväkirjan lehtiä 1941–1944*. Helsinki 1982. (Paavolainen 1982)
- Paavolainen, Olavi: *Volga virtaa nyt Moskovaan*. Toim. Ville Laamanen, Hannu Riikonen. Helsinki 2016.
- Palme Dutt, R.: *Internationaali. Katsaus internationaalien historiaan*. Helsinki 1973.

- Palmgren, Raoul: Marxilaisesta sivistysperiaatteesta. Soihtu 7–8/1934. Teoksessa *Palmgren 1980*.
- Palmgren, Raoul: Puolueen kulttuuripolitiikka. Soihtu 3/1934. Teoksessa *Palmgren 1980*.
- Palmgren, Raoul: Suuri linja. *Kansallisia tutkielmia. Arwidssonista vallankumouksellisiin sosialisteihin*. 2. p. Helsinki 1976. (Palmgren 1976)
- Palmgren, Raoul: *Tekstejä nuoruuden vuosikymmeneltä*. Helsinki 1980. (Palmgren 1980)
- Palmgren, Raoul: *Tekstejä Vapaan Sanan vuosikymmeneltä*. Helsinki 1981. (Palmgren 1981)
- Palmgren, Raoul: *Tekstejä viran ja viisauden vuosikymmeniltä*. Helsinki 1982. (Palmgren 1982)
- Palmgren, Raoul: Työväen henkinen kulttuuri. Teoksessa *Suomen kulttuurihistoria 3. Itsenäisyyden aika*. Toim. kunta Päiviö Tommila, Aimo Reitala, Veikko Kallio. 2.p. Helsinki 1984. (Palmgren 1984)
- Palmgren: Proletaarinen kulttuuri, työväenkulttuuri, edistysellinen kulttuuri. Teoksessa *Palmgren 1981*.
- Palokas, Unto: *Voimakas kansanliike. Lieksan sosiaalidemokraatit 100 vuotta*. Lieksa 2002.
- Parikka, Raimo: *Se oli toivorikasta aikaa. Malmin metallityöläisten historiaa 75 vuoden ajalta 1912–1987*. Jyväskylä 1987.
- Parkkari, Nestori: *Nuoret taistelun tiellä*. Helsinki 1970. (Parkkari 1970)
- Parkkari, Nestori: Sirola-opisto, Yhteiskuntatieteiden kansankorkeakoulu. Teoksessa *Työväen omaehtoinen sivistystyö*. Helsinki 1954. (Parkkari 1954)
- Parkkari, Nestori: Työväen Sivistysliitto. Teoksessa *Demokraattisen Kansan kalenteri 1947*. Helsinki 1946. (Parkkari 1946)
- Partanen, Jukka: *Tovereissamme meillä on voima. Pohjois-Karjalan sos.dem. piirijärjestö 1906–2006*. Joensuu 2006.
- Pekkanen, August: Mitä meiltä puuttuu. Teoksessa *Työväen Akatemian Vuosikirja 1928–29*. Helsinki 1929. (Pekkanen 1929a)
- Peltonen, Ulla-Maija: Sisällissodan muistaminen. Teoksessa *Sisällissodan pikkujättiläinen*. Helsinki 2009. (Peltonen 2009)
- Peltoniemi, U.: *Neljä vuosikymmentä opintokerhotyötä*. Opintotoiminnan Keskusliiton julkaisu n:o 9. Helsinki 1963.
- Pennanen, Jarno: *Tervetultua tervemenoa. Jarnon saaga II*. 2. p. Helsinki 1970.
- Piilonen, Juhani: *Vallankumous kunnallishallinnossa*. Helsinki 1982.
- Pikkusaari, Jussi: *Työväen omaehtoisen sivistystyön aatteen kantavuus*. Työväen Sivistysliitto 1919–1999. Helsinki 2014. (Pikkusaari 2014)
- Pikkusaari, Jussi: *Vaikea vapaus. Sosialidemokratian häviö kirkolle 1850-luvulta 1920-luvulle käydyssä Suomen kulttuuritaistelussa*. Helsinki 1998. (Pikkusaari 1998)
- Pilhjerta, Ritva-Liisa: *Majakka ja muita merimerkkejä*. Helsinki 2001.
- Pilke, Helena: *Omat haukkuivat politrukeiksi. Jatkosodan valistusupseerit*. Jyväskylä 2018.

Piranta, Mirja: *Kylän dynamo. Välähdyksiä Herajoen Työväenyhdistyksen historiasta vuosilta 1908–2008*. Riihimäki 2008.

Pitkäsillan tuolla puolen... Puheenvuoroja työväenliikkeen historiasta, tilasta ja tulevaisuudesta. Toim. Maria Lähteenmäki, Anu Suoranta. Vantaa 2010.

Pohjanmaa, Atte: *Miltä se näytti vasemmalta katsoen*. Helsinki 1970. (Pohjanmaa 1970)

Pohjanmaa, Atte: *Sanan säilä taistelun tiellä. Puolen vuosisadan (1895–1945) taival Työmiehen – Suomen Sosialidemokraatin palstoilta nähtynä*. Helsinki 1948. (Pohjanmaa 1948)

Polvinen, Tuomo: *Venäjän vallankumous ja Suomi 1917–1920 1. Helmikuu 1917 – toukokuu 1918*. 2. p. Helsinki 1967.

Ponnistuspaikka. Pajulahden urheiluopiston kahdeksan vuosikymmentä. Toim. Jukka Hako. Vantaa 2010.

Pro Finlandia. Suomen tie itsenäisyyteen 3. Näkökulma: Ruotsi, Tanska, Norja ja Islanti. Synvinkel: Sverige, Danmark, Norge och Island. Toim. Red. Jussi Nuorteva, Päivi Happonen. Helsinki 2016.

Pro Finlandia. Suomen tie itsenäisyyteen 4. Näkökulma: Venäjä, Puola, Viro, Latvia ja Liettua. Finlands väg till självständighet 4. Synvinkel: Ryssland, Polen, Estland, Lettland och Litauen. Toim. Red. Jussi Nuorteva, Päivi Happonen, John Strömberg. Helsinki 2017.

Puhakainen, Päivi: *Kestävätkö pilarit, kun pohja muuttuu?* Teoksessa *Työväen Akatemia 1984*. (Puhakainen 1984)

Puhakainen, Päivi: *Työväenliikkeen ja yliopistomaailman yhteyksiä sotien välillä*. Teoksessa *Punaisista apostoleista opiskelijaradikalismiin*. Helsinki 1983. (Puhakainen 1983)

Puistolän Sos. dem. Työväenyhdistys 1931–1981. Kirj. Hannu Broman, Risto Meriläinen, Päivi Silanpää. Helsinki 1981.

Puna-armeijan marssiopas Suomeen 1939. Toim. Antero Kautto. Hämeenlinna 1989.

Punaisista apostoleista opiskelijaylioppilasradikalismiin. SONK:n 20-vuotisjuhlakirja. Toim. Tapio Bergholm. Helsinki 1983.

Punttila, L. A.: *Suomen poliittinen historia 1809–1966*, 6. p. Helsinki 1971.

Puutio, Päivi, Stenvall, Kirsti: *Nokian Työväenyhdistyksen historiaa sadalta vuodelta*. Nokia 1995.

Päivälehti – Helsingin Sanomat. Helsinki 1997.

R. H. Oittinen: Tehtäviä ja tavoitteita työväenliikkeen saralla. Toim. kunta Sakari Kiuru, Olavi Hurri, Aimo Kairamo, Viljo Ripatti. Helsinki 1969. (Oittinen 1969)

R. H. Oittisen perintö. R.H. Oittinen 100 vuotta -juhlasesminaari 18.9.2012. Toim. Jorma Turunen. Helsinki 2013.

Raatikainen, Erkki: *Vankempi poika. ”Sinä ja Sorsan Kale, kaverukset maailmalla...”* 2. p. Helsinki 1985.

Railo, Pekka: *Työväen opinnollisen sivistystyön kehityksestä Suomessa*. Teoksessa *Työväen sivistystyö II*. Helsinki 1939. (Railo 1939)

- Railo, Pekka: Työväen Sivistysliitto 10 vuotta. Teoksessa *Työväen kalenteri 1930*. Helsinki 1930. (Railo 1930)
- Railo, Pekka: *Valkoisten vankina. Pääväkirja Kokkolan ja Tammisaaren punavankileireiltä 1918*. Toim. Pekka Tuomikoski. Helsinki 2011. (Railo 2011)
- Rajala, Pertti: *Muistatko 40-luvun?* Toim. Helvi Ollikainen. Helsinki 1992.
- Rajavuori, Anna: Sosialistiagitaattorit maaseututyöväestön valistajina ja opettajina. Teoksessa *Työväki ja sivistys*. Helsinki 2016.
- Rantanen, Pertti, Saari-Musakka, Marjatta: Opintokeskukset ja sivistysjärjestöt. Teoksessa *Aikuiskoulutus 1990-luvun Suomessa*. Helsinki 1994.
- Rantoja, Waldemar: Grankullan asemalta Työväen Akatemiaan. Teoksessa *Työväen Akatemian Vuosikirja 1927–28*. Helsinki 1928.
- Rautio, Antero: *Löytöretki muistomerkeille. Pääkaupunkiseudun julkiset teokset*. Helsinki 2006
- Rautio, Erkki: *Pohjoiset pakolaiset. Tietoa ja tarinoita Lapin sodasta ja lappilaisten evakkotaipaaleesta*. Toim. Tuomo Korteniemi, Mirja Vuopio. Pello 2004.
- Rehumäki, Pekka: Työväen sivistysseurat 1860-luvulla. Teoksessa *Työväki lähtee*. Helsinki 2008. *Rekolan Työväenyhdistys. 70 vuotta mukana alueemme kehityksessä*. Kirj. Toivo Laine [ei painopaikkaa eikä -vuotta, 1994]
- Rentola, Kimmo: *Kenen joukoissa seisot? Suomalainen kommunismi ja sota 1937–1945*. Helsinki 1994 (Rentola 1994)
- Rentola, Kimmo: Komintern ja Suomi 1934–1944. Teoksessa *”Kallis toveri Stalin!”* Helsinki 2002. (Rentola 2002)
- Rentola, Kimmo: Punaisen Valpon synty. Teoksessa *Isänmaan puolesta*. Helsinki 1999. (Rentola 1999)
- Rentola, Kimmo: Punasuomalaiset Venäjällä 1918–1920. De röda finländarna i Ryssland 1918–1920. Teoksessa *Pro Finlandia 4*. (Rentola 2017)
- Reuna, Risto: *”Ei tullutkaan vallankumousta” – Sotasukupolvi, joka esti kansandemokratian. Ääriyasemistien kesäkuun 1946 offensiivi ja metallityöväen työpaikkavastarinta*. Turun yliopiston julkaisuja, sarja C, osa 452. Turku 2018. (Reuna 2018)
- Reuna, Risto: *Puutyöläisten historia 2: Puutyöläiset ja heidän liittonsa työmarkkinoilla 1931–1973*. Helsinki 1985. (Reuna 1985)
- Reuna, Risto: *Puutyöläisten historia: Puutyöläisten keskitetty järjestötoiminta teollistumisen sosiaalista taustaa vasten 1800-luvulta vuoteen 1930*. Helsinki 1984. (Reuna 1984a)
- Reuna, Risto: Ylioppilassosialismin punaiset apostolit. Teoksessa *Punaisista apostoleista opiskelijaradikalismiin*. Helsinki 1983. (Reuna 1983)
- Riekkä, Helena: *Kuopion kaupungin rakennushistoria. Kaupungin rakentamisvaiheita vuodesta 1875*. Kuopion historia 6. Kuopio 2005.

- Ringbom, Nils-Eric: Musiikkielämä. Teoksessa *Helsingin kaupungin historia*. V osa. Ajanjakso 1918–1945. Toinen nide. Helsinki 1965.
- Rinne, Matti: *Kiila 1936–2006. Taidetta ja taistelua*. Helsinki 2006. (Rinne 2006)
- Rintamalta raivioille. Sodanjälkeinen asutustoiminta 50 vuotta*. Toim. Erkki Laitinen. Jyväskylä 1995.
- Ripatti, Viljo: *Meidän yrityksemme*. TSL, Helsinki 1975. (Ripatti 1975)
- Ripatti, Viljo: *R. H. Oittinen työväen sivistäjästä koulunuudistajaksi*. Helsinki 1992. (Ripatti 1992)
- Roms, Jussi: *Aseveljeydestä veljeyteen. Kaatuneiden Muistosäätiön historia*. Helsinki 2008.
- Ropponen, Ville, Sutinen, Ville-Juhani: *Luiden tie. Gulagin jäljillä*. Helsinki 2019.
- Rovaniemen Sos.dem. Työväenyhdistys 90-vuotta 1905–1995*. Toim. Olli Tiuraniemi, Rovaniemi 1995.
- Saastila, Martti: Vasemmistotyöläiset ja Työväen Akatemia. Teoksessa *Työväen Akatemian Vuosikirja 1926–27*. Helsinki 1927.
- Saarela, Tauno: Kommunismien internationaali ja suomalainen kommunismi 1919–1935. Teoksessa *”Kallis toveri Stalin!”*. Helsinki 2002. (Saarela 2002)
- Saarela, Tauno: Pohjoismaiden tie sosialismiin. Teoksessa *Pitäksillän tuolla puolen*. Helsinki 2010. (Saarela 2010)
- Saarela, Tauno: *Suomalaisen kommunismin synty 1918–1923*. Helsinki 1996. (Saarela 1996)
- Saarentaa, Marjatta: *Käpylän Sos. Dem. Työväenyhdistys 1926–1986*. Helsinki 1986.
- Saari, Annukka: *Talolta toreille. Kertomus Järvenpään Työväenyhdistyksen toiminnasta 1905–2005*. Helsinki 2005.
- Saari, V. E.: *Katajana kalliolla. Hämeenlinnan Työväenyhdistys 1888–1988*. Hämeenlinna 1988.
- Saarela, Aarne: *Suomalaisen kommunistin kokemuksia*. Helsinki 1984.
- Saarela, Eero-Eetu: *Suurarpa ry 1944–1968*. Tampere 1968.
- Sallamaa, Kari: *Kansanrintaman valo. Kirjailijaryhmä Kiilan maailmankatsomus ja esteettinen ohjelma vuosina 1933–1943*. Helsinki 1994.
- Salmenhaara, Anja: Katsaus opetustoimintaan. Teoksessa *Harrastajaopistosta konservatorioksi*. Helsinki 1972.
- Salmi, Hannu: Korpikuusen kyyneleet ja itsenäisyyden alkutaival. Teoksessa *Maamme*. Helsinki 2016
- Salminen, Esko: *Propaganda rintamajoukoissa 1941–44*. Helsinki 1976.
- Salminen, Matti: *Yrjö Kallisen elämä & totuus*. Helsinki 2014.
- Salomaa, Erkki: *Tavoitteena kansanvalta. Suomen työväenliikkeen vaihteita vuosina 1944–1960*. Helsinki 1964. (Salomaa 1964)
- Salomaa, Erkki: *Yrjö Sirola, sosialistinen humanisti*. Kuopio 1966. (Salomaa 1966)

- Salonen, Kaisa: Ida Aalle-Teljo. Teoksessa *Tiennäyttäjät II*. Helsinki 1967.
- Santonen, Arvo: *Kansainvälinen. Työväenliike hyvinvointiyhteiskunnassa*. Espoo 1989. (Santonen 1989)
- Santonen, Arvo: *Kansainvälinen. Utopioita ja vallankumouksia – työväenliike vuoteen 1945*. Espoo 1988. (Santonen 1988)
- 100 tarinaa TUL:sta*. Päätoim. Kimmo Suomi. Helsinki 2019.
- Saunio, Ilpo, Tuovinen, Timo: *Edestä aatteen. Suomalaisia työväenlauluja 1890–1938*. Helsinki 1978.
- 70 vuotta. Rovaniemen sos.dem. työväenyhdistys*. Kirj. Vilho Väyrynen. Rovaniemi 1975.
- Seppinen, Ilkka: Erillisrauhan taloudelliset edellytykset. Teoksessa *Suomi 1944*. Helsinki 1984.
- Seppälä, Mikko-Olavi: *Parempi ihminen, parempi maailma – suomalaisen työväenteatterin päättymätön tarina*. Tampere 2020.
- Seurasaaari. Puisto meren syleilyssä*. Toim. Aila Nieminen. Helsinki 2017.
- Siipi, Jouko: *Ryysyrannasta hyvinvointivaltioon. Sosiaalinen kehitys itsenäisessä Suomessa*. Helsinki 1967.
- Siltala, Juha: *Lapuan liike ja kyyditykset 1930*. Helsinki 1985.
- Siltasaari – ennen ja nyt*. Toim. Mauri Virtanen. Helsinki 1993.
- Siltasaari. Pääkaupunkimme toinen keskus*. Toim. Mauri Virtanen. Helsinki 2003.
- Silvennoinen, Oula, Tikka, Marko, Roselius, Aapo: *Suomalaiset fasistit. Mustan sarastuksen airuet*. Helsinki 2016.
- Sisukasta sivistystyötä. Työväen Sivistysliiton Uudenmaan piirijärjestö ry 35 vuotta*. Toim. Kai Hurskainen, Leena Levonperä. Espoo 2008.
- Sisällissodan jäljet*. Toim. Tiina Lintunen, Anne Heimo. Väki voimakas 31. Helsinki 2018.
- Sisällissodan pikkujättiläinen*. Toim. Pertti Haapala, Tuomas Hoppu. Helsinki 2009.
- Sivistysjärjestöt Suomessa. Bildningsförbunden i Finland*. Helsinki 1980.
- Sivistystyön itseymmärrys. Tekstejä järjestöllisestä sivistystyöstä. Kansan Sivistystyön Liitto KSL 40 vuotta*. 2004. Kirj. Kari Kantasalmi, Liisa Korhonen, Jukka Tainio. Helsinki 2004.
- Skog, Emil: *Sosialisti ja patriootti muistelee*. Helsinki 1971. (Skog 1971)
- Snellman, J. V.: Sivistys ja yleishenki. Teoksessa *Valistus, sivistys, kasvatus*. Helsinki 1991.
- Sodassa koettua. Haavoitettu lapsuus*. Vastaava toim. Joni Strandberg. Helsinki 2007.
- Soikkanen, Hannu: Edvard Valpas. Teoksessa *Tiennäyttäjät I*. Helsinki 1967. (Soikkanen 1967)
- Soikkanen, Hannu: Historiankirjoittaja ja hänen lähdemateriaalinsa. Teoksessa *Työväen kalenteri 1976*. Helsinki 1976. (Soikkanen 1976)
- Soikkanen, Hannu: Järjestöhistorian asema suomalaisessa historiankirjoituksessa. Teoksessa *Ei yksin leivästä*. Helsinki 1985. (Soikkanen 1985)

- Soikkanen, Hannu: *Kohti kansanvaltaa 1. Suomen Sosialidemokraattinen Puolue 75 vuotta. 1899–1937*. Helsinki 1975. (Soikkanen 1975)
- Soikkanen, Hannu: *Kohti kansanvaltaa 2. 1937–1944*. Helsinki 1987. (Soikkanen 1987)
- Soikkanen, Hannu: *Kohti kansanvaltaa 3. 1944–1952*. Helsinki 1991. (Soikkanen 1991)
- Soikkanen, Hannu: *Luovutetun Karjalan työväenliikkeen historia*. Helsinki 1970. (Soikkanen 1970)
- Soikkanen, Hannu: Sodista eheyttämiseen. Teoksessa *Vallan kahvaa*. Helsinki 1979. (Soikkanen 1979)
- Soikkanen, Hannu: Suomen Sosialidemokraattisen Puolueen ideologinen kehitys kansalais sodan jälkeen. Teoksessa *Käytännön sosialidemokratiaa*. Helsinki 1973. (Hannu Soikkanen 1973)
- Soikkanen, Timo: *Kansallinen eheytyminen – myytti vai todellisuus? Ulko- ja sisäpolitiikan linjat ja vuorovaikutus Suomessa vuosina 1933–1939*. Turku 1984. (Timo Soikkanen 1984)
- Soikkanen, Timo: Kansallinen eheytyminen ja Talvisodan henki. Teoksessa *Talvisodan pikkujättiläinen*. Helsinki 2006. (Timo Soikkanen 2006)
- Sosialidemokraattinen Puolue 25 vuotta. Muistojulkaisu*. Helsinki 1924.
- Sosialidemokraattiset Naiset Suomen hallituksessa ja eduskunnassa 1907–1996*. Matrikkeli. Toim. Marja Piironen-Honkanen. Sosialidemokraattiset Naiset, Työväen Arkisto. Helsinki 1996.
- Sotaoloissa vuosina 1914–22 surmansa saaneet*. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 10/2004. Toim. Lars Westerlund. Helsinki 2004.
- Sotasavotta. Korsuelämää 1939–1944*. Toim. Aarre Nyman, Esko Salminen, Urpo Vento. Helsinki 1974.
- Stalinin salainen jatkosota. Jatkosodan venäläiset dokumentit*. Toim. Timo Vihavainen, Ohto Manninen. Jyväskylä 2014.
- Steen, Reulf: Den norske revolusjonen. Teoksessa *De nordiska arbetarekongresserna under 100 år*. Stockholm 1986.
- Stenvall, Kirsti, Holmilahti, Timo: *Tutkimus ja työväenkulttuuri. Väki voimakas 2*. Salo 1987.
- Sulamaa, Kaarle: *Veteraania ei jätetä. Suomen Sotaveteraaniliitto 1957–2007*. Helsinki 2007.
- Sulkunen, Irma, Alapuro, Risto: Raittiusliike ja työväestön järjestäytyminen. Teoksessa *Kansa liikkeessä*. Helsinki 1987.
- Sulkunen, Irma: *Raittius kansalaisuskontona. Raittiusliike ja järjestäytyminen 1870-luvulta suurlakon jälkeisiin vuosiin*. Helsinki 1988.
- Suomalaisen sosiologian juuret*. Toim. Risto Alapuro, Matti Alestalo, Elina Haavio-Mannila. Helsinki 1973.
- Suomalaiset. Yhteiskunnan rakenne teollistumisen aikana*. Toim. Tapani Valkonen, Risto Alapuro, Matti Alestalo, Riitta Jallinoja, Tom Sandlund. Helsinki 1980.
- Suomalaiskansallinen kokoomus. Kansallisen kokoomuspuolueen historia 1929–1944*. Kirj. Vesa Vares, Ari Uino. Helsinki 2007.

Suomen historian pikkujättiläinen. Päätoim. Seppo Zetterberg. Helsinki 1987. Kirj. Raimo Salokangas, Antti Laine, Lauri Haataja.

Suomen kansanedustajat. Finlands riksdagsledamöter 1907–2000 I. Toim. Riitta Siunala. Helsinki 2000.

Suomen kansanedustajat. Finlands riksdagsledamöter 1907–2000 II. Toim. Riitta Siunala. Helsinki 2000.

Suomen kulttuurihistoria 2. Autonomian aika. Toim. kunta Päiviö Tommila, Aimo Reitala, Veikko Kallio. 2. p. Helsinki 1983.

Suomen poliittinen historia 1809–1999. Kirj. Osmo Jussila, Seppo Hentilä, Jukka Nevakivi. 3. p. Helsinki 2000.

Suomen poliittinen historia 1809–1975. 2 osa vuodet 1905–1975. Viljo Rasila, Eino Jutikkala, Keijo K. Kulha. Helsinki 1977.

Suomen puolustusvoimat 100 vuotta. Päätoim. Mikko Karjalainen. Helsinki 2018.

Suomen rakennehistoria. Näkökulmia muutokseen ja jatkuvuuteen (1400–2000). Toim. Pertti Haapala. Tampere 2018.

Suomen sosialidemokraattinen työväenliike 1899–1949. Helsinki 1949.

Suomen taidetta. Finsk konst 1900–1960. Näyttelyluettelo, Helsingin kaupungin taidemuseo 20.5.–11.9.1983. Helsinki 1983.

Suomen talous- ja sosiaalhistorian kehityslinjoja. Toim. Eino Jutikkala. Helsinki 1968.

Suomen taloushistoria 1. Agraarinen Suomi. Toim. Eino Jutikkala, Yrjö Kaukiainen, Sven-Erik Åström. Helsinki 1980.

Suomen taloushistoria 2. Teollistuva Suomi. Toim. Jorma Ahvenainen, Erkki Pihkala, Viljo Rasila. Helsinki 1982.

Suomen Työväen Musiikkiliitto 60. Koonnut Merja Hurri. Tampere 1982.

Suomen työväenliikkeen historia. Toim. kunta Lauri Haataja, Seppo Hentilä, Jorma Kalela ja Jussi Turtola, muut kirj. Eino Ketola, Pauli Kettunen, Heikki Laavola, Päivö Puhakainen ja Tero Tuomisto. Helsinki 1976.

Suomen vapaussota 1918. Kartasto ja tutkimusopas. Toim. Juhana Aunesluoma, Martti Häikiö. Helsinki 1995.

Suomenlahti Pietarin suojana. Toim. Ove Enqvist, Johanna Pakola. Jyväskylä 2016.

Suomi 1917–1918. Toim. Juha Hannikainen, Markku Hyrkkänen, Olli Vehviläinen. Väki voimakas 4. Tampere 1990.

Suomi, Juhani: Lohen sukua. Urho Kekkonen poliitikko ja valtiomies. Helsinki 2010. (Suomi 2010)

Suomi, Juhani: Talvisodan tausta. Neuvostoliitto Suomen ulkopoliitikassa 1937–1939. I Holstista Erkkoon. Helsinki 1973. (Suomi 1973)

Suomi, Kimmo: Muutoksen vuosikymmenet. Jyväskylän Työväenyhdistys ry 130 vuotta. 1968–2018. Jyväskylä 2019. (Suomi 2019)

- Suomi, Vilho: *Suomen Yleisradio 1926–1951*. Helsinki 1951.
- Suomi 1944. *Sodasta rauhaan*. Kirj. Jukka Nevakivi, Lauri Haataja, Seppo Hentilä, Silvo Hieta-
nen, Erja Saraste, Ilkka Seppinen, Martti Turtola. Helsinki 1984.
- Suomi uskoi urheiluun*. Toim. Teijo Pyykkönen. Helsinki 1992.
- Suonoja, Kyösti: *Kuluttajat rakentavat 1. KK:lainen osuuskauppaliike 1916–1939*. Helsinki 1966.
(Suonoja 1966)
- Suonoja, Kyösti: *Yrjö Kallinen. Pasifisti puolustusministerinä*. Helsinki 2019. (Suonoja 2019)
- Suonoja, Kyösti, Vepsä, Kirsti: *Kuluttajat rakentavat 2. KK:laisen osuuskauppaliikkeen kehitys
1940–1951*. Helsinki 1967.
- Svensson, Lennart: *Arbetsarekongresserna i Norden under 100 år*. Teoksessa *De nordiska arbete-
rekongresserna under 100 år*. Stockholma 1986.
- Sveriges sak är vår. Svensk utrikespolitik 1939–45 i dokument*. Red. av Krister Wahlbäck, Göran
Boberg. 2 uppl. Stockholm 1967.
- Sydän on hyvä. Zachris Topeliuksen kirjoituksia Helsingistä*. Toimitus, käännös ja kommentaarit
Rolf Martinsen. Helsinki 2003.
- Tahvanainen, Aarno H.: *Yhteistyöllä parempaan huomiseen. Vantaan sosialidemokraattisen kun-
nallisyhteistyön historia*. Vantaa 2000 (Tahvanainen 2000)
- Tahvanainen, Aarno: *Työn ja tasa-arvon puolesta. Korson Työväenyhdistys 1906–2006*. Helsinki
2006 (Tahvanainen 2006)
- Tahvanainen, Aarno: *Vuosisata kätten ja hengen työtä. Tapanilan Työväenyhdistys sata vuotta
1908–2008*. Helsinki 2008. (Tahvanainen 2008)
- Tainio, Tauno: *Neljästi linnassa – neljästi eduskunnassa. Taavi Tainion ja hänen perheensä vai-
heita*. Helsinki 1977.
- Talve, Ilmar: *Teollisuustyöväen työ- ja elämänoloista ennen I maailmansotaa*. Teoksessa *Työ-
väenliike kulttuuritekijänä*. Helsinki 1969. (Talve 1969a)
- Talve, Ilmar: *Työväenkulttuurin tutkimus Turun yliopiston kansatieteen laitoksella*. Teoksessa
Työväenliike kulttuuritekijänä. Helsinki 1969. (Talve 1969b)
- Talvela, Paavo: *Sotilaan muistelmat 1*. Helsinki 1976
- Talvisodan pikkujättiläinen*. Toim. Jari Leskinen, Antti Juutilainen. Helsinki 2006.
- Tanner, Väinö: *Kahden maailmansodan välissä. Muistelmia 20- ja 30-luvulta*. 4. p. Helsinki 1966.
(Tanner 1966)
- Tanner, Väinö: *Olin ulkoministerinä talvisodan aikana*. 8. p. Helsinki 1979. (Tanner 1979)
- Tanskanen, Petri: *Työväen arjesta juhlaan – Kansan Elokuvan ja Allotria Filmin vaiheet*. Teok-
sessa Petri Tanskanen: *Työväen arjesta juhlaan. Kansan Elokuvan ja Allotria Filmin tuotanto
1945–1962*. Helsinki 1996.
- Tanssilavan luona. Huvielämää Jyväskylän Ainolassa*. Toim. Henna Mikkola. Jyväskylä 2005.

Tapaninen, Irma: Toisinajattelijat sivistyneistön ja työväestön välissä. Teoksessa *Työväki ja sivistys*. Helsinki 2016.

Tapiola, Hannu: *Jyväskylän työväenyhdistys 1888–1968*. Jyväskylä 1968. (Tapiola 1968)

Tapiola, Kari: *Riihimäen Työväenyhdistys 1903–1963*. Hämeenlinna 1966. (Tapiola 1966)

Tapiovaara-Harpp, Ulla: Hugo L. Mäkinen 100 vuotta! julkaisussa Teoksessa *Työväentutkimus vuosikirja 2008*. Helsinki 2008.

Tarkiainen, Kari: Punaiset pakolaiset Ruotsissa. De röda flyktingarna i Sverige. Teoksessa *Pro Finlandia* 3. Helsinki 2016.

Tarkka, Jukka: 13. artikla. Suomen sotasyllisyyskysymys ja liittoutuneiden sotarikospolitiikka vuosina 1944–1946. Helsinki 1977.

Tarvainen, Veikko: ASS ja 30-luvun Soihtu. Teoksessa *Punaisista apostoleista opiskelija-radikalismiin*. Helsinki 1983.

Tasavallan vuodet 1917–1987. Toim. kunta Yrjö Kaukiainen, Marja Niiniluoto, Jaakko Paavolainen, Carl Henning. Helsinki 1987.

Tehtävänä työväenhistoria. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 30 vuotta. Toim. Jarmo Peltola, Erkki Vasara. Helsinki 2018.

Teronen, Arto, Vuolle, Jouko: *Syntymälahjana Suomi. Itsenäisyyden lapsia*. Helsinki 2016.

Tiennäyttäjät 1. Suomen työväenliikkeen merkkimiehiä Ursinista Tanneriin. Toim. Hannu Soikkanen. Helsinki 1967.

Tiennäyttäjät 2. Suomen työväenliikkeen merkkimiehiä Ursinista Tanneriin. Toim. Hannu Soikkanen. Helsinki 1967.

Tiensuu, Kyllikki: Kansanopisto kotiutuu Suomeen – Severin Grundtvikin ideoiden toteuttaminen vuoteen 1920. Folkhögskolan slår rot i Finland – Förverkligandet av Severin Grundtviks idéer fram till 1920. Teoksessa *Pro Finlandia* 3. Helsinki 2016.

Tikka, Marko: Punainen ja valkoinen terrori. Teoksessa *Sisällissodan pikkujättiläinen*. Helsinki 2009. (Tikka 2009)

Tikka, Marko: Tarkkailtu Suomi. Valtiollisesti epäluotettaviin kohdistettu sisäinen valvonta ja tiedonkeruu sisällissodan jälkeisinä vuosina. Teoksessa *Valvottu ja kuritettu työläinen*. (Tikka 2020)

Tikka, Marko: *Terrorin aika. Suomen levottomat vuodet 1917–1921*. Helsinki 2006. (Tikka 2006)

Tikka, Marko, Tamminen, Toivo: *Tanssiorkesteri Dallapé. Suomijatsin legenda 1925–2010*. Helsinki 2011.

Toiviainen, Timo: *Vapaan sivistystyön visiot. Castrénilaista laatuviiniä uusissa tammitynnyreissä*. Helsinki 2002.

Toivonen, Torsti: *Ennen ja jälkeen 1918*. Helsinki 1972.

Tommila, Päiviö: *Suomen historiankirjoitus. Tutkimuksen historia*. Helsinki 1989.

1900-luvun Atlas. Kriittisen historian käsikirja. Toim. Benoit Bréville, Dominique Vidal. Helsinki 2016.

Tulemisen tilassa. Näkökulmia työväen sivistystyöhön postmodernin kynnyksellä. Toim. Marja-Liisa Marjamäki, Pertti Rantanen. Helsinki 1995.

Tuntematon työläisnainen. Toim. Leena Laine, Pirjo Markkula. Helsinki 1989.

Tuominen, Marja: Sota joka ei koskaan päättynyt. Teoksessa *Maamme*. Helsinki 2016.

Tuominen, Pekka, Tuominen, Eeva: *Marssi, tanssi ja taide. Riihimäen työväenyhdistyksen soitto-kunta 1906–2006*. Riihimäki 2006.

Tuomioja, Erkki: *Häivähdys punaista. Hella Wuolijoki ja hänen sisarensa Salme Pekkala vallan-kumouksen palveluksessa*. 2. p. Helsinki 2006. (Tuomioja 2006)

Tuomisto, Jukka: Aikuiskasvatuksen peruskäsitteen historiallinen kehitys. Teoksessa *Valistus, sivistys, kasvatus*. Helsinki 1991. (Jukka Tuomisto 1991)

Tuomisto, Jukka: Vapauden kaipuu vapaassa sivistystyössä. Teoksessa *Valituksesta tietämisyh-teiskuntaan. Opintotoiminnan Keskusliiton 60-vuotisjuhlajulkaisu*. Toim. Virve Riikonen. Hel-sinki 2003. (Jukka Tuomisto 2003)

Tuomisto, Tero: *Aikain myrskyssä... Kuopion sosialidemokraattisen työväenyhdistyksen historia 1*. Kuopio 1982. (Tuomisto 1982b)

Tuomisto, Tero: ”Annoin nostaa valkoisen lipun...” Muurari Edvard Nyqvistin elämänvaiheita. Teoksessa *Helsingin pitäjä – Helsinge 1999*. Vantaa 1999. (Tuomisto 1999b)

Tuomisto, Tero: *Espoon työväenliikkeen historia 1950-luvulle. Parempaa aikaa rakentamassa*. Espoo 1984. (Tuomisto 1984b)

Tuomisto, Tero: *Eteenpäin menoa... Kuopion sosialidemokraattisen työväenyhdistyksen historia 2*. Kuopio 1989. (Tuomisto 1989)

Tuomisto, Tero: *Herttoniemen sosialidemokraattisen yhdistyksen 85 toiminnan vuotta*. Helsinki 2002. (Tuomisto 2002b)

Tuomisto, Tero: Kansainvälinen osuustoimintamies. Väinö Tanner presidenttinä tasavallassa, jossa aurinko ei koskaan laske. Teoksessa *Murroskausien mies. Väinö Tanner 1881–1966*. Toim. kunta Simo Laaksovirta, Esa Lahtinen, Risto Reuna, Arvo Salo. Helsinki 1881. (Tuomisto 1981)

Tuomisto, Tero: *Kohti uutta arkipäivää. Vallilan sos.-dem. työväenyhdistyksen 50-vuotishistoria*. Helsinki 1977. (Tuomisto 1977)

Tuomisto, Tero: *Linja-auto on maantien ässä! Kertomus Tuomisen Linja Oy:n vuosikymmeniltä*. Mäntsälä 1987. (Tuomisto 1987)

Tuomisto, Tero: *Mukana kuvassa. Kuusi vuosikymmentä konttoristien ammattiyhdistystoimintaa*. Helsinki 1986. (Tuomisto 1986)

Tuomisto, Tero: Naisten osuudesta espoolaisessa työväenliikkeessä. Teoksessa *Naisen elämää*. Espoo 1992. (Tuomisto 1992b)

Tuomisto, Tero: *Osaston Kaiku. 75 vuotta sosialidemokratiaa Kauniiaisissa. 75 år socialdemokrati i Grankulla*. Kauniainen 1978. (Tuomisto 1978)

Tuomisto, Tero: Oulun puoluekokous. Teoksessa *Työväen kalenteri 1976*. Helsinki 1976. (Tuomisto 1976)

Tuomisto, Tero: *Pitkä on askelten kaiku. Puoli vuosisataa Rintamaveteraaniliiton toimintaa ja vaikutusta*. Helsinki 2014. (Tuomisto 2014)

Tuomisto, Tero: *Puutalokaupunki kasvoi. Näkökulmia Kuopion kaupungin vaiheisiin 1919–2001*. Kuopion kulttuurihistoriallisen museon julkaisuja 13. Toim. Pirjo Jantunen. Kuopio 2002. (Tuomisto 2002a)

Tuomisto, Tero: *Sata vuotta Mäntsälän työväenliikettä*. Mäntsälä 1995. (Tuomisto 1995a)

Tuomisto, Tero: *Talot ja liike. Neljä vuosikymmentä työväentalojen yhteistoimintaa*. Helsinki 2010. (Tuomisto 2010b)

Tuomisto, Tero: *Tienraivaajan osa. Sata vuotta Helsingin Työväenyhdistyksen historiaa 1884–1984*. Helsinki 1984. (Tuomisto 1984a)

Tuomisto, Tero: TSL:n tienviittojen vaiheilta. Teoksessa *Tulemisen tilassa*. Helsinki 1995. (Tuomisto 1995b)

Tuomisto, Tero: Työväen Sivistysliiton ”Agricola”: Hjalmar Eklund, liiton ensimmäinen sihteeri. Teoksessa *Työväentutkimus vuosikirja 2019*. (Tuomisto 2019)

Tuomisto, Tero: *Vuosisata lipunkantajana. Uudenmaan Sosialidemokraatit 1906–2006*. Helsinki 2006. (Tuomisto 2006)

Tuomisto, Tero, Pakkala, Leni: Talkoin ja lahjoituksin. Frivilligarbete och donationer. Teoksessa *Yhdessä rakennetut. Suomalaiset seurantalot. Med gemensamma krafter. Föreninghus i Finland*. Toim. Anna-Maija Halme, Leni Pakkala. Helsinki 2008.

Turtiainen, Arvo: *Leivän kotimaa. Runoja*. 2. p. Helsinki 1974.

Turtola, Martti, Pajala, Lasse: *Kaikilla rintamilla. Toisen maailmansodan historia*. Helsinki 2009.

Työläisnaisen tarina. Toim. Pirkko Aro, Marjaliisa Hentilä, Irma Nissinen. Helsinki 1995.

Työn ja aatteen lehdet. Toim. Vesa Karvinen. Helsinki 1990.

Työväen Akatemia. Opisto ja opiskelijat 1924–84. Toim. Leila Tanskanen, Päivö Puhakainen. Helsinki 1984.

Työväen Akatemia. Työväen korkeamman opetuksen suunnitelma. Helsinki 1922.

Työväen Akatemian Vuosikirjat 1924–30. Helsinki 1925–1930.

Työväen Joulualbumi 1926. Helsinki 1926.

Työväen omaehtoinen sivistystyö. Pieni tietokirjasto. Helsinki 1954.

Työväen perinnelaitokset. Toim. Tuomas Harpf, Marjaliisa Hentilä. Helsinki 1990.

Työväen Sivistysliiton Etelä-Hämeen Piirijärjestö ry otteita toiminnasta 1971–2000. Kirj. Terttu Tuomi-Koskelin. 2001.

Työväen Sivistysliiton Kotkan seudun opintojärjestö ry. Paikkakunnan kulttuuriviisari 1944–1994. Kotka 1994.

Työväen Sivistysliiton seitsemän vuosikymmentä. Opas tutkiville opintokerhoille. Kirj. Pekka Gronow, Juha Mäkinen, Jussi Pikkusaari, Pertti Rantanen, Tero Tuomisto, toim. Jaana Pekkola. Työväen historia ja perinne 5. Helsinki 1987.

Työväen sivistystyö I. Työväen Sivistysliiton julkaisema. Helsinki 1922.

Työväen sivistystyö II. Työväen Sivistysliitto 1919–1939. Helsinki 1939.

Työväenkysymyksestä sosiaalipolitiikkaan. Yrjö-Koskisesta Heikki Warikseen. Toim. Risto Eräsaari, Keijo Rahkonen. Helsinki 1975.

Työväenliike kulttuuritekijänä. Toim. Matti Hako. Helsinki 1969.

Työväenliike mainonta propaganda. Tampere 1946.

Työväenliikkeen tietokirja. Toim. Markku Henriksson. Helsinki 1974.

Työväentaloseminaari 1982. Toim. Simo Laaksovirta, Tero Tuomisto. Työväen perinne ja historia. Tutkimuksia 3. Helsinki 1984.

Työväestö ja demokratia. Toim. Ilkka Kärrylä, Pete Pesonen, Anna Rajavuori. Väki voimakas 32. Helsinki 2019.

Työväki ja kokemus. Toim. Kati Launis, Marko Tikka. Väki voimakas 22. Helsinki 2009.

Työväki ja sivistys. Toim. Sakari Saaritsa, Sinikka Selin. Väki voimakas 29. Helsinki 2016.

Työväki kumouksessa. Toim. Sami Suodenjoki, Risto Turunen. Väki voimakas 30. Helsinki 2017.

Työväki lähtee – mihin suuntaa tutkimus? Toim. Matti Hannikainen, Pia Lohikoski. Väki voimakas 21. Helsinki 2008.

Uitto, Antero, Kamppinen, Ossi: *Stalinin lavastukset. Näytösoikeudenkäynnit 1936–1938.* Jyväskylä 2020.

Uola, Mikko: *Unelma kommunistisesta Suomesta 1944–1953.* Helsinki 2013.

Utrio, Untamo: 25 vuotta kustannustoimintaa. Teoksessa *Tammen neljännesvuosisata.* Helsinki 1968. (Utrio 1968)

Utrio, Untamo: *Kotirintama kestää.* Somerniemi 2010. (Utrio 2010)

Utrio, Meri ja Untamo: *Pois pula, pois puute. Kun kansa selviytyi.* Somerniemi 1994.

Uudelle taipaleelle. TSL 60-vuotta. Helsinki 1979.

Uudet ja vanhat liikkeet. Toim. Kaj Ilmonen, Martti Siisiäinen. Tampere 1998.

Uusitalo, Taina: Rakennettu kansalaisuus käsitys – miten jääkäriiliikkeestä tuli työväenliikkeen vastavoima? Teoksessa *Työväki kumouksessa.* Helsinki 2017.

Vaara, Pekka: *Viena 1918. Kun maailmansota tuli Karjalaan.* Jyväskylä 2018.

Vahtola, Jouko: Heimosodat ja Muurmannin legioona. Teoksessa *Sisällissodan pikkujättiläinen.* Helsinki 2009.

Vala, Erkki: Tulenkantajat ja tulenkantajat. Teoksessa *Kirjailijat puhuvat.* Helsinki 1976.

- Valavaara, Oiva: Lakon vaikutus työläisperheeseen. Teoksessa *Työväen Akatemian Vuosikirja 1928–29*. Helsinki 1929. (Valavaara 1929)
- Valavaara, Oiva: *Työväen sivistysjärjestöt. Toiminta, rakenne ja perustaminen*. Jyväskylä 1942. (Valavaara 1942)
- Valavaara, Oiva: Työväen Sivistysliiton toiminta numeroiden valossa. Teoksessa *Työväen sivistystyö II*. Helsinki 1939. (Valavaara 1939)
- Valavaara, Oiva: Suomen työväenliikkeen nykyinen kokonaisorganisaatio. Teoksessa *Työväen omaehtoinen sivistystyö*. Helsinki 1954. (Valavaara 1954)
- Valistus, sivistys, kasvatus. Kansanvalistuksesta aikuiskasvatukseen. Vapaan sivistystyön XXXII vuosikirja*. Toim. Rainer Aaltonen, Jukka Tuomisto. Helsinki 1991.
- Valkonen, Marjaana: *Yhdessä elämä turvalliseksi. Suomen Ammattiyhdistysten Keskusliitto 1930–1947*. Helsinki 1987.
- Vallan kahvaa – saranan puolta*. Toimituskunta Jouni Jokisalo, Sakari Montonen, Veikko J. Salonen, Erkki Wiksten. Helsinki 1979.
- Vallinharju, Maarit: Miina Sillanpää. Teoksessa *Tiennäyttäjät 2*. Helsinki 1967.
- Valta, Akseli: Talo säilyi omistajillaan. Teoksessa *Vallan kahvaa*. Helsinki 1979.
- Valtonen, Pekka: *Kosmopoliitteja ja kansallismielisiä. Aatteiden kamppailu sotienvälisessä Suomessa*. Gaudeamus, Helsinki 2018. (Valtonen 2018)
- Valtonen, Pekka: Sosiaalidemokraatit, kansakunnan eheytyt ja demokratia 1920-luvulta 1930-luvun alkuvuosiin. Teoksessa *Työväestö ja demokratia*. Helsinki 2019. (Valtonen 2019)
- Valvottu ja kuritettu työläinen*. Toim. Leena Enbom, Pete Pesonen, Sami Suodenjoki. Väki voimakas 33. Helsinki 2020.
- Varis, Soile: *Ryhtylän työväenyhdistys 70 vuotta 1928–1998*. Ryhtylä 1998.
- Varjo Suomen yllä. Stalinin salaiset kansiot*. Timo Vihavainen, Ohto Manninen, Kimmo Rentola, Sergei Zuraljov. Jyväskylä 2017.
- Vasara, Erkki: *Raskailta tuntuivat askeleet. Lauri Kristian Relanderin elämäkerta*. Helsinki 2013. (Vasara 2013)
- Vasara, Erkki: Sadan vuoden taival työväentaloilta kuntopoluille. Teoksessa *Pitkänsillan tuolla puolen*. Helsinki 2010. (Vasara 2010)
- Vasara, Erkki: Suojeluskunnat puolustajien tukena. Teoksessa *Talvisodan pikkujättiläinen*. Helsinki 2006. (Vasara 2006)
- Vasara, Erkki: *Työväen ja kotiseudun puolesta. Tikkurilan Työväenyhdistys 90 vuotta 1907–1997*. Vantaa 2000. (Vasara 2000)
- Vehkamäki, J. H.: Työväen Sivistysliiton toimintatavoista. Teoksessa *Työväen sivistystyö I*. Helsinki 1922. (Vehkamäki 1922)
- Veilahti, Veikko O.: Väinö Voionmaan sivistyksellisiä peruskäsityksiä: TSL:n juuret. Teoksessa *Yhteiskunta elämäntapa työväen sivistystyö*.

- Venäjä*. Päätoim. Heikki Kirkinen. Uudistettu laitos. Keuruu 2002.
- Vihavainen, Timo, Ketola, Kari: *Suuri ja mahtava. Venäjän historiaa suomalaisille*. Helsinki 2015.
- Vihonen, Lasse: *Radio sodissamme 1939–1945*. Helsinki 2010.
- 50 v. Työväen Sivistysliiton Riihimäen-Lopen opintojärjestö r.y. Riihimäki 1989.
- Viitala, Heikki Mikko: *Rauhanoppositio. Tutkimus poliittisesta oppositiosta Suomessa vuosina 1940–1944*. Pori 1969. (Viitala 1969)
- Viitala, Heikki Mikko: *Vasemmistolainen työväenliike Suomessa. Osa 1*. Pori 1988. (Viitala 1988)
- Viitanen, Piia: Vapaina vaaralliset naiset. Valtiollinen poliisi ja sota-ajan turvasäilökyseymys 1939–1944. Teoksessa *Valvottu ja kuritettu työläinen* 2020.
- Viljanen, Osmo: *Kaksi kapinaa. Romaani vuosien 1906–1932 tapahtumista*. Mäntsälä 1988.
- Virtanen, Markku: *Kestävällä tiellä eteenpäin. Savonlinnan Työväenyhdistys 1887–1987*. Savonlinna 1988.
- Visuri, Pekka: *Mannerheimin ja Rytin vaikeat valinnat. Suomen johdon ratkaisut jatkosodan käännekohdassa*. Helsinki 2014. (Visuri 2014)
- Visuri, Pekka: *Saksan kenraali Suomen päämajassa vuonna 1941. Saksalais-suomalainen yhteistyö Waldemar Erfurthin päiväkirjojen valossa*. Jyväskylä 2017. (Visuri 2017)
- Visuri, Pekka: *Waldemar Erfurth Sotapäiväkirja 1942–1943*. Jyväskylä 2018. (Visuri 2018)
- Voionmaa, Väinö: Hallitusmies. Teoksessa *Väinö Tanner 60 vuotta*. Helsinki 1941. (Voionmaa 1941)
- Voionmaa, Väinö: *Kuriiripostia 1941–1946*. Helsinki 1971. (Voionmaa 1971)
- Voionmaa, Väinö: Työväen Akatemia. Teoksessa *Sosialidemokraattinen puolue 25 vuotta*. Helsinki 1924. (Voionmaa 1924b)
- Voionmaa, Väinö: Työväen sivistysliikkeen perusteita. Teoksessa *Työväen sivistystyö II*. Helsinki 1939. (Voionmaa 1939a)
- Voionmaa, Väinö: Työväen Sivistysliitto. Teoksessa *Sosialidemokraattinen puolue 25 vuotta*. Helsinki 1924. (Voionmaa 1924a)
- Voionmaa, Väinö: Työväenliikkeen historiallinen tausta Suomessa. Teoksessa *Alkutaipaleelta*. Helsinki 1929. (Voionmaa 1929a)
- Voionmaa, Väinö: Mietteitä työväen sivistysliikkeestä. Teoksessa *Työväen sivistystyö I*. Helsinki 1922. (Voionmaa 1922)
- Vuosisata sitoutunutta journalismia. Suomen Sosialidemokraattinen Sanomalehtimiesliitto SSSL ry 1907–2007*. Toim. kunta Kauko Ainasoja, Harri Järvinen, Annakati Mattila, Marjatta Pöllänen. Helsinki 2007.
- Vuosisatamme Suomi*. Päätoim. Seppo Zetterberg. Helsinki 1992.
- Väinö Tanner 60 vuotta. 12.3.1941*. Toim. Untamo Utrio. Helsinki 1941.
- Väki voimakas I. Työväen historiaa ja perinnettä*. Toim. Jouko Jaakkola, Olli Vehviläinen. Tampere 1985.

Väyrynen, Vilho: *Aatteen synty – yhdistyksiä Tukkitien varrella. Kemijärven Työväenyhdistys 1905–1945*. Kemijärvi 1986.

Warsell, Anna: Isät kuolivat kapinassa – miten lapsista huolehdittiin. Teoksessa *Sisällissodan jäljet*. Helsinki 2018.

Westerlund, Lars: *Suomalaiset SS-vapaaehtoiset ja väkivaltaisuudet 1941–1943. Juutalaisten, siviilien ja sotavankien surmaaminen Saksan hyökkäyksessä Neuvostoliittoon*. Helsinki 2019.

Wiipurin Tammisuolta Hollolan Lahteen. 100 toiminnan vuotta. *Tammisuon Työväenyhdistys ry. Salpausselän Sos.dem. yhdistys ry. Historiikki vuosilta 1905–2005*. Toim. Timo Aaltonen. Lahti 2005.

Wiksten, Erkki: *Sirkuskatu 3*. Helsinki 1977.

Wirtanen, Atos: *Poliittiset muistelmat*. Helsinki 1972.

Wuorenrinne, T. I.: 50-vuotiselta taipaleelta. Teoksessa *Harrastajaopistosta konservatorioksi*. Helsinki 1972. (Wuorenrinne 1972)

Wuorenrinne, T. I.: Demokratia ja kansansivistystyö. Teoksessa *Valistus, sivistys, kasvatus*. Helsinki 1991. (Wuorenrinne 1991b)

Wuorenrinne, T. I.: Työväen Akatemia. Teoksessa *Työväen kalenteri 1927*. Helsinki 1927. (Wuorenrinne 1927)

Wuorenrinne, T.I.: Kansanvalituksesta kansansivistykseen. Teoksessa *Valistus sivistys kasvatus*. Helsinki 1991. (Wuorenrinne 1991a)

Wuorenrinne, T. I., Kosonen, Viljo: *Zachris Castrén kansansivistäjä ajatustensa valossa*. Helsinki 1950.

Yhteiskunnallinen arkistosäätiö. Vuosikirja 1984. Toim. Maija Salo. Helsinki 1984.

Yhteiskunta elämäntapa työväen sivistystyö. Seminaariraportti. Toim. Pasi Ojala. Tampere 1989.

Yhteistä tietä. Työväen Akatemia 50 vuotta. Toim. Taisto Poikonen. Kauniainen 1974.

Ylikangas, Heikki: *Tie Tampereelle. Dokumentoitu kuvaus Tampereen antautumiseen johtaneista sotatapahtumista Suomen sisällissodassa 1918*. Helsinki 1993.

Yläräkköla, Arvo: *Edvard Gylling Itä-Karjalan suomalainen rakentaja*. Helsinki 1976.

Ylönen-Peltonen, Raija: *"Vain sodassa kuollut mies". Kadonnut kaatunut teloitettu*. Helsinki 2020.

Yrjöllä tapana yllättää. Näyttelyluettelo. Työväen Arkisto 1996. Koonnut Harri Markkula. Helsinki 1996.

Zetterberg, Seppo: *Uusi Viron historia*. Helsinki 2017. (Zetterberg 2017)

Zetterberg, Seppo: *Yhteisellä matkalla. VR 150 vuotta*. Helsinki 2011. (Zetterberg 2011)

Zilliacus, Ville: *Kaksikielinen Yleisradiomme*. Helsinki 1988. (Zilliacus 1988)

Zilliacus, Ville: *Yleisradiomme sotavuosina 1939–1944*. Helsinki 1991. (Zilliacus 1991)

Örjans, Jerker, Skogsjö, Håkan: *Nelimastoparkki Pommern*. Maarianhamina 2002.

LEHTIARTIKKELIT JA MONISTETUISSA LEHDISSÄ JULKAISTUT ARTIKKELIT

- Aaltonen, Olavi: Muistitieto. Työläisopiskelija 9–10/1964. (Aaltonen 1964b)
- Aaltonen, Olavi: Vaikeilta vuosilta. Työläisopiskelija 8/1964. (Aaltonen 1964a)
- A. H:ki [Arvi Hautamäki]: Uusi työkausi. Työläisopiskelija 6/1931.
- A. K. [Arvi Kontula?]: Kuulumisia Vähärauman ty:n kerhosta. Työläisopiskelija 1/1950.
- Alitalo, Fanny: Alastaron Hennijoen opintokerho. Työläisopiskelija 9/1940.
- A.-L. L. [Anna-Liisa Louhikko]: Kaksi viikkoa Brunnsvikissa. Työläisopiskelija 6/1939.
- A. V-ti [Anni Vallanti]: Havaintoja Uudenmaan kerhoista. Työläisopiskelija 2/1946.
- Blau, A. W.: Koneaivot. Suomen Kuvalehti 4/21.1.1928.
- Blåfield, Ville: Hengen pimeyttä vastaan, Teema-lehden Sivistys-numero 5/2018. (Blåfield 2018)
- E.K. L[ouhi]-kko: Työväen sivistysjärjestöjen kansainvälinen kokous Lontoossa. Työläisopiskelija 6/1936.
- Eklund, Hj.: Eräitä muistelmia ensimmäiseltä kaudeltani TSL:n sihteerinä. Työläisopiskelija 6/1929. (Eklund 1929)
- Green, Ernest: Kansansivistystyö Englannissa. Työläisopiskelija 2 ja 3/1949.
- Hakulinen, Janne: Kirjeopisto perusjärjestöjen toimitsijoiden kouluttajana. Kokemuksia Suomen Liiketyöntekijäin Liitossa. Työläisopiskelija 2/1941. (Hakulinen 1941)
- Hakulinen, Janne: TKR:n ja Tammen yhteistoiminta. Työläisopiskelija 3/1944. (Hakulinen 1944)
- Hakulinen, Janne: Työväen kirjallisuuden kustannustoiminta. Auttaisiko kirjarengas asiaa? Työläisopiskelija 1/1938. (Hakulinen 1938)
- Halava, Hilja: Toimistomme ”alkutaipaleelta”. Työläisopiskelija 8/1939.
- Hautamäki, Arvi: Työväen Akatemian perustamisen perinteitä. Työläisopiskelija 8/1944. (Hautamäki 1944)
- Helle, Veikko: Tarvitaan sytyttävä kipinä! Työläisopiskelija 6/1949. (Helle 1949)
- Henriksson, Kimmo: Talvisota ja diplomaattiset asenteet. Soihtu 1/1980.
- Hilma L. [Laine?]: Porin sos.dem. naisyhdistyksen opintokerhon toimintaa vuosien varrella. Työläisopiskelija 1/1950.
- Huotari, Anni: Helsingin sos.-dem. Naisyhdistyksen opintokerhot. Työläisopiskelija 3/1930.
- Hurri, Olavi: Matti Klemettilä, politiikan originelli. Demari 19.4.1993. (Hurri 1993)
- Hurri, Olavi: R. H. Oittinen – koulunuudistaja ja periaatteiden viitoittaja. Pohjois-Karjala 24.7.1982 (Hurri 1982a)
- Hurri, Olavi: R.H. Oittinen – todellinen tiennäyttäjä. Aikamerkki 4/1982. (Hurri 1982b)
- Hurri, Olavi: Sivistystä selkärepulla. Aikamerkki 1/1971. (Hurri 1971)

Hurri, Olavi: Tornion työväenyhdistys perustettiin Suomen ja Ruotsin rajavyöhykkeellä. Demari 26.8.1994. (Hurri 1994)

Kaape [Pekka Railo]: Kun me aloitimme... Työläisopiskelija 8/1944.

Kaarne, Yrjö: Kasvatuskysymykset kiinnostavat amerikkalaisia. Työläisopiskelija 4/1946.

Kallinen, Yrjö: Työväenliikkeen kulttuuriohjelman suuntaviivoja II. Työläisopiskelija 5/1943. (Kallinen 1943)

Kauppila, Erkki: Miten tiedostamme kansakuntana talvisotaan johtaneet syyt? Kommunisti 11/1979.

Kiivanen, Irja: Rauhanajatus elää sodan keskelläkin. Työläisopiskelija 5/1943.

Kilpi, Sylvi-Kyllikki: Opintokerhonohjaajia ja opintokerholaisia vuosien varrelta. Työläisopiskelija 8/1944. (Kilpi 1944)

Kilpi, Sylvi-Kyllikki: Syvä ja lujille perusteille rakennettu kansansivistys on isänmaamme itseenäisyyden ja ennenkaikkea sen riippumattomuuden tärkein edellytys. Työläisopiskelija 4/1942. (Kilpi 1942)

Kirjeenvaihtaja: Oriniemen Liittolan työväen opintokerho. Työläisopiskelija 9/1940.

Kiuru, Sakari: Xenia Parros (1914–1995). Demari 18.1.1995. (Kiuru 1995)

Kontio, Kimmo: Ivar Lassy. Unohdettu suomalainen tiedemies ja poliitikko. Sosialistinen Aika-kauslehti 2/1989.

Kosonen, Viljo: Sivistystyöjärjestöjemme asemasta, tehtävistä ja mahdollisuuksista. Työläisopiskelija 8/1944.

Kostiainen, V. J.: Retkeily opintokerhojen ohjelmaan. Työväenopisto 2–3/1926.

Kovanen, Tapani: Työväentalon fresko. Ruokapalkalla unkarilaisittain. Suomen Sosialidemokraatti 13.10.1983.

Kuusinen, Hertta: Neuvostoliiton kansansivistysoloista, Työläisopiskelija 1/1946.

Kylänpää, A.: Turun Seudun Työväen Sivistystyöjärjestön toiminnasta. Työläisopiskelija 4/1946.

L.S. [Lydia Saarikivi]: Sananen kaunokirjallisuuskerhoista. Työläisopiskelija 6/1929.

Laakkonen, Risto: Arbetarnas bildningsförbund 85 år. Työläisopiskelija juhlanumero 1.9.2004.

Laitila, Raimo: Kaakamon työväentalo peruskorjattu. Pohjolan Työ 2.11.1999. (Laitila 1999)

Laitila, Raimo: Tervola-talo jatkaa monitoimitalona. Pohjolan Työ 9.10.2007. (Laitila 2007)

Laitila, Raimo: Messinkikilpi oli työväentalon piharakennuksessa. Pohjolan Työ 15.5.2008. (Laitila 2008)

Leivo-Larsson, Tyne: Lyyli Takin muistolle. Tulevaisuus 8/1957.

Liakka, Niilo: Työväen Sivistysliitto 20-vuotias. Kansanvalistus- ja Kirjastolehti 8/1939. (Liakka 1939)

Louhikko, E. K.: Työväen matkailumahdollisuudet tulevana kesänä. Työläisopiskelija 5/1939.

Manttala [Marttala?], Vuokko: Rajapyykin yhdistys. Suomen Sosialidemokraatti 24.8.1979.

M[ikkola]-Marklund, Elsa: Näkemyksiä SKP:n kerhotyörintamalta Turun seudulla. Työläisopiskelija 4/1946.

Mukana ollut: Helsingin työväen valistusriennosta v. 1917. Työläisopiskelija 3/1932.

Mäkinen, Hugo L.: Akatemialaiset Viipuria jälleenrakentamassa. Työläisopiskelija 3/1942. (Mäkinen 1942)

Mäkinen, Hugo L.: Uljas työväen sivistysliikkeen saavutus. Demari 30.3.1999. (Mäkinen 1999)

Mäkinen, Hugo L.: Väinö Voionmaa lastensa kuvaamana. Työläisopiskelija 2/1944. (Mäkinen 1944)

Nurmi, Veli: R. H. Oittisen syntymästä 70 vuotta. Suomen Sosialidemokraatti 24.7.1982.

Nurminen, Elli: Kotitalous ajankohtaisena opintoaineena. Työläisopiskelija 7/1942.

O. V.:ra [Oiva Valavaara]: Opiskelevan työläisnuorison suhde ”tulenkantajiin”. Työläisopiskelija 9/1929. (Valavaara 1929)

Oittinen, R. H.: Kirkko ja työväenliike. Työläisopiskelija 2/1943. (Oittinen 1943)

Oittinen, R. H.: Ammattiyhdistysliikkeen henkiset tarpeet ja opiskelu nykyhetkellä. Työnjuhla 1942. (Oittinen 1942)

Oittinen, R. H.: Opintokodit työväen sivistystyön tyyssijoiksi. Työläisopiskelija 8/1944. (Oittinen 1944)

Oittinen, R. H.: Piirteitä Suomen työväenliikkeen sisäisestä kehityksestä. Työläisopiskelija 1/1939. (Oittinen 1939)

Oittinen, R. H.: Työväen sivistysliikkeen tulevaisuuden tavoitteet. Kansan Lehti 27.9.1959. (Oittinen 1959)

Oittinen, R. H.: Työväen Sivistysliiton käytännöllisiä lähiajan tehtäviä. Työläisopiskelija 9/1944. (Oittinen 1944)

Oittinen, R. H.: Työväen sivistystoiminnan aatteelliset keskushahmot. Työväenopisto. Työväenopistojen Liiton äänenkannattaja 4/1954. (Oittinen 1954b)

Oittinen, Reino: Sivistystyön merkitys ja tehtävät nykyhetkellä. Pohjanmaan Kansa 17.10.1939. (Oittinen 1939)

Oittinen, R. H.: Työväen Sivistysliitto ja kansainvälinen yhteistyö. Työläisopiskelija 1/1948. (Oittinen 1948b)

Ojala, Esko J.: Lapin sosialidemokratia. Sosialistinen Poliitiikka 3/1986.

Opinto-ohjaaja: Oriniemen Pienviljelijäin opintokerho. Työläisopiskelija 9/1940.

Orenius, Vilho: Kuvia Työväen Akatemian ensimmäiseltä kurssilta. Työläisopiskelija 8/1965.

Paananen, Arja: Stalinin ”suomalaisarmeijan” viimeinen sotilas. Ilta-Sanomat 9.3.2019.

Parjo, Oili: Opintokerholiikkeen juuret ovat Amerikassa. Aikuiskasvatus 1/2002.

Pekkanen, Aug.: Tulenkantajat ja opiskeleva työläisnuorisio. Työläisopiskelija 8/1929. (Pekkanen 1929b)

P-o N-i [Paavo Niemi]: Suhteemme opintokerhotyöhön. Työläisopiskelija 6/1932. (Niemi 1932)

P-o [Pirkko eli Lyyli Takki]: Enkä ollut vanki. Työläisopiskelija 3/1946.

P-o: Filosofi. Työläisopiskelija 3/1943.

P-o: Kaksi etulinjan uskollista. Työläisopiskelija 7/1943.

P-o: Kapteenimme. Työläisopiskelija 2/1943.

P-o: Mies paikallaan. Työläisopiskelija 4/1949.

P-o: Opettaja. Työläisopiskelija 5/1943.

P-o: Palavankylän sepän tulisieluinen tytär. Työläisopiskelija 2/1946.

P-o: Reetori. Työläisopiskelija 8/1945.

P-o: Talousmies. Työläisopiskelija 4/1943.

P-o: Uuras vastaanottamaan, altis toisille antamaan. Työläisopiskelija 1/1944.

R.H.O[ittinen]: Opintoaineen valinta. Työläisopiskelija 4/1939. (Oittinen 1939)

R.I. [Rauha Ikonen]: Työväen sivistystyöjärjestö Karjalan Kannaksella. Työläisopiskelija 9/1943.

R.P.: Aivot ajattelevat ja keksivät – jopa ajattelevia koneitakin. Sotainvalidi 2–3/1949.

Railo, Pekka: Miksi ja miten Työläisopiskelija syntyi? Työläisopiskelija 2/1958. (Railo 1958)

Railo, Pekka: Niilo Liakka kansansivistystyön tekijänä. Työläisopiskelija 2/1945. (Railo 1945)

Ruusala, Raili: ”Laulelosi nuoruuden...” Työläisopiskelija 8/1957.

Saarinen, Yrjö A.: Muistelmia Työväen Akatemian alkutaipaleelta [käsikirjoitus ilman vuotta, TA]

Salmela-Järvinen, Martta: Opiskelimme Rafu Paasion kanssa Erfurtin ohjelmaa. Suomen Sosialidemokraatti 11.12.1980. (Salmela-Järvinen 1980)

Sillantaus, Teppo: Sata vuotta sitten sota jatkui. Helsingin Sanomat 17.11.2018.

Simola, Matti: Vappu sata vuotta sitten. Tallentaja 1/1986. (Simola 1986)

Suominen, P[aavo]: Muistelmia Turun Työväenyhdistyksen keskustelukerhon toiminnasta. Työläisopiskelija 9/1941. (Suominen 1941b)

Suominen, Paavo: Työväen opintotoimintaa Varsinais-Suomessa. Työläisopiskelija 2/1941. (Suominen 1941a)

Tahvo: Ajan henki tunkeutumassa kouluhinkin, Työläisopiskelija 5/1943.

Tanner, Väinö: Väinö Voionmaa poliitikkona. Työläisopiskelija 2/1939. (Tanner 1939)

Tawastjerna, Erik: Neuvostoliittolaisia säveltäjäprofileja, Työläisopiskelija 3/1946, 4/1946, 7/1946.

Tervas: Suomalaisista elokuvista. Kuluttajain Lehti 5/1927.

Tuominen, Jorma: Ammattiyhdistysliikkeen merkitys ja osuus työväen sivistystyössä. Työläisopiskelija 2/1941.

Tuomisto, Tero: Satavuotias vappu ja sen taustaa. Aikamerkki 2/1990. (Tuomisto 1990)

Turunen, Jorma: Työväen sivistystyö uuden ajan kynnyksellä. Aikamerkki 4/1990. (Turunen 1990)

T. V.: Opintokerho Uurtaja. Työläisopiskelija 9/1940.

Työmies-lehden erikoisnumero 25.1.2018.

U.T.: Reposaaren Työn Nuorten ”Kipinän” kerhon toimintaa. Työläisopiskelija 1/1950.

Uusiniitty, Erkki: Ulvilan Vanhankylän Ty:n opintokerho. Työläisopiskelija 9/1940.

Vainio, E. [Esko]: Laivakerhojen ongelmia. Työläisopiskelija 1/1953.

Vainio, Timo: Aikuiskoulutus avuksi suhdannepolitiikkaan. Uutispäivä Demari 8.6.2001.

Valavaara, Oiva: Arvi Hautamäki täyttää 60 vuotta. Työläisopiskelija 2/1957. (Valavaara 1957)

Valavaara, Oiva: Tämän hetken tehtäviä opintokerhotyössä. Työn Voima 12.11.1940. (Valavaara 1940)

Valoranta, Sulo: Välähdyksiä Nokian työväen sivistystyöjärjestön 20-vuotistaipaleelta. Työläisopiskelija 8–9/1950.

Varjus, Seppo: Katkera äänestys. Ilta-Sanomat 5.12.2017.

Vehkamäki, J. H.: Opintopiirityöstä. Suomen Sosialidemokraatti 19.10.1920. (Vehkamäki 1920)

Vesonen, Esteri: ”Joka hetkeen tartu!” Muistikuvia elämäni varrelta [muistelmakäsikirjoitus 1975, toim. Tero Tuomisto, kirjoittajan hallussa]

Villehard P-lo: Työväen Akatemiasta. Työväenopisto 2–3/1926.

Voionmaa, V.: Työväen opintokerhot. Opintokerhotyön henkiset kehitysasteet. Työväenopisto 2–3/1926 (Voionmaa 1926)

Voionmaa, Väinö: Arvi Hautamäki täyttää viisikymmentä vuotta. Työläisopiskelija 2/1947. (Voionmaa 1947)

Voionmaa, Väinö: Kansakunnan kokonaisuus ja sosialidemokraattisen työväen suhtautuminen siihen. Pohjanmaan Kansa 21.7.1938. (Voionmaa 1938)

Voionmaa, Väinö: Pohjoismainen ja kansainvälinen yhteistyö. Työläisopiskelija 2/1946. (Voionmaa 1946)

Voionmaa, Väinö: Suomen työväen henkinen nousu. Työläisopiskelija 7/1929. (Voionmaa 1929b)

V.V. [Voionmaa, Väinö]: Tuonen satoa. Työläisopiskelija 3/1933. (Voionmaa 1933)

Voionmaa, Väinö: Työväen Sivistysliiton työ ja päämäärät. Työläisopiskelija 8/1939. (Voionmaa 1939b)

Voionmaa, Väinö: Työväen sivistysriennot. Suomen Sosialidemokraatti 22.1.1919. (Voionmaa 1919)

Väre, Eeva: Porin sos.-dem. Nuorisoyhdistyksen opintokerho. Työläisopiskelija 9/1940.
Värn, Kerttu: Metsien miesten kirjasto. Työläisopiskelija 1/1953.
W. K-la: Honkilahden Työväenyhdistyksen opintokerho. Työläisopiskelija 9/1940.
Waris, Heikki: Kokonaisnäkemys Suomen työväenliikkeestä. Työläisopiskelija 9/1948.
Wright, Georg Henrik von: Hjalmar Magnus Eklund – muuan satavuotismuisto. Tiede ja Edistys 1/1980.
Wälläri, N[iilo]: Merimiesten opintomahdollisuudet. Työläisopiskelija 8/1944.

KIRJOITTAJAN KOKOELMAT

Lehtileikkeitä

Kirjeitä, muistioita, muistiinpanoja, esitelmärunkoja
Kutsukortteja, käsiohjelmia, ohjelmalehtisiä, esitteitä
TSL:n opintoaineistoja, pienjulkaisuja

VERKKOLÄHTEET

www.aikuiskasvatustutkimuksenseura.fi
www.geneveskolan.org
www.musiikkiliitto.fi
www.rahamuseo.fi/rahanarvonlaskuri
www.tnl.fi
www.tyark.fi
www.vesta.narc.fi

Liitteet

Työväenliikkeen kokonaisorganisaatio

TYÖVÄEN OMATOIMINEN SIVISTYSLIIKE

TYÖVÄEN SIVISTYSLIIKTO

TYÖVÄENLIIKKEEN OPISTOT

TYÖVÄEN NÄYTTÄMÖIDEN LIITTO

TYÖVÄEN MUSIIKKILIITTO

TYÖVÄEN KUVATAIDETOIMINTA

TYÖVÄEN RAITTIUSLIIKE

POLIITTINEN
TYÖVÄENLIIKE

AMMATTIYHDISTYS-
LIIKE

OSUUSKAUPPA-
LIIKE

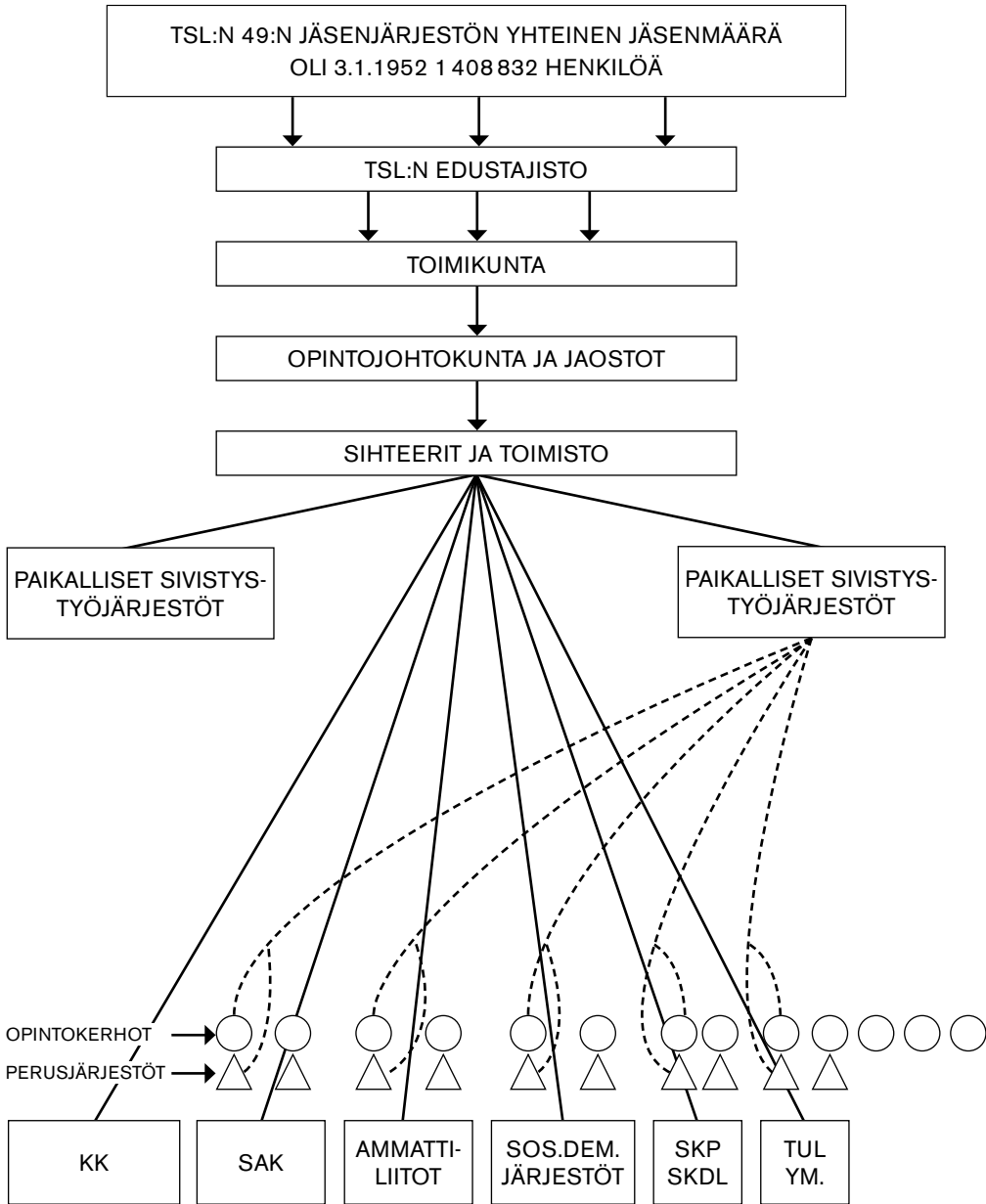
TYÖVÄEN EKSTENSIIVISET KASVATUSJÄRJESTÖT

TYÖLÄISNAISLIIKE

TYÖLÄISNUORISOLIIKE JA TYÖVÄEN URHEILULIIKE

TYÖVÄEN VARHAISNUORISOTYÖ

Työväen Sivistysliiton järjestö rakenne

Kaaviopiirokset on laadittu kirjan *Työväen omaehtoinen sivistystyö* (1954) mukaan.